Tweede Kamer
DER STATEN-GENERAAL

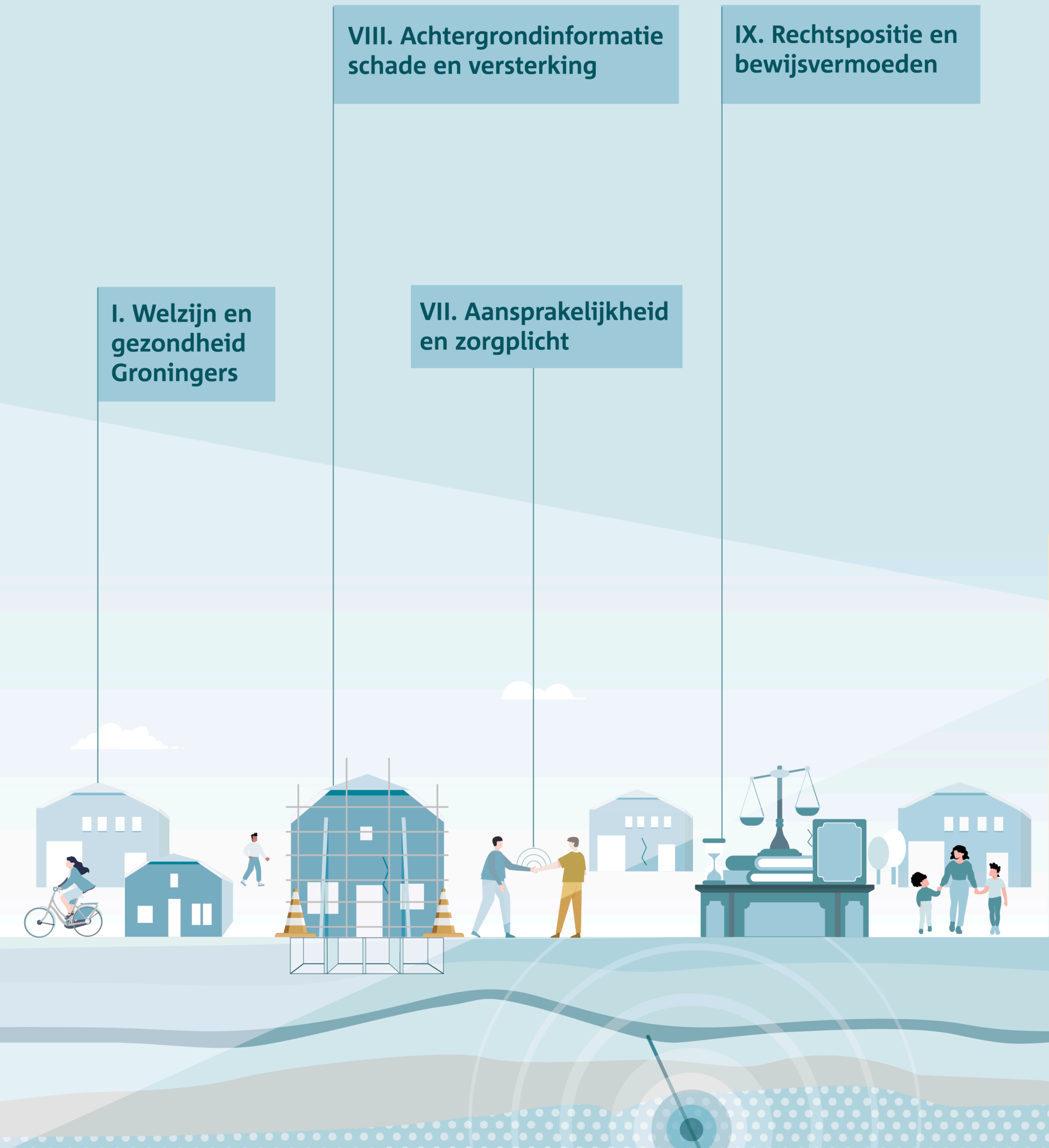
Groningers boven gas

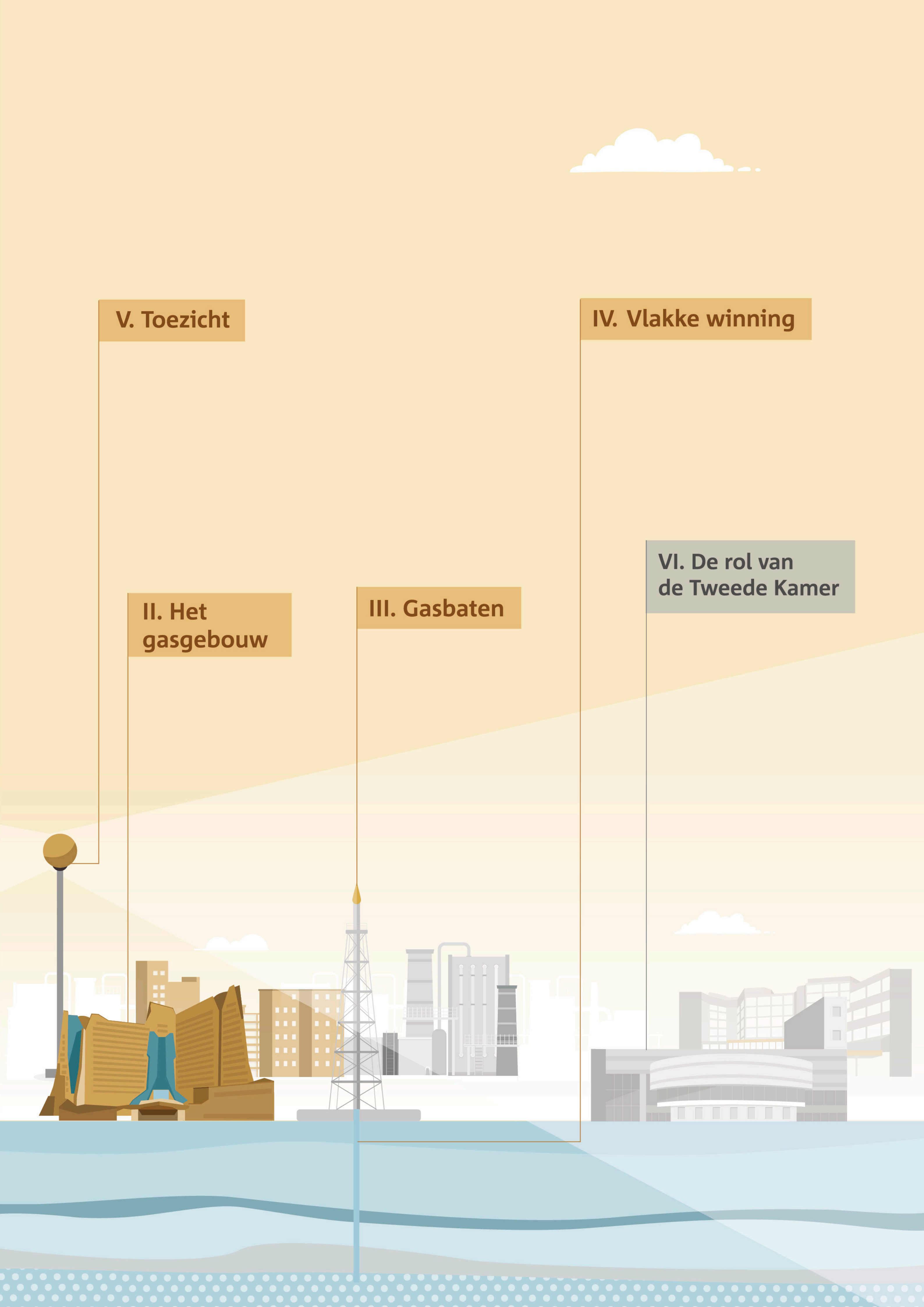
Rapport parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen

5. Themahoofdstukken, verantwoording en bijlagen

Thema’s in beeld

Achtergrondinformatie over diverse thema’s rond de Groningse gaswinning

V. Toezicht
IV. Vlakke winning
VI. De rol van de Tweede Kamer
II. Het gasgebouw
III. Gasbaten

Groningers boven gas

Groningers boven gas

Rapport parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen

5. Themahoofdstukken, verantwoording en bijlagen

Inhoudsopgave

Hoofdstuk I

Themahoofdstuk

Welzijn en gezondheid Groningers

I Themahoofdstuk

Welzijn en gezondheid Groningers

De gaswinning heeft Nederland weliswaar veel gebracht, maar kent grote schaduwkanten voor de mensen in Groningen. De bevingen, schades en al het ‘gedoe’ eromheen hebben Groningers veel last bezorgd.[1] Het dragen van deze last heeft sommigen onacceptabel veel gekost, zo maakten de openbare verhoren duidelijk.

> *Het leven in het algemeen is al onvoorspelbaar zat, en het leven van Groningers speelt zich altijd af tegen de achtergrond van gaswinning en bevingsproblematiek. Dat komt er altijd bij, met wat er ook gebeurt. Een schoonmoeder die een heup breekt, een konijn dat overlijdt, werk dat verloren wordt: het komt er altijd bovenop.*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

Woningen en levens zijn beschadigd geraakt, en gemeenschappen ontwricht. Mensen voelen zich niet gehoord en in de steek gelaten, en sommige zijn de wanhoop nabij. Ze zijn overgeleverd aan de instituties en hebben de controle over hun eigen leven verloren. Ze vragen zich af: komt dit ooit nog goed?

> *Ik heb na die tijd ook vaak gezegd: ik hoop dat er nog een beving van 6 komt en dat die schoorsteen naar beneden klettert. Die schoorsteen stond helemaal scheef. ‘Ik hoop dat die naar beneden klettert als ik ’s nacht op bed lig. Dan valt die dwars door het plafond en lig ik eronder. Dan is er tenminste een dooie gevallen!’ Dat heb ik gezegd. ‘Dan is Den Haag eens een keer wakker.’ Dat heb ik vaak gezegd.*
>
> *Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022*

> *Het gaat over trotste mensen die houden van hun gebied en hun landschap en de Groningse nuchterheid en de klei, maar die ook voelen: ik weet niet of ik dit wel volhoud. En dan hebben we het over burgers, volwaardige burgers, die eigenlijk in de steek zijn gelaten.*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

1 Stroebe et al. (januari 2022).

> *Dit is persoonlijk. Dit gaat over mijn leven. Ik moet morgen weer met mijn kinderen naar school. Ik moet weer aan het werk. Ik zit hier in een huis dat niet veilig is. Ik weet niet meer hoe we dit ooit gaan oplossen en ik ben bezig met zaken waar ik helemaal niet mee bezig wil zijn.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022*

> *We hebben het er in de voorbereiding natuurlijk ook over gehad: wat is voor jou nou het ergste? Dat ik niet meer de baas ben over mijn eigen huis, dat ik gewoon niet meer mag bepalen wat er gebeurt op mijn eigen erf [...] dat een ander hier komt en dat het niet uitmaakt wat ik zeg, omdat regels regels zijn en protocol protocol is.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

> *Er is niemand meer die zich verantwoordelijk maakt voor wat er speelt en dat maakt mensen moedeloos.*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

Op basis van de verklaringen in de openbare verhoren[2] en studies van het Gronings Perspectief, een omvangrijk onderzoeksproject van de Rijksuniversiteit Groningen naar de gezondheid, veiligheidsbeleving en toekomstperspectief van Groningers, schetst dit themahoofdstuk de schaduwkanten van de gaswinning voor bewoners. De verklaringen en onderzoeksresultaten zijn aangevuld met tekeningen van de verhalen die kinderen en jongeren in september 2022 aan de enquêtecommissie vertelden tijdens een bezoek van de commissie aan verschillende scholen in het bevingsgebied.

Nog meer dan in de andere hoofstukken, staan in dit themahoofdstuk de ervaringen van inwoners centraal.

Tekstkader I.1 Het onderzoeksproject Gronings Perspectief

Sinds 2016 doet de Rijksuniversiteit Groningen onder de naam *Gronings Perspectief* onderzoek naar de psychosociale impact van de gaswinning op inwoners van de provincie Groningen.

---

2 In dit themahoofdstuk is gebruikgemaakt van citaten uit de openbare verhoren van gedupeerden Herman de Muinck, Sijbrand Nijhoff, Frouke Postma-Doornbos en Annemarie Heite, geestelijk verzorger Melissa Dales, hoogleraar Tom Postmes, Kinderombudsman Margrite Kalverboer en Susan Top (voormalig secretaris Groninger Gasberaad).

Hoogleraar psychologie en oud-onderzoeksleider Tom Postmes omschrijft het onderzoek in zijn openbaar verhoor als volgt: "*Het doel van Gronings Perspectief zoals helemaal in het begin geformuleerd was om de gevolgen van de aardbevingen voor de gezondheid, het welbevinden, de veiligheidsperceptie en het vertrouwen van Groningers te onderzoeken*."[3]

I.1 De verstorende kracht van bevingen

Een beving kan voor omwonenden een angstige gebeurtenis zijn. "*Zo'n beving is een nare schok. Mensen hebben het gevoel dat hun huis eventjes wordt opgetild. Dat kon daarvoor niet, maar daarna is het ineens mogelijk, dus die veiligheid van dat huis en in dat huis ineens verdampt*", legt hoogleraar Tom Postmes uit.[4] In de openbare verhoren maken gedupeerden goed invoelbaar wat voor impact een beving kan hebben. Je schrikt: de grond, je spullen en het huis bewegen. Er klinken '*enge*' geluiden. En over een dag, maand of jaar kan hetzelfde opnieuw gebeuren.

> *We waren in Assen, daar voelde je het niet als er bij ons een aardbeving was. Ik geloof dat het er eentje van 3 was, die heel heftig voelbaar was. Onze beide jongens waren bang. Ze waren toen denk ik al 16 jaar en 14 jaar [...] ze waren heel erg geschrokken en heel bang. Dat is echt... Ja... Dat is heel naar.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

> *Toen kregen we een aardbeving van ik denk iets van 2,6 of 2,3; die gooi. Die heb ik als héél heftig ervaren. Het was alsof – het klinkt een beetje kinderlijk misschien – er een monster in de grond z'n bek opentrok. Ik had nog niet eerder een aardbeving ervaren terwijl ik buiten stond. We stonden buiten. De grond bewoog. Er kwam een héél eng geluid. [...] dat was heel heftig. Je denkt: wanneer houdt dit ooit op, wanneer kunnen we gewoon weer ons leven oppakken [...] waar ben je veilig?*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

3 Verslag openbaar verhoor van de heer Postmes, 1 juli 2022.
4 Verslag openbaar verhoor van de heer Postmes, 1 juli 2022.

> *Je hoort een verschrikkelijk geknal en geknetter door het hele huis. De schilderijen vliegen heen en weer. De kopjes gaan van tafel. Hoe moet je erop reageren? [...] Toen een verschrikkelijke knal en hij rolde toen weg. En dàt... Dat je dàt meemaakt, is verschrikkelijk.*
>
> *Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022*

> *Mijn kleinkinderen zijn er ook een keer geweest toen er een lichte beving was. [...] De waterleidingen knapten. Bijna een halve meter water in de kelder. De kinderen doodsbenauwd, die twee. O joh... Dan zie je die koppies. Dat is erg.*
>
> *Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022*

Sinds 1991 hebben zich bijna 1.600 bevingen voorgedaan in de provincie Groningen. Ongeveer een kwart daarvan (367 bevingen) had een magnitude van 1,5 of meer. Volgens het KNMI worden bevingen vanaf een magnitude tussen de 1,5 of 2,0 (en daarboven) '*vaak*' gevoeld.[5] Nog onduidelijk is hoelang de bevingen na stopzetting van de gaswinning zullen doorgaan.

Tabel I.1 Bevingen in de provincie Groningen, 1991-2022

Magnitude	Aantal bevingen
0,1 – 1,4	1.242
1,5 – 1,9	249
2 – 2,9	109
3 of meer	15
Totaal	**1.615**

Bron: KNMI

Uit onderzoek van Gronings Perspectief blijkt dat het voelen van een beving ertoe kan leiden dat iemand zich direct daarna minder veilig en gezond voelt (onafhankelijk van de vraag of de beving schade aan iemands woning heeft veroorzaakt). Dit blijkt uit een analyse van de ervaringen van mensen die de beving bij Zeerijp, met een magnitude van 3,4 op de schaal van Richter, op 8 januari 2018 bewust hebben meegemaakt. Deze groep ervaarde daarnaast gevoelens van boosheid en machteloosheid, sliep slechter en voelde zich minder thuis in hun eigen land in vergelijking met mensen die de beving niet hadden gevoeld.[6] Toen er een periode

5 KNMI (n.d. Ia).
6 Postmes et al. (juni 2018).

volgde zonder bevingen, herstelden het veiligheidsgevoel en gezondheidsniveau zich weer enigszins.[7]

> *Heel veel bevingen vinden plaats in de nacht, op het moment dat je eigenlijk hoort te rusten en te ontspannen en op te laden voor de volgende dag. Op het moment dat dat verstoord wordt door bevingen, kunnen er slaapproblemen optreden of kan men angst hebben om te gaan slapen omdat men zich afvraagt: hoe tref ik mijn huis morgen aan?*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

I.2 Je eigen (t)huis beschadigd en onveilig

I.2.1 Schades

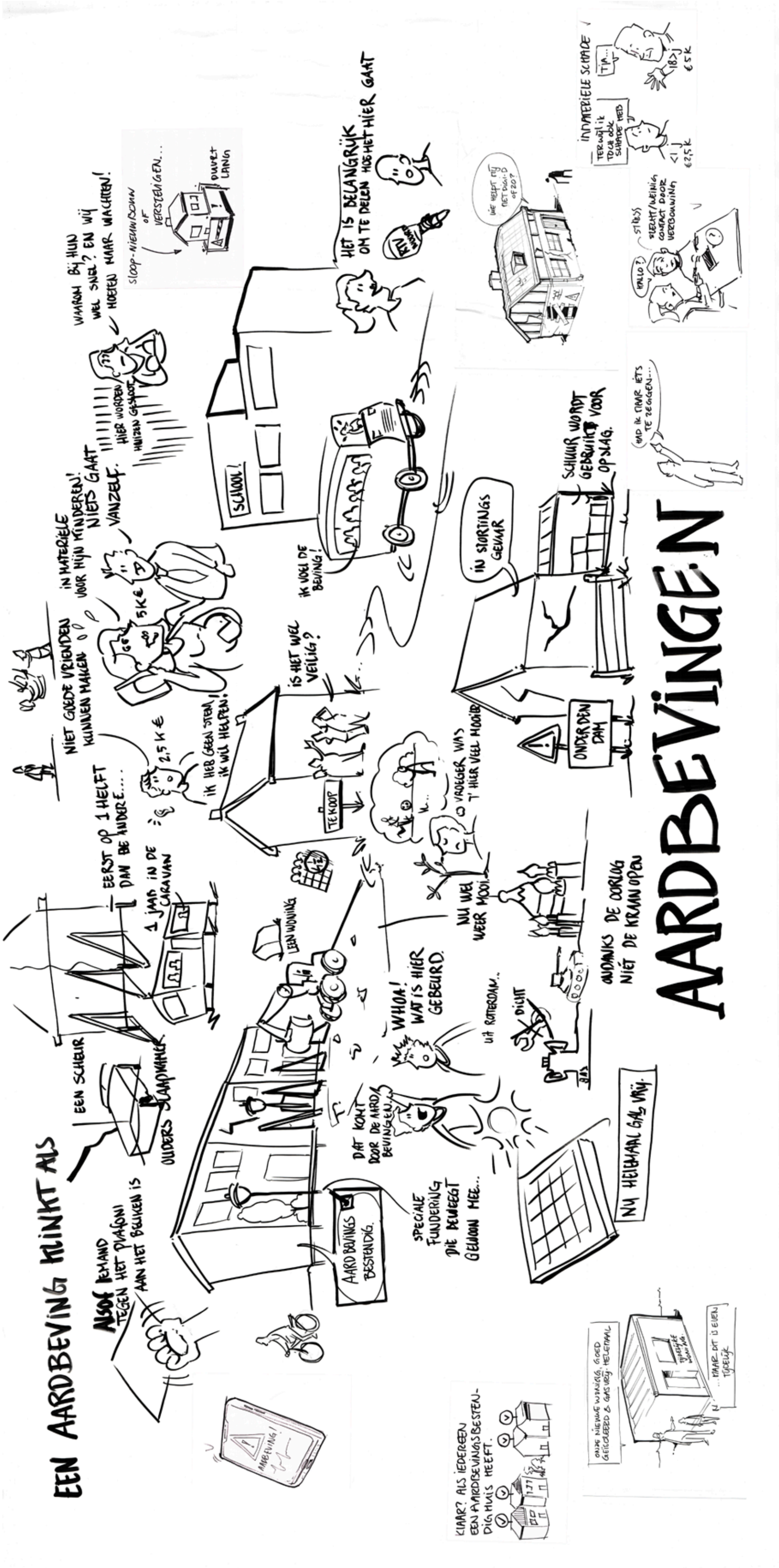
Ook de schade die een beving veroorzaakt aan woningen, is een '*groot probleem*' aldus hoogleraar Postmes. "*Wat doet dat met je? Die scheur komt maar terug en terug. Die muur wijkt een beetje. Dan komt er iemand langs om te repareren. […] Die schade zelf komt ook weer terug en het wordt meer en het wordt meer en meer*."[8] Na elke beving weer een rondje om je huis maken om te inventariseren of er nieuwe scheuren zijn bijgekomen, en er niet gerust op zijn wat je deze keer zal aantreffen.

> *En toen kwamen we thuis, trokken we de deur van de kelder open en was het daar nat en lek en zat er een heel grote scheur dwars door de kelder heen, die daarvoor dus droog was. Dat was wat wij direct zagen en waardoor we eigenlijk ook direct in die actiestand moesten.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

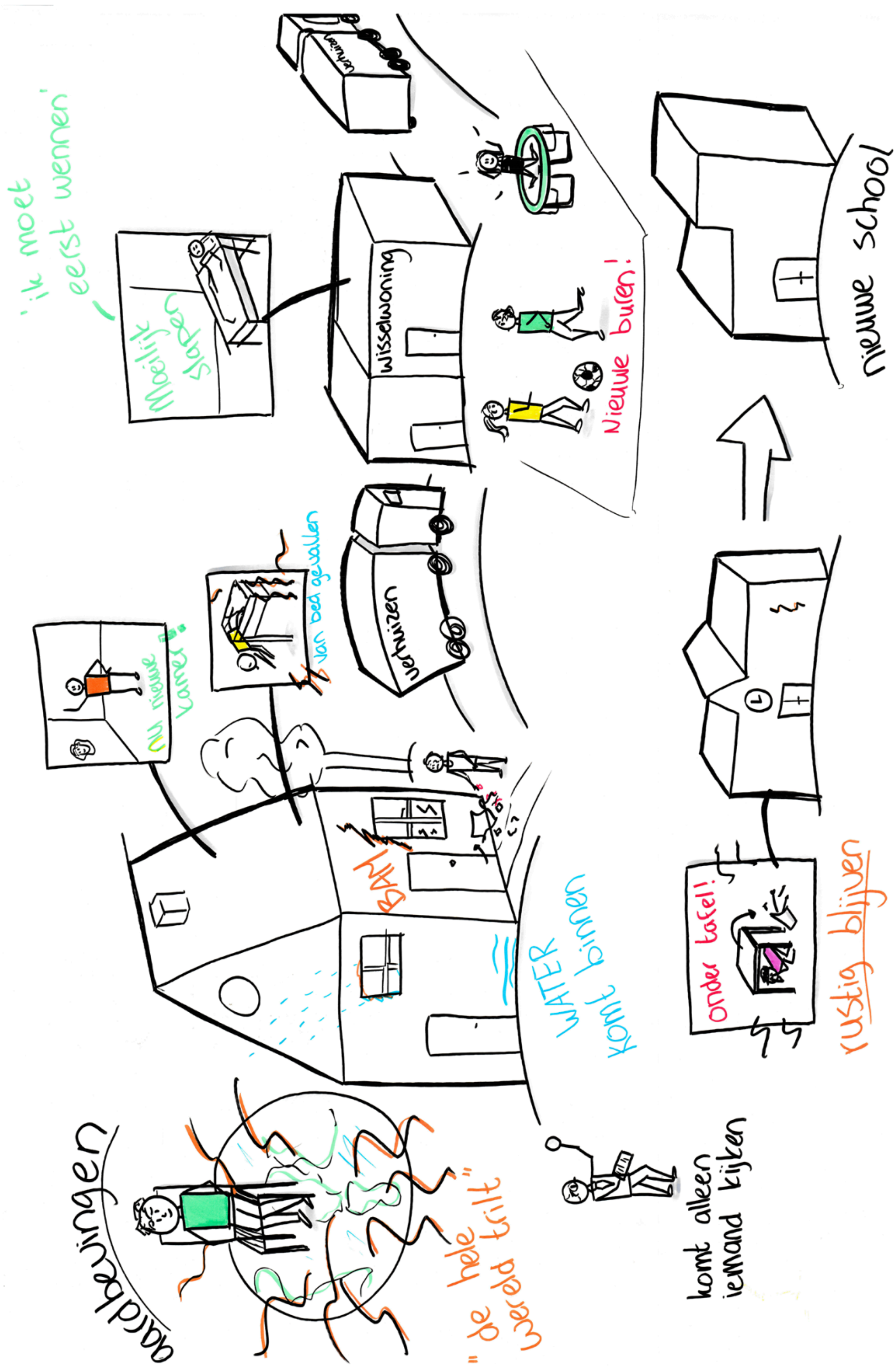
> *Men heeft geen idee wat het betekent om jaar in, jaar uit elke keer weer na een beving om je huis te moeten lopen en weer schade te zien. We doen met elkaar alsof schade normaal is.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022*

> *Want één scheur is geen scheur. Dus je gaat altijd kijken of er nog meer is of dat de scheur die je al had, verdiept is. Of je denkt: misschien zit het nu wel in het fundament. Of: hoe is het met de kinderen? Zijn die er wakker van geworden? Hoe leg ik dit weer uit?*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

7 Stroebe et al. (februari 2021).
8 Verslag openbaar verhoor van de heer Postmes, 1 juli 2022.

Figuur I.1 Tekening 'een aardbeving klinkt als'

Figuur I.2 Tekening aardbevingen 'de hele wereld trilt'

Uit interviews met gedupeerden blijkt dat schade aan je woning voor stress zorgt, schrijven onderzoekers van het Gronings Perspectief. Er zijn wel verschillen in hoe mensen vervolgens omgaan met schade (en alles wat daarbij komt kijken). Zo zijn er mensen die hun eigen situatie relativeren: ze vinden hun persoonlijke lot wel meevallen en accepteren het als een '*fact of life*'. Deze groep legt zich grotendeels bij de situatie neer. Deze houding kan ervoor zorgen dat de impact van schade op het persoonlijke leven beperkt blijft. Anderen zijn daartoe minder geneigd: zij ervaren de schade en het meemaken van een beving als een pijnlijke en ongewenste inbreuk op hun leven. "*In deze groep raakt persoonlijke problematiek verweven met de gaswinningsproblematiek*", schrijven onderzoekers van het Gronings Perspectief. Het gevoel overheerst dat hun onrecht is aangedaan. In plaats van de situatie te accepteren of zich erbij neer te leggen, maakt deze groep zich zorgen over wat de toekomst nog zal brengen.[9]

I.2.2 Onveiligheid

Er zijn inmiddels 3.326 adressen versterkt.[10] Op al deze adressen wonen mensen die op een gegeven moment het nieuws kregen dat hun woning niet veilig was. Hun huizen voldeden niet aan de veiligheidsnorm: de inwoners zouden bij een zware beving niet genoeg tijd hebben om hun huis veilig te verlaten.[11] Daarnaast zijn in de periode 2016-2022 ongeveer 4.000 'acuut onveilige situaties' gemeld door inwoners. Daarvan zijn 675 gegrond verklaard (zie tabel I.2). In deze situaties moesten er direct maatregelen worden genomen vanwege de onveiligheid, zoals het plaatsen van stutten.

> *Als er acute schade is, dan komt er best snel iemand langs; dat was op een gegeven moment zo, zeker nu. Dan is de oplossing heel vaak ofwel slopen, ofwel: we zetten de stut ertegen aan. Dan gaan ze weer weg. Dan blijf je als bewoners dus achter met een vernield huis, iets wat is afgebroken en wat je eigenlijk niet wil, of een huis in de stutten. Elke dag als je thuiskomt, denk je: 'Dit is niet oké. Mijn huis is stuk. Het zal nu niet op m'n hoofd storten, maar wie gaat het wanneer maken? Hoe gaat dat dan'?*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

Het oordeel dat je huis onveilig is, kan op de bewoners veel indruk maken en brengt veel vragen en onzekerheid met zich mee. Kan mijn kind nog wel veilig slapen in zijn slaapkamer? Wat gaat er nu met ons huis gebeuren, wat betekent dit voor onze toekomst?

9 Postmes et al. (januari 2018).
10 NCG (30 november 2022).
11 NCG (n.d. Ia).

Tabel I.2 Aantal acuut onveilige situaties in de periode 2016-2022

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	Totaal
Aantal meldingen	431	383	829	755	622	557	429	4.006
Aantal gegrond verklaard	104	64	91	127	109	101	79	675
Aantal in behandeling						516	466	982

Bron: NCG, IMG[12]

Ja, je huis dat stuk is, is één ding. Maar als je niet zeker weet of je kinderen veilig wakker zullen worden als er iets gebeurt, dát is een heel ander verhaal.

Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022

Maar op het moment dat je thuis niet veilig is, brokkelt ook je hele toekomst-perspectief af. Want misschien moet ik wel verhuizen, of misschien moeten we wel slopen en nieuw bouwen; of misschien moeten we wel naar een wisselwoning.

Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022

I.3 De last van schadeherstel en het versterkingsproces

Een schade- of versterkingsprocedure doorlopen, heeft een grote impact op het dagelijks leven van bewoners. Het kunnen tijdrovende processen zijn die stress en onrust opleveren. Het schadeproces voelt voor gedupeerden als een belasting, als veel gedoe (de langskomende taxateurs, het traag lopende proces). Op zijn minst vormt het schadeproces een bron van ergernis of stress, en op zijn ergst een bron van grote ellende. Sommige bewoners zien zelfs af van het melden van schade omdat zij verwachten dat het te veel gedoe zal opleveren. Obstakels die mensen noemen: tijdrovend, overlastgevend en emotioneel belastend.[13]

Doorgaans is het probleem niet dat instortingsgevaar. Het is dat gedoe. Het is de schade die maar terugkomt en alles wat daarmee samenhangt.

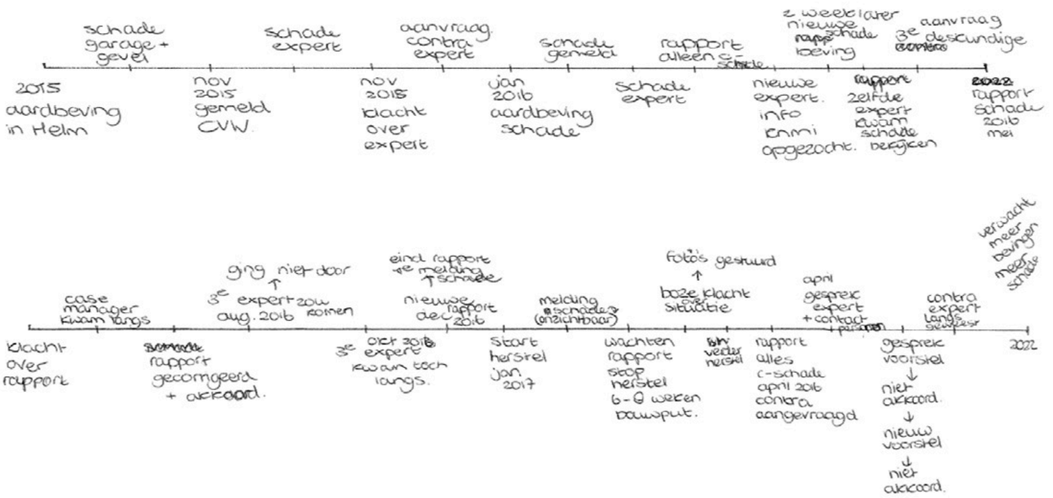
Openbaar verhoor Tom Postmes, 1 juli 2022

12 NCG (1 februari 2017); NCG (6 februari 2018): IMG. Schriftelijke inlichting met alle overige inlichtingen waarvan het Instituut Mijnbouwschade Groningen van mening is dat het goed is als de commissie ervan op de hoogte is, april 2021.
13 Postmes et al. (januari 2018).

> *Ik heb heel veel [...] mensen jaren geleden leren kennen als hele stabiele, nuchtere en redelijke mensen. In de loop van de jaren zag ik ze gewoon verbitterd raken, boos worden, verdrietig, geëmotioneerd. Het werden gewoon andere mensen. Soms zeiden ze ook: ik word gewoon een minder leuk mens.*
>
> *Openbaar verhoor Susan Top, 27 juni 2022*

Sinds 2003 hebben de verschillende organisaties – de NAM, het Centrum Veilig Wonen, de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen, het Instituut Mijnbouwschade Groningen – tot en met 2022 in totaal 267.466 schademeldingen ontvangen.[14]

Al met al verloopt het schadeproces vaak frustrerend en voelen gedupeerden zich niet altijd serieus genomen. Uit een rapport van het Gronings Perspectief: "*Voor veel respondenten is de schade zelf niet het grootste probleem, maar de verstoring van hun huisvrede door bureaucreatie, procedures en ongemakken. Deze kost soms veel tijd en energie, maar kan ook ernstige inbreuk op het dagelijks leven geven. In een aanzienlijk aantal gevallen komen daar conflicten en onenigheid met instanties bovenop.*"[15] Deze bevindingen sluiten aan op onderzoek dat de Tweede Kamer zelf liet uitvoeren naar de afhandeling van schades die vóór 31 maart bij de NAM waren gemeld. Het onderzoek liet zien dat het merendeel van de mensen een aanbod accepteerde '*om er maar van af te zijn*', ondanks het feit dat het geboden bedrag veelal niet toereikend was om de feitelijke schade te herstellen.

Figuur I.3 Schadeproces geschetst door een gedupeerde

Bron: Eindrapport Gronings Perspectief fase 2, 2021

14 Over de periode vóór 2003 is geen informatie beschikbaar; NAM. Schriftelijke inlichting met een overzicht van de schademeldingen bij NAM en CVW, juni 2022; IMG. Schriftelijke inlichting met overzicht van schademeldingen, juni 2022.

15 Postmes et al. (januari 2018).

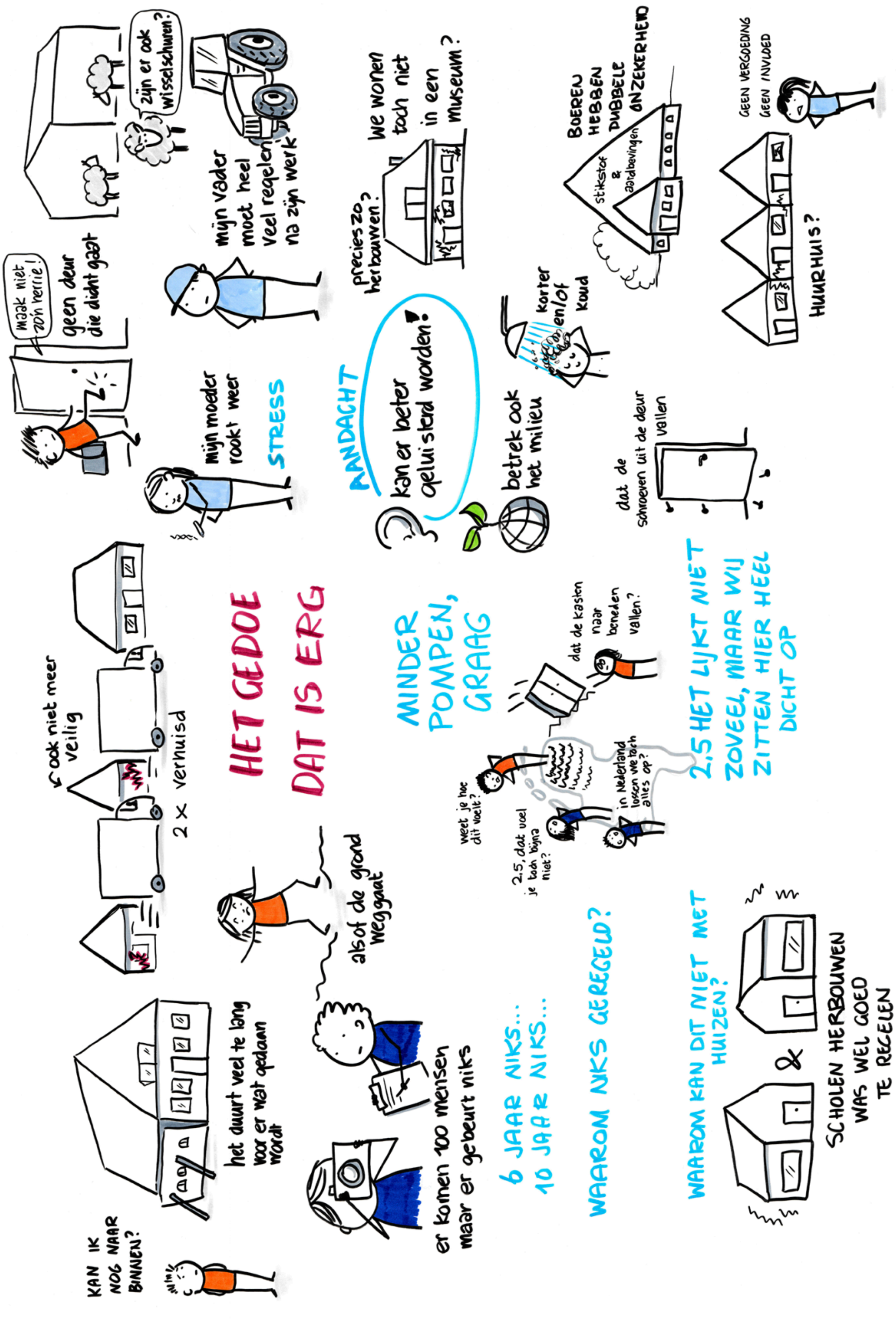
Uit de peilingen van het Gronings Perspectief blijkt dat de gezondheid van mensen met schade, na een eerdere stijging, in 2021 sterk is gedaald. Deze daling zet niet door in 2022.[16] Inwoners voelen zich in 2021 wel veiliger dan voorheen, en ook ervaren zij minder risico's.[17] Het meest recente onderzoek van Gronings Perspectief laat zien dat deze situatie verslechtert in 2022.

> *Dan begint pas het gelazer. Daar is een beving nog niks bij, bij al dat gelazer. Het is een rampenplan. Die partijen komen op een gegeven moment met die schade. Het is een ramp. De een zegt dit, de ander zegt dat. Al die taxateurs. [...] Dan denk ik: waar ben ik mee bezig, waar is Groningen mee bezig, waar zijn de afhandelingsmensen mee bezig?*
>
> *Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022*

> *Het was een verschrikkelijk zwaar traject. Het werd steeds zwaarder. [...] Omdat men steeds de waarheid ontkende. Als er tien scheuren zaten, werden er twee vergoed.*
>
> *Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022*

Ook voor de versterking geldt dat deze operatie een grote (negatieve) impact kan hebben op het dagelijks leven van mensen; '*maatschappelijk ontwrichtend*', volgens de onderzoekers van het Gronings Perspectief. Groningers ervaren veel onzekerheid bij de versterking en dit zorgt voor stress. Het gedeelde gevoel is dat het leven '*on hold*' staat. De operatie neemt veel tijd in beslag, inclusief de voorbereidingsfase waarin bepaald moet worden of versterking noodzakelijk is. In die fase vragen mensen zich af of zij veilig in hun huis kunnen blijven wonen en maken zij zich veel zorgen. Ze zijn bang dat waardevolle zaken in en om het huis bedreigd worden of de versterking niet goed door zullen komen. Er zijn ook financiële zorgen (bijvoorbeeld over de onverkoopbaarheid van de woning).[18] Mensen die te maken krijgen met versterking voelen zich onveiliger, met name tijdens de planvormingsfase en de uitvoering, en lopen daarnaast een groter risico op gezondheidsklachten. De negatieve impact op gezondheid is het grootst bij oudere Groningers. Dit komt boven op de negatieve effecten van schade en het doorlopen van het schadeproces.[19]

16 Dückers et al. (januari 2023).
17 Stroebe et al. (januari 2022).
18 Stroebe et al. (mei 2019).
19 Stroebe et al. (februari 2021).

Figuur I.4 Tekening 'het gedoe dat is erg'

Dan komt er zo'n contactpersoon die belt en zegt: "Ik kom even langs. Ik neem ook een tekenaar of een specialist mee." Die komt op een bepaalde tijd. Dan regel je met je werk dat je thuis bent. Dat deed dan een van ons. Diegene komt binnen. Je biedt hem koffie en gaat aan tafel zitten. Op een gegeven moment was dat bijna dagelijks, voor mijn gevoel. Ik ben in de latere jaren, in 2015, een keer gaan bijhouden hoeveel mensen er over de vloer zijn geweest. [...] In het jaar 2015 waren het 60 losse personen.

Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022

We hebben gewoon jarenlang eigenlijk geen vrije tijd meer gehad. Alle vrije tijd van Albert en mij ging op aan mailen, bellen, plannen bespreken, het huis uitruimen, het huis weer inruimen, opnieuw het huis weer uitruimen. We hebben meerdere keren gehad dat alles binnenin geverfd, gesausd en hersteld moest worden. Dat betekent dus dat alles wat in je huis staat, eruit moet. Dat is een paar keer achter elkaar gebeurd, een keer of drie, denk ik.

Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022

I.3.1 De strijd: is die het waard?

De openbare verhoren hebben laten zien hoe zwaar de strijd kan zijn die gedupeerden voeren. Ze hebben er veel voor moeten opgeven en vragen zich regelmatig af: is onze strijd het waard (geweest)? Ook zijn er volgens het Gronings Perspectief Groningers die de provincie '*na 6 tot 8 jaar geploeter*' letterlijk zijn ontvlucht, of dat zouden willen.[20]

Ik heb zo veel mensen zien worstelen met precies die vraag: wat is het ons nog waard om door te vechten? In de overtuiging dat je gelijk hebt, in de overtuiging dat je er recht op hebt, in de overtuiging dat je iets misdaan wordt. Maar daarvoor is een zodanig gevecht nodig, dat ook zo lang duurt en zo veel kost [...]. Ik kan u verzekeren dat heel veel mensen de afweging maken: het is het ons niet meer waard. Die nemen hun verlies, laten het erbij zitten en stoppen met de procedure.

Openbaar verhoor Susan Top, 27 juni 2022

Het maakt je heel klein omdat je voortdurend moet bedenken: is dit het waard, moet ik hiervoor vechten of zal ik het maar niet doen?

Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022

20 Stroebe et al. (februari 2021).

Mijn vrouw zei nog een keer bij de rechtbank: je gaat dood, je bent murw gebeukt, je geeft je gewonnen of je geld is op. Het heeft ons ook een paar ton gekost, hè.

Openbaar verhoor Sijbrand Nijhoff, 27 juni 2022

U moet zich voorstellen: de zitting is daar. Dan zitten daar drie advocaten van de Zuidas namens Shell. Dan zit er nog een advocaat namens de Staat. En dan zit er één gedupeerde met zijn of haar advocaat aan de andere kant. [...] Het huis is total loss, echt total loss. Dan durft een advocaat van de Zuidas nog tegen de rechter te zeggen: maar wie zegt mij dat er niet ook een achtergebleven granaat uit de Tweede Wereldoorlog in de kelder is afgegaan? Als je op dat niveau bij deze zware zaken zulke opmerkingen maakt als advocaat, dan breekt er bij mij iets.

Openbaar verhoor Herman de Muinck, 27 juni 2022

Je kunt haast niet tegen Shell op procederen, want die mensen hebben zo veel geld ter beschikking om de beste advocaten voor hen te laten opdraven. Daar kun jij als individuele Nederlander niet tegen procederen.

Openbaar verhoor Herman de Muinck, 27 juni 2022

Dus we zijn er uiteindelijk mee akkoord gegaan omdat we ons leven wilden behouden en wilden leven, met onze kinderen.

Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022

I.4 Ontwrichting van levens en gemeenschappen

De hele schade- en versterkingsproblematiek heeft ervoor gezorgd dat levens en gemeenschappen beschadigd zijn geraakt. Er zijn gedupeerden die kampen met '*angstigheid en somberheid*', licht hoogleraar Postmes toe in zijn verhoor. "*Mensen kunnen in de put zitten. Dat werkt ook uit op allerhande heel concrete manieren. Ziekteverzuim. Daarvan hebben we aangetoond dat het iets verhoogd is. Burn-out en dat soort fenomenen zie je vaak. Dat heeft bijvoorbeeld te maken met dat vechten met die instanties en de enorme hoeveelheid tijd dit die kost.*"[21] Met name voor mensen met meervoudige schade is het leven '*ernstig ontwricht*'.[22]

21 Verslag openbaar verhoor van de heer Postmes, 1 juli 2022.
22 Stroebe et al. (mei 2019).

> *Ik ben heel snel, ja, gauw van streek als er iets is… Ik ben snel in de war of snel gestrest. Ik denk dat dat de grootste schade is.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

> *Ik weet het niet, het kan ook aan mezelf liggen, maar ik ben gewoon heel snel moe. Gewoon heel snel moe. Ik kan niet lang dingen volhouden. Dat heeft hier denk ik ook wel mee te maken, omdat je nog een beetje het gevoel hebt dat je een marathon hebt gelopen en daar nog niet van herstel bent. Dat.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

> *Als ik terugkijk, is er nog iets wat ik eigenlijk nog niet echt heb gezegd omdat dit mij als een steen op de maag ligt, en dat is de mentale gezondheid van onze kinderen. […] Onze zoons hebben hun puberjaren, tienerjaren doorgebracht in een heel gestreste omgeving met heel gestreste ouders. Zij hebben daar elk op hun eigen manier echt de mentale gevolgen van. Onze jongste zoon is zwaar depressief. Dat hadden wij helemaal niet door in het begin. […] Als je dat dan later merkt en ziet, denk je: ik heb gewoon gefaald, ik heb gewoon gefaald als moeder. Ik heb geknokt voor het huis, maar ik had voor mijn kind moeten knokken.*
>
> *Openbaar verhoor Frouke Postma-Doornbos, 26 september 2022*

De impact van de problematiek reikt verder dan de ontwrichting van individuele levens. Ook sociale relaties kunnen beschadigd raken. Mensen ervaren willekeur bij het vaststellen van de oorzaak van schade. Waarom is mijn schade niet erkend, en vergelijkbare schade bij de buren wel? Dit raakt aan de tweedeling die sommigen zien ontstaan in hun gemeenschap. Er spelen gevoelens van jaloezie en afgunst over wie wat vergoed krijgt. En ergernis als mensen zich te veel als slachtoffer opstellen door alles maar in de schoenen van de NAM te willen schuiven zonder eigen verantwoordelijkheid te nemen. Kortom, mensen zijn anders naar elkaar gaan kijken (en niet altijd op een positieve manier).[23]

23 Dückers et al. (januari 2023).

Tekstkader I.2 Meer sterfgevallen door aardbevingsstress?

Onderzoekers van het Gronings Perspectief hebben in 2018 de omvang van de gezondheidsklachten gecombineerd met wetenschappelijk kennis over de gevolgen op langere termijn en maken op basis daarvan de som dat er vijf mensen of meer per jaar kunnen overlijden als gevolg van de aardbevingsproblematiek.[24] Dit een (conservatieve) schatting van de minimale sterfte.

Hoogleraar Postmes heeft op verzoek van Staatstoezicht op de Mijnen in 2019 opnieuw berekeningen uitgevoerd. Volgens Postmes is het reëel om te verwachten dat er jaarlijks, op langere termijn, 16,3 extra sterftegevallen zullen zijn in de groep mensen met schade aan hun woning (1.252,3 sterftegevallen in plaats van de te verwachten 1.236).[25]

De versterking kan daarnaast onderlinge relaties in de buurt onder druk zetten. De steeds veranderende beleidskaders en spelregels zorgen voor ongelijkheid. Het komt voor dat vergelijkbare huizen in dezelfde wijk een andere aanpak krijgen. Zo krijgt een deel van de straat te maken met sloop-nieuwbouw, en het andere deel met bijvoorbeeld vervanging van een (deel van) de buitenmuren. Dit kan leiden tot onbegrip en jaloezie tussen bewoners. Ook kunnen er conflicten ontstaan als bewoners bij een versterkingsproject gezamenlijk besluiten moeten nemen, maar er onderling niet uitkomen.[26]

> *Omdat de instanties er op zo'n manier mee omgaan dat er heel veel willekeur in zit, krijgt je ook een splitsing in de sociaal-maatschappelijke structuur […]. Omdat je in een dorpsstructuur zit waar je genoeg van elkaar ziet om er iets van te kunnen vinden, maar net niet genoeg van elkaar weet om er echt een evenwichtige mening over te kunnen vormen, zorgt dat voor heel veel spanning.*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

> *Want de rode draad is rechtsongelijkheid. En die is zo schrijnend en zo bizar, doordat elke keer richtlijnen zijn aangepast […] zijn er zo veel groepen ontstaan. Voor de een geldt dit, voor de ander geldt dat.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022*

24 Postmes et al. (januari 2018), p. 110.
25 Rijksuniversiteit Groningen. Memo van Tom Postmes over de gemiddelde verwachte mortaliteit door aardbevingsschade: update van eerdere berekeningen, 21 juni 2019.
26 Stroebe et al. (december 2020).

Het is in de meest brede zin gewoon heel ontwrichtend geweest en hoe complexer het allemaal werd, hoe lastiger dat ook werd. Mensen zijn ook in die onderlinge verhouding echt beschadigd geraakt, ook ten opzichte van elkaar.

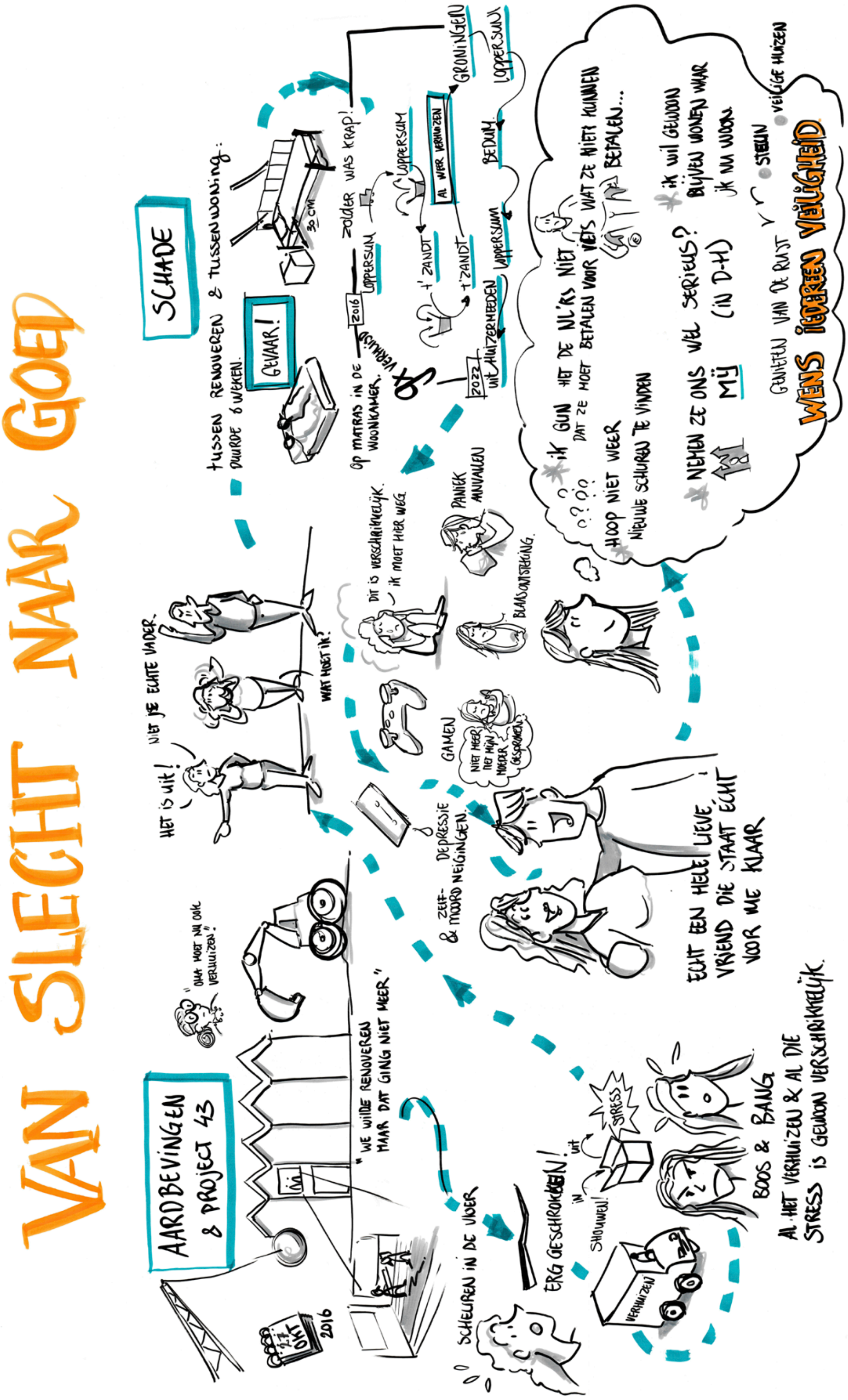
Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022

Tekstkader I.3 Schaal van de problematiek

Onderzoekers schatten in dat 44% van alle mensen die wonen in de provincie Groningen (van 19 jaar en ouder) weleens een beving heeft meegemaakt. Omgerekend zijn dat 203.063 mensen. Voor 127.583 Groningers (28%) gaat dit om een beving van meer dan een jaar geleden en voor 75.480 (16%) om een beving datzelfde jaar. De groep die inschat dat hun huis schade heeft opgelopen door bevingen is iets kleiner. Bijna een derde van de Groningers woont in een huis waarvan zij denken dat de schade is veroorzaakt door bevingen. Het gaat dan om 134.363 mensen (29% van de Groningers): 66.020 personen met eenmalige schade en 68.343 Groningers met meervoudige schade.[27]

Op basis van berekeningen schatten de onderzoekers van het Gronings Perspectief in dat eind 2016 naar schatting 1.800 volwassen Groningers schade hebben opgelopen aan hun woning en een hoger risico hebben op geestelijke gezondheidsproblemen op het vlak van angst en depressie. 7.620 Groningers hebben door schade ernstig last van gezondheidsklachten. Ten slotte is bij 4.136 inwoners van de provincie Groningen met een beschadigd huis sprake van een verslechterde gezondheid.[28]

27 Postmes et al. (oktober 2017).
28 Postmes et al. (oktober 2017).

Figuur I.5 Tekening ‘van slecht naar goed’

I.5 De nieuwe generatie: de toekomst van Groningen

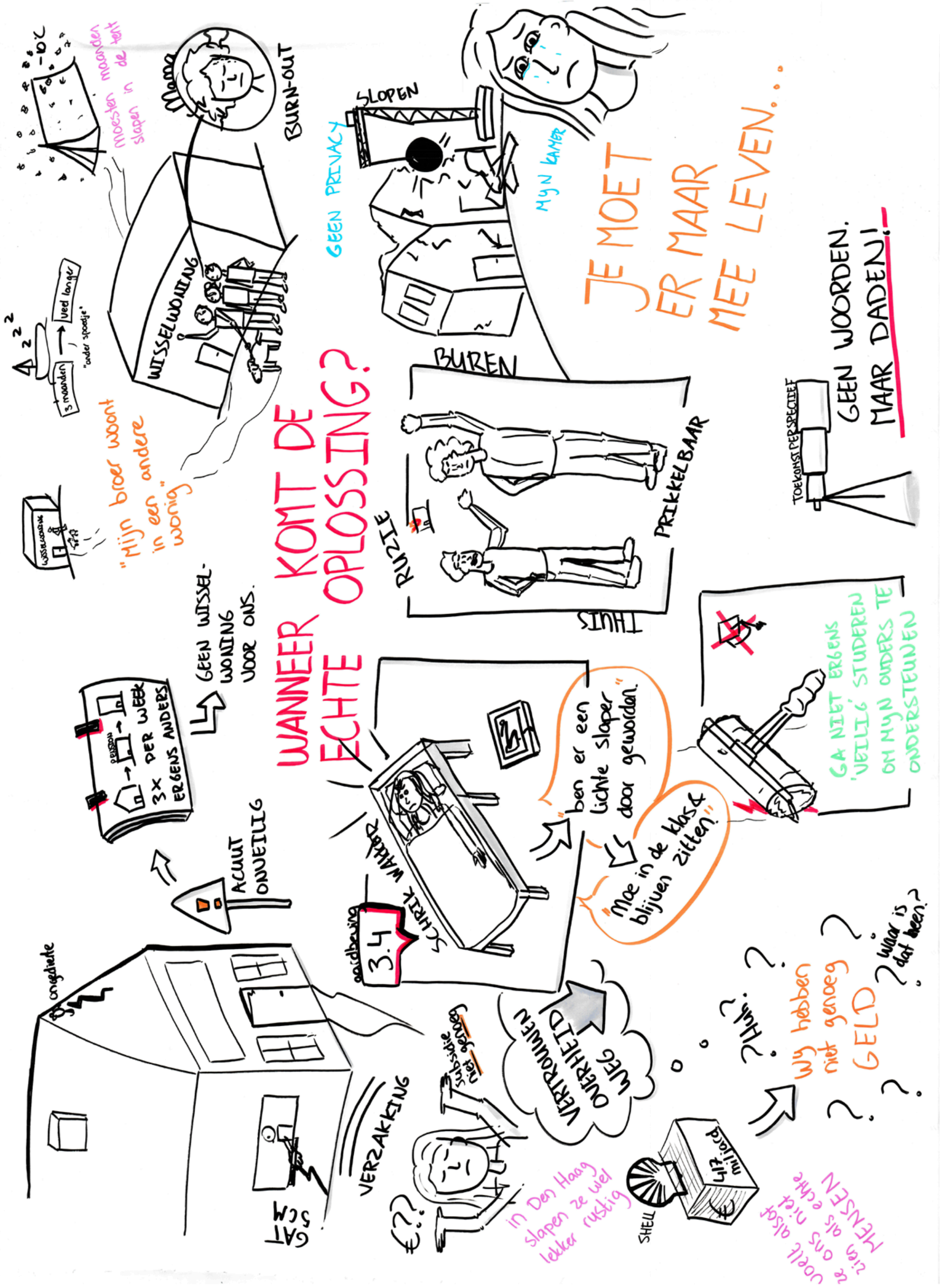
De bevingsproblematiek speelt een wisselende rol in het leven van kinderen en jongeren in Groningen. Sommigen hebben er weinig last van: ze hebben weinig te maken met schade, of zijn eraan gewend geraakt. Voor anderen geldt dat er wel degelijk gevolgen zijn. Zij kunnen zich onveilig voelen en hebben soms angst, of merken dat hun ouders overbelast zijn.[29] Vooral na doorvragen vertellen ze dat ze soms boos zijn en last hebben van de aardbevingen, de scheuren in het huis, de spanningen bij hun ouders, het moeten verhuizen en het versterken van alle huizen in de buurt. Ze maken zich zorgen over hun toekomst en vragen zich af of er nog wel mensen willen wonen op de plek waar ze zijn opgegroeid. De commissie hoorde soortgelijke verhalen toen zij in september 2022 een bezoek bracht aan verschillende scholen in het bevingsgebied.

> *Iedere ouder denkt weleens na over de vraag: ben ik een goede ouder, doe ik wel het goede en zorg ik wel goed voor mijn kinderen? Maar hier komt daar nog een vraagstuk bij: bied ik ze wel een veilig thuis en kan ik ze de toekomst geven die ze verdienen? Dat raakt, want dat is de toekomst van Groningen.*
>
> *Openbaar verhoor Melissa Dales, 12 september 2022*

Een kleine groep kinderen en jongeren heeft duidelijk klachten door de aardbevingen. Ze slapen slecht, hebben nachtmerries, zijn bang voor nieuwe bevingen, piekeren veel, hebben moeite met leren, zijn boos of juist heel stil, houden alles in de gaten of maken zich zorgen over hun toekomst. Kinderen en jongeren met een beperking en zieke kinderen en jongeren hebben vaker problemen door de aardbevingen.

> *Ik heb met een meisje […] gesproken dat nu in Groningen woont en dat haar hele jeugd in het bevingsgebied gewoond heeft. Zij is gewoon in rouw en verdriet, omdat ze zich realiseert dat haar hele jeugd in het teken heeft gestaan van de bevingen, de afhandeling, dat haar ouders niet beschikbaar waren.*
>
> *Openbaar verhoor Margrite Kalverboer, 14 oktober 2022*

29 Zijlstra et al. (2019).

Figuur I.6 Tekening 'wanneer komt de echte oplossing'

> *Een ander kind zei: "Als ik 's avonds naar boven ga, naar mijn bed, dan denk ik soms wel dat ik er 's ochtends niet meer ben."*
>
> *Openbaar verhoor Margrite Kalverboer, 14 oktober 2022*

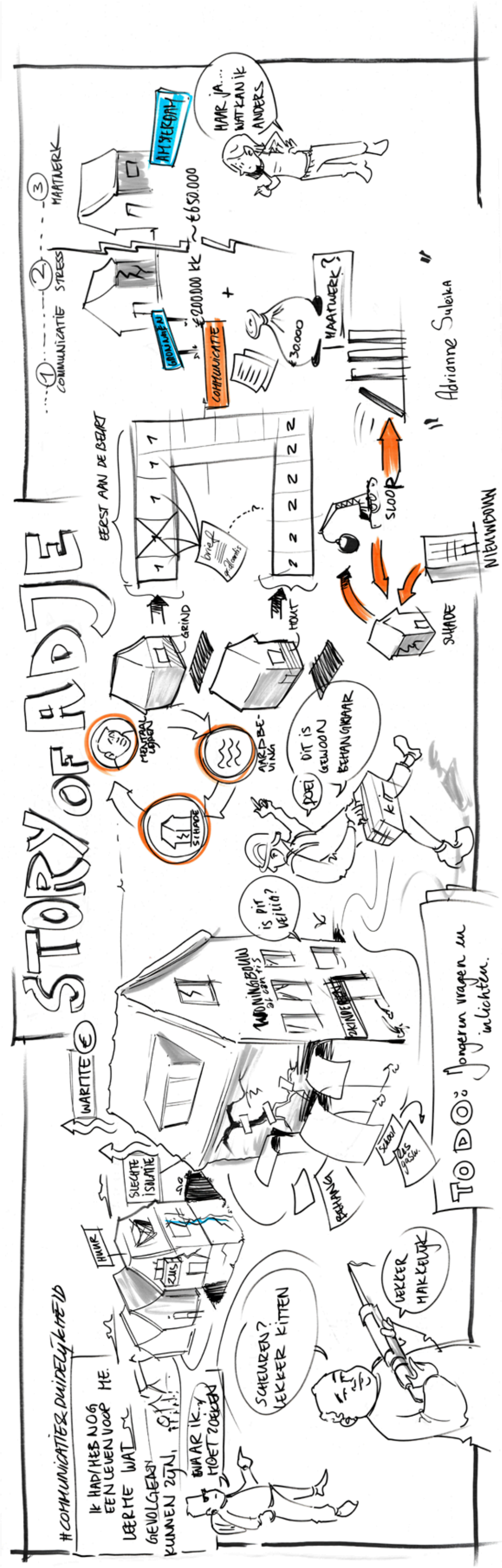
> *Ze leefden eigenlijk allemaal met de erfenis van wat ze meegemaakt hadden. Zo'n meisje dat vertelt: mijn hele jeugd ging hierover en ik kan 'm niet meer inhalen.*
>
> *Openbaar verhoor Margrite Kalverboer, 14 oktober 2022*

Tegelijkertijd benadrukt Kinderombudsman Margrite Kalverboer dat kinderen en jongeren in het aardbevingsgebied naast de zorgen over de aardbevingen, ook dezelfde wensen en ideeën hebben als kinderen en jongeren in andere delen van Nederland: lagere werkdruk op school, meer aandacht en begrip van ouders, vrienden en op school en meer en betere sport- en uitgaansvoorzieningen in hun buurt. Ze willen *'perspectief'*. Kalverboer: "*Ze vinden het ook heel belangrijk dat hun opa's en oma's, hun omgeving, er gelukkig zijn. Ze willen ook gezien worden als kinderen met potentieel, want dat hebben ze. Ik gun ze dat ze van die achterstandssituatie waar ze nu in zitten, ook werkelijk voorloper kunnen gaan worden en dat ze daarbij betrokken worden [...] dat we ze laten meedoen in het mooier maken van hun leven.*"[30]

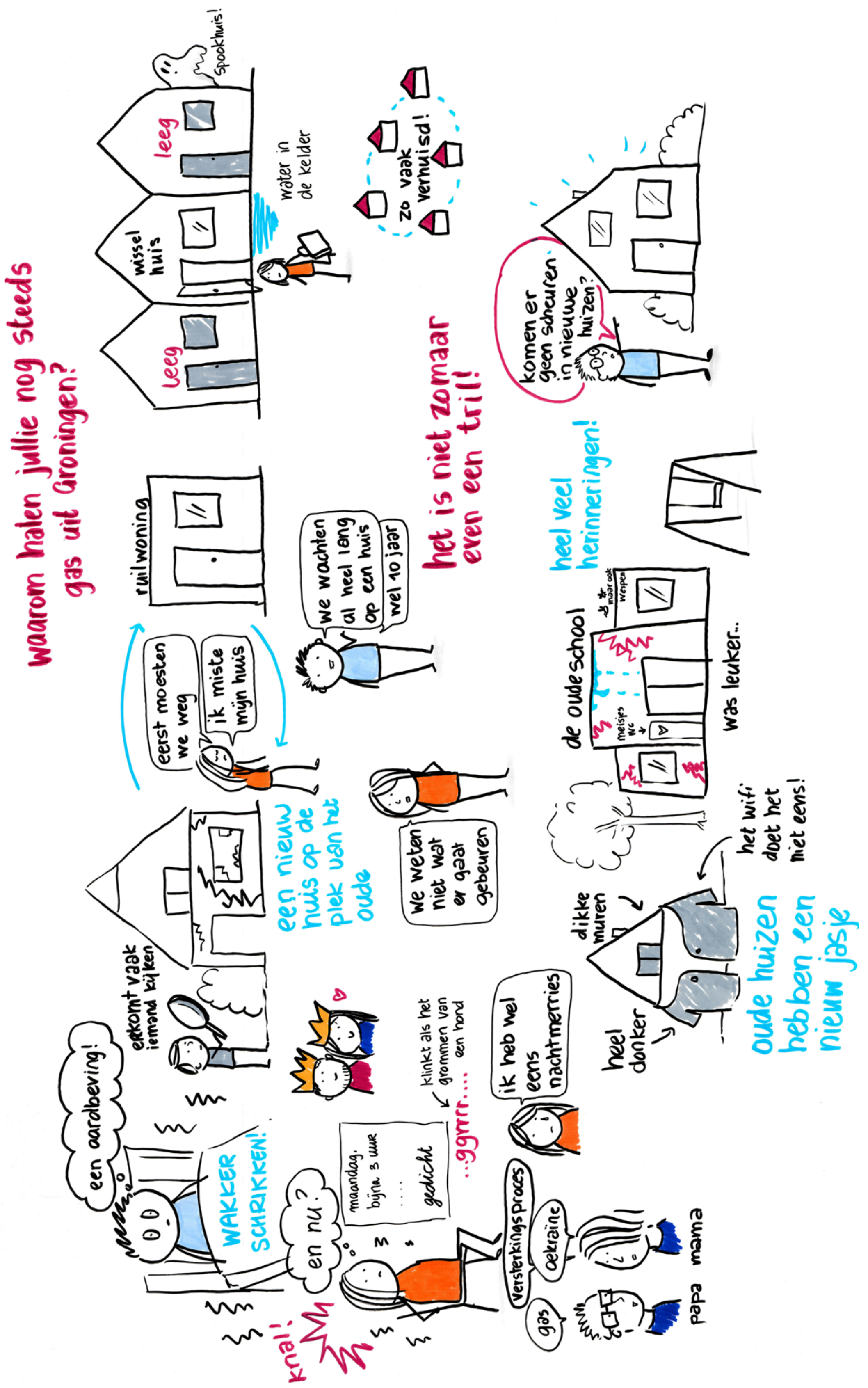
I.6 Bevindingen

De verhoren en onderzoeken van het Gronings Perspectief laten zien dat de situatie voor Groningers in het bevingsgebied zorgwekkend is. De schade aan hun huizen, het schadeproces en de versterkingsoperatie eisen letterlijk hun tol. Nog zorgwekkender is dat het gebrek aan vooruitgang. Het Gronings Perspectief noemt in hun laatste rapport wel enkele '*lichtpuntjes*'. Er zijn '*velen*' die zich met goede bedoelingen inzetten, en ook zijn er veel mensen die zich wel goed geholpen voelen. Tegelijkertijd benadrukken de onderzoekers dat de impact van problemen op gedupeerde Groningers *'onverminderd groot*' is.[31] Er is behoefte aan erkenning, hoop en perspectief.

30 Verslag openbaar verhoor van mevrouw Kalverboer, 14 oktober 2022.
31 Dückers et al. (januari 2023).

Figuur I.7 Tekening 'story of Adje'

Figuur I.8 Tekening 'waarom halen jullie nog steeds gas uit Groningen?'

Hoofdstuk II

Het gasgebouw

II Het gasgebouw

Hoe wordt het gasgebouw bestuurd? Deze vraag staat centraal in dit themahoofdstuk. Dit themahoofdstuk gaat nader in op de formele en informele kanten van het gasgebouw.

> *Het ging erom dat de machine zo effectief mogelijk draaide. Dat is ook weer het voordeel dat je een public-private partnership hebt gesloten – het was een joint venture tussen de Staat en de olies, met DSM erbij als geweldige hulp voor de Staat – om te zorgen dat het niet verambtelijkte, maar dat je kostbare bodemschat op een hele efficiënte en effectieve wijze werd ontwikkeld en ten goede van de verschillende stakeholders werd ingezet.*
>
> *Openbaar verhoor George Verberg, 29 juni 2022*

In de *Nota inzake het aardgas* van minister De Pous uit 1962 staat hoe de organisatiestructuur rond het winnen en verkopen van Groningse aardgas eruit zal komen te zien. Er wordt een stille maatschap opgericht tussen Staatsmijnen (later DSM, zie II.2), een Rijksdienst die valt onder het ministerie van Economische Zaken, en de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM), een joint venture van Shell en Esso. Samen vormen zij de Maatschap Groningen. Daarnaast wordt een aparte onderneming opgericht voor de verkoop en afzet van het aardgas: de NV Nederlandse Gasunie. De Staat neemt voor 10% deel in deze organisatie; Staatsmijnen participeert voor 40% en de beide oliemaatschappijen ieder voor 25%.

Zoals in paragraaf 1.3 van hoofdstuk 1 beschreven, zullen Gasunie en de Maatschap Groningen intensief moeten samenwerken om de coördinatie van winning en afzet te bevorderen. Minister De Pous zegt daarbij, dat deze beide organisaties gaan samenwerken "*als waren zij één geïntegreerd bedrijf*". De Pous voegt daaraan toe dat deze '*eenheid van beleid*' gewaarborgd blijft *"met name door de wijze waarop de beleidscolleges van beide onderdelen zullen worden samengesteld*". Er komt namelijk een zogeheten 'personele unie' tussen het College van Beheer Maatschap Groningen en het College van Gedelegeerde Commissarissen van Gasunie. Dat wil zeggen: beide gremia bestaan uit dezelfde personen.[1]

Dit hoofdstuk bevat een nadere uitleg van de inrichting en van het bestuur van het gasgebouw, de verhoudingen in de verschillende bestuurscolleges, en de bevoegdheden van de commissarissen. Daarbij komen zowel de formele als de informele structuren aan bod. In het eerste gedeelte van dit themahoofdstuk ligt de nadruk op de aansturing van Gasunie en GasTerra tot circa 2014. Het tweede gedeelte richt zich op de wijze waarop de Staat participeert in het

1 Kamerstuk II 1961/62, 6767, nr. 1.

gasgebouw via DSM en later EBN. In het laatste gedeelte worden ontwikkelingen na 2013 besproken, naar aanleiding van het ABDTOPConsult-advies en het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OVV). Ook komt het beloningsbeleid aan bod.

Dit hoofdstuk schetst de bestuursstructuur van het gasgebouw vanuit het perspectief van de betrokken partijen. Zij zijn de oorspronkelijk uitgedachte bestuursstructuur gedurende zestig jaar blijven verdedigen, ondanks veranderende maatschappelijke opvattingen over hoe publieke belangen in de gaswinning en –voorziening kunnen worden meegewogen.

II.1 De besluitvormende organen van het gasgebouw

Het gasgebouw wordt gevormd door verschillende besluitvormende organen. Bij de Maatschap is dit het College van Beheer Maatschap Groningen, en bij Gasunie het College van Gedelegeerde Commissarissen en de Raad van Commissarissen. Deze organen krijgen een toelichting in de paragraaf hieronder.

Het College van Beheer Maatschap Groningen (CBM) is het besluitvormend orgaan van de Maatschap. Dit is een college van vier personen: twee afgevaardigd door de NAM, de directeur van Shell Nederland en de directeur van Esso Nederland, en twee afgevaardigd door de Staatsmijnen. Daarnaast is er een regeringsvertegenwoordiger, in de praktijk de directeur-generaal (dg) Energie van het ministerie van Economische Zaken. De regeringsvertegenwoordiger is geen officieel lid van het CBM. Hij is slechts toehoorder en heeft dus geen stemrecht. In het CBM worden besluiten op basis van unanimiteit genomen. Gezien de stemverhoudingen hebben de NAM (vertegenwoordigd door de directeuren van Shell en Esso) en de Staatsmijnen een vetorecht in het college.

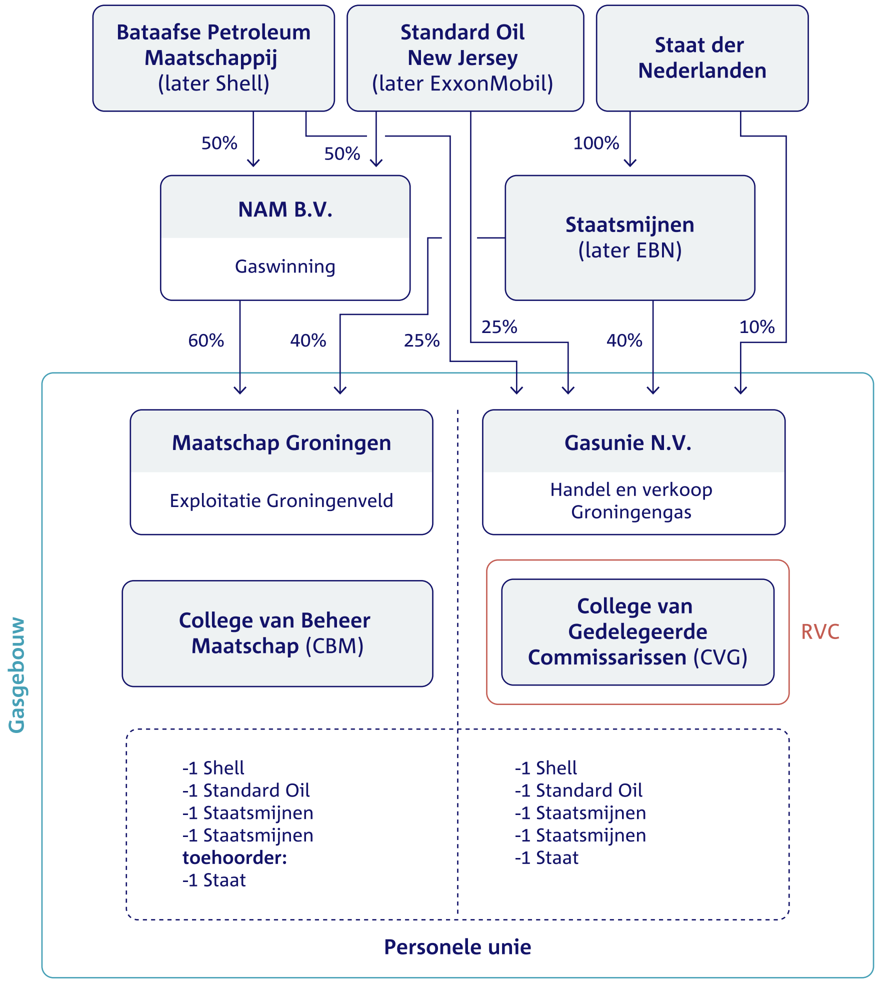
Het College van Gedelegeerde Commissarissen (CvG) van Gasunie vormt een personele unie met het CBM. Dat wil zeggen dat dezelfde vijf personen uit het CBM ook in dit college zitten. Het feit dat in beide bestuurscolleges dezelfde personen zitten, moet de eenheid van beleid waarborgen. Het enige verschil met het CBM is dat de regeringsvertegenwoordiger in het College van Gedelegeerde Commissarissen wel stemrecht heeft en de beslissingen in dit college niet unaniem genomen hoeven te worden. Een 3/4e meerderheid is vereist voor een besluit. In de praktijk komt dit er op neer dat vier van de vijf personen in het CvG voor een voorstel moeten stemmen.

De directeur-generaal Energie is volwaardig lid van het CvG en toehoorder in het College van Beheer Maatschap. Als volwaardige commissaris van Gasunie moet hij handelen in het belang van de onderneming. Tegelijkertijd heeft hij ook verantwoordelijkheden als ambtenaar. Hij is beleidsverantwoordelijke op het gebied van aardgas, en verplicht te handelen in het publieke belang en zijn minister daarover te informeren. Nergens is echter duidelijk vastgelegd hoe de regeringscommissaris met deze dubbelrol om moet gaan.

Vanwege hun belangrijke positie in het aansturen van het gasgebouw noemt oud-ambtenaar George Verberg de directeur-generaal en de overige leden van deze colleges de chauffeur van een bus ‘*met een hele gecompliceerde motor*’.

Dan moet je gewoon zorgen dat op die bus met die gecompliceerde motor, die moet voldoen aan alle verkeersregels die de minister en het kabinet en de Kamer hebben gesteld, een chauffeur zit die kan rijden.

Openbaar verhoor George Verberg, 29 juni 2022

Figuur II.1 Het gasgebouw in 1963

Tabel II.1 College van Beheer Maatschap en College Gedelegeerde Commissarissen

College van Beheer Maatschap	College Gedelegeerde Commissarissen
Personele unie: 2x Staatsmijnen, 1x Shell, 1x Esso (1x Staat)	
• vergaderen 4x per jaar in Assen • regeringsvertegenwoordiger is toehoorder zonder stemrecht • beslissingen moeten unaniem zijn • voorzitterschap rouleert tussen Shell/Esso • DSM/Staatsmijnen levert secretaris	• vergaderen 8x per jaar in Groningen • regeringsvertegenwoordiger heeft stemrecht • voor beslissingen is 4/5 meerderheid nodig • Staatsmijnen/DSM Aardgas/EBN levert de voorzitter en de secretaris • Staatsmijnen heeft als organisatie met twee vertegenwoordigers dus vetorecht; Esso/Shell kunnen alleen samen een besluit tegenhouden.

Bij Gasunie is er naast het College van Gedelegeerde Commissarissen ook een raad van commissarissen. Volgens de Nota De Pous moet de directie van Gasunie verantwoording afleggen aan de raad van commissarissen. De raad van commissarissen (rvc) komt vier keer per jaar bijeen en bepaalt het beleid van Gasunie door goedkeuring van het jaarlijkse bedrijfsplan. Vooral bij de start van de verkoop van het Groningse gas in 1963 bestaat volgens minister De Pous echter de behoefte aan meer nauwgezette controle van de directie. "*Daar er vooral in de eerste jaren bij de op- en uitbouw van de activiteiten van de gasmaatschappij een nauw overleg tussen commissarissen resp. participanten en directie gewenst is.*" Daarom besluiten de aandeelhouders in het gasgebouw om een aantal commissarissen uit de rvc te delegeren naar het College van Gedelegeerde Commissarissen (CvG).[2] De gedelegeerde commissarissen hebben het goedkeuringsrecht van financiële en commerciële besluiten en hebben de taak om de activiteiten van de Gasunie-directie nog nadrukkelijker te controleren dan de rvc.

In de praktijk betekent dit dat in het College van Gedelegeerde Commissarissen dezelfde personen zitten als in de rvc van Gasunie. De rvc is echter nog aangevuld met zeven andere personen: drie worden aangedragen door de Staatsmijnen en de oliemaatschappijen dragen ieder twee extra commissarissen aan. Informeel spreken de partijen daarbij af dat één van de drie zetels van de Staatsmijnen door de commissaris van de Koning(in) in Groningen wordt bezet. In de beginjaren is dat Cees Fock. Het is daarnaast gebruikelijk dat de commissaris van de Koning(in) ook tot voorzitter van de rvc wordt benoemd. Twee jaar na de splitsing van Gasunie, in 2007, verliest de commissaris van de Koning zijn positie in het gasgebouw.

Door de aanwezigheid van de commissaris van de Koning, is de provincie in de eerste decennia wel vertegenwoordigd in het gasgebouw. Desondanks verklaart oud-commissaris Hans Alders in zijn openbaar verhoor dat hij in deze functie weinig kon bijdragen aan de besluitvorming, omdat de meeste beslissingen buiten de officiële vergaderingen van de raad van commissarissen om werden genomen (zie paragraaf II.1.3). Ook andere oud-bestuurders van het gasgebouw, zoals Pieter Dekker van Shell (tevens lid van de rvc GasTerra en NAM-Raad),

2 Kamerstuk II, 1961/62, 6767, nr. 1, p. 8.

verklaren in hun openbaar verhoor dat de provincie weinig echte betrokkenheid had bij de besluitvorming in het gasgebouw. De commissaris van de Koning was feitelijk alleen technisch voorzitter, en de ABDTOPconsult oordeelt in 2014 dat de rvc bovendien '*een tandeloze tijger*' is. De werkelijke macht ligt bij het College van Gedelegeerde Commissarissen.

> *Er was niet een directe betrokkenheid van Groningse bestuurders bij de afwegingen die in het gasgebouw werden gemaakt, niet als toezichthouder of als toehoorder of zo. Ik denk dat het beter was geweest als we van het begin af aan ook Groningen een plek hadden gegeven, zodat ze in ieder geval beter hadden gezien welke afwegingen er werden gemaakt en hoe het draaide.*
>
> *Openbaar verhoor Pieter Dekker, 30 juni 2022*

II.1.1 De governance van Gasunie
In de eerste decennia spitsen veel van de vraagstukken over de *governance* van het gasgebouw zich toe op het bestuur van Gasunie en het toezicht op deze organisatie. Gasunie heeft immers een belangrijke spilfunctie in het gasgebouw. Zij bepaalt het productieniveau, vanwege haar inzicht in de omvang van gasvraag. Oud-directeur van Gasunie, George Verberg, beschrijft de regierol van Gasunie door aan te geven dat Gasunie het gas bij de NAM '*bestelde*'.

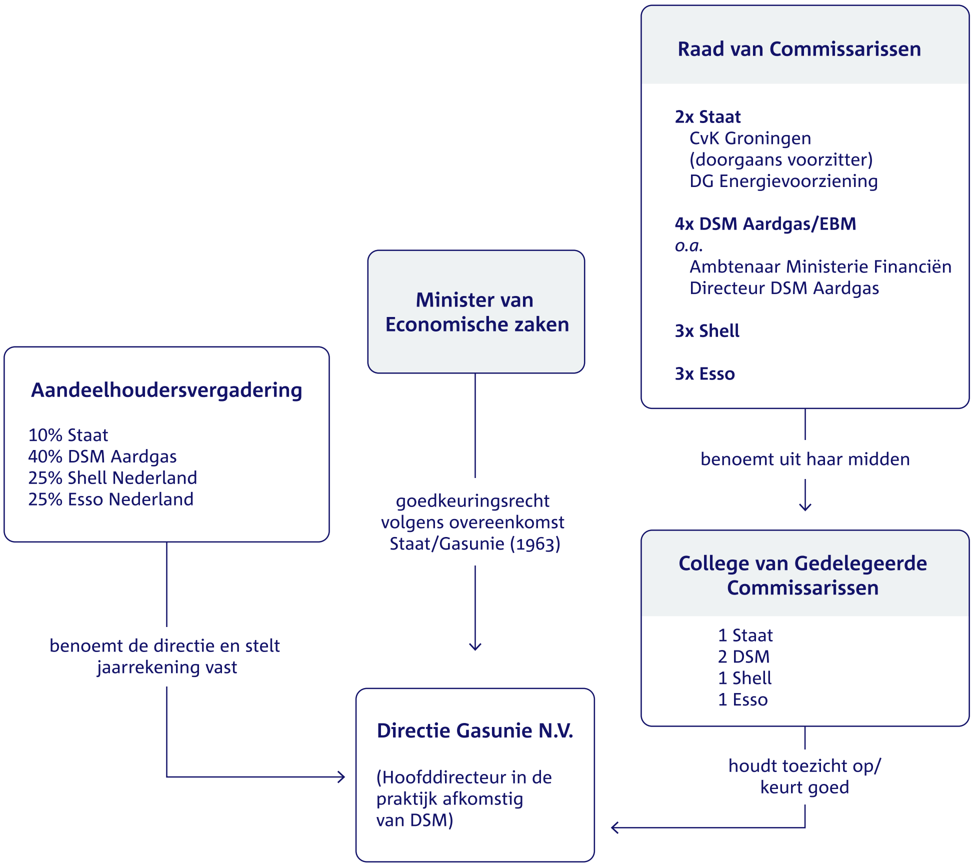
> *Wij als Gasunie [...] bestelden het gas bij de NAM en de NAM moest maar zorgen dat ze het gas leverden. [...] Dan kwam er een bestelbrief die naar de NAM ging. Dan kregen wij te horen dat ze het hadden ontvangen en dat er geen problemen waren.*
>
> *Openbaar verhoor George Verberg, 29 juni 2022*

Gasunie wordt bestuurd door een hoofddirecteur, onder toezicht van de Raad van Commissarissen. De directeur wordt benoemd door de Algemene Vergadering van Aandeelhouders uit een voordracht van ten minste twee kandidaten die zijn voorgedragen door de Staatsmijnen. In de praktijk levert Staatsmijnen dus de directeur van Gasunie. De voordracht van de directeur heeft daarna goedkeuring van de minister van Economische Zaken nodig. George Verberg is vanaf 1992 de eerste hoofddirecteur van Gasunie die niet afkomstig is van DSM.

Toen het Gasgebouw werd opgericht en Gasunie werd opgericht als een van de sequelen daarvan, hebben de aandeelhouders afspraken gemaakt over hoe de top van Gasunie eruit zou zien. DSM had het prerogatief om de hoofddirecteur voor te dragen. Het moest een voordracht worden van twee personen, want de minister moest uiteindelijk een keuze hebben. Dus u zult in de geschiedenis van Gasunie een aantal hoofddirecteuren zien die uit het DSM-nest komen.

Openbaar verhoor George Verberg, 29 juni 2022

De *governance* structuur van Gasunie (tot aan de splitsing in 2005) is weergegeven in figuur II.2.

Figuur II.2 Governance structuur van Gasunie NV voor 2005

Hoewel in het deelnemingenbeleid van de overheid het gebruikelijk is dat een ambtenaar van het ministerie van Financiën plaatsneemt in de rvc van een staatdeelneming, is dit bij Gasunie uitdrukkelijk niet vastgelegd. De vraag of het ministerie van Financiën een commissariszetel toebedeeld krijgt, ligt bij de oprichting van het gasgebouw nog wel op tafel. In een nota van 18 september 1962 van directeur-generaal Bob Wansink krijgt minister De Pous van Economische Zaken de vraag of hij bereid is een commissariszetel aan Financiën toe te kennen. Daarnaast staat met pen geschreven: '*Neen*'.[3] In een telefoongesprek deelt Wansink in 1963 mee aan de directie van Staatsmijnen *"dat het Departement van Financiën erover denkt ook een commissaris-plaats te claimen. Dit vindt bij de Minister Economische Zaken tot nu toe geen gehoor. Gehoopt wordt dat dit kan worden vermeden*."[4] Het lijkt erop dat ambtenaren van het ministerie van Economische Zaken de invloed van het ministerie van Financiën zo veel mogelijk willen beperken tijdens de oprichting van het gasgebouw. Desondanks wordt in 1965 toch de informele afspraak gemaakt dat Staatsmijnen één van zijn zetels in de rvc aan een ambtenaar van Financiën zal toewijzen. Vanaf 1965 bekleedt daardoor toch een topambtenaar van het ministerie van Financiën, de plaatsvervangend secretaris-generaal, een functie in de Raad van Commissarissen.

In een rapport over '*relatie- en communicatiepatronen*' binnen het gasgebouw, dat de Gasunie-directie in 1988 laat opstellen, wordt gesteld dat het College van Gedelegeerde Commissarissen (CvG) oorspronkelijk als tijdelijk orgaan was uitgedacht.[5] Minister De Pous onderbouwde immers de noodzaak van een college van gedelegeerde commissarissen in zijn beroemd geworden nota met het argument dat '*nauw overleg' 'vooral in de eerste jaren'* gewenst was.[6] Het CvG krijgt in de *Overeenkomst van Samenwerking* echter een permanente status, en met de tijd krijgt dit orgaan juist een steeds dominantere rol ten opzichte van de rvc. Het feit dat de CvG steeds meer invloed krijgt, blijkt bijvoorbeeld uit een aantal verantwoordelijkheden die worden overgeheveld van de rvc naar het CvG. Het gaat daarbij onder meer om de goedkeuring van de prijs voor de grootindustrie of de vaststelling van de bezoldiging van de directie van Gasunie. De dominantere positie van het CvG is blijkbaar naar tevredenheid van de aandeelhouders. Het bovengenoemde rapport concludeert daarom: "*De oorspronkelijk als tijdelijk bedoelde creatie van het CvG als statutair orgaan wordt door alle betrokkenen nog steeds zinvol geacht, omdat over de realisatie van de hoofddoelstelling van het statutaire relatienetwerk tussen Gasunie en Aandeelhouders (bevorderen van een verantwoord beheer van het Nederlandse aardgas) een algemeen gevoel van tevredenheid heerst.*"[7]

Een gevolg van de dominantere rol van het CvG is dat de leden van de rvc die niet in het CvG zitten niet altijd goed betrokken worden bij de besluitvorming. De plaatsvervangend secretaris-generaal van Financiën en tevens lid van de rvc beklaagt zich in 1988 bijvoorbeeld over het feit dat hij niet op de hoogte wordt gesteld van het voornemen om de statuten van Gasunie te wijzigen. Hij noemt dit een '*slechte procedure*', waarbij hij ook het gebrek aan informatieverstrekking aan de Tweede Kamer adresseert.[8]

3 Ministerie van EZ. Nota aan minister de Pous inzake bestuurscolleges N.V. Ned. Gasunie en Maatschap inzake aardgas, 19 september 1962.
4 Staatsmijnen in Limburg. Verslag van een telefoongesprek met Mr. Wansink op 16 februari 1963.
5 Van Dien en Co Organisatie. Rapport: Relatie- en communicatiepatroon tussen Gasunie en aandeelhouders, 16 maart 1988.
6 Kamerstuk II, 1961/62, 6767, nr. 1, p. 8.
7 Van Dien en Co Organisatie. Rapport: Relatie- en communicatiepatroon tussen Gasunie en aandeelhoudersm, 16 maart 1988.
8 Ministerie van EZ. Notitie aan leden van het CvG inzake voorstel tot wijziging der Statuten NV Nederlandse Gasunie, 27 januari 1988.

Gasunie is geen structuurvennootschap
In 1972 wordt de *Structuurwet voor vennootschappen* ingevoerd. Deze wet is bedoeld om de balans tussen de invloed van aandeelhouders op een grote onderneming en van werknemers evenwichtiger te maken. In de Structuurwet is onder andere bepaald dat grote ondernemingen een verplichte raad van commissarissen (rvc) moeten hebben, die door de algemene vergadering van aandeelhouders wordt benoemd. Verder bepaalt de wet dat voor een groot aantal bestuursbesluiten goedkeuring van de rvc benodigd is. De meeste grote ondernemingen vallen onder dit zogeheten structuurregime.

Gasunie valt echter niet onder deze wet. Dit betekent dat Gasunie geen zogeheten structuurvennootschap is. De raad van commissarissen bestaat volledig uit vertegenwoordigers van de aandeelhouders (de oliemaatschappijen, DSM en het ministerie van Economische Zaken). Er zitten geen vertegenwoordigers in de rvc die andere, bredere maatschappelijke belangen vertegenwoordigen. Het belangrijke gevolg hiervan is dat het beleid van Gasunie direct wordt bepaald door de aandeelhouders, en dat de directie dit beleid slechts voorbereidt en uitvoert. De directie heeft een beperkte handelingsruimte en er is geen verdere controle van buitenstaanders op het beleid. Deze situatie, waarin de directie in grote mate gestuurd wordt door de aandeelhouders, blijft de gehele periode hetzelfde. Dit geldt bijvoorbeeld ook nog voor GasTerra, het handelskantoor van het gasgebouw, dat zich in 2005 afsplitst van het transportbedrijf Gasunie. Gertjan Lankhorst, oud-CEO van GasTerra beschrijft in zijn openbaar verhoor dat GasTerra 'niet zo'n normaal bedrijf' is.

> *GasTerra is niet zo'n normaal bedrijf, want het is een joint venture waarin vier partijen samenwerken. Die partijen hebben ook recht om daar commissarissen te benoemen. Dan kun je ook zeggen dat dit volgens de code good governance vandaag de dag niet meer wenselijk is, maar bij bijna elke joint venture gebeurt het.*
>
> *Openbaar verhoor Gertjan Lankhorst, 2 september 2022*

De aandeelhouders in het gasgebouw vinden het bij de invoering van de Structuurwet in 1972 dan ook van groot belang dat Gasunie niet onder het structuurregime komt te vallen. In verband met de "*nauwkeurig gekozen opbouw van de bevoegdheden binnen Gasunie*" stelt directeur-generaal Wansink in een nota aan de minister van Economische Zaken dat het van belang is dat "*een zo groot mogelijke mate van toezicht door de overheid op het handelen van Gasunie"* blijft gewaarborgd. Dit zou door de bepalingen in de Structuurwet volgens Wansink kunnen worden verstoord.[9] Het is echter niet alleen de overheid die vreest voor de Structuurwet. De oliemaatschappijen willen ook voorkomen dat dit op het gasgebouw van toepassing is.

9 Ministerie van EZ. Nota aan minister Langman inzake overdracht van Gasunieaandelen door Shell Petroleum N.V. aan Shell Nederland N.V., 15 december 1971.

De aandeelhouders onderzoeken daarom zorgvuldig voor welke uitzonderingsbepaling Gasunie in aanmerking kan komen. Een onderneming is vrijgesteld van de Structuurwet wanneer bijvoorbeeld minstens 50% van de aandelen in handen van een Nederlandse internationale holding is, die wel onder de Structuurwet valt.[10] Als gevolg veranderen de partijen in het gasgebouw de aandelenstructuur. Bij de Overeenkomst van Samenwerking (OvS) (zie paragraaf 1.3 in hoofdstuk 1) is afgesproken dat de aandelen in Gasunie door de partijen kunnen worden overgedragen aan een dochtermaatschappij. De aandelen in Gasunie zijn op dat moment nog belegd bij Shell Petroleum, maar worden in 1971 snel overgedragen aan Shell Nederland.[11] In hetzelfde jaar draagt ook Standard Oil haar aandelen over aan Esso Holding Company Holland.[12] Door de aandelen anders te beleggen menen de partners in het gasgebouw dat Gasunie niet onder het structuurregime valt.

In de jaren ’90 wordt overigens gesteld in enkele stukken dat dankzij de afhankelijkheid van het beursgenoteerde DSM, Gasunie niet onder het structuurregime valt. Volgens ingewijden was dat echter een betwistbare positie. Het is dus niet volledig duidelijk op welke gronden Gasunie meent geen structuurvennootschap te zijn, maar deze status is nooit aangevochten. Gasunie (en later GasTerra) blijft wel het belang benadrukken van het feit dat ze geen structuurvennootschap is. Zo wordt in 2019, in een inwerkdocument voor de nieuwe commissaris van GasTerra benadrukt dat GasTerra geen structuurvennootschap is.

Het overdragen van aandelen in 1971 betekent dat het aantal partijen dat formeel betrokken is bij het gasgebouw uitbreidt. ExxonMobil participeert niet met hetzelfde bedrijf in de NAM als in Gasunie en later GasTerra. Dit blijkt bijvoorbeeld bij de ondertekening van een wijziging in de OvS in 2005 in verband met de splitsing van Gasunie. Op dat moment zijn het niet meer vier partijen die de overeenkomst ondertekenen maar zes. Shell Petroleum en Exxon Mobil Corporation zijn toegevoegd aan de partijen omdat deze garant staan voor de verplichtingen van Shell Nederland en Esso Nederland.

Tabel II.2 Partijen die Overeenkomst van Samenwerking ondertekenen in 1963 en 2005

Overeenkomst van Samenwerking 1963 (4)	Gewijzigde Overeenkomst van Samenwerking 2005 (6)
Bataafse Petroleum Maatschappij	Shell Nederland B.V. Shell Petroleum N.V.
Standard Oil New Jersey	Esso Nederland Exxon Mobil Corporation
Staatsmijnen	EBN B.V.
Nederlandse Aardoliemaatschappij	Nederlandse Aardoliemaatschappij

10 Ministerie van EZ. Nota aan de directeur-generaal Energievoorziening inzake de agenda 124e vergadering Gedelegeerde Commissarissen van Gaunie op 18 november 1971.

11 Ministerie van EZ. Nota aan minister Langman inzake overdracht van Gasunieaandelen door Shell Petroleum N.V. aan Shell Nederland N.V., 15 december 1971.

12 Minutes of the meeting of the “Raad van Commissarissen” of N.V. Nederlandse Aardolie Maatschappij, held on 13th October, 1971,

Gasunie is ook geen nutsbedrijf
Een openbaar nutsbedrijf heeft een wettelijk beschermd monopolie om een bepaald goed van maatschappelijke waarde te leveren. Bij Gasunie is hier geen sprake van. De enige wettelijke bepaling die vanaf 1963 voor Gasunie van kracht is, is de *Erkenning openbaar belang Gasleidingen*, waardoor Gasunie is vrijgesteld van bepalingen in de *Hinderwet* bij de aanleg van gasleidingen.[13] In hoofdstuk 2 is beschreven hoe Gasunie wel een feitelijk monopolie heeft, dat door liberalisering steeds meer onder druk komt te staan. Desondanks verkent de directie van Gasunie eind jaren '80 en begin jaren '90 wel de mogelijkheid om de wettelijke erkenning van een nutsbedrijf te krijgen. Gasunie-directeur Ton Grotens geeft in die periode intern meermaals aan dat hij een wettelijk monopolie als nutsbedrijf wil. Een wettelijke bescherming als nutsbedrijf is echter niet te verenigen met de aansturing van Gasunie vanuit de aandeelhouders, zoals is afgesproken in de Overeenkomst van Samenwerking. In een nutsbedrijf zou per definitie het maatschappelijk belang vertegenwoordigd moeten zijn in de samenstelling van de raad van commissarissen: daar zouden dus vertegenwoordigers van afnemers van het Groningengas voor in aanmerking komen, vertegenwoordigers van politieke partijen, en bijvoorbeeld ook regionale vertegenwoordigers. Kortom: bij een openbare nutsfunctie zou de Gasuniedirectie niet meer onder de directe invloed van de aandeelhouders staan.

Grotens geeft intern aan grotere onafhankelijkheid ten opzichte van de aandeelhouders te willen en meer handelingsvrijheid voor de Gasunie-directie. De directie beschouwt de verhoudingen als '*knellend*'. Een EBN-medewerker schrijft in 1990 over deze wens voor meer onafhankelijkheid en handelingsvrijheid: "*Er zijn tal van signalen die erop wijzen dat de GU [Gasunie] directie hier ook op aanstuurt*" (EBN is de opvolger van DSM in het gasgebouw, zie paragraaf II.2.2). Deze medewerker constateert bovendien dat de directie van Gasunie claimt dat ze liever parlementaire bemoeienis heeft als gevolg van een openbare nutsfunctie, dan de huidige situatie waarin de aandeelhouders de dienst uitmaken. De oliemaatschappijen en de Staat zouden dan hun directe controle over Gasunie moeten opgeven. De pogingen van de Gasunie-directie om een dergelijke verandering door te voeren hebben echter geen succes.[14]

Hervormingsinitiatieven om de aansturing in het gasgebouw te wijzigen smoren de aandeelhouders snel in de kiem. In 1991 wil de Algemene Energieraad in zijn rapport *Ontwikkelingen in de gasmarkt* bijvoorbeeld een aanbeveling opnemen over een bredere samenstelling van de rvc bij Gasunie. De Energieraad pleit voor een rvc waarin de verbruikers van aardgas een belangrijkere positie krijgen, zodat het maatschappelijk belang beter vertegenwoordigd is. '*De bijl*' wordt '*aan de wortel van het gasgebouw*' gelegd als deze aanbeveling wordt overgenomen, merkt een medewerker van EBN op in reactie op het concept-rapport. EBN pleit ervoor om deze aanbeveling uit het rapport te halen.[15] Uiteindelijk komt de Energieraad met het afgezwakte advies om een aparte verbruikersraad in te stellen, wat ook geen opvolging vindt.[16] De interne discussie over de status van een nutsbedrijf raakt duidelijk een gevoelige snaar bij de partijen in het gasgebouw. In 1993 bijvoorbeeld pleit de '*Groep van Negen*', een ambtelijk initiatief van

13 (Concept-) Verlening van een concessie aan de N.V. Nederlandse Gasunie, 13 december 1963.
14 EBN. Notitie inzake een wettelijk monopolie voor Gasunie??, 12 juni 1990.
15 EBN. Notitie inzake concept AER-gasadvies mbt RvC Gasunie, 13 juni 1990.
16 Gasunie. Prioriteiten op korte en langere termijn met betrekking tot de positie van Gasunie, openstaand besluit uit de 351e vergadering van het CvG d.d. 14 mei 1992.

het ministerie van Economische Zaken, ervoor om verschillende grootverbruikers mee te laten denken over het energiebeleid met als doel een lagere aardgasprijs voor bepaalde grootverbruikers. De NAM reageert vervolgens uiterst kritisch op dit voorstel: "*Gas is geen nutsprodukt en industriebeleid hoort bij de overheid thuis, niet bij de produktie/distributiesektor.*"[17]

Hoewel de directie van Gasunie dus op enkele momenten intern te kennen geeft meer vrijheid te willen hebben ten opzichte van haar aandeelhouders, is het duidelijk dat de aandeelhouders in het gasgebouw uitermate tevreden zijn met het feit dat zij niet onder wettelijke bepalingen vallen zoals de Structuurwet of andere bepalingen waar nutsbedrijven mee te maken hebben. Aanbevelingen die pleiten voor een prominentere positie van externe partijen en hun belangen binnen de aansturing van het gasgebouw – bijvoorbeeld door middel van een wijziging in de rvc – worden herhaaldelijk tegengehouden door de aandeelhouders.

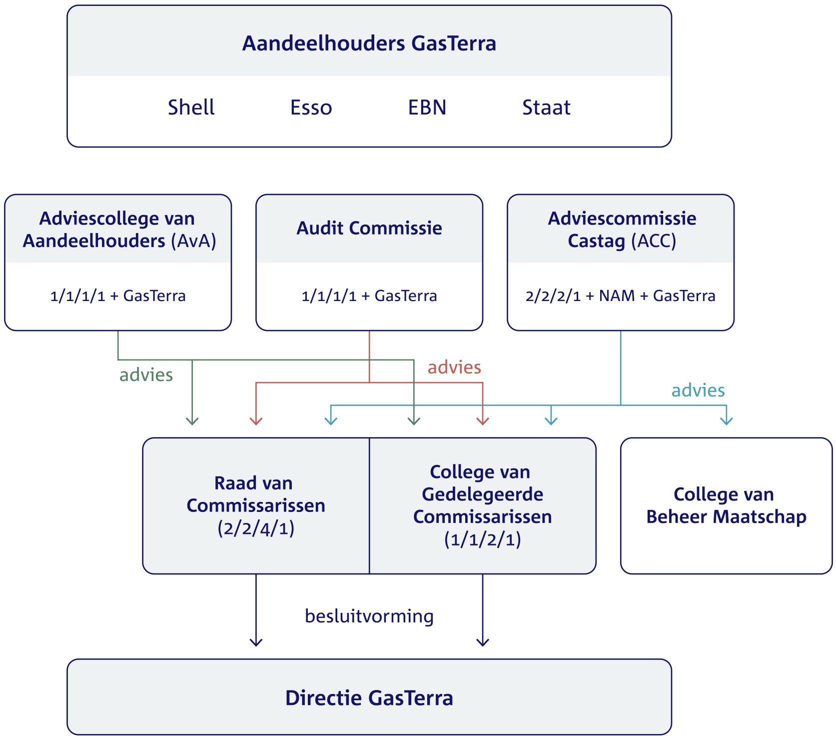
II.1.2 Overige overlegorganen in het gasgebouw
Naast de raad van commissarissen, het CBM en het CvG zijn er nog andere overlegorganen die een belangrijke rol krijgen in de besluitvorming in het gasgebouw. Een daarvan is de *Adviescommissie Castag* (vanaf 2008: *Adviescommissie Capaciteitsstudies*) over capaciteitsvraagstukken. Het belangrijkste adviesorgaan met betrekking tot het beleid van Gasunie en later GasTerra is daarnaast het Adviescollege van Aandeelhouders (AvA), opgericht in 1988. De functie van dit college is om in overleg te treden met de directie van Gasunie en tot directie-beslissingen te komen die later de goedkeuring van de rvc of het CvG kunnen verwachten. Aangezien de directie in principe niet vertegenwoordigd is in de rvc of het CvG (maar wel altijd aanwezig) moet dit overlegorgaan besluitvorming en de samenspraak tussen de directie en de commissarissen versoepelen.

In de AvA wordt de verkoopstrategie van het Groningengas in samenspraak met het management van GasTerra in grote lijnen besproken. De leden van de AvA adviseren de commissarissen uit hun eigen organisatie. In de AvA zitten vier personen, dit zijn niet dezelfde individuen als in het CvG van Gasunie zitten, maar in het geval van de oliemaatschappijen zijn het wel de overige leden van de raad van commissarissen. Namens Shell zit bijvoorbeeld de vice-President Joint Venture in de AvA. Oorspronkelijk worden van de vergaderingen van de AvA minder uitvoerige notulen gemaakt dan bij de rvc en het CvG, maar slechts een *'beknopt verslag'*, *'concluderend en actiegericht'*.[18] Dit *'samenvattend verslag'* (in plaats van notulen) wordt opgesteld door de GasTerra-organisatie.

Het derde belangrijke adviesorgaan binnen het gasgebouw is de auditcommissie, die ook bestaat uit leden van de raad van commissarissen. Op die manier zijn er weliswaar meer organen die besluitvorming binnen het gasgebouw voorbereiden, maar dit betekent niet dat er meer personen betrokken zijn bij de besluitvorming, aangezien het veelal dezelfde personen zijn die ook in de raad van commissarissen zitten. Deze besluitvormingsstructuur blijft met de oprichting van deze adviesorganen grotendeels in stand, waardoor ook na de splitsing van Gasunie in 2005 de besluitvormingsstructuur bij GasTerra er uitziet zoals in figuur II.3

17 NAM. Notitie aan Shell inzake van de groep van negen, 16 februari 1992.
18 Gasunie: Terms of reference adviescommisie van aandeelhoduers (AvA), 27 juni 1988.

afgebeeld. Zie paragraaf 3.3 in hoofdstuk 3 voor een verdere beschrijving van de achtergrond en de totstandkoming van deze splitsing.

Figuur II.3 Besluitvormingsstructuur GasTerra (omstreeks 2012)

Naast deze adviesorganen zijn er ook nog overlegorganen van de oliemaatschappijen. De *Aardgas Coordination Meeting* (ACM) is bijvoorbeeld een belangrijk overlegorgaan van Shell, waarin de besluitvorming omtrent het gasgebouw vanuit de Shell-organisatie wordt voorbereid. ExxonMobil heeft ook haar eigen voorbereidende overlegorgaan.

II.1.3 Naast formeel overleg vindt er binnen het gasgebouw ook veel informeel overleg plaats

Veel van de getuigen die zijn opgeroepen voor een openbaar verhoor verklaren dat er intern in het gasgebouw heel stevig gediscussieerd werd tussen de partijen. Stan Dessens, directeur-generaal Energie van het ministerie van Economische Zaken, noemt het gasgebouw in zijn openbaar verhoor bijvoorbeeld een '*verstandshuwelijk*'.

> *Dat wil zeggen: je bent met elkaar in één maatschappij gestopt en dat is natuurlijk niet alle dagen vreugde en feest. Er zijn momenten dat er echt sprake is van spanning. Dan staat de verhouding ook echt een beetje op scherp. Het punt is natuurlijk wel dat je met elkaar door moet.*
>
> *Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022*

Desondanks proberen de partijen naar buiten toe altijd een eenheid te vormen, verklaart George Verberg in zijn openbaar verhoor.

> *Dus er werd heel pittig met elkaar omgegaan, op één uitzondering na: naar buiten toe stiff upper lip en eenheid. Wat de normale burger vaak verwacht van een kabinet: één beleid. […] We hebben die stiff upper lip steeds overeind gehouden, waardoor de buitenwereld steeds dacht dat het van een leien dakje liep, maar er werd heel wat gevochten.*
>
> *Openbaar verhoor George Verberg, 29 juni 2022*

In notulen van het CvG en het CBM is weinig sprake van harde confrontaties. De uitgebreide besluitvormingsstructuur kan daar een verklaring voor bieden. In deze organen worden veel kwesties uit onderhandeld, zodat de officiële besluitvorming in het CvG slechts een formaliteit is. Daarnaast komen de partijen ook bijeen buiten de officiële vergaderingen om. Voor de officiële vergaderingen spreken de partijen meestal af in het hotel Lauswolt om alvast te agenda door te spreken en afspraken te maken.

> *Het gasgebouw vergaderde in allerlei sessies. Als dat gebeurd was in Assen, dan verplaatste men zich naar Lauswolt. Daar werd niet alleen gegeten en geslapen, maar ook vergaderd.*
>
> *Openbaar verhoor Hans Alders, 28 september 2022*

Hans Alders, commissaris van de Koningin, zegt over zijn voorzittersrol binnen de rcv: "*Het is het meest eigenaardige voorzitterschap van een raad van commissarissen dat ik tot vandaag heb meegemaakt*". Hij verklaart dat veel besluiten buiten de raad van commissarissen om werden genomen.

Als de vergadering van de raad van commissarissen begon, begon die eigenlijk met het vertellen van de uitkomst van het beraad dat tot dan toe had plaatsgevonden. Wat bedoel ik daarmee? "Hier zijn we nog niet uit, dat kan van de agenda af." Zo ongeveer. Dus het was [...] een bijzondere ervaring.

Openbaar verhoor Hans Alders, 28 september 2022

Volgens Stan Dessens was deze opzet zo gegroeid omdat het gasgebouw met veel complexe thema's te maken had.

Het had dus ook de functie van een beetje het veld verkennen: waar hebben we het over en waar liggen de problemen? Zijn we het daarover eens? Of zijn we het daarover oneens?

Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022

In het inwerkdocument voor Hans Vijlbrief als directeur-generaal in 2010 staat dat het gebruikelijk is dat de aandeelhouders in het gasgebouw de vergadering alvast '*voorkoken*' in Lauswolt.[19] Dat betekent dat veel belangrijke thema's minder uitvoerig besproken hoeven te worden tijdens de vergadering. Dit bevestigt Stan Dessens in zijn openbaar verhoor.

Dan werd daar de volgende dag met iets meer voorbereiding over gesproken, en ook met iets meer kans om het eens te worden.

Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022

Er vindt in het CvG dan ook nooit een stemming plaats over een besluit waar geen meerderheid voor is (in het CBM wordt überhaupt nooit gestemd over een besluit). De enige partij die soms tegen een besluit stemt in het CvG is ExxonMobil, maar in die situaties is er altijd sprake van de vereiste 3/4e meerderheid omdat Shell in dat geval meestemt met de publieke partijen.

II.1.4 REMIT en de personele unie

In 2005 splitst het handelskantoor GasTerra van het netwerkbedrijf Gasunie (zie hoofdstuk 3). Het netwerkbedrijf Gasunie heeft dan geen belangrijke rol meer in het gasgebouw. GasTerra vervult de functie van handelskantoor van Groningengas binnen het gasgebouw. Twee jaar na de splitsing krimpt de raad van commissarissen van GasTerra: de rvc wordt teruggebracht van twaalf naar acht leden. Dit gebeurt naar aanleiding van een voorstel van de directie van GasTerra om de *governance* van GasTerra te vereenvoudigen.[20] Deze inkrimping maakt de rvc een nog minder onafhankelijk orgaan van de CvG dan het al was. Het telt immers slechts drie

19 Ministerie van EZ. Achtergrond informatie Gasgebouw en GasTerra, 22 maart 2010.
20 Gasterra. Notulen van de 31e vergadering van het College van Gedelegeerde Commissarissen van GasTerra B.V op 20 juni 2007.

leden meer dan het CvG. Bovendien zijn het juist de posities van de enige externe personen in het gasgebouw die verdwijnen: die van de commissaris van de Koningin en van de ambtenaar van het ministerie van Financiën. Het feit dat de ambtenaar van het ministerie van Financiën verdwijnt uit de rvc is een gevolg van de Europese richtlijnen over splitsing van transport en handel. Financiën stuurde als enige aandeelhouder het netwerkbedrijf Gasunie aan, en mocht om die reden niet ook betrokken zijn bij de aansturing van gashandelaar GasTerra. Daarmee gebeurt waar ambtelijk Financiën eerder voor vreesde: dat ze hun positie verliezen binnen het gasgebouw. De inkrimping van de raad van commissarissen van GasTerra wordt redelijk geruisloos doorgevoerd.

Een zetel in het College van Gedelegeerde Commissarissen wordt na 2006 bekleed door de CEO van EBN. Oud-directeur-generaal Stan Dessens bekleedt de andere zetel. Dessens wordt tevens voorzitter van het CvG. In de Overeenkomst van Samenwerking staat dat de commissarissen via een aandeelhoudersbesluit worden benoemd. Er is verder geen openbare procedure voor deze benoeming. Uit de openbare verhoren blijkt dat Dessens door de CEO van DSM, Peter Elverding, persoonlijk benaderd is voor deze functie. Volgens Dessens kreeg hij de opdracht mee om in het gasgebouw het publieke belang te dienen.

> *Ik pakte met graagte de insteek van het publieke belang in het gasgebouw weer op, alleen nu namens EBN; dat was iets beperkter dan als dg. Het zat ook in mijn aard om dat vanuit die publieke invalshoek te gaan invullen.*
>
> *Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022*

Ook na de splitsing van Gasunie en GasTerra geldt dat GasTerra, de commerciële partij in het gasgebouw, de regie voert in het productietempo uit Groningen. GasTerra heeft weliswaar niet meer de verantwoordelijkheid zoals vroeger om de gehele markt te beleveren, ze dicteren nog wel aan de NAM hoeveel er in het komende jaar geproduceerd moet worden – binnen de marges van wat technisch mogelijk is voor de NAM. Zo staat bijvoorbeeld in het winningsplan van de NAM van 2007 dat de omvang van de winning afhankelijk is van de afname van GasTerra: "*De prognose van de Groningen productiecapaciteit voor de eerste vijf jaar wordt (jaarlijks) vastgelegd in de door GasTerra opgestelde Groningen Bestel Capaciteit (GBC). De maandelijkse capaciteit vraag in het lopende jaar wordt door GasTerra bepaald middels de Maand Bestelbrief Groningen (MBG).*"[21] De afname van GasTerra hangt weer af van haar prognoses van de ontwikkeling van de markt, de productie uit kleine velden, import en andere ontwikkelingen. Zoals Pieter Dekker verklaart in zijn openbaar verhoor, zit Gasterra in de '*driving seat*'.

21 NAM. Brief aan ministerie van EZ inzake wijziging winningsplan – verzoek om instemming gewijzigd winningsplan, 26 juni 2007.

> *Voor 2014. Dan is het zo dat de hoogte van de afname van het Groningenveld wordt bepaald door GasTerra. [...] GasTerra zit in de driving seat. [...] De regie over de Groningenafname lag [...] bij GasTerra. [...] NAM produceerde en leverde wat GasTerra bestelde.*
>
> *Openbaar verhoor Pieter Dekker, 30 juni 2022*

De relatie tussen de NAM en GasTerra veronderstelt dat er intensief contact is tussen de beide ondernemingen. De personele unie moet dit bovendien waarborgen. Toch wordt de communicatie tussen beide partijen bemoeilijkt door regelgeving over de energiemarkt. Sinds december 2011 is daarvoor de *Regulation for Energy Markets Integrity and Transparency* (REMIT) van groot belang. Dit is een verordening van de Europese Commissie die de transparantie in de energiemarkt beoogt te bevorderen. Het doel is om misbruik en marktmanipulatie tegen te gaan, bijvoorbeeld door te voorkomen dat partijen in de markt bepaalde voorkennis hebben. Een belangrijk onderdeel van deze regelgeving is de verplichting om voorkennis over productiehoeveelheden direct openbaar te maken. Dit is vastgelegd in artikel 3 van de REMIT-regels.

Binnen het gasgebouw, en met name binnen de personele unie, leiden deze regels tot verschillende opvattingen over wat wel mag en wat niet. Deze onduidelijkheid speelt bijvoorbeeld op in 2012 als er naar aanleiding van het (concept) advies van Staatstoezicht op de Mijnen een mogelijke productiebeperking voor de NAM komt (zie hoofdstuk 4 in boek 2).

> *Op het moment dat GasTerra zou weten dat er een productiebeperking aan de orde was – ongeacht of die maatregel genomen wordt of niet – met de ondertoon zoals die vanuit het Staatstoezicht was geventileerd, dan zou het dat ook publiek hebben moeten maken. De regels – dat zijn de REMIT-regels, die Europees van kracht zijn – dwingen, verplichten een maatschappij om alle informatie die bij haar bekend is over de voor de markt relevante ontwikkelingen, bekend te maken zodra daar sprake van is.*
>
> *Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022*

Enkele betrokkenen binnen het gasgebouw menen dat er volgens de REMIT-regels niet gecommuniceerd mag worden tussen de NAM en GasTerra over een mogelijk reductiebesluit en de gevolgen van een dergelijk besluit voor GasTerra. De voorzitter van het CvG in 2012, Stan Dessens, is bijvoorbeeld sterk overtuigd van deze interpretatie van de regels. Dick Benschop, lid van het CBM en CvG in 2012, verklaart in zijn openbaar verhoor dat Dessens als voorzitter trachtte te voorkomen dat er gecommuniceerd werd.

> *Stan Dessens was voorzitter van het college. Hij probeerde ons inderdaad altijd wel aan dat soort regels te houden. Dat zal zeker ook een rol gespeeld hebben om het er niet over te hebben.*
>
> *Openbaar verhoor Dick Benschop, 8 september 2022*

Ondanks de personele unie wordt in het College van Gedelegeerde Commissarissen dus niet gesproken over een mogelijk reductiebesluit, terwijl dit wel gebeurt in het CBM. De directie van GasTerra mocht volgens de betrokkenen immers niet op de hoogte zijn. Anton Broenink van GasTerra interpreteert de regels echter een stuk genuanceerder. Volgens hem mag tussen GasTerra en de NAM best gecommuniceerd worden over mogelijke scenario's, maar moest men uitsluitend naar buiten treden wanneer er een officieel besluit was.

> *Ik heb altijd begrepen dat je mag nadenken over de toekomst [...] zolang je het besluit niet neemt, afwacht en nog bezig bent met het bestuderen van mogelijkheden, kun je dat vrij doen. Ik snap wel wat er gezegd werd in het kader van REMIT, maar dat gaat echt over besluiten.*
>
> *Openbaar verhoor Anton Broenink, 2 september 2022*

De onduidelijkheid over de REMIT-regels heeft niet bijgedragen aan transparante communicatie over de mogelijkheden van GasTerra om minder te verkopen in 2013. Dit leidt tot de paradoxale situatie waarin commissarissen in het ene overleg geen blijk mogen geven van informatie die ze in het andere overleg meekrijgen.

In januari 2015 vindt er in het CvG weer een discussie plaats over de juiste interpretatie van de REMIT-regels. De commissarissen discussiëren over de overwegingen van het ministerie van Economische Zaken om over te stappen op een gasjaar in plaats van kalenderjaar, en de mogelijkheden van de NAM om de productie te optimaliseren. Dessens merkt vervolgens op dat de communicatie omtrent dit thema niet optimaal was, waarop GasTerra-CEO Gertjan Lankhorst stelt dat de mogelijkheden van GasTerra om hierover te communiceren beperkt worden door de REMIT-regels. Dessens reageert echter: "*dat het toch mogelijk moet zijn om binnen de personele unie over zaken te communiceren*".[22] Onduidelijkheid over de regels leidt op deze manier dus tot een situatie waarin informatie niet altijd vrij wordt uitgewisseld in het gasgebouw, en dat er verwarring bestaat over wat wel mag en wat niet mag, ondanks dat er een personele unie bestaat tussen de beide organen.

22 GasTerra. Notulen van de 134e (telefonische) vergadering van het College van Gedelegeerde Commissarissen van GasTerra B.V. op 28 januari 2015.

II.2 De Staat participeert voornamelijk via een bedrijf

Binnen het gasgebouw heeft een aparte onderneming de expliciete taak de belangen van de Staat in de winning van het aardgas te behartigen. Aanvankelijk was dat de Limburgse Staatsmijnen. De Staatsparticipant wijzigt meermaals van naam, en de relatie tussen Economische Zaken en de staatsparticipant verandert ook in de tijd, maar in feite is het zestig jaar lang dezelfde partij geweest die de belangen van de Staat moest behartigen. Waarom worden de belangen van de Staat in het gasgebouw eigenlijk behartigd door een aparte onderneming en niet door het ministerie van Economische Zaken? Welke voordelen heeft deze constructie en hoe verhoudt deze organisatie zich tot het ministerie van Economische Zaken? Wat betekent eigenlijk ‘de behartiging van het staatsbelang’ en hoe zag dat er in de praktijk uit? Dit zijn vragen die herhaaldelijk gesteld zijn door betrokkenen en waar niet altijd hetzelfde antwoord op kwam. In deze paragraaf worden daarom de belangrijkste ontwikkelingen omtrent de participant namens de Staat in het gasgebouw besproken.

Tabel II.3 Partij die namens de Staat in het gasgebouw participeert

1963-1966	Staatsmijnen	Rijksdienst
1966-1972	DSM	100% Staatsdeelneming
1972-1989	DSM Aardgas	100% dochter van DSM
1989-heden	Energie Beheer Nederland (EBN)	100% Staatsdeelneming

II.2.1 De Limburgse Staatsmijnen, een belangeloze partij?

De Staatsmijnen is in 1902 opgericht als staatsbedrijf (staatsdeelneming) voor de exploitatie van steenkool in Limburg. Het leidingennetwerk dat de Staatsmijnen heeft aangelegd in het zuiden van Nederland om delen van het land te voorzien van ‘cokesovengas’, was een belangrijke reden om DSM te betrekken bij de samenwerking in Groningen. Bij de oprichting van het gasgebouw heeft DSM dit netwerk dan ook ingebracht in de maatschap. Minister De Pous geeft aan dat hij de commerciële ervaring van de leiding van de Staatsmijnen van belangrijke toegevoegde waarde vindt voor het ontwikkelen van een bedrijfsmatige exploitatie van het aardgas uit Groningen. Bij de ambtenaren van Economische Zaken en bij het Staatsgasbedrijf ontbreekt het volgens hem aan gedegen kennis van de energiemarkt.

De Staatsmijnen is een Rijksdienst. Het ministerie van Economische Zaken houdt toezicht op deze organisatie en de minister van Economische Zaken kan via de Staatsmijnen invloed uitoefenen op de exploitatie van het Groningenveld. Toch is er vanaf het begin kritiek op deze indirecte participatie van de Staat. De Staatsmijnen opereert immers voor een groot deel als zelfstandig bedrijf. Bovendien is er sprake van een eigen belang van de Staatsmijnen als exploitant van kolenmijnen dat potentieel kan afwijken van het algemene belang van de Staat. Dit zit hem met name in het feit dat aardgas en steenkool concurrerende brandstoffen zijn. Tijdens de eerste Kamerbriefing in 1962, spreekt Kamerlid Joop den Uyl zich bijvoorbeeld al uit tegen het idee dat de Staatsmijnen de partij is die het publieke belang het beste kan

behartigen, wijzend op hun belang bij de rentabiliteit van de kolenwinning, die concurreert met de gasvoorziening.[23]

Met de sluiting van de Limburgse mijnen in de jaren ’60 gaat Staatsmijnen (dan omgedoopt tot DSM: Dutch State Mines) zich volledig richten op de chemische industrie. Het belang van DSM in de kolenhandel neemt dan af. In 1967 gaat de Staatsmijnen over in de N.V. DSM met de Staat als enige aandeelhouder. DSM wordt een staatdeelneming. In tegenstelling tot veel andere staatsdeelnemingen heeft het ministerie van Financiën geen rol in DSM. Bij de omzetting van Staatsmijnen in DSM reflecteert het ministerie van Economische Zaken nogmaals op de vraag of DSM betrokken moet blijven bij de gasproductie en afzet, of dat er een apart 100% staatsbedrijf moet worden opgericht dat de plaats van DSM in het gasgebouw overneemt. In een brief uit 1968 geeft de directie van DSM een lijst van zeventien argumenten om DSM betrokken te houden bij de gaswinning. Daarin wordt onder andere de commerciële en industriële ervaring van DSM genoemd, maar ook dat het belangrijk is ‘*voor de politieke en sociale rust in Zuid-Limburg*’ als DSM betrokken blijft bij aardgaswinning.[24] De argumenten zijn voor de minister van Economische Zaken blijkbaar overtuigend, want DSM blijft het staatsbelang in het gasgebouw vertegenwoordigen. Desondanks is het van belang dat de opbrengsten van het aardgas gescheiden blijven van de andere winsten en verliezen van DSM.

De staatsparticipant DSM krijgt ook een gedeelte van de opbrengsten uit het Groningenveld. In december 1966 maken de Staat en (dan nog) Staatsmijnen afspraken over de winstverdeling. De verdeling treedt twintig jaar later in werking (vanaf 1986), het moment dat er winst geboekt wordt op het Groningenveld (er waren hoge aanloopinvesteringen).[25] In de eerste jaren wordt de jaarlijkse winst van DSM tussen de Staat en DSM verdeeld over vier schijven.[26] In de jaren ’70 komen daar nog vier schijven bij, wat tot de volgende verdeling leidt (weergegeven in tabel II.4).

Zoals uit het overzicht blijkt, gaat in eerste instantie een groot gedeelte van de winst naar DSM zelf. Dit stuit op nodige weerstand in de media, zo constateert een ambtenaar in een nota aan de minister van Economische Zaken in 1970: “*Het is u bekend dat de omstandigheid dat Staatsmijnen [DSM] een belangrijke winst boekt op de aardgasdeelnemingen in het bijzonder in het Noorden des lands niet in goede aarde valt. Ook om die reden valt er wel wat voor te zeggen, dat met behoud van de inschakeling van Staatsmijnen er in ieder geval voor te zorgen de gasbaten van Staatsmijnen te verminderen.*”[27] DSM beroept zich op de hoge aanloopinvesteringen in hun verdediging van het winstpercentage dat hun organisatie toekomt. DSM draagt immers voor 40% bij aan de kosten die de Maatschap maakt.

23 Ministerie van EZ. Verslag van een bespreking met de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken van de Tweede Kamer over het aardgas op 19 april 1962.
24 Staatsmijnen. Notitie aan minister de Block inzake argumenten met betrekking tot de participatie van DSM in het aardgas, 28 november 1968.
25 Regeling van de verhouding tussen de Staat en de Staatsmijnen terzake van de revenuen en de finanelering van de Maatschap, N.A.M. – Staatsmijnen en de Nederlandse Gasunie N.V., 27 december 1966.
26 Ministerie van EZ. korte samenvatting bespreking met hoofddirectie Staatsmijnen over verdeling baten aardgas op 25 augustus 1970.
27 Ministerie van EZ. korte samenvatting bespreking met hoofddirectie Staatsmijnen over verdeling baten aardgas op 25 augustus 1970.

Tabel II.4 Afspraak van de verdeling van de winst DSM Aardgas per 1 januari 1974 (vastgelegd in februari 1975)

	Staat	DSM Aardgas
t/m 50 miljoen gulden	50%	50%
50-100 miljoen gulden	75%	25%
100-200 miljoen gulden	85%	15%
200-300 miljoen gulden	90%	10%
300-400 miljoen gulden	93%	7% (toegevoegd in 1974)
400 miljoen–1 miljard gulden	95%	5% (toegevoegd in 1974)
1 miljard–1,5 miljard gulden	98%	2% (toegevoegd in 1974)
Boven 1,5 miljard gulden	99%	1% (toegevoegd in 1974)

In de *Mijnwet continentaal plat* wordt bepaald dat DSM ook namens de Staat in andere concessies gaat participeren. In 1973 wordt een 100% dochter opgericht van DSM die zich speciaal gaat toeleggen op de participatie van DSM in mijnbouwconcessies: DSM Aardgas. Vanaf dat moment is DSM Aardgas de partij die namens de Staat in het gasgebouw participeert. Met het ministerie van Economische Zaken wordt bovendien afgesproken dat DSM en DSM Aardgas niet een fiscale eenheid mogen vormen. Het ministerie vreest dat DSM winsten uit de aardgaswinning zal gaan compenseren met verliezen elders in het DSM-bedrijf. Daardoor zou de Staat belangrijke inkomsten uit belasting kunnen mislopen.[28] In 1972 wordt daarnaast bepaald dat de winstverdeling tussen de Staat en DSM ook van toepassing is op deelnemingen van DSM Aardgas in andere gasvelden dan Groningen. In 1974 worden na intensieve gesprekken en volgens de aanwezigen een '*ordinaire koehandel*' tussen de minister van Economische Zaken en de DSM-top de extra schijven aan de winstverdeling toegevoegd (zie tabel II.4).[29]

Naast de onvrede over de hoge winsten van DSM Aardgas, speelt ook de suggestie van een vorm van staatssteun aan de provincie Limburg een belangrijke rol in de discussie. Dit wordt gevoed door opmerkingen die minister Den Uyl van Economische Zaken midden jaren '60 maakt in de context van de sluiting van de mijnen in Limburg. De Tweede Kamer debatteert dan uitvoerig over de vraag of er subsidie naar Limburg of naar DSM moet gaan om te compenseren voor het sluiten van de mijnen vanwege een overheidsbesluit. In de Nota Den Uyl (1965) over de industriële herstructurering van Zuid-Limburg na het sluiten van de mijnen, stelt de minister dat "*voor het Staatsmijnbedrijf geldt dat de verliezen op de koolwinningsbedrijven worden gecompenseerd met de winsten uit de chemische sector en binnen afzienbare tijd uit de deelneming in de gaswinning*". Subsidies voor DSM worden dus niet nodig geacht, en

28 Overeenkomst Staat met DSM-aardgas B.V., 1 januari 1973.

29 Ministerie van EZ. brief van minister Lubbers aan DSM inzake uitbreiding aardgasregeling DSM-Staat, 11 februari 1975; Notitie inzake ministeriële gesprek met de hoofddirectie DSM inzake aardgasbaten, 16 oktober 1974.

daarbij verwijst Den Uyl expliciet naar de toekomstige inkomsten van DSM uit aardgas. Voor sommige politici is de compensatie voor het sluiten van de mijnbouw een extra argument om DSM betrokken te houden bij de winning van aardgas. Tegelijkertijd kijken andere partijen daar kritisch tegenaan. Zij zien de winstaandelen van DSM in het aardgas als een vorm van ongeoorloofde indirecte subsidie voor Limburg, waar het bedrijf DSM nog steeds zetelt. George Verberg stelt in zijn openbaar verhoor dat DSM zich '*een hele comfortabele positie'* had verworven in het gasgebouw.[30]

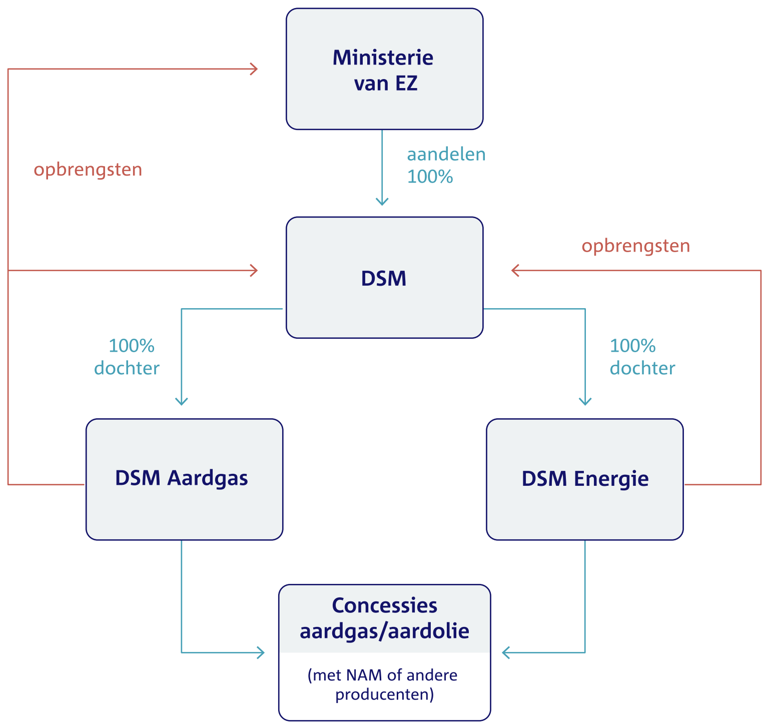
Op basis van de overeenkomst tussen DSM Aardgas en de Staat had de minister van Economische Zaken de bevoegdheid om aanwijzingen te geven op het door DSM Aardgas te voeren beleid. Dit houdt in dat de minister de DSM-leden binnen de rvc van Gasunie of CvG opdracht kon geven een bepaald stemgedrag te volgen. Op deze manier kon de minister nog sterker het beleid van de Maatschap Groningen beïnvloeden. Volgens een document uit 1986 is van deze bevoegdheid echter slechts twee keer gebruik gemaakt. Een van die momenten was de goedkeuring van het exportcontract met het Italiaanse SNAM (zie paragraaf 1.3.4 in hoofdstuk 1).[31]

Zoals eerder besproken, bestond er tenminste een schijn van belangenverstrengeling bij DSM, vanwege zijn eigen belang in de kolenwinning. Deze situatie verandert enigszins na de sluiting van de mijnen en nadat DSM Aardgas wordt opgericht in 1973 (een 100% dochter van DSM). De vraag of DSM daadwerkelijk de belangen van de Staat beheert of ook vanuit de belangen van de eigen organisatie wordt gedreven, blijft een heikel punt. In 1985 wordt op het ministerie van Economische Zaken bijvoorbeeld gesuggereerd dat DSM in het kader van de MOR (Meeropbrengstenregeling) eerder geneigd is met Shell en Esso mee te denken dan met het ministerie van Economische Zaken.[32]

Het vraagstuk van de staatsparticipant en mogelijke belangenverstrengeling wordt in de jaren '80 weer urgent, wanneer DSM (als niet-staatsparticipant) gaat participeren in andere olie- en gaswinningprojecten en daarvoor een nieuwe dochtermaatschappij opricht: DSM Energie BV. In 1976 krijgt DSM namelijk toestemming om ook als niet-staatsparticipant (door middel van een nieuw op te richten dochtermaatschappij) deel te nemen aan de opsporing en winning van aardolie en aardgas. DSM Energie BV participeert vanaf 1983 in de vergunningen voor opsporing en winning van gas op het Nederlandse continentaal plat, het Nederlandse deel van de Noordzee. In de jaren '80 bestaat daardoor de situatie zoals in figuur II.4.

De aanwezigheid van twee dochtermaatschappijen, die beide in concessies participeren, kan tot potentiële belangenconflicten binnen de organisatie van DSM leiden. De voorzitter van de Mijnraad waarschuwt het kabinet in 1987 daarom dat de constructie van DSM Aardgas met meer waarborgen moet worden omgeven en dat de Staat zich zal dienen te verzekeren '*van een voldoende greep op het door Aardgas BV te voeren beleid*.'[33]

30 Verlag van het openbaar verhoor van de heer Verberg, 29 juni 2022.
31 Ministerie van EZ. Notitie inzake aardgasvoorziening in kort bestek, 1986.
32 Ministerie van EZ. Notitie inzake praktijkvoorbeelden rol/houding DSM t.a.v. het staatsbelang, 29 maart 1985.
33 Mijnraad. Brief aan minister De Korte inzake beursgang DSM, 14 december 1987.

Figuur II.4 Participatie DSM in olie- en gaswinning, 1983

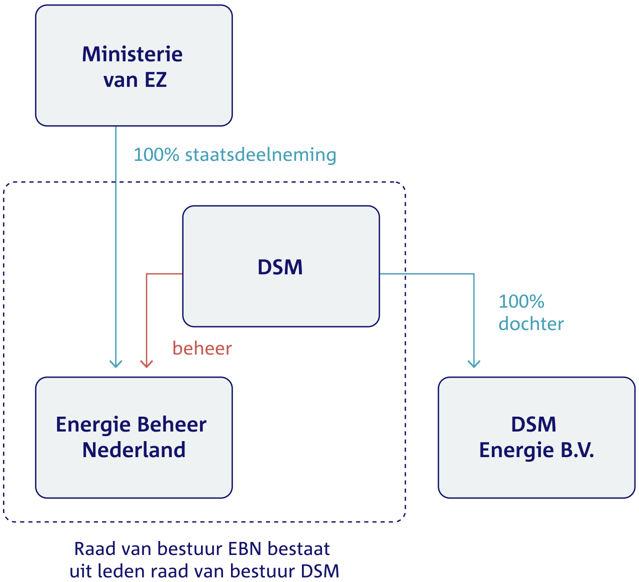
II.2.2 EBN neemt het over, maar blijft onder beheer van DSM

In de jaren ’80 is DSM overwegend een petrochemisch bedrijf dat de aandelen van DSM Aardgas beheert en het bestuur voert over DSM aardgas. DSM is echter ook een belangrijk afnemer van het aardgas, en heeft daarmee een bevoorrechte positie binnen het gasgebouw boven andere industriële grootmachten. De vraag of DSM Aardgas de juiste partij is om de belangen van de Staat te behartigen blijft daarom een discussiepunt op het ministerie van Economische Zaken. Bovendien besluit de overheid midden jaren ’80 dat DSM geprivatiseerd gaat worden en dat de aandelen naar de beurs worden gebracht. De naderende beursgang is de aanleiding dat in 1985 actief gereflecteerd wordt op de vraag wat de meerwaarde van de betrokkenheid van DSM bij de aardgaswinning is, en of zij ook betrokken moet blijven op het moment dat zij geprivatiseerd wordt.

DSM Aardgas reikt een aantal argumenten aan voor blijvende betrokkenheid van DSM bij de gaswinning. Zij vindt in de eerste plaats ‘*beleidscontinuïteit*’ van belang. Verder ook ‘*afstand van de politiek, commerciële vertrouwelijkheid, en financiering*’. Over waarom DSM daarvoor de meest geschikte partij zou zijn, stelt DSM Aardgas: ‘*Staatsbedrijf met commerciële, bedrijfseconomische en technische instelling [met] gevoel voor algemeen belang. [...] Meer ervaring inzake gasdistributie dan Esso/Shell*’. In de praktijk heeft DSM ook haar waarde bewezen vanwege: ‘*regelmatig overleg DSM-aardgas met EZ; [...] informatieverschaffing en adviesverlening*

inzake energie in het algemeen; bevordering inschakeling Nederlands bedrijfsleven'.[34] Het ministerie van Economische Zaken wil in principe de verhoudingen zo houden als ze zijn. Dat wil zeggen: de aardgasbaten gaan grotendeels via DSM Aardgas naar de Staat, maar het beheer van de organisatie van DSM Aardgas moet bij DSM blijven. Een belangrijk argument voor EZ om de verhoudingen zo te houden als ze zijn is de '*industriële inbedding*' van DSM Aardgas.

Er is echter een belemmering om de aandelen in DSM Aardgas bij DSM te houden. In de Mijnwet is namelijk bepaald dat alle aandelen van de staatsparticipant '*middelijk of onmiddellijk*' aan de Staat moeten toebehoren. In een nota van DSM uit 1988 wordt gesteld dat het uitgangspunt van de privatisering van DSM is, dat er niets wijzigt in de verhoudingen tussen DSM en de Staat: *"Voor DSM hield dit met name in dat de financiële betrokkenheid niet wijzigde. Voor de Staat was dit een argument om te stellen dat staatsparticipatie ook in de toekomst via een partner met een industriële achtergrond bleef geschieden."*[35]

Figuur II.5 Deelneming ministerie van Economische Zaken in EBN

In 1989 gaat DSM naar de beurs en worden de aandelen van DSM in DSM Aardgas overgedragen aan de Staat. DSM Aardgas krijgt de nieuwe naam Energie Beheer Nederland (EBN). Tijdens de overdracht is afgesproken dat DSM wel het beheer van EBN zal blijven voeren. Dit wordt vastgelegd in een beheersovereenkomst tussen de Staat, DSM en EBN.[36] Hierin worden ook de aanwijzingsbevoegdheden van het ministerie van Economische Zaken vastgelegd.

34 DSM. Notitie inzake DSM-aardgas, 26 februari 1985.
35 DSM Aardgas. Nota over positie DSM-Aardgas na beursgang, 1 december 1988.
36 Beheersovereenkomst Staat, DSM en EBN; Statuten EBN, 23 januari 1989.

DSM wordt certificaathouder van EBN, zij krijgt '*niet royeerbare certificaten'* van aandelen van EBN. Dat betekent dat DSM dividend ontvangt vanuit EBN. Daarnaast ontvangt DSM jaarlijks 25/40^{e} deel (20 miljoen gulden) van het dividend van Gasunie. In totaal ontvangt DSM in de jaren '90 circa 130 miljoen gulden per jaar. Daarnaast vormen twee leden van de raad van bestuur van DSM de raad van bestuur van EBN, waaruit de zeer directe aansturing van DSM op EBN blijkt.

II.2.3 Competentiestrijd tussen Economische Zaken en Financiën
Bij de nieuwe afspraken over het beheer van EBN door DSM vrezen ambtenaren van Financiën voor hun positie in de rvc van Gasunie, en de zetel die Financiën daar bekleedt. DSM is immers een private onderneming geworden, en de vrees bestaat dat DSM de zetel niet langer meer wil afstaan zoals in 1965 wel informeel was afgesproken. Ambtenaren van Financiën dringen daarom in een nota aan op een wijziging in de statuten van Gasunie om vast te leggen dat Financiën een vertegenwoordiger in de rvc van Gasunie krijgt. Bovendien wil Financiën een herstel van evenwicht tussen de Staat en de oliemaatschappijen door een extra zetel binnen het College van Gedelegeerde Commissarissen van Gasunie voor Financiën te creëren.[37] De ambtenaren beklagen zich in dezelfde nota over de relatieve autonomie die EBN heeft in het maken van beslissingen in het gasgebouw: *"De Staat bemoeit zich momenteel slechts met de financiële kant van de winning bij de verlening van vergunning. In het vervolgtraject handelt EBN autonoom. In de visie van Financiën zijn er echter wel degelijk investeringsbeslissingen in het vervolgtraject die de instemming van de aandeelhouder behoeven."*[38]

Stan Dessens, directeur-generaal Energievoorziening, deelt de zorgen van Financiën niet en geeft argumenten tegen het formeel vastleggen van een vertegenwoordiger van Financiën: "*EZ is het niet eens met Financiën dat de beheersovereenkomst onvoldoende garantie biedt dat het staatsbelang van EBN in Gasunie voldoende tot zijn recht komt [...] Hoewel formeel sprake is van een gewijzigde constructie, is er materieel weinig veranderd. Uitgangspunt is daarbij geweest dat de belangen en bevoegdheden van DSM qua winstaandeel en beheerstaak ongewijzigd bleven*." Economische Zaken benadrukt bovendien het belang van het feit dat EBN op '*arm's length*' opereert waardoor de '*industriële inbedding'* tot zijn recht komt. Het ministerie vreest daarbij voor de reactie van de oliemaatschappijen wanneer het ministerie meer controle op EBN gaan uitoefenen en benadrukt vooral het informele maar intensieve contact tussen EZ en EBN: *"Tot slot kan ook hier opgemerkt worden dat het informele maar zeer intensieve contact tussen EZ en EBN borg staat voor een verantwoord investeringsbeleid van EBN."*[39]

De discussies die tussen het ministerie van Economische Zaken en Financiën over de bestuurs-structuur van EBN en de zetel van Financiën, zijn in die jaren tekenend voor de competentie-strijd tussen beide ministeries over het te voeren gasbeleid. Dit is ook wat DSM in 1990 concludeert: "*Wij kunnen ons niet aan de indruk onttrekken dat Financiën een regelrechte competentiestrijd voert*."[40] Economische Zaken verdedigt in deze strijd actief zijn sterke positie in het gasgebouw, terwijl Financiën, als partij die traditioneel de staatsparticipaties beheert,

37 Ministerie van EZ. Nota aan directeur-generaal Dessens inzake gesprek met de heer Kooijman van Financiën over EBN, 12 september 1990.
38 Ministerie van EZ. Nota aan directeur-generaal Dessens inzake gesprek met de heer Kooijman van Financiën over EBN, 12 september 1990.
39 Ministerie van EZ. Nota aan directeur-generaal Dessens inzake gesprek met de heer Kooijman van Financiën over EBN, 12 september 1990.
40 Ministerie van EZ. Nota aan directeur-generaal Dessens inzake gesprek met de heer Kooijman van Financiën over EBN, 12 september 1990.

graag meer controle wil uitoefenen en meer beslisbevoegdheid voor de overheid wil. In een notitie van maart 1995 van de Inspectie der Rijksfinanciën stelt Jos de Groot, ambtenaar bij het ministerie van Financiën (later bij het ministerie van Economische Zaken), dat het departement uit eerdere ervaringen met het ministerie van Economische Zaken de volgende conclusies trekt: "*EZ weigert iedere medewerking zonder de beschikbaarheid van een duidelijk breekijzer. Men vindt de door ons gewenste verduidelijkingen onnodig en vertrouwt liever op de eigen aanvullende informele kanalen*".[41]

Zoals ook bleek bij de discussie over de oprichting van het gasgebouw en in andere dossiers, dringt het ministerie van Financiën vaker aan op de wettelijke verankering van afspraken met betrekking tot het gasgebouw, terwijl ambtenaren van Economische Zaken juist liever kwesties tussen de partijen in onderlinge (informele) afspraken regelen. Dit geldt op meerdere aan het gasgebouw gerelateerde dossiers. Stan Dessens erkent in zijn openbaar verhoor dat er verschillen zijn in de wijze waarop Economische Zaken naar vraagstukken kijkt ten opzichte van het ministerie van Financiën. Hij benadrukt daarbij echter de snelheid en effectiviteit van de aanpak van Economische Zaken.

> *Economische Zaken kijkt ook altijd hoe het snel en effectief kan. In de zeventiger jaren kwamen minister Langman en Lubbers met de meeropbrengstenregeling. Ik denk dat het nog maar de vraag was geweest of je met wetgeving op tijd hetzelfde effect als bij die aanvullende overeenkomsten en die meerafdrachtenregeling had kunnen realiseren, want als de wetgeving na twee jaar klaar is, heb je de eerste twee jaar gemist.*
>
> *Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022*

De '*industriële inbedding*' van EBN is een belangrijk argument voor het aanblijven van de constructie waarin de Staat via een staatsdeelneming participeert. Toch worden in een audit uit 1992 kritische vragen gesteld over de betekenis van de '*industriële inbedding*'. De auditors vragen zich af waar ze de industriële inbedding nou precies terug kunnen vinden: "*Marktconformer handelen tijdens de onderhandelingen met de olies of andere (betere) expertise?*."[42] Op het moment dat de Staat in 1996 de laatste aandelen in DSM verkoopt (de Staat had na de privatisering nog ongeveer 30% aandelen in DSM in bezit), staat het toezicht van de Staat op EBN weer onder druk. Bij de beursgang was afgesproken dat de Staat twee commissarissen had bij DSM: één vanwege de belangen in EBN, de andere als belangrijke aandeelhouder. De Staat oefende op die manier indirecte controle uit op EBN. Na de verkoop van de aandelen blijft er slechts één overheidscommissaris over bij DSM. Dat betekent dat de overheid slechts één commissaris heeft die toezicht houdt bij DSM, waardoor ook hun toezicht op EBN vermindert.

41 Ministerie van Financiën. Notitie inzake EBN, 30 maart 1995.
42 Ministerie van EZ. Memo inzake bijzondere opdracht bij EBN, 15 juli 1992.

Vertegenwoordigers van Shell uiten midden jaren '90 hun zorgen over de ontwikkelingen omtrent de volledige privatisering van DSM. De Staat krijgt minder invloed ten opzichte van DSM in het aardgasbeleid.[43] Het ministerie antwoordt daarop dat er in principe een driepartijenovereenkomst is opgesteld tussen EBN, DSM en de Staat die waarborgt dat EBN het publieke belang voorop stelt. DSM en EBN moeten zich hieraan houden, ook al bepaalt DSM in belangrijke mate het beleid van EBN. De beheersovereenkomst biedt de Staat bovendien de ruimte om zo nodig een aanwijzing te geven aan EBN. Economische Zaken benadrukt echter ook dat er sinds 1989 organisatorische maatregelen genomen zijn om DSM en EBN te scheiden, die er onder andere toe hebben geleid dat de archieven van EBN en DSM volledig gesplitst zijn. Er is dus geen volledige personele unie tussen de twee bedrijven, maar de raad van bestuur van EBN blijft wel bestaan uit bestuurders van DSM. Shell laat ondanks de reactie van EZ in een brief weten dat zij er niet gerust op is dat EBN nog goed het publieke belang zal kunnen dienen. Het is opvallend dat in dit geval zelfs de oliemaatschappijen meer zorgen hebben over de positie van DSM in het gasgebouw (en hiermee het publieke belang) dan de overheid zelf.

II.2.4 Het langzame afscheid van DSM

In 2001 wordt een volgende stap gezet in de verzelfstandiging van EBN. Een belangrijke aanleiding is het voorstel van de minister van Economische Zaken om Gasunie op te splitsen (zie paragraaf 3.3.1 in hoofdstuk 3). Aangezien bij de beheersovereenkomst in 1989 is vastgelegd dat bij een eventuele liquidatie van Gasunie, DSM als certificaathouder een deel van de opbrengst van de verkoop van de aandelen kan krijgen, is het ministerie van Economische Zaken bevreesd dat DSM een grote financiële claim zal doen bij de uitkoop van de partijen uit Gasunie.[44] Daarom acht het ministerie het verstandig dat DSM haar certificaten aan de Staat verkoopt, voordat Gasunie wordt opgesplitst.

Daarbij zegt het ministerie dat er een '*dwingende noodzaak is*' om het bestuur van EBN te wijzigen. Een notitie over de kwetsbaarheid van de positie van de Raad van Bestuur EBN gaat hier op in: "*De combinatie van functies heeft in het verleden niet tot problemen geleid. Dit is vooral te danken aan het feit dat een van de betrokken functionarissen (Vz. Van de Raad van Bestuur) binnen de DSM organisatie is "opgegroeid" in een situatie dat DSM nog een volledig Staatsbedrijf was en dus niet geprivatiseerd en zich uit dien hoofde terdege bewust is van de wijze waarop de belangen van de Staat bij het beheer van EBN in acht genomen moeten worden en daar ook naar handelt.*"[45]

De landsadvocaat noemt deze situatie nu kwetsbaar en wijst erop dat DSM in de nieuwe situatie belangen heeft die niet hoeven te stroken met het staatsbelang. Vanuit het gevaar voor belangenverstrengelingen acht de landsadvocaat het verstandig als DSM uitgekocht wordt. De Staat moet daarbij de certificaten van DSM weer opkopen. Het ministerie van Economische Zaken vraagt aan de landsadvocaat of het opkopen van de certificaten tot ongeoorloofde staatssteun kan leiden. De landsadvocaat acht dit niet het geval, mits het voor een marktconforme prijs is, maar doet geen uitspraak over de hoogte van een marktconforme prijs.[46]

43 Ministerie van EZ. Memo aan directeur-generaal Lankhorst inzake vragen Van der Wijck, 21 juni 1996.
44 DSM. Notitie inzake verbouwing gasgebouw; uitwerking scenario's, 11 juni 1999.
45 NA 2.06.179: 1366, Inventaris van het archief van de Directie Wetgeving en Juridische Zaken en voorganger van het Ministerie van Economische Zaken, (1945-) 1976-2007 (2008) 1366
46 Ministerie van EZ. Brief aan NautaDutilh inzake advisering positie DSM, 27 april 2001.

De inzet van DSM in de onderhandelingen over de uitkoop is aanvankelijk 4,5 miljard gulden. De Staat heeft Goldman Sachs gevraagd om een rapport op te stellen over de waarde van het winstrecht van DSM. Goldman Sachs waardeert het op ongeveer 1 miljard gulden. Intern spreken ambtenaren aanvankelijk van een bovengrens van 1,5 miljard gulden.[47] In februari 2001 stellen ambtenaren van Financiën dat het mandaat vanuit Financiën 2 miljard gulden moet zijn.[48] Later dat jaar stelt het ministerie van Economische Zaken als onderhandelingsmandaat een maximum van 2,7 miljard gulden. Uiteindelijk komen de partijen een het bedrag van 2,74 miljard gulden overeen. Volgens de secretaris-generaal van Economische Zaken moet de minister het uiteindelijke bod (dat boven het mandaat ligt) accepteren, want: '*het is de absolute bodem voor DSM*'. Bovendien is er de angst dat na de splitsing van Gasunie, DSM wellicht een nog hogere claim zal indienen. De secretaris-generaal noemt het bedrag daarom nog net verdedigbaar naar de Tweede Kamer en de Algemene Rekenkamer.[49]

> *Dat is veel geld. Tegelijkertijd was het ons ook wel iets waard om van de vermenging van rollen die er was af te komen.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Jorritsma, 29 juni 2022*

In haar openbaar verhoor verklaart minister van Economische Zaken Annemarie Jorritsma dat de vermenging van rollen een belangrijke reden was om DSM uit te kopen. Desondanks blijft de personele unie tussen de raad van bestuur van DSM en EBN na het afkopen van het winstrecht van DSM voortbestaan. De beheersovereenkomst tussen EBN en DSM blijft immers van kracht. Het gevolg is dat de CEO van DSM, Peter Elverding, nog tot 2006 lid is van het College Beheer Maatschap en College van Gedelegeerde van Commissarissen. Minister Jorritsma weet in haar openbaar verhoor niet waarom Elverding deze functie blijft bekleden na de uitkoop van DSM.

> *Ik gis dat hij gewoon een verstandige meneer was, die een goede rol speelde in de raad van commissarissen.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Jorritsma, 29 juni 2022*

In de brief aan de Kamer van november 2001 over de uitkoop van DSM wordt vermeld dat de beheersovereenkomst is aangepast, maar dat DSM wel het beheer over EBN zal blijven voeren. Daarbij meldt de minister dat de directie van EBN door leden van de Raad van Bestuur van DSM wordt gevoerd.[50] De implicatie hiervan, dat de CEO van DSM één van de vijf zetels in het gasgebouw blijft bezetten, staat in die brief echter niet vermeld. Het is de vraag of daarmee tegemoet gekomen is aan de opmerkingen van de landsadvocaat om belangenverstrengeling te voorkomen.

47 Ministerie van EZ. Nota aan minister Jorritsma inzake gesprek met de heer Elverding op 8 juni 2001.
48 Ministerie van Financiën. Nota aan minister Zalm inzake afkoop DSM/Gasgebouw, 27 februari 2001.
49 Ministerie van EZ. Nota aan minister Jorritsma inzak afkoop DSM, 5 november 2001.
50 Kamerstuk II 28109, 2001/02, nr. 1.

Op initiatief van DSM wordt in 2005 definitief het besluit genomen dat het beheer van EBN door DSM wordt beëindigd. In de overeenkomst over de beëindiging worden ook afspraken gemaakt die DSM vrijwaren van aansprakelijkheid voor '*nadelige financiële gevolgen die DSM in werkelijkheid en redelijkerwijze zal moeten dragen in verband met toekomstige acties of procedures die worden ondernomen respectievelijk aanhangig worden gemaakt door derden en waarbij DSM in verband met de uitoefening van de taken welke ingevolge deze overeenkomst op haar rusten in de periode vanaf 1 januari 2006 als partij betrokken zal zijn, zulks mits DSM als een goed dienstverlener heeft gehandeld*'.[51] Dit was volgens de brief aan de Kamer van november 2005 het grootste knelpunt in de onderhandelingen: de vrijwaring die DSM wil voor aanspraken met betrekking tot het door DSM gevoerde beheer, de MOR en de Overeenkomst van Samenwerking. Met ingang van 2006 is de beheersovereenkomst met DSM een dienstverleningsovereenkomst geworden. Per 1 januari 2008 is DSM geen partij meer in de beheer- en dienstverleningsovereenkomst. In 2010 sluiten EBN en de Staat een definitieve overeenkomst, waarin de publieke taken van EBN en de verhouding tussen de partijen in de Mijnbouwwet en de statuten van EBN zijn vastgelegd.[52]

EBN richt zich op financieel beleid
De exacte reden waarom de overheid via EBN participeert in het gasgebouw blijft een onderwerp van discussie. In een evaluatie van de organisatie van EBN door consultancybureau Deloitte uit 2004 wordt het commerciële karakter van EBN benadrukt als belangrijk pluspunt: "*De inbedding van EBN in een corporate omgeving levert een belangrijke meerwaarde op. In het spanningsveld tussen de Staat en de oliemaatschappijen is hierdoor niet alleen oog voor de publieke belangen van de Staat maar ook voor de commerciële belangen van de oliemaatschappijen. EBN kan hierdoor fungeren als mediator. [...] doordat EBN is ingebed in een commerciële omgeving (DSM) hebben ook de medewerkers een commerciële attitude ontwikkeld.*"[53]

EBN heeft namens het ministerie van Economische Zaken een beheersmatige taak bij de gaswinning. Deze taak is voornamelijk gericht op financiën. Hun functie in het Nederlandse mijnbouwwezen is vastgelegd in de Mijnbouwwet van 2003. Daarin is bepaald dat EBN altijd met de vergunninghouders van een bepaald gasveld een overeenkomst van samenwerking aangaat. EBN draagt daarbij zorg voor een deel van de financiering en deelt in de opbrengsten van het gasveld. Kortom, de primaire taak van EBN is om de inkomsten uit de gaswinning in Nederland te optimaliseren.

De huidige CEO van EBN, Jan Willem van Hoogstraten, verklaart in zijn openbaar verhoor dat EBN zich in het gasgebouw inderdaad vooral heeft toegespitst op de financiële kant:

> *Wij hadden niet de mensen en de middelen om alles te controleren. Vandaar dat onze focus was op de kosten en op de baten.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

51 Overeenkomst tot beëindiging van het beheer door DSM, 21 december 2005.
52 Overeenkomst EBN en de Staat, 1 januari 2010.
53 Deloitte. Evaluatie van Energie Beheer Nederland – Eindrapportage, 2 november 2004.

In de nota naar aanleiding van het verslag van de bespreking van de Mijnbouwwet in 1999 geeft minister Jorritsma van Economische Zaken aan dat EBN ook optreedt '*als een commerciële partner die kennis heeft van de mijnbouwpraktijk. Door deze kennis kan EBN ook een stimulerende bijdrage geven aan mijnbouwactiviteiten*'.[54] Stan Dessens verklaart in zijn openbaar verhoor dat EBN inderdaad ook '*een stuk deskundigheid en een stuk kennis op het gebied van mijnbouw*' bezit, dat het ministerie van Economische Zaken niet in huis heeft. Het gaat daarbij bijvoorbeeld om expertise op geomechanisch gebied. Volgens Van Hoogstraten trekt EBN deze expertise echter pas aan in 2015. Dit was volgens hem vooral bedoeld om de kosten van het onderzoek van de NAM te controleren. Daarmee ziet EBN het aantrekken van deze expertise dus als een verlengstuk van haar kerntaak, om de kosten en baten van de aardgaswinning beheersbaar te houden.

> *Wij hebben in die tijd [...] inderdaad geïnvesteerd om die kennis binnen te halen. We hebben ook een specialist op het gebied van geomechanische kennis binnengehaald en een zeer ervaren geologe. Maar dat was wel specifiek om de studies te kunnen beoordelen die de NAM had uitgezet, om zo te zien of de kosten rechtmatig werden gemaakt.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

Volgens Van Hoogstraten heeft de aardbevingsproblematiek de rol van EBN in het gasgebouw niet wezenlijk veranderd. EBN richt zich ook na 2013 vooral op het financieel-economische belang van de Staat.

> *Nou, ik denk dat we in ieder geval in de periode dat ik in het gasgebouw actief was, onze rol eigenlijk op dezelfde manier hebben ingevuld als daarvoor, namelijk focussen op de baten en de kosten, op het financieel-economisch belang van de Staat.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

De betrokkenheid van EBN bij het aardgasbeleid heeft overigens bijkomende aspecten. Een staatsdeelneming is bijvoorbeeld niet gebonden aan de *Wet Openbaarheid Bestuur*. Voor medewerkers van EBN lijkt dit een belangrijk principe te zijn. In een document van EBN uit 2012 wordt bijvoorbeeld betoogd dat het risico's oplevert wanneer EBN wel onder de *Wet Openbaarheid Bestuur* (WOB) zou vallen: *'indien er in de toekomst WOB-verzoeken al dan niet rechtstreeks aan EBN worden gericht is het van belang om blijven te betogen dat EBN niet onder het bereik van de WOB valt. Indien namelijk wordt geoordeeld dat dat wel zo is, kan dat grote (nadelige) gevolgen hebben voor toekomstige projecten'.*[55]

54 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 7.
55 EBN. Memo inzake juridische Risico Rapportage – Q4 201, 24 februari 2012.

In de notulen van het College van Beheer Maatschap uit 2018 is ook te lezen dat de vertegenwoordiger van EBN, bij een verzoek om meer informatie van de NAM, aan de NAM-directie verzekert dat EBN niet onder de WOB valt. De NAM-directie maakt zich namelijk zorgen dat commercieel gevoelige informatie via een WOB-verzoek naar buiten kan komen als het in bezit van EBN is.[56] Van Hoogstraten van EBN bevestigt in zijn openbaar verhoor dat EBN over informatie beschikt die in principe niet opgevraagd kan worden.

> *In principe vallen staatsdeelnemingen en beleidsdeelnemingen niet onder de Wet open overheid. Dus die informatie kan in principe ook niet worden opgevraagd.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

II.3 De NAM-raad

Buiten het gasgebouw is er nog de raad van commissarissen van de NAM, ook wel de NAM-raad genoemd. Deze bestaat uit drie afgevaardigden van ExxonMobil en drie afgevaardigden van Shell. De statuten van de NAM bepalen dat een raad van commissarissen van 4 of 6 leden toezicht houdt op de directie. De NAM-directie heeft onder andere goedkeuring van de raad nodig voor overeenkomsten voor de levering van aardgas langer dan twee jaar.

Daarnaast zeggen de statuten dat er altijd een regeringsvertegenwoordiger wordt benoemd als toehoorder in de raad van commissarissen van de NAM, die toegang krijgt tot alle vergaderingen van de aandeelhouders van de NAM en/of de vergaderingen van de commissarissen. Dit recht voor de overheid is vastgelegd in de concessies van de NAM. De NAM moet deze regeringsvertegenwoordiger actief uitnodigen voor de vergaderingen van de raad van commissarissen.

In 1985 wordt in een notitie van EBN de aanwezigheid van de regeringsvertegenwoordiger in de NAM-raad genoemd als een van de middelen van de Staat om externe controle uit te oefenen.[57] Opvallend is daarom dat in 1999 Minister Jorritsma (Economische Zaken) besluit om geen opvolger te benoemen voor de terugtredende regeringsvertegenwoordiger, Stan Dessens. Sindsdien zit er geen regeringsvertegenwoordiger meer bij de NAM-raad.[58] Minister Jorritsma herinnert zich niet waarom de Staat van deze bevoegdheid heeft afgezien.

> *Ik vermoed dat we het niet meer nodig vonden. Daarom hebben we hem eruit gehaald.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Jorritsma, 29 juni 2022*

56 College van Beheer Maatschap. Notulen van de 605e vergadering van het College van Beheer Maatschap, gehouden op 29 maart 2018.
57 DSM. Notitie inzake DSM-aardgas, 26 februari 1985.
58 Ministerie van EZ. Brief van Minister Jorritsma aan de NAM inzake besluit tot niet benoemen van een nieuwe regeringsvertegenwoordiger in de RvC-NAM, 31 augustus 1999.

De benoeming van een regeringsvertegenwoordiger bij de concessies van mijnbouw-ondernemingen is niet opgenomen in de Mijnbouwwet van 2003. In de nota naar aanleiding van het verslag van de bespreking van de Mijnbouwwet geeft minister Jorritsma van Economische Zaken aan dat de belangen voor de Staat bij winningsactiviteiten zijn vastgelegd in de nieuwe wet. Voor de uitvoering en naleving van de bepalingen in de wet zijn volgens haar voldoende procedures opgenomen, waardoor het belang voor het benoemen van een regeringsvertegenwoordiger is verminderd.[59]

II.4 Ontwikkelingen na 2013

II.4.1 Het gasgebouw wordt doorgelicht

In 2014 laat minister van Economische Zaken Kamp de *governance* van het gasgebouw onderzoeken door het consultancybureau van de Algemene Bestuursdienst: ABDTOPConsult. Volgens de opdrachtbeschrijving van het onderzoek gaat het om de beoordeling van het hele gasgebouw, waarbij een aantal punten centraal staat: effectiviteit en efficiëntie van het beleid, transparantie en eenvoud van het bestuur, en de toekomstbestendigheid van het gasgebouw.[60] De secretaris-generaal van het ministerie van EZ, Maarten Camps, treedt op als gedelegeerd opdrachtgever.

Er is een aantal zaken waar minister Kamp en ook zijn secretaris-generaal Camps ontevreden over zijn. Het eerste punt is de positie van de directeur-generaal Energie in het gasgebouw. In november 2013 ontvangt Kamp een ambtelijke notitie waarin hij een aantal opmerkingen over positie in het gasgebouw opschrijft: "*Ik begrijp dat de DG ETM voor het tegenwicht moet zorgen, maar ik zie niet hoe deze hoge ambtenaar met zijn brede takenpakket en verantwoordelijkheden dat in de praktijk waar zou kunnen maken*."[61]

Zoals toenmalig directeur-generaal (dg) Mark Dierikx aangeeft in zijn openbaar verhoor, informeert hij de minister doorgaans niet over aangelegenheden in het gasgebouw.

> *Toen ik aantrad in 2011 was het niet gebruikelijk dat de minister werd geraadpleegd over de posities die ingenomen werden in het gasgebouw. [...] Omdat de dg op persoonlijke titel in een private samenwerking tussen Staat en Shell en Exxon optrad.*
>
> *Openbaar verhoor Mark Dierikx, 8 september 2022*

Secretaris-generaal Maarten Camps bevestigt in zijn openbaar verhoor dat er in de regel geen afstemming plaatsvond over de gasgebouwaangelegenheden tussen de directeur-generaal, de secretaris-generaal en de minister.

59 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 7.
60 Ministerie van EZ. Onderzoek toekomst governance gasgebouw, 10 maart 2014.
61 Ministerie van EZ. Opmerkingen minister Kamp bij notitie inzake informatie over Gasgebouw, 13 november 2013.

Die afstemming vond niet plaats, niet met mij, maar, belangrijker nog, ook niet met de minister. Wat daar gebeurde – de standpunten, de hele positiekeuze in de vergaderingen in het gasgebouw – werd door de directeur-generaal zelf met zijn medewerkers voorbereid en niet met de minister gedeeld. Dat gebeurde vanuit de gedachte dat een commissaris daar zonder last en ruggespraak zit. Hij moet zelf zijn standpunten daarin kunnen kiezen en innemen.

Openbaar verhoor Maarten Camps, 28 september 2022

Het lijkt erop dat er in de periode van directeur-generaal Dierikx op het ministerie van Economische Zaken (de jaren 2011-2016), intern al geruime tijd onduidelijkheid is over de invulling van de rol van regeringsvertegenwoordiger. In een notitie van 22 september 2014 staat dat de Dienst Wetgeving en Juridische Zaken van het ministerie van Economische Zaken de directie Energie erop gewezen heeft, dat de regeringsvertegenwoordiger de wettelijke plicht heeft het belang van de onderneming GasTerra te dienen. De opvattingen van de minister kunnen volgens de juristen van Economische Zaken niets veranderen aan deze wettelijke verplichting.[62] Dierikx gebruikt deze status bovendien in zijn voordeel om geen informatie naar buiten te hoeven brengen. Zo meldt hij in januari 2014 in het College Beheer Maatschap dat hij bepaalde stukken niet gaat vrijgeven bij een WOB-verzoek, door te zeggen dat hij er alleen in zijn rol als regeringsvertegenwoordiger over beschikt, en dat ze dus niet aanwezig zijn op het ministerie.[63]

Het is echter de vraag in hoeverre de voorgangers van Dierikx als directeur-generaal op dezelfde wijze opereerden. Stan Dessens verklaart in zijn openbaar verhoor over zijn periode als directeur-generaal juist het tegenovergestelde over de invulling van zijn rol als regeringsvertegenwoordiger.

Dit was nou juist een vertegenwoordiging waarbij ik niet het belang van de onderneming, maar het belang van de Staat behartigde. Het conflict of interest gaat om de vraag: je hebt de onderneming en je hebt de Staat, dus wiens belang zit je nou te behartigen? Nou, in mijn perceptie behartigde ik in die onderneming het belang van de Staat.

Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022

Het is bovendien de vraag of de minister in de voorgaande periodes net zo weinig bij beslissingen in het gasgebouw wordt betrokken als Dierikx en Camps in hun openbaar verhoor

62 Ministerie van EZ. Nota aan minister Kamp inzake mandaat EZ voor komende vergadering College van Gedelegeerd Commissarissen GasTerra, 22 september 2014.

63 College van Beheer Maatschap. Notulen van de 540e (extra, telefonische) vergadering van het College van Beheer Maatschap, gehouden op 13 februari 2014

verklaren. Voor 2000 waren ministers duidelijk meer betrokken bij het gasgebouw. Het kwam zelfs geregeld voor dat de minister van Economische Zaken aanwezig was bij vergaderingen van het College van Gedelegeerde Commissarissen. Wanneer in 2000 de bevoegdheden van de minister in het kader van de Overeenkomst Staat/Gasunie vervallen, neemt echter ook de betrokkenheid van de minister van Economische Zaken bij de verkoop van het Groningengas zichtbaar af. Na 2000 is de minister geen enkele keer meer aanwezig geweest bij het College van Gedelegeerde Commissarissen.

De invulling van de functie door directeur-generaal Dierikx is een belangrijke aanleiding voor de top van het ministerie om in 2014 advies in te winnen over de aansturing van het gasgebouw. Naast de autonome positie van de directeur-generaal in de aansturing van het gasgebouw is de positie van EBN een tweede punt dat minister Kamp wil laten onderzoeken door ABDTOPConsult. Minister van Economische Zaken Kamp geeft in zijn openbaar verhoor aan dat de positie van EBN voor hem de belangrijkste aanleiding voor het onderzoek was.

> *Ik vond het probleem: EBN. EBN is een staatsdeelneming, maar die gingen toch behoorlijk hun eigen gang. Het was niet zo dat de overheid, die met drie van de vijf plekken in het College van Gedelegeerde Commissarissen bij GasTerra zat, echt een sterke macht vormde in mijn ogen. Het verliep getrapt via EBN en de inbreng van de overheid was eigenlijk niet zo krachtig als die zou kunnen zijn. Idealiter zou ik dat niet zo opgezet hebben. Ik zou gewoon die drie plekken bij GasTerra vanuit de rijksoverheid, vanuit de Staat, laten invullen en die dan ook als minister rechtstreeks kunnen aansturen.*
>
> *Openbaar verhoor Henk Kamp, 9 september 2022*

Het (gebrek aan) overleg en afstemming tussen Economische Zaken en EBN is één van de pijnpunten. In de jaren ’90 vindt er tussen EBN en het departement nog geregeld een zogeheten *trustor-trustee-overleg* plaats, maar met de tijd neemt dit af. In 2004 is dit nog tweemaal per jaar.

Het rapport *Onderzoek toekomst governance Gasgebouw* van ABDTOPConsult verschijnt in augustus 2014. Een groot gedeelte van het rapport wordt besteed aan EBN. De rol van EBN binnen het gasgebouw wordt in het algemeen als neutraal tot nuttig ervaren. Echter vrijwel iedereen oordeelt kritisch over de (te) vrije (rol)opvatting die EBN hanteert. EBN dient zich volgens ABDTOPConsult meer rekenschap te geven van het feit dat zij een staatsdeelneming is. De consultants pleiten daarom voor een groter maatschappelijk bewustzijn van EBN. Het ministerie van Economische Zaken heeft hier volgens de consultants ook onvoldoende op gestuurd en gecorrigeerd. Zij adviseren daarom een striktere aansturing van EBN door Economische Zaken. Minister Kamp is tevreden met deze uitkomst van het rapport.

> *In het rapport van de Algemene Bestuursdienst werd gezegd dat de aansturing van EZ niet krachtig genoeg was en dat EBN de neiging had om een eigen rol te vervullen. Daar had ik geen behoefte aan, dat zij een eigen rol gingen vervullen.*
>
> *Openbaar verhoor Henk Kamp, 9 september 2022*

Kortom, de aanbevelingen uit het rapport gaan vooral over het steviger in positie brengen van de overheid als aandeelhouder. De consultants adviseren in het rapport om geformaliseerde procedures en protocollen op te stellen voor zaken rondom de inzet van het ministerie van Economische Zaken in het gasgebouw, vergelijkbaar met de procedures en protocollen bij Shell en ExxonMobil. Daarbij horen periodieke (kwartaal-)rapportages aan de minister en het expliciet verkrijgen van mandaat van de minister bij belangrijke beslissingen, zoals de goedkeuring van het jaarlijkse businessplan van GasTerra. Nadien wordt het overleg tussen EBN en Economische Zaken inderdaad geïntensiveerd. Voortaan voeren de partijen vier keer per jaar strategisch overleg *(het trustor-trustee-overleg)*. Bovendien wordt de beleidsaansturing en het aandeelhouderschap gescheiden van elkaar binnen het ministerie. Het aandeelhouderschap komt direct bij de secretaris-generaal te liggen.

> *Een van de belangrijkste punten is dat het aandeelhouderschap nu belegd is bij de secretaris-generaal. Ik denk dat dat het juiste niveau is. Verder hebben we vier keer per jaar strategisch overleg met de verantwoordelijke directeur-generaal. EBN heeft bij mijn komst in 2016 samen met het ministerie ook een nieuwe strategie ontwikkeld die ook door Henk Kamp is vastgesteld. Het afgelopen jaar hebben we een herijking van onze strategie gedaan, samen met klankbordgroepen van het ministerie. Ik heb afgelopen week ook nog met een aantal directeuren van het ministerie gezeten om te kijken hoe we die strategie vervolgens kunnen operationaliseren.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

In het rapport van ABDTOPConsult wordt aan bepaalde zaken opvallend genoeg geen aandacht besteed, die wel in de opdrachtbeschrijving zijn benoemd. Zo gaat het rapport bijvoorbeeld niet in op het loongebouw bij GasTerra en EBN en ook niet op de sponsoring door beide organisaties. In het uiteindelijke rapport wordt alleen de beloning van EBN genoemd, niet die van GasTerra. Uit intern e-mailverkeer tussen secretaris-generaal Camps en directeur-generaal Dierikx, blijkt dat GasTerra erop heeft aangedrongen om deze thema's niet op te nemen. Camps schrijft over de zorgen van GasTerra dat er zaken openbaar worden over '*de 'kleine' dingen zoals salarissen en sponsoring*'. Camps geeft daarbij aan dat de '*focus ligt op governance [...], dat [de] minister hier een politiek punt van wil maken, en dat we aan TK nu niet de hele opdracht sturen, maar alleen mededeling dat we onderzoek naar governance gaan doen*'.[64] Ook toenmalig CEO

64 Ministerie van EZ. Mailbericht, 10 maart 2014, 21.39. Onderwerp: Re: Communicatie.

van GasTerra, Gertjan Lankhorst, geeft intern aan dat Camps tegenover hem benadrukt heeft '*dat er naar zijn mening niets mis is met het opereren van GasTerra, maar dat het met name om de governance gaat, de dubbele petten van EZ. Waarom dan toch die vragen over salarisgebouw en sponsoring?*'[65]

Het rapport van ABDTOPConsult is weinig kritisch over GasTerra: *"Het nut van GasTerra en de rol van de overheid staan voor komende jaren [...] niet ter discussie. Hierbij moet worden opgemerkt dat GasTerra geen gewoon en ook geen zelfstandig bedrijf is: het is een publiek-private joint venture die bestaat bij de gratie van de gezamenlijke opdracht die door de aandeelhouders aan GasTerra is opgelegd. De huidige governancestructuur is echter niet bijzonder transparant en de checks and balances zijn beperkt."* Het rapport heeft wel kritische opmerkingen over de raad van commissarissen en sluit daarbij aan bij eerdere rapporten over het gebrek aan intern toezicht door de raad van commissarissen: de consultants noemen de raad van commissarissen '*een tandeloze tijger*'. Als aanbeveling stelt ABDTOPConsult daarom voor om een meer volwaardige en meer onafhankelijke raad van commissarissen in te stellen, die zich richt op het interne toezicht, zoals ook al in de jaren '80 en '90 in verschillende rapporten is geadviseerd. Ook nu reageren de betrokkenen in het gasgebouw kritisch op deze aanbeveling. GasTerra, in de persoon van Gertjan Lankhorst, laat in een reactie bijvoorbeeld weten:
"[...] Ik hecht eraan hier te melden dat ik de conclusie van de onderzoekers dat de RvC van GasTerra in praktijk een tandeloze tijger is volstrekt niet deel. [...] Deze tekst geeft een volstrekt verkeerd beeld van de feiten en de aanbevelingen bieden geen toegevoegde waarde. Het onjuiste beeld dat GasTerra een onderneming is, met gebrekkig intern toezicht behoort niet naar buiten te worden gebracht en is schadelijk voor het imago van GasTerra. Het kan in het samenspel met de TK en de samenleving zelfs tot verkeerde besluitvorming leiden."[66]

Na de publicatie van het rapport van ABDTOPConsult dringt het ministerie van Economische Zaken niet aan op wijzigingen in de *governance* van het gasgebouw zelf, bijvoorbeeld door een aanpassing van de rvc. Een ambtenaar van de Inspectie der Rijksfinanciën schrijft daarover in een notitie aan minister Dijsselbloem van Financiën: "*Wij zijn het er mee eens dat deze aanbeveling niet wordt overgenomen. Dit vraagt namelijk onderhandelingen met Shell/Esso welke vaak moeizaam lopen en draagt het risico in zich dat dit ten koste van de aardgasbaten zou kunnen gaan. Het ligt namelijk niet in de rede dat Shell/Esso ook onafhankelijke commissarissen zullen benoemen. Dus hun belang blijft geborgd terwijl de staat op grotere afstand komt*."[67]

Ook de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OVV) doet in 2014 onderzoek naar het functioneren van het gasgebouw. In zijn interview met de OVV in oktober 2014 geeft minister Kamp aan dat hij vooral de aansturing van het gasgebouw vanuit Economische Zaken wil verbeteren: "*De heer Kamp is niet tevreden over de opzet en het functioneren van het gasgebouw, maar ook over de inbreng van het ministerie naar het gasgebouw toe."* Desondanks heeft de minister niet de ambitie om de *governance* van het gasgebouw zelf te wijzigen, staat in het verslag: *"Hij vindt niet dat er een plek voor lokale en provinciale vertegenwoordigers in het gasgebouw gereserveerd*

65 GasTerra. Mailbericht, 11 maart 2014, 13.20. Onderwerp: Re: Strikt vertrouwelijk: onderzoeksopdracht Minister.
66 Ministerie van EZ. Reactie brief aardgasbeleid in NL en ABDTopconsult rapport, 30 september 2014.
67 Minister van Financiën. Notitie aan minister Dijsselbloem inzake aardgasbeleid in Nederland, 25 september 2014.

moet worden. Waar hij wel van overtuigd is dat er meer onafhankelijke adviezen aan de minister gegeven moeten worden.”[68]

Het OVV-rapport (gepubliceerd in februari 2015) is kritisch over de inrichting van het gasgebouw. Het rapport constateert dat het gasgebouw een ‘*besloten en gesloten stelsel’* is dat onvoldoende oog heeft gehad voor de veiligheid van de burgers bij de gaswinning in Groningen. De besluitvorming over hoeveel gas er wordt gewonnen is bijvoorbeeld slechts in handen van ‘*minder dan tien mensen’*, waarover de OVV uiterst negatief oordeelt. Bovendien zijn volgens het rapport de betrokkenen in het gasgebouw primair gericht op winning, terwijl veiligheid geen doel op zich is: *‘De inrichting van het gasgebouw kent te weinig prikkels voor de Maatschap Groningen, Shell, ExxonMobil, het ministerie van EZ, EBN en NAM om veiligheid als zelfstandig belang mee te wegen. In het gesloten en besloten gasgebouw ontbreekt het aan checks and balances die ervoor zorgen dat alle belangen voldoende aandacht krijgen’.* Tegelijkertijd geeft de Onderzoeksraad weinig concrete verbeterpunten voor de besluitvorming binnen het gasgebouw.

In zijn reactie op het OVV-rapport zegt minister Kamp daarbij het volgende over het gasgebouw: “*OVV stelt terecht vast dat het gasgebouw een stelsel is waarin het veiligheidsbelang niet als zelfstandig belang is vastgelegd. [...] Het is echter niet het gasgebouw, maar de minister van EZ die verantwoordelijk is voor een veilig mijnbouwbeleid in Nederland. [...] De veiligheid staat hierbij voor het kabinet voorop. [...] Het staat voor het kabinet vast dat het wenselijk is de structuur van het gasgebouw aan te passen*.”[69] Kamp verwijst daarbij naar het advies ABDTOPConsult over de toekomst van de *governance* van het gasgebouw en het voornemen van de minister om de daarin opgenomen aanbevelingen over te nemen. Tegelijkertijd moet vastgesteld worden dat ABDTOPConsult niets over veiligheid zegt, en dit ook niet in de opdracht was opgenomen.

Uiteindelijk vinden er geen belangrijke wijzigingen plaats in de *governance* van het gasgebouw naar aanleiding van het OVV-rapport, anders dan de gewijzigde aansturing van EBN vanuit Economische Zaken. Een van de personen die het gasgebouw vanuit verschillende functies goed kent, is voormalig directeur-generaal Energie en daarna CEO van GasTerra, Gertjan Lankhorst. Volgens hem was er geen sprake van een ‘*besloten en gesloten*’ stelsel, omdat de overheid een plek heeft: “*Die borgt toch de maatschappelijke belangen*.”[70]

> *We hebben de overheid, die toch namens ons allemaal als Nederlandse samenleving moet opereren, als aandeelhouder. Die zit daarbij. Degene die bij uitstek de afwegingen kan maken van veiligheid, maar ook voorzienings-zekerheid en overheidsinkomsten is als aandeelhouder aanwezig.*
>
> *Openbaar verhoor Gertjan Lankhorst, 2 september 2022*

68 Onderzoeksraad voor Veiligheid: Verslag interview met minister Kamp en secretaris-generaal Camps inzake onderzoek gaswinning Groningenveld, 27 augustus 2014.

69 Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 143.

70 Verslag van openbaar verhoor van de heer Lankhorst, 2 september 2022.

Stan Dessens, die lange tijd in het gasgebouw actief is geweest, geeft in zijn openbaar verhoor aan dat hij ook niet kan aangeven of het OVV-rapport invloed heeft gehad op de organisatie van het gasgebouw.

> *Als het OVV een rapport uitbrengt, is dat altijd een stevig ding. Of het invloed heeft gehad op de organisatie, zou ik niet durven zeggen. Ik herken daar niet evident dingen in die daarbij aan de orde zijn geweest.*
>
> *Openbaar verhoor Stan Dessens, 31 augustus 2022*

Geen nieuwe regeringsvertegenwoordiger bij de Maatschap Groningen
In juni 2022 besluit staatssecretaris Mijnbouw, Vijlbrief, om geen nieuwe regeringsvertegenwoordiger te benoemen bij de Maatschap Groningen. De huidige regeringsvertegenwoordiger vertrekt, omdat hij niet meer de portefeuille mijnbouw onder zich heeft. De berichtgeving van het NRC en het Dagblad van het Noorden over het handelen van de regeringsvertegenwoordiger bij de Maatschap Groningen tussen november 2012 en mei 2014 vormt de aanleiding van dit besluit. Volgens Vijlbrief '*past'* wat hij leest in de notulen '*niet bij het beeld'* dat hij heeft *'van hoe de staat hoort te handelen'*.[71] De directeur-generaal Energie blijft wel in functie als gedelegeerd commissaris van GasTerra. De genoemde kranten berichten niet over het optreden van de directeur-generaal in dit college.

II.4.2 Beloningen in het gasgebouw

Zowel bij EBN als bij GasTerra worden bonussen uitgekeerd aan het management. De beloningen bij GasTerra staan op gespannen voet met het deelnemingenbeleid van de overheid. Binnen GasTerra komen in 2006 ongeveer 35 personen in aanmerking voor een *targetuitkering*. Dit zijn medewerkers die buiten de normale CAO-afspraken vallen. In 2015 zijn dit er 25. De variabele uitkering kan variëren van 10, 15, 25, of 30 procent van het jaarsalaris. De directie van GasTerra stelt in de praktijk een rapportcijfer voor, gebaseerd op een '*self-assesment'*, die door het CvG wordt geaccordeerd. De minister van Economische Zaken moet hier dan nog wel mee instemmen.

Daarbij komt het feit dat het zo dicht mogelijk benaderen (maar niet overschrijden) van het Groningenplafond lange tijd één van de beoordelingscriteria was voor het uitkeren van de bonus. Er zijn echter ook andere criteria, zoals uitvoering van de '*publieke taak'*. Daaronder verstaat men bijvoorbeeld de samenwerking met GTS en een meer actieve benadering met betrekking tot de accommodatie van kleine velden, bijvoorbeeld door belastingmaatregelen te bepleiten bij het kabinet of herinvoering van vrije afschrijvingsregeling, maatregelen die het weer aantrekkelijker maken voor mijnbouwondernemingen om kleine velden te exploiteren.

Vanaf 2011 plaatst de directeur-generaal Energie Dierikx kritische kanttekeningen bij het bonussysteem van GasTerra. In de vergadering van februari 2012 geeft hij aan dat de rijksoverheid een loonmatigingsbeleid voorstaat, waardoor de inzet is dat er bij

71 Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 1044.

staatsdeelnemingen geen bonussen worden toegekend of in elk geval terughoudendheid wordt betracht. Ook in december 2013 geeft Dierikx aan dat hij op grond van het overheidsbeleid voor banken en staatsdeelnemingen pleit voor terughoudendheid bij het toekennen van variabele beloningen.

> *Dat het niet deugde. Daar heb ik met de minister uitgebreid over gedebatteerd. Na de periode, geef ik eerlijk toe, dat we hem betrokken, kregen we natuurlijk een discussie over de salarisverhoging elk jaar, of de salarissen. Er was toen, vanaf 2014, ook binnen de rijksoverheid geïntroduceerd dat het bonusbeleid werd afgeschaft, en dat er WNT-conform, volgens de Balkenendenorm om het maar even in die termen te zeggen, moest worden gesalarieerd. Ik was met minister Kamp van oordeel dat een beleidsdeelneming of een beleidsonderneming als GasTerra weliswaar niet een overheidsorganisatie is, maar toch, als je kijkt naar het ondernemersrisico dat je als ondernemer voor zo'n bedrijf loopt, geringer was dan normaal, en dat we dus eigenlijk vonden dat er een bonusbeleid moest zijn zoals we dat ook binnen de publieke sector hadden geïntroduceerd. Dus die discussie ben ik gestart.*
>
> *Openbaar verhoor Mark Dierikx, 8 september 2022*

Als minister Kamp wordt geïnformeerd over de beloningen bij GasTerra is hij uitgesproken kritisch over deze bonussen. In een nota aan hem, van 7 december 2014, wordt opgemerkt dat de minister moet instemmen met de bonussen voor ze worden vastgesteld. Kamp stelt daarbij dat hij "*de ratio van prestatiebeloningen voor de GasTerra-leiding niet [ziet]. Ik neem aan dat men zich voor het overeengekomen salaris optimaal inzet. Voor wie daar ook nog eens een prestatiebeloning voor nodig heeft, moet vervanging overwogen worden.*"[72]

In februari 2015 wordt Kamp wederom gevraagd in te stemmen met de hoogte van de variabele beloningen en met de criteria voor het volgende jaar. Voor het volgende jaar is als criterium opgenomen: het zo dicht mogelijk benaderen van het vigerende Groningenplafond van 27 miljard kubieke meter. De ambtenaren schrijven: "*Wij vinden dit een ongewenst criterium en willen dit ook schrappen.*" Minister Kamp schrijft zelf als reactie op deze notitie: "*Het gaat bij GasTerra om een organisatie met 185 medewerkers. De hoogste leidinggevende ontvangt een salaris dat – inclusief bonus en afkoop hypotheekregeling – drie keer zo hoog is als dat van de minister-president. […] Een paar vragen: is de financiële functie van GasTerra zo gecompliceerd dat een normaal betaald iemand dat niet aan kan? Wat is het salaris van de directeur Strategie? Wat heeft die persoon in 2015 gepresteerd? Wat is het gemiddelde inkomen van die 24? Waarom zij wel een bonus en de cao'ers niet (nog beter zou zijn niemand een bonus). Vanzelfsprekend moet*

72 Ministerie van EZ. Opmerkingen minister Kamp bij de nota inzake vergaderstukken CvG 2 december 2014.

voor 2016 het criterium 'het productiebesluit Groningen zo dicht mogelijk benaderen' geschrapt worden".[73]

De directeur-generaal Dierikx zet zich vanaf dat moment in om met name de doelstelling van het zo dicht mogelijk benaderen van het Groningenplafond als criterium voor de jaarlijkse bonussen te doen verdwijnen. Volgens hem gaat er een pervers effect van dat criterium uit.

> *Het was een pervers effect, als je dan toch op het maximum van een koude winter zou gaan plannen, omdat je afhankelijk van de temperatuursontwikkeling ook lager zou moeten kunnen uitkomen.*
>
> *Openbaar verhoor Mark Dierikx, 8 september 2022*

Andere aandeelhouders van GasTerra kijken daar duidelijk anders tegenaan, zoals Filip Schittecatte van ExxonMobil in zijn openbaar verhoor verklaart.

> *Ik vind het nogal vreemd om het dan meteen pervers te noemen dat iemand aangemoedigd wordt om de waarde te maximaliseren voor alle aandeelhouders volgens de afspraak en ook binnen het kader dat de minister toelaat. Dus in die optiek vind ik het een logische prikkel als GasTerra toch nog altijd als opdracht meekrijgt om waarde te maximaliseren.*
>
> *Openbaar verhoor Filip Schittecatte, 5 oktober 2022*

In februari 2016 is Dierikx ervan overtuigd dat de aandeelhouders dit criterium hebben geschrapt. In het College van Gedelegeerde Commissarissen wordt hier een stevige discussie over gevoerd, waarbij met name Joost van Roos van ExxonMobil zich stevig uitspreekt: "Van *Roost [...] merkt op dat de minister twee rollen vertegenwoordigt, namelijk die van "regulator" als het gaat om het waarborgen van de veiligheid, en die van deelnemer in een commerciële venture. Van Roost stelt dat het in deze vergadering gaat om de laatstgenoemde rol, en voegt toe dat als wordt getornd aan de basis voor de samenwerking in gasgebouwverband eigenlijk de fundamenten van de missie van GasTerra ter discussie worden gesteld*."[74]

Hoewel Dierikx in de veronderstelling is dat de commissarissen afspreken dat het criterium van het benaderen van het Groningenplafond vervalt, blijkt dit niet het geval. Een jaar later speelt daarom dezelfde kwestie opnieuw. Ditmaal komen de commissarissen in actie nadat Tweede Kamerlid Liesbeth van Tongeren (GroenLinks) in februari 2017 schriftelijke vragen stelt over het

---

73 Ministerie van EZ. Opmerkingen minister Kamp bij de nota inzake CvG vergadering GasTerra 18 februari over de variabele beloningen 5 februari 2016.

74 GasTerra. Bijlage bij de notulen van de 152e vergadering van het College van Gedelegeerde Commissarissen van GasTerra B.V., gehouden op 19 februari 2016.

bonusbeleid in het gasgebouw. In de korte tijd tussen het indienen van de schriftelijke vragen en het beantwoorden van de vragen, belegt de nieuwe directeur-generaal en tevens commissaris van GasTerra, Sandor Gaastra, snel een extra telefonische vergadering van het College van Gedelegeerde Commissarissen (CvG). Daarin wordt het criterium alsnog, en met terugwerkende kracht, geschrapt. Jan Willem van Hoogstraten verklaart in zijn openbaar verhoor dat de discussie daarover '*best stevig*' verliep.

> *Er was een CEO ad interim, die daar vrij stevig in stond. Ook de olies, Shell en Esso, hadden daar moeite mee, zeker omdat het een aanpassing met terugwerkende kracht was. Maar uiteindelijk heeft iedereen ermee ingestemd om het niet te doen, omdat het in die situatie echt niet te verkopen was om iemand een incentive te geven om zo veel mogelijk gas te winnen.*
>
> *Openbaar verhoor Jan Willem van Hoogstraten, 6 oktober 2022*

Nadat de commissarissen toch instemmen met het schrappen van het criterium, kan de minister vervolgens in de Tweede Kamer mededelen dat hij een jaar eerder succesvol dat criterium heeft geschrapt.

Overigens merkt Rolf de Jong van ExxonMobil in de CvG-vergadering nog wel op dat hij graag de regie wenst te behouden over de wijze waarop de minister hierover communiceert met de Tweede Kamer.[75] De commissarissen beschouwen het beloningenbeleid als bedrijfsgevoelige informatie en De Jong probeert zodoende het commerciële belang van GasTerra te beschermen. In zijn openbare verhoor verklaart De Jong daarover dat het gebruikelijk is dat partners in het gasgebouw mee willen praten over de communicatie van de minister aan de Tweede Kamer.

> *In het gasgebouw is dat niet ongebruikelijk; dat heeft u eerder denk ik andere mensen ook al horen verklaren. Ja, dat is gebruikelijk.*
>
> *Openbaar verhoor Rolf de Jong, 7 oktober 2022*

II.5 Bevindingen

Governance gasgebouw nooit fundamenteel gewijzigd
In de zestigjarige geschiedenis van het gasgebouw zijn er geen significante veranderingen doorgevoerd in de besluitvormingsstructuur van het gasgebouw. De partijen in het gasgebouwen hebben altijd proberen te voorkomen dat er meer inspraak van buitenaf in het gasgebouw zou komen. Dit deden zij bijvoorbeeld door te voorkomen dat Gasunie onder de Structuurwet zou vallen, door zich uit te spreken tegen adviezen om de samenstelling van de raad van commissarissen te wijzigen, en door de introductie van een gaswet zo lang mogelijk

75 GasTerra. Notulen van de 166e vergadering van het College van Gedelegeerde Commissarissen van GasTerra B.V., 13 februari 2017.

tegen te houden (zie daarvoor hoofdstuk 1). Zelfs na de twee adviezen in 2014 en 2015 van ABDTOPConsult en de OVV is de *governance* van het gasgebouw niet fundamenteel gewijzigd.

Besluitvorming in gasgebouw: veel informeel overleg, weinig buitenstaanders
Gezien de aard van het bedrijf Gasunie, als *joint venture* tussen de oliemaatschappijen, EBN en de Staat, heeft de raad van commissarissen van Gasunie slechts een zeer beperkte rol. Het College van Gedelegeerde Commissarissen heeft een belangrijkere rol in de besluitvorming en krijgt in verloop van tijd zelfs meer beslissingsbevoegdheid. De beperkte rol van de raad van commissarissen wordt bovendien versterkt door het grote besluitvormingscircuit buiten de formele toezichtsorganen om. Tijdens informele dinerafspraken wordt veel van de besluitvorming in het gasgebouw 'voorgekookt'. De twee externe personen in de raad van commissarissen, de ambtenaar van het ministerie van Financiën en de commissaris van de Koningin, zijn daarbij niet aanwezig. Wanneer deze twee personen in 2007 uit de raad van commissarissen verdwijnen blijven er nog minder buitenstaanders in het gasgebouw over.

Overheidsvertegenwoordigers in gasgebouw op afstand van minister
Wat betreft de aansturing van het gasgebouw vanuit de overheid kan niet zondermeer gesteld worden dat de staatsparticipant (Staatsmijnen, DSM Aardgas, EBN) het verlengstuk van het ministerie van Economische Zaken is. Ambtenaren en bewindspersonen van Economische Zaken betogen juist herhaaldelijk dat ze een partij willen met commerciële ervaring, die niet te ambtelijk is, en op enige afstand van het ministerie staat. Op die manier heeft het petrochemische bedrijf DSM tot 2006 een zeer grote rol gehad in de besluitvorming in het gasgebouw. Dit blijkt het meeste uit het feit dat de CEO van DSM, Peter Elverding, tot 2006 één van de commissarissen in de personele unie is. Wat de '*industriële inbedding*' van EBN nog precies betekent na het volledige terugtreden van DSM is voor de enquêtecommissie moeilijk te duiden.

Functioneren gasgebouw ook nooit wezenlijk veranderd, ondanks onvrede minister
Het is duidelijk dat minister Kamp de constructie met EBN als participant namens Economische Zaken zeer ongelukkig vond en dit sterk wilde wijzigen. Hiertoe zijn inderdaad hervormingen gekomen, waarna het ministerie EBN sterker aanstuurt. Ook de directeur-generaal moet sinds 2015 nadrukkelijker verantwoording afleggen aan de minister, over zijn optreden in het gasgebouw, nadat hij lange tijd zeer autonoom heeft gehandeld. In juni 2022 besluit de staatssecretaris Mijnbouw om geen nieuwe regeringsvertegenwoordiger te benoemen bij de Maatschap Groningen na berichtgeving van het NRC en het Dagblad van het Noorden over het handelen van de regeringsvertegenwoordiger tussen 2012 en 2014. De directeur-generaal Energie blijft wel in functie als gedelegeerd commissaris bij GasTerra. Afgezien van deze wijzigingen in de aansturing van het gasgebouw vanuit Economische Zaken heeft het gasgebouw in de hele 60-jarige periode vrijwel hetzelfde gefunctioneerd.

Hoofdstuk III

Gasbaten

III Gasbaten

Wat zijn de gasbaten? Hoeveel is er verdiend aan het Groningenveld? Wat is ermee gedaan?

Dit zijn logische vragen, zeker in het kader van dit rapport. Er zijn echter uiteenlopende antwoorden op mogelijk. In dit themahoofdstuk staan de cijfers over de omvang van 'de gasbaten'. Daarbij volgt eerst in paragraaf III.1 een uiteenzetting over hoe lastig het is om gasbaten te vergelijken door verschillen in definitie, waarderingsmethode en meetmoment. Daarna volgen becijferingen van de omvang van de gasbaten. Vervolgens gaat paragraaf III.2 in op de vraag hoe de gasbaten zijn besteed. Paragraaf III.3 gaat in op de gevolgen van de sinds 2021 sterk gestegen gasprijzen voor de gasbaten. Tot slot worden de belangrijkste bevindingen van dit hoofdstuk in paragraaf III.4 op een rij gezet.

III.1 Omvang van de gasbaten

III.1.1 Definities en berekeningswijzen aardgasbaten

De kosten en baten van de gaswinning kunnen op verschillende manieren gedefinieerd en becijferd worden. In de economische literatuur worden de begrippen kosten en baten vaak breed gehanteerd. Zo is het in maatschappelijke kosten-batenanalyses gebruikelijk om alle mogelijke kosten en baten voor de samenleving mee te nemen en op geld te waarderen. In paragraaf III.2.2 komt deze brede benadering kort aan de orde, waar het gaat om de vraag of de gasbaten een zegen of een vloek zijn. Daarbij worden bijvoorbeeld de negatieve gevolgen van de 'harde gulden' of het (vermeende) gebrek aan innovatie als gevolg van de gasbaten gezien als kosten. Politieke stabiliteit ('aardgas als smeerolie') en de uitbouw van de verzorgingsstaat kunnen worden gezien als voorbeelden van baten.

In dit rapport wordt steeds uitgegaan van de publieke gasbaten in enge zin, namelijk de inkomsten die de rijksoverheid heeft uit de gaswinning. Het beperken van gasbaten tot de directe geldstromen voor de Staat, betekent nog niet dat er vervolgens simpelweg een eenduidig cijfer te geven is over 'de gasbaten'. Er zijn verschillende bronnen beschikbaar en verschillende instituten (TNO, CBS, NAM, Algemene Rekenkamer) presenteren soms uiteenlopende getallen. Daarvoor zijn verschillende verklaringen. In tekstkader III.1 wordt ingegaan op verschillende methoden van afbakenen, toerekenen en waarderen van gasbaten.

Tekstkader III.1 Rekenmethoden gasbaten

1. Verschillen in definitie (afbakenen van de toerekening)
De gasbaten voor de Staat zijn in de loop der jaren op uiteenlopende wijze – direct en indirect – geïncasseerd, via onder meer heffing, dividend, bonus, oppervlakterechten, cijns, winstaandeel, bijzondere afdrachten, en generiek via de vennootschapsbelasting. De vennootschapsbelasting die de NAM afdraagt over de gaswinst wordt ook vaak meegeteld bij de gasbaten. Vanaf het begin van de gaswinning zijn deze namelijk betrokken in onderhandelingen over afdrachten. Ook in andere landen worden belaste winsten van delfstoffenwinning vaak gezien als directe baten. Niettemin is er discussie mogelijk over de vraag of ook deze belastinginkomsten als gasbaten te beschouwen zijn, omdat in het Nederlandse begrotingsbeleid doorgaans een expliciete scheiding wordt gemaakt tussen enerzijds uitgaven en anderzijds de generieke belastinginkomsten (zoals vennootschapsbelasting en btw).

Naast 'boekhoudkundige' afbakeningen, zijn verschillen in gasbatencijfers ook vaak terug te voeren op afbakening naar reikwijdte: alle gasvelden of alleen de Groninger gaswinning. Over wat in dit verband onder de Groninger gaswinning moet worden verstaan, spelen in de loop der jaren overigens ook verschillende definitiekwesties.

2. Verschillen in waardering (manier van toerekening)
Voor het bepalen van de omvang van de totale gasbaten is zeer bepalend op welke wijze opbrengsten worden opgeteld. Dit kan door bedragen per jaar eenvoudigweg bij elkaar op te tellen (nominaal). Een andere gebruikelijke methode is om uit te gaan van de reële waarde van de gasbaten. Dan worden bedragen eerst in de tijd met elkaar vergelijkbaar gemaakt, bijvoorbeeld door rekening te houden met inflatie en bedragen uit eerdere jaren eerst om te rekenen naar de waarde die ze tegen de prijzen van nu zouden vertegenwoordigen (netto contante waarde). Daarnaast kan bij het bepalen van de hoogte van baten ook de gehanteerde valutakoers een rol spelen, omdat gas op een internationale markt wordt verhandeld.

3. Verschillen in peilmoment (moment van toerekening)
Het kunnen vergelijken van cijfers over gasbaten is soms ook gecompliceerd omdat er meerdere momenten zijn waarop de (veranderende) waarde van het gas bepaald kan worden. Uitgegaan kan worden van de waarde op het moment van winning, op het moment van verkoop of op het moment van betaling. Naarmate gas meer een handelsproduct wordt (dat onder meer ondergronds kan worden opgeslagen, dat in kwaliteit tussentijds kan worden verrijkt of verarmd en dat kan worden verhandeld in allerhande contractvormen) wordt het complexer om gasbaten op vergelijkbare wijze te waarderen en te administreren. Vergelijking op jaarbasis kan daarnaast ook op twee manieren: per kalenderjaar (van 1 januari tot 1 januari) of per gasjaar (van 1 oktober tot 1 oktober).

III.1.2 De gasbaten van alle velden zijn nominaal: 294 miljard euro
In 2014 publiceert de Algemene Rekenkamer (AR) het rapport *Besteding van aardgasbaten: feiten, cijfers en scenario's*.[1] Over de gasbaten op dat moment schrijft de AR: "*De totale staatsinkomsten uit de Nederlandse aardgasbaten bedroegen in de periode 1960-2013 circa €265 miljard*".[2] Het betreft hier dus de gasbaten uit het Groningenveld en de kleine velden elders in Nederland en op de Noordzee tezamen. De enquêtecommissie heeft via de Tweede Kamer de AR verzocht om de berekeningen van aardgasbaten uit haar rapport van oktober 2014 te actualiseren. Op 27 september 2022 heeft de AR vervolgens de publicatie *Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2022* aan de Tweede Kamer aangeboden.[3] In deze actualisatie, gebaseerd op cijfers van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), stelt de AR dat de cumulatieve Nederlandse gasbaten in de periode 1966 tot en met 2021 – zonder correctie voor inflatie – in totaal 294 miljard euro bedragen.[4]

Naast het CBS publiceert ook TNO jaarlijks cijfers over de gasbaten. Deze zijn opgenomen als bijlage in het *Jaarverslag delfstoffen en aardwarmte in Nederland*. In het meest recente jaarverslag, over 2021, zijn realisatiecijfers tot en met 2019 en ramingen voor 2020 tot en met 2027 opgenomen.[5] Deze cijfers worden door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat aangeleverd. De baten zijn weergegeven op zogenaamde transactiebasis.[6] Er wordt een onderverdeling gegeven in belastingmiddelen (vennootschapsbelasting) en niet-belastingmiddelen. Die laatste bestaan uit: bonus, oppervlakterechten, cijns, winstaandeel, de bijzondere afdrachten aan de Staat over de productie uit het Groningenveld, dividenduitkeringen GasTerra en de winstuitkeringen van EBN, die namens de Staat in de winning deelneemt.

III.1.3 De gasbaten van alle velden zijn reëel: 454 miljard euro
De Algemene Rekenkamer heeft de gasbaten ook berekend na correctie voor inflatie. Daarbij is de waarde van gasbaten in alle jaren uitgedrukt in prijzen van 2021. Dit vanuit de gedachte dat een gasopbrengst uit bijvoorbeeld 1970 niet voor de prijs in guldens wordt meegerekend die het toen opbracht (= nominale waarde), maar voor de waarde die het vertegenwoordigt naar huidige maatstaven gecorrigeerd voor jaarlijkse prijsstijgingen (= netto contante waarde). De cumulatieve Nederlandse gasbaten in de periode 1966 tot en met 2021 bedragen dan 454 miljard euro.[7]

III.1.4 De mogelijke waarde van de gasbaten van alle velden: 1671 miljard euro
De Algemene Rekenkamer (AR) beschrijft in haar rapport uit 2014 drie manieren waarop Nederland in de toekomst met aardgasbaten zou kunnen omgaan:
1. besteden via de algemene middelen;
2. een verdeelfonds met specifieke besteding van de aardgasbaten, zoals het FES,
3. een staatsvermogensfonds, zoals dat in Noorwegen bestaat.

1 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10.
2 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10, p. 5.
3 Bijlage bij Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064.
4 Bijlage bij Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064, p. 7.
5 TNO (juli 2022), bijlage F Aardgasbaten, p. 108.
6 Dit betekent dat de baten zijn toegerekend aan het jaar waarin de winning waar de baten op gebaseerd is, plaatsheeft. De daadwerkelijke ontvangst van de baten door de Staat (kasbasis) vindt met enige vertraging hierop plaats.
7 Bijlage bij Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064, p. 7.

Doorrekening van de derde optie, een staatsvermogensfonds, leidt tot de conclusie dat wanneer Nederland vanaf de jaren ’60 gekozen zou hebben voor een fonds waarin alle olie- en gasbaten waren belegd, het vermogen van dat fonds eind 2013 bijna 350 miljard euro zou zijn geweest. Ook deze scenario’s uit 2014 heeft de AR geactualiseerd. In tekstkader III.2 staat een overzicht van de scenario’s. Deze scenario’s geven een indicatie van de waarde van de gasbaten: wat zouden de gasbaten nu waard zijn als zij al die jaren hadden gerendeerd, ofwel als ze waren gegroeid doordat ze belegd waren, zoals Noorwegen heeft gedaan?

Tekstkader III.2 Scenario’s Algemene Rekenkamer

De parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen heeft de Algemene Rekenkamer verzocht de volgende situaties en scenario’s door te rekenen:

1. nominale opbrengsten: alle ontvangen bedragen uit hoofde van de gaswinning van alle Nederlandse gasvelden eenvoudigweg bij elkaar opgeteld;
2. reële opbrengsten: alle bedragen van de gasbaten bij elkaar opgeteld (zoals onder 1), maar dan rekening houdend met inflatie (de waarde van de gasbaten tegen de prijzen van 2021);
3. scenario vermogensfonds – korte rente: gasbaten vloeien niet naar de schatkist, maar worden belegd in een apart fonds met een rendement dat gelijk is aan de gemiddelde rente op kortlopende staatsobligaties (= 4,6%);
4. scenario vermogensfonds – lange rente: gasbaten vloeien niet naar de schatkist, maar worden belegd in een apart fonds met een rendement dat gelijk is aan de gemiddelde rente op langlopende staatsobligaties (= 5,6%);
5. scenario vermogensfonds – Noors model: gasbaten vloeien niet naar de schatkist, maar worden belegd in een apart fonds met een rendement dat gelijk is aan het gemiddelde rendement dat het Noorse staatsfonds sinds de oprichting heeft gerealiseerd op de Noorse gas- en oliebaten (= 6,5%).

De drie scenario’s voor een fonds kennen steeds twee opties:

(a) de jaarlijkse gasbaten worden gestort in het fonds, maar er wordt niets uit het fonds gehaald; (b) de jaarlijkse gasbaten worden gestort in het fonds, maar ieder jaar wordt daar 4% van het fondsvermogen uitgehaald. In de b-variant (met onttrekking) komt dus jaarlijks ook een bedrag vrij voor ‘reguliere uitgaven’. Als voorbeeld: in het ‘Noors model’ (het vijfde scenario) zou dat bedrag 388 miljard euro tot nu toe zijn geweest, waarvan de onttrekking in 2021 21 miljard euro geweest zou zijn. In dit scenario zou er nu 536 miljard euro in het fonds zitten als opgebouwd vermogen. Zie ook tabel III.1.

Tabel III.1 bevat een overzicht van de uitkomsten van de verschillende scenario's die de Algemene Rekenkamer heeft doorgerekend.

Tabel III.1 Uitkomsten scenario's Algemene Rekenkamer

	Scenario	(Fonds)totaal (miljard €)	Onttrekkingen (miljard €)		Groeipercentage
			totaal	in 2021	
1	Nominaal	294	n.v.t.	n.v.t	n.v.t.
2	Prijspeil 2021	454	n.v.t.	n.v.t	pBBP
3a	Korte obligatierente (met onttrekking)	337	285	13	4,6 %
3b	Korte obligatierente (zonder onttrekking)	951	n.v.t.	n.v.t	4,6 %
4a	Lange obligatierente (met onttrekking)	427	333	17	5,6%
4b	Lange obligatierente (zonder onttrekking)	1.273	n.v.t.	n.v.t	5,6%
5a	Noors model (met onttrekking)	536	388	21	6,5%
5b	Noors model (zonder onttrekking)	1.671	n.v.t.	n.v.t	6,5%

Wanneer we in Nederland gekozen zouden hebben voor het 'Noors model' (beleggen van olie- en gasbaten in een fonds en ieder jaar 4% aan dat fonds onttrekken), dan zou er eind 2021 in totaal 388 miljard euro uit het fonds gehaald zijn en zou er nog een bedrag van 536 miljard euro in het fonds zitten. In het hypothetische geval dat er alleen maar belegd zou zijn tegen het rendement van het Noorse fonds zonder daarbij tussentijds geld (rendement) uit het fonds te halen, zou er nu 1671 miljard euro in het fonds zitten; grofweg 'een ton per Nederlander'.

III.1.5 De Groningse gasbaten voor de Staat: 363 miljard euro
In de voorgaande paragrafen is steeds gekeken naar de totale gasbaten, ofwel de inkomsten voor de Staat uit het Groningenveld en de kleine velden gezamenlijk. "*Tot de kleine velden worden alle Nederlandse gasvelden gerekend, behalve het Groningenveld (dat is circa 40 keer groter dan het op één na grootste Nederlandse gasveld)*", zo vermeldt het TNO jaarverslag delfstoffenwinning 2021.[8] Door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK), noch door TNO of het CBS wordt bijgehouden welk deel van de gasbaten specifiek afkomstig zijn uit het Groningenveld.

8 TNO (juli 2022), p. 15.

Gasbaten Groningenveld niet afzonderlijk geadministreerd
De commissie heeft daarom aan het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, de NAM en haar aandeelhouders Shell en ExxonMobil gevraagd om een overzicht van de feitelijke verdeling van de inkomsten van de aardgaswinning uit het Groningenveld tussen de Staat en de andere partijen in het gasgebouw over de gehele onderzoeksperiode. Het ministerie geeft aan dat de feitelijke inkomsten van andere partijen dan de Staat niet herleidbaar zijn uit de bij het ministerie beschikbare bronnen. Dit betekent dat het opstellen van een feitelijke verdeling van de inkomsten van de aardgaswinning tussen de Staat en de andere partijen in het gasgebouw voor het ministerie niet mogelijk is. Het opstellen van een benadering van een verdeling van inkomsten is volgens het ministerie per definitie arbitrair. Het ministerie van EZK acht het in het kader van waarheidsvinding niet zuiver om op basis van diverse aannames inlichtingen te verstrekken omtrent inkomsten van andere partijen dan het ministerie van EZK zelf.

Shell berekent baten Groningenveld
Van de overige benaderde partijen heeft Shell wel een dergelijk overzicht opgesteld, zonder daarbij een beroep te doen op bedrijfsvertrouwelijkheid. De cijfers in dit overzicht zijn ontleend aan jaarrekeningen van de Maatschap Groningen en belastingaangiften van de NAM en lopen vanaf 1963 tot en met het jaar 2020. In tabel III.2 zijn de belangrijkste cijfers samengevat. Onder ‘afdrachten’ is verstaan de afdracht aan EBN (40%), de afdrachten in het kader van de meeropbrengstregeling (MOR) en overige afdrachten aan de Staat. Omdat al deze afdrachten en de betaalde vennootschapsbelasting direct of indirect (via EBN en Belastingdienst) naar de rijksbegroting vloeien, is er in tabel III.2 van uitgegaan dat deze posten tezamen de gasbaten van de Nederlandse Staat uit het Groningenveld vormen.

Tabel III.2 Gasbaten Groningenveld volgens berekeningen Shell

(Bedragen in miljoen €)	Opbrengsten	Kosten	Netto gasbaten	Afdrachten	Vennootschapsbelasting
Bedragen nonimaal	274.328	20.778	253.550	195.742	20.955
Bedragen gecorrigeerd voor inflatie	457.588	27.586	430.002	319.131	43.462

Gasbaten Groningenveld ruim 363 miljard euro
Uit deze cijfers van Shell kan worden opgemaakt dat over de periode van de Groningse gaswinning tot en met 2020 gemiddeld 85% van alle baten van het Groningenveld bij de Staat en 15% bij de oliemaatschappijen terecht zijn gekomen. Gecorrigeerd voor inflatie bedraagt de waarde van de Groningse gaswinning tot en met 2020 in totaal 430 miljard euro. Hiervan heeft de Staat ruim 363 miljard euro ontvangen en Shell en ExxonMobil ieder ruim 33 miljard euro als winst.[9] Gerelateerd aan de gasbaten van alle velden – die de AR becijfert op 454 miljard euro, zie paragraaf III.1.3 – zou dan zo'n 80% van de gasbaten voor de Staat afkomstig zijn uit de Groningse gaswinning en 20% uit de kleine velden. De commissie heeft de aannames, rekenmethoden en onderliggende data in deze berekening van Shell niet zelf kunnen verifiëren. In Het Financieele Dagblad (FD) van 6 september 2022 komen de genoemde cijfers deels al voortijdig naar buiten. In het artikel in het FD staat: "*In een reactie bevestigt het ministerie van Economische Zaken en Klimaat de verdeling van de winst tussen de staat en de Olies*."[10]

Op 12 december 2022 vormt het door Shell berekende bedrag van ruim 363 miljard euro aan baten voor de Staat uit het Groningenveld mede de onderbouwing van een motie van vier regeringsfracties waarin het kabinet wordt opgeroepen met een langetermijninvesteringsagenda voor het Noorden te komen.[11] In de motie staat onder meer: "*overwegende dat het Groningenveld de Nederlandse Staat ruim €363 miljard heeft opgeleverd en hiervan slechts een fractie in Groningen is geïnvesteerd*" (zie ook paragraaf III.2 hierna).

Relatieve omvang van de gasbaten ook groot
Tot nu toe zijn in dit hoofdstuk de gasbaten steeds in bedragen weergegeven, ofwel in absolute termen. De relatieve omvang van de gasbaten wordt vaak geduid door deze uit te drukken als percentage van het bruto binnenlands product (bbp). Dat geeft aan welk deel van ons nationaal

9 Dit betreft de via de NAM in Nederland gerealiseerde winst van Shell en ExxonMobil op het Groningengas. De totale winst is hoger wanneer ook rekening zou worden gehouden met de winst van de dochterondernemingen van Shell en ExxonMobil in Duistland en België waar het geëxporteerde Groningengas deels ook aan is verkocht (zie ook hoofdstuk 1, paragraaf 1.3.4 en tabel 1.5). De omvang van winst die buitenlandse kopers hebben gemaakt specifiek op Groningengas is niet te achterhalen.
10 Been (6 september 2022), p. 3.
11 Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 93.

Tabel III.2 Gasbaten Groningenveld volgens berekeningen Shell (vervolg)

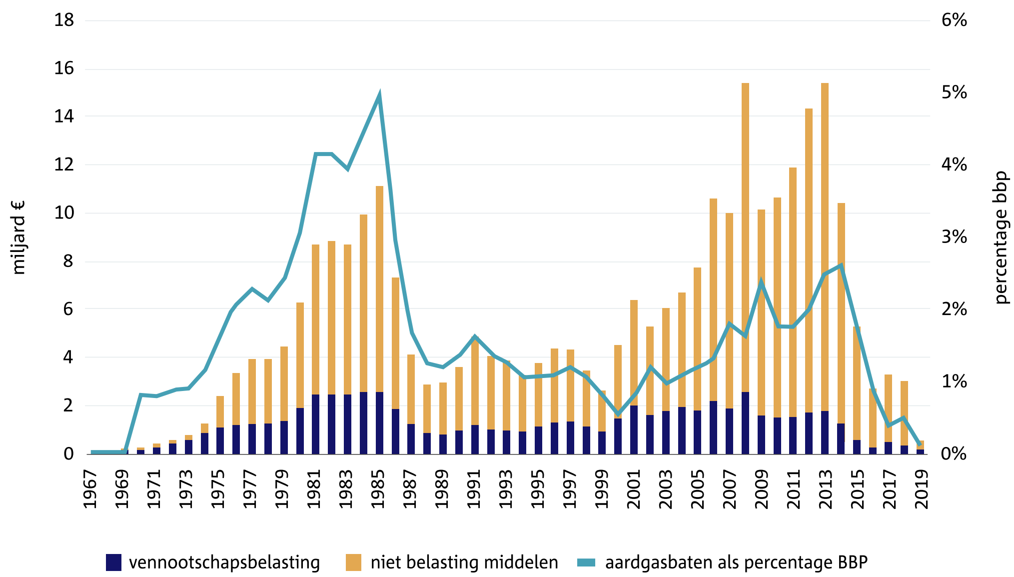
Winst oliemaatschappijen (50% naar Shell, 50% naar ExxonMobil)	Gasbaten Staat	Aandeel Staat (%)	Aandeel oliemaat-schappijen (%)
36.853	216.697	85%	15%
66.341	363.661	85%	15%

inkomen te danken is aan de gasbaten. In figuur III.1 zijn de gasbaten zowel in absolute zin (in miljarden euro's per jaar = oranje balken), als in relatieve zin (als aandeel in het bbp van het betreffende jaar was in procenten = blauwe lijn) opgenomen.

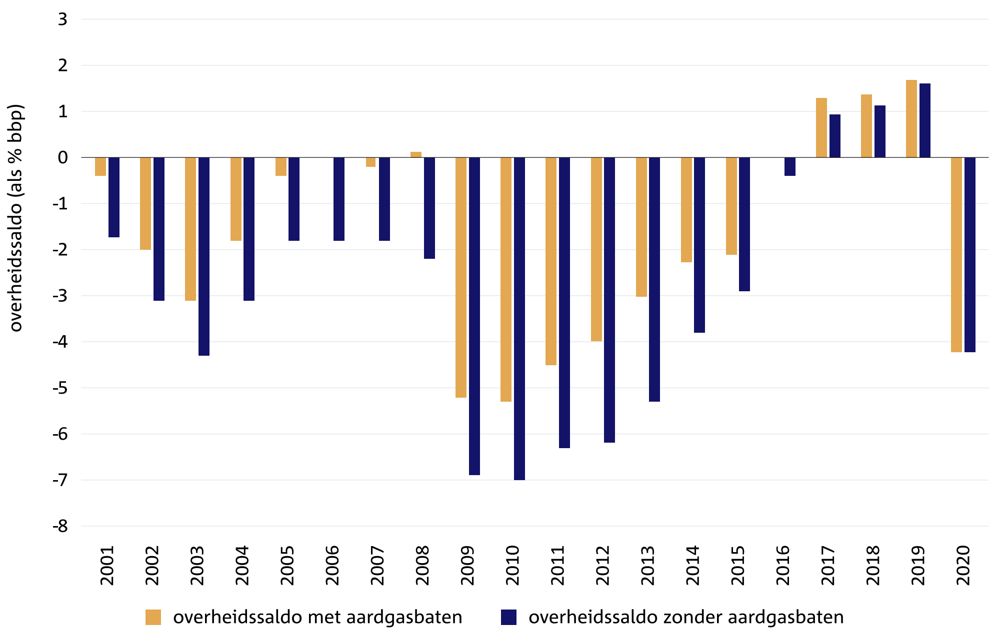
De gasbaten zijn van grote betekenis voor de rijksbegroting en het beheersen van de overheids-financiën. Vanaf 1992 is in Europees verband afgesproken dat het zogenoemde EMU-saldo niet lager dan -3% van het bruto binnenlands product (bbp) mag zijn (zie ook hoofdstuk 5 en 6). De gasbaten zijn van invloed op de hoogte van het EMU-saldo, ook vaak aangeduid als overheidssaldo. Om dit te illustreren bevat figuur III.2 een overzicht van de ontwikkeling van het overheidssaldo van Nederland voor de periode vanaf 2001, met daarbij een onderscheid in enerzijds de *feitelijke situatie* – ofwel het gerealiseerde EMU-saldo inclusief de gasbaten – en anderzijds de *fictieve situatie* – wat het EMU-saldo geweest zou zijn zonder gasbaten.

Het boek *Gaswinning Groningen* van Herman Damveld benoemt nog een andere manier om de relatieve omvang van de gasbaten te duiden. Hierbij wordt de omvang van gasbaten per dag weergegeven.[12] In deze benadering is te zien dat in het recordjaar 2013 elke dag ruim 44 miljoen euro werd verdiend aan aardgas.

12 Damveld (2020), tabel 2, p. 8; tabel 13.1, p. 78.

Figuur III.1 Gasbaten alle velden: absoluut per jaar en als percentage van het bbp
Bron: Cijfers CBS en NAM

Figuur III.2 Overheidssaldo 2001-2020 'met en zonder gasbaten'
Bron: Cijfers CBS

III.2 Besteding van de gasbaten

III.2.1 Gasbaten niet geoormerkt in de schatkist

Over de feitelijke besteding van aardgasbaten valt betrekkelijk weinig te zeggen omdat de gasbaten vrijwel altijd integraal deel hebben uitgemaakt van de algemene middelen. Ofwel, ze zijn zonder verdere oormerking rechtstreeks in de schatkist gestort. De Algemene Rekenkamer vat het in 2014 in het al eerder genoemde rapport *Besteding van aardgasbaten: feiten, cijfers en scenario's* kernachtig samen: "*Precieze besteding merendeel aardgasbaten niet traceerbaar*: *Gedurende het grootste deel van de periode 1960-heden zijn de aardgasbaten in de staatskas gevloeid. Het geld is besteed aan uiteenlopende doelen op de begrotingen van de ministeries en kan zodoende niet worden herleid tot specifieke uitgaven*."[13]

Gasbaten in een fonds?

In de loop der tijd is er niettemin met enige regelmaat een (politieke) discussie geweest over de vraag of gasbaten niet beter apart gezet kunnen worden in een vermogensfonds, dan wel een verdeelfonds. De daarvoor gebruikte argumenten komen kernachtig terug in de slogans 'sparen voor later', respectievelijk 'ondergronds vermogen voor bovengronds vermogen'.

De gedachte achter 'sparen voor later' is dat incidentele baten (aardgasbaten zijn immers eindig) gespaard moet worden om het directe profijt ervan over een langere periode te kunnen spreiden. Ook toekomstige generaties zouden op die manier rechtstreeks profijt hebben van de ooit eenmalig gewonnen bodemschatten. De gedachte achter 'ondergronds vermogen voor bovengronds vermogen' zegt iets over de aanwendingsrichting van incidentele grondstofbaten. Gasbaten zouden in de optiek van sommige economen niet aangewend moeten worden voor consumptieve doeleinden ('verjubelen van de gasbaten') maar slechts voor specifieke doelen, zoals investeringen in infrastructuur.

Een voorbeeld van de eerste gedachte is het al eerder genoemde staatsvermogensfonds, waarvoor Noorwegen heeft gekozen. Olie- en gasbaten worden via een door de Staat beheerd fonds belegd en een deel van het rendement van dat fonds (in casu 4% per jaar van het fondsvermogen) wordt vervolgens gebruikt voor jaarlijkse uitgaven. Zo ontstaat een permanente vaste inkomstenbron uit de rendementen van het fonds. Een voorbeeld van de tweede gedachte is een verdeelfonds zoals het Fonds Economische Structuurversterking.
De Algemene Rekenkamer schrijft in de samenvatting van het rapport uit 2014 hierover: "*Een uitzondering vormt de periode tussen 1995 en 2010. In die jaren is een deel van de aardgasbaten in het Fonds Economische Structuurversterking (FES) gestort. Via dit fonds heeft het geld een traceerbare bestemming gekregen. Het is besteed aan investeringsprojecten die de economische structuur moesten versterken. Het FES-geld werd met dit oormerk verdeeld over een aantal ministeries. Het FES fungeerde dus als een verdeelfonds. Er is in totaal € 33 miljard in het FES gevloeid, waarvan € 26 miljard afkomstig was uit de aardgasbaten. Deze middelen zijn voor ongeveer 80% uitgegeven aan investeringsprojecten op het gebied van verkeer en vervoer, zoals de Betuwelijn en de Hogesnelheidslijn*."[14]

13 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10, p. 5.
14 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10.

Voor en tegens van een gasbatenfonds
In tekstkader III.3 staat een niet uitputtend overzicht van enkele suggesties en discussies over nut en noodzaak van een gasbatenfonds.

Tekstkader III.3 Gasbaten in een fonds? Voor en tegens

Een krantenartikel uit NRC in 2009 illustreert dat in de jaren ’60 de discussie over een aardgasfonds al speelde in het kabinet:

“Er werd nog wel gediscussieerd over de oprichting van een apart investeringsfonds. Oud-minister van Financiën Piet Lieftinck was daar een warm pleitbezorger van. ‘De aardgasinkomsten moet je niet gebruiken om de consumptie te versterken, maar om de investeringen op een hoger peil te brengen’, betoogde de PvdA-politicus. Maar minister Jelle Zijlstra van Financiën was daar tegen. De inkomsten waren te gering, vond hij. En hij was bang dat het fonds toch voor extra overheidsuitgaven zou worden gebruikt.” (NRC 13 juni 2009)

In 2008 berekenen twee medewerkers van De Nederlandsche Bank dat als het resterend gasvermogen in een vermogensfonds zou worden gestort, de Staat kan rekenen op een permanente stroom aan inkomsten van circa 2,5 miljard euro per jaar. NRC bericht hierover: “*Minister Maria van der Hoeven (Economische Zaken) ziet geen reden om het bestaande Fonds Economische Structuurversterking te veranderen. “De economen van De Nederlandsche Bank gaan voor het hoogste rendement”, zei Van der Hoeven in een reactie. “Wij willen antwoorden geven op maatschappelijke problemen en dat kost geld.*” (NRC, 18 juni 2009)

In 2014 trekt de Algemene Rekenkamer in het rapport over gasbaten (2014) enkele ‘*lessen bij fondsvorming*’:

“Maak in geval van fondsvorming een weloverwogen keuze voor een specifiek type fonds (vermogensfonds/verdeelfonds), zorg ervoor dat de doelen van het fonds helder zijn geformuleerd en passen bij het fondstype. Stel voorts een eenduidig stelsel van procedures en criteria op.”

“Maak heldere afspraken over hoe er informatie wordt verstrekt en verantwoording wordt afgelegd over het fondsbeheer, zorg voor onafhankelijke evaluaties en verbind gevolgen aan uitkomst van die evaluaties.” (Algemene Rekenkamer (2014), pp. 34-35)

Becijferingen van De Nederlandsche Bank en de Algemene Rekenkamer
In de studie van De Nederlandsche Bank uit 2008 (zie tekstkader III.3) is de conclusie: "*De academische literatuur laat zien dat alleen het permanente rendement op het gasvermogen zou moeten worden meegenomen in de jaarlijkse afweging van middelen en bestedingen op de begroting. De vermogenspositie van de overheid verslechtert dan niet en er wordt een stabiele voeding van de begroting gecreëerd waar ook toekomstig generaties van profiteren.*"[15] Op basis van behoedzame uitgangspunten wordt in de studie becijferd dat wanneer gasbaten worden gereserveerd en belegd, er een permanente jaarlijkse geldstroom van 2,5 miljard euro beschikbaar komt.

In 2014 schetst de Algemene Rekenkamer drie mogelijke scenario's voor het aanwenden van gasbaten: in de schatkist, in een verdeelfonds of in een beleggingsfonds (zie ook tekstkader III.4).

Tekstkader III.4 Scenario's aanwending gasbaten (Algemene Rekenkamer 2014)

Een eerste mogelijk scenario is dat de aardgasbaten in de toekomst volledig worden besteed via de algemene middelen, zoals dat ook nu gebeurt. Er kan dan geen relatie worden gelegd tussen de aardgasbaten en waaraan deze zijn besteed.

Een tweede mogelijk scenario is dat de aardgasbaten (gedeeltelijk) worden gestort in een verdeelfonds, vergelijkbaar met het inmiddels opgeheven FES. Een belangrijk voordeel van een verdeelfonds is dat daarmee bepaalde typen uitgaven (bijvoorbeeld investeringen) kunnen worden gewaarborgd om zo het principe van 'vermogen voor vermogen' te effectueren. Met een verdeelfonds kunnen bovendien niet tot besteding gekomen ontvangsten worden meegenomen naar een volgend jaar.

Een derde mogelijk scenario ontstaat wanneer Nederland de keuze zou maken om zijn aardgasbaten naar Noors voorbeeld onder te brengen in een staatsvermogensfonds. Dit zou, wanneer het fonds op korte termijn wordt ingericht, een vermogen kunnen opleveren van ongeveer €150 miljard in 2035, zo blijkt uit onze berekeningen. Een nadeel van dit scenario is dat het in de eerste jaren tot een extra begrotingstekort zal leiden, omdat de aardgasbaten dan niet langer aan de algemene middelen worden toegevoegd. Het voordeel van dit scenario is dat na 2027 het rendement van het vermogensfonds de te verwachten jaarlijkse aardgasbaten zou overstijgen. De terugloop in de aardgasbaten wordt op die manier (in elk geval deels) gecompenseerd door blijvende inkomsten uit het opgebouwde vermogen; ook wanneer de aardgasbaten volledig zijn opgedroogd.

15 Wierts & Schotten (2008), p. 1.

Kabinetsreactie op Rekenkamerrapport gasbaten 2014
In de kabinetsreactie op het Rekenkamerrapport wijst minister Kamp van Economische Zaken op drie bezwaren om (alsnog) een gasbatenfonds te vormen.[16] Ten eerste zou dan een bezuinigingsoperatie van ruim 10 miljard euro per jaar nodig zijn, met ook negatieve gevolgen voor de Nederlandse economie. De voorziene dekking van uitgaven in de reguliere meerjarenbegroting vallen weg wanneer de gasbaten voortaan in een fonds gaan en 'slechts' het jaarlijks fondsrendement ten goede komt aan de reguliere begroting. Ten tweede gaat de suggestie dat aardgasbaten alleen in een fonds permanent renderen, volgens de minister voorbij aan het feit dat aardgasbaten 'consumeren' (voor bijvoorbeeld onderwijs, innovatie) wel rechtstreeks maatschappelijk rendement oplevert. Ten derde stelt de minister dat er risico's kleven aan beleggen en het moeten behalen van rendement. Wanneer de inflatie hoog is en er ook 4% wordt onttrokken aan het fonds kan de situatie ontstaan dat feitelijk ingeteerd wordt op de hoofdsom. Volgens de minister zou dat op dat moment ook het geval zijn.

Toekomstfonds gevoed met gasbaten
In zijn bestuurlijke reactie verwijst minister Kamp naar plannen om gasmeevallers voortaan in een toekomstfonds te storten: "*Het kabinet kiest er niet voor om de aardgasbaten, naar Noors voorbeeld, in een staatsvermogensfonds onder te brengen. […] In het Toekomstfonds wordt zowel gespaard (meevallers worden belegd in Nederlandse staatsobligaties) als met behoud van vermogen geïnvesteerd (het startkapitaal wordt ingezet om innovatie te bevorderen). […] Het Toekomstfonds is bij de start nog beperkt van omvang, maar met elke gasmeevaller groeit de omvang van het fonds. Op termijn kan het een substantieel extra bedrag voor innovatie opleveren*.[17] Dit toekomstfonds is het antwoord van de minister op een breed gedragen wens van de Tweede Kamer om zo'n fonds in het leven te roepen. De fractievoorzitters Pechtold (D66), Zijlstra (VVD), Samsom (PvdA), Slob (Christen Unie) en Van der Staaij (SGP) hebben hiertoe een motie ingediend op 24 juni 2014.[18] De motie verzoekt de regering onder meer om: "*uiterlijk op Prinsjesdag 2014 een voorstel te doen voor een Toekomstfonds, gericht op duurzame economische groei, mede gevoed door een deel van de gasbaten, dat zonder aantasting van de hoofdsom afkomstig uit gasbaten wordt ingezet voor de financiering van innovatieve mkb-ondernemingen en waarvan het rendement bestemd wordt voor (fundamenteel) onderzoek*."

Het Toekomstfonds zal echter niet van de grond komen. Minister Kamp schrijft op 16 september 2014 nog aan de Kamer: "*Het Toekomstfonds zal worden gevoed met een startkapitaal van 200 miljoen euro, middelen uit het bestaande Innovatiefonds MKB+ en mogelijke meevallers in de gasbaten vanaf 2014.*"[19] De minister besluit zijn brief met de constatering: *"Met het Toekomstfonds wordt een deel van het gasvermogen behouden voor toekomstige generaties."* Meevallers bij de gasbaten blijven echter uit, dus het Toekomstfonds groeit niet. In de EZK-begroting 2020 is dan ook vijf jaar later te lezen: "*Het Toekomstfonds heeft een startkapitaal van € 200 mln en wordt gevoed door mogelijke meevallers in de gasbaten ten opzichte van de voor het Toekomstfonds actuele ijklijn. Dit is echter sinds de oprichting van het Toekomstfonds nog niet voorgekomen*."[20]

16 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10, p. 36.
17 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10, p. 36.
18 Kamerstuk II, 2013/14, 27406, nr. 210.
19 Kamerstuk II, 2014/15, 34 000-XIII, nr. 5, p. 1.
20 Kamerstuk II, 2019/20, 35300-XIII, nr. 2, p. 80.

De vraag is in hoeverre de hierna – in paragraaf III.3.2 – genoemde gasbatenmeevaller van ruim 17 miljard euro in 2020 en 2023, gezien zal worden als voeding voor het Toekomstfonds. Voormalig minister Kamp bleek in zijn openbaar verhoor van 3 oktober 2022 de filosofie achter het Toekomstfonds niet meer scherp te hebben (zie tekstkader III.5).

Tekstkader III.5 Minister Kamp in openbaar verhoor over Toekomstfonds

*De heer **Kwint**: Het ging specifiek om de vraag of het verstandig zou zijn om een fonds te beleggen waarin door middel van bijvoorbeeld beleggingen in staatsobligaties een deel van de gasbaten gereserveerd zouden kunnen worden voor toekomstige generaties. Wij hebben het nu dus minder over de bestuursakkoorden wanneer het gaat over specifieke economische ontwikkelingen in het gebied, maar meer over het, via het beleggen van de overwinsten in staatsobligaties, voor een langere termijn kunnen profiteren van de gasbaten. De Rekenkamer adviseert dat vervolgens ook in oktober.*

*De heer **Kamp**: Van die lijn is eigenlijk afgestapt, hè. De lijn van daar geld verdienen en dat vervolgens in een fonds stoppen en dat voor de toekomst doorgeven. U weet hoe het zit. Volgens mij is er nog een winbare reserve in Groningen van 400 miljard. Volgens de Miljoenennota die net is verschenen, wordt uitgegaan van een gasprijs van €1,22 per kubieke meter. Dan zit je dus aan een half biljoen. Er is besloten om dat gas er niet uit te halen maar het erin te laten zitten. Als je het gas er niet uithaalt, kun je het vervolgens ook niet in een fonds stoppen.*

*De heer **Kwint**: Nee, maar deze motie waar ik aanvankelijk mee begon, is aangenomen in juni 2014. Dat was al geruime tijd voordat dat besluit genomen werd.*

*De heer **Kamp**: Zeker. Maar goed, ook op dat moment waren we bezig om de winning van gas uit Groningen zo snel en zo veel mogelijk te verminderen.*

*De heer **Kwint**: De aansporing zoals die door zowel de Kamer als de Rekenkamer wordt gedaan, heeft u toen niet doen besluiten om via staatsobligaties een deel van de gasbaten op lange termijn opzij te zetten.*

*De heer **Kamp**: Nee. De lijn die ik had, was wat ik net heb gezegd en wat we ook in het bestuursakkoord met de bestuurders in Groningen hadden afgesproken. Dat was wat ik wilde doen.*[21]

21 Openbaar verhoor de heer Kamp, 3 oktober 2023.

Voor- en nadelen van een gasbatenfonds
In een artikel in NRC in 2009, naar aanleiding van 50 jaar Groningse gaswinning, geven enkele economen hun mening over hoe in Nederland is omgesprongen met de gasbaten. Enkele oud-ministers blikken terug op nut en noodzaak van een aardgasbatenfonds. Tekstkader III.6 vat hun opmerkingen in dit NRC-artikel samen.

Tekstkader III.6 Opvattingen over aanwending gasbaten (NRC 18 juni 2009)

Het ondergrondse vermogen werd verbruikt, maar in investeringen in bovengronds vermogen – de nationale infrastructuur – kwam maar 15 procent van de opbrengst terecht, zegt hoogleraar De Kam. De overige 85 procent van de aardgasbaten is gebruikt voor sociale uitkeringen, rente op staatsschuld en uitgaven voor zorg, onderwijs en bestuur. *"Dat geld ging in rook op"*, constateert De Kam.

De econoom De Kam staat met zijn kritiek niet alleen. De berekeningen illustreren een *"onthutsend beeld"*, beaamt Sweder van Wijnbergen, hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam. Nederland had een veel betere publieke infrastructuur kunnen hebben. *"Chargerend zou je kunnen zeggen dat Nederland niet in de file had hoeven te staan, wanneer het geld slimmer was besteed."*

"De vermogenspositie van een land mag volgens deze regel niet verslechteren", zegt Kees Koedijk, hoogleraar Financieel Management aan de Universiteit Tilburg. *"De staat gaf het geld uit, maar niet aan investeringen. Het korte termijn beleid heeft het gewonnen van de lange termijn visie"*, zegt hij.

Econoom Aad Correljé, die onderzoek heeft gedaan naar de uitwerking van al het aardgasgeld op de politieke besluitvorming, zegt dat de aardgasbaten het poldermodel hebben gefinancierd. *"Het geld werd als smeerolie gebruikt om werkgevers en werknemers te vriend te houden."*

Minister Westerterp (Verkeer en Waterstaat) stelt dat de (meer)kosten van de aanleg van de Oosterscheldedam gefinancierd konden worden uit aardgasbaten. *"Een forse begrotingsoverschrijding, maar ook een nuttige besteding van het gas uit Slochteren"*, meent Westerterp. *"Dat hadden we vaker moeten doen." Een apart investeringsfonds had "absurde bestedingen zoals subsidies voor vrouwencafés"* kunnen voorkomen, meent hij. *"Een gemiste kans."*

Ook minister Duisenberg (Financiën) blijkt later voorstander van een investerings-fonds. Maar het idee om de aardgasbaten te storten in een apart fonds *"was gezien het politiek en economisch klimaat van de jaren zeventig – naar mijn mening – [toen] geen reële optie"*, zei Duisenberg in het boek Natural Gas in the Netherlands (2003).

Dat vond toen ook minister Ruud Lubbers van Economische Zaken. De aardgasbaten waren *“geen zegen, maar een vloek”*, zegt Lubbers nu. De gasmiljarden hebben tot *“een gebrek aan discipline”* geleid. *“We raakten de kritische toets op de overheidsuitgaven kwijt.”* Eind jaren tachtig zag Lubbers, nu als premier (1982-1994), kans om een fonds te creëren met als doel de structuur van de Nederlandse economie te versterken.

“*Toen ik in 1989 als minister van Economische Zaken aantrad, lag er al een plan klaar en ik hoefde niet te worden overtuigd van de voordelen”*, zegt Koos Andriessen. In de jaren zestig had hij, toen eveneens als (jonge) minister van Economische Zaken, nog felle discussies met Zijlstra over zo’n fonds gevoerd. De CDA’er maakte in het derde kabinet-Lubbers zijn comeback op het ministerie en lanceerde het gasbatenfonds, het Fonds Economische Structuurversterking.

Gasbaten: zegen of vloek?
Economen, maar ook politici, zijn verdeeld over de vraag of de gasbaten alleen maar positief zijn voor de economie. Zijn gasbaten een zegen of vloek? Net als voormalig premier Ruud Lubbers (zie tekstkader III.6 en III.7) stelt hoogleraar Bert Scholtens onder meer in een artikel dat op 9 februari 2013 verschijnt in de Leeuwarder Courant, met als titel *De vloek van het gas,* dat gasbaten ook als een vloek gezien kunnen worden. In de jaren ’70 en ’80 leiden de gasbaten tot de zogenaamde ‘Dutch disease’, met als veronderstelde gevolgen een verslechtering van de concurrentiepositie van Nederland, minder innovatie, verstoring van de kapitaalmarkt en – voor de nabije toekomst – tot relatief welvaartsverlies door het wegvallen van gasbaten. Andere economen zien aardgas evenwel meer als zegen dan als vloek, zoals politicoloog en econoom Aad Correljé. Tekstkader III.7 geeft een overzicht van enkele opvattingen, ontleend aan het genoemde artikel uit de Leeuwarder Courant in 2013.

Tekstkader III.7 Aardgasbaten Nederland: zegen of vloek

“*Dat er ook nadelen aan verbonden zijn, daarover denken we al decennia niet meer na. We doen alsof onze neus bloedt*”. Hoogleraar Bert Scholtens, directeur van het onderzoekscentrum voor duurzaamheid in Groningen, helpt ons graag uit de droom. Hij noemt de onzekerheid over de bevingen van de Groningse aarde slechts een van de lasten van de productie van gas. Het Groningse goud zorgt ervoor dat we in de toekomst relatief minder welvarend zullen zijn. *“Dat is de vloek van het gas.”*

Die vloek wil Scholtens graag stellen tegenover de bewering van opeenvolgende ministers van Economische Zaken en Financiën dat aardgas zo belangrijk is voor de Nederlandse economie: *"Nederland gedraagt zich als de winnaar van een loterij die alleen maar potverteert*."

Vanaf de jaren zeventig tot de gezamenlijke Europese munteenheid in 1999 een feit werd, heeft de Nederlandse economie, in een periode van zwevende wisselkoersen, geleden onder een overgewaardeerde gulden. Deze appreciatie was in belangrijke mate te danken aan de aardgasbaten die de schatkist deden overvloeien. Scholtens: "*Internationaal kwamen de gevolgen van de overwaardering van de munteenheid bekend te staan als 'de Hollandse ziekte'.*" Dit houdt een verslechtering in van de concurrentiepositie als gevolg van de te dure export en een minder innoverend klimaat. Dat heeft weer tot gevolg dat er een vereenvoudiging van de economische sectorstructuur plaatsvindt. Nederland is in economisch opzicht een eenzijdig land, de industriële sectoren – zoals chemie en metaal – zijn nagenoeg alle sterk afhankelijk van fossiele energiebronnen. De beperkte diversiteit en het gebrek aan innovatieve kracht maken ons kwetsbaar.[22]

Een tweede last van het aardgas is wat onder economen bekend staat als rent-seeking. Scholtens: "*Dit vloeit voort uit het hebben van een grote zak met geld. Partijen die baat hebben bij gas, vooral grootverbruikers, eigenen zich graag de aardgasgelden toe. Ze nemen energie af ver onder de marktprijs. Het zijn niet per definitie kwaaie pieren, maar zulke spelers ontstaan nu eenmaal op de markt van overvloed. Ook ontstaat er een krachtige fossiele energielobby. Het gevolg daarvan is dat er minder gedaan wordt aan onderzoek en ontwikkeling van alternatieve, duurzame energiebronnen*." Aardgas heeft ons lui gemaakt, onvoldoende geprikkeld en minder scherp gemaakt.

Nog niet overtuigd? Een derde last van het gas: de kapitaalmarkt. Door de beïnvloeding van aardgasgelden lijkt kapitaal minder schaars en wordt de efficiënte aanwending ervan verstoord. "*Dat komt doordat er geen vervangingsinvesteringen gepleegd worden in bijvoorbeeld duurzame energie. De investeringen op dit gebied lopen ver achter bij die van de grondstoffenarme landen, die veel meer doen aan alternatieve energie-opwekking*."[23]

Om aan te geven dat het een zegen is zei voormalig commissaris der Koningin in Groningen, Henk Vonhoff, ooit: "*Nederland is België met aardgas*." (...) Ook andere voor de Nederlandse samenleving wezenlijke zaken zijn met aardgasgelden betaald: een uniek sociaal stelsel, een belangrijk deel van de infrastructuur in wegen, waterwegen en het spoor, diverse milieumaatregelen en wetenschappelijk

22 Joustra (9 februari 2013), p. 4.
23 Joustra (9 februari 2013), p. 4.

onderzoek. En, misschien nog wel het belangrijkste: politieke stabiliteit. Aad Correljé, politicoloog en econoom aan de Technische Universiteit van Delft geeft als voorbeeld het Akkoord van Wassenaar van 24 november 1982, waarbij de sociale partners een beleid van loonmatiging overeenkwamen. Terwijl regering, vakbonden en werkgevers in België lijnrecht tegenover elkaar stonden, kon hier dankzij de extra financiële middelen de basis worden gelegd voor het typisch Nederlandse poldermodel. (...)

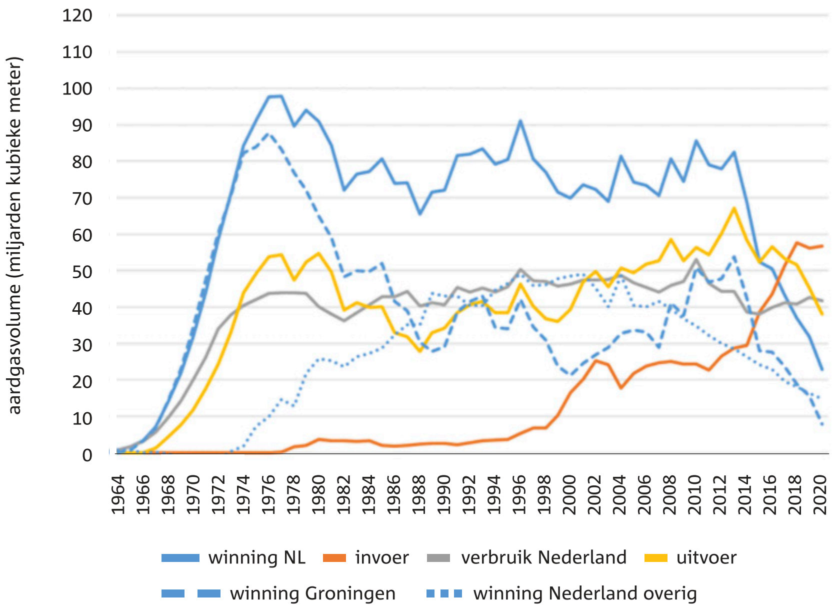
Correljé vindt ook dat de aanhangers van de Dutch Disease-theorie de waardestijging van de gulden overdrijven. "*Die was niet aan de orde omdat de gulden was gekoppeld aan de Deutschmark en een groot deel van ons aardgas naar Duitsland werd geëxporteerd. De omvang van de aardgasexport is in Nederland nooit zo dominant geweest dat andere sectoren van de industrie daarvan hinder ondervonden. Negatieve werkgelegenheidseffecten speelden dan ook niet of nauwelijks*."[24]

Bodemdalingsfonds of schadefonds
De in deze paragraaf genoemde pleidooien voor of tegen een aardgasbatenfonds zijn ingegeven vanuit een macro-economische optiek. In het Groningse gasdossier zien we daarnaast ook discussies en pleidooien voor fondsvorming vanuit het oogpunt van bedrijfsvoering, een apart fonds waarin bedragen worden gestort om toekomstige kosten uit te betalen. Zo wordt al sinds 1963 gesproken over een fonds voor bodemdaling. Ook pleidooien voor een schadefonds komen in het Groningse gasdossier regelmatig terug. Tot dit type fondsen komt het in de praktijk meestal niet. Vaak wordt gekozen voor het maken van een reservering of het treffen van een voorziening, bijvoorbeeld door de NAM en EBN, in plaats van jaarlijkse stortingen in een fonds.

III.2.2 Aanwending van het aardgas
"In Nederland wordt de pot van aardgasbaten voor alles gebruikt behalve voor onderzoek naar de problematiek die gepaard gaat met de aardgaswinning", schreven de leden Van der Gaag en Van den Berg van het Onafhankelijk Geologenplatform in 1994 in een opiniestuk (zie ook hoofdstuk 2).[25] Deze verzuchting was vanuit hun perspectief begrijpelijk, maar gaat voorbij aan het feit dat 'de pot van aardgasbaten' niet bestaat, tenzij daarmee de Nederlandse schatkist wordt bedoeld.

Hoewel de aanwending van de baten dus niet navolgbaar is, zijn er wel cijfers beschikbaar over de manier waarop het gas zelf is aangewend. In figuur III.3 is uiteengezet hoe in grote lijnen de gasstromen in Nederland lopen. Wat is gewonnen (blauwe lijnen), wat is geïmporteerd (oranje lijn), wat is geëxporteerd (gele lijn) en wat is in Nederland verbruikt (grijze lijn)? Ofwel 'de gasbalans van Nederland'.

24 Joustra (9 februari 2013), p. 4.
25 Gaag, van der & Berg, van den (26 september 1994), p. 8.

Figuur III.3 De gasbalans van Nederland

Bron: Cijfers CBS en NAM

De grafiek met de gasbalans laat zien dat de winning in Groningen aanvankelijk nagenoeg de volledig Nederlandse gasproductie en de stijging daarvan bepaalt. Ook de export stijgt aanvankelijk mee met productiestijging van het Groningenveld. Vanaf de jaren ’70 wordt echter ook steeds meer ingezet op gas uit andere velden (kleineveldenbeleid), respectievelijk op het minder snel leegproduceren van het Groningenveld. Goed te zien is hoe in de meer recente jaren, na het recordjaar 2013 qua Groningenproductie en qua export, de lijn naar beneden wordt gevonden, met een dalende winning in Groningen. Tegelijk is te zien hoe Nederland steeds meer afhankelijk wordt van de import van gas.

III.2.3 Waar in Nederland slaan de gasbaten neer?

Een andere invalshoek in beschouwingen over de besteding van gasbaten, is de vraag waar de gasbaten regionaal neerslaan. Deze vraag speelt vanzelfsprekend vooral in Groningen: welk deel van de gasbaten zijn aan de Groningers ten goede gekomen?

In hoofdstuk 1 is te lezen dat in de jaren ’70 via de zogenoemde ‘Noordenkorting’ op relatief bescheiden schaal gepoogd wordt om specifiek de Noordelijke provincies tegemoet te komen met een korting op het aardgas. Een korting die overigens vooral in de gemeentekas terecht komt en niet bij de kleinverbruikers. Verder zijn er geen specifiek gebiedsgerichte geldstromen die een rechtstreekse relatie met aardgasbaten hebben. Wel zijn er becijferingen en studies over hoe gasbaten indirect, via overheidsuitgaven, neerslaan.

Zo becijfert Damveld in 2020 in zijn boek, op basis van eigen berekeningen, dat sinds de aardbeving in Huizinge slechts 7% van de baten uit het Groningenveld zijn ingezet voor

maatregelen in de provincie.[26] Hoewel inmiddels de Groningse gasbaten geheel of gedeeltelijk nodig zijn voor (toekomstige) uitgaven in Groningen (zie paragraaf III.3.3), is het een feit dat de gasbaten niet specifiek ten goede kwamen aan de regio waarin het gas werd gewonnen; een regio die echter wel steeds meer de lasten van de gaswinning ondervond.

Ook in de Tweede Kamer wordt hier in debatten soms aan gerefereerd of wordt er zelfs een directe vraag over gesteld. Zo bevestigt minister Kamp van Economische Zaken en Klimaat in 2019 desgevraagd dat een beperkt deel van de gasbaten is neergeslagen in Groningen (zie tekstkader III.8).

Tekstkader III.8 Kamervraag over aanwending gasbaten ten gunste van Groningen

Antwoorden op vragen begrotingsbehandeling EZK (november 2019)[27]

Vraag 7. *“We blijven verdienen aan Groningen. Hoeveel daarvan gaat naar de Groningers? Hoeveel komt er bij gedupeerden terecht?”*

Antwoord vraag 7.

“De gasbaten waren de laatste 55 jaar aanzienlijk en daarvan is maar een beperkt deel naar Groningers gegaan. Inmiddels slinken deze snel en fors na het besluit de gaswinning zo snel als mogelijk volledig te beëindigen. Voor gedupeerden in Groningen geldt dat schade vergoed wordt en dat alles versterkt zal worden wat nodig is. Daarnaast heeft het kabinet het Nationaal Programma Groningen opgericht. Met het NPG wordt €1,15 miljard beschikbaar gesteld, dat ten goede komt aan de mensen in Groningen. Een overzicht van tot nu toe gehonoreerde projecten is te vinden op https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/projecten-informatie.”

In 2006 voert het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven een quickscan uit naar de besteding van middelen uit het met gasbaten gevulde Fonds Economische Structuurversterking (FES). Deze quickscan laat zien dat tot 2006 slechts 1% van de FES-middelen naar Noord-Nederland is gevloeid.[28] Deze 1% komt nadien vaak terug in artikelen en debatten als een exemplarisch voorbeeld van de ongelijke verdeling van de lasten en lusten van de Groningse gaswinning. Zo stelt voormalig gedeputeerde William Moorlag in zijn openbaar verhoor: “*1% van die opbrengsten is in Noord-Nederland besteed, dus niet alleen in Groningen, maar in alle*

26 Damveld (2020), p. 8 en p. 78.
27 Bijlage bij Handelingen II 2019/20, nr. 26, item 8.
28 IOO (2006).

drie de noordelijke provincies. [...] We voelden ons niet echt gezien. Ik vind dat de mensen in Groningen echt fors tekort is gedaan".[29]

In december 2022 hebben leden van de vier regeringsfracties in de Tweede Kamer ook in een motie uitgedrukt dat de Staat veel verdiend heeft aan het Gronings gas (in casu ruim 363 miljard euro; zie ook paragraaf III.1.5) en dat Nederland een ereschuld aan Groningen heeft (zie tekstkader III.9).[30]

Tekstkader III.9 Tekst motie over gasbaten Staat en ereschuld aan Groningen

De Kamer,

gehoord de beraadslaging,

overwegende dat het Groningenveld de Nederlandse Staat ruim €363 miljard heeft opgeleverd en hiervan slechts een fractie in Groningen is geïnvesteerd;

overwegende dat de potentie van de provincie Groningen als economisch en academisch centrum van Noord-Nederland vraagt om een langetermijn-investeringsagenda voor het Noorden;

van mening dat Nederland een ereschuld heeft naar Groningen;

verzoekt het kabinet om na de parlementaire behandeling van het rapport van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen een Conferentie voor het Noorden in Groningen te beleggen teneinde deze langetermijninvesterings-agenda op te stellen,

en gaat over tot de orde van de dag.

Ook deze motie en hetgeen daarover in het debat is gewisseld, geven uiting aan het feit dat de baten en de lasten van de Groningse gaswinning bepaald niet evenredig zijn neergeslagen vanuit het gezichtspunt van regionale verdeling.

III.3 Stijging gasbaten door stijging gasprijzen

De in dit themahoofdstuk gepresenteerde cijfers over gasbaten betreffen de periode jaren '60 tot en met 2021; de onderzoeksperiode van de enquêtecommissie. Toch kan in het kader van

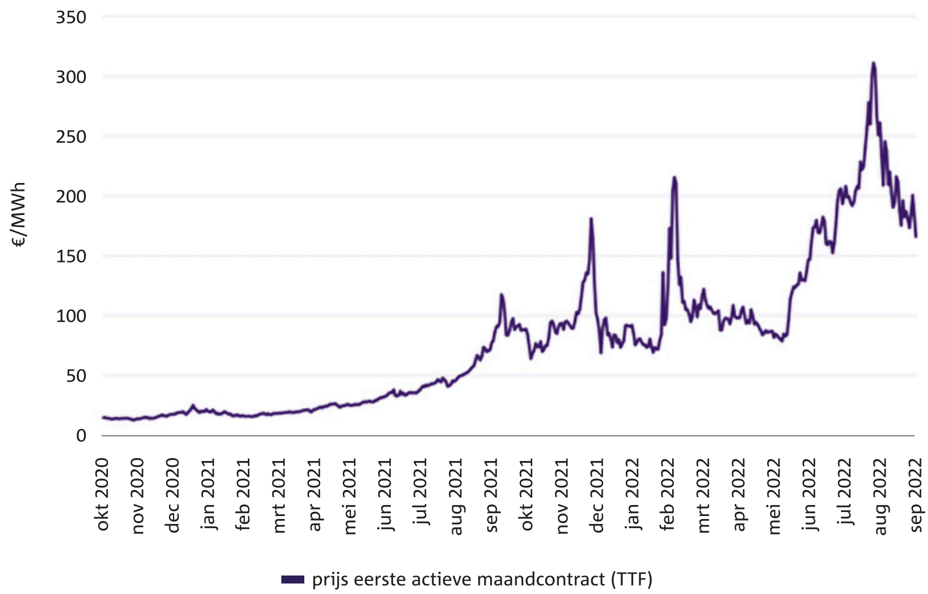
29 Openbaar verhoor de heer Moorlag, 14 september 2022.
30 Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 93.

gasbaten niet voorbijgegaan worden aan de onvoorziene extreme stijging van de gasprijzen sinds medio 2021 en de gevolgen die dat heeft voor de gasbaten, de rijksbegroting en de partijen in het gasgebouw. In hoofdlijnen wordt in deze paragraaf ingegaan op de stijging van de gasbaten en op de geraamde omvang van de toekomstige rekening die nog betaald moet worden, al dan niet uit de nu verhoogde gasbaten.

III.3.1 Gasprijzen naar recordhoogte

NAM-directeur Atema schetst in zijn verhoor de extremen van de gasprijs: van een recorddiepte door de coronapandemie in 2020 naar een recordhoogte in 2022 door de oorlog in Oekraïne:

> *Dat jaar, 2020, was ook het jaar dat de gasprijs in de zomer naar €0,04 per kuub ging. Nu is die €1,60 en de prijs is boven de €2 geweest. €0,04 is voor NAM verliesgevend. Dus dat was voor ons een jaar waarin we alle riemen even hebben aangesjord.*
>
> *Openbaar verhoor Johan Atema, 12 oktober 2022*

Figuur III.4 Ontwikkeling gasprijs (oktober 2020 – september 2022)

Bron: Refinitiv en AFM Trendzicht 2023 (figuur 11)

Figuur III.4 geeft een beeld van de ontwikkeling van de gasprijs vanaf oktober 2020 tot september 2022. De grafiek is opgesteld door de AFM en afkomstig uit de beantwoording door de minister voor Klimaat en Energie Jetten (op 9 december 2022) van vragen van het lid

Bontenbal (CDA) over speculatie op de gasbeurs.[31] De grafiek toont de ontwikkeling van de zogenaamde *TTF-gasprijs van het meest liquide contract (front-month).*

III.3.2 Mee- en tegenvallers rijksbegroting door stijgende gasprijzen
Het huidige kabinet Rutte-IV heeft door de gestegen gasprijzen in de jaren 2022 en 2023, naar de inzichten uit de Miljoenennota 2023, een meevaller van ruim 16 miljard euro op de gasbaten. Dit blijkt onder meer uit het antwoord op vraag 43 die de Tweede Kamer stelde over de Miljoenennota 2023 (zie ook tekstkader III.10).[32]

Tekstkader III.10 Vraag Tweede Kamer over meevaller gasbaten 2022/2023

Vraag 43
Hoeveel bedraagt de meevaller op de gasbaten in 2022 en 2023 en kan het kabinet dit per jaar aangeven? Hoeveel daarvan is bestemd voor Norg?

Antwoord op vraag 43
Gasbaten bestaan uit ontvangsten Mijnbouwwet en dividenden. Begin 2022 werden deze ontvangsten geraamd op respectievelijk 59 en 39 miljoen euro voor 2022 en 2023. De huidige ramingen voor 2022 en 2023 bedragen circa 6,3 miljard euro en 10,5 miljard euro.

De kosten voor Norg bedragen bruto 9.900 miljoen euro. Een deel hiervan vloeit terug in de staatskas via de werking van het gasgebouw, bijvoorbeeld via Vpb- en cijnsafdrachten. De nettokosten voor het Norg Akkoord bedragen daarmee circa 3.012 miljoen euro.

Tabel III.3 bevat een overzicht van de genoemde cijfers en de omvang van de voorziene meevallers op de gasbaten in 2022 en 2023.

Tabel III.3 Toename geraamde gasbaten voor de jaren 2022 en 2023

(Bedragen in miljard €)	2022	2023	Totaal
Raming gasbaten Coalitieakkoord (december 2021)	0,06	0,04	0,10
Raming gasbaten Miljoenennota 2023 (september 2022)	6,30	10,50	16,80
Verschil (= omvang meevaller)	6,24	10,46	16,70

31 Aanhangsel Handelingen II 2022/23, nr. 982
32 Kamerstuk II 2022/23, 36200 nr. 76

Tegenvaller kosten Norg Akkoord door stijgende gasprijzen
Naast meevallers, leidt de stijgende gasprijs ook tot tegenvallers op de rijksbegroting. Zo vallen onder meer ook de kosten van het Norg Akkoord fors hoger uit. De vergoeding die de Staat betaalt voor onder andere de inkoop van 12 miljard kubieke meter gas om de gasberging in Norg te vullen, is gestegen naar zo'n 10 miljard euro. Weliswaar vloeit hiervan het grootste deel ook weer terug naar de schatkist (zie ook antwoord op vraag 43 in tekstkader III.11), maar zo'n 3 miljard euro slaat elders neer. Staatssecretaris Vijlbrief geeft in zijn openbaar verhoor aan dat het lastige materie is, maar stelt dat de NAM er alleen een fee aan verdient (zie tekstkader III.11).

Tekstkader III.11 Betaling aan NAM voor het Norg Akkoord[33]

*Mevrouw **Kuik**: Op 1 april 2022 informeert u de Tweede Kamer over de arbitrage-uitspraak over de kosten van de gasberging in Norg. De uitkomst is dat u naar verwachting voor 7,5 miljard aan facturen aan NAM gaat betalen in het kader van het Norg Akkoord.*

*De heer **Vijlbrief**: Ja.*

*Mevrouw **Kuik**: Waar betaalt u NAM precies voor?*

*De heer **Vijlbrief**: Het heeft mij enige tijd gekost, mevrouw Kuik, om dit zelf te begrijpen. Ik trof dit aan. Het was een arbitrageafspraak die gemaakt was. De uitspraak van de arbitrage kwam en we moesten dit betalen. Ik heb het altijd als volgt begrepen. Als er gas uit Groningen was gebruikt, had het veel minder gekost. Nu er duur gas gekocht moet worden, kost dat geld. De NAM koopt dat gas en verkoopt het door. De NAM verdient er niks aan. In technische termen heet het dat het gas "door het gasgebouw heen gaat". De NAM verdient er niks aan. Ze geven een bedrag en dat bedrag komt ook weer terug, en dat geeft de NAM weer uit aan gas. Maar het is zo duur omdat het gas zo ontzettend duur is. Ik kan u vertellen: het is nóg duurder geworden in de loop van de tijd.*

*Mevrouw **Kuik**: Ja, we zien 10 miljard staan in de Miljoenennota 2023.*

*De heer **Vijlbrief**: Ik zit te zoeken in de stukken. Ja, stijgende gasprijs. Ja, dat is een duur akkoord.*

*Mevrouw **Kuik**: Dat bedrag is dus hoger geworden vanwege de gasprijs?*

*De heer **Vijlbrief**: De NAM koopt in en verkoopt door.*

33 Verslag openbaar verhoor van de heer Vijlbrief, 12 oktober 2022.

*Mevrouw **Kuik**: En het levert NAM dus verder niks op?*

*De heer **Vijlbrief**: Nee. Er zit volgens mij een fee in omdat de NAM moet kopen en verkopen, maar dat is geen groot geld.*

*Mevrouw **Kuik**: Klopt het nou dat dit bedrag ten gunste komt van de Maatschap Groningen en dat dit geld dus bij de verkoop van het gas grotendeels, 70%, weer terugvloeit in de schatkist?*

*De heer **Vijlbrief**: Ik schiet in een lichte glimlach omdat ik al vele saridons heb genomen toen ik hierover zat na te denken. Uiteindelijk werkt het systeem zo dat je die 7,5 miljard, dat oude bedrag, aan de NAM geeft. De NAM koopt daar gas voor, niet één jaar, maar drie jaren. Voor dat geld heeft de NAM gas gekocht en dat hebben ze doorverkocht. Het gaat uiteindelijk door het gasgebouw heen, maar in essentie blijft er nergens geld hangen, behalve die kleine fee voor de NAM. Het is ingewikkeld, maar zo zit het systeem in elkaar. Ik zag inderdaad in de verslagen dat dit eerder tot discussie met u heeft geleid. Dit is hoe het systeem werkt. Dus het klopt inderdaad dat zij uiteindelijk ook weer betalen, belasting betalen, maar in essentie blijft er geen geld hangen in de NAM.*

*Mevrouw **Kuik**: Klopt het dan dat er ook weer gewoon een deel terugvloeit naar de schatkist?*

*De heer **Vijlbrief**: Ja, dat klopt. Maar dan lijkt het alsof wij er iets aan verdienen. Dat zou namelijk de volgende vraag zijn. Dat is niet zo. De Staat verdient er niet aan. Men koopt gas. De NAM koopt dat duur en verkoopt het gas door. Dat is wat de NAM voor ons doet. Uiteindelijk doet GasTerra dat denk ik voor de NAM, want dat is het handelsbedrijf.*

Na dit openbaar verhoor ontvangt de enquêtecommissie per email verduidelijking van het ministerie, waarin onder meer geschreven wordt:

"Tijdens het verhoor van dhr. Vijlbrief zijn vragen gesteld over de Norgvergoeding (p.1-35 t/m 1-39). Om te voorkomen dat er een onjuist of onvolledig beeld ontstaat bij de commissie over de Norgvergoeding, wil dhr. Vijlbrief via deze weg een aanvullende toelichting geven:

- *In het Norg-akkoord is afgesproken dat vermindering van de Groningen-productie voor NAM neutraal uitpakt. Dat was voor Shell en ExxonMobil voorwaarde om Norg ter beschikking te willen stellen.*
- *Zonder het Norg-akkoord zou NAM het benodigde gas (nagenoeg kosteloos) uit het Groningenveld hebben gewonnen en verkocht op de markt. Nu moet dit gas worden ingekocht op de markt. De Staat vergoedt daarom NAM de inkoop van het gas.*
- *De Norgvergoeding wordt verdeeld tussen de partijen in het gasgebouw volgens de geldende afspraken. Dat betekent dat ongeveer 70% van de vergoeding terugvloeit aan de Staat.*

Ongeveer 30% blijft bij NAM. NAM maakt daarmee dezelfde winst als in de situatie zonder het Norgakkoord.”[34]

De uitspraak van de staatssecretaris in zijn verhoor dat de NAM niets verdient aan het Norg Akkoord, moet dus begrepen worden als dat de NAM nu evenveel verdient aan het vullen van de gasberging Norg als in de situatie waarin het Groningenveld niet gesloten zou zijn.

III.3.3 Toekomstige aardbevingskosten voor de NAM en EBN

Voor de participanten in de Maatschap – de NAM en EBN – betekenen de hoge inkomsten in 2021 en 2022 door gestegen gasprijzen, mogelijk ook dat zij hun voorzieningen voor toekomstige verplichtingen inzake bodemdaling, opruimkosten en aardbevingen (verder) kunnen verhogen. Uit de jaarverslagen 2021 van de NAM, respectievelijk EBN, blijkt dat zij tot en met 31 december 2021 inmiddels gezamenlijk voor ruim 5 miljard euro aan voorzieningen hebben getroffen (zie: tabel III.4).

Tabel III.4 Voorzieningen NAM (jaarverslag NAM 2021)

12. Voorzieningen

Het verloop van de voorzieningen is als volgt:

(x 1 miljoen euro)	*Opruim- en Verwijderings-voorziening*	*Latente belasting-verplichtingen*	*Aardbeving-gerelateerde voorziening*	*Bodemdaling voorziening*	*Overige voorzieningen*	*Totaal*
Stand per 1 januari 2021	2.035	80	2.114	373	16	4.618
Dotatie	8	8	1.392	44	11	1.463
Aanpassing disconteringsvoet	-	-	-	-	-	-
Vrijval	(3)	(2)	(92)	-	(3)	(100)
Onttrekkingen	(25)	-	(482)	(2)	(4)	(513)
Reclassificaties	-		-	-	-	-
Oprenting (indien contante waarde wordt toegepast)	20	-	-	4	-	24
Stand per 31 december 2021	2.035	86	2.932	419	20	5.492

Bron: Jaarverslag NAM 2021[35]

Getroffen voorzieningen voor gevolgen Groningse gaswinning

Bij de cijfers van EBN dient bedacht te worden dat de voorziening ‘opruimkosten’ alle Nederlandse gasvelden betreft en niet uitsluitend het Groningenveld. De voorziening ‘aardbevingen’ daarentegen betreft wel Groningen, zo blijkt uit de toelichting in het EBN-jaarverslag op deze voorziening: “*De voorziening voor kosten als gevolg van aardbevingen in de provincie Groningen is gebaseerd op informatie van de operator en publieke informatie. Deze voorziening*

34 Ministerie van EZK. Mailbericht aan de parlementaire enquêtecommissie, 7 november 2022 14.24. Onderwerp ‘Correcties Hans Vijlbrief’.
35 NAM (7 april 2022), p. 37

heeft betrekking op schadeherstel als gevolg van aardbevingen gerelateerd aan de productie tot en met balansdatum (inclusief de remwegvoorziening), bouwkundige versterkingen van gebouwen, versterking van de infrastructuur, compensatiemaatregelen en waardedaling. De voorziening voor kosten als gevolg van aardbevingen heeft naar verwachting een looptijd tot 2030."[36] Deze voorziening is de afgelopen jaren steeds verhoogd door EBN en de NAM, zo blijkt uit hun jaarverslagen.[37]

Tabel III.5 Voorzieningen EBN (jaarverslag EBN 2021)

In EUR mln

	opruimkosten	bodemdaling	aardbevingen	totaal
stand per 1 januari 2020	**2.755**	**170**	**1.303**	**4.228**
dotatie	9	60	476	545
onttrekking	-29	-4	-240	-273
vrijval			-130	-130
herziening	14			14
oprenten	17			17
stand per 31 december 2020	**2.766**	**226**	**1.409**	**4.401**
dotatie	29	42	947	1.019
onttrekking	-44	-4	-322	-370
vrijval			-81	-81
herziening	197	39		236
oprenten	5			5
stand per 31 december 2021	**2.953**	**304**	**1.954**	**5.211**

Bron: Jaarverslag EBN 2021[38]

Kosten schade en versterken niet meer uit de rijksbegroting betaald dankzij gestegen gasprijzen

De kosten die de NAM en EBN moeten maken in de toekomst voor schade en versterken zijn ook terug te vinden in de rijksbegroting. In de bijlage *Groningen Schade en Versterken*, in de Miljoenennota 2023 wordt dit uitgelegd: "*De kosten voor schade en versterken worden (exclusief btw) doorbelast aan de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM), die namens de Maatschap (NAM en EBN, een 100% beleidsdeelneming) verantwoordelijk is voor het betalen van de kosten voor schade en versterken. In lijn met de economische verhoudingen binnen de Maatschap komt 40% van de kosten vervolgens voor rekening van EBN. In de Voorjaarsnota 2021 is deze systematiek eerder toegelicht. De eerder geraamde kapitaalinjectie van circa 1,7 miljard euro voor EBN om de kosten van schade en versterken te kunnen dragen blijkt gezien de huidige marktomstandigheden en de bedrijfsresultaten van EBN slechts voor een klein gedeelte nodig, deze is daarom bijgesteld.*"[39]

36 EBN (14 maart 2022), p. 131.
37 Voorziening aardbevingen per ultimo jaar (in miljoen euro's) van NAM was: € 1.402 (2018), € 2.024 (2019), € 2114 (2020) € 2932 (2021). En voor EBN: € 893 (2018), € 1.303 (2019), € 1.409 (2020) € 1954 (2021).
38 EBN (14 maart 2022), pp. 131-132.
39 Kamerstuk II 2022/23, 36200, nr.2, p. 315.

Uit deze toelichting blijkt ook dat EBN aanvankelijk in 2021 niet in staat zou kunnen zijn om zijn aandeel (van 40%) in de toekomstige kosten voor schade en versterking zelfstandig te kunnen dragen. Dit als gevolg van het nagenoeg wegvallen van inkomsten uit de winning van het Groningengas. Om die reden besluit de minister van Financiën om in de Voorjaarsnota 2021 een bedrag van 1,7 miljard euro uit de rijksbegroting beschikbaar te stellen voor EBN als kapitaalinjectie. Door de stijging van de gasprijzen vanaf medio 2021 blijkt deze kapitaalsteun minder hard nodig en kan EBN de kosten voor schade en versterking (i.c. betalingen en verhoging van de voorziening) alsnog voldoen uit de gasbaten dankzij de stijging van de gasprijzen.

III.3.4 Resterende kosten schade en versterken nog minstens 8 miljard euro

Niettemin zijn de geraamde totale kosten in de rijksbegroting voor schade en versterking veel hoger dan de huidige voorzieningen van de NAM en EBN. Voor de periode 2021-2028 wordt in de Miljoenennota 2023 een totaalbedrag van 9,6 miljard euro geraamd. Tabel III.6 laat zien hoe deze cijfers in de Miljoenennota 2023 gepresenteerd zijn in een bijlage met als titel ‘Groningen Schade en Versterken’.[40]

Tabel III.6 Overzichtstabel van kosten schade en versterken uit Miljoenennota 2022

Tabel 21.5 Totale raming schade en versterken (bedragen in miljoenen. euro, - = saldo verbeterend)

# Omschrijving	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	Cumulatief
1 Totale raming schade	1.199	887	616	592	491	343	97	63	4.287
2 Waarvan excl. btw	*1.171*	*865*	*597*	*574*	*476*	*335*	*92*	*62*	*4.170*
3 Waarvan btw	*28*	*22*	*19*	*18*	*15*	*8*	*5*	*1*	*117*
4 Totale raming versterking	400	556	820	822	680	680	680	680	5.320
5 Waarvan excl. btw	*344*	*498*	*732*	*733*	*592*	*592*	*591*	*591*	*4.674*
6 Waarvan btw	*56*	*57*	*88*	*89*	*89*	*89*	*89*	*89*	*646*
7 Juridische bijstand novelle	0	0	5	5	5	5	5	5	30
8 Waarvan excl. btw	*0*	*0*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*4*	*24*
9 Waarvan btw	*0*	*0*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*5*
10 Totale raming (1+4+7)	**1599**	**1442**	**1441**	**1419**	**1176**	**1029**	**782**	**748**	**9.636**
11 Totale raming excl. btw (2+5+8)	1515	1363	1334	1312	1072	931	687	657	8.869
12 Totale btw (3+6+9)	84	79	108	108	105	98	95	91	767

De kosten voor schadeafhandeling 2021-2028 worden geraamd op 4,3 miljard euro, de kosten voor versterking in die periode op 5,3 miljard euro. De raming in de rijksbegroting eindigt echter in het jaar 2028, terwijl niet uit te sluiten valt dat ook na 2028 nog kosten voor schadeherstel en wellicht ook versterking gemaakt worden. Zoals gezegd, vermeldt het jaarverslag EBN in dit verband dat de voorziening voor kosten van EBN als gevolg van aardbevingen ‘*naar verwachting een looptijd tot 2030 heeft*’. De totaalraming van kosten voor schade en versterking bedraagt voor de periode 2022-2028 ruim 8 miljard euro (9,6 miljard euro voor de getoonde hele periode 2021-2028 minus de 1,6 miljard euro in het jaar 2021).

40 Kamerstuk II 2022/23, 36200, nr.2, p. 316.

Tot ultimo 2021 zijn voor deze kosten na 2021 voorzieningen getroffen voor een totaalbedrag van 4,9 miljard euro (afgerond: 2 miljard euro bij EBN en 3 miljard euro bij de NAM). Voor een flink deel van de nu geraamde kosten voor schade en versterking, die waarschijnlijk ook na 2028 nog zullen doorlopen, moet nog financiering gevonden worden. Want op grond van de richtlijnen voor jaarverslaggeving hoeft niet voor alle posten uit de huidige kostenraming van 8 miljard euro – die bovendien nog onzekerheden bevat – een volledig voorziening te worden getroffen.

Raming kosten voor schade en versterking kent onzekerheden
In november 2022 rapporteert het kabinet over de laatste stand van zaken van de 'Groningen gerelateerde' uitgaven op de rijksbegroting. Dat gebeurt in de Najaarsnota 2022, bijlage 8 *Groningen schade en versterken*: "*De totale raming van 9,6 miljard euro blijft vooralsnog ongewijzigd (...) Het blijft een raming met onzekerheden, zo zijn bijvoorbeeld de effecten van eventuele nieuwe zware aardbevingen niet in deze raming meegenomen*."[41]

Boven op deze raming komen de budgetten van programma's die de rijksoverheid 'buiten de NAM om' direct ten laste van de rijksbegroting heeft vrijgemaakt om tegemoet te komen aan overige kosten voor schade en versterking en het bieden van toekomstperspectief. Zoals in de Najaarsnota 2022 is verwoord: "*De raming van 9,6 miljard euro is exclusief 1,5 miljard euro voor de Bestuurlijke Afspraken uit 2020 en 1,15 miljard euro voor het Nationaal Programma Groningen (NPG).*"[42]

III.3.5 Stijgende gasprijzen behulpzaam bij treffen van voorzieningen?
De NAM maakt in het jaarverslag 2021 melding van de gestegen gasprijzen: "*De NAM heeft hierbij geprofiteerd van de sterke stijging van de gasprijzen gedurende 2021. Door een positieve kasstroom van 1,3 miljard euro is de kaspositie toegenomen van ongeveer 3,8 miljard euro eind 2020 naar 5,1 miljard euro eind 2021. Door het toevoegen van de winst aan het eigen vermogen, overeenkomstig de gemaakte afspraken in het Akkoord op Hoofdlijnen, is deze gestegen naar 615 miljoen euro. De NAM bouwt hiermee verder aan haar financiële robuustheid. De NAM blijft financieel gezond en kan aan haar betalingsverplichtingen voldoen.*"[43]

Hieruit blijkt dat 'onverwachte' winst die de NAM in 2021 maakt als gevolg van hoge gasprijzen niet terugvloeit als dividend naar de aandeelhouders Shell en ExxonMobil, maar binnen de NAM behouden blijft. Dit impliceert dat in 2022 en mogelijk 2023 de financiële positie van de NAM nog sterker zal verbeteren wanneer opnieuw afgezien zou worden van uitkeren van dividend aan Shell en ExxonMobil.[44] Hetzelfde geldt voor EBN omdat een groot deel van de eerdere genoemde gasbatenmeevaller van ruim 16 miljard euro in 2022 en 2023 via EBN binnenkomt. Het biedt in ieder geval financiële speelruimte die mogelijk ook benut kan worden

41 Kamerstuk II 2022/23, 36250, nr.1, p. 131.
42 Kamerstuk II 2022/23, 36250, nr.1, p. 131.
43 NAM (7 april 2022), p.12.
44 Op 25 juni 2018 schrijft minister Wiebes van EZK hierover aan de Tweede Kamer: "*Shell en ExxonMobil zien toe op de financiële robuustheid van NAM [...] In dit kader is ook afgesproken dat NAM in ieder geval over de boekjaren 2018 en 2019 geen dividend zal uitkeren aan haar aandeelhouders. In de jaren daarna kan NAM slechts dividend uitkeren als zij voldoende financieel robuust blijft*." (Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 493, p. 2).

om tot verbeteringen te komen in de wijze waarop de NAM en de Staat op dit moment de kosten van schade en versterking verdelen en soms betwisten.

In hoeverre gasbatenmeevallers bij de NAM en EBN in 2022 en 2023 als gevolg van hoge gasprijzen ten goede zullen komen aan merkbare verbeteringen voor de Groningers, zal in de toekomst moeten blijken.

> *In de tussentijd – u hebt volledig gelijk – is er van alles en nog wat veranderd. De gasprijs is zo hoog dat we inmiddels weer kunnen spreken over meeropbrengsten. Het is nu ook zover dat de overheid zegt: wacht even, maar dan willen wij die meeropbrengsten graag uit NAM halen. Dat is de zogenaamde "bofbelasting" of "windfall tax".*
>
> *Openbaar verhoor Ben van Beurden, 13 oktober 2022*

> *Ik ben bezig om gesprekken met de NAM voor te bereiden over een breder aantal onderwerpen, onder meer over afkoop. Ik vind dat woord "afkoop" overigens erg ongelukkig gekozen. [...] Ik ben echter in alle opzichten bereid om te praten met de NAM over: kunnen we het niet beter overnemen? Al is het maar om te voorkomen dat, als ik in Groningen zit, allerlei mensen tegen mij zeggen: "Ja, jij hebt goed praten, maar uiteindelijk zit de NAM er nog steeds achter." Dat is niet waar, maar dat denken mensen. Dus ik vind dat er een goede reden is om het over te nemen, maar ik ga dat echt alleen maar doen als ik zeker weet dat de Staat de kosten op een behoorlijke manier vergoed krijgt. En dat is nogal moeilijk, want je weet niet hoelang dit doorgaat. Dit zijn dus geen eenvoudige onderhandelingen.*
>
> *Openbaar verhoor Hans Vijlbrief, 12 oktober 2022*

Van gasbaten naar gaslasten
In de Groningse gaswinning en het daarvoor gecreëerde gasgebouw is, vanuit financiële optiek, het zwaartepunt steeds meer verschoven van het verdelen van winsten naar het (onderhandelen over het) verdelen van kosten. Op 13 december 2021 stuurt minister Blok van Economische Zaken en Klimaat een brief aan de Tweede Kamer waarin uitvoerig wordt ingegaan op de inkomsten uit de Groningse gaswinning, de daarbij gehanteerde verrekeningssystematiek en de verandering daarin. De minister schrijft dat het '*daarbij niet altijd eenvoudig is om het geheel te overzien*'.[45]

In de brief wordt uitgelegd dat de Staat de facto ongeveer 70% van de winst van de Groningse gaswinning ontvangt: 40% via staatsdeelneming EBN, maar ook grofweg de helft van de winst van NAM via de vennootschapsbelasting (Vpb) die NAM als bedrijf verschuldigd is en via het

45 Kamerstuk II 2021/2022, 33529, nr. 932, p. 1.

zogenoemde winstaandeel dat NAM moet afdragen aan de Staat. In tekstkader III.12 is een deel van de uitleg uit de brief van de minister van 13 december 2012 opgenomen.

Tekstkader III.12 Verdeling baten en lasten van het Groningenveld

Algemene systematiek: heffingen uit de Mijnbouwwet
"Op grond van de Mijnbouwwet mag gas en olie in Nederland alleen worden gewonnen op basis van een winningsvergunning (artikel 6 Mijnbouwwet). Deze wordt verleend aan private bedrijven, bijvoorbeeld NAM, TotalEnergies, Vermilion, etc. De vergunninghouders dienen op grond van artikelen 88 en 94 van de Mijnbouwwet samen te werken met EBN. De vergunningshouders sluiten hiertoe een overeenkomst op basis waarvan de vergunninghouders samen een belang van 60% nemen en EBN van 40%. Op basis van een dergelijke overeenkomst worden opbrengsten en kosten verdeeld tussen de vergunninghouders en EBN. EBN ontvangt dus 40% van de opbrengsten en betaalt mee aan 40% van de kosten."

Afdrachten Groningenveld
"Tot en met 2017 waren de heffingen in de winningsvergunning Groningen geregeld in privaatrechtelijke overeenkomsten. Hierdoor verkreeg de Staat over de winst van het Groningenveld circa 85-90%. In 2018 zijn deze vervangen door het regime van de Mijnbouwwet en is het wettelijke regime van de heffingen ook van toepassing op de winning uit het Groningenveld. Aangezien de verdeling tussen NAM (60%) en EBN (40%) ook gelijk is aan het in de Mijnbouwwet bepaalde aandeel van EBN, is de bovenstaande uitleg van de heffingen uit de Mijnbouwwet ook van toepassing voor de opbrengsten uit de winningsvergunning Groningen. NAM is hierover dus winstaandeel, cijns en oppervlakterecht verschuldigd, daarnaast betaalt NAM ook Vpb. Het door NAM te betalen winstaandeel wordt in samenhang bepaald met alle andere gaswinningsactiviteiten van NAM, dus ook de kleine velden. Zoals hierboven aangegeven geldt bij benadering dat ook over het Groningenveld de Staat circa 70% van de opbrengst minus 73% van de kosten ontvangt, hetgeen overeenkomt met circa 70% van de winst. Die 70% is opgebouwd uit het aandeel van EBN (40%) en de 50% van de opbrengst van NAM die binnenkomt via het winstaandeel en de Vpb. NAM ontvangt 60% van de opbrengsten van het Groningenveld, de helft daarvan (30%) komt toe aan de Staat. De Staat krijgt 40% + 30% = 70% van de opbrengst verminderd met 73% van de kosten."

Sinds het Akkoord op Hoofdlijnen vallen de afdrachten van de Groningse gaswinning onder het regime van de Mijnbouwwet dat geldt voor alle in Nederland actieve mijnbouwondernemingen. Omdat met de voorziene sluiting van het Groningenveld de inkomsten uit gaswinning steeds meer wegvallen, zullen er vooral nog kosten overblijven in de toekomst. Van winst verdelen

is dan geen sprake meer. Wat resteert is het verdelen en financieren van kosten. Voor de verdeling van kosten is de verdeelsleutel 60% NAM en 40% EBN.

Onderhandelingen Staat en oliemaatschappijen weer hervat
Op 13 december 2022 stuurt staatssecretaris Vijlbrief de Kamer een brief waarin hij aangeeft weer te gaan onderhandelen met de oliemaatschappijen.[46] De staatssecretaris verwijst naar het eerdere voorstel van Shell en ExxonMobil om te proberen te komen tot finale afspraken over het Akkoord op Hoofdlijnen en zijn eigen toezegging om te verkennen of er voldoende basis en vertrouwen is om tot verdere gesprekken over te gaan met Shell en ExxonMobil.'[47] Daarover schrijft de staatssecretaris:

"*In de afgelopen periode hebben verkennende gesprekken plaatsgevonden met vertegenwoordigers van Shell en ExxonMobil. Uit deze gesprekken is gebleken dat er aanzienlijke verschillen in positie bestaan tussen de Staat en beide bedrijven. Desalniettemin hebben de vertegenwoordigers van beide bedrijven tijdens de openbare verhoren van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen gezegd dat er een aanzienlijke oplossingsruimte is*."

In de brief wordt ingegaan op de samenwerking om de sluiting van het Groningenveld definitief te realiseren, waarbij een aantal vraagstukken rond de stabiliteit van de energiemarkten, de leveringszekerheid en de eventuele rol van de gasopslagen Norg en Grijpskerk speelt. De staatssecretaris verkiest constructief overleg boven langdurig juridisch conflict:

"Tijdens de verkenningsfase is gebleken dat partijen bereid zijn om de verschillen nader te bespreken om te pogen tot een vergelijk te komen. In plaats van tegenover elkaar te staan in langdurige juridische conflicten verdient het de voorkeur om te bezien of partijen elkaar in deze omstandigheden kunnen vinden in constructief overleg. Ik benadruk dat de inzet van de Staat gericht zal zijn op de borging van de publieke belangen, waaronder veiligheid, rust en perspectief voor de Groningers en leveringszekerheid. Het belang om tot goede aanvullende afspraken te komen is groot, maar niet tegen iedere prijs."

De onderhandelingsinzet van de Staat wordt voor Kamerleden vertrouwelijk ter inzage gelegd bij de Griffie van de Kamer. De staatssecretaris geeft aan bereid te zijn de Kamer vertrouwelijk te informeren over de standpunten van de Staat. Tot slot stelt de staatssecretaris: "*Tijdens de onderhandelingen zal ik uw Kamer op gezette momenten informeren over het verloop van de gesprekken. Verder zeg ik toe, voordat ik een definitief akkoord sluit, uw Kamer te informeren over het dan bereikte onderhandelingsresultaat*."

46 Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1105.
47 Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 972.

III.4 Bevindingen

Dé gasbaten bestaan niet
De term 'gasbaten' is een rekbaar begrip. Meestal wordt hieronder verstaan: de inkomsten van de rijksoverheid uit de gaswinning. Maatschappelijke baten van de gaswinning in bredere zin, zoals werkgelegenheidseffecten, vallen buiten deze definitie. Ook de winsten van de oliemaatschappijen worden doorgaans niet tot de gasbaten gerekend. De gasbaten worden dus – ook in dit rapport – gezien als de publieke baten. Bij het becijferen van de publieke gasbaten zijn eveneens keuzes te maken. Daardoor zijn er veel verschillende getallen in omloop. Keuzes zijn te maken over de reikwijdte (reken je ontvangen vennootschapsbelasting van oliemaatschappijen wel of niet mee?), over de waarderingsmethode (welk prijspeil, welke valutakoers?) en over het peilmoment (moment van winning, moment van verkoop?).

De totale gasbaten van alle velden bedragen 454 miljard euro
Alle jaarlijkse gasbaten van de Nederlandse gasvelden (Groningen en kleine velden op land en op zee) in de periode 1966 tot en met 2021 bij elkaar opgeteld, geven een totaalbedrag van 294 miljard euro aan totale gasbaten voor de rijksoverheid. De Algemene Rekenkamer heeft berekend dat de waarde van deze gasbaten, rekening houdend met inflatie, in 2022 een bedrag van 454 miljard euro bedraagt. In het hypothetische geval dat de gasbaten niet uitgegeven zouden zijn, maar belegd tegen hetzelfde rendement als het Noorse gasbatenfonds, zou er nu 1.671 miljard euro in het fonds zitten; grofweg een ton per Nederlander.

430 miljard verdiend aan het Groningenveld: 85% voor de Staat en 15% voor de oliemaatschappijen
Cijfers over gasbaten zijn alleen beschikbaar voor alle gasvelden in Nederland (dus het Groningenveld en de overige zogenoemde 'kleine velden' samen). Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat kon desgevraagd geen betrouwbare cijfers aanleveren aan de enquêtecommissie over uitsluitend het Groningenveld. Shell heeft dit op basis van cijfers van de Maatschap Groningen en belastingafdrachten door de NAM wel kunnen becijferen, zij het op basis van bepaalde aannames. Shell komt, gecorrigeerd voor inflatie, op een bedrag van 430 miljard euro aan totale winst op het Groningenveld. Hiervan is ruim 363 miljard euro naar de Staat gegaan en ruim 66 miljard euro naar Shell en ExxonMobil (die ieder de helft van dit bedrag hebben ontvangen als winstaandeel). De verdeling van de nettobaten van het Groningenveld over de hele periode van winning tot en met 2020 komt dan gemiddeld uit op 85% voor de Staat en 15% voor de oliemaatschappijen. In december 2022 neemt de Tweede Kamer een motie aan waarin, onder verwijzing naar de gasbaten van de Staat uit het Groningenveld ter waarde van 363 miljard euro, gesteld wordt dat Nederland een ereschuld heeft aan Groningen.

Gasbaten Staat gaan grotendeels ongeoormerkt de schatkist in
Over de feitelijke besteding van aardgasbaten kunnen geen betrouwbare uitspraken worden gedaan, want de gasbaten hebben vrijwel altijd integraal deel uitgemaakt van de algemene middelen (ofwel: ze zijn in de schatkist gestort). Dit is een bewuste politieke keuze geweest bij aanvang van de gaswinning, die ook de decennia daarna is (her)bevestigd.

1% van Fonds Economische Structuurversterking ten bate van Groningen
Onder de noemer 'sparen voor later' en 'ondergronds vermogen voor bovengronds vermogen' is wel nagedacht over het reserveren van de aardgasbaten voor een speciaal project. Dit heeft in de periode 1995-2010 geleid tot een uitzondering op de regel om de gasbaten aan te wenden in de lopende begroting. In die jaren is een deel van de aardgasbaten (23%) in het Fonds Economische Structuurversterking (FES) gestort, in totaal 27,5 miljard euro. Onderzoek naar de besteding van FES-gelden laat zien dat ongeveer 1% van deze geoormerkte gasbaten ten goede is gekomen aan (infrastructuur)projecten in de provincie Groningen.

Fondsvorming met gasbaten wel overwogen, niet gekozen
In 2008 becijferen medewerkers van De Nederlandsche Bank dat als het op dat moment nog resterende gasvermogen in een vermogensfonds zou worden gestort, de Staat kan rekenen op een permanente stroom aan inkomsten van circa 2,5 miljard euro per jaar.

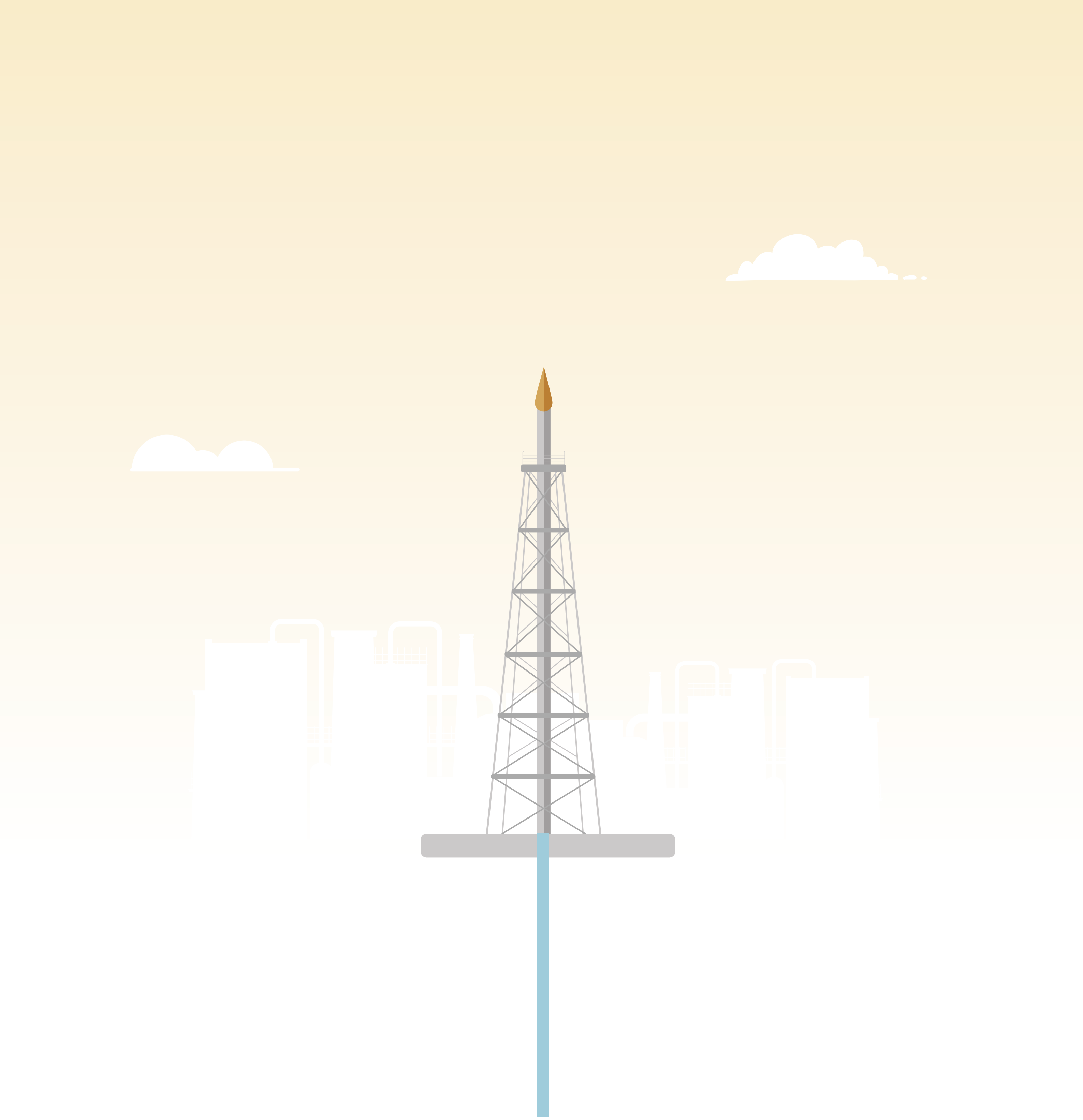
Een aantal jaren later, in 2014, legt ook de Algemene Rekenkamer het kabinet scenario's voor over wat baten zijn, of zouden zijn geweest, bij de keuze voor een staatsvermogensfonds naar Noors voorbeeld. Wanneer ook in Nederland gekozen zou zijn voor het Noorse model (gasbaten beleggen in een fonds en ieder jaar 4% van het fondsrendement benutten voor reguliere uitgaven) dan zou het saldo van het fonds in 2014 bijna 350 miljard euro zijn geweest en zou de jaarlijkse onttrekking aan het fonds rond de 13 miljard euro hebben bedragen. De Algemene Rekenkamer heeft op verzoek van de commissie deze bedragen en verschillende scenario's geactualiseerd tot en met 2021 (zie tabel III.1). In 2014 kiest het kabinet niet alsnog voor het beleggen van gasbaten, maar, mede op verzoek van de Kamer, voor een Toekomstfonds waarin gasmeevallers zullen worden gestort. Het Toekomstfonds bestaat nog steeds op de begroting van Economische Zaken en Klimaat. Afgezien van een beginstorting van 200 miljoen euro, is het echter nooit meer gevuld met gasmeevallers. Die hebben zich namelijk – tot 2021 – niet meer voorgedaan.

Het Groningenveld: van gasbaten naar gaslasten
De Groningse gaswinning is veranderd van een jaarlijkse geldbron in een kostenpost, zowel voor de Staat als voor aandeelhouders Shell en ExxonMobil. Waar er in bepaalde jaren miljarden de rijksbegroting in stroomden (in het recordjaar 2013 meer dan 40 miljoen euro per dag ofwel €30.000 per uur), moet er in de jaren 2022-2028 naar verwachting nog tenminste 8 miljard euro worden betaald door de NAM (60%) en EBN (40%) voor alleen al schade en versterking. Terwijl hier vanwege de voorgenomen sluiting van het Groningenveld de komende jaren zeer bepekte, of zelfs geen gasbaten, meer tegenover zullen staan. Waarschijnlijk zullen daarnaast kosten, ook nog na 2028 doorlopen. Voor deze toekomstige kosten treffen EBN en NAM voorzieningen, die per ultimo 2021 in totaal 4,9 miljard euro bedragen. EBN vermeldt dat deze voorziening naar verwachting een looptijd tot 2030 heeft. Daarnaast zijn er, behalve voor schadeafhandeling en versterking, ook voorzieningen getroffen voor andere toekomstige kosten van de Groningse gaswinning, zoals opruimkosten en bodemdaling (zie tabellen III.4 en III.5).

Het grotendeels wegvallen van de gasbaten door de afbouw van de Groningenproductie leidde er in 2021 al toe dat het kabinet 1,7 miljard euro in de rijksbegroting moest vrijmaken voor kapitaalsteun aan EBN om de toekomstige verplichtingen rond het Groningenveld te kunnen blijven voldoen. Die situatie is inmiddels echter geheel veranderd door onverwacht sterk stijgende gasprijzen sinds medio 2021.

Onverwachte meevallers gasbaten door stijgende gasprijzen
Het kabinet-Rutte IV heeft door de stijging van de gasprijzen een meevaller op de gasbaten ten opzichte van het coalitieakkoord van bijna 17 miljard euro. De vergoeding die de Staat betaalt aan de NAM in het kader van het Norg Akkoord is als gevolg van de hoge gasprijzen ook gestegen en uitgekomen op meer dan 10 miljard euro in 2022. Zo'n 7 miljard euro daarvan vloeit echter weer terug in de schatkist. De hogere inkomsten door gestegen gasprijzen geven ook financiële ruimte in het gasgebouw bij de NAM en EBN. In het Akkoord op Hoofdlijnen zijn afspraken gemaakt over het niet afromen van winsten van NAM door Shell en ExxonMobil.[48] In hoeverre de meevallers op de gasbaten in 2022 en 2023 als gevolg van de hoge prijzen ook ten goede zullen komen aan merkbare verbeteringen voor de Groningers, zal in de toekomst moeten blijken.

48 Op 25 juni 2018 schrijft minister Wiebes van EZK hierover aan de Tweede Kamer: "*Shell en ExxonMobil zien toe op de financiële robuustheid van NAM […] In dit kader is ook afgesproken dat NAM in ieder geval over de boekjaren 2018 en 2019 geen dividend zal uitkeren aan haar aandeelhouders. In de jaren daarna kan NAM slechts dividend uitkeren als zij voldoende financieel robuust blijft*." (Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 493, p. 2).

Hoofdstuk IV

Vlakke winning

IV Vlakke winning

IV.1 Verschillende vormen van vlakke winning

De term ‘vlakke winning’ is in de context van de Groningse gaswinning door de jaren heen niet eenduidig gebruikt. Verschillende interpretaties doen de ronde:

1. In de eerste plaats kan vlakke winning geassocieerd worden met gelijkmatige productie over het gehele gasveld, om daardoor grote drukverschillen tussen verschillende delen van het veld zo veel mogelijk te beperken (locatie). Op deze vorm van vlakke winning gaat dit themahoofdstuk niet in.
2. Een tweede lezing van vlakke winning gaat over het stabiliseren van de productie over de jaren om te komen tot een gelijkmatige winning (jaren).
3. Een derde mogelijke vorm van vlakke winning betreft het voorkomen van grote fluctuaties tussen winning in warme en in koude perioden binnen een jaar; tussen de zomer en de winter (seizoenen).

In dit hoofdstuk wordt beschreven hoe door de jaren heen over vlakke winning met betrekking tot zomer-winter fluctuaties werd gedacht (interpretatie 3, seizoenen) en op welke manier dit een rol heeft gespeeld in de besluitvorming over de gaswinning na de beving bij Huizinge.

IV.2 2012: vlakke winning wel geopperd, niet geadviseerd

In het najaar van 2012 komt SodM met de hypothese dat het vermijden van productiefluctuaties in de tijd mogelijk de kans op aardbevingen zou kunnen verkleinen. In het conceptadvies van inspecteur-generaal (IG) Jan de Jong aan minister Kamp uit december 2012 wordt de term vlakke winning niet expliciet gebruikt, maar spreekt de IG over ‘*egaliseren van de productie*’. Gewezen wordt op twee mogelijke vormen van egaliseren van de productie: het op jaarbasis stabiliseren van de productie en het terugbrengen van fluctuaties tussen de winning in de winter (piek) en in de zomer (dal). In het conceptadvies van SodM staat: *“Het gestaag produceren, zonder al te veel fluctuaties, is gunstig voor het verloop van het compactieproces en vermindert waarschijnlijk de kans op zwaardere aardtrillingen.”*[1]

Aan dit advies ligt een model ten grondslag dat wordt beschreven in een conceptrapport van inspecteurs Annemarie Muntendam-Bos en Hans de Waal. De onderzoekers geven in het conceptrapport aan dat de relatie tussen seismische activiteit en wat zij noemen ‘*delayed compaction’* door de productie tot dan toe en de snelheid van productie nog nader onderzoek behoeft, en dat men dus voorzichtig moet zijn omtrent voorspellingen op basis hiervan. De inspecteurs leggen nergens een relatie met zomer/winterfluctuaties (het model is gebaseerd op jaarlijkse data) en ook wordt er geen conclusie getrokken over vlak produceren gedurende een jaar.

1 SodM. Concept-advies inspecteur-generaal De Jong aan minister Kamp inzake aardbevingen in Groningen, 18 december 2012.

Op basis van het voorzorgsbeginsel zouden vanwege de ernst van de bevingen en de onzekerheid die bestaat echter wel maatregelen genomen kunnen worden, terwijl nader onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en bevingen gaande is.[2] Eén van de adviezen in het conceptadvies van de inspecteur-generaal aan de minister luidt dan ook: "*NAM minimaliseert de [zomer-winter] fluctuaties in de gasproductie gedurende het jaar.*"[3] Dit advies is eveneens opgenomen in de presentatie die Jan de Jong op 21 december 2012 geeft aan minister van Economische Zaken Kamp.[4] Deze conclusie/aanbeveling stond alleen in het conceptrapport.

De conceptversies van zowel het rapport als de brief aan de minister worden behalve met het ministerie ook met het KNMI en de NAM gedeeld, om hen in de gelegenheid te stellen op het concept te reageren. Zowel de NAM als het KNMI onderschrijven de hypothese van SodM niet dat het 'egaliseren' van de productie leidt tot minder zware bevingen. Dat blijkt onder meer uit diverse interne mailwisselingen tussen onderzoekers van Shell en NAM, waarin kritiek wordt geuit op het onderliggende model van SodM.[5] Ook in vergaderingen van het College van Beheer Maatschap worden de veronderstelde effecten van een vlakkere productie ter discussie gesteld. Daarbij wordt erop gewezen dat productieverschillen tussen de zomer en de winter vooral in het zuidelijk deel van het Groningenveld plaatsvinden, terwijl de bevingen vooral in het noordelijk deel van het veld voorkomen.[6]

Naar aanleiding van de discussies over en reacties op het conceptrapport, past SodM in januari 2013 het advies aan de minister aan. In de definitieve adviesbrief, van 22 januari 2013, wordt niet meer gesproken over het egaliseren van de productie, maar over het egaliseren van de druk. In het definitieve advies wordt enkel gesteld dat het *'aannemelijk is dat aardbevingen voorkomen kunnen worden door drukverschillen in de verschillende compartimenten van het gasveld zo klein mogelijk te houden'*. Mogelijk zou een ander reservoirmanagement daar een bijdrage aan kunnen leveren. Gesteld wordt dat de NAM daarvoor inmiddels studies in gang heeft gezet. Hier gaat zoals gezegd dit themahoofdstuk niet verder op in.

Over vlakker of gelijkmatig produceren in de tijd wordt niet meer gesproken, en het advies dat de NAM productiefluctuaties moet minimaliseren, komt dan ook niet meer terug in het definitieve advies.[7] Dat het argument om productiefluctuaties in de tijd te vermijden verdwijnt uit het definitieve advies van SodM, wordt ook op het ministerie opgemerkt, zo blijkt uit een mail eind februari 2013 van een ambtenaar aan directeur Jos de Groot. De mail gaat in op de verkenning die GasTerra heeft gemaakt over mogelijkheden om de productie te verlagen (zie paragraaf 5.2.2 en paragraaf 5.3.2 van hoofdstuk 5). De ambtenaar schrijft dat enkele scenario's

2 SodM. Concept-rapport Muntendam-Bos en De Waal aan inspecteur-generaal de Jong inzake kans op aardbevingen met hogere magnitude in Groningen, versie 6, 19 december 2012.

3 SodM. Concept-advies inspecteur-generaal de Jong aan minister Kamp inzake aardbevingen in Groningen, 18 december 2012.

4 SodM. Presentatie inspecteur-generaal de Jong aan minister Kamp inzake toegenomen kans op bevingen met hogere magnitudes in Groningen, 21 december 2012.

5 NAM. Mailwisseling, 9 januari 2013. Onderwerp: RE: Project 500: Comments on the additional slides from SodM.

6 College van Beheer Maatschap. Notulen van de 505e vergadering CBM, 13 december 2012; College van Beheer Maatschap. Notulen van de 508e (extra, telefonische) vergadering CBM, 17 januari 2013.

7 Bijlage 'Brief van de Inspecteur-generaal der Mijnen inzake aardbevingen in de provincie Groningen, 22 januari 2013'bij Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1.

in die verkenning minder relevant zijn geworden, nu het zo veel mogelijk vlak produceren van het Groningenveld geen onderdeel meer is van het SodM-advies.[8]

Jan de Jong verklaart in zijn openbaar verhoor van de parlementaire enquêtecommissie overigens dat vlak produceren (in de zin van het vermijden van grote fluctuaties tussen de zomer en de winter) in zijn tijd geen rol speelde: *"Mijn opvolger heeft daar een bepaalde theorie over geuit. Het CBS heeft daarvan gezegd dat het zou kunnen, maar dat ze nog te weinig data hebben. Dat heeft hij opgeblazen tot dat vlak produceren heel belangrijk zou zijn; belangrijker dan minder te gaan produceren. Ik vond dat niet."*[9] Minister Kamp daarentegen verklaart in zijn verhoor in tal van gesprekken, met zowel eigen medewerkers als met Jan de Jong, te zijn gewezen op het belang van vlakke winning en weinig fluctuaties.[10]

IV.3 Vlakke winning speelt wel een rol in besluitvorming over gaswinning

Uiteindelijk gaat vlakke winning (het minimaliseren van seizoenfluctuaties tussen zomer en winter), in 2013 toch een prominente rol spelen. In 2013 laat minister Kamp namelijk veertien onderzoeken uitvoeren, ter voorbereiding op een nog te nemen besluit over de gaswinning in Groningen (zie paragraaf 5.2.2 van hoofdstuk 5). Eén van die onderzoeken betreft de vraag aan Gasunie Transport Services (GTS) om na te gaan hoeveel de gaswinning uit Groningen teruggebracht zou kunnen worden met het oog op de leveringszekerheid. Daarbij wordt gevraagd twee scenario's uit te werken. Enerzijds een scenario waarin de Groningenproductie zo laag mogelijk is ('*Groningen minimaal*') en anderzijds een scenario waarin de Groningenproductie weliswaar zo laag mogelijk is, maar ook nog vlak is over het jaar heen ('*Groningen vlak*'). In dat tweede scenario ligt de minimaal noodzakelijk productie aanzienlijk hoger, omdat de gasvraag in de winter fors hoger ligt dan in de zomer.[11] Hoewel het argument van vlakke winning in de formele adviezen van de toezichthouder, noch in de adviezen van anderen een plek heeft gekregen, stelt minister Kamp in januari 2014 dat hij uit moet gaan van vlakke winning en de productie daarom niet verder omlaag kan dan naar 40 miljard kubieke meter (zie paragraaf 5.3.2 van hoofdstuk 5 over dit besluit).

> *Toen al, en nog een paar jaar daarna, werd mij voortdurend verzekerd dat die vlakke winning echt noodzakelijk was.*
>
> *Openbaar verhoor Henk Kamp, 9 september 2022*

Dit argument haalt de minister dan ook aan in zijn brief aan de Kamer van 17 januari 2014, waarin hij aankondigt dat de gaswinning uit Groningen wordt teruggebracht naar 42,5 miljard kubieke meter in 2014. Hoewel de productie bij maximale inzet van de beschikbare conversie-installaties kan worden teruggebracht naar 30 miljard, wijst de minister erop dat indien het

8 Ministerie van EZ. Mailbericht, 25 februari 2013 20:56. Onderwerp: FW: Gevoeiligheidsanalyse.
9 Verslag openbaar verhoor van de heer J. de Jong, 30 augustus 2022.
10 Verslag openbaar verhoor van de heer Kamp, 9 september 2022.
11 Bijlage Rapportage resultaten onderzoek 7 'Mogelijkheden kwaliteitsconversie en gevolgen voor de leveringszekerheid' bij Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28.

wenselijk is de productie uit Groningen gedurende het jaar zo vlak mogelijk te houden, een minimale productie van 40 miljard kubieke meter noodzakelijk is.[12]

Geconstateerd moet worden dat in januari 2014 echter geen van de adviserende partijen een formeel advies uitbrengt omtrent vlakke winning.

IV.4 2015: vlakke winning daadwerkelijk geadviseerd

Pas in 2015 komt SodM met formeel advies om de productiefluctuaties over het jaar heen zo veel mogelijk te beperken. Onderdeel van het advies in het rapport van SodM is dan: *"Breng de gasproductie terug tot een niveau waarbij het seismisch risico geminimaliseerd en zoveel mogelijk gestabiliseerd wordt, maar waarbij zodanig gelijkmatig wordt geproduceerd, dat snelle productiefluctuaties (tijdsduur week/maand) vermeden worden."* In een toelichting daarbij wordt aangegeven: *"Zolang niet duidelijk is wat de invloed is van snelle productiefluctuaties (op week- en maandbasis) op de seismiciteit acht SodM het niet verstandig om het productieniveau dermate te verlagen dat snelle productiefluctuaties onontkoombaar zijn. Indien er vanuit het oogpunt van leveringszekerheid in een koude winter een hogere gasproductie uit het Groningenveld noodzakelijk is, acht SodM het raadzaam deze verhoging zo gelijkmatig mogelijk door te voeren."*[13]

Duidelijke wetenschappelijke onderbouwing over de precieze relatie tussen het voorkomen van fluctuaties tussen seizoenen en de impact daarvan op seismiciteit blijft ook in de jaren erna uit, al ziet SodM wel aanwijzingen dat die relatie er is. SodM benadrukt meermaals het belang van meer onderzoek naar deze relatie.[14] Dat bevestigt ook inspecteur Annemarie Muntendam-Bos in het openbaar verhoor. Zij geeft aan dat er verschillende kennisbronnen aanleiding vormden om de aanname op te baseren dat vlakker winnen een positieve bijdrage zou kunnen leveren aan het beperken van de risico's, al is meer onderzoek nodig.[15] Maar, '*intuïtief*', zo stelt inspecteur-generaal Harry van der Meijden, leek het ook logisch om vlakker te winnen. In de empirie, evenals in studies van TNO en het CBS, waren er aanwijzingen dat het een rol zou kunnen spelen. Vanaf 2015 wordt er door de inspecteurs van SodM beter naar gekeken. Van der Meijden spreekt over een '*gedachtetrein*' die op gang kwam, waardoor het denken over de zin van vlakker produceren meer vorm krijgt en uiteindelijk een plaats krijgt in het advies van december 2015. Van der Meijden stelt dat het de kern van het advies aan de minister is om zo vlak mogelijk en zo laag mogelijk te winnen, maar niet zo laag dat je weer sterk moet gaan fluctueren. Over de precieze niveaus zegt hij geen uitspraken te kunnen doen, omdat SodM zelf geen inzage heeft in de leveringszekerheid.[16]

12 Kamerstuk II 2013/14 33529, nr. 28.
13 SodM (december 2015), p. 43.
14 SodM. Notitie inzake conceptuele en voorlopige bespiegelingen, 4 april 2017.
15 Verslag openbaar verhoor van mevrouw Muntendam-Bos, 29 augustus 2022.
16 Verslag openbaar verhoor van de heer Van der Meijden, 27 september 2022.

> *Alles was met elkaar verbonden: ga zo laag mogelijk zitten en vermijd zo veel mogelijk fluctuaties. Daar zat geen weging in, niet op dat moment in de adviezen zoals ze daar zo verwoord zijn.*
>
> *Openbaar verhoor Harry van der Meijden, 27 september 2022*

Hoewel door de NAM vlakke winning in 2012 nog als niet-relevant wordt beschouwd, verschuift ook de NAM in opvatting hierover. In 2015 blijkt uit mailcorrespondentie tussen Shell en de NAM dat de NAM het argument van vlakke winning ziet als een sterk argument om weg te blijven van een scenario waarbij in de eerste plaats stikstofconversie wordt toegepast en pas in tweede instantie laagcalorisch gas uit Groningen wordt gewonnen. Het argument (van vlakke winning) zou alleen gebruikt moeten worden wanneer vlak produceren meer veiligheidswinst zou opleveren dan een lager productieniveau. Vlak produceren levert echter niet meer veiligheidswinst op, zo wordt gesteld in de mail.[17] Het argument van de NAM in de bewuste email van 6 april 2015 is volgens de NAM (in een reactie aan de enquêtecommissie) in 2016 en 2017 wetenschappelijk aangetoond. Een vijftal verschillende studies geven volgens de NAM aan dat er geen verband kan worden aangetoond tussen vlakke winning en seismiciteit. Daarom is minder produceren volgens de NAM meer effectief voor het beperken van de seismiciteit dan vlakke productie. De NAM is van mening dat vlak produceren alleen zinvol is als dit niet leidt tot hogere productie.

In een brief van inspecteur-generaal Harry van der Meijden van 17 november 2017 aan de nieuwe minister van Economische Zaken en Klimaat, Wiebes, spreekt hij wel over '*convergentie*' in de standpunten tussen de NAM en SodM op dit punt. Hij wijst erop dat SodM en de NAM de opvatting delen '*dat vlak produceren zonder fluctuaties aan een vermindering van de aardbevingsdreiging en dus van risico's kan bijdragen*'.[18]

IV.5 Vanaf 2018: advies vlakke winning wordt losgelaten

Ook in het regeerakkoord van kabinet-Rutte III in 2017 wordt ten aanzien van de productie uit Groningen nog uitgegaan van vlakke winning. Minister-president Rutte verklaart hierover dat het kabinet al vanaf 2014 het advies krijgt om fluctuaties te voorkomen omdat die zouden leiden tot een hoger risico op aardbevingen. En dat advies beperkt de mogelijkheden om in de formatie van het nieuwe kabinet al een stap verder te gaan in de verlaging van de gaswinning, stelt Rutte.

> *Dat was ook wel een beetje een frustratie van de formerende partijen in die formatie, herinner ik mij, omdat we dachten: wij kunnen meer doen dan we nu doen.*
>
> *Openbaar verhoor Mark Rutte, 13 oktober 2022*

17 Shell. Mailwisseling. 6 april 2015. Onderwerp: FW: waarom vlak produceren.
18 SodM. Brief inspecteur-generaal Van der Meijden aan minister Wiebes inzake kennismaking van de IGM met de minister, 17 november 2017.

Omdat vlakke winning noodzakelijk is, blijft de voorgenomen reductie van de gaswinning uit het Groningenveld in het regeerakkoord beperkt tot 1,5 miljard kubieke meter. Daar komt echter verandering in na de aardbeving van Zeerijp en het daaropvolgende advies van de toezichthouder. In februari 2018 laat SodM het argument van vlakke winning los. *"Vlakke winning is niet meer heiligmakend",* constateert Rutte in zijn verhoor.[19]

SodM wijst er in het advies van februari 2018 op dat het in de eerste plaats van belang is de gaswinning zo veel als mogelijk omlaag te brengen. Wel schrijft SodM dat het '*regionaal zo vlak mogelijk produceren'* de kans op het aantal en op zwaardere bevingen kan verminderen, maar dit is niet de vorm van vlakke winning die in dit themahoofdstuk beschreven wordt.[20] In het advies van juni 2018 stelt SodM dat het voorkomen van fluctuaties weliswaar van belang is, maar dat het afbouwen van het volume van de gaswinning absoluut prioriteit moet hebben.[21]

Inspecteur Muntendam-Bos legt het als volgt uit: *"In 2018 hebben we juist die fluctuaties weer losgelaten en zijn we teruggegaan: nee, het moet echt zo laag mogelijk. Je moet het eigenlijk vergelijken met een tak die je probeert door te buigen. De primaire oorzaak van waarom er spanning op die tak staat, is dat je hem doorbuigt. Geef je hem dan uiteindelijk nog een zetje van een fluctuatie, dan knakt hij, maar als je hem gewoon stug blijft doorbuigen, knakt hij uiteindelijk ook. De primaire oorzaak blijft dat die spanningsopbouw door de gaswinning er is en doordat de druk in het veld daalt. Die fluctuaties zijn niet de primaire oorzaak van waarom er spanning wordt opgebouwd in het veld. Het is misschien wel een trigger voor seismiciteit, dat die op een ander moment plaatsvindt, maar het is niet de primaire oorzaak."*[22]

Met het ondergeschikt maken van het argument van vlakke winning aan zo laag mogelijke gaswinning, wordt in februari 2018 de weg vrijgemaakt om de gaswinning, voor het eerst, daadwerkelijk terug te brengen tot het minimale niveau dat voor de leveringszekerheid vereist is.

IV.6 Een gelegenheidsargument voor hogere winning?

Dat in de jaren 2015-2017 het vermijden van productiefluctuaties onderdeel is van de formele advisering, leidt ertoe dat de gaswinning minder ver teruggebracht wordt dan mogelijk is vanuit het oogpunt van leveringszekerheid, constateert inspecteur Muntendam-Bos in het verhoor met de parlementaire enquêtecommissie.[23] Een lager winningsniveau betekent namelijk ook een grotere kans op productiefluctuaties en verschillen in de zomer en winter. Inspecteur-generaal Theodor Kockelkoren, onder wiens leiding begin 2018 het argument van vlakke winning wat meer los wordt gelaten, constateert ook dat er jarenlang zeer veel waarde is toegekend aan het argument van vlakke winning. Hij spreekt zelfs over *'heilig verklaren'*.

19 Verslag openbaar verhoor van de heer Rutte, 13 oktober 2022.

20 SodM. Brief inspecteur-generaal Kockelkoren aan minister Wiebes inzake advies Groningen-gasveld n.a.v. aardbeving Zeerijp van 8 januari 2018, 1 februari 2018.

21 SodM. Brief inspecteur-generaal Kockelkoren aan minister Wiebes inzake advies over aanvulling op winningsplan Groningen 2016, 12 juli 2018, p.5.

22 Verslag openbaar verhoor van mevrouw Muntendam-Bos, 29 augustus 2022.

23 Verslag openbaar verhoor van mevrouw Muntendam-Bos, 29 augustus 2022.

> *Het viel mij op in de verhoren dat de regering vlakke winning zo ongeveer heilig heeft verklaard. Ik geloof niet dat SodM dat heeft gedaan. Ik denk dat SodM vlakke winning wel als een factor naar voren heeft geschoven – ik geloof dat in één van de adviezen vlakke winning misschien ook wel als eerste is genoemd – maar het is nooit naar voren gebracht door SodM als: het eerste wat je moet doen, is vlak winnen en daarna pas al het overige.*
>
> *Openbaar verhoor Theodor Kockelkoren, 14 oktober 2022*

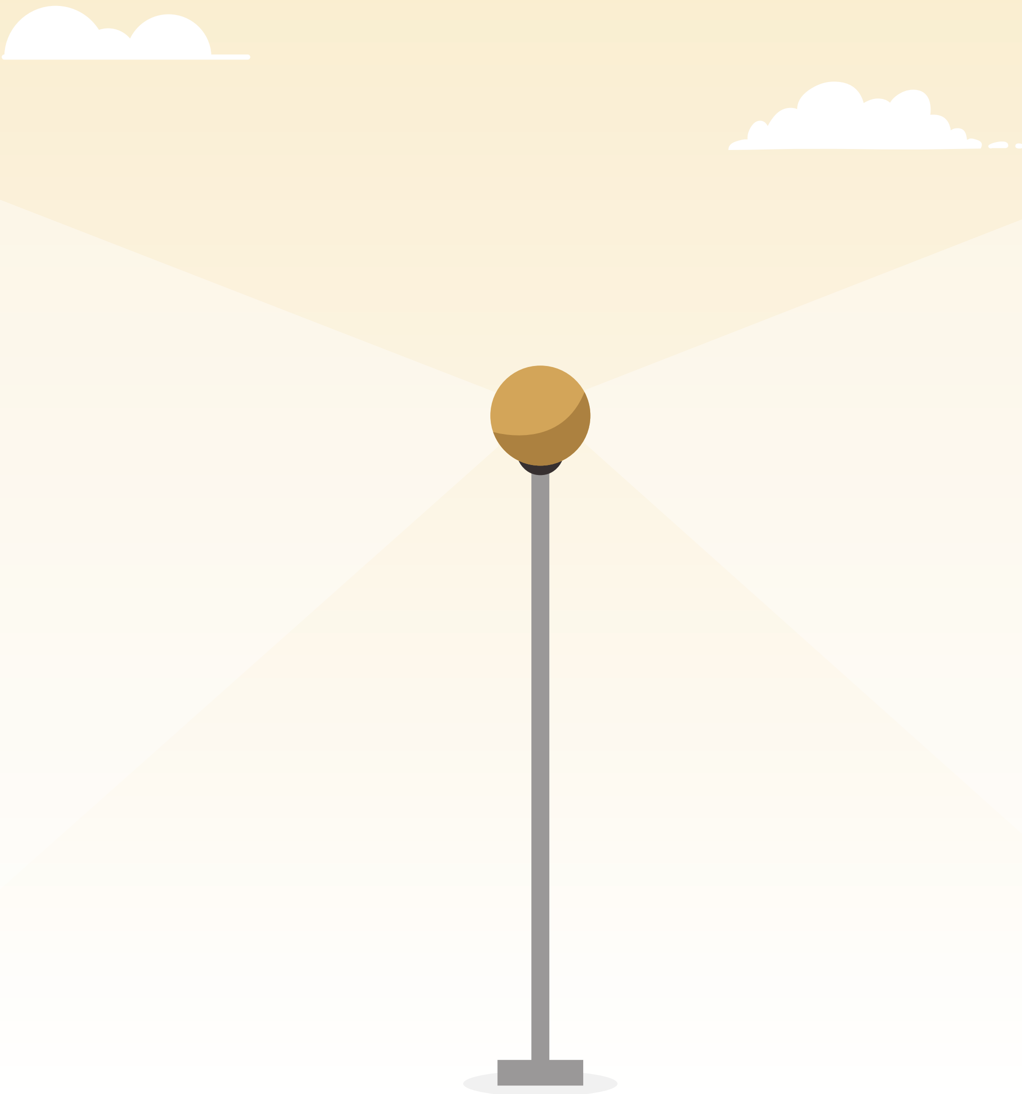
Daarbij reflecteert Kockelkoren erop dat SodM zelf ook nadrukkelijker naar voren had kunnen brengen dat vlakke winning één van de mogelijke maatregelen zou kunnen zijn en sterker had kunnen benadrukken dat de prioriteit zou moeten liggen op het verlagen van de gaswinning.[24]

IV.7 Bevindingen

Discussie over vlakke winning beïnvloedt de besluitvorming
Vlakke winning wordt voor het eerst in het conceptadvies van SodM eind 2012 genoemd, maar komt begin 2013 niet terecht in het definitieve advies. De discussie over nut en noodzaak van vlakke winning heeft zo bezien al vanaf 2013, dus zelfs twee jaar voordat het voorkomen van productiefluctuaties daadwerkelijk wordt geadviseerd, een rol gespeeld in de besluitvorming over de verlaging van de gaswinning. Het argument was met name voor het ministerie van Economische Zaken belangrijk in de besluitvorming over de verlaging van de gaswinning, en vormde de argumentatie om op een hoger niveau te blijven produceren.

Onduidelijkheid vlakke winning heeft lang geduurd
Hoewel de toezichthouder stelt dat vlakke winning niet het belangrijkste element van de advisering is geweest, heeft men verzuimd daar in de communicatie en onderlinge contacten helder en frequent op te wijzen, waardoor de verwarring vele jaren in stand is gebleven.

24 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.

Hoofdstuk V

Toezicht

V Toezicht

Dit themahoofdstuk biedt inzicht in de ontwikkelingen die zich de afgelopen 25 jaar hebben voorgedaan in het toezicht door rijskinspecties in het algemeen en in de ontwikkelingen bij Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) in het bijzonder. Dit gebeurt aan de hand van een aantal perioden waarin het (denken over het) rijksbrede toezicht veranderde. Dit hoofdstuk bevat per periode steeds eerst een beschrijving op hoofdlijnen van de heersende visie op toezicht, gevolgd door een korte beschouwing van de organisatorische vormgeving en aansturing van SodM in de betreffende periode.

Het thema 'toezicht' is overigens breder dan alleen het functioneren van rijksinspecties en bij toezicht op de Groningse gaswinning zijn, naast SodM, ook tal van andere (kennis)organisaties betrokken. De feitenreconstructie (hoofdstukken 1 tot en met 9) schetst dat bredere beeld. De nadruk in dit themahoofdstuk ligt vooral op toezicht door rijksinspecties en de rol van SodM. In tabel V.1 zijn de perioden weergegeven die in dit themahoofdstuk achtereenvolgens aan de orde komen.[1]

Tabel V.1 Overzicht beschreven perioden

Periode	Omschrijving
1995-2000	toezicht als tegenhanger voor marktwerking, privatisering en verzelfstandiging
2001-2005	toenemende aandacht voor het belang van goed toezicht
2005-2006	toezichthouders onder vuur en roep om vorming van één rijksinspectie
2007-2010	bezuinigingen op het toezicht en toenemende samenwerking tussen inspecties
2010-2013	verdere bezuinigingen op het toezicht
2013-2016	hernieuwde aandacht voor het belang van goed toezicht
2016-2019	focus op onafhankelijkheid en onpartijdigheid van inspecties
Vanaf 2020	naar een wettelijke verankering van onafhankelijk en onpartijdig toezicht

1 Deze fasering is gebaseerd op de tijdlijn die de Inspectieraad heeft opgesteld ter gelegenheid van zijn 15-jarig bestaan (zie: Vijftien jaar Inspectieraad).

Tabel V.2 geeft een overzicht van de huidige rijskinspecties in volgorde van grootte, uitgaande van hun personeelsomvang (in aantallen fte per 1/1/2023).

Tabel V.2 Omvang formatie rijksinspecties

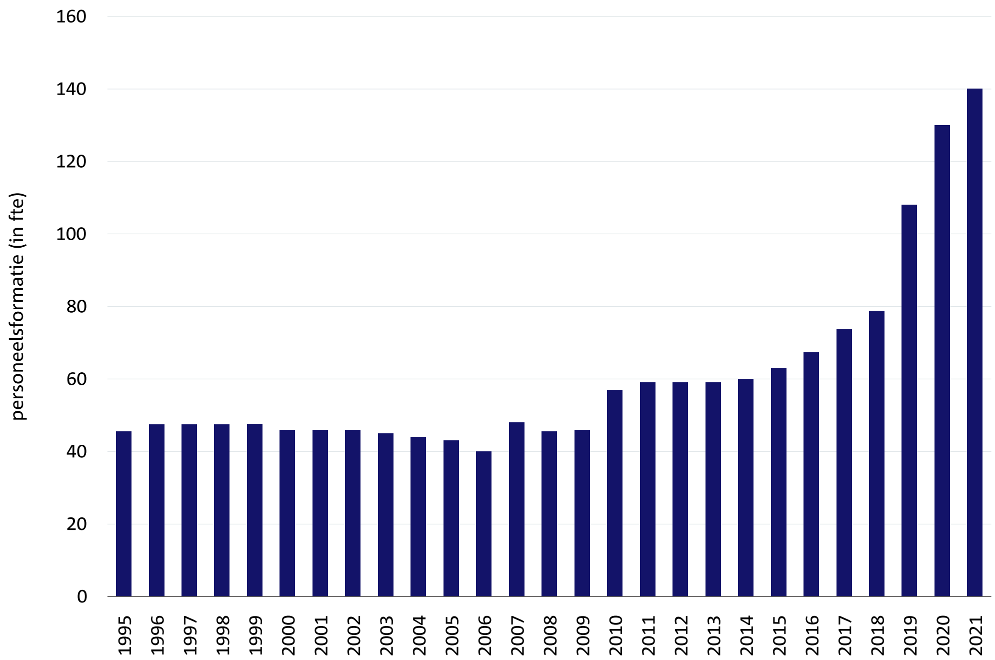
Organisatie	Aantal fte (per 1/1/2023)
Nederlandse Voedsel en Warenautoriteit	3.244
Nederlandse Arbeidsinspectie	1.591
Inspectie Leefomgeving en Transport	1.472
Inspectie Gezondheidszorg en Jeugd	902
Inspectie van het Onderwijs	598
Agentschap Telecom	391
Staatstoezicht op de Mijnen	149
Inspectie Justitie en Veiligheid	120
Inspectie Overheidsinformatie en Erfgoed	36
Inspectie Veiligheid Defensie	31
Inspectie Belastingen, Toeslagen en Douane	23
Totaal	**8.557**

Bron: Inspectieraad

Met een huidige formatie van 149 fte behoort SodM qua personeelsbestand tot de kleinere rijksinspecties. Tabel V.2 laat zien dat SodM gekenschetst kan worden als ‘de grootste van de kleinere rijksinspecties’.[2]

2 Tabel V.2 is gebaseerd op de meest actuele cijfers van de Inspectieraad. Op 16 mei 2022 heeft de Inspectieraad een technische briefing gegeven aan de enquêtecommissie, waarbij deze cijfers zijn gepresenteerd die op verzoek van de commissie naderhand zijn geactualiseerd naar de stand per 1/1/2023. Informatie over rijksinspecties is ook raadpleegbaar op https://inspectielandschap.nl.

Figuur V.1 geeft een overzicht van de ontwikkeling van de formatie van SodM (in fte) gedurende de hier beschreven periode 1995-2021.

Figuur V.1 Ontwikkeling personeelsformatie SodM 1995-2021

Bron: Jaarverslagen SodM

V.1 1995-2000: Toezicht als tegenhanger voor marktwerking, privatisering en verzelfstandiging

V.1.1 Ontwikkelingen rijksbreed 1995-2000

In de jaren ’90 van de vorige eeuw zet de overheid in op meer marktwerking, privatisering en verzelfstandiging. Daardoor komen departementen op grotere afstand van de uitvoering van beleid te staan. “*Door het meer op afstand van de overheid plaatsen van de publieke dienstverlening en de blijvende behoefte van politiek en samenleving om publieke belangen te bewaken, is […] toezicht een steeds prominentere rol gaan spelen in tal van maatschappelijke domeinen*”, zo constateert de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in 2013 in een rapport over de ontwikkelingen van het toezicht binnen de overheid.[3]

Vanaf het eind van de jaren ’90 gaan rijksinspecties vaker met elkaar overleggen. De bestuurders van de Inspectie voor de Gezondheidszorg, de Arbeidsinspectie, de Inspectie Politie en de

3 WRR (augustus 2013).

Onderwijsinspectie komen vanaf 1997 maandelijks bijeen onder de naam Gemeenschappelijk Overleg Inspecties. In 2000 wordt dat overleg omgevormd tot het IG-beraad. Vrijwel alle inspecties nemen daaraan deel, evenals de ministeries van Justitie en van Binnenlandse Zaken.[4] Het beraad is bedoeld voor onderlinge afstemming en voor professionalisering door middel van kennisuitwisseling. Zo komt er onder meer een groep bijeen vanuit verschillende inspecties die de basis legt voor het risicogericht toezicht van de rijksinspecties.[5] Tegenover het feit dat het belang van toezicht toeneemt ter borging van publieke belangen bij toenemende marktwerking en verzelfstandiging, wordt het voor toezichthouders niet altijd makkelijker, doordat ook sterk vertrouwd wordt op zelfregulering.

V.1.2 Ontwikkelingen SodM 1995-2000

De manier van denken in deze periode over meer marktwerking, een overheid op afstand en vertrouwen in zelfregulering, is terug te zien in de voorstellen voor een nieuwe Mijnbouwwet in 1998. Over de mogelijke gevolgen van deze wet voor de toezichthouder schrijft de minister van Economische Zaken Jorritsma op 29 september 1998 in de memorie van toelichting van de Mijnbouwwet: *“Het ziet er niet naar uit dat de inhoud en de zwaarte van hun taak door het wetsvoorstel zal veranderen aangezien er – overeenkomstig de huidige situatie – sprake zal zijn van een grote mate van spontane naleving.”*[6] De minister schrijft dat de doelgroep – de mijnbouwbedrijven – overzichtelijk is en dat *‘de relatie’* die het Staatstoezicht met de bedrijven heeft opgebouwd *‘de mate van spontane naleving op positieve wijze beïnvloeden’*. De minister wijst ook op de trend van zelfregulering in de mijnbouwsector waardoor de ‘*verantwoordelijkheid voor de veiligheid, de gezondheid en het milieu’* steeds meer *‘bij de bedrijven zelf’* komt te liggen. Volgens de minister zijn de ervaringen tot nu toe positief. Toenmalig inspecteur-generaal Jan de Jong verwoordt in zijn openbaar verhoor het denken over toezicht in die tijd als volgt:

> *De verwachting was dat de oliemaatschappijen min of meer precies zouden doen wat er in die wet staat en dat er geen extra toezicht nodig was*
>
> *Openbaar verhoor Jan de Jong, 30 augustus 2022*

V.2 2001-2005: Toenemende aandacht voor het belang van goed toezicht

V.2.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2001-2005

In deze periode komt er meer (bestuurlijke) aandacht voor het belang van goed toezicht. Dit wordt mede gevoed door twee grote incidenten waarbij gebreken in het toezicht aan het licht komen: de vuurwerkramp in Enschede, op 13 mei 2000, en de cafébrand in Volendam, op 1 januari 2001.

4 Inspectieraad (8 maart 2022).
5 Inspectieraad (1 maart 2022).
6 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 3.

In 2001 formuleert het kabinet-Kok II een eerste kaderstellende visie op toezicht. Deze visie is in 1998 aangekondigd in het regeerakkoord van het kabinet-Kok II. Het kabinet stelt daarin dat toezicht goed geregeld moet zijn als overheidstaken op enige afstand of door de markt worden uitgevoerd. Ook vormt deze visie de kabinetsreactie op het advies *Vertrouwen in onafhankelijkheid* van de Ambtelijke Commissie Toezicht. In de visie wordt het begrip toezicht gedefinieerd en wordt het belang van toezicht als onderdeel van checks-and-balances beschreven. Opgemerkt wordt dat toezicht *'onafhankelijk, transparant en professioneel'* moet zijn.

In 2005 publiceert het kabinet-Balkenende II een tweede kaderstellende visie op toezicht, getiteld *Minder last, meer effect*. Hierin staan zes principes van goed toezicht; aan de drie principes uit de eerste kaderstellende visie worden drie nieuwe principes toegevoegd: *'selectief, slagvaardig en samenwerkend'.* Hieruit blijkt dat er rond die tijd meer nadruk komt te liggen op efficiënt toezicht en op minder toezichtlasten voor het bedrijfsleven.[7]

V.2.2 Ontwikkelingen SodM 2001-2005

In deze periode treedt een wijziging van de Mijnbouwwet in werking die vergaande gevolgen heeft voor SodM. Door de wet moeten mijnbouwbedrijven hun productieplannen beschrijven in een winningsplan waarin zij ook ingaan op de seismiciteit. SodM moet deze winningsplannen beoordelen.

"Er waren in Nederland zo'n 300 velden, dus zo'n 300 winningsplannen", aldus toenmalig inspecteur-generaal De Jong in zijn openbaar verhoor. Niet alleen seismiciteit is een punt van aandacht in de (toetsing van) winningsplannen, maar ook zo, verklaart De Jong: "*Bodem-beweging en allerlei andere aspecten, bijvoorbeeld hoe je ermee omging dat ervoor gezorgd werd dat er voldoende activiteit in het veld was, dus dat er geboord werd, dat er nieuwe installaties werden gebouwd. [...] De timing van bepaalde dingen is heel belangrijk: als we daar dat en dat gaan bouwen, willen we er in die en die fase bij zijn met onze inspecteurs. Dat had dus best wel handen en voeten, maar het was ook veel extra werk en dat werd niet gewaardeerd.*"[8]

V.3 2005-2006: Toezichthouders onder vuur en roep om vorming van één Rijksinspectie

V.3.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2005-2006

Vanaf de jaren 2005-2006 is een trendbreuk te zien, die zich doorzet in de periode erna. Tot 2005 gaat de aandacht vooral uit naar de regulering en is de bijbehorende toezichthouder een vanzelfsprekend gegeven. Sindsdien richt de discussie zich meer op de toezichthouders zelf.[9] Er ontstaat een roep om het aantal toezichthouders en de kosten van het toezicht terug te dringen.[10] Dit gaat echter niet gepaard met een kritischer houding naar marktwerking en regulering: hoewel men minder geld voor toezicht beschikbaar wil stellen, neemt het

7 Inspectieraad (1 maart 2022).
8 Verslag openbaar verhoor van de heer J. de Jong, 30 augustus 2022.
9 Ottow, A. (2014), p. 107.
10 Morawski et al. (2013), pp. 43-51.

aantal taken voor toezichthouders niet af, maar komen er juist taken bij.[11] In 2005 worden de toezichthouders vergeleken met '*zelfrijzend bakmeel*': zowel vanuit de Tweede Kamer[12] als vanuit het bedrijfsleven[13] wordt kritiek geuit op de toename van het aantal toezichthouders.[14]

In november 2005 neemt de Tweede Kamer de motie-Aptroot c.s. aan die oproept tot de vorming van één inspectie- en controledienst voor het bedrijfsleven.[15] Deze heeft als doel de kosten en administratieve lasten voor bedrijven aanzienlijk te verminderen en een kostenbesparing bij de overheid te realiseren. In januari 2006 reageren de ministers voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en van Economische Zaken op de motie.[16] "*Het kabinet onderschrijft dat de administratieve lasten en uitvoeringskosten voor bedrijven verder moeten worden verminderd. Daarom blijft het de vermindering van toezichtlasten voor ondernemers en instellingen centraal stellen. (…) Door de grote diversiteit in toezicht, is een eenheidsoplossing geen verstandige optie. Het is vooral zoeken naar intelligent maatwerk met impact. In die zin acht het Kabinet het simpelweg uitvoeren van de motie Aptroot, indien al mogelijk, geen recht doen aan de gecompliceerde werkelijkheid. Wel ziet het Kabinet de motie als een aanmoediging voor het met kracht voortgaan op de ingeslagen weg.*"

De Tweede Kamer is niet tevreden over deze kabinetsreactie en neemt in februari 2006 (nagenoeg Kamerbreed) een tweede motie-Aptroot c.s. aan.[17] Daarin verzoekt de Tweede Kamer de regering vóór 1 mei 2006 het plan voor realisatie van één inspectie- en controledienst voor het bedrijfsleven aan de Kamer voor te leggen. In september 2006 reageert het kabinet en geeft aan niet over te gaan tot de vorming van één rijksinspectie, maar wel tot verdergaande afspraken over lastenverlichting voor bedrijven.[18] Dit kan bereikt worden door een meer integrale aanpak van het toezicht en betere samenwerking tussen inspecties. De inspecties zullen in domeinen gaan samenwerken '*als waren zij één inspectie*'.

In december 2006 volgt een brief van het kabinet aan de Tweede Kamer over de implementatie van de kaderstellende visie op toezicht uit 2005.[19] Daarin benadrukt het kabinet nogmaals niet te streven naar een samenvoeging van de inspectie- en controlediensten tot één dienst. Wel vindt het kabinet het nodig dat er één frontoffice per domein wordt gevormd en dat die frontoffices de volgende hoofdtaken krijgen: (1) verplichte samenwerking tussen inspecties; (2) domeingericht toezicht; (3) de toezichtlasten voor bedrijven met 25% verminderen; (4) maximaal twee inspecties per mkb-bedrijf per jaar en (5) oprichting van de Inspectieraad en een taskforce.

11 Ottow, A. (2014), p. 107.
12 Het was het Kamerlid De Nerée tot Babberich (CDA) die de vergelijking maakte tussen toezichthouders en zelfrijzend bakmeel (Handelingen II 2005/06, nr. 8, pp. 399-426.)
13 Op 20 oktober 2005 was "Toezichthouders: zelfrijzend bakmeel" de kop van een artikel in Forum, het opinieblad van Werkgeversorganisatie VNO/NCW.
14 Ottow, A. (2014), p. 107.
15 Kamerstuk II 2005/06, 30300-XIII, nr. 29.
16 Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 71.
17 Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 77.
18 Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 107.
19 Kamerstuk II 2006/07, 27831, nr. 21.

V.3.2 Ontwikkelingen SodM 2005-2006

> *Maar de werkelijkheid was: elk jaar anderhalve man minder. Het woord "uitbreiden" kwam in het vocabulaire van SodM helemaal niet voor.*
>
> *Openbaar verhoor Hans Roest, 28 juni 2022*

In het Jaarverslag 2000 meldt SodM dat het zijn personeelsbegroting – op eigen initiatief en tegen de trend in – naar beneden heeft gebracht. In de jaarverslagen vanaf 2003 maakt SodM herhaaldelijk melding van een hoge werkdruk.[20] Deze hoge werkdruk is het gevolg van een combinatie van nieuwe taken, taakstellingen die het kabinet oplegt aan overheidsorganisaties en moeilijk vervulbare vacatures. De formatie van SodM daalt van 46 fte in het jaar 2000 naar 40 fte in het jaar 2006.

Deze rijksbrede ontwikkeling in toezichtsland in deze periode, is ook voor SodM merkbaar en wordt door toenmalig inspecteur bij SodM Hans Roest als volgt verwoord: "*Daarnaast hadden we natuurlijk een Kamer en een kabinet met de taakstelling om inspecties te verkleinen en samen te voegen. De motie-Aptroot is daarnet al even ter sprake gekomen; alles om die inspecties maar kleiner en kleiner en efficiënter te maken. Dus het was een tijd waarin het woord "uitbreiden" niet bestond binnen onze dienst. We moesten anderhalve man per jaar kleiner worden, dacht ik. De tijdgeest was gewoon "met veel minder mensen het werk doen", terwijl er een problematiek was om u tegen te zeggen*."[21]

V.4 2007-2010: Bezuinigingen op het toezicht en toenemende samenwerking tussen inspecties

V.4.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2007-2010

In 2007 wil het kabinet-Balkenende IV met het programma *Vernieuwing Rijksdienst* tot een doelmatiger en doeltreffender presterende overheid komen. Het kabinet kiest voor een aanzienlijke reductie van de inspectiecapaciteit. De inspecties krijgen een taakstelling ter grootte van 20% van hun budget opgelegd. In de *Nota Vernieuwing Rijksdienst* staat hierover: "*Het kabinet heeft in het kader van het programma Vernieuwing Rijksdienst gekozen voor een reductie van de lastendruk op de maatschappij en vindt dat ook inspecties daarbij een rol moeten spelen. Tevens oordeelt het kabinet dat een betere prioriteitstelling in wat er geïnspecteerd moet worden tot een minder grote omvang kan leiden. Ook het hanteren van nieuwe methoden zoals risicoanalyses kan de benodigde inspectiecapaciteit reduceren. En ten slotte kan tevens het uitgaan van vertrouwen in plaats van wantrouwen een rol spelen, zeker in combinatie met het meer vertrouwen op het zelfregulerend vermogen van beroepsgroepen of branches*."

Daarnaast wordt in deze nota opnieuw het belang van samenwerking tussen de verschillende inspecties benadrukt. Belangrijk onderdeel daarvan is een eerder geïntroduceerde aanpak

20 SodM. Jaarverslagen 2003-2006.
21 Verslag openbaar verhoor van de heer Roest, 28 juni 2022.

gericht op sectoren (domeinen) "*waarbij ernaar gestreefd wordt om per domein een zodanige werkwijze te hebben dat bedrijven in dat domein nog maar met één loket te maken hebben dat namens de rijksinspecties als voordeur naar het totale inspectieapparaat functioneert. Daarmee kan ook gegarandeerd worden dat niet allerlei verschillende Inspecties op verschillende momenten op bezoek komen*."

Om de toenemende samenwerking te onderstrepen wordt in 2007 het informele IG-beraad geformaliseerd tot Inspectieraad en wordt het secretariaat van het IG-beraad omgevormd tot Bureau Inspectieraad. De Inspectieraad krijgt de opdracht de samenwerking tussen de inspecties vorm te geven.[22]

V.4.2 Ontwikkelingen SodM 2007-2010

In 2007 treedt een lichte kentering op in de formatie van SodM.[23] Na enkele jaren van krimp is sprake van een lichte groei. In 2007 krijgt SodM extra capaciteit toegekend, maar moet het tegelijkertijd personeel inleveren als gevolg van een nieuwe taakstelling. Per saldo is echter sprake van een lichte toename van de capaciteit. In 2008 vindt een reorganisatie plaats, om de bezuinigingen op te vangen die het gevolg zijn van deze nieuwe taakstelling. Uit de jaarverlsagen blijkt echter dat de werkdruk hoog blijft. Dit leidt ertoe dat de Inspecteur-generaal der Mijnen in 2009 bij de secretaris-generaal van het ministerie van Economische Zaken aan de bel trekt vanwege een nijpend personeelstekort. De secretaris-generaal honoreert die aanvraag deels (8,5 fte van de gevraagde 13 fte). De jaren daarna kenmerken zich door een combinatie van nieuwe taakstellingen, nieuwe taken en een groeiende formatie.

In 2009 wordt een verkenning uitgevoerd naar de vraag of het wenselijk is dat SodM en de VROM-inspectie samengaan. In oktober 2009 besluit de minister van EZ daarvan af te zien. De belangrijkste reden is dat uit de verkenning blijkt dat met een fusie geen of weinig directe efficiencyvoordelen zijn te behalen. *"De beoogde voordelen kunnen grotendeels ook gerealiseerd worden door nog nauwere samenwerking. Hiertoe is de samenwerkingsovereenkomst tussen VROM-I en SodM geactualiseerd."*[24] In het jaarverslag 2009 van SodM staat ook dat besloten is om SodM als zelfstandige dienst van het ministerie van Economische Zaken te laten voortbestaan.[25]

Over de periode tot 2010 verklaart toenmalig inspecteur-generaal De Jong dat het werk moeilijk te behappen was: "*Er speelden ook heel veel andere dingen. Er zijn al een paar dingen genoemd: gaswinning in de Waddenzee, opslag van gas in het Bergermeer, na-ijlende mijnschade in Limburg en geothermie, waarvan iedereen dacht dat het een heel goede zaak was. Dat moesten we met de paar mensen die we hadden allemaal behappen, wat heel moeilijk was*."[26]

22 Inspectieraad (1 maart 2022).
23 SodM, Jaarverslagen 2007-2014.
24 SodM. Brief van Inspecteur-generaal der Mijnen aan secretaris-generaal Buijink inzake Managementreview-verklaring 2009, 25 februari 2010.
25 SodM (2010).
26 Verslag openbaar verhoor van de heer J. de Jong, 30 augustus 2022.

V.5 2010-2013: Verdere bezuinigingen op het toezicht

V.5.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2010-2013

In 2010 besluit het kabinet-Balkenende IV tot het opleggen van een efficiencytaakstelling van 231 miljoen euro voor alle departementen, te realiseren door bezuinigingen op personeel en materieel. Een jaar later formuleert het kabinet-Rutte I ook een generieke efficiencytaakstelling van (afgerond) 1,5% per jaar per departement, inclusief zelfstandige bestuursorganen, rechtspersonen met een wettelijke taak en baten-lastendiensten, te realiseren door productiviteitsverhoging.[27]

In het regeerakkoord *Vrijheid en verantwoordelijkheid* van 30 september 2010 roept het kabinet-Rutte I op tot de vorming van één rijksinspectie. Daarnaast wordt een '*inspectievakantie*' geïntroduceerd:

- "*Er wordt door de rijksoverheid verder gewerkt aan de vorming van een rijksinspectie en centralisatie van bedrijfsvoering [...] met een adequate aansturing en doorzettingsmacht voor de verantwoordelijke bewindspersoon*."
- "*Per 1 januari 2011 komt er een zogeheten 'inspectievakantie' voor het bedrijfsleven. Bij deugdelijke zelfregulering (certificering) kan met minder inspectieonderzoeken per bedrijf worden volstaan*."

De bijlage bij het regeerakkoord bevat onder de kop '*kleinere overheid*' een ombuiging die oploopt van 0,2 miljard euro in 2011 tot 6,1 miljard euro in 2015 en structureel 6,6 miljard euro vanaf 2016. Om deze bezuinigingen te realiseren, wordt in februari 2011 het *Uitvoerings-programma Compacte Rijksdienst* gepubliceerd. Over de rijksinspecties staat daarin onder meer dat wordt verkend welke inspecties en toezichthouders 'ontdubbeld' kunnen worden. De prioriteit ligt bij twee clusters: Het cluster toezichthouders niet-financiële markten en het cluster rijksinspecties fysieke veiligheid bedrijven. "*Kijkend naar maatschappelijke doelgroep en aard van het inspectiewerk is er een categorie van inspecties waar de samenwerking veel verder kan gaan dan nu het geval is*." Hierbij doelt men op SodM, de VROM-inspectie en de directie Major Hazard Control van de Arbeidsinspectie.

In 2013 verschijnt een onderzoek naar toezichthouders. De resultaten van dit onderzoek worden gepubliceerd in het *Tijdschrift voor Toezicht* in een artikel getiteld 'Trends in toezicht: middelen, prestaties'.[28] Uit het onderzoek blijkt dat er in de periode 2007-2011 zowel stijgers als dalers zijn in de personele omvang van de inspecties. Het aantal fte van alle inspecties gezamenlijk is in 2011 8% lager dan in 2007 (een daling van afgerond 10.885 fte in 2007 naar 10.030 fte in 2011). De omvang van de apparaatskosten zijn daarentegen in dezelfde periode juist gestegen met ruim 13%, ofwel zo'n 140 miljoen euro (van afgerond 1,10 miljard euro in 2007 naar 1,24 miljard euro in 2011). De auteurs merken op dat het groter worden van enkele toezichthouders verschillende oorzaken kan hebben, maar dat de oorzaak vaak ligt in een uitbreiding van de wettelijke taken van de toezichthouder.

27 Bijlage bij Kamerstuk II 2012/13, nr. 31490, nr. 104, p. 7.
28 Morawski et al. (2013), pp. 43-51.

V.5.2 Ontwikkelingen SodM 2010-2013

In bovengenoemd onderzoek uit 2013 blijkt dat bij SodM in de periode 2007-2011 sprake is van een stijging van de formatie met 21% (van 48 naar 58 fte) en een stijging van de apparaatskosten met 28% (van 4,7 miljoen euro naar 6 miljoen euro). Beide stijgingen zijn groter dan de gemiddelde stijging onder alle inspectiediensten. De auteurs merken op dat de formatie bij SodM groeide met 21% "*als gevolg van het besluit om SodM als zelfstandige dienst te laten voortbestaan. Omdat onvoldoende kritische massa binnen de SodM een van de redenen voor deze verkenning was, is dit probleem aangepakt door het aantal fte van SodM uit te breiden*."[29] Hoe '*onvoldoende kritische massa*' moet worden opgevat, vermeldt het onderzoek niet.

Het *Uitvoeringsprogramma Compacte Rijksdienst* kondigt een verkenning aan naar de mogelijkheden om de rijksinspecties die zich bezighouden met fysieke veiligheid bedrijven te clusteren. De optie die wordt onderzocht betreft het onderbrengen van SodM en de directie Major Hazard Control van de Arbeidsinspectie in een directie Risicovolle bedrijven van de Inspectie Leefomgeving en Transport (sinds 2011 de opvolger van de VROM-inpspectie).[30] Onduidelijk is wat de resultaten van dit onderzoek zijn. Wel is duidelijk dat de onderzochte optie niet in uitvoering is gebracht.

Over het idee om inspecties samen te voegen verklaart de inspecteur-generaal der Mijnen De Jong in zijn openbaar verhoor dat SodM destijds al integraal werkt en bij hun inspectie naar veel aspecten tegelijk kijkt: "*Wij hebben altijd gesteld dat wij een typisch voorbeeld zijn van juist integraal kijken. Wij waren de enige inspectiedienst die bij oliemaatschappijen over de vloer kwam. Wij hadden dus geen tegenstrijdigheid. Als wij iets zagen wat niet deugde op het gebied van arbeidsveiligheid en we zagen ook iets op het gebied van milieu – dat gebeurde natuurlijk ook, want daar keken we ook naar – was dat nooit in strijd met elkaar. Dan werd dat gewoon in samenhang met die oliemaatschappij gedeeld en werden die dingen opgelost. […] Onze inspecteurs keken dus integraal naar die zeven of acht wetten waar wij verantwoordelijk voor waren. Dat was voor mij destijds ook in het Inspectieberaad, zoals dat heette, waarin dus de inspecteurs-generaal van Nederland elkaar één keer in de maand troffen, reden om te zeggen: ik denk dat wij het voorbeeld zijn, dat je het ook zus zou kunnen doen. Dat kan niet overal, maar bijvoorbeeld in ziekenhuizen of in scholen zou je dat makkelijk kunnen doen*."[31]

V.6 2013-2016: Hernieuwde aandacht voor het belang van goed toezicht

V.6.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2013-2016

Onder het kabinet-Rutte II ontstaat hernieuwde aandacht voor het belang van toezicht. 'Krachtiger toezicht' wordt een thema van de *Hervormingsagenda Rijksdienst*. In 2013 verschijnt het advies *Toezien op publieke belangen* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over het belang van onafhankelijk toezicht voor het borgen van publieke belangen.[32] De WRR

29 Morawski et al. (2013), p. 46.
30 Bijlage bij Kamerstuk 2011/12, 32849, nr. 18.
31 Verslag openbaar verhoor van de heer J. de Jong, 30 augustus 2022.
32 Inspectieraad (1 maart 2022).

constateert onder meer dat het denken en de discussie over de kernwaarden van goed toezicht – waaronder onafhankelijkheid, onpartijdigheid en publieke verantwoording – ten onrechte op de achtergrond zijn geraakt door de nadruk op lastenreductie, budgettaire taakstellingen en fusies. De WRR pleit voor een verruiming van het perspectief, dat wil zeggen voor een blik op het rijkstoezicht die verder reikt dan de incidenten van vandaag en die meer recht doet aan de maatschappelijke complexiteit en dynamiek.

In 2014 neemt het kabinet de belangrijkste aanbevelingen uit dit WRR-rapport over en kondigt aan de kernwaarden, waaronder het onafhankelijk functioneren, te borgen: "*Het kabinet erkent dat onafhankelijk functioneren cruciaal is voor het toezicht: het is bepalend voor het vertrouwen in toezicht en voor de rechtsgelijkheid van burgers en bedrijven. (…) Een van de projecten van de Hervormingsagenda Rijksdienst richt zich op de mogelijkheid van verankering van de onafhankelijke positionering van rijksinspecties in een daartoe op te stellen ministeriële regeling. Het kabinet zal op basis van de definitieve uitkomsten van dit project een standpunt hieromtrent bepalen*."[33]

Eén van de thema's uit de *Hervormingsagenda Rijksdienst* is krachtiger toezicht. De Rijksbrede verandertrajecten binnen dit thema kennen vier speerpunten: (1) werken als ware er één rijksinspectie, (2) bedrijfsvoering rijksinspecties, (3) uniformeren en versterken wettelijk instrumentarium en (4) fysiek toezicht bedrijven.

V.6.2 Ontwikkelingen SodM 2013-2016

Versterking van de SodM organisatie
In 2014 wordt inspecteur-generaal De Jong opgevolgd door Harry van der Meijden. In deze periode ontstaat discussie over wat er over de adviestaak van SodM wordt opgenomen in de functiebeschrijving van de nieuwe inspecteur-generaal. SodM geeft gevraagd advies, over bijvoorbeeld winningsplannen en vergunningen van mijnbouwondernemingen, maar ook ongevraagd advies over beleid en wetgeving. Toenmalig directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging bij het ministerie van Economische Zaken Mark Dierikx zegt daarover in zijn verhoor: *"Noem het een ambtelijke beleidsdiscussie over hoe zuiver het is om toezichthouder en adviseur tegelijk te zijn. […] Toen ik op Verkeer en Waterstaat werkte, had ik daar ook discussies over met de Inspectie Infrastructuur en Leefomgeving. Daar hebben we de adviesfunctie die daarin zat, zelfs teruggebracht naar het beleid, omdat daar spanning zat. En wil je dat wel? Daar hebben we een open discussie met elkaar over gevoerd, met de conclusie dat het zo moest blijven. Het stond ook in de wet."* Dierikx benadrukt dat besloten is het zo te laten: *"Zo nu en dan wordt er weleens een notitie gemaakt om eventjes te testen en nog eens een discussie uit te lokken over de vraag: hoe hard willen we dit … Daar hoeft u niet zo veel achter te zoeken. Uiteindelijk is de conclusie – en dat is materieel van waarde – dat we het zo gelaten hebben."*[34]

In de openbare verhoren komen nog andere voorbeelden naar voren van de manier waarop door het ministerie van Economische Zaken wordt omgegaan met de adviesrol van SodM.

33 Bijlage bij Kamerstuk II, 2013/14, 33822, nr. 3.
34 Verslag openbaar verhoor van de heer Dierikx, 8 september 2022.

> *Wij hadden gesprekken met elkaar over SodM-adviezen, over mijn taak en over hoe ik die taak ging invullen. Vergeef me het Engels, maar toen kwamen er woorden aan de orde als: "Ja, maar Harry, who the hell is SodM? Dat is een klein groepje mensen, dus dat is toch niet onlogisch?"*
>
> *Openbaar verhoor Harry van der Meijden, 27 september 2022*

> *Maar ik hoor dat meneer Van der Meijden dat zegt en meneer Van der Meijden verzint zulke dingen niet. Ik probeer me dat dus voor te stellen. Er is een gesprek over een advies van SodM van mij met de heer Van der Meijden waar dan Shell en Exxon bij zitten. Ik vind dat geen fraaie setting.*
>
> *Openbaar verhoor Henk Kamp, 27 september 2022*

In zijn verhoor spreekt toenmalig minister Kamp waardering uit voor de invulling van de adviesrol door SodM, en waardering voor inspecteur-generaal De Jong in het bijzonder: "*Ik heb Jan de Jong gerespecteerd. Volgens mij was dat een goede inspecteur-generaal, die in moeilijke omstandigheden toch de moed had om met adviezen te komen, met concrete adviezen te komen, die als eerste de kat de bel aangebonden heeft na de aardbeving in Huizinge, augustus 2012. Ik respecteerde hem dus als inspecteur-generaal en ook zijn instituut, het Staatstoezicht op de Mijnen. Ik vond wel dat het Staatstoezicht op de Mijnen versterkt moest worden. Zijn opvolger kreeg ook die opdracht mee.*"[35]

Minister Kamp besluit dus om SodM na het vertrek van De Jong te versterken. De opvolger van De Jong, Harry van der Meijden, krijgt deze opdracht. Van der Meijden zegt daarover in zijn openbare verhoor: "*Nou, die taak kreeg ik in mijn schoot gespeeld met mijn opdracht SodM toekomstbestendig te maken. De hele SodM-organisatie, maar ook dat Groningenteam moest ontlast worden, in de zin dat het veel was, erg veel.*"[36]

Toenmalig secretaris-generaal Maarten Camps van het ministerie van Economische Zaken stelt in zijn openbaar verhoor dat er: "*een goede band was – laat ik het maar positief formuleren – tussen SodM en mensen in de olie- en gassector. Dat wil niet zeggen dat de onafhankelijkheid er niet was, maar dat de strengheid misschien wel iets groter zou kunnen en dat dat iets vraagt van de kwaliteit van mensen, hoe zij zich opstellen, en dat vraagt iets van de deskundigheid, want als je deskundigheid hebt, kun je je ook strenger opstellen, kun je je ook kritischer opstellen, onafhankelijker opstellen. […] Het was voor ons duidelijk dat SodM op dat moment eigenlijk niet sterk genoeg was, niet stevig genoeg was, niet het kwaliteitsniveau had dat we nodig hadden voor de toekomst, gelet op alle discussies die er waren.*"[37]

35 Verslag openbaar verhoor van de heer Kamp, 3 oktober 2022.
36 Verslag openbaar verhoor van de heer Van der Meijden, 27 september 2022.
37 Verslag openbaar verhoor van de heer Camps, 28 september 2022.

Rapport Onderzoeksraad voor Veiligheidheid 2015
In januari 2015 publiceert de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OVV) het rapport *Aardbevingsrisico's in Groningen*.[38] Daarin beveelt de OVV de minister van EZ aan om de onafhankelijkheid van SodM ten opzichte van het ministerie van Economische Zaken en de sector te versterken. Op 27 november 2015 dient minister Kamp een wetsvoorstel in ter wijziging van de Mijnbouwwet. In de memorie van toelichting schrijft hij: "*Dit wetsvoorstel beoogt de Minister van Economische Zaken (hierna: de Minister) meer regie te geven waar het gaat om belangrijke beslissingen op het gebied van Mijnbouw. Daarnaast beoogt dit wetsvoorstel de positie van het Staatstoezicht op de Mijnen (hierna: SodM) te versterken, mede naar aanleiding van de aanbevelingen van de OVV*."[39]

In oktober 2015 brengt de Afdeling advisering van de Raad van State advies uit over de geplande wetswijziging van de Mijnbouwwet.[40] De Raad van State is geen voorstander van het beperken van de aanwijzingsbevoegdheden van de minister van EZ aan SodM. De Raad van State bepleit een interne regeling om de onafhankelijkheid van SodM te waarborgen en bepleit een meer onafhankelijke positie van SodM ten opzichte van de sector. In tekstkader V.1 staan enkele passages uit de samenvatting van het advies van de Raad van State daarover.

Tekstkader V.1 Samenvatting advies Raad van State

- "*De Onderzoeksraad voor Veiligheid heeft geadviseerd het Staatstoezicht op de Mijnen onafhankelijker te maken van de minister en van de gassector. Het Staatstoezicht op de Mijnen is een onderdeel van het ministerie van Economische Zaken waarover de minister volledige zeggenschap heeft en waarvoor hij de volledig ministeriële verantwoordelijkheid draagt. In het wetsvoorstel blijft het Staatstoezicht een hiërarchisch ondergeschikt dienstonderdeel, maar wordt de minister wel beperkt bij het geven van aanwijzingen aan Staatstoezicht. Hierdoor wordt ook de ministeriële verantwoordelijkheid van de minister voor een deel van zijn ministerie beperkt. Dat is ongewenst, te meer het ook kan gaan om uitoefening van toezichtsbevoegdheden die rechten van burgers en private organisaties raken.*
- *Voor zover het wetsvoorstel het doel heeft de onafhankelijkheid van onderzoek en oordeelsvorming binnen het ministerie te versterken en de onafhankelijke informatievoorziening daarover te bevorderen – aan de minister, de Staten-Generaal en het publiek – kan de Afdeling advisering dat doel op zichzelf onderschrijven. Dit doel kan echter beter met een interne regeling worden bereikt die de verantwoordelijkheid van de minister wel volledig in stand laat. Recent is een dergelijke regeling al vastgesteld voor alle rijksinspecties.*

38 Bijlage bij Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 123.
39 Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 3.
40 Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 4.

- *Daarnaast constateert de Afdeling advisering dat het wetsvoorstel niet ingaat op de aanbeveling van de Onderzoeksraad voor Veiligheid om het Staatstoezicht ook onafhankelijker te maken van de gassector. Dit ligt wel in de rede omdat beide ontwikkelingen — meer onafhankelijkheid van de minister en van de sector — gelijk zouden moeten opgaan.*"

Minister Kamp merkt in de memorie van toelichting bij de wijziging van de Mijnbouwwet onder meer op dat er geen sprake is van afhankelijkheid van SodM van de sector en dat daarover in het wetsvoorstel dan ook geen maatregelen zijn opgenomen. Een punt dat de huidige inspecteur-generaal, Theodor Kockelkoren, in zijn openbaar verhoor bevestigt wanneer hem gevraagd wordt hoe SodM de onafhankelijkheid ten opzichte van de NAM en de oliemaatschappijen heeft kunnen verbeteren de afgelopen jaren.

> *Ik heb niet het idee dat daar heel grote stappen nodig waren. Onze opdracht en onze positionering hinderen daar helemaal niet aan, wij moeten ons richting de NAM als toezichthouder opstellen. […]*
>
> *Er waren op zich geen belemmeringen om ons ook echt als onafhankelijk toezichthouder te gedragen jegens de NAM en dat hebben we ook gedaan.*
>
> *Openbaar verhoor Theodor Kockelkoren, 14 oktober 2022*

In afwijking van het advies van de Raad van State wordt in het wetsvoorstel geborgd dat de minister geen bijzondere aanwijzing meer kan geven ten aanzien van de rapportering en advisering door de inspecteur-generaal. Ook wordt de bevoegdheid van de minister om ambtenaren instructies te geven ten aanzien van SodM ingekaderd (zie tekstkader V.2).

Tekstkader V.2 Aanwijzingsbevoegdheden minister (tekst memorie van toelichting)[41]

- *"Het wetsvoorstel voorziet in het belang van de versterking van de veiligheid expliciet in attributie van toezichtstaken en toezichts- en handhavings-bevoegdheden aan de inspecteur-generaal der mijnen (IGM). Niettemin is de IGM een ondergeschikte van de Minister. Het is dan van belang hoe de Minister zijn*

41 Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 3.

verantwoordelijkheid voor het handelen van IGM kan nemen. Dit is geregeld in de artikelen 10:22 en 10:23 van de Algemene wet bestuursrecht. […] Deze algemene regel geeft de Minister een ruimere instructiebevoegdheid dan wordt beoogd in de verhouding tussen de inspecteur-generaal en de Minister. Het wetsvoorstel beoogt immers dat de IGM de hierboven omschreven taken en bevoegdheden in onafhankelijkheid kan uitvoeren. Het wetsvoorstel wijkt om die reden af van de hoofdregel […]. Zo waarborgt het wetsvoorstel expliciet dat de Minister geen bijzondere aanwijzing aan de IGM kan geven ten aanzien van de rapportering en advisering door de IGM (artikelen 128 en 128a, vierde lid, onderdeel c).”

- *“Verder is de bevoegdheid die er normaliter is voor de Minister om ambtenaren instructies te geven, ingekaderd. Een aanwijzing mag uitsluitend schriftelijk worden gegeven en alleen door de Minister zelf (artikel 128a, eerste en tweede lid). De bevoegdheid tot het geven van een aanwijzing kan derhalve niet worden gemandateerd aan een (hoogste) ambtenaar. Dit voorkomt dat een beleidsonderdeel binnen het departement bepaalt wat de IGM in voorkomend geval wel of niet moet doen. Het is alleen aan de Minister zelf te bepalen of een aanwijzing wordt gegeven. In het geval dat de Minister een aanwijzing geeft wordt deze aanwijzing aan de Staten-Generaal gezonden, zodat controle mogelijk is.”*

Terugblikkend stelt de huidige inspecteur-generaal, Kockelkoren, in zijn openbaar verhoor vast dat het SodM een bijzondere positie heeft, met een wettelijk regeling die waarborgt dat de minister geen specifieke aanwijzingen kan geven: “*Ik had wel gezien, voordat ik startte, dat naar aanleiding van de adviezen van de OVV, de onafhankelijkheid van het Staatstoezicht voor wat betreft de inhoud wettelijk geborgd was. In de Mijnbouwwet, die was veranderd per 1 januari 2017, was vastgelegd dat de minister de IGM/het SodM geen instructies mocht geven waar het individuele onderzoeken betrof. Hij mag ons wel een algemene instructie geven, maar die moet hij dan wel onverwijld ook naar de Tweede Kamer sturen. Hij mag zich niet mengen in individuele toezichtzaken. […] Het werd me pas later duidelijk dat SodM daar eigenlijk een hele bijzondere positie mee had gekregen. Ik geloof dat er afgezien van de onderwijsinspectie geen enkele inspectie is waarvan de onafhankelijkheid op deze manier wettelijk geborgd is. […] Vandaar ook dat de Inspectieraad het pleidooi heeft gehouden: wij willen graag dat die aanwijzingen voor álle rijksinspecties wettelijk vastgelegd worden.*”[42]

De OVV doet in 2017 een vervolgonderzoek naar de opvolging van de aanbevelingen uit 2015. Ten aanzien van de aanbeveling om de onafhankelijkheid van SodM ten opzichte van het ministerie en de sector te versterken stelt de OVV twee jaar later vast: “*Het kabinet heeft hiertoe de spelregels voor rijksinspecties geëxpliciteerd en vastgelegd in de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties, die op 1 januari 2016 in werking zijn getreden. Ook zijn de toezeggingen van het*

42 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.

kabinet om de positie van de inspecteur-generaal van SodM te versterken en meer onafhankelijk te maken met de wijzigingen in de Mijnbouwwet nagekomen."[43]

De parlementaire enquêtecommissie heeft in het kader van gevorderde inlichtingen een door SodM opgestelde 'geschiedenis van het toezicht' ontvangen. SodM schrijft over de gevolgen van het OVV-rapport het volgende: "*De uitkomsten maken duidelijk dat SodM zich moet ontwikkelen naar een zichtbaar onafhankelijke, proactieve en met de samenleving in verbinding staande autoriteit van de ondergrond. De IGM wil de leiding versterken met 4 directeuren en meer eigen inhoudelijke expertise en internationale onafhankelijke kennis organiseren. Dit voornemen leidt in 2017 tot de oprichting van het Kennisprogramma Effecten Mijnbouw. Ook wordt de totale capaciteit van SodM – op dat moment ongeveer 60 fte – substantieel uitgebreid*."[44]

V.7 2016-2019: Focus op onafhankelijkheid en onpartijdigheid van inspecties

V.7.1 Ontwikkelingen rijksbreed 2016-2019

In 2016 wordt de onafhankelijkheid van de inspecties verankerd in de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties van de minister-president. Dit naar aanleiding van diverse incidenten waarbij de onafhankelijkheid van rijksinspecties ter discussie stond. In de Handreiking bij de Aanwijzingen wordt over de onafhankelijkheid van rijksinspecties in algemene zin het volgende opgemerkt: "*Rijksinspecties vallen onder de ministeriële verantwoordelijkheid, maar heten desondanks onafhankelijk te zijn. Daarbij gaat het niet over staatsrechtelijke onafhankelijkheid, maar over het onafhankelijke functioneren van inspecties: het toezicht moet op basis van deskundigheid – en onafhankelijk van politiek en bestuur – informatie kunnen verzamelen, beoordelen en rapporteren en kunnen interveniëren. In de Aanwijzingen wordt die ruimte van de rijksinspecties verankerd.*"

Daartoe wordt in de aanwijzingen onder meer bepaald dat *'ministers inspecties geen aanwijzingen mogen geven om bepaald onderzoek niet uit te voeren en dat inspecties zelf hun bevindingen en oordelen vaststellen*.'[45]

In 2019 doet oud-voorzitter van de OVV, Pieter van Vollenhoven, in navolging van een vergelijkbaar pleidooi in 2016[46], een oproep om de resterende tien inspecties samen te voegen tot één nationale inspectie die zich onafhankelijk kan positioneren ten opzichte van de departementen en daarmee een eigen uniforme werkwijze kan ontwikkelen.[47] Op verzoek van de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken laat de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de Tweede Kamer weten hoe het kabinet aankijkt tegen het samenvoegen van alle inspecties tot één nationale inspectie. Het kabinet is daar geen voorstander van, wijst op de samenwerking binnen het *Programma innovatie toezicht* en schrijft: "*Het kabinet hecht*

43 Onderzoeksraad voor Veiligheid (maart 2017).
44 SodM. Schriftelijke inlichting met een chronologisch overzicht (tijdlijn) van wat in hoofdlijnen is gebeurd met betrekking tot de aardgaswinning in Groningen en de bijbehorende risico's alsmede van belangrijke momenten in de geschiedenis van de Groningse aardgaswinning vanuit het perspectief van SodM.
45 Inspectieraad (1 maart 2022).
46 NOS (18 september 2016).
47 Vollenhoven, P. van (2019).

eraan om wat de organisatie en werkwijze van de rijksinspecties betreft, op de ingeslagen weg voort te gaan, zodat lopende verander- en verbetertrajecten hun beslag kunnen krijgen. De velden waarin de diverse inspecties werken kennen een grote diversiteit. Het opgaan van de inspecties in één nationale inspectie zou niet alleen bijzonder ingewikkeld zijn, het zou geen voordelen opleveren boven het samenwerken 'als ware men één rijksinspectie'. Bovendien zou het bundelen afbreuk doen aan het kabinetsbeleid om inspecties – onverminderd hun onafhankelijkheid – te positioneren 'dichtbij hun beleidskern en werkveld'."[48]

V.7.2 Ontwikkelingen SodM 2016-2019

In de al eerder genoemde 'geschiedenis van het toezicht' die SodM voor de enquêtecommissie heeft opgesteld, beschrijft de toezichthouder relevante ontwikkelingen. Voor de periode 2016-2019 zijn deze opgenomen in tekstkader V.3.

Tekstkader V.3 Gebeurtenissen SodM 2016-2019

2016

"In dit jaar vindt een bijzonder relevante wetswijziging plaats, namelijk de implementatiewet met betrekking tot de Europese Richtlijn 2013/30/EU (Offshore safety directive). Deze wetswijziging heeft een directe impact op het bevoegdheids- en toezichtskader waarbinnen SodM opereert. Zo wordt de adviestaak van SodM geformaliseerd en wordt de zorgplicht uitgebreid door op te nemen dat ook gevolgen voor mens en milieu onderdeel van de zorgplicht zijn. Hiermee is geëxpliciteerd dat de vergunninghouder eveneens expliciet rekening dient te houden met de gevolgen van de uitgeoefende mijnbouwwerkzaamheden voor mensen. De implementatiewet introduceert verder de mogelijkheid voor de minister om een winningsplan (gedeeltelijk) af te wijzen of het instemmingsbesluit met het winningsplan in te trekken."

"In dit jaar start SodM in samenwerking met EZK met de voorbereiding van de oprichting van het KEM [Kennisprogramma Effecten van Mijnbouw, red.], mede als gevolg van de aanbeveling in het OVV-rapport. Met zo'n instituut kan onafhankelijk onderzoek worden geïnitieerd. In december stelt SodM een kwartiermaker aan. Ook geeft EZK akkoord op het SodM organisatiebesluit waarmee SodM extra mankracht kan worden aangetrokken."

2017

"De onafhankelijke positie van SodM wordt versterkt bij wet. In de aangepaste Mijnbouwwet krijgt de toezichthouder per 1 januari 2017 de ruimte om een zelfstandige handhavingsbevoegdheid en de regie op de opsporings-, winnings-en opslagvergunningen."

48 Kamerstuk II 2018/19, 31490, nr. 251.

2018
In de zomer van 2018 "*[…] zet het ministerie van Economische Zaken en Klimaat een reeks, elkaar deels overlappende, adviesaanvragen bij verschillende instanties uit. Het ministerie vraagt de Mijnraad om op basis hiervan een integrerend advies uit te brengen. In de ogen van de IGM beperkt dit verzoek de onafhankelijke rol van SodM.[…] Het SodM zal onafhankelijk van de Mijnraad zijn rapport over de gevolgen van de afbouw van de gaswinning voor de veiligheidsrisico's en de versterkingsopgave uitbrengen en wil dat ook toelichten in Groningen*."

2019
In april 2019 heeft SodM "*een financiële claim voor meer mankracht en expertise neergelegd bij het ministerie zowel voor Groningen als voor het milieutoezicht waar SodM nauwelijks aan toekomt*." In december 2019 geeft de secretaris-generaal aan dat SodM – hoewel de claim van SodM voor extra mensen aangehouden is – SodM vooruitlopend op de mogelijke goedkeuring mensen mag inhuren voor zover dat noodzakelijk is voor de veiligheid.[49]

Deze financiële claim uit april 2019 voor extra menskracht (zie tekstkader V.3) wordt gehonoreerd. Dit komt ook in de volgende paragraaf nog aan de orde. SodM groeit namelijk qua personeelsformatie van 108 fte in 2019 naar 140 fte in 2021. Een forse uitbreiding en verbetering ten opzichte van de organisatorische positie van het SodM in 2018, die de dan nieuw aantredende inspecteur-generaal Kockelkoren als 'uitgemergeld' kwalificeert.

> *Het werd mij heel snel duidelijk dat het SodM een uitgemergelde organisatie was. Ja, ik kan niet anders zeggen. Het werd allereerst heel duidelijk na de beving bij Zeerijp. Wat je dan doet, je haalt het hele team bij elkaar. Het bleek dat op dat moment zegge en schrijve 2 fte bezig waren met toch wel misschien de grootste risico's van de mijnbouw op dat moment.*
>
> *Openbaar verhoor Theodor Kockelkoren, 14 oktober 2022*

Behalve dat Kockelkoren bij zijn aantreden signaleert dat slechts 2 fte zich bezighouden met het Groningendossier, merkt hij ook dat de verhoudingen tussen ministerie en toezichthouder moeizaam zijn, maar wel verbeteren (zie tekstkader V.4 hierna). Zijn voorganger Van der Meijden plaatst in zijn openbaar verhoor op dit punt enkele kritische kanttekeningen. Want,

49 SodM. Schriftelijke inlichting met een chronologisch overzicht (tijdlijn) van wat in hoofdlijnen is gebeurd met betrekking tot de aardgaswinning in Groningen en de bijbehorende risico's alsmede van belangrijke momenten in de geschiedenis van de Groningse aardgaswinning vanuit het perspectief van SodM.

gevraagd naar hoe hij de relatie tussen Staatstoezicht en het ministerie zou karakteriseren, geeft Van der Meijden als antwoord: “*Sluimerende oorlog. Alles moest bevochten worden.*”[50]

Een beeld dat minister Kamp in zijn openbaar verhoor niet herkent.

> *“Een sluimerende oorlog”? Heel vreemd dat ik daar nooit iets van gemerkt heb. Het was altijd zo. Er kwamen adviezen van SodM. Ik vond dat daar respectvol over gesproken werd door de ambtenaren naar mij toe. Daar werd serieus naar geluisterd en ik ging daar ook serieus op in. Dus volgens mij was daar geen sprake van. Ik vind het ook … Ja … “sluimerende oorlog” … Ik kan mij daar niks bij voorstellen.*
>
> *Openbaar verhoor Henk Kamp, 27 september 2022*

In tekstkader V.4 is opgenomen wat in het openbaar verhoor met de heer Kockelkoren is gewisseld over de ‘sluimerende oorlog’.

Tekstkader V.4 Sluimerende oorlog EZK-SodM

*Mevrouw **Kuik**: Uw voorganger, de heer Van der Meijden, omschreef de relatie met Economische Zaken als een “sluimerende oorlog”. Deelt u dat beeld?*

*De heer **Kockelkoren**: Dat is inmiddels wel verbeterd, maar dat herken ik zeker. Ik kan me wel voorstellen dat je zeker die eerste jaren dat label erop plakt.*

*Mevrouw **Kuik**: Is dat nog steeds zo?*

*De heer **Kockelkoren**: Dat is nu in mindere mate zo. De kraakheldere focus van de staatssecretaris op veiligheid in brede zin zorgt ervoor dat ook een departement natuurlijk daarin aan het veranderen is. In die zin is dat dus echt wel anders dan toen ik aantrad in 2018.*

50 Verslag openbaar verhoor van de heer Van der Meijden, 27 september 2022.

V.8 Vanaf 2020: Naar een wettelijke verankering van onafhankelijk en onpartijdig toezicht

V.8.1 Ontwikkelingen rijksbreed vanaf 2020

Begin 2020 ontspint zich in de Tweede Kamer een debat over vermeende beïnvloeding van enkele inspectierapporten en daarmee over de onafhankelijkheid van het inspectietoezicht. Er komt een roep om een nog stevigere verankering van de onafhankelijkheid van de rijksinspecties van hun minister en departement. Ook de Inspectieraad wordt om zijn visie gevraagd.[51]

Eerste voorstellen Inspectieraad

Op 11 mei 2020 doet de Inspectieraad – in reactie op de start van de evaluatie van de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties – in en brief vijf concrete voorstellen aan staatssecretaris Knops van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties om de onafhankelijkheid van rijksinspecties steviger te verankeren:[52]

1. Regel de onafhankelijkheid in een Wet op de rijksinspecties.
2. Maak alle inspecteurs-generaal budgetverantwoordelijke voor de middelen die voor de betreffende inspecties beschikbaar zijn. Regel dat waar dat nu nog niet het geval is.
3. Zorg voor een adequate onderbouwing van het jaarlijks beschikbare budget en benut daarvoor instrumenten als risicoanalyses.
4. Geef rijksinspecties bestedingsvrijheid binnen het (als lumpsum uitgekeerde) budget.
5. Ontwikkel een nieuw 'governancemodel' voor de relatie tussen inspectie en de rest van het ministerie zodat alle departementen/onderdelen dat model kunnen gebruiken. Besteed in het governancemodel aandacht aan thema's als (de dialoog over) planvorming en verantwoording, en de relatie tussen nieuwe taken en bijbehorende financiële middelen.

Een tweede brief van de Inspectieraad aan de staatssecretaris volgt op 10 december 2020 met daarin een nadere invulling van de door hen eerder bepleite Wet op de rijksinspecties.[53] Op aandringen van de Tweede Kamer reageert staatssecretaris Knops op 3 februari 2021 op de twee brieven van de Inspectieraad.[54] Hij gaat op hoofdlijnen in op drie hoofdpunten waarvoor de Inspectieraad aandacht vraagt: (1) een wettelijke borging van de onafhankelijke positie van de rijksinspecties; (2) financiële onafhankelijkheid van inspecties en (3) ideeën over een nieuw governancemodel. De staatssecretaris geeft echter aan de uitkomsten van een brede evaluatie, eind 2021, te willen afwachten en in de tussentijd in gesprek te gaan met de Inspectieraad.

Evaluatie rijksorganisaties op afstand

Eerder, op 11 december 2020, heeft de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties al een evaluatie van de *Aanwijzingen inzake de rijksinspecties* aan de Kamer gestuurd.[55] Deze evaluatie, uitgevoerd door Andersson Elffers Felix (AEF), bevat zeven aanbevelingen om de doelmatigheid en doeltreffendheid van de Aanwijzingen te vergroten,

51 Inspectieraad (1 maart 2022).
52 Bijlage bij Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 282.
53 Bijlage bij Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 297.
54 Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 297.
55 Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 292.

waaronder: "*Versterk de Aanwijzingen met een aantal aanvullende bepalingen die van belang zijn voor de onafhankelijke positie van inspecties*." Deze evaluatie van de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties maakt deel uit van de brede evaluatie van kaders voor zogenoemde rijksorganisaties op afstand. De uitkomsten daarvan worden echter pas eind 2021 verwacht. De staatssecretaris schrijft dan ook dat het "*aan een volgend kabinet om aan de hand van die resultaten een koers te kiezen en met een reactie op de bijgevoegde rapportage te komen*".

Een jaar later, op 9 december 2021 biedt staatssecretaris Knops de 'eindrapportage van de brede evaluatie organisatiekaders voor rijksorganisaties op afstand' aan de Tweede Kamer aan.[56] In de brede evaluatie zijn verschillende organisatiekaders geëvalueerd, te weten: de Kaderwet zelfstandige bestuursorganen, de Aanwijzingen inzake de rijksinspecties, de Aanwijzingen voor de Planbureaus, de Kaderwet adviescolleges, de Regeling agentschappen, het Stichtingenkader en het Normenkader financieel beheer en toezicht. Een kabinetsreactie wordt aangekondigd. Daarin zal het kabinet ook ingaan op de motie-Kuik c.s. die eerder dat jaar, in april 2021, is aangenomen. In deze motie, die is ingediend naar aanleiding van de kindertoeslagaffaire, wordt de regering onder meer verzocht om een kaderwet toezicht in te dienen die de onafhankelijkheid van toezichthouders borgt.[57]

Coalitieakkoord 2021: naar een Wet op de rijksinspecties
Kort daarna, op 15 december 2021, verschijnt het coalitieakkoord *Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst* van het kabinet-Rutte IV. Hierin staat dat het nieuwe kabinet extra geld beschikbaar stelt voor het versterken van de positie van diverse inspecties en andere toezichthoudende organisaties en een wetsvoorstel zal opstellen dat de onafhankelijkheid van de inspecties regelt:
- "*We zorgen dat toezichthouders als de Autoriteit Persoonsgegevens, de Nationale Ombudsman, de Algemene Rekenkamer en het Adviescollege Toetsing Regeldruk en de inspecties extra middelen krijgen om hun taken goed te kunnen uitvoeren*."
- "*We zorgen voor een betere borging van de onafhankelijkheid van inspecties. Het kabinet zal daartoe een voorstel uitwerken voor een Wet op de rijksinspecties*."[58]

In juni 2022 presenteert het Kamerlid Omtzigt een initiatiefnota met voorstellen om de onafhankelijkheid van rijksinspecties te vergroten. Deze voorstellen betreffen zes thema's: (1) het beperken van bevoegdheden van bewindspersonen ten aanzien van rijksinspecties; (2) het versterken van de onafhankelijkheid van de leiding van rijksinspecties; (3) het vestigen van een budgetrecht van rijksinspecties; (4) het voorkomen van oneigenlijke beïnvloeding; (5) het verstevigen van de politiek-maatschappelijke informatiefunctie, en (6) het verminderen van conflicterende belangen van ministeries en rijksinspecties. Deze initiatiefnota bevat ook een beschrijving van de 'casus Groningen' om daarmee '*het belang van de (organisatorische) onafhankelijkheid van een toezichthouder ten opzichte van een ministerie, kennisinstellingen én sector te laten zien*'.[59]

56 Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 309.
57 Kamerstuk II 2021/22, 28362, nr. 47.
58 Bijlage bij Kamerstuk II 2021/22, 35788, nr. 77, p. 2.
59 Kamerstuk II 2021/22, 36146, nr. 2.

Advies Inspectieraad over de Wet op rijksinspecties
Op 22 juni 2022 stuurt de Inspectieraad een brief aan de minister van BZK over de aangekondigde Wet op de rijksinspecties. De Inspectieraad noemt zeven concrete elementen die – in aanvulling op de huidige Aanwijzingen inzake de rijksinspecties – een plaats zouden moeten krijgen in de aangekondigde Wet op de rijksinspecties (zie tekstkader V.5).[60]

Tekstkader V.5 Advies Inspectieraad voor elementen in de Wet op de rijksinspecties[61]

1. **Werkprogramma, jaarverslag en publieke verantwoording**: De minister biedt het door de inspecteur-generaal vastgestelde werkprogramma en het jaarverslag van de inspectie onverkort en terstond aan beide Kamers der Staten-Generaal aan. De minister kan alleen zijn/haar goedkeuring aan het werkprogramma onthouden in het geval dat het werkprogramma op ondeugdelijke wijze tot stand is gekomen, in welk geval hij beide Kamers terstond verwittigt.
   De inspecteur-generaal licht desgevraagd zijn/haar **jaarverslag** toe in het parlement. De inspectie bericht jaarlijks in het jaarverslag over het gevoerde beleid ten aanzien van de kwaliteitsborging. De inspectie draagt minimaal eens in de vijf jaar zorg voor een **externe evaluatie** van de kwaliteit van haar taakuitoefening en van de instrumenten en resultaten van haar interne kwaliteitsborging. De minister stuurt de uitkomsten daarvan onverkort en onverwijld naar beide Kamers der Staten-Generaal.
2. **Inspectierapporten**: De minister biedt door de inspecteur-generaal vastgestelde en aan de minister aangeboden inspectierapporten onverkort en terstond na ontvangst aan het parlement aan. De minister stuurt binnen zes weken na ontvangst een beleidsreactie op het rapport naar het parlement.
3. **Budget en bedrijfsvoering**: De minister neemt het budget voor de inspectie op overzichtelijke wijze en gescheiden van de beleidsartikelen op in de rijksbegroting. De inspecteur-generaal is budgethouder en verantwoordelijk voor de bedrijfsvoering van de inspectie en besteedt het als lumpsum beschikbaar gestelde budget naar eigen inzicht met inachtneming van de Comptabiliteitswet en daarop gebaseerde regelgeving. Over de wijze van bijstelling van het budget – ingegeven door bijvoorbeeld beleidswijzigingen, taakveranderingen of verzoeken van de minister – maakt de minister nadere afspraken met de inspectie, met oog voor de beoogde stabiliteit en effectiviteit van het toezicht.

60 Bijlage bij Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 319.
61 Bijlage bij Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 319

4. **Aanwijzingen, beleidsregels en besluiten**: De minister kan – onder voorwaarde van openbaarmaking – een rijksinspectie algemene aanwijzingen geven, maar geen bijzondere aanwijzingen. De minister biedt eventueel door de minister opgestelde algemene beleidsregels onverwijld aan de beide Kamers aan, maar deze beleidsregels hebben geen betrekking op het wel of niet uitvoeren van specifieke onderzoeken/inspecties, de werkwijze bij specifieke onderzoeken/inspecties of de bevindingen, oordelen of adviezen van een inspectie. De minister kan besluiten van een inspectie alleen vernietigen als deze in strijd zijn met het recht en stelt de beide Kamers daarvan onverwijld op de hoogte.
5. **Informatiebevoegdheden**: Wanneer een inspectie (ook) toezicht uitoefent op organisatieonderdelen van het Rijk, zijn de medewerkers van deze onderdelen verplicht de verlangde medewerking te verlenen en alle informatie te verstrekken die naar het oordeel van de inspectie nodig is om het toezicht uit te oefenen.
6. **Communicatiebeleid en informeren parlement**: De inspectie heeft een eigenstandige verantwoordelijkheid voor haar communicatiebeleid. Aan de inspecteurs-generaal wordt algemene toestemming verleend om op verzoek van een van beide Kamers met hen in contact te treden. De inspecteur-generaal stelt de minister van een dergelijk verzoek op voorhand in kennis.

Organisatorische positionering inspecties
Over de organisatorische positionering van rijksinspecties is de Inspectieraad van mening dat de inspecties deel kunnen blijven uitmaken van de departementale organisatie. "*Wij denken dat het van eminent belang is dat beleidsonderdelen, uitvoeringsorganisaties en toezichthoudende rijksinspecties als nevengeschikte onderdelen van een keten met een rolzuivere taakuitvoering gezamenlijk werken aan het borgen van de publieke belangen. (…) Dat vergt uiteraard erkenning en respect voor elkaars rol en positie, goede samenwerkingsafspraken en de cultuur en het gedrag die daarbij passen, nadrukkelijk ook van de rijksinspecties.*"

Tot slot wijst de Inspectieraad op de bijzondere situatie die zich voordoet wanneer inspecties als taak hebben om toezicht te houden op (dienst)onderdelen van het eigen ministerie. Dit geldt voor de Inspectie Justitie en Veiligheid, de Inspectie Veiligheid Defensie en de Inspectie Belastingen, Toeslagen en Douane. De onafhankelijke positie van dergelijke inspecties kan in het geding komen wanneer zij betrokken raken bij '*interne bestuurlijke processen*' of deelnemen in overlegstructuren zoals de Bestuursraad van het ministerie. "*Dit is ons inziens te voorkomen door middel van specifieke afspraken over de organisatorische inbedding en de deelname aan departementale processen. Bij de drie hiervoor genoemde inspecties zijn dergelijke afspraken inderdaad gemaakt: de inspecteurs-generaal nemen geen zitting in de Bestuursraad en de inspecties zijn buiten de hoofdzetel van het kerndepartement gehuisvest. Eenzelfde afspraak is onlangs ook gemaakt voor het Staatstoezicht op de Mijnen.*"[62]

62 Bijlage bij Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 319

Wet op de rijksinspecties in de maak; eerst hoofdlijnenbrief
Op verzoek van de Kamer stuurt minister Bruins Slot van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op 7 juli 2022 een voortgangsbericht. Ze schrijft daarin dat ze de brieven van de Inspectieraad (inmiddels drie) betrekt bij het lopende voorbereidingstraject van het voorstel voor een Wet op de rijksinspecties en dat de kabinetsreactie op de brede evaluatie binnenkort aan de Kamer wordt gestuurd.[63]

Op 9 september 2022 volgt dan de kabinetsreactie op de brede evaluatie.[64] Over toezicht schrijft de minister van BZK onder meer: "*Het kabinet wil de onafhankelijke uitoefening van de toezichtstaak van de rijksinspecties beter borgen. Dit doen we in de wet op de rijksinspecties, die reeds in het coalitieakkoord is aangekondigd. Deze wet wordt nu voorbereid. Het kabinet hecht waarde aan ministeriële verantwoordelijkheid voor de rijksinspecties, waarbij de wet de verhouding tussen minister en inspectie vastlegt. Ook wil het kabinet meer openheid en inzicht geven in de onderlinge werkwijze en afspraken tussen rijksinspectie en ministerie. Zo zal de onafhankelijkheid van de rijksinspecties beter worden geborgd. Hierbij denk ik aan een codificatie van de huidige Aanwijzingen inzake de rijksinspecties aangevuld met bepalingen over het werkprogramma, de financiering en het contact tussen inspectie en parlement.*"

De minister verwijst in haar brief ook naar de moties die de Tweede Kamer heeft aangenomen naar aanleiding van een debat over de positionering van de Inspectie Belastingen, Toeslagen en Douane (IBTD) Die moties gaan over de verhouding tussen minister en inspectie in het algemeen en de wettelijke waarborging van de onafhankelijkheid van IBTD. Deze moties, de brief van de Inspectieraad en de initiatiefnota van het lid Omtzigt zal de minister betrekken in een hoofdlijnenbrief.

In een commissie debat met de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken op 14 september 2022 zet minister Bruins Slot deze aanpak ook mondeling uiteen: "*Ik kom op de Wet op de rijksinspecties. Ik ben bezig met de voorbereidingen.(...) Ik wil in ieder geval de huidige aanwijzingen in de wet opnemen en ik wil kijken hoe we de onafhankelijkheid van het functioneren kunnen vergroten. Een van de aspecten is het wel of niet benoemen van de ig's [inspecteurs-generaal, red.], maar daar heb ik nu nog geen uitgesproken opvatting over. De huidige praktijk is dat de inspecteurs-generaal allemaal door de Algemene Bestuursdienst benoemd worden. Maar ik kom nog met een hoofdlijnenbrief aan het einde van dit jaar. Volgens mij is de planning november of december. Dat doe ik bewust, omdat de Kamer dan eerst over de algemene lijnen van het wetsvoorstel kan spreken in plaats van dat ik direct een wetsvoorstel bij de Kamer neerleg.*"[65]

Voorstel dat Kamerminderheid een inspecteur-generaal kan uitnodigen en horen
Op 3 november 2022 ontvangt de Kamer een brief van het Presidium met een voorstel tot wijziging van het Reglement van Orde in verband met een mogelijkheid voor vijftig leden tot uitnodiging van een inspecteur-generaal voor een rondetafelgesprek, hoorzitting of technische

63 Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 319.
64 Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 323.
65 Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 325.

briefing.[66] In het bijgevoegde voorstel staat als verdere toelichting: "*Met dit voorstel wordt uitvoering gegeven aan de door de Kamer aangenomen motie Omtzigt*[67] *waarin het Presidium is verzocht het Reglement van Orde zodanig te veranderen dat een gekwalificeerde minderheid van vijftig leden het besluit kan nemen om een inspecteur-generaal van een rijksinspectie uit te nodigen en te horen*."[68]

Op 2 december 2022 brengt de commissie voor de werkwijze verslag uit over dit voorstel. Het Kamerlid Omtzigt merkt in het verslag onder meer op dat '*inspecteur-generaal Theodor Kockelkoren tijdens [zijn openbare verhoor bij, red.] de parlementaire enquêtecommissie over de gaswinning in Groningen 'geheel terecht aangaf': 'De wetgever bepaalt wat mijn taak is, en niet een afdeling van het ministerie'*.[69]

V.8.2 Ontwikkelingen SodM vanaf 2020

Uitbreiding formatie SodM
Een belangrijke ontwikkeling binnen SodM vanaf 2020 is de duidelijke toename van de personele sterkte van de toezichthouder. Die werd ook nodig geacht vanwege toenemende taken en werkdruk. Zo meldt SodM in het jaarverslag over 2017 dat het steeds meer werk op zich af ziet komen, zowel als gevolg van het feit dat de organisatie in verandering is als door externe factoren. Een jaar later schrijft SodM in het jaarverslag dat het patroon van een groeiende hoeveelheid werk voor SodM zich in versterkte mate heeft voortgezet. In 2019 wordt het zogenoemde 'interne versterkingsprogramma' verder voortgezet en worden in de jaren daarop nieuwe collega's geworven.

Het jaarverslag over 2021, dat in juni 2022 verschijnt, begint in het voorwoord met de constatering: "*SodM is dan ook gegroeid om haar rol als toezichthouder op de gaswinning in Groningen waar te maken*."[70]

Uit de cijfers in het jaarverslag 2021 van SodM blijkt een groei van de formatie van 108 fte in 2019 naar 140 fte 2021. De feitelijke bezetting ligt lager (zie ook tabel V.3)[71]

66 Kamerstuk II 2022/23, 36238, nr. 1.
67 Kamerstuk II 2021/22, 31066, nr. 1011.
68 Kamerstuk II 2022/23, 36238, nr. 2.
69 Kamerstuk II 2022/23, 36238, nr. 3.
70 SodM (24 juni 2022), p. 4.
71 SodM (24 juni 2022), p. 38.

Tabel V.3 Organisatie Staatstoezicht op de Mijnen, cijfers 2019-2021

Organisatie	2021	2020	2019
Totaal aantal formatieplaatsen (per 31/12)	140	130	108
Bezetting op formatie (per 31/12)	117	115	100
Instroom bezetting (tussen 1/1-31/12)	17	20	23
Uitstroom bezetting (tussen 1/1-31/12)	15	5	6
Realisatie banenafspraak in fta	3	3	3
Ziekteverzuim	4%	3%	3%
Man/vrouw-verhouding	59% – 41%	60% – 40%	61% – 39%
Gemiddelde leeftijd in jaren	48	48	48

Bron: SodM

In het openbaar verhoor licht inspecteur-generaal Kockelkoren deze groei van de formatie van SodM en daarbinnen het Groningenteam in het bijzonder toe. (zie tekstkader V.6).

Tekstkader V.6 Groei formatie SodM en groei Groningenteam

"Mevrouw ***Kuik****: U diende een claim in om dat team op volle sterkte te krijgen. Werd die claim gehonoreerd?*

De heer ***Kockelkoren****: Die claim werd gehonoreerd. We hebben in 2018 een aantal mensen erbij kunnen werven die juist ook voor die bovengrondkennis ons van wat meer stevigheid voorzagen. Later hebben we een aantal claims ingediend die te maken hadden met toezicht op de versterking. Die werden afgehouden. Dat was omdat het ministerie van mening was dat dat geen taak was van SodM.*

Mevrouw ***Kuik****: Als ik dan vraag hoe het Groningenteam er nu voor staat, wat zou u daar dan op zeggen?*

De heer ***Kockelkoren****: Ik heb de meest recente optelling niet gemaakt, maar we hebben nu meer dan 10 fte die hiermee bezig is. Dat is dus een groot verschil met de 2 fte die ik aantrof en dat is een functie geweest van het feit dat we een claim gehonoreerd hebben gekregen. Naderhand – daar komen we misschien nog over te spreken – hebben we, met dank aan de psg [plaatsvervangend secr etaris-generaal, red.], wat ruimte gekregen om toch nog wat mensen te werven, ondanks dat de claims niet gehonoreerd werden. En we hebben ook geherprioriteerd."*

Budgettaire onafhankelijkheid toezichthouder
Inspecteur-generaal Kockelkoren verklaart echter ook dat personele claims voor meer toezicht op de versterkingsoperatie zijn afgehouden omdat het ministerie van mening was dat dit toezicht geen taak zou zijn van SodM. Kockelkoren concludeert daarom in zijn openbaar verhoor dat via de vaststelling van de begroting de onafhankelijkheid van de toezichthouder is beknot. Hij bepleit – overigens rijksbreed – een wettelijke verankering van een zo onafhankelijk mogelijke bekostiging van rijksinspecties (zie tekstkader V.7).[72]

Tekstkader V.7 Financiële onafhankelijkheid rijksinspecties

*"De heer **Kockelkoren**: Een ander punt dat ik ook waarnam specifiek voor SodM, is dat die inhoudelijke onafhankelijkheid weliswaar goed geborgd was in de Mijnbouwwet, maar dat onze organisatorische positionering onvoldoende was. Die moet ik iets meer toelichten. Wat ik bedoel, is dat hoe onze begroting wordt goedgekeurd en hoe uiteindelijk wordt besloten welke financiële middelen wij krijgen om onze taak naar behoren uit te oefenen, nu intern binnen het ministerie op dezelfde manier verloopt waarop een beleidsonderdeel wordt aangestuurd. Op zich begrijp ik die systematiek wel en ik denk ook dat die op zich goed in mekaar zit, maar hij past niet bij een onafhankelijk gepositioneerde toezichthouder. Dat is in de praktijk helaas ook gebleken, want nadat wij discussies hadden met het ministerie – dat zei: jullie moeten helemaal geen toezicht houden op de versterkingsopgave; jullie moeten helemaal niet naar maatschappelijke ontwrichting kijken; anderen zijn er om een arm om de Groningers heen te slaan, dat hoeven jullie helemaal te doen – […]*

*Mevrouw **Tielen** (VVD): Dat zijn allemaal dingen die u gezegd zijn?*

*De heer **Kockelkoren**: Ja, dat zijn allemaal zaken die wij te horen kregen. Daarvan heb ik u al uitgelegd dat wij of in elk geval ik kijk naar de wet en daar mijn keuzes op baseer, want de wetgever bepaalt de opdracht die ik heb. Dat zijn dus zaken die ik dan vervolgens ook wel naast me neer kan leggen. Maar als wij in tweede instantie niet de financiële middelen krijgen om dat toezicht op die versterkingsoperatie goed vorm te geven, dan word ik in feite alsnog beperkt in mijn onafhankelijke roluitoefening. […]*

Dit is een aandachtspunt voor niet alleen SodM, maar voor alle rijksinspecties. De rijksinspecties hebben in een tweetal brieven hun aandachtspunten met betrekking tot een onafhankelijke positionering aan de minister van Binnenlandse Zaken meegegeven. Dat zit 'm erin dat voor alle rijksinspecties die aanwijzingen wettelijk verankerd worden. Dat zit 'm er ook in dat voor wat betreft de financiering

72 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.

het belangrijk is dat een toezichthouder – sorry voor de Engelse term – op lumpsumbasis wordt gefinancierd, want daarmee wordt gewaarborgd dat de toezichthouder zelfstandig keuzes kan maken waar de aandacht het hardst nodig is, dus de prioriteiten zelf kan bepalen. Ik denk dat het ook belangrijk is dat een toezichthouder in zekere zin een eigen begrotingsartikel heeft, waardoor er een transparante financiële cyclus nodig is."[73]

Toegang tot de Tweede Kamer
Een aantal principiële uitgangspunten is inmiddels vastgelegd in een relatiestatuut tussen de secretaris-generaal van EZK en toezichthouder SodM. Desgevraagd geeft Kockelkoren aan nog verbeteringen te zien op het punt van spelregels tussen minister en toezichthouder. Onder meer op het punt van toegang tot de Tweede Kamer.

> *Ik denk ook dat het belangrijk is om heldere spelregels te maken, waardoor er makkelijker verkeer tussen de toezichthouder en de Tweede Kamer mogelijk wordt. Ik heb dat in de afgelopen jaren toch als een hindernis ervaren. Wij kunnen niet op eigen initiatief aan de Tweede Kamer aangeven dat het wat ons betreft wellicht wenselijk zou zijn om op een bepaald onderwerp nader te spreken. Uiteraard is de keuze aan de Tweede Kamer, maar dat kenbaar kunnen maken, is denk ik belangrijk.*
>
> *Openbaar verhoor Theodor Kockelkoren, 14 oktober 2022*

In de mogelijkheid dat de Tweede Kamer zelf het initiatief neemt om een inspecteur-generaal uit te nodigen wordt nu deels voorzien in het eerder genoemde voorstel van het Presidium. De mogelijkheid andersom, dat een inspecteur-generaal op eigen initiatief de Kamer kan spreken, is niet geregeld. Mogelijk komt dit vraagstuk nog aan de orde in de nog te verschijnen Wet op de rijksinspecties.

Collegiaal bestuur
Een ander mogelijk punt ter verbetering van de onafhankelijkheid van de toezichthouder is, naar het oordeel van de huidige inspecteur-generaal Kockelkoren, te kiezen voor een collegiaal bestuur in plaats van één inspecteur-generaal aan het hoofd van een inspectie.

73 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.

> *Ik zou het voor de onafhankelijke positionering van SodM – maar dit zou je ook breder kunnen trekken – ook verstandig vinden dat collegiaal bestuur het uitgangspunt is voor de besturing van de toezichthouder. Waarom? Omdat je met het collegiale bestuur niet de koers helemaal afhankelijk maakt van één persoon. Daarmee word je ook minder gevoelig voor eventuele beïnvloeding van een persoon en ben je beter in staat om de kwaliteit van de koers te verhogen.*
>
> *Openbaar verhoor Theodor Kockelkoren, 14 oktober 2022*

Over collegiaal bestuur stelt Kockelkoren dat het in de praktijk al gebeurt, maar dan "*een beetje houtje-touwtje verankerd, omdat de Mijnbouwwet niet de ruimte geeft om dat collegiale bestuur te verankeren*. […] *Wat mij betreft zou je dat wettelijk moeten verankeren*."[74]

In een model van collegiaal bestuur vervalt ook de situatie waarin een inspecteur-generaal beoordeeld wordt door de secretaris-generaal, hetgeen Kockelkoren ziet – en ook ervaren heeft – als een onzuivere situatie: "*Ik vind dat toch een beetje een gekunsteld noodverband. Ik vind het eigenlijk niet zuiver, want op het moment dat de toezichthouder heel kritisch kijkt naar activiteiten van het eigen ministerie, waar een sg [secretaris-generaal, red.], zoals ikzelf heb gemerkt, zelf flink mee betrokken kan zijn en het volstrekt niet eens kan zijn – dat heb ik zelf ook gemerkt – met bijvoorbeeld de taakuitoefening van SodM, kan dat flink schuren. Maar met diezelfde sg ga je aan het eind van het jaar wel een gesprek voeren over: en hoe functioneert het SodM? Ik vind dat in governancezin gewoon geen zuivere constructie. […] Op het moment dat je kiest voor bijvoorbeeld zo'n collegiaal bestuur, is het ook veel logischer – bij toezichthouders als AFM en DNB is dat ook heel gebruikelijk – om een raad van toezicht te installeren en dan is die raad van toezicht degene die ook een kritische beoordeling van het bestuur van een toezichthouder moet maken*."[75]

Ook Kockelkoren's voorganger Van der Meijden benoemt in zijn openbaar verhoor het spanningsveld dat de secretaris-generaal van het ministerie de inspecteur-generaal beoordeelt: "*Ik heb in mijn afscheidsgesprekken en ook in presentaties tegen mensen weleens het volgende gezegd – ik was toen inmiddels 66, denk ik: het is een verleidelijke conclusie dat je alleen maar een geloofwaardige en onafhankelijke inspecteur-generaal kunt zijn als je geen carrièreperspectief meer hebt of meer wilt hebben, en geen dg of sg meer wilt worden, want dat is ook degene die jou beoordeelt. Daarmee kom ik terug op uw vraag wie het dan moet beoordelen. Kijk, ik ben opgevoed, ook bij Shell, in een systeem van beoordelingen. We zijn allemaal mensen. En mensen vinden wat van elkaar. Als inspecteur-generaal zit je in de lastige positie dat je soms moet blaffen. Dat vindt niemand leuk. Ik vind het ook niet leuk om dat te doen. Maar als je in een afhankelijkheidspositie zit, bijvoorbeeld door je leeftijd, omdat je nog carrière wilt maken – daar is niks mis mee – dan moet je je daar wel bewust van zijn. Als jij blaft tegen degene die over jouw carrière gaat, dan geeft dat een spanningsveld. Dat is ongemakkelijk. Maak ik mezelf duidelijk?*"[76]

74 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.
75 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.
76 Verslag openbaar verhoor van de heer van der Meijden, 27 september 2022.

Secretaris-generaal Camps verklaart in zijn openbaar verhoor dat SodM altijd in onafhankelijkheid heeft kunnen opereren: *"Ik denk dat het Staatstoezicht altijd de gelegenheid heeft gekregen om zijn eigen standpunt in te nemen. Ik denk dat zowel vanuit de ambtelijke organisatie als vanuit de minister altijd gezegd is: Staatstoezicht moet in volstrekte onafhankelijkheid tot zijn oordeel komen. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat daar nooit discussie over was, want er spelen verschillende inzichten en verschillende belangen. Dat kan weleens tot spanning leiden – dat is niet ongebruikelijk tussen beleid, politiek en toezichthouders – maar dat is niet hetzelfde als dat de toezichthouder niet de ruimte zou hebben om onafhankelijk tot een oordeel te komen."*[77]

De 'rode knop' als instrument voor de toezichthouder
Ten aanzien van toezicht specifiek in het gasdossier, merkt de commissie in het openbaar verhoor met de heer Kockelkoren op dat de toezichthouder bij het Groningenveld niet zo vergaand kan ingrijpen als bij andere gasvelden. De heer Kockelkoren beaamt dit, maar geeft aan dit ook te begrijpen. Hij stelt dat vanwege de winningsplicht en vanwege de verantwoordelijkheid van de minister (en nu de staatssecretaris) om te bepalen wat er met het Groningenveld in termen van productie moet gebeuren, door de bewindspersoon die afweging gemaakt moet worden. "*Ik ben wel degene die de minister, nu de staatssecretaris, over die veiligheid adviseert, maar uiteindelijk moet de staatssecretaris afwegingen maken van de veiligheid in Groningen versus de veiligheidsrisico's die elders in Nederland zouden ontstaan als je te ver terug zou gaan met gaswinning. Daar houd ik geen toezicht op, daar heb ik ook geen kennis van, dus die kan ook niet meewegen. Hij kan dat wel. Daarom denk ik dat dat op zich een logische constructie is.*"

Gevraagd naar de instrumenten van de toezichthouder ten aanzien van het Groningenveld, verklaart de heer Kockelkoren dat 'een rode knop' inderdaad ontbreekt. Ondanks zijn begrip voor de – in zijn eigen woorden – '*logische constructie*' dat de minister bij het Groningenveld de bredere afweging maakt, bepleit hij wel een rode knop voor alle overige mijnbouwactiviteiten: "*Voor het Groningenveld heb ik verder geen instrumenten, nee. Ik heb geen rode knop als het ware die ik zelf kan indrukken. Daar wil ik graag nog één ding aan toevoegen als het mag. Die rode knop is voor de overige mijnbouwactiviteiten naar mijn idee ook niet helemaal goed verankerd. Die rode knop ligt bij de minister en die kan ik wel bedienen, maar strikt genomen kan de minister zeggen: doe het in dit geval toch maar niet. Ik zou heel graag willen dat die rode knop verankerd wordt en dat die bevoegdheid – sorry dat ik het nu weer even heel technisch ga zeggen – geattribueerd wordt aan de IGM. Het is nu een bevoegdheid van de minister, maar niet van de IGM.*"[78]

V.9 Bevindingen

In 2006-2013 fors bezuinigd op rijksinspecties
De discussie over aard en omvang van rijkstoezicht is van alle tijden en vertoont een zekere slingerbeweging. Rond de eeuwwisseling bevestigen twee grote incidenten (de vuurwerkramp Enschede en de cafébrand Volendam) nog eens het belang van goed toezicht. Toezicht

77 Verslag openbaar verhoor van de heer Camps, 28 september 2022.
78 Verslag openbaar verhoor van de heer Kockelkoren, 14 oktober 2022.

wordt van belang geacht om publieke belangen goed te borgen in tijden van toenemende marktwerking en privatisering. Niettemin komt rijkstoezicht in de periode 2006-2013 in de knel omdat het ook gezien wordt als duur en inefficiënt ('zelfrijzend bakmeel'). In die jaren wordt fors bezuinigd op rijksinspecties. Ook SodM ondervindt daar de gevolgen van.

Roep om wettelijke verankering onafhankelijk toezicht
Vanaf 2013 wordt het belang van goed maar ook onafhankelijk toezicht weer meer ingezien. Waarborgen voor onafhankelijk toezicht zijn daarbij tussen de verschillende inspecties verschillend vormgegeven, worden in de praktijk uiteenlopend toegepast en zijn vaak neergelegd in afzonderlijke spelregels of aanwijzingen. Sinds begin 2020 wordt daarom op verschillende fronten gepleit voor wettelijk geborgd onafhankelijk toezicht. De Inspectieraad doet hiervoor verschillende voorstellen (in de vorm van drie verschenen brieven) en ook in de Tweede Kamer bestaan er ideeën over (zoals te zien in onder meer de motie-Kuik, moties over de ophanging van de IBDT en de initiatiefnota Omtzigt).

De wettelijke verankering van waarborgen voor onafhankelijk toezicht is inmiddels een langlopend traject, maar zijn enkele mijlpalen aanstaande in de vorm van een hoofdlijnenbrief (toegezegd najaar 2022, maar bij verschijning van dit rapport nog niet aan de Tweede Kamer gestuurd) en een voorstel voor een Wet op de rijksinspecties (voorzien 'in 2023').

Inspectieraad noemt zeven punten voor wet op de Rijksinspecties
De Inspectieraad reikt zeven punten aan die in deze wet geregeld zouden moeten worden:
1. *Werkprogramma en jaarverslag*. De minister biedt het door de inspecteur-generaal vastgestelde werkprogramma en jaarverslag onverkort aan beide Kamers aan.
2. *Publieke verantwoording*. De inspecteur-generaal licht desgevraagd het jaarverslag toe in het parlement. De inspectie draagt minimaal eens in de vijf jaar zorg voor een externe evaluatie, die ook naar de Kamer gaat.
3. *Inspectierapporten*. De minister biedt inspectierapporten onverkort en terstond na ontvangst aan het parlement aan en stuurt binnen zes weken een beleidsreactie op het rapport naar het parlement.
4. *Budget en bedrijfsvoering*. De minister neemt het budget voor de inspectie op een overzichtelijke wijze en gescheiden van de beleidsartikelen op in de rijksbegroting. De inspecteur-generaal is budgethouder en verantwoordelijk voor de bedrijfsvoering van de inspectie en besteedt het als lumpsum beschikbaar gestelde budget naar eigen inzicht.
5. *Aanwijzingen, beleidsregels en besluiten*. De minister kan – onder voorwaarde van openbaarmaking – een rijksinspectie algemene aanwijzingen geven, maar geen bijzondere aanwijzingen.
6. *Informatiebevoegdheden*. Wanneer een inspectie (ook) toezicht uitoefent op organisatieonderdelen van het Rijk, zijn de medewerkers van deze onderdelen verplicht de verlangde medewerking te verlenen en alle informatie te verstrekken die naar het oordeel van de inspectie nodig is om het toezicht uit te oefenen.
7. *Communicatiebeleid en informeren parlement*. De inspectie heeft een eigenstandige verantwoordelijkheid voor haar communicatiebeleid. Aan inspecteurs-generaals wordt algemene toestemming verleend om op verzoek van een van beide Kamers met hen in contact te treden.

Inspecteur-generaal Kockelkoren benoemt aanvullende punten voor onafhankelijkheid SodM
De punten die de Inspectieraad noemt kunnen, voor zover nog niet geïmplementeerd, ook de onafhankelijke positie van het SodM verder verbeteren. Daarin zijn in de loop der jaren overigens al verbeteringen aangebracht. Zo is naar aanleiding van het rapport van het OVV de onafhankelijke positie van het SodM in 2016 versterkt door wijziging van de Mijnbouwwet. Meer recent is de formatie van SodM fors uitgebreid, waardoor ook het Groningenteam ten opzichte van eerdere jaren substantieel vergroot is.

Naast enkele van de hiervoor genoemde punten van de Inspectieraad, komen in het openbaar verhoor met de huidige inspecteur-generaal Kockelkoren een aantal (zorg)punten aan de orde die van invloed zijn op de positie van het SodM:

- *Budgettaire onafhankelijkheid niet altijd geborgd*.
  Als voorbeeld komt naar voren dat de secretaris-generaal formatie-uitbreiding weigert omdat het ministerie van EZK vindt dat toezicht op de versterkingsoperatie niet onder het SodM zou vallen.
- *Collegiaal bestuur als besturingsmodel van de toezichthouder.*
  Inspecteur-generaal Kockelkoren is van opvatting dat met een collegiaal bestuur de koers niet helemaal afhankelijk wordt gemaakt van één persoon en een college ook minder gevoelig is voor eventuele beïnvloeding dan één persoon. Het punt dat een inspecteur-generaal wordt beoordeeld door de secretaris-generaal (een '*onzuivere situatie*' en een '*gekunsteld noodverband*' in de optiek van Kockelkoren) wordt daarmee ook omzeild.
- *Een 'rode knop' als instrument, ook voor de toezichthouder.*
  Het stilleggen van een mijnbouwactiviteit is nu een bevoegdheid van de minister, maar niet van de inspecteur-generaal der Mijnen. Kockelkoren pleit ervoor dat die '*rode knop*' voor mijnbouwactiviteiten wettelijk wordt verankerd en dat die bevoegdheid geattribueerd wordt aan de inspecteur-generaal.
- *Toegang tot de Kamer niet altijd mogelijk*.
  De heer Kockelkoren verklaart: '*Wij kunnen niet op eigen initiatief aan de Tweede Kamer aangeven dat het wat ons betreft wellicht wenselijk zou zijn om op een bepaald onderwerp nader te spreken'*.

Wat dit laatste punt betreft zijn er ontwikkelingen. De Tweede Kamer heeft recent zelf een voorstel gedaan ter wijziging van haar Reglement van Orde, waardoor een gekwalificeerde Kamerminderheid van 50 leden de mogelijkheid krijgt een inspecteur-generaal uit te nodigen en te horen.

Rob van Groningen, Finsterwolde

Hoofdstuk VI

De rol van de Tweede Kamer

VI De rol van de Tweede Kamer

De Tweede Kamer heeft als de volksvertegenwoordiging in Nederland de taak om de regering te controleren en is zelf medewetgever. De Kamer is vanaf het prille begin van de gaswinning betrokken. De vraag is hoe de Kamer met haar verantwoordelijkheid is omgegaan. Welke rol heeft zij gespeeld, hoe is met de belangen van Groningers omgegaan? Ook is hierbij relevant of de Kamer met de informatie die de regering verstrekt voldoende in staat was om haar rol te kunnen vervullen.

Dit themahoofdstuk gaat in op deze vragen. Paragraaf VI.1 gaat in op de periode tot de aardbeving in Huizinge in 2012. De tweede en derde paragraaf behandelen de gebeurtenissen vanaf de aardbeving in Huizinge. Dit is uitgesplitst in enkele thematische onderwerpen. Paragraaf VI.2 gaat in op het winningsniveau en financiële afwikkeling. Paragraaf VI.3 gaat in op de schadeafhandeling en versterking. Het hoofdstuk sluit af met paragraaf VI.4 met de bevindingen als reflectie op de rol en de informatiepositie van de Kamer.

VI.1 Periode 1960-2011

VI.1.1 Betrokken bij de nota-De Pous

De periode rond de vondst van de gaswinning en de nota-De Pous kenmerkt zich door een intensieve betrokkenheid vanuit de Kamer. Naar aanleiding van een schriftelijke vraag bij de begrotingsbehandeling Economische Zaken (EZ) eind 1961 legt minister De Pous in 1962 twee keer een conceptnota aan de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken voor. Ook spreekt de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken drie keer in een besloten commissievergadering met de minister over deze aardgasnota. Belangrijk aandachtspunt is het waarborgen van het algemeen belang. De Kamerleden zien dit vooral in termen van welk deel van de opbrengst naar de Staat gaat, prijsniveaus voor consumenten en industrie, en de inpassing van de gaswinning in het bredere energiebeleid. Daarnaast is er kritiek van de Kamerleden op de ondoorzichtige opzet van het gasgebouw. Verder vragen Kamerleden specifiek aandacht voor de positie van het Noorden. Het gaat bijvoorbeeld om het beschikbaar stellen van gas voor de industriële ontwikkeling en de vestigingsplaats van het hoofdkantoor van de gasmaatschappij.[1]

Een van de Kamerleden, Biewenga (ARP) uit Groningen, vraagt op dat moment al naar de mogelijke bodemdaling door de gaswinning. Minister De Pous verwacht geen problemen, aangezien de geologische omstandigheden in Groningen verschillen van die in bijvoorbeeld Los Angeles.

1 Notulen van de vergadering van de vaste Kamercommissie voor Economie Zaken op 19 april 1962 en Verslag van het mondeling overleg met de minister van Economische Zaken op 4 juli 1962.

VI.1.2 Behoefte aan informatie over aardgasvoorraad en export

In de jaren na de nota-De Pous komen Kamerleden regelmatig terug op de hoeveelheden aardgas in Groningen en het afsluiten van exportcontracten. Berichtgeving in België, Duitsland en Nederland vormt aanleiding voor Kamerleden om het kabinet steeds te bevragen. Het gaat bijvoorbeeld om de uitspraken die de Belgische senator Leemans in 1963 en een geologische stichting in Duitsland in 1964 doen over de grote hoeveelheid aardgas. Ook zijn er in 1963 berichten dat er al een exportcontract met Duitse afnemers is. De betrokken ministers reageren ontkennend op deze berichten. In december 1964 komt vanuit de Kamer de vraag of het klopt dat er een contract is afgesloten met België. Minister Andriessen van Economische Zaken bevestigd dit. Het valt op dat het kabinet de Kamer steeds niet actief informeert: het zijn de Kamerleden die over deze economische aspecten van de gaswinning steeds om informatie vragen. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor het oprichten van de Internationale Gas Transport Maatschappij (IGTM), een joint venture van Esso en Shell voor participaties in het buitenland, die niet wordt gemeld aan de Kamer.

Hoewel het nog maar een paar jaar na de nota-De Pous is, laait eind 1964 ook de discussie over de gekozen opzet van het gasgebouw en de afgesproken winstverdeling al weer op. Kamerleden van de PvdA en CPN roepen, gezien de grote aardgasvoorraden, op om de contracten met Shell en Esso te herzien. Andere partijen zoals de VVD en minister Andriessen zien hier geen reden voor.

Aan het einde van de jaren ’60 is er ook druk vanuit de Kamer om de exploitatie van de aardgasvoorraden te versnellen. Het lid Van der Peijl (CHU) roept in 1968 hiertoe op vanuit de vrees dat anders aardgasvoorraden onbenut blijven door de opkomst van andere energiebronnen, zoals kernenergie.

VI.1.3 Kortstondige aandacht risico’s en aansprakelijkheid gaswinning

In december 1971 komt er in de Kamer ook even aandacht voor een ander aspect van de gaswinning. Het D’66-Kamerlid Terlouw stelt schriftelijke vragen over de verantwoordelijkheid van het Rijk of de NAM indien er een aardverschuiving of -verzakking in de buurt van Slochteren zou optreden. Ook wil het Kamerlid weten of in het aardgaswinningsgebied geregeld bodemkundig onderzoek plaatsvindt en wat de eventuele resultaten hiervan zijn. In reactie op de schriftelijke vragen stuurt minister Langman van Economische Zaken een rapport dat nog niet eerder was gedeeld met de Kamer. De NAM heeft dit rapport onder leiding van SodM opgesteld op basis van onderzoek dat sinds 1963 door Shell wordt verricht. Uit het rapport blijkt dat er sprake kan zijn van een meter bodemdaling tot 2050.[2] De NAM en SodM verzekeren dat er geen grote gevolgen voor de bodem en gebouwen te verwachten zijn. Volgens de minister zal de geleidelijke bodemdaling wel van invloed zijn op de waterhuishouding. Tot dan toe zijn er geen verplaatsingen in de ondergrond of bodemdaling aan de oppervlakte waargenomen. Voor eventuele schade moeten de NAM en de Nederlandse Staatsmijnen opkomen, naar evenredigheid van het belang dat zij in de gevormde maatschap hebben.[3] De Kamer komt na het antwoord van de minister niet terug op het thema.

2 Brouwer et al. (2022), p. 5.
3 Aanhangsel Handelingen II 1971/72, nr. 619.

VI.1.4 Steun beleid eerste Energienota
In september 1974 presenteert minister Lubbers van Economische Zaken de eerste Energienota. Hiermee zet het kabinet na de oliecrisis van 1973 in op meerdere energiebronnen (aardgas, kolen, kernenergie) om de afhankelijkheid van olie te verminderen. Het kleineveldenbeleid komt tot stand en het zoeken naar nieuwe aardgasreserves wordt gestimuleerd. Het Groningenveld krijgt de functie om schommelingen in de gasvraag op te vangen. De Kamerleden Drees (DS'70) en Schouten (ARP) wijzen op het tijdelijke karakter van de aardgasbaten en willen die baten (gedeeltelijk) inzetten voor investeringen in nieuwe energiebronnen en economische structuurverbetering. Oproepen van Kamerleden om de afgesproken wijzigingen in de verdeling van de opbrengst van de aardgasbaten tussen de Staat en de oliemaatschappijen nog verder aan te passen wijst het kabinet af. Er zijn volgens het kabinet beperkingen aan de mogelijkheden om bestaande overeenkomsten te wijzigen, de aanvullende afspraken leiden tot een hogere opbrengst voor de staat en internationaal gezien is de afgesproken verdeling goed.[4]

De behandeling van de Energienota in de Kamer leidt niet tot wijzigingen. Tijdens een debat over aardgasprijzen in november 1974 dient het PvdA-lid Wierenga een motie in om via heronderhandelingen het staatsaandeel in de opbrengst te vergroten(13146, nr. 13). Het PPR-lid Van Gorkum dient een motie in om de exportcontracten openbaar te maken (13146, nr. 14). Deze beide moties verwerpt de Kamer met een meerderheid van 85 zetels, waarbij coalitie- en oppositiefracties wisselend stemmen.

VI.1.5 Meer exporteren met oog voor winstverdeling
Vanuit de Kamer klinkt in de jaren '80 de oproep om extra aardgas te exporteren. In een debat in november 1983 dienen de leden Van der Linden (CDA) en Braams (VVD) een motie in die uitspreekt dat Nederland de bijzondere kwaliteit van het Nederlandse aardgas (flexibiliteit, bufferfunctie, voorzieningszekerheid) bij de komende onderhandelingen in de contractprijzen tot uitdrukking dient te brengen (18100-XIII nr. 47). De Kamer spreekt zich breed voor deze motie uit. Een motie van het lid Van der Spek (PSP) om een aanzienlijke verhoging van het staatsaandeel in de gaswinsten van de NAM te bevorderen krijgt onvoldoende steun (18100-XIII, nr. 53). Minister Van Aardenne van Economische Zaken vindt dat het internationaal gezien om een redelijke winstverdeling gaat.

Het lid Van der Linden (CDA) vraagt begin 1984 opnieuw aandacht voor de extra export van aardgas. Wel moet de export tegen commerciële prijzen plaatsvinden. De baten dienen ten goede te komen aan investeringen in het duurzaam verlagen van het energieverbruik, het verbeteren van de toekomstige infrastructuur voor de energievoorziening en de versterking van de marktsector. Minister van Aardenne onderschrijft deze uitgangspunten in zijn antwoord. De gesprekken met de buitenlandse afnemers zullen vooral leveringen op de lange termijn betreffen.

VI.1.6 Zorg over bodemdaling en aardbevingen ebt ook weer weg
De Kamer heeft vanaf medio jaren '80 tot in het eerste decennium van de 21^{e} eeuw wisselend aandacht voor de negatieve gevolgen van de gaswinning, die beginnen toe te nemen.

4 Handelingen II 1974/75, nr. 7, pp. 295-342, nr. 8, pp. 345-380, nr. 9, pp. 385-426.

Twee weken na de viering van 25 jaar 'Slochteren' in 1984 laat de NAM de provincie Groningen weten dat er fors meer bodemdaling zal optreden dan verwacht.[5] Voor het VVD-Kamerlid Blauw is dit aanleiding om schriftelijke vragen te stellen. Het Kamerlid vraagt of er naast bestaande regelingen voor individuele burgers een eenvormige regeling moet komen indien de bodemdaling zich in ernstige mate voortzet. Minister Smit-Kroes van Verkeer en Waterstaat stelt in de beantwoording dat de huidige regeling tussen de NAM en Rijk en tussen de NAM en provincie als genoegzaam moet worden beoordeeld. De gasonttrekking en bodemaling vinden volgens de minister geleidelijk plaats. Ook wordt de uiteindelijke bodemdaling pas in 2050 verwacht. Daarmee is er volgens de minister voldoende tijd voor onderzoek naar de mate van bodemdaling en kan eventueel worden onderhandeld over een nieuwe overeenkomst.[6]

Op 26 december 1986 is er een aardbeving bij Assen. De aardbeving met een kracht van 2,8 op de schaal van Richter leidt op 25 januari 1987 tot schriftelijke vragen van de PvdA-leden Zijlstra en Knol. De leden vragen onder meer of het mogelijk is dat de bevingsverschijnselen (mede) veroorzaakt worden door de aardgaswinning in het Slochterenveld. Minister Smit-Kroes van Verkeer en Waterstaat antwoordt hierop mede namens de ministers van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer en van Economische Zaken dat het Slochterenveld te veraf ligt. Ook stelt de minister dat een samenhang met de gasonttrekking uit de kleine gasvelden bij Assen niet voor de hand ligt.[7]

De vaste Kamercommissies voor Economische Zaken en voor Verkeer en Waterstaat houden op 9 maart 1989 een mondeling overleg over bodemverzakking en aardbevingen in het noorden van Nederland. Vanuit het kabinet nemen minister De Korte van Economische Zaken en minister Smit-Kroes van Verkeer en Waterstaat deel. In de voorbereidende schriftelijke ronde vragen commissieleden naar de wenselijkheid om een netwerk van seismografen in de verzakkingsgebieden in het noorden van Nederland op te stellen. Ook vragen zij om op systematische wijze klachten over trillingen, scheuren in gebouwen en dergelijke te registreren. De ministers antwoorden dat bemoeienis van de overheid met de klachtenregistratie niet voor de hand ligt. Het zou niet op de weg van de overheid liggen om zich te mengen in zaken zoals de vergoeding van schade aan gebouwen, omdat het burgerlijk recht hiervoor geldt. Ook noemen de ministers de bestaande schaderegelingen adequaat. Daarnaast achten ze de seismometers die rond Assen geplaatst zijn voldoende om een nauwkeuriger inzicht in de aardbevingen te krijgen.[8]

De PvdA-Kamerleden Zijlstra en Vos stellen in schriftelijke vragen van 8 december 1989 het onderwerp opnieuw aan de orde. Aanleiding is een aardbeving in Purmerend op 1 december 1989. De Kamerleden willen weten of deze beving en de eerdere bevingen in Hooghalen (1987) en Assen (1986) veroorzaakt zijn door gaswinning. Ook vragen zij naar een verklaring waarom de aardbevingen telkens in december plaatsvinden. Minister Andriessen van Economische Zaken antwoordt op 18 januari 1990 dat er geen eenduidige verklaring is voor het feit dat deze aardbevingen in de nabijheid van gasvelden en telkens in de maand december hebben

5 Brouwer et al. (2022), p. 7.
6 Aanhangsel Handelingen II 1984/85, nr. 246.
7 Aanhangsel Handelingen II 1986/87, nr. 669.
8 Kamerstuk II 1988/89, 21108, nr. 1.

plaatsgevonden. Gelet op de vele factoren die bodemtrillingen kunnen veroorzaken, overweegt de minister een nader multidisciplinair onderzoek.[9]

Na de aardbevingen in Emmen op 15 februari en Geelbroek bij Assen op 25 april 1991 volgen nogmaals schriftelijke vragen vanuit de Kamer. De PvdA-Kamerleden Zijlstra, Witteveen-Hevinga en Middel willen verschillende details over de bevingen weten, zoals de ligging van het epi- en hypocentrum, de magnitude, de intensiteit en de betrokken geologische formaties en breuksystemen. Ook vragen de leden naar het productiemechanisme en het drukverval van de gasvelden bij Emmen en Geelbroek en naar de relatie met de winning in andere gasvelden. Daarnaast verzoeken zij om nader onderzoek te doen naar de mogelijke samenhang tussen aardbevingen en bodemdaling enerzijds en de olie- en gaswinning anderzijds. Minister Andriessen heeft nog geen antwoord op de vraag of de aardbevingen met de gaswinning te maken hebben. Wel kondigt hij een multidisciplinair onderzoek aan naar gaswinning en bodembeweging.[10]

In november 1992 ontvangt de Kamer een voortgangsrapportage met de eerste bevindingen van het multidisciplinaire onderzoek van de Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen (BOA). De commissie trekt de conclusie dat de gaswinning bij Eleveld in Drenthe de aardbevingen bij Eleveld en Geelbroek heeft veroorzaakt. Dit leidt vanuit de Kamer echter niet tot een bijstelling van het beleid. Onder andere de NAM en het KNMI benadrukken in hun communicatie vooral dat het in alle gevallen om lichte bevingen gaat, met een minimale kans op schade. Ook minister Andriessen van Economische Zaken onderstreept dit richting de Kamer door te stellen dat in alle gevallen de uitstraling van de seismische energie in de vorm van trillingen 10.000 maal kleiner zal zijn dan die van de aardbeving bij Roermond van 13 april 1992.[11] Deze natuurlijke aardbeving met een kracht van 5,8 op de schaal van Richter is de zwaarst gemeten aardbeving in Nederland. De Kamer ziet vervolgens in 1994 ook geen reden om niet in te stemmen met de gasopslag Norg bij Langelo. Dit lege gasveld wordt vanwege de geologische structuur en de mogelijke snelle ingebruikname het meest geschikt geacht.

Op 30 juli 1994 vindt er in Groningen bij Middelstum een aardbeving van 3,0 op de schaal van Richter plaats. De Kamer reageert niet op deze aardbeving. Een aantal jaar later, na de aardbeving op 19 februari 1997 in het Drentse Roswinkel met sterkte van 3,4 op de schaal van Richter, stelt de Kamer wel weer schriftelijke vragen. De leden Witteveen-Hevinga en Rehwinkel (beiden PvdA) vragen naar de gaswinning als oorzaak en naar de schaderegelingen. Minister Wijers van Economische Zaken laat weten dat aangenomen mag worden dat het gasveld bij Roswinkel de oorzaak is. De minister ziet geen reden om de bestaande schaderegelingen voor de gaswinning in Noord-Holland en Noordoost-Nederland aan te passen.[12]

Twee maanden later, in april 1997, vraagt de Kamer via schriftelijke vragen van de leden Witteveen-Hevinga, Feenstra (beiden PvdA) en Stellingwerf (RPF) opnieuw aandacht voor de schaderegelingen. Het valt de leden op dat er weinig schadeclaims en aanvragen voor

9 Aanhangsel Handelingen II 1989/90, nr. 290.
10 Aanhangsel Handelingen II 1990/91, nr. 597.
11 Brouwer et al. (2022), p. 9.
12 Aanhangsel Handelingen II 1996/97, nr. 1059.

contra-expertise zijn ingediend. Een laagdrempelige regeling, zoals het Amerikaanse bedrijf Amoco voor de gaswinning bij het Noord-Hollandse Bergen heeft afgesproken, vinden de leden beter. Ook stellen zij vragen over het opbouwen van onafhankelijke multidisciplinaire expertise over aardbevingsschade en over de toepasbaarheid van de schadeschaal van Mercalli op de schade-effecten van ondiepe gasbevingen. Minister Wijers houdt de voorstellen en kritiek af en wijst op de al bestaande expertise bij het KNMI en SodM, op het vervolgonderzoek dat nog volgt en op de evaluatie van de schaderegeling die plaats zal vinden.[13]

In de periode 1998-2002 wordt in het kader van de nieuwe Mijnbouwwet gesproken over omkering van de bewijslast. Het gevolg hiervan zou zijn dat de NAM moet aantonen dat schade aan een gebouw niet door de gaswinning is veroorzaakt. Dit versterkt de positie van gedupeerden. Het Kamerlid Zijlstra (PvdA) heeft zich in eerdere jaren hiervoor ook al ingezet. Tijdens de behandeling van de Mijnbouwwet komt de omkering van de bewijslast volop in de belangstelling. De noordelijke provincies en diverse actiegroepen en juristen pleiten voor invoering hiervan.[14] Op 3 december 1998 dienen de D66-leden Van Walsem en Augusteijn-Esser een amendement in om de omkering van de bewijslast in te voeren.[15] Deze leden trekken hun amendement in na de toezegging van minister Jorritsma van Economische Zaken om de taken van de Technische Commissie Bodembeweging (Tcbb) uit te breiden. Het PvdA-lid Witteveen-Hevinga dient op 13 december 2001 vervolgens ook een amendement in voor omkering van de bewijslast.[16] De Kamer verwerpt dit amendement in april 2002. Naast de PvdA stemmen alleen SP en GroenLinks voor het amendement.

Verder blijft het, ook nog in de volgende jaren, stil in de Kamer als het gaat over aardbevingen als gevolg van de gaswinning in Groningen. Op vrijdag 24 oktober 2003 is er bij Hoeksmeer een aardbeving met een kracht van 3,0 op de schaal van Richter. De Kamer besteedt hier geen aandacht aan. Op 8 augustus 2006 volgt bij Westeremden een aardbeving van 3,5 op de schaal van Richter. Ook deze beving leidt niet tot een reactie vanuit de Kamer.

VI.1.7 Liberalisering en inzetten op de gashandel in jaren ’90 en ’00

In de jaren ’90 en de jaren ’00 is de Kamer wel doorlopend bezig met andere aspecten van de aardgaswinning. De export, liberalisering en toekomst – als de gasvoorraad opraakt – staan centraal. De tweede Energienota uit 1990 van minister Andriessen van Economische Zaken geeft ruimte voor uitbreiding van de export. De Kamer vraagt aandacht voor de eindigheid van de aardgasvoorraden en vindt het van belang dat er voldoende aardgas overblijft voor de binnenlandse markt. De Kamer neemt een motie van het PvdA-lid Van Rijn-Vellekoop (21300-XIII, nr. 63) aan, met als doel dat centrales voor warmtekrachtkoppeling aardgas tegen concurrerende prijzen ten opzichte van energiecentrales kunnen kopen.

Ook de derde Energienota van minister Wijers van Economische Zaken uit 1995 blijft ruimte bieden voor export. Meerdere leden wijzen opnieuw op het belang van voldoende eigen gasreserves voor de toekomst. In de Kamer gaat de aandacht dus uit naar de

13 Aanhangsel Handelingen II 1996/97, nr. 1457.
14 Brouwer et al. (2022), p. 11.
15 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 5.
16 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 31.

voorzieningszekerheid. De minister vindt dat er, in tegenstelling tot de nota uit 1990, nu sprake is van evenwichtig beleid. Tegenover nieuwe export moet voor globaal de helft extra import staan. Het PvdA-lid Witteveen-Hevinga dient samen met enkele andere leden een motie in om dit handelsbeleid, specifiek wat betreft de Gasunie als gashandelaar, verder uit te werken (24525, nr. 8). De Kamer neemt deze motie aan.

In 1996 overweegt de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken op voorstel van het PvdA-Kamerlid Witteveen-Hevinga om uitgebreid onderzoek te doen naar het Nederlandse aardgasbeleid. Dit met het oog op onder andere de liberalisering van de gasmarkt. Het doel is om als Kamer onafhankelijk informatie te krijgen over de opties hoe met de aardgasreserve kan worden omgegaan. Hierbij moet rekening worden gehouden met economie en milieu. Andere aandachtspunten zijn de omvang van de reserve, de exportcontracten, het binnenlands verbruik, de onderlinge relaties tussen de organisaties die bij de winning betrokken zijn, de winstverdeling tussen de oliemaatschappijen en de overheid bij de productie uit het Slochterenveld en de kleine velden, en de informatievoorziening aan het parlement. In de uitwerking van het voorstel trekt het lid Witteveen-Hevinga samen op met het D66-lid Augusteijn-Esser. Het onderzoek komt echter niet van de grond, omdat D66 haar steun intrekt. Het lid Augusteijn-Esser geeft later in een debat als verklaring dat er te weinig draagvlak is, omdat het onderzoek volgens haar ongetwijfeld lang zou duren en te duur zou zijn.[17]

Op 30 maart 1999 dient minister Jorritsma-Lebbink van Economische Zaken het wetsvoorstel Regels omtrent het transport en de levering van gas (Gaswet) bij de Kamer in.[18] Het wetsvoorstel is een uitvloeisel van het streven van de Europese Unie naar liberalisering van de energiemarkt. Tijdens de plenaire behandeling van het wetsvoorstel op 29 en 30 maart 2000 uiten oppositie- en coalitiepartijen kritische geluiden en zorgen over de snelheid van de liberalisering, de bescherming van consumentenbelangen en het niet-splitsen van de gashandel en het transportnetwerk. Factoren als voorzieningszekerheid en veiligheid spelen geen rol in het debat. De Kamer neemt het wetsvoorstel aan, waarmee de liberalisering van de gasmarkt definitief is.

In de geliberaliseerde markt krijgt de gashandel nog een extra stimulans met het Nederlandse gasrotondebeleid. In mei 2005 stelt minister Brinkhorst van Economische Zaken zich tot doel dat Nederland zich ontwikkelt tot een belangrijk handelsknooppunt binnen de Noordwest-Europese gasmarkt.[19]

Dat de Kamer dit ook wel ziet zitten, blijkt wanneer zij in oktober 2008 een motie van het lid Ten Hoopen (CDA) aanneemt die de regering vraagt stevige maatregelen te nemen om Nederland uit te laten groeien tot gasrotonde. De opbrengsten kunnen bijdragen aan het bruto nationaal product en de werkgelegenheid voor als de gaswinning wegvalt.[20] Het lid Leegte (VVD) verwijst in een commissiedebat in februari 2011 naar de Hollandse koopmansgeest en vergelijkt de lege gasvelden van nu met de pakhuizen aan de grachten van Amsterdam en

17 Kamerstuk II 1996/97, 24889, nr. 2.
18 Kamerstuk II 1998/99, 26463, nr. 1.
19 Kamerstuk II 2004/05, 29023, nr. 10.
20 Kamerstuk II 2008/09, 31700-XIII, nr. 44.

Rotterdam van vroeger. Ook het lid Verburg (CDA) spreekt haar steun uit voor het gasrotonde-beleid. Wel stelt zij daarbij vragen naar de risico's. Andere leden, zoals Van Tongeren (GroenLinks) en Van Veldhoven (D66), stellen zich kritisch op, maar dan vanuit de insteek van duurzaamheid en de ambitie om vanaf 2020 minder gebruik te maken van aardgas.[21]

VI.1.8 Einde van regionaal stimuleringsbeleid rond 2004

Het regionaal economisch beleid is weliswaar niet rechtstreeks met de gaswinning verbonden, maar het speelt wel een rol in de verhouding tussen Groningen en Den Haag. In 2004 vindt er een ommekeer in dit beleid plaats. De liberalisering van de gasmarkt leidt tot het verdwijnen van de zogeheten 'noordenkorting' voor kleinverbruikers per 1 juli 2014. Eerder verdween deze korting al voor midden- en grootverbruikers. In de praktijk kwam het voordeel neer bij onder andere de gemeenten, wat neerkwam op 10 miljoen euro per jaar.[22]

In 2004 kondigt het kabinet-Balkenende II ook de beëindiging van de Langman-gelden aan. Het kabinet wil zich voortaan met het nieuwe beleidsprogramma *Pieken in de Delta* richten op het versterken en uitbouwen van regionaal sterke punten van zes regio's in Nederland. De Langman-gelden vormden een regionaal stimuleringsbeleid voor specifiek de noordelijke provincies naar aanleiding van een rapport van de commissie-Langman uit 1997. Dit was verder uitgewerkt in het programma *Kompas voor het Noorden*. De beëindiging hiervan leidt tot flink verzet in het Noorden. Zo brengen 150 noordelijke bestuurders op 15 september 2004 een bezoek aan de vaste Kamercommissie voor Economische Zakken, waar zij de behandeling van de nota *Pieken in de Delta* van staatssecretaris Van Gennip bijwonen en een petitie overhandigen.[23]

In de Kamer zijn oppositiepartijen PvdA, GroenLinks, SP, SGP en ChristenUnie voor voortzetting van het Langman-akkoord.[24] De druk vanuit het Noorden leidt ertoe dat ook coalitiepartijen VVD, CDA en D66 willen dat er toch meer geld naar het Noorden gaat, waarbij gedacht wordt aan vernieuwende industriële activiteiten zoals de Energy Valley. Dit project is een samenwerking tussen de provincies Groningen, Friesland en Drenthe, kennisinstellingen en het bedrijfsleven (Gasunie en de NAM). Doel is om van Noord-Nederland een internationaal centrum te maken van (groene) energie-industrie en -onderzoek.[25] De drie coalitiepartijen dienen de motie-Van Dijk c.s. (29697, nr. 9) in, met het verzoek aan de regering om een vervolg op het programma *Kompas voor het Noorden* te ontwikkelen en de benodigde (additionele) middelen beschikbaar te stellen. Naast de coalitie stemt alleen LPF voor. GroenLinks, PvdA en ChristenUnie lichten in een stemverklaring toe dat zij de oorspronkelijke afspraken met het Noorden willen nakomen.[26]

21 Kamerstuk II 2010/11, 29023, nr. 82.
22 Trouw (12 januari 2004.), p. 3.
23 Brouwer et al. (2022), p. 15.
24 Dagblad van het Noorden, 16 september 2004.
25 Brouwer et al. (2022), p. 13.
26 Handelingen II 2004/05, nr. 10, pp. 471-473.

VI.2 Periode 2012-2022: winningsniveau en financiële afwikkeling

VI.2.1 Kamer reactief na Huizinge en volgt kabinet

Op 16 augustus 2012 vindt bij Huizinge de tot dan toe zwaarste aardbeving in Groningen plaats. In de directe reactie hierop gebeurt er in de Kamer relatief weinig. Weliswaar stellen de leden Van Dekken en Dikkers (PvdA) schriftelijke vragen, maar de rest van het jaar blijft het in de Kamer stil over de aardbeving. Ook tijdens de begrotingsbehandeling, die vanwege de formatie pas op 15 januari 2013 plaatsvindt, gaat de Kamer niet in op de aardbeving, de schadeafhandeling of de veiligheid van de aardgaswinning.

Eind januari 2013 stuurt minister Kamp van Economische Zaken de onderzoeken van SodM, het KNMI en de NAM over de aardbeving naar de Kamer.[27] Het SodM-rapport met het advies om de gasproductie uit het Groningse gasveld zo snel mogelijk en zo veel als mogelijk en realistisch is terug te brengen, heeft impact. De Kamer reageert met het houden van een technische briefing, een rondetafelgesprek en een debat. De uitkomst van het debat is echter dat de Kamer de minister volgt in zijn besluit om eerst meerdere onderzoeken uit te voeren om een afgewogen besluitvorming mogelijk te maken. Tekenend hiervoor is dat de Kamer de motie van de leden Jan Vos (PvdA) en Leegte (VVD) uit de coalitie aanneemt. Het verzoek in deze motie aan de regering is om de noodzakelijke technische en juridische voorzorgsmaatregelen te nemen die benodigd zijn om een eventueel te nemen reductiebesluit, wanneer dit aan de orde is, snel uit te kunnen voeren (33529, nr. 3).

Moties vanuit de oppositie om vanwege de veiligheid de gaswinning te verminderen neemt de Kamer niet aan. De motie-Van Gerven c.s. (33529, nr. 9) waarin de regering wordt opgeroepen om gehoor te geven aan het advies van SodM en de winning van gas zo snel als contractueel mogelijk te temporiseren, krijgt geen steun van VVD, PvdA, PVV, SGP en 50PLUS. De GroenLinksmotie-Klaver/Van Tongeren (33529, nr. 16) om direct stappen te zetten tot het verminderen van de gasproductie uit het Groningse aardgasveld met 40% vindt alleen steun van de PvdD.

De aardbeving in Huizinge vormt voor de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken geen aanleiding om op werkbezoek te gaan naar het getroffen gebied. Op 20 november 2013 bespreekt de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken een voorstel van het lid Dik-Faber (ChristenUnie) voor een rondetafelgesprek over het advies van de Commissie Duurzame Toekomst Noord-Oost Groningen (commissie-Meijer). Dit advies richt zich onder andere op het herstel van de veiligheid, het verbeteren van de leefomgeving en het bieden van een duurzaam economisch toekomstsperspectief. Op suggestie van het lid Van Dekken (PvdA) volgt een uitgewerkt voorstel om het rondetafelgesprek in Groningen te houden.

De vaste Kamercommissie besluit op 4 december 2013 om dit niet te doen. Dit besluit leidt tot verontwaardiging in Groningen. Omdat een deel van de Kamerleden het te duur en te tijdrovend zou vinden, geeft commissaris van de Koning Max van den Berg aan dat de provincie de kosten dan best wil betalen.[28] Door de ophef keert de vaste Kamercommissie tijdens een

27 Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1.
28 ANP (6 december 2013).

extra procedurevergadering op 10 december 2013 op haar schreden terug. Op voorstel van het lid Van Tongeren (GroenLinks), mede namens de fracties van de PvdA, SP, CDA, ChristenUnie en PvdD, besluit de vaste Kamercommissie alsnog om het rondetafelgesprek in Groningen te houden, voorafgegaan door een werkbezoek om gedupeerden bij hun woningen te spreken.

Toch komt het rondetafelgesprek in Groningen daarmee nog niet tot stand. Het Presidium van de Kamer weigert toestemming te geven voor het houden van een rondetafelgesprek op locatie in Groningen. Het Presidium stelt in een brief aan de commissie dat formele vergaderingen, waaronder rondetafelgesprekken, ten principale in Den Haag plaats dienen te vinden. Ook spelen kostenoverwegingen bij het Presidium mee.[29] De vaste Kamercommissie neemt het rondetafelgesprek vervolgens op als programmaonderdeel van het werkbezoek. Uiteindelijk vindt zo op 27 januari 2014 het eerste werkbezoek van de Kamer na de aardbeving in Huizinge aan Groningen plaats.

Op 5 februari 2014 houdt de Kamer een volgend plenair debat over de gaswinning. De Kamer heeft de onderzoeken die minister Kamp van Economische Zaken heeft laten uitvoeren dan ontvangen. De minister neemt het besluit om de winning in de vijf clusters rond Loppersum met 80% terug te brengen. Er komt een bovengrens aan de totale productie van 42,5 miljard kubieke meter in 2014 en 2015. Ook sluiten Rijk, provincie Groningen en betrokken gemeenten op 17 januari 2014 een bestuursakkoord. Dit bestuursakkoord richt zich in lijn met de commissie-Meijer op de veiligheid en preventieve versterking, de schadeafhandeling en de waardevermeerdering, de leefbaarheid en het economisch perspectief. Over een periode van vijf jaar komt hiervoor 1,18 miljard euro beschikbaar. De NAM draagt hier jaarlijks 225 miljoen euro aan bij, waarvan 144 miljoen euro door de participatie van de Staat in de Maatschap Groningen voor rekening van de Staat komt. Daarnaast vindt financiering door de provincie Groningen en gemeenten plaats.[30]

Voorafgaand aan het kabinetsbesluit is er afstemming tussen het kabinet en de coalitiefracties VVD en PvdA. In het openbaar verhoor geeft het toenmalige PvdA-Kamerlid Jan Vos aan dat het dossier besproken is in aanwezigheid van minister-president Rutte, minister Kamp, de fractievoorzitters en woordvoerders. Jan Vos verklaart in het openbaar verhoor dat hij in het coalitieoverleg heeft aangedrongen op een vermindering van de gaswinning, maar dat dat op dat moment niet heeft geleid tot een afspraak over de winning.[31]

De Kamer gaat in het debat mee in het besluit van de minister om de gaswinning rond Loppersum met 80% te verminderen. Wel neemt de Kamer een paar moties aan. De motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 48) verzoekt de regering te onderzoeken welke maatregelen er in de volgende jaren genomen kunnen worden ter voorbereiding op een eventueel besluit over drie jaar tot drastische vermindering van aardgaswinning, indien de veiligheidssituatie daartoe aanleiding geeft. Ook neemt de Kamer de motie-Jan Vos c.s. (33529, nr. 34) aan. Deze motie stelt in het algemeen dat in toekomstige winningsplannen voor gas veiligheid als primair criterium moet worden gehanteerd.

29 Presidium, 14 januari 2014, ‘Brief Presidium nadere toelichting besluitvorming verzoek cie. EZ rondetafelgesprek op locatie’.
30 Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28.
31 Verslag openbaar verhoor van de heer Vos, 13 september 2022.

Een motie om het advies van SodM concreet op te volgen haalt echter geen meerderheid. De motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 44) roept het kabinet op om niet af te wijken van het advies van SodM over 100% reductie in de vijf clusters rondom Loppersum. Naast coalitiepartijen VVD en PvdA stemmen ook de 'constructieve oppositiepartijen' waarmee het kabinet met het oog op een meerderheid in de Eerste Kamer (D66, ChristenUnie, SGP) samenwerkt, en 50PLUS tegen. De leden van deze fracties verwijzen onder meer naar onderzoek van professor Ira Helsloot en TNO. Voor de komende drie tot vijf jaar zou volgens deze onderzoeken de situatie in Groningen veilig zijn. Zo zou het verschil in bodemdaling en daarmee in risico's tussen een reductie van 80% of een reductie van 100% in de vijf clusters bij Loppersum klein zijn.

Het debat gaat niet alleen over de recente besluitvorming, maar ook over het feit dat in 2013 met 53,8 miljard kubieke meter veel meer gas is gewonnen dan in de jaren daarvoor. Het Kamerlid Dik-Faber (ChristenUnie) stelt hierover op 2 januari 2014 schriftelijke vragen. In de beantwoording op 21 januari 2014 geeft minister Kamp van Economische Zaken een toelichting op de productieplafonds. Hij schrijft dat de winning in 2013 onder het vastgestelde plafond is gebleven. Ook stelt de minister dat het productieplafond geen grond biedt om eventueel gevolg te geven aan het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen om de productie te verminderen.[32] Enkele dagen voor de beantwoording van de schriftelijke vragen neemt minister Kamp de hoogte van de winning ook op als voetnoot in de Kamerbrief van 17 januari 2014 over onder ander het kabinetsbesluit om de productie bij Loppersum te verminderen.[33] De Voorjaarsnota van ruim een half jaar eerder, mei 2013, vermeldt al hogere gasbaten als gevolg van hogere olieprijzen en een hogere winning.[34]

Deze wijze van informatievoorziening aan de Kamer blijkt voor meerdere leden onvoldoende transparant te zijn. Zo verklaren de voormalige Kamerleden Leegte (VVD) en Jan Vos (PvdA) in de openbare verhoren pas tijdens het debat van 5 februari 2014 over de hoogte van de winning gehoord te hebben.[35] Op de vraag of Tweede Kamerleden via de Voorjaarsnota hadden kunnen weten dat de gaswinning zo hoog was, reageert het oud-Kamerlid Van Tongeren (GroenLinks) als volgt:

> *Zeker. Als ik een staf had gehad van tien medewerkers, had ik dat geweten op dat moment. Maar die ene halve medewerker die mij ondersteunde – ik had ook veiligheid en justitie en economie en een heleboel andere onderwerpen – had niet de tijd om de hele supplementaire begroting door te vlooien.*
>
> *Openbaar verhoor Liesbeth van Tongeren, 13 september 2022*

In het debat reageren Kamerleden kritisch op de recordwinning en vragen ze om uitleg van de minister. Als redenen voor de hoge winning voert de minister de lagere winning in de kleine

32 Aanhangsel Handelingen II 2013/14, nr. 990.
33 Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28.
34 Kamerstuk II 2012/13, 33640, nr. 1.
35 Verslagen openbaar verhoor van de heer Vos, 13 september 2022; van de heer Leegte, 13 september 2022.

velden, de koude winter en de internationale contracten aan. Over mogelijke financiële en budgettaire redenen heeft hij het niet.[36] Ook verzuimt de minister te melden dat Gronings gas is weggemengd in het hoogcalorische gasnetwerk. Dit vergroot de opbrengsten van het veld, maar is vanuit het oogpunt van leveringszekerheid voor het laagcalorische Nederlandse gasnetwerk niet nodig. Als dit in 2015 bij de voorbereiding van een reactie voor het onderzoek van de Onderzoeksraad voor Veiligheid duidelijk wordt en met de minister wordt gedeeld, laat hij het na om de Kamer hierover alsnog onverwijld te informeren.

Tevens komt in het debat de rol van de Kamer zelf ter sprake.[37] In reactie op het betoog van Agnes Mulder (CDA) over de verantwoordelijkheid van het kabinet van VVD en PvdA voor de hoge winning in 2013 en het feit dat het vertrouwen van de Groningers op een dieptepunt is beland, wijst Jan Vos (PvdA) ook op de rol van de Kamer zelf: *"Ik denk dat we hier allemaal verantwoordelijk zijn voor nalatigheid ten opzichte van Groningen. Dat geldt voor alle partijen die regeringsverantwoordelijkheid hebben gedragen."*[38]

Op dinsdag 30 september 2014 vindt er in Groningen opnieuw een zware aardbeving plaats. De aardbeving bij Ten Boer heeft een kracht van 2,8 op de schaal van Richter. Naar aanleiding hiervan vraagt het Kamerlid Smaling (SP) een plenair debat aan. In het debat op 9 oktober 2014 wijzen verschillende leden opnieuw op het eerdere SodM-advies om de gaswinning terug te brengen. Het debat leidt echter niet tot een bijstelling van het winningsniveau. Ook dienen de leden hierover geen moties in.[39]

VI.2.2 Omslag vanaf 2015 en publicatie OVV-rapport

Het kabinet maakt op 9 februari 2015 bekend dat de winning in het eerste halfjaar van 2015 wordt beperkt tot 16,5 miljard kubieke meter gas. Voor het totale jaar laat het kabinet dan nog open of de winning het oorspronkelijk geplande niveau van 39,4 miljard kubieke meter gas zal behelzen, of dat de winning wordt beperkt tot 35 miljard kubieke meter. De hoogte van 35 miljard kubieke meter gas is inclusief een reserve van 2 miljard kubieke meter voor technische eventualiteiten.[40]

Over het kabinetsbesluit vindt van tevoren overleg plaats tussen het kabinet en de coalitiefracties. Oud-Kamerlid Jan Vos van de PvdA verklaart in zijn openbaar verhoor dat hij zelf daarbij niet aanwezig was, maar de fractievoorzitters en minister Kamp wel.[41] In dit overleg oefent de PvdA met succes druk uit op het kabinet om de winning verder te verlagen, aldus Vos:

36 Handelingen II 2013/14, nr. 50, item 7.
37 Brouwer et al. (2022), p. 25.
38 Handelingen II 2013/14, nr. 50, item 7, p. 16.
39 Handelingen II 2014/15, nr. 12, item 8.
40 Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 96.
41 Verslag openbaar verhoor van de heer Vos, 13 september 2022.

Toen hebben we daar 33 plus 2 van gemaakt, opgeknipt in 16,5 en 16,5. U hoort het al: dit is echt Haags compromissenwerk waar de schoonheid niet van afspat.

Openbaar verhoor Jan Vos, 13 september 2022

Op 12 februari 2015 debatteert de Tweede Kamer over het winningsniveau. Tijdens het debat probeert PvdA-lid Jan Vos samen met oppositiefracties die ook aandringen op verlaging van de gaswinning, te komen tot overeenstemming over een gezamenlijke motie, ook om te laten zien aan de bevolking van Groningen dat men eensgezind is. Dit lukt echter niet.[42] Samen met coalitiegenoot Bosman (VVD) dient Jan Vos vervolgens een motie (33529, nr. 116) in met het verzoek aan de regering om een winningsbesluit voor te bereiden dat uitgaat van het laagst mogelijke niveau van gaswinning dat noodzakelijk is voor de leveringszekerheid en de veiligheid. Ook vraagt de motie om inzichtelijk te maken hoe de gaswinning na 1 januari 2016 nog verder verlaagd kan worden.

De Kamer neemt de motie aan, maar de oppositie reageert kritisch op de motie en stemt bijna geheel tegen. Zo geeft het SP-lid Smaling aan dat hij had gehoopt op een echte vuurwerkmotie, maar dat er in deze motie toch wel heel veel termen staan die heel veel ruimte bieden voor escape. Het lid Dik-Faber (ChristenUnie) wijst erop dat er verschillende moties ter stemming voorliggen die zich wél duidelijk uitspreken voor het verminderen van de gaswinning. Volgens haar bieden deze moties de duidelijkheid waar Groningers behoefte aan hebben. Zowel de motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 100) als de motie-Van Tongeren (33529, nr. 112) verzoeken bijvoorbeeld om de gaswinning terug te brengen tot 30 miljard kubieke meter. De coalitiefracties VVD en PvdA stemmen tegen deze moties, waardoor ze geen meerderheid halen.

Ten tijde van de besluitvorming in 2013 en 2014 is de Kamer niet op de hoogte van de berekeningen van GasTerra dat een winning van rond de 27 miljard kubieke meter voldoende is voor de leveringszekerheid.[43] Terugkijkend zegt het voormalige PvdA-Kamerlid Jan Vos hierover in zijn openbaar verhoor het volgende:

Achteraf gezien, wetende dat het eigenlijk op 27 zou kunnen voor de leveringszekerheid, denk ik echt: waar is het kabinet op dat moment mee bezig geweest? [...] Voor mij is dat wel een eyeopener geweest, want dit betekent gewoon dat wij jarenlang hebben staan discussiëren over leveringszekerheid, terwijl dat eigenlijk een beetje flauwekul was, in retrospectief.

Openbaar verhoor Jan Vos, 13 september 2022

42 Handelingen II 2014/15, nr. 54, item 11.
43 Verslag openbaar verhoor van de heer Broenink, 2 september 2022.

Op 3 maart 2015 debatteert de Kamer plenair met minister Kamp van Economische Zaken over het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid. In het rapport trekt de Onderzoeksraad voor Veiligheid de conclusie dat in de besluitvorming over de winning van het aardgas uit Groningen tot 2013 niet zorgvuldig is omgegaan met de veiligheid van de inwoners in relatie tot aardbevingen. De Kamer vindt het van belang dat alle aanbevelingen van het rapport worden opgevolgd. Het gaat om het versterken van het onafhankelijk toezicht van SodM, de onderzoeksplicht van mijnbouwondernemingen, het betrekken van andere ministeries, het burgerperspectief in de besluitvorming en het verbeteren van de communicatie.

De moties van het PvdA-lid Vos (33529, nr. 138) en het GroenLinks-lid Van Tongeren (33529, nr. 125), die oproepen deze aanbevelingen op te volgen, neemt de Kamer met algemene stemmen aan. De Kamer zet nog geen stappen om de gaswinning verder terug te brengen. Ze verwerpt de motie van het lid Van Veldhoven (D66) om de gaswinning terug te draaien tot het laagst mogelijke niveau waarbij de leveringszekerheid en een veilig winningspatroon gewaarborgd zijn en om de winning in ieder geval niet meer boven de 35 miljard kubieke meter per jaar uit te laten komen (26463, nr. 142). Ook de motie van het CDA-lid Agnes Mulder om de zorgen van de Groningers nu te laten prevaleren en ook voor de nabije toekomst duidelijkheid te verschaffen door het gaswinningsplafond te reduceren tot circa 30 miljard kubieke meter gas in 2015, verwerpt de Kamer (26463, nr. 131).

In het najaar van 2015 neemt de Kamer wel een motie aan die oproept om de gaswinning verder te verlagen. Tijdens de Algemene Financiële Beschouwingen dient het lid Schouten (ChristenUnie) met enkele andere leden een motie in om het niveau van de gaswinning uit het Groningenveld in 2016 substantieel te verlagen en de lagere gasbaten in 2016 ten laste van het saldo te laten komen. De leden willen dit vanuit het oogpunt van de veiligheid (34300, nr. 57). Het kabinet gaat in de begroting dan nog uit van een gaswinning van 33 miljard kubieke meter in 2016. Alleen VVD en SGP stemmen tegen de motie.

Tegelijkertijd zijn in 2015 ook de uitspraken van de Raad van State van grote betekenis. Zo bepaalt de voorzieningenrechter van de Afdeling bestuursrechtspraak op 14 april 2015 dat de gaswinning rondom Loppersum met het oog op de veiligheid nog slechts is toegestaan als de leveringszekerheid acuut in gevaar is. Op 18 november 2015 beperkt de Afdeling bestuursrechtspraak de gaswinning tot 27 miljard kubieke meter in het lopende gasjaar, dat van 1 oktober tot en met 30 september duurt. Onder andere bewonersorganisaties en gemeenten waren tegen het besluit tot instemming met het winningsplan in beroep gegaan.[44]

In juni 2016 adviseert SodM om de gaswinning te beperken tot 24 miljard kubieke meter en om fluctuaties in de winningshoogte zo veel mogelijk te vermijden. Minister Kamp van Economische Zaken neemt dit advies over.[45] De Kamer spreekt op 14 september 2016 met de minister over het nieuwe gaswinningsbesluit. Er is steun voor het lagere winningsniveau, hoewel sommige fracties de gaswinning liever nog verder naar beneden zien gaan. Ook is er kritiek op het besluit om pas over uiterlijk vijf jaar weer een nieuw instemmingsbesluit te

44 Brouwer et al. (2022), p. 26.
45 Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 278.

nemen.[46] De motie-Jan Vos c.s. (33529, nr. 305) waarin de regering verzocht wordt om ieder jaar in samenspraak te bezien of de winning naar beneden kan worden bijgesteld, krijgt Kamerbrede steun.

VI.2.3 Kamer dringt aan op verdere vermindering en beëindiging gaswinning
Op 15 maart 2017 zijn er Tweede Kamerverkiezingen. In tegenstelling tot eerdere verkiezingen is de gaswinning in Groningen nu wel een verkiezingsthema. Tijdens de verkiezingscampagne krijgt de gaswinning in Groningen de nodige aandacht. Centraal staan begrippen als veiligheid en compensatie. Diverse partijen dringen net als hun fracties in de Kamer aan op een verdere verlaging van de gaswinning. Zo stellen SP, GroenLinks, en PvdD voor om de gaswinning tot 2021 te verlagen tot 12 miljard kubieke meter. De PvdA wil de winning verlagen tot 19 miljard kubieke meter en D66 en ChristenUnie tot 21 miljard kubieke meter. Andere partijen doen geen concreet voorstel. Een uitzondering vormt DENK, die juist pleit voor het verhogen van de winning naar 36 miljard kubieke meter.[47]

Ook in de media komt tijdens de verkiezingscampagne de Groningse gaswinning terug. Zo komt de NTR met de documentaire *De stille beving*, waarin getroffen Groningers worden gevolgd. In Groningen vindt op 7 februari 2017 een fakkeloptocht met enkele duizenden deelnemers plaats in protest tegen de gaswinning. Op 6 maart 2017 wordt Mark Rutte als lijsttrekker van de VVD in de verkiezingstalkshow van Pauw & Jinek geconfronteerd met vragen en emoties van Groningers.[48]

In de loop van 2017 vraagt de Kamer in diverse moties om verdere stappen te zetten in het verminderen van de gaswinning, dan wel de gaswinning te beëindigen. De Kamer debatteert bijvoorbeeld op 20 april 2017 met demissionair minister Kamp van Economische Zaken naar aanleiding van het grote aantal bevingen in de regio Loppersum in korte tijd. SodM adviseert na deze bevingen om de gaswinning met 10% naar beneden te brengen van 24 naar maximaal 21,6 miljard kubieke meter. De minister kondigt op 18 april 2017 aan dat hij deze productie-verlaging overneemt.[49] In het debat dient het lid Wassenberg (PvdD) een motie in waarin de regering gevraagd wordt om met een toekomstvisie te komen over een stapsgewijze beëindiging van de gaswinning (33529, nr. 345). De Kamer neemt de motie aan, alleen DENK, FVD en PVV stemmen tegen.

Tijdens de begrotingsbehandeling van Economische Zaken en Klimaat voor het jaar 2018 dient het lid Moorlag (PvdA) een motie in die oproept tot een snellere afbouw van de gaswinning (34775-XIII, nr. 98). De motie is medeondertekend door de leden Van Tongeren (GroenLinks), Beckerman (SP) en Wassenberg (PvdD). Volgens de indieners is het eerder genomen besluit tot reductie van slechts 1,5 miljard kubieke meter voor de periode 2017 tot 2021 onvoldoende voor de veiligheid van Groningen. Het lid Moorlag houdt de motie eerst aan en trekt haar later in, omdat de nieuwe minister van Economische Zaken en Klimaat, minister Wiebes, aangeeft een uiterste poging te doen een snellere afbouw waar te maken.[50]

46 Handelingen II 2015/16, nr. 111, item 3.
47 CPB (16 februari 2017).
48 Brouwer et al. (2022), p. 28.
49 Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 331.
50 Handelingen II 2018/19, nr. 35, item 7.

Op 8 januari 2018 vindt bij Zeerijp een aardbeving met een kracht van 3,4 op de schaal van Richter plaats. In het debat hierover op 16 januari 2018 dient het GroenLinks-lid Van Tongeren een motie in met daarin onder andere de oproep om de gaswinning zo snel en zo ver als realistisch mogelijk is naar beneden te brengen. De Kamer neemt deze motie-Van Tongeren c.s. (33529, nr. 406) met algemene stemmen aan. Het lid Baudet (FVD) dient een motie in om de Overeenkomst van Samenwerking en latere aanvullingen hierop openbaar te maken. Deze motie-Baudet (33529, nr. 419) stelt dat het van cruciaal belang is om te weten wat precies is afgesproken in 1963 en wie verantwoordelijk is voor de schadeafhandeling en in welke mate. In een hoofdelijke stemming verwerpt de Kamer deze motie. De leden van de coalitiefracties VVD, CDA, D66 en ChristenUnie en de leden van de oppositiefractie SGP stemmen tegen.

In zowel het debat in januari als het volgende debat, op 7 februari 2018, dienen diverse leden moties in om de gaswinning sneller omlaag te brengen. De motie-Wassenberg/Beckerman (33529, nr. 409) vraagt om binnen twee weken te komen met maatregelen zoals het hand-aan-de-kraanprincipe en een afbouwplan om sneller terug te gaan tot het veilige niveau van 12 miljard kubieke meter per jaar. De motie-Beckerman (33529, nr. 430) verzoekt om binnen twee weken met maatregelen te komen om tot een verlaging van de gaswinning in Groningen over te kunnen gaan, aangezien de export hoger is dan de behoefte in het buitenland. Beide moties verwerpt de Kamer. De motie-Van Tongeren c.s. (33529, nr. 434) kan wel rekenen op brede steun. Hierin wordt de regering verzocht om onafhankelijk in kaart te laten brengen wat er is aan gasopslagen en stikstofconversiecapaciteit in Nederland en omliggende landen en om alle mogelijkheden aan te grijpen om deze capaciteit te benutten, zodat de gaswinning in Groningen omlaag kan.

VI.2.4 Behoefte snellere afbouw gaswinning na besluit beëindiging gaswinning

Het kabinet kondigt vervolgens op 29 maart 2018 aan dat de gaswinning uit het Groningenveld helemaal wordt beëindigd. Het doel is om de gaskraan uiterlijk 2030 dicht te draaien. Het plan is dat per oktober 2022, maar mogelijk een jaar eerder, het gaswinningsniveau tot onder de 12 miljard kubieke meter komt.[51] Dit is het maximum dat SodM in januari 2013 al bestempelde als het niveau dat nodig is voor relatieve veiligheid in Noord-Groningen. In het plenaire debat op 7 juni 2018 over het beëindigen van de gaswinning ligt de focus op de vastgelopen versterkingsoperatie en het opstappen van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), Hans Alders. Net als in januari 2018 is er opnieuw een Kamerlid dat een motie indient om de documenten over de Overeenkomst van Samenwerking alsnog openbaar te maken. In de motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 478) wordt opgemerkt dat er in de media stukken zijn verschenen. De indieners stellen dat het informatierecht van het parlement wordt geschonden doordat de regering de stukken niet met de Kamer deelt, terwijl het voor de informatiepositie van de Kamer essentieel is om toegang tot alle stukken te hebben. De Kamer verwerpt de motie. De coalitiepartijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie stemmen tegen. Vanuit de oppositie stemmen 50PLUS en SGP ook tegen.

Op 22 mei 2019 treft een aardbeving van 3,4 op de schaal van Richter Westerwijtwerd. Dit is dan de zwaarste aardbeving sinds de beving in Zeerijp. De Kamer houdt op 4 juni 2019 een plenair debat naar aanleiding van de aardbeving. Aan het debat neemt niet alleen minister

51 Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 457.

Wiebes van Economische Zaken en Klimaat deel, maar ook minister-president Rutte. Namens het kabinet biedt de minister-president zijn excuses aan voor wat er in Groningen is gebeurd.[52] Paragraaf VI.3.4 gaat hier uitgebreider op in. De in het debat ingediende motie-Yesilgöz-Zegerius c.s. (33529, nr. 626) gaat over de hoogte van de winning. De Kamer neemt deze motie aan en verzoekt de regering daarmee om de vraag naar Groningengas op de kortst mogelijke termijn tot onder de 12 miljard kubieke meter te brengen. De motie-Wassenberg c.s. (33529, nr. 621) gaat verder dan het plan van de regering om de gaswinning uit het Groningenveld uiterlijk 2030 te beëindigen en verzoekt om dit uiterlijk in 2025 te doen. De minister wijst op het afbouwplan voor de periode na 2022 dat nog komt en verzoekt om de motie in afwachting daarvan aan te houden. Het lid Wassenberg (PvdD) gaat hierin mee. De motie komt niet in stemming en vervalt later.

De Kamer zoekt overigens ook steeds vaker een oplossing in energiebesparing en het overschakelen op duurzame alternatieven om een snellere afbouw van de gaswinning mogelijk te maken. Dit komt ook naar voren in diverse aangenomen moties, zoals de motie van de leden Jetten (D66) en Agnes Mulder (CDA) uit december 2017 om gasgestookte cv-ketels uit te faseren (34775-XIII-93). De motie-Van Tongeren (34775 XIII-121) vraagt om overleg met MKB-Nederland over het tegengaan van verspilling van aardgas. In deze lijn liggen ook moties uit begin 2018 van de leden Jetten c.s. (33529, nr. 418) en Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 445), die gericht zijn op het afstappen van Groningengas in woonwijken en industrieën en het toepassen van alternatieven. Ook neemt de Kamer de motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 412) aan om woningeigenaren in het aardbevingsgebied tegelijk met de versterking een aanbod te doen om van het gas af te kunnen.

VI.2.5 Slepende financiële afwikkeling met Shell en ExxonMobil

Met de afbouw van de gaswinning komt ook de financiële afwikkeling met Shell en ExxonMobil steeds nadrukkelijker op de agenda. Tijdens het debat op 7 juni 2018 over de beëindiging van de gaswinning in Groningen dient het PvdA-kamerlid Nijboer een motie in over de onderhandelingen die het kabinet met Shell en ExxonMobil over de financiële afwikkeling voert. Omdat er grote financiële stromen en juridische aansprakelijkheden over een lange termijn in het geding zijn, verzoekt de motie-Nijboer c.s. (33529, nr. 492) het Akkoord op Hoofdlijnen eerst ter instemming aan de Tweede Kamer voor te leggen. De motie haalt geen meerderheid: de coalitiefacties VVD, CDA, D66 en ChristenUnie en oppositiefractie 50PLUS steunen de motie niet.

Op 25 juni 2018 ontvangt de Kamer van minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat het Akkoord op Hoofdlijnen dat de Staat heeft gesloten met Shell en ExxonMobil over de (financiële) gevolgen van de afbouw en beëindiging van de gaswinning in Groningen. De overheid neemt de volledige verantwoordelijkheid voor de schadeafhandeling en versterking op zich, terwijl de NAM haar deel van de kosten blijft betalen conform de afspraken in het Akkoord op Hoofdlijnen. In ruil daarvoor wordt het aandeel van de NAM in de gasopbrengsten verhoogd en worden alle oude schadeafhandelingen overgedragen aan het Rijk.[53]

52 Handelingen II 2018/19, nr. 88, item 21.
53 Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 493.

Het lid Nijboer (PvdA) doet in de procedurevergadering van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat op 19 juni 2018 een voorstel om de Dienst Analyse en Onderzoek (DAO) van de Kamer te verzoeken een aantal vragen ten aanzien van het budgetrecht van de Kamer inzake het op handen zijnde Akkoord op Hoofdlijnen met Shell en Exxon te beantwoorden. De commissie stemt hiermee in.

Nadat in 2018 en 2019 verder met de bedrijven is onderhandeld, schrijft minister Wiebes op 10 september 2019 aan de Kamer dat de gaskraan in Groningen versneld wordt dichtgedraaid. De gaswinning uit het Groningenveld zou vanaf medio 2022 nihil kunnen zijn in een gemiddeld jaar. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat de gasopslag Norg structureel kan worden gevuld met pseudo-Groningengas. Vanaf 2022 zou het gasveld alleen nog nodig zijn in het geval van een extreem koude winter. De minister verwacht op basis van het GTS-advies dat volledige sluiting van het veld uiterlijk in 2026, maar mogelijk eerder, haalbaar is.

Ook hebben de ministers Wiebes van Economische Zaken en Klimaat en minister Hoekstra van Financiën met Shell en ExxonMobil een interim-akkoord afgesloten. Dit akkoord vormt een aanvulling (addendum) op het in juni 2018 afgesloten Akkoord op Hoofdlijnen. Onderdeel van de afspraken is een andere inzet van de gasopslag Norg door het vullen met pseudo-Groningengas. De NAM ontvangt een bedrag van 90 miljoen euro netto als voorschot voor de kosten van de opslag en voor de versnelde afbouw van de gaswinning.[54]

De Kamer is kritisch over het voorschot aan de NAM, onder andere omdat gedupeerden nog altijd wachten op vergoeding van hun schade. De ontwikkelingen leiden tijdens een kort plenair debat ter afronding van een commissievergadering over Groningen op 25 september 2019 ook tot het indienen van een paar moties waarin de informatiepositie en het budgetrecht van de Kamer centraal staan. De Kamer neemt met algemene stemmen de motie-Agnes Mulder c.s. aan (33529, nr. 686). Deze motie vraagt de regering om de Kamer regelmatig en tijdig te informeren over de onderhandelingen, gelet op de mogelijke grote financiële consequenties en het recht op informatie van de Kamer.

De motie-Nijboer c.s. (33529, nr. 685) verzoekt het Presidium om de parlementair advocaat een eigenstandige analyse te laten maken van de juridische positie van de Staat en het budgetrecht van de Kamer rondom de compensatie van de NAM. Ook deze motie neemt de Kamer aan, alleen VVD en het lid Van Haga stemmen tegen. Later, op 26 november 2019, besluit de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat het advocatenkantoor AKD voor dit doel in te schakelen, omdat inmiddels is gebleken dat de parlementair advocaat in dit dossier al betrokken is.

De vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat besluit na ontvangst het memo van AKD openbaar te maken. AKD concludeert onder andere dat de afspraken in het interim-akkoord bindend zijn en dat het interim-akkoord een duidelijke basis kent in het eerdere Akkoord op Hoofdlijnen. Dit akkoord verplicht de partijen tot inspanningen om nader te overleggen bij een structurele en materiële afwijking van het basispad dat aan het Akkoord op Hoofdlijnen ten grondslag lag.

54 Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 678.

Tegelijk zijn er diverse onduidelijkheden in het interim-akkoord. Het gaat dan bijvoorbeeld om de interpretatie van het begrip ‘vergoeding’ en de bepaling van de hoogte ervan. Overigens zou naar inschatting van AKD ook zonder het eerdere Akkoord op Hoofdlijnen een recht op compensatie niet uitgesloten kunnen worden. Dit zou in ieder geval gelden bij een versneld afbouwtraject naar een winningsniveau onder de 12 miljard kubieke meter, voor zover de veiligheid naar objectieve maatstaven niet hiertoe noopt. De grondslag is dan het niet-nakomen van eerdere overeenkomsten, waarin geen afbouwtraject is opgenomen.[55]

De vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat verzoekt daarnaast de ambtelijke ondersteuning van de Kamer om een notitie over de vraag hoe in deze casus het budgetrecht van toepassing is. Ook deze notitie maakt de commissie openbaar. Uit de notitie volgt dat het voorschot van 90 miljoen euro in het kader van het interim-akkoord opgenomen is als uitgavenpost op de suppletoire begroting van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Door de behandeling van de suppletoire begroting van Economische Zaken en Klimaat oefent de Kamer haar budgetrecht uit. De Kamer kan het begrotingsvoorstel al dan niet geamendeerd aannemen of verwerpen.

De notitie geeft aan dat als de Kamer niet akkoord gaat met de voorgestelde 90 miljoen euro aan uitgaven, de Staat dan toch verplicht is tot betaling. De minister is namens de Staat bevoegd tot het aangaan van privaatrechtelijke overeenkomsten zonder voorafgaande toestemming van het parlement. Het budgetrecht heeft slechts een interne werking tussen parlement en regering: een begrotingspost machtigt de regering tot het doen van uitgaven.[56]

Op verzoek van de leden van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat vindt op 18 december 2019 een vertrouwelijke technische briefing plaats over de totstandkoming van het interim-akkoord. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat en het ministerie van Financiën geven hierop een toelichting. Omdat er ook bij de Kamerleden behoefte bestaat aan een verdere politieke gedachtewisseling, volgt op 10 maart 2020 een vertrouwelijk algemeen overleg over het addendum bij het Akkoord op Hoofdlijnen met minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat en minister Hoekstra van Financiën.

In het vertrouwelijk algemeen overleg geeft het kabinet aan dat het mandaat van de ministerraad om tot een akkoord te komen 400 miljoen euro is. Mocht een akkoord binnen een al vastgestelde ruimere marge wel mogelijk zijn, dan moeten minister Wiebes en minister Hoekstra van Financiën de ministerraad om een nieuw mandaat vragen en de Kamer hierbij betrekken. In het debat spreken verschillende Kamerleden een voorkeur uit voor arbitrage, mocht het niet lukken om binnen het mandaat tot een akkoord te komen.

Een akkoord over het addendum bij het Akkoord op Hoofdlijnen is tot op heden niet tot stand gekomen. Recent heeft staatssecretaris Vijlbrief van Mijnbouw de Kamer geïnformeerd te gaan starten met onderhandelingen met Shell en ExxonMobil om tot finale afspraken over het Akkoord op Hoofdlijnen te komen. Begin 2022 hebben Shell en ExxonMobil een voorstel hiertoe gedaan. In de Kamerbrief van 13 december 2022 verwijst staatssecretaris

55 Bijlage ‘memo AKD’ bij Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 705.
56 Bijlage ‘DAO-notitie Interim-akkoord terugschroeving gaswinning en parlementair budgetrecht’ bij Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 705.

Vijlbrief in zijn afweging om weer te gaan onderhandelen ook naar de openbare verhoren van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen. De vertegenwoordigers van beide bedrijven hebben tijdens de openbare verhoren gezegd dat er een aanzienlijke oplossingsruimte is. De onderhandelingsinzet van de Staat ligt vertrouwelijk ter inzage voor de Kamerleden.[57] In de procedurevergadering van 20 december 2022 besluiten de leden van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat de brief ter kennisgeving aan te nemen en geen gebruik te maken van het aanbod van de staatssecretaris voor een besloten technische briefing ter toelichting.

Ook de zorgen over het kunnen verhalen van de kosten op de NAM blijven in de afgelopen jaren bestaan. Zo spreekt de Kamer zich bij de behandeling van de Tijdelijke wet Groningen in maart 2021 door het aannemen van een motie van het lid Nijboer (PvdA) uit voor het verhalen van alle schade op de NAM, indien nodig via een heffing op de oliebedrijven (35603, nr. 76). De aangenomen motie van het lid Kröger van GroenLinks (35925-XIII, nr. 81), ingediend tijdens een wetgevingsoverleg op 29 november 2021, vraagt de regering om afspraken over de langetermijnverplichtingen en -risico’s van de NAM extern juridisch en economisch te laten toetsen. Daarbij speelt de zorg dat de NAM mogelijk geen kapitaal meer heeft dat als garantie voor langetermijnschade van de gaswinning kan dienen.

VI.3 Periode 2012-2022: schadeafhandeling en versterking

VI.3.1 Eerste zorgen schadeafhandeling en versterking

In de debatten die de Kamer in 2013 en 2014 voert over de aardbevingen in Groningen komen ook al zorgen naar voren over de afhandeling van de schade en de versterkingsaanpak. Zo dient het Kamerlid Klever (PVV) in februari 2013 een motie in die aangeeft dat de NAM eerder terughoudend geweest is met de schadeafhandeling. De motie-Klever c.s. (33529, nr. 13) verzoekt de regering om de NAM 100% van de reeds bestaande schades als gevolg van eerdere aardbevingen te laten vergoeden. De Kamer verwerpt de motie, coalitiefracties VVD en PvdA en oppositiefractie SGP stemmen tegen. Wel neemt de Kamer bijvoorbeeld met algemene stemmen de motie-Jan Vos/Van Tongeren aan (33529, nr. 4) die de regering verzoekt een onafhankelijke ombudsfunctie te creëren waar bewoners terechtkunnen met vragen en zorgen over de gasboringen en de daardoor ontstane schade. De regering geeft dit vorm met de instelling van de Onafhankelijke Raadsman.

De Kamer spreekt in februari 2014 met het Kamerbreed aannemen van de motie-Van Veldhoven/Jan Vos (33529, nr. 41) uit dat bewoners terecht moeten kunnen bij één aanspreekpunt voor schade en versterking. De motie signaleert dat bewoners veel overlast ervaren bij het aanpakken van schade en preventiewerkzaamheden, mede doordat zij met veel verschillende instanties te maken hebben, die soms naar elkaar verwijzen. Een ruime meerderheid in de Kamer verwerpt het voorstel van de leden Paulus Jansen en Van Tongeren (33529, nr. 37) om een schadefonds in te stellen voor het afhandelen van de schade.

57 Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1105.

In oktober 2014 dringt de Kamer aan op voortgang in de schadeafhandeling en versterkingsoperatie. De Kamer neemt namelijk de motie-Van Veldhoven/Jan Vos (33529, nr. 85) aan die de regering verzoekt om gezamenlijk met de NAM en uitvoeringsorganisaties ervoor te zorgen dat in 2020 alle preventieve versterkingsmaatregelen zijn uitgevoerd. In het debat ontraadt minister Kamp van Economische Zaken deze motie, omdat de minister eerst na wil gaan wanneer de versterking redelijkerwijs uitgevoerd kan worden zonder zich vast te leggen op het jaartal 2020.[58] De CDA-fractie en de Groep-Bontes/Van Klaveren stemmen tegen de motie.

Met het aannemen van de motie-Jan Vos (33529, nr. 82) roept de Kamer bovendien de regering op om bij de NAM te bewerkstelligen dat de afhandeling van complexe schade wordt versneld en verbeterd. Bewoners dienen binnen drie maanden te worden geholpen, tenzij dit door overmacht onmogelijk is. Ook wil de Kamer via de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 83) bereiken dat de bewoners en de Kamer voor het einde van 2014 zijn geïnformeerd over hoe de schadeafhandeling en versterking worden versneld. Daarnaast verzoekt de Kamer met de motie-Van Veldhoven c.s. (33529, nr. 73) om de ondersteuning van de onafhankelijke raadsman de komende vijf jaar te continueren en waar nodig te versterken.

VI.3.2 Aanpassing van de Mijnbouwwet: omkering bewijslast
De omslag na het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid uit 2015 werkt ook door in de wetgeving en de schadeafhandeling. Het kabinet kondigt een wijziging van de Mijnbouwwet aan. Het doel hiervan is om de minister van Economische Zaken meer regie te geven bij beslissingen op het gebied van mijnbouw en om de positie van SodM te versterken. Ook worden de veiligheid van omwonenden en het voorkomen van schade bij vergunningen voor opsporing en winning van gas een beoordelingscriterium. De Kamer neemt het amendement-Van Veldhoven (D66) aan, waardoor het belang van dit criterium wordt versterkt ten opzichte van het criterium leveringszekerheid (34348, nr. 66). Het belang van leveringszekerheid kan daardoor alleen worden toegepast voor zover dat het belang van de veiligheid van omwonenden, of het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de functionaliteit daarvan, niet in de weg staat. Een amendement (34348, nr. 63) van oppositiepartijen GroenLinks, ChristenUnie, PvdD en SP om de leveringszekerheid als wegingsgrond helemaal te schrappen haalt het niet.

De Kamer neemt het wetsvoorstel op 7 juli 2016 aan, tegelijk met de Wet bewijsvermoeden gaswinning Groningen. Deze wet verankert dat de exploitant aannemelijk moet maken dat bodembeweging door gaswinning niet de oorzaak van de schade is. Aan het wetsvoorstel gaat een amendement van de Kamerleden Jan Vos (PvdA) en Ouwehand (PvdD) vooraf (34041, nr. 12). Minister Kamp hecht aan een oordeel van de Afdeling advisering van de Raad van State over het amendement en vraagt om de stemming erover aan te houden.[59] De Kamer gaat hier niet in mee en neemt het amendement op 28 april 2015 aan. Uiteindelijk volgen na het advies van de Afdeling advisering achter de schermen onderhandelingen met de PvdA-fractie, wat tot overeenstemming met het kabinet leidt om via een novelle, de Wet bewijsvermoeden gaswinning Groningen, de omkering van de bewijslast in wetgeving op te nemen.

58 Handelingen II 2014/15, nr. 8, item 12.
59 Kamerstuk II 2014/15, 34041, nr. 39.

VI.3.3 Grotere betrokkenheid Kamer vanaf 2016 bij schadeafhandeling en versterking
In de periode vanaf 2016 houdt de Kamer zich in bredere zin intensiever bezig met de schadeafhandeling, zoals blijkt uit een groter aantal moties dat wordt ingediend en deels wordt aangenomen. Verder besteedt de Kamer na 2015 veelvuldig aandacht aan de schadeafhandeling en versterking door middel van technische briefings, rondetafelgesprekken en werkbezoeken.

De focus van de Kamer ligt onder andere op een grotere onafhankelijkheid van de NAM tot de schadebeoordeling en -afhandeling. Zo verzoekt de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 261) in juni 2016 de regering voorstellen te doen om het Centrum Veilig Wonen op grotere afstand te plaatsen van de NAM. De schadebeoordeling en schadeafhandeling moeten zo op een onafhankelijke manier gaan plaatsvinden. De Kamer neemt de motie met steun van coalitiefractie PvdA aan, maar coalitiefractie VVD steunt de motie niet. Een eerdere motie van hetzelfde Kamerlid (33529, nr. 183) om de onafhankelijkheid van de schadeafhandeling te borgen door dit bij de Nationaal Coördinator Groningen onder te brengen werd in juli 2015 nog verworpen. De Nationaal Coördinator Groningen is dan nog maar net, sinds mei 2015, ingesteld. In de aangenomen motie van het SP-Kamerlid Smaling spreekt de Kamer ook uit dat er een heldere verdeling van de verantwoordelijkheden tussen de verschillende betrokkenen moet zijn. De regering moet terughoudend zijn in het aanwijzen van nog meer commissies en bestuurders (33529, nr. 264).

Tegelijk zijn er ook zorgen over de onafhankelijkheid van de Nationaal Coördinator Groningen bij de versterkingsopgave. De motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 262) uit juni 2016 verzoekt de regering daarom om de Nationaal Coördinator Groningen een onafhankelijker positie te geven ten opzichte van de NAM. Ook deze motie neemt de Kamer met steun van de PvdA aan, terwijl coalitiepartij VVD tegenstemt. De motie-Van Veldhoven c.s. (33529, nr. 288) krijgt wel steun van de VVD. Deze motie uit september 2016 stelt dat de afhandeling van schades op nog grotere afstand van de NAM dient te komen. De Nationaal Coördinator Groningen dient zodanige bevoegdheden te krijgen dat het schadeprotocol, de kwaliteitscriteria voor (contra)experts en het schadehandboek onafhankelijk geformuleerd kunnen worden.

In februari 2017 dient het Kamerlid Jan Vos (PvdA) een vrijwel door alle fracties gesteunde motie (32849, nr. 110) in die onder meer oproept om de NAM volledig buiten het proces van schadeafhandeling te plaatsen. Ook een jaar later zijn de zorgen bij de Kamer nog niet weg. De Kamer neemt op 13 februari 2018 met algemene stemmen de motie-Jetten c.s. (33529, nr. 443) aan. Deze motie verzoekt de regering om zo snel mogelijk met de regio en de Nationaal Coördinator Groningen tot een overeenkomst te komen, waarbij de versterkingsoperatie onafhankelijk van de NAM wordt ingericht. Eind 2018 neemt de Kamer tevens met algemene stemmen de motie-Beckerman c.s. (34957, nr. 50) aan. De motie pleit ervoor om te zorgen voor een nieuwe regeling voor het vergoeden van de meerkosten van aardbevingsbestendig bouwen door de NAM, waarbij de NAM geen zeggenschap heeft over de uitvoering van deze nieuwbouw.

Naast de inzet voor de onafhankelijkheid van het proces van schadeherstel en versterking, vraagt de Kamer ook aandacht voor andere aspecten. Een voorbeeld is de juridische ondersteuning van gedupeerden. In september 2016 neemt de Kamer de motie-Van Tongeren c.s. (33529, nr. 301) aan. Net als de oppositiepartijen stemmen de coalitiefracties

daarbij verschillend. Onder andere PvdA, SP, PVV, D66, ChristenUnie, GroenLinks en PvdD stemmen voor de motie, terwijl VVD, CDA en SGP tegenstemmen. Hoewel de Kamer de motie aanneemt, wil minister Kamp van Economische Zaken de motie niet uitvoeren. De minister vindt dat de schadeafhandeling op adequate wijze is geregeld, waarbij alles erop gericht is om te voorkomen dat een gang naar de rechter nodig is. Ook acht het kabinet het binnen het Nederlandse rechtssysteem ten algemene niet passend voor de Staat om gerichte proefprocessen van particulieren tegen een specifiek privaat bedrijf (financieel) te stimuleren.[60]

De weigering van minister Kamp om de motie uit te voeren leidt tijdens de behandeling van de begroting voor het jaar 2017 tot het indienen van een amendement (34550-XIII, nr. 20) door de Kamerleden Van Tongeren (GroenLinks) en Ouwehand (PvdD). Het amendement maakt een budget van €200.000 vrij om een aantal proefprocessen te ondersteunen van Groningers die menen schade ten gevolge van mijnbouwactiviteiten te hebben. Minister Kamp herhaalt opnieuw zijn bezwaren en ontraadt het amendement.[61] De Kamer neemt het amendement aan, maar tot besteding van het budget door het kabinet komt het niet. Na drie jaar neemt de Kamer in juni 2019 met algemene stemmen de motie-Van der Lee c.s. (33529, nr. 651) aan, die de regering verzoekt het budget te besteden aan een juristenteam dat gedupeerden ondersteunt. De regering voert deze motie uit door het tijdelijk mogelijk te maken dat gedupeerden via de provincie Groningen subsidie aanvragen voor juridische ondersteuning. Het resterende budget gaat naar Stut-en-Steun met het oog op ondersteuning van bewoners bij de procedures.[62] Deze organisatie biedt hulp aan bewoners en ondernemers in het proces rondom de afhandeling van mijnbouwschade in Groningen.

Daarnaast richt de Kamer zich onder meer op de scope van de schade die vergoed moet worden, de gelijke behandeling van vergelijkbare schade en het draagvlak in de regio. Zo verzoekt begin 2016 de motie-Bosman c.s. (33529, nr. 242) om behoud van de waardevermeerderingsregeling, een subsidie voor energiebesparende maatregelen voor woningen in het aardbevingsgebied. Ook neemt de Kamer met algemene stemmen de motie-Van Tongeren c.s. (33529, nr. 221) aan om te komen tot een snelle en ruimhartige afhandeling van alle oude complexe gevallen door de Nationaal Coördinator Groningen. De motie van de Kamerleden Klever (PVV) en Van Tongeren (33529, nr. 243) om de contourenkaart te schrappen en alle schades in Groningen op een gelijke manier te behandelen haalt echter geen meerderheid.

In reactie op het uitblijven van een nieuw schadeprotocol, neemt de Kamer op 9 mei 2017 met algemene stemmen een door het Kamerlid Beckerman (SP) ingediende motie (33529, 339) aan. Deze motie wijst op het terugtrekken van de Groninger Bodem Beweging (GBB) en het Gasberaad uit het overleg over het nieuwe schadeprotocol en op het belang van het herstellen van vertrouwen. Hierom moet er een onafhankelijk en open proces komen voor het nieuwe protocol. De motie van de ChristenUnieleden Schouten en Dik-Faber (33529, nr. 346) heeft een vergelijkbare strekking en spreekt ook uit dat het nieuwe schadeprotocol niet alleen een technisch-juridische benadering moet zijn, maar dat hierin ook ruimhartigheid en de persoonlijke omstandigheden van mensen als uitgangspunt moeten worden genomen. De

60 Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 310.
61 Handelingen II 2016/17, item 15, nr. 10, p. 34.
62 Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 865.

motie van onder anderen het D66-Kamerlid Van Veldhoven (33529, nr. 380) vraagt om een onderzoek naar een schadefonds voor Groningen waarin ook (im)materiële schade en de waardedaling van woningen worden meegenomen. Ook deze motie neemt de Kamer aan. In het nieuwe protocol dat minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat in februari 2018 aankondigt, wordt de NAM, in lijn met de wens van de Kamer, terzijde geschoven. Alleen voor oude schadegevallen moeten de gedupeerden dan nog naar de NAM.[63]

Minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat kondigt in zijn Kamerbrief van 29 maart 2018 over het besluit om de gaswinning te beëindigen ook aan te onderzoeken wat de effecten van de vermindering van de gaswinning op de veiligheidsrisico's zijn en wat daarvan de betekenis is voor de versterkingsopgave. Over de uitkomst van de onderzoeken en het vervolg van de versterking wil de minister in gesprek gaan met de regio. De minister schrijft dat in de tussentijd de versterking van evident onveilige huizen doorgaat, maar dat overige onomkeerbare stappen worden opgeschort tot er meer duidelijk is over de veiligheid.[64] De Mijnraad krijgt van de minister de opdracht om uiterlijk 1 juli 2018 met een geïntegreerd advies te komen over de gevolgen van de afbouw van de gaswinning op de veiligheidsrisico's en de versterkingsopgave.

Het besluit van minister Wiebes leidt ertoe dat de versterking van een batch van 1.588 al eerder geïnspecteerde woningen stil komt te liggen. Hetzelfde geldt voor enkele woningen uit batch 1581 waarvoor ook al een versterkingsadvies was opgesteld. De minister verspeelt hiermee veel krediet. Lokale politici en bestuurders vrezen bijvoorbeeld dat het kabinet na de gaskraan ook de geldkraan dichtdraait voor Groningen. Tegenover de betreffende bewoners worden eerdere afspraken en gewekte verwachtingen niet waargemaakt. Voor Alders is de ingelaste pauze aanleiding om op te stappen als Nationaal Coördinator Groningen.[65]

Op 7 juni 2018 debatteert de Kamer over het beëindigen van de gaswinning in Groningen. De kwestie van het stopzetten van het versterkingsproces van de batch van 1.588 woningen komt in dit debat ook aan de orde. Zo roepen de moties Van der Lee c.s. (33529, nr. 475) en Kops (33529, nr. 480) op om dit besluit te heroverwegen, respectievelijk tot versterking over te gaan. Deze beide moties halen geen meerderheid omdat de coalitiefracties VVD, D66, CDA en ChristenUnie tegenstemmen. De Kamer wijzigt de koers van de minister zodoende niet. Wel vraagt de Kamer via de met algemene stemmen aangenomen motie-Agnes Mulder (33529, nr. 491) om nog diezelfde zomer met een ruimhartige versterkingsaanpak te komen voor woningen die reeds zijn geïnspecteerd, maar waarvan de bewoners nog geen versterkingsadvies hebben ontvangen. De regering dient de Mijnraad te vragen om in het advies ook specifiek in te gaan op de betekenis van de onderzoeksbevindingen voor de al geïnspecteerde woningen. Daarnaast spreekt de Kamer met de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 484) uit dat onverkort vastgehouden moet worden aan de Meijdamnorm van 10^{-5} bij de versterking. Deze norm houdt in dat dat ieder individu per jaar een kans heeft van maximaal 1 op 100.000 om te overlijden als gevolg van een aardbeving of een natuurramp.

63 Brouwer et al. (2022), p. 32.
64 Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 457.
65 Brouwer et al. (2022), p. 32.

De Kamer spreekt op 5 juli 2018 in een plenair debat opnieuw over de versterkingsoperatie en schadeafhandeling. De Kamer spreekt met het aannemen van de motie-Jetten c.s. (33529, nr. 508) unaniem uit dat de eigenaren van woningen uit batch 1581 net als de eigenaren van woningen uit batch 1588 ervoor kunnen kiezen om het eerder gegeven versterkingsadvies toch uit te laten voeren. Ook als hun woning volgens de laatste inzichten veilig is, moeten bewoners op grond van gewekte verwachtingen hiertoe de mogelijkheid krijgen. De Kamer verwerpt de motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 507). Deze motie verzoekt de regering zo snel mogelijk over te gaan tot versterking en de wensen van bewoners daarbij leidend te laten zijn. Ook dient de regering ervoor te zorg te dragen dat de NAM haar deel van de kosten op zich neemt. De coalitiepartijen VVD, CDA, D66, ChristenUnie en de oppositiepartijen 50PLUS en SGP stemmen tegen de motie.

Daarnaast vraagt de Kamer aandacht voor specifieke groepen. Diverse moties hierover neemt de Kamer met algemene stemmen aan. Zo verzoekt de motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 510) de regering te bekijken of er een apart programma nodig is voor de versterking van bedrijfsgebouwen. De motie-Bisschop c.s. (33529, nr. 518) vraagt om het opzetten van een apart programma voor agrarische bedrijven en het organiseren van regulier overleg tussen vertegenwoordigers van agrarische bedrijven en betrokken instanties. Ook dient de regering, door het aannemen van de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 515), op korte termijn afspraken te maken over de versterking van zorginstellingen. De motie-Wassenberg c.s. (33529, nr. 512) richt zich specifiek op de belangen van kinderen. Naar aanleiding van de constatering van de Kinderombudsman dat de belangen van de kinderen in het Groningse gaswinningsgebied onvoldoende worden meegenomen in beslissingen, moet de regering meer aandacht hebben voor kinderen in het Groningse gaswinningsgebied en hun mentale weerbaarheid.

VI.3.4 Wisselende ontvangst excuses kabinet

In de Kamer gaan een jaar later minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat en minister-president Rutte door het stof. De minister-president biedt zoals eerder in paragraaf VI.2.4 al kort is vermeld, in het plenaire debat op 4 juni 2019 in drievoud excuses aan voor de '*crisis in slow motion*'. Veiligheid had lange tijd geen rol gespeeld, het dossier was vanaf het begin volstrekt onderschat en het streven naar juridische precisie was ten koste gegaan van de voortvarendheid. De Kamerleden reageren wisselend op deze excuses. Volgens Nijboer (PvdA) moeten de excuses van de minister-president *'op parlementaire waarde geschat worden'*. Het Kamerlid Kops (PVV) spreekt daarentegen van *'wel heel veel gladde praatjes van deze premier'*. Vanuit regionale media klinkt ook kritiek, zo reageert het Dagblad van het Noorden met *'Excuses alleen dichten geen scheuren'*.[66]

Het Kamerlid Beckerman (SP) dient tijdens het debat een motie van afkeuring (33529, nr. 616) in tegen het door minister Wiebes gevoerde beleid ten aanzien van de versterking van gebouwen en de schadeafhandeling. Daarbij verwijst de motie naar de conclusie van SodM dat er in Groningen sprake is van langdurige maatschappelijke ontwrichting en dat niet wordt voldaan aan de primaire levensbehoeften veiligheid en zekerheid. Deze motie is medeondertekend door de Kamerleden Nijboer (PvdA), Wassenberg (PvdD), Geleijnse (50PLUS) en Kops (PVV). De Kamer

66 Brouwer et al. (2022), p. 33.

verwerpt de motie. Alle andere fracties stemmen tegen of nemen niet deel aan de stemming (DENK en FVD).

Om de schadeafhandeling en versterkingsoperatie vlot te trekken roept de Kamer met de motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 629) op om, zoals SodM adviseert, te komen tot een gezamenlijke crisisaanpak van de schadeafhandeling en versterking. Alleen PVV en DENK stemmen tegen deze motie. Daarnaast wil de Kamer dat er één loket en één uitvoeringsorganisatie met budget en mandaat komen voor schadeafhandeling en versterking. De Kamer neemt hiertoe met algemene stemmen de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 627) aan.

VI.3.5 Zorgen over vermenging versterking met Nationaal Programma Groningen

Op 5 oktober 2018 presenteren minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat en regionale bestuurders het *Nationaal Programma Groningen* (NPG). Het Rijk en de NAM dragen samen 1,15 miljard euro bij aan het fonds dat bij moet dragen aan perspectief voor Groningen. Het NPG richt zich onder andere op het verbeteren van leefbaarheid, duurzaamheid, economie en arbeidsmarkt. Op 22 november 2018 vergadert de Kamer over het NPG. De Kamer ziet het NPG overwegend als positief en waardevol. Maar er zijn ook andere geluiden. Zo noemt het Kamerlid Beckerman (SP) het bedrag van 1 miljard euro, ten opzichte van de bijna 300 miljard euro die de staat verdiend heeft aan Groningen een *'fooi'* en er is kritiek op de eis van cofinanciering door gemeenten. Ook vinden de fracties dat het NPG de onzekerheid voor de bewoners over de veiligheid, het schadeherstel en de versterking niet wegneemt.[67] De met algemene stemmen aangenomen motie van de Kamerleden Akerboom (PvdD) en Beckerman (SP) geeft hier uitdrukking aan (33529, nr. 544): het NPG bevat mooie plannen voor de lange termijn, maar de regering moet te allen tijde prioriteit geven aan het inspecteren en versterken van woningen.

De gelden van het NPG zijn uitdrukkelijk niet bestemd voor schadeherstel en versterking, maar in de moties die de Kamerleden indienen, klinkt toch de vrees door voor vermenging van het NPG met schade en versterking. Zo roept de motie-Sienot c.s. (33529, nr. 547) de regering op om ervoor te zorgen dat er geen middelen vanuit het NPG worden ingezet voor schadeherstel en/of versterking. Bovendien moeten alle bijkomende kosten, bijvoorbeeld om de versterking optimaal in te passen in het gebied, alleen worden gefinancierd vanuit de daarvoor bestemde versterkingsmiddelen. De Kamer neemt deze motie met algemene stemmen aan. De aangenomen motie-Van der Lee (33529, nr. 541) vraagt de regering om helder te maken hoe de verbindingslijnen qua '*governance*' lopen tussen de schadeafhandeling, de versterkingsoperatie en het NPG. Ook dienen de (mede)zeggenschap van burgers en hun maatschappelijke zelforganisaties geborgd te worden.

VI.3.6 Toenemende aandacht voor versnelling en één loket

In 2019 neemt de Kamer diverse moties aan gericht op versnelling van de schadeafhandeling en versterking, bijvoorbeeld de moties die hierover zijn ingediend bij het plenaire debat op 16 januari 2019. De Kamer vindt bovendien dat de schadehandeling en de versterking in dezelfde organisatie ondergebracht moeten worden. De Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade

67 Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 550.

Groningen (TCMG) is in deze periode verantwoordelijk voor de beoordeling van de schade en de Nationaal Coördinator Groningen voor de versterking.

Zo neemt de Kamer met algemene stemmen de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 575) aan. Deze motie constateert dat er verschillende routes zijn voor immateriële schade, schade aan huizen en de versterkingsopgave en roept daarom op tot één samenhangende aanpak door één instituut. Dit dient dan geregeld te worden in het wetsvoorstel Instituut Mijnbouwschade, vóór 1 juni 2019. In dezelfde lijn ligt de motie-Van der Lee (33529, nr. 653) van 20 juni 2019. Deze motie pleit voor één meldpunt voor schadeherstel en versterking, zodat schadeherstel en versterking beter kunnen worden afgestemd.

De Kamer neemt in 2019 nog meer moties aan waarin zij oplossingen aandraagt, zoals de motie-Sienot c.s. (33529, nr. 569) over het vereenvoudigen van schaderapportages door foto's te gebruiken. De motie-Sienot c.s. (32849, nr. 179) verzoekt de regering om bij de TCMG sterk aan te dringen op het versnellen van het beoordelingsproces met het oog op een voorspoedige afhandeling van schademeldingen waarbij sprake is van een betrouwbare taxatie. In december 2019 volgt de motie-Sienot c.s. (33529, nr. 711) die oproept om verschillende versnellingsmaatregelen te overwegen voor de versterkingsaanpak. Het gaat onder meer om een tijdelijke ontheffing voor aanbestedingsprocedures, doorzettingsmacht van lokale overheden en het tijdig betrekken van bouwers.

Op 16 oktober 2019 laat het kabinet aan de Kamer weten dat de verantwoordelijkheid voor de versterkingsoperatie overgedragen wordt van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Deze stap sluit volgens het kabinet aan op de verantwoordelijkheden en de expertise van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties op het gebied van burgerparticipatie, bestuurskracht, bouwen, wonen en ruimtelijke ordening.[68] In de Kamer gaat de behandeling van de versterkingsoperatie niet over naar de vaste Kamercommissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Die blijft op verzoek van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat juist ongewijzigd bij deze commissie liggen, zodat een integrale behandeling met de andere samenhangende dossiers over de gaswinning in Groningen zoals de schadeafhandeling mogelijk blijft.[69]

Grote stappen in de versterking worden door de overdracht aan het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aanvankelijk niet gezet. Volgens het Kamerlid Van der Lee (GroenLinks) dreigt daarnaast vanwege een nieuw aangekondigd instituut, het Adviescollege Veiligheid Groningen, opnieuw kostbare tijd verloren te gaan.[70]

Zorgen over het tempo van de versterking blijven er ook in volgende jaren bestaan. In december 2021 vraagt de Kamer met de unaniem aangenomen motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 919) de regering om voor februari 2022 een plan van aanpak te hebben voor meer

68 Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 695.
69 Procedurevergadering vaste Kamercommissie EZK 12 november 2014, verzoek met kenmerk 34700-68/2019D45690 aan vaste Kamercommissie BZK van 14 november 2019.
70 Brouwer et al. (2022), p. 36.

uitvoeringscapaciteit. Ook verzoekt de motie de regering om de NCG op te dragen meer praktisch en doortastend op te treden voor gedupeerden, en niet te handelen vanuit de vraag hoe de kosten achteraf op de NAM verhaald kunnen worden.

VI.3.7 Aandacht voor gelijke behandeling, ruimte voor bewoners en specifieke groepen
Naar aanleiding van de aardbeving in Westerwijtwerd op 22 mei 2019 vragen de moties-Beckerman c.s. (33529, nr. 635) en Sienot c.s. (33529, nr. 637) om een snelle aanpak van het stuwmeer aan oudere schademeldingen. Ook neemt de Kamer moties aan die oproepen om te luisteren naar de ideeën die provincie en gemeenten (Sienot c.s., 33529, nr. 632) en maatschappelijke organisaties (Van der Lee c.s., 33529, nr. 624) hebben voor een snellere versterking. Daarnaast ziet de Kamer het geven van ruimte aan bewoners als een mogelijkheid om de aanpak versnellen, getuige de motie-Van der Lee en Beckerman (33529, nr. 603) en de motie Dik-Faber c.s. (33529, nr. 604) uit april 2019.

Op 30 oktober 2019 maakt de Kamer een eigen onderzoek openbaar naar de tevredenheid van de eigenaren die het aanbod van de NAM voor de afhandeling van de schadegevallen van voor 31 maart 2017 hebben geaccepteerd. De vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat heeft op voorstel van het Kamerlid Van der Lee (GroenLinks) in het kader van de versterking van haar kennis- en informatiepositie het onderzoeksbureau aha! hier onderzoek naar laten doen. Uit dit onderzoek blijkt dat 63% van deze eigenaren vindt dat zij onvoldoende geld hebben gekregen om de schade te herstellen.[71]

De vaste Kamercommissie vraagt minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat om een reactie op het rapport. De minister laat in zijn reactie op 14 november 2019 weten dat de bewoners uit deze groep de kans krijgen om aan te tonen dat het aanbod onvoldoende was en dat wanneer dit tekort evident aantoonbaar is, de NAM bereid is het gat te dichten.[72] De Kamer neemt bij de behandeling van de begroting van Economische Zaken en Klimaat voor het jaar 2020 ook de motie-Beckerman (35300-XIII, nr. 89) aan, die voor deze gedupeerden vraagt om alsnog tot een rechtvaardige schadevergoeding te komen en hiervoor financiële middelen te reserveren.

Dit thema blijft terugkomen. De Kamer vraagt om compensatie voor mensen die eerder een lagere vergoeding van de NAM ontvingen dan bewoners die later een vergoeding ontvingen op basis van nieuwe inzichten of regelingen. De motie-Sienot c.s. (35462, nr. 11) van 15 december 2020 vraagt om helderheid voor bewoners over een eventuele aanvullende compensatie, omdat de nieuwe waardedalingsregeling tot een gevoel van onrecht leidt bij gedupeerden die eerder akkoord zijn gegaan met een bod van de NAM. De motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 904) van 5 oktober 2021 over de waardedalingsregeling neemt de Kamer met algemene stemmen aan. Deze motie vraagt de regering te onderzoeken of en, zo ja, hoe middelen beschikbaar kunnen komen voor een compensatie van de circa 70% van de gedupeerden die op basis van de nieuwere regeling bij het IMG een hogere vergoeding zouden krijgen dan ze vergoed kregen van de NAM.

71 Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 694.
72 Kamerstuk II 2019/20, 35300-XIII, nr. 15.

Het tegengaan van ongelijke behandeling is ook in andere opzichten een belangrijke invalshoek. Zo verzoekt de motie-Sienot c.s. (33529, nr. 784) de regering het voortouw te nemen om te komen tot een structurele oplossing voor de vergeten huizen in Opwierde. Ook vraagt de motie om een bewonersonderzoek, zodat lessen getrokken kunnen worden voor de aanpak van ongelijkheid bij de versterking. De Kamer neemt deze motie op 2 juli 2020 met algemene stemmen aan. Hetzelfde geldt voor de motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 785). Deze motie noemt Opwierde en Overschild als voorbeeld en wijst erop dat de onderlinge verhoudingen en solidariteit in gemeenschappen onder druk staan door de verschillende regimes in de versterking. In dorpen, wijken en straten waar onuitlegbare scheidslijnen zijn ontstaan, dient een logische clustering en maatwerk mogelijk te worden.

De ruimte voor bewoners is een thema dat terugkomt in de Kamer tijdens het wetgevingsoverleg op 12 november 2020 van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat. De Kamerleden dienen een groot aantal moties in, waarin zij onder meer reageren op de bestuurlijke afspraken die de regering heeft gemaakt met de provincie Groningen en gemeenten. Deze afspraken bevatten een steunpakket van 1,5 miljard euro voor de versterking en beogen om keuzemogelijkheden voor bewoners te vergroten en om onterechte ongelijkheid te voorkomen.

De motie-Van-Otterloo (33529, nr. 826) pleit voor maatwerk voor bewoners, waarbij bewoners die dat wensen, worden ontzorgd maar anderen juist de vrije ruimte krijgen. De motie-Dik-Faber c.s. (33529, nr. 825) dringt aan op het organiseren van doorzettingsmacht, onafhankelijke keuzeondersteuning en laagdrempelige procesbegeleiding. De achtergrond hiervan is dat mensen vastlopen in het woud van regels, procedures en instanties bij de schadeafhandeling en/of versterking van hun woning. Twee andere Kamerbreed aangenomen moties gaan over de inzet van budget voor schrijnende of complexe situaties. De motie-Agnes Mulder c.s. (33529, nr. 816) vraagt om duidelijkheid over de hoogte van het budget en de wijze waarop de middelen ingezet kunnen worden. De motie-Beckerman (33529, nr. 828) verzoekt om het IMG en de NCG de ruimte te geven om op basis van het bestuursakkoord ook aanvullende middelen in te zetten, inden dat nodig is om tot een oplossing te komen.

Naast moties die in meer algemene zin oproepen tot versnelling, vraagt de Kamer met het aannemen van moties ook aandacht voor de belangen van specifieke groepen gedupeerden. Zo wordt in december 2019 in de motie-Agnes Mulder/Sienot (33529, nr. 715) en de motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 714) opgekomen voor de belangen van huurders. Met de motie-Bromet/Van der Lee (33529, nr. 754) verzoekt de Kamer in mei 2020 om het IMG een inhaalslag te laten maken met het compenseren van het midden- en kleinbedrijf.

De aangenomen motie-Agnes-Mulder c.s. (33529, nr. 817) uit november 2020 verzoekt de regering zo spoedig mogelijk te komen tot concrete stappen en resultaten voor de problemen van agrarische ondernemers. Een probleem vormt de beoordeling en vergoeding van schade aan mestkelders. In maart 2021 volgt nog een motie van het lid Nijboer (PvdA), die de regering ongeacht de kosten verzoekt ervoor te zorgen dat beeldbepalende gebouwen en monumenten in Groningen behouden blijven en niet worden gesloopt (35603, nr. 66). De Kamer neemt de motie aan, alleen VVD, CDA en D66 stemmen tegen. De voorzichtiger geformuleerde motie-De Vries c.s. (33529, nr. 935) uit december 2021 verzoekt de regering te onderzoeken in hoeverre het ministerie van ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap binnen bestaande

budgetten voor 2022 en 2023 een bijdrage aan het programma voor erfgoed (monumenten) in Groningen beschikbaar kan stellen. Deze motie krijgt steun van alle fracties.

VI.3.8 Integrale aanpak komt niet tot stand met Tijdelijke wet Groningen
Op 14 januari 2020 behandelt de Kamer in een plenair debat de Tijdelijke wet Groningen. Het wetsvoorstel voorziet in een wettelijke regeling voor de afhandeling van alle vormen van schade als gevolg van bodembeweging door de aanleg of exploitatie van een mijnbouwwerk ten behoeve van het winnen van gas uit het Groningenveld of de gasopslag bij Norg door de overheid. Voor de afhandeling van aanvragen om vergoeding van schade wordt het Instituut Mijnbouwschade Groningen opgericht (IMG), als opvolger van de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG). De minister van Economische Zaken en Klimaat krijgt de mogelijkheid om een heffing op te leggen aan de NAM om de kosten achteraf te verhalen.

De gewenste integratie (één loket) van afhandeling en versterking komt in het wetsvoorstel niet tot stand. De Kamer heeft kritiek op het feit dat de versterking in een afzonderlijk wetsvoorstel wordt geregeld, dat nog ingediend moet worden, zodat geen gelijktijdige behandeling mogelijk is. Uiteindelijk legt de Kamer zich in meerderheid neer bij de wettelijke taakverdeling tussen de twee organisaties voor schadeafhandeling (IMG) en versterking (NCG).[73] Zo wordt de motie-Beckerman c.s. (35250, nr. 25), die alsnog pleit voor samenvoeging van schadeafhandeling en versterking verworpen, onder meer doordat de coalitiepartijen VVD, CDA, D66 en ChristenUnie tegenstemmen.

Wel worden amendementen aangenomen die beogen om de positie van gedupeerden te versterken. Het gaat bijvoorbeeld om het amendement-Van der Lee/Agnes Mulder (35250, nr. 14) voor een beperkte hardheidsclausule. In gevallen waarin een schademelding of claim eerder is voorgelegd aan het Centrum Veilig Wonen of de exploitant en waarin de exploitant met de gedupeerde een vaststellingsovereenkomst heeft gesloten, is het IMG bevoegd om af te wijken van de algemene regels en kan het alsnog een aanvraag om vergoeding van schade in behandeling nemen. Het amendement-Sienot c.s. (35250, nr. 19) neemt in de wet op dat de procedure en werkwijze van het IMG een ruimhartige schadeafhandeling als uitgangspunt kennen. Wat deze ruimhartigheid inhoudt, legt het amendement daarbij niet vast. Door het amendement-Agnes Mulder (35250, nr. 21) kunnen gedupeerden bijstand krijgen van technisch deskundigen bij bezwaarprocedures tegen besluiten van het IMG, al is het aan het IMG om die deskundige dan aan te wijzen.

Op 10 februari en 4 maart 2021 bespreekt de Kamer de Wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen. Deze wetswijziging verankert de publieke aanpak van versterking van de gebouwen. Als een gebouw niet voldoet aan de eisen voor constructieve veiligheid met betrekking tot aardbevingen, komt het in aanmerking voor versterking. Het wetsvoorstel regelt welke procedurele stappen moeten worden doorlopen voordat een gebouw wordt versterkt en welke bestuursorganen bevoegd zijn om de besluiten te nemen die daarvoor nodig zijn. Een amendement van het lid Beckerman (35603, nr. 36) om schadeafhandeling en versterking bij één instantie te beleggen door IMG en NCG samen te voegen haalt het wederom niet.

73 Handelingen II 2019/20, item 40, nr. 8.

Wel verduidelijkt de Kamer (de afbakening van) de bevoegdheden van beide instanties, bijvoorbeeld met het amendement-Agnes Mulder (35603, nr. 70) dat bepaalt dat herstelmaatregelen geen versterkingsmaatregelen zijn. Het amendement-Agnes Mulder c.s. (35603, nr. 70) geeft het IMG meer afwegingsruimte om in daarvoor in aanmerking komende situaties de schade meer duurzaam te herstellen. Dit moet voorkomen dat schade iedere keer terugkeert als er een (lichte) beving of bodembeweging plaatsvindt. Het amendement-Agnes Mulder c.s. (35 603, nr. 69) stelt voor om de doorzettingsmacht en de beleidsvrijheid die de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) heeft in de uitvoering van de versterkingsoperatie, in de wet op te nemen en licht deze toe. Het amendement-Aukje de Vries (35603, nr. 32) richt zich op de samenwerking tussen IMG en NCG. Dit amendement verankert de samenwerking die op basis van een samenwerkingsconvenant bestaat steviger in het wetsvoorstel. Daartoe wordt in de wet een plicht tot samenwerken en afstemmen opgenomen, die nader wordt uitgewerkt in een regeling.

Ook neemt de Kamer een reeks amendementen aan om gedupeerden op allerlei punten te ondersteunen, zoals het amendement-Dik-Faber c.s. (35603, nr. 44), dat versterking mogelijk maakt van gebouwen buiten de aangewezen gemeenten Eemsdelta, Groningen, Het Hogeland, Midden-Groningen en Oldambt. Het amendement-Beckerman (35603, nr. 71) regelt dat eigenaren het risicoprofiel ontvangen van hun eigendom als dat niet veilig is en beoogt zo de transparantie en zekerheid voor gedupeerden te vergroten. Daarnaast bepaalt het amendement-Bromet (35603, nr. 31) dat een besluit om een gebouw niet te versterken niet onherroepelijk is. Het amendement-Dik-Faber c.s. (35603, nr. 46) maakt het mogelijk om via een algemene maatregel van bestuur situaties aan te wijzen waarvoor binnen zes maanden een versterkingsbesluit wordt genomen. Verder waarborgt het amendement-Beckerman (35603, nr. 39) dat eigenaren na versterking dezelfde gebruiksmogelijkheden hebben en maakt het amendement-Beckerman (35603, nr. 38) een vergoeding van de kosten voor juridische bijstand en bouwkundig en financieel advies mogelijk. Het amendement-Beckerman (35603, nr. 68) maakt het mogelijk dat gedupeerden het versterkingsproces geheel in eigen beheer uitvoeren.

De Kamer probeert daarnaast de gevolgen van het uitblijven van één loket te verzachten. Zo neemt de Kamer moties aan die beogen om de bureaucratie voor gedupeerden te verminderen. De motie-Agnes Mulder c.s. (35603, nr. 74) vraagt om een uitvoeringstoets van het wetsvoorstel die ingaat op de samenwerking tussen IMG en NCG en het alternatieve plan van het Groninger Gasberaad met als uitgangspunt één plan, één besluit, één proces en één loket.

Een ander voorbeeld is de motie-Aukje de Vries/Sienot (35603, nr. 52) om afspraken te maken met IMG en NCG om te komen tot een oplossingsgerichte aanpak en cultuur binnen deze organisaties. De insteek van deze organisaties moet volgens de motie zijn hoe ze het probleem kunnen oplossen van de Groningers die ze moeten helpen. De motie-Sienot/Dik-Faber (35603, nr. 57) verzoekt de verduurzaming waarvoor budget is vrijgemaakt te koppelen aan de versterkingswerkzaamheden, met één aanspreekpunt voor bewoners. Tot slot stelt de motie-Kröger/Bromet (35603, nr. 56) dat er te veel bureaucratische stappen tussen melding en uitvoering zitten en verzoekt daarom het mandaat en de financiële slagkracht van lokale Groningse overheden en de NCG te versterken.

Ook nu dringt de Kamer in enkele moties weer aan op gelijke behandeling. Twee moties gaan opnieuw over de waardedalingsregeling. De motie-Beckerman (35603, nr. 48) verzoekt het

demissionaire kabinet een plan van aanpak te maken om uiteindelijk iedereen rechtvaardig te compenseren. De motie-Nijboer (35603, nr. 65) bepleit dat ook de dorpen Ulrum, Zoutkamp, Lauwersoog en Niekerk Grootegast voor de waardedalingsregeling in aanmerking komen. Daarnaast willen de leden Aukje de Vries (VVD) en Sienot (D66) met hun motie (35603, nr. 53) voorkomen dat alleenstaande gebouwen op het platteland met een groot risico die niet onder de typologieaanpak vallen, die geen overheids- of corporatiegebouw zijn of waar geen sprake is van gebiedsontwikkeling, als allerlaatste worden versterkt.

Op 11 mei 2021 deelt minister Van ’t Wout van Economische Zaken en Klimaat mee dat het kabinet een tweetal door de Kamer aangenomen amendementen niet in werking wil laten treden. Het gaat om het amendement-Beckerman (35603, nr. 38) over juridische bijstand en financieel advies en het amendement-Beckerman (35603, nr. 68) over het in eigen beheer uitvoeren van het versterkingsproces. Als reden voert de minister aan dat de Kamerleden Van Meenen (D66) en Agnes Mulder (CDA) na de stemming aangegeven hebben dat hun respectievelijke fracties beide abusievelijk voor een amendement hebben gestemd. Ook wijst de minister erop dat de amendementen onuitvoerbaar zijn. Er is namelijk geen financiële begrenzing opgenomen voor de bijstand. Het in eigen beheer uitvoeren was al opgenomen in het wetsvoorstel, maar het amendement laat de publieke verankering los, waardoor volgens het kabinet de uitvoering van de versterkingsoperatie in gevaar komt.[74]

De vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat laat op verzoek een ambtelijke notitie opstellen over het voornemen van de minister. Daarin is de conclusie dat de inwerkingtredingsbepaling van dit wetsvoorstel in technisch-juridische zin ruimte biedt voor gedifferentieerde inwerkingtreding, maar dat het voornemen van de minister de Tweede Kamer als medewetgever wel buitenspel zet. Toepassing van een bepaling voor gedifferentieerde inwerkingtreding om een andere reden dan bijvoorbeeld een motief gelegen in het voorbereiden van de uitvoering, kan zonder deze transparantie dan ook op gespannen voet staan met de grondwettelijke positie van de Tweede Kamer als medewetgever.[75]

Op 16 juni 2021 volgt een commissiedebat over de kwestie. De Kamerleden De Vries (VVD), Nijboer (PvdA), Agnes Mulder (CDA) en Grinwis (ChristenUnie) doen de suggestie dat de regering een novelle kan indienen. Minister Blok geeft aan dat een novelle opnieuw tot een wetsbehandeling leidt en dat het voorliggende wetsvoorstel of onderdelen daarvan dan nog niet in werking treden. Door die delen van het wetsvoorstel in werking te laten treden die op dat moment in werking kunnen treden, is snelheid wel mogelijk. Juridische zuiverheid is volgens de minister mogelijk door snel, goed geconsulteerd en langs de zuivere wetgevingsroute de vraag rond de amendementen weer aan de Kamer voor te leggen.[76]

De Kamer roept de regering met het aannemen van de motie-Beckerman c.s. (35603, nr. 83) op om niet te kiezen voor de voorgenomen route van het niet in werking laten treden van de amendementen. Alleen de VVD-fractie en de Fractie Den Haan stemmen tegen. De motie-Beckerman c.s. (35603, nr. 84), die concludeert dat de regering de Tweede Kamer buitenspel zet

74 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 81.
75 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 80.
76 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 87.

en de regering vervolgens verzoekt om niet te tornen aan de rechten van de Tweede Kamer en geen precedent te scheppen, verwerpt de Kamer echter. Hier stemmen de coalitiepartijen VVD, D66, CDA en ChristenUnie en de Fractie Den Haan tegen.

In reactie op het debat en vanwege de aangenomen motie om niet de voorgenomen route te kiezen, kondigt minister Blok van Economische Zaken en Klimaat op 29 juni 2021 aan dat het kabinet afziet van zijn voornemen en alsnog een novelle zal indienen.[77] Op 3 mei 2022 dient staatssecretaris Vijlbrief (Mijnbouw) de novelle verbetering uitvoerbaarheid in. Deze novelle expliciteert dat eigenaren de voorbereiding van de versterking in eigen beheer kunnen uitvoeren. De aanwijzing van de methode waarmee het gebouw wordt beoordeeld en de uiteindelijke beoordeling of het gebouw aan de veiligheidsnorm voldoet, blijven daarbij in publieke handen. Ook kunnen gedupeerden bijstand krijgen van een onafhankelijk adviseur. Voor de vergoeding worden voorwaarden opgesteld en er komt een grondslag om de vergoeding door middel van een heffing bij de NAM in rekening te brengen.[78]

De Kamer behandelt de novelle tijdens een wetgevingsoverleg op 6 december 2022 en neemt de novelle op 13 december 2022 aan. Alleen de oppositiefracties SP, PvdD, BBB (per abuis) en BIJ1 stemmen tegen, de overige fracties uit de oppositie en de coalitiefracties zijn voor de novelle. De Kamer wijzigt de novelle op enkele onderdelen. De Kamer neemt bijvoorbeeld het amendement-Beckerman (36094, nr. 5) met algemene stemmen aan, waarmee de bewindspersoon bevoegd is beleidsregels vast te stellen met betrekking tot de taakuitoefening door het IMG. Het IMG was tot dan toe uitgezonderd van deze bevoegdheid die bewindspersonen op basis van de Kaderwet zelfstandige bestuursorganen normaliter hebben. Als reden voor de aanwijsbevoegdheid voert het lid Beckerman (SP) aan dat veel moties van de Kamer niet worden uitgevoerd omdat het IMG onafhankelijk is. Het gaat daarbij onder andere om het beperken van het wettelijke bewijsvermoeden door het IMG. Hoewel het IMG zich per brief aan staatssecretaris Vijlbrief (Mijnbouw) verzet tegen het amendement, oordeelt de staatssecretaris positief. De aanwijzingsbevoegdheid biedt de staatssecretaris de mogelijkheid om uitleg te geven bij wettelijke voorschriften en geeft enige grip op de schadeafhandeling door het IMG, zonder daarmee de beoordeling van individuele gevallen door het IMG te beperken.[79]

De inperking van het bewijsvermoeden door het IMG is reden voor CDA-Kamerlid Agnes Mulder om een amendement in te dienen. Dit amendement-Agnes Mulder c.s. (36094, nr. 18) creëert de mogelijkheid om met een algemene maatregel van bestuur te bepalen in welke gebieden (en met welke contouren) het IMG het bewijsvermoeden moet toepassen. Doel van de indieners is dat het IMG het bewijsvermoeden moet toepassen rondom de gasopslagen Norg en Grijpskerk. Ook dit amendement neemt de Kamer met algemene stemmen aan.

De Kamer komt daarnaast terug op een ander onderwerp waarvoor zij zich regelmatig heeft ingezet, namelijk de waardevermeerderingsregeling. De motie-Beckerman/Nijboer (36200-XIII, nr. 98) verzoekt de regering om de geplande versobering van de

77 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 86.
78 Kamerstuk II 2021/22, 36094, nr. 2.
79 Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 9.

waardevermeerderingsregeling niet door te voeren en de huidige regeling te handhaven. De Kamer verwerpt deze motie echter. De coalitiefracties VVD, D66, CDA en ChristenUnie stemmen tegen de motie. De motie-Beckerman c.s. (36200-XIII, nr. 95) neemt de Kamer daarentegen met algemene stemmen aan. In de motie staat dat uit een toetsing door andere experts blijkt dat bodemdaling en -stijging wel kan zorgen voor schade en dat het IMG deze schades dus onterecht heeft afgewezen. De regering moet borgen dat de onterecht afgewezen schades opnieuw worden beoordeeld.

Ondertussen klinkt in de debatten ook vaker de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen door. De motie-Van Wijngaarden c.s. (36200-XIII, nr. 93) stelt dat het Groningenveld de Nederlandse Staat ruim 363 miljard euro heeft opgeleverd en dat hiervan slechts een fractie in Groningen is geïnvesteerd. Groningen heeft als economisch en academisch centrum behoefte aan een langetermijninvesteringsagenda voor het Noorden. Ook heeft Nederland een ereschuld aan Groningen. Om deze redenen verzoekt de motie het kabinet om na de parlementaire behandeling van het rapport van de enquêtecommissie aardgaswinning Groningen een conferentie voor het Noorden in Groningen te houden. Dit moet leiden tot het opstellen van de investeringsagenda. De Kamer neemt de motie met algemene stemmen aan.

Daarnaast vraagt de motie-Segers c.s. (36200-XIII, nr. 108) aandacht voor het toekomstperspectief van kinderen en jongeren in Groningen. De motie verzoekt de regering in gesprek te gaan met de Kinderombudsman om uitvoering te geven aan een aantal voorstellen. Het gaat bijvoorbeeld om een pakket aan maatregelen dat op korte en lange termijn proactief meer kinderen en jongeren bereikt die te maken hebben met angst voor aardbevingen, herstel en versterking. Ook dient er een kinderrechtelijke toets (kind-effectrapportage) te komen bij de toekomstplannen voor de getroffen regio. De Kamer neemt deze motie ook aan, met PVV, FVD, JA21 en Groep Van Haga stemmen alleen enkele oppositiefracties tegen de motie.

VI.4 Bevindingen

Focus Kamer eerst op economische aspecten
Vanaf de start van de gaswinning richt de Kamer zich vooral op aspecten als de omvang van de aardgasvoorraden, de export van aardgas, de winstverdeling en het voortvarend exploiteren van de gasvelden. Dit leidt onder andere tot aanpassingen in de nota-De Pous. Zo krijgt de Staat een rechtstreeks belang van 10% in Gasunie en wordt het bedrijf naar Nederlands model ingericht met een raad van commissarissen, waarbij de minister van Economische Zaken een of meer commissarissen rechtstreeks benoemt. Ook leidt druk vanuit de Kamer bijvoorbeeld mede tot aanpassing van de oorspronkelijke afspraken over de winstverdeling tussen de Staat en de oliemaatschappijen.

Het uit Groningen afkomstige ARP-Kamerlid Biewenga vraagt wel naar het risico op bodemdaling door gaswinning, maar minister De Pous van Economische Zaken verwacht geen problemen. Een aantal jaar later, in 1971, stelt het Kamerlid Terlouw (D'66) ook de mogelijke gevolgen van gaswinning voor bodemdaling aan de orde. Dit leidt echter niet tot een vervolg, de economische aspecten van de gaswinning domineren in de Kamer. Gaandeweg vragen fracties in de Kamer meer aandacht voor de eindigheid van de voorraden en het belang van binnenlandse voorzieningszekerheid. Tot een bijstelling of aanscherping van het regeringsbeleid leidt dit verder niet.

Eind jaren ’80 en begin jaren ’90 stelt de Kamer de relatie tussen de gaswinning en aardbevingen aan de orde. Onder druk van de Kamer komt er een seismografisch netwerk en volgt er onderzoek. De Kamer pakt daarna echter niet door op dit onderwerp. Een reactie vanuit de Kamer op de aardbeving bij Middelstum in 1994 blijft uit. In 1996 stellen leden van de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken voor om onderzoek te doen naar diverse aspecten van de gaswinning. Het gaat onder meer om de omvang van de aardgasvoorraden, de relaties tussen bij de winning betrokken organisaties en de informatievoorziening aan het parlement. Het onderzoek komt niet van de grond doordat D66 haar steun terugtrekt. Dit terwijl juist het D66-lid Augusteijn-Esser samen met het PvdA-lid Witteveen-Hevinga het voorstel had uitgewerkt.

Op de risico’s van de gaswinning gaat dit voorstel echter niet in. Dit is wel een onderwerp in de schriftelijke vragen die het PvdA-lid Witteveen-Hevinga stelt naar aanleiding van de aardbeving in het Drentse Roswinkel van 19 februari 1997. Minister Wijers van Economische Zaken bevestigt dan dat het gasveld bij Roswinkel de oorzaak is van de beving. De minister vindt de bestaande schaderegeling voor Noordoost-Nederland voldoende.

Enkele individuele Kamerleden vestigen dus van tijd tot tijd aandacht op de risico’s van de gaswinning, maar tot meer actie of resultaat vanuit de Kamer leidt dit vrijwel niet. Zo blijft ook de aardbeving bij Hoeksmeer in 2003 zonder gevolg vanuit de Kamer. Vanaf de tweede helft van de jaren ’90 tot rond 2010 ligt de focus van de Kamer op de liberalisering en de gashandel, waaronder de gasrotondestrategie die tussen 2005 en 2007 van de grond komt. De Kamer zit op dezelfde lijn als het kabinet en steunt de plannen. Vanuit de Kamer is er ook geen aandacht voor de zware aardbeving van 3,5 op de schaal van Richter die op 8 augustus 2006 plaatsvindt bij Westeremden.

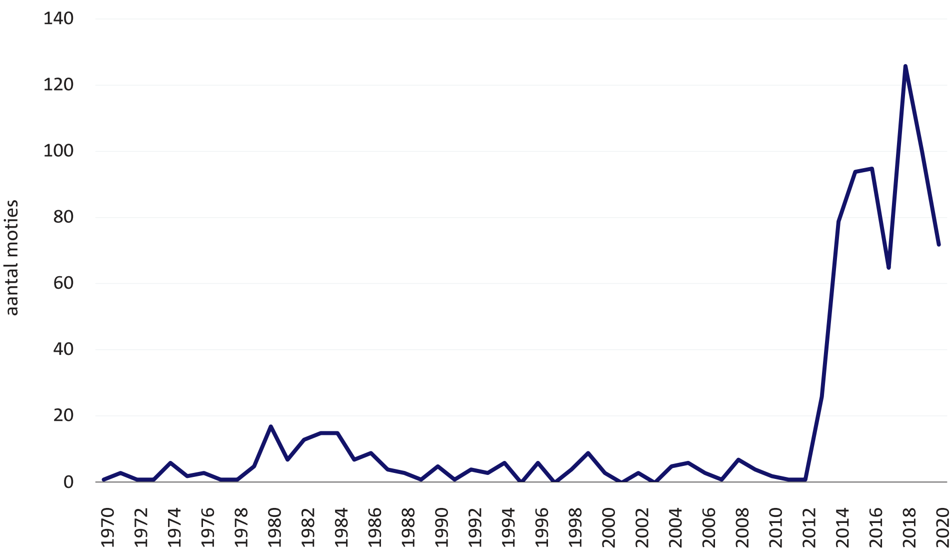
Trage reactie van de Kamer op de aardbeving bij Huizinge
De aardbeving in Huizinge van 16 augustus 2012 is, met een kracht van 3,6 op de schaal van Richter, de krachtigste gemeten aardbeving in Groningen. Deze aardbeving vormt een belangrijk omslagpunt in de Groningse gaswinning, maar in de reactie van de Kamer is dit pas vertraagd terug te zien. De Kamer stelt zich reactief op en toont weinig betrokkenheid bij Groningen. Zo leidt de aardbeving, op een set schriftelijke vragen in 2012 na, niet tot actie vanuit de Kamer. De publicatie van het SodM-rapport in januari 2013 is voor de Kamer wel aanleiding om meer aandacht te besteden aan Groningen, onder andere met een rondetafelgesprek ter voorbereiding op het debat. De uitkomst van het debat is echter dat de Kamer tegen concrete voorstellen tot het terugdringen van de gaswinning stemt. Door mee te gaan in het afwachten van de uitkomsten van de door minister Kamp van Economische Zaken aangekondigde onderzoeken stelt de Kamer het veiligheidsbelang van de Groningers ook niet voorop. Er zijn wel oppositiepartijen die pleiten voor een directe verlaging van de gaswinning, maar de besluitvorming in de Kamer vindt telkens bij meerderheid plaats. De opstelling van enkele Kamerleden of fracties is zodoende niet doorslaggevend voor de opstelling van de Kamer als geheel.

De Kamer volgt minister Kamp begin 2014 ook in zijn besluit om de winning in de vijf clusters rond Loppersum met 80% terug te brengen. Een motie vanuit de oppositie om het SodM-advies op te volgen en de productie in deze clusters helemaal te stoppen, verwerpt de Kamer. De coalitiepartijen en enkele oppositiepartijen waarmee vanwege het halen van een meerderheid

in de Eerste Kamer begrotingsafspraken zijn gemaakt, stemmen tegen. Wel spreekt de Kamer uit dat in toekomstige winningsplannen veiligheid als primair criterium moet gelden. Pas eind januari 2014 gaat de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken voor het eerst op werkbezoek naar Groningen om gedupeerden en bestuurders uit de regio te spreken. De discussie die hieraan in de Kamer voorafgaat – de suggestie wordt gewekt dat naar Groningen afreizen te duur en te tijdrovend is – laat zien dat de volksvertegenwoordiging op dat moment niet in staat is om de kloof tussen Den Haag en de bewoners in de regio te overbruggen. Wanneer op 30 september 2014 bij Ten Boer weer een aardbeving plaatsvindt, draagt de Kamer de minister niet op om het winningsniveau te verlagen.

Toenemende druk vanuit de Kamer
Vanaf 2015 voert de Kamer de druk op om de gaswinning verder te verlagen. Zo wordt begin 2015 in een coalitieoverleg tussen VVD en PvdA onderhandeld over een verdere verlaging van de gaswinning. Ook neemt de Kamer neemt in het najaar van 2015 een motie aan om de gaswinning uit het Groningenveld in 2016 substantieel te verlagen (34300, nr. 57). In 2015 verschijnt ook het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid met de hoofdconclusie dat tot 2013 niet zorgvuldig is omgegaan met de veiligheid van de Groningers in relatie tot gaswinning en aardbevingen. De Kamer schaart zich achter de conclusies en aanbevelingen van dit rapport. Verdere druk vanuit de maatschappij en de Kamer leidt uiteindelijk in maart 2018 tot het kabinetsbesluit om de gaswinning helemaal te beëindigen.

Ook neemt het aantal debatten, moties, en rondetafelgesprekken in deze periode een grote vlucht. Dit is ook zichtbaar in figuur VI.1, die het aantal ingediende moties over de gaswinning in Groningen en de gasmarkt en -handel per kalenderjaar weergeeft.

Figuur VI.1 Moties per jaar

Kamer maakt niet het verschil
De toename van het aantal moties illustreert de intensievere bemoeienis van een kritisch wordende Kamer. De Kamer weet hiermee echter onvoldoende het verschil te maken. Zo leiden oproepen en voorstellen met als doel om de schadeafhandeling en versterking op gang te krijgen in de praktijk in Groningen niet tot een grote vooruitgang in de aanpak. Ook belemmeren de demissionaire kabinetsperioden de voortgang. Dit is bijvoorbeeld in 2017 het geval bij het uitblijven van een nieuw schadeprotocol. Minister Kamp van Economische Zaken wil hierover geen beslissing nemen gezien de demissionaire status van het kabinet (zie paragraaf 7.4.4 in hoofdstuk 7). De Kamer had het kabinet met het oog op de voortgang echter kunnen verzoeken om wel tot besluitvorming te komen. Het is immers aan de Kamer om te bepalen of een onderwerp controversieel is of niet.

Het feit dat de debatten geen concrete resultaten opleveren leidt ook tot teleurstelling bij de Groningers, die rond 2018 nadrukkelijk aanwezig zijn bij de debatten.[80] De Kamer voldoet niet aan de verwachting om snel resultaten te bereiken. In zijn openbaar verhoor gaat de voormalige burgemeester van Loppersum, Albert Rodenboog, hier ook op in. Hij wijst op de behoefte aan snelheid en voortgang, een behoefte waar de Kamer niet aan tegemoetkomt.[81] Met bussen vol gingen Groningers naar Den Haag.

> *Dan togen wij vanuit Groningen richting Den Haag. Tijdens bijeenkomsten zat de publieke tribune vol en dan gingen wij 's avonds tegen een uur of elf zwaar teleurgesteld weer naar huis, want uiteindelijk was er helemaal niks terechtgekomen van het debat in de Tweede Kamer. Wij zijn heel vaak teruggereden van: wij zijn er geweest, wij hebben op die slechte stoeltjes gezeten en vervolgens is er niks gebeurd, niks verbeterd, er is niks … Zwaar teleurgesteld.*
>
> *Openbaar verhoor Albert Rodenboog, 29 augustus 2022*

De Kamer weet wel een aantal zaken te bereiken, zoals de introductie van het bewijsvermoeden, de waardedalingsregeling, de instelling van de Onafhankelijke Raadsman en een aanvullende vergoeding voor oude schadegevallen. Als neveneffect dragen de wensen van de Kamer echter ook mede bij aan de complexiteit in de regelingen en leiden zij niet aantoonbaar tot een versnelling van de schadeafhandeling en de versterkingsoperatie, terwijl juist complexiteit en traagheid juist fundamentele problemen zijn. Omdat de aanpak van schade en versterking niet goed loopt, vraagt de Kamer voortdurend aandacht en oplossingen voor bepaalde groepen of situaties. Voorbeelden zijn gedupeerden die onder oude regelingen vallen, gedupeerden in complexe situaties, huurders, woningeigenaren die verlies leiden bij de verkoop van hun woning, ondernemers en agrariërs. Ook gaat het om het behouden van beeldbepalende gebouwen en het versterken van scholen en zorggebouwen. Bovendien betrekt de Kamer extra doelen bij bijvoorbeeld de al liggende versterkingsopgave, zoals

80 Brouwer et al. (2022), p. 32.
81 Verslag openbaar verhoor van de heer Rodenboog, 29 augustus 2022.

verduurzaming. Deze goedbedoelde wensen leiden deels tot aanvullende regelingen en per regeling wisselt het succes.

Daarnaast kunnen voorstellen in moties de verwachting wekken dat er verbetering komt, maar blijft de praktijk weerbarstig. Voorstellen zoals maatwerk en eigen regie voor bewoners leiden tot een grotere betrokkenheid van de bewoners, maar bijvoorbeeld niet tot een snellere uitvoering. Veelvuldig roepen Kamerleden op tot een ruimhartige schadeafhandeling en versterkingsaanpak en neemt de Kamer moties hierover aan. Ruimhartig is echter geen concreet begrip en wekt de verwachting van een royale afhandeling, die in de praktijk niet tot stand komt. Overigens kunnen maatwerk en ruimhartigheid ook leiden tot ongelijkheid tussen gedupeerden. Hier zit spanning met de inzet van de Kamer om juist ongelijkheid in de schadeafhandeling en versterkingsaanpak tegen te gaan.

Een ander voorbeeld van het niet waarmaken van verwachtingen is de met brede steun aangenomen motie-Van Veldhoven/Jan Vos (33529, nr. 85) uit oktober 2014, die stelt dat alle preventieve versterkingsmaatregelen voor 2020 moeten zijn uitgevoerd. Minister Kamp van Economische Zaken ontraadt deze motie omdat hij niet kan toezeggen dat alle preventieve maatregelen voor 2020 uitgevoerd zijn.[82] Met de aanpassing dat het om preventieve maatregelen gaat die voor de veiligheid noodzakelijk zijn, neemt de Kamer de motie echter wel aan. Ondertussen is het doel dat de versterking in 2028 klaar is, maar is het nog steeds onzeker of dit gehaald wordt.

Uiteindelijk blijven gedupeerden zo toch met lege handen zitten. De voormalige voorzitter van de Groninger Bodem Beweging, Van der Knoop, schetst dit ook in zijn openbaar verhoor:[83]

> *Ik denk wel dat de Kamer in staat is geweest om af en toe het beleid bij te sturen, dat geloof ik wel. Maar ik kan u verzekeren dat de Groningers na elk Kamerdebat teleurgesteld naar huis gingen.*
>
> *Openbaar verhoor Jelle van der Knoop, 5 september 2022*

Verder klinkt in de Kamer tijdens debatten en in oproepen per motie een sterke nadruk door op het verantwoordelijk stellen van de NAM en het laten betalen van alle schade door de NAM, terwijl minder wordt stilgestaan bij de medeverantwoordelijkheid van de overheid, die bovendien 70% van alle kosten van NAM draagt.

Tegelijk zijn er besluiten van de Kamer die de regering niet uitvoert. Ondanks meerdere aangenomen moties vindt de schadeafhandeling en versterking bijvoorbeeld nog steeds niet vanuit één loket plaats. Daarnaast is er bijvoorbeeld geen crisisaanpak gekomen om de problemen sneller aan te pakken. De Kamer probeert ook zeker te stellen dat eerder genomen besluiten of aangenomen moties daadwerkelijk worden uitgevoerd. Zo verzoekt de

82 Handelingen II 2014/15, item 12, nr. 8.
83 Verslag openbaar verhoor van de heer Van der Knoop, 5 september 2022.

motie-Beckerman c.s. (33529, nr. 892) uit september 2021 de regering een plan van aanpak te maken om alle aangenomen moties uit te voeren. De motie noemt onder andere de moties over het wettelijk bewijsvermoeden (33529, nr. 857), de waardedalingsregeling (35603, nr. 65) en de funderingsschade (33529, nr. 853). Coalitiepartijen VVD, CDA en ChristenUnie stemmen tegen de motie, maar D66 stemt voor, waarmee de motie een meerderheid haalt.

Een ander voorbeeld is de motie-Agnes Mulder/ Grinwis (33529, nr. 905) uit oktober 2021, die wil voorkomen dat het IMG het gebied waar het bewijsvermoeden geldt weer inperkt. Deze motie neemt de Kamer met algemene stemmen aan. Daarnaast voorziet de motie-Van der Lee c.s. (33529, nr. 651) van 20 juni 2019 in het alsnog beschikbaar stellen van €200.000 voor juridische ondersteuning aan gedupeerden. Eind 2016 neemt de Kamer het amendement-Van Tongeren/Ouwehand (34550-XIII, nr. 20) aan, maar tot uitvoering van dit amendement door de regering komt het niet.

Informatiepositie Kamer ondanks stappen onvoldoende
Vanaf 2018 zet de Kamer sterker in op haar eigenstandige informatiepositie. Dit blijkt onder andere uit het al eerder genoemde onderzoek naar de tevredenheid van de woningeigenaren over het aanbod van de NAM. Een ander voorbeeld is het inschakelen van (deels extern) advies over de juridische positie van de Staat en het budgetrecht van de Kamer ten aanzien van het interim-akkoord van de Staat met Shell en ExxonMobil. Hiermee zet de Kamer stappen om in een betere informatiepositie voor zichzelf te voorzien, maar tegelijk blijft de behoefte aan verdere verbetering groot. Deze behoefte wordt ook gedeeld tijdens de openbare verhoren. Het voormalige VVD-Kamerlid Leegte legt de bal zowel bij het ministerie als bij de Kamer zelf:

> *Ik vind dat het ministerie de Kamer onvoldoende informeert over cruciale beslissingen, over wat de afweging bij beslissingen was. [...] Maar ik vind ook dat de Kamer eigenlijk onvoldoende is uitgerust om dit soort dossiers goed te kunnen volgen.*
>
> *Openbaar verhoor René Leegte, 13 september 2022*

De Kamer wordt op verschillende momenten onzorgvuldig, onvolledig of onjuist geïnformeerd door de regering. Een essentieel moment waarop de regering cruciale informatie niet gaf, is bij de besluitvorming over de gaswinning na het SodM-advies in 2013. Minister Kamp van Economische Zaken laat de Kamer bij herhaling weten dat de winning vanwege de leveringszekerheid niet lager kan, terwijl GasTerra eind 2012 berekend heeft dat een winning van rond de 27 miljard kubieke meter voldoende is voor de leveringszekerheid. De besluitvorming vindt zo op basis van onjuiste veronderstellingen plaats. Daarnaast is het te beperkt informeren van de Kamer een probleem, zoals gebeurde bij het wegstoppen van de hoge winning in 2013 in een voetnoot bij de Voorjaarsnota. Ook verzuimt de minister daar om het 'wegmengen' van Gronings gas in het hoogcalorische gasnetwerk voor een hogere verkoopopbrengst te noemen. Bovendien corrigeert de minister dit ook niet in 2015, wanneer dit met hem gedeeld wordt, waardoor de Kamer onvolledig is geïnformeerd.

Daarnaast zijn er in eerdere jaren ook diverse momenten waarop de Kamer niet betrokken en geïnformeerd is. Zowel de verantwoordelijke ministers en ambtenaren van het ministerie van Economische Zaken als de partijen in het gasgebouw spelen daarbij een rol. Rond 1978 is de Kamer niet betrokken bij de keuzes in het gasgebouw over de inpassing van de winning uit de kleine velden. Ook worden de Kamer en de ministerraad in de jaren ’70 door minister Lubbers van Economische Zaken niet meer verder geïnformeerd over het verloop van de exportonderhandelingen. In dit besluit van minister Lubbers speelt het openbaar raken van een notitie in 1974 een rol. De notitie gaat het over de eventuele mogelijkheid om van regeringswege een minimumprijs af te dwingen in de exportcontracten.

In de jaren ’80 houden partijen in het gasgebouw studies over de inpassingsproblemen van verschillende gaskwaliteiten (hoog- en laagcalorisch) en de capaciteitsbehoefte aan gas geheim. In 2005 wordt de Kamer niet geïnformeerd over vertrouwelijke afspraken ten aanzien van het Groningenplafond 2006-2010. Het gaat onder meer om de afspraak over de langetermijnfilosofie van de Groningenproductie. Deze bevat in feite een toezegging over de te winnen hoeveelheden gas tot en met het moment dat veld uitgeput raakt. In 2010 wordt de vaststelling van het tweede Groningenplafond voor de periode 2011-2020 niet met de Kamer gedeeld. De Kamer ontvangt daarmee ook geen informatie over de toezegging dat de onderschrijding van 2006-2010 kan worden ingehaald.

Ook in het openbaar verhoor van het oud-Kamerlid Van Tongeren (GroenLinks) komt de informatiepositie van de Kamer als aangelegen punt naar voren. Zo stelt ze dat de Overeenkomst van Samenwerking staatsgeheim is en niet met de Kamer wordt gedeeld.[84] De Kamer stelt zich hierover echter niet eenduidig op. Een meerderheid in de Kamer stemt in 2018 namelijk tot twee keer toe nog tegen het openbaar maken van de Overeenkomst van Samenwerking.

In haar openbaar verhoor van 13 september 2022 wijst Van Tongeren er tevens op dat de Kamer nog steeds niet precies weet hoeveel gas er (in Groningen) gewonnen wordt, hoe en waar er precies aardbevingen zijn en wat bijvoorbeeld de risico’s van het terug injecteren van afvalwater zijn. Het is als Kamerlid moeilijk om aan informatie te komen.

> *Omdat de Kamer, in tegenstelling tot hoe het in andere landen is, weinig persoonlijke onderzoekers heeft voor een fractie of Kamerlid, is die informatiepositie zo belabberd ten opzichte van de andere organisaties waar je moet proberen informatie op tafel te krijgen.*
>
> *Openbaar verhoor Liesbeth van Tongeren, 3 september 2022*

Het voormalige PvdA-Kamerlid Jan Vos vindt juist dat de informatiepositie van de Kamer wel goed was, maar wijst op het gevaar van te veel informatie:

84 Verslag openbaar verhoor van mevrouw Van Tongeren, 13 september 2022.

Daarnaast was de informatiepositie van de Kamer goed. Ik heb zelf nooit het idee gehad dat we te weinig informatie hadden. Integendeel, het idee met die veertien onderzoeken was natuurlijk een beetje – ik weet het nog heel goed, het was echt zó'n stapel – dat je heel veel informatie kreeg. Daardoor zag je misschien ook soms door de bomen het bos niet meer, hoewel er ook soms heel goede samenvattingen bij zaten. De informatievoorziening was goed.

Openbaar verhoor Jan Vos, 13 september 2022

Inzet parlementaire enquête werkt door in het politieke debat
Vanaf 2015 klinkt in meerdere moties de oproep om ook het zwaarste onderzoeksinstrument dat de Kamer tot haar beschikking heeft in te zetten. Aanvankelijk besluit de Kamer hier nog niet toe, maar uiteindelijk neemt ze op 5 maart 2019 met algemene stemmen de motie-Van der Lee c.s. (33529, nr. 584) aan over het starten van een parlementaire enquête naar de gaswinning in Groningen. De parlementaire enquête naar de aardgaswinning in Groningen start definitief nadat de Kamer op 9 februari 2021 heeft ingestemd met het onderzoeksvoorstel van de tijdelijke commissie tot instelling van een parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen.[85]

Naarmate de werkzaamheden van de enquêtecommissie vorderen, wordt het effect van de enquête op het lopende politieke debat steeds meer merkbaar. Zo kondigt staatssecretaris Vijlbrief (Mijnbouw) in een commissiedebat op 29 september 2022 aan dat er een losser model voor de schadeafhandeling zal worden onderzocht. In het openbaar verhoor van de heer Kortmann, de voorzitter van het IMG, dat op dezelfde dag plaatsvindt, is aan de orde geweest dat wettelijke beperkingen de schadeafhandeling in de weg staan. De staatssecretaris geeft in reactie op het Kamerlid Boulakjar (D66) te kennen het wijs te vinden om te kijken naar een losser model met een vooraf besloten vaste vergoeding of een systeem dat vergelijkbaar is met het systeem dat verzekeraars hanteren. De staatssecretaris spreekt het vermoeden uit dat dit op een of andere manier best een rol zou kunnen spelen nadat de enquêtecommissie haar rapport heeft afgerond.[86]

Een ander voorbeeld is de geestelijke gezondheid in de regio. Verschillende getuigen hebben hier in de openbare verhoren extra aandacht voor gevraagd. Ook is de Kinderombudsman na een aantal jaar weer in gesprek gegaan over de gevolgen van de aardbevingen in Groningen. Deze keer ging de Kinderombudsman in gesprek met jongvolwassenen. De gesprekken komen terug in de brief van staatssecretaris Vijlbrief van 23 november 2022. De staatssecretaris kondigt hierin onder andere aan te starten met een campagne met de Kindertelefoon. Het doel hiervan is om kinderen in het aardbevingsgebied te laten weten dat ze met de Kindertelefoon kunnen bellen en chatten over de aardbevingen. Ook zullen het IMG en de NCG specifiek informatiemateriaal ontwikkelen voor kinderen en jongeren.[87]

85 Kamerstuk II 2020/21, 35561, nr. 2.
86 Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1069.
87 Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1081.

Daarnaast maakt staatssecretaris Vijlbrief op 13 december 2022 bekend met Shell en ExxonMobil tot finale afspraken over het Akkoord op Hoofdlijnen te willen komen, mede nadat getuigen van beide bedrijven in de openbare verhoren hebben aangegeven dat er aanzienlijke oplossingsruimte is.

Ten slotte wordt in de motie-Van Wijngaarden c.s. (36200-XIII, nr. 93) de conclusie getrokken dat Nederland een ereschuld aan Groningen heeft, omdat van de opbrengst van de gaswinning maar een fractie in Groningen is geïnvesteerd. De Kamer spreekt met het aan aannemen van deze motie uit dat na de behandeling van het rapport van de enquêtecommissie in de Kamer er een conferentie voor het Noorden in Groningen moet volgen. Het doel van deze conferentie is om een investeringsagenda voor de regio op te stellen.

Hoofdstuk VII

Aansprakelijkheid en zorgplicht

VII Aansprakelijkheid en zorgplicht

Dit themahoofdstuk gaat in op de aansprakelijkheid en de zorgplicht van de NAM, de Staat en staatsdeelneming EBN. Het centrale onderwerp van dit hoofdstuk is de zorgplicht die rust op de mijnbouwexploitant (als houder van de mijnbouwvergunning) en de zorgplicht van de Staat aan de orde. Schending van de zorgplicht kan ertoe leiden tot dat de exploitant en de Staat voor schade aansprakelijk worden gesteld. Daarom komt ook beider aansprakelijkheid aan de orde in dit hoofdstuk. De positie van staatsdeelneming EBN wordt eveneens beschreven. In een belangrijke beslissing van 19 juli 2019 oordeelt de Hoge Raad dat EBN moet worden aangemerkt als exploitant van het Groningenveld. Schending van de zorgplicht kan zelfs leiden tot strafrechtelijke vervolging, maar dat onderwerp wordt in dit hoofdstuk slechts kort aangestipt.

Dit themahoofdstuk bevat een groot aantal wetsartikelen, afkomstig uit wetten die deels niet meer in werking zijn, maar vanuit de historie wel van invloed zijn op de huidige aansprakelijkheid en zorgplicht ten aanzien van (de gevolgen van) de gaswinning, waarvoor de concessie immers ook al 60 jaar geleden verleend is. Dit maakt dit hoofdstuk wellicht wat minder toegankelijk voor niet-juristen. Desondanks is de enquêtecommissie van mening dat een juridische uiteenzetting over de onderwerpen aansprakelijkheid en zorgplicht in haar rapport niet mag ontbreken.

VII.1 Aansprakelijkheid en de zorgplicht van de mijnbouwexploitant (de NAM)

Nadeel voorkomen

Op grond van de concessie die op 30 mei 1963 aan de NAM is verleend, geldt de voorwaarde voor de NAM dat zij de mijnwerken (de gaswinning) zo moet inrichten en leiden "*dat ongerief of nadeel aan de in het concessieveld gelegen of aangrenzende eigendommen zoveel doenlijk wordt vermeden*". Uit de nota van toelichting bij deze concessie blijkt dat de minister hier doelt op het voorkomen van verontreiniging van lucht en water en daaruit voortvloeiend gevaar, schade of hinder.[1] In 1983 schrapt minister Van Aardenne van Economische Zaken deze concessievoorwaarde. De reden hiervoor is dat de verplichting tot schadevergoeding in de meeste gevallen door de burgerlijke rechter kan worden opgelegd, die daarbij de vrijheid heeft om herstel van de schade te eisen. Dit maakt deze concessievoorwaarde overbodig volgens de minister. Daarbij komt nog dat die voorwaarde misleidend kan werken, aldus de minister. "*Immers, waar slechts over schadevergoeding in bepaalde gevallen wordt gesproken, kan ten onrechte de indruk ontstaan dat in andere gevallen de verplichting daartoe ontbreekt.*"[2]

1 Stcrt. 1963, 126; Ministerie van EZ. Nota van toelichting Verlening van de aardgas- en aardolieconcessie "Groningen".
2 Bijlage bij Stcrt. 1983, 73; Ministerie van EZ. Nota van toelichting bij het ontwerpbesluit wijziging bitumina-concessies, 21 maart 1983

Introductie zorgplicht in de Mijnbouwwet (2003)
Bij de inwerkingtreding van de Mijnbouwwet op 1 januari 2003 geldt net als onder de Mijnwet 1810, dat de wet de wijze regelt waarop de winning van delfstoffen mag plaatsvinden. De aansprakelijkheid voor schade als gevolg van de winning wordt niet geregeld in de Mijnbouwwet, maar in het Burgerlijk Wetboek. Artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek regelt de algemene aansprakelijkheid voor schade op grond van een onrechtmatige daad. In de Mijnbouwwet worden twee bepalingen opgenomen die samen met artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek kunnen leiden tot de vaststelling van aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant voor schade: de artikelen 33 en 34.

- Artikel 33 van de Mijnbouwwet introduceert een wettelijke zorgplicht voor de mijnbouwexploitant. De Mijnbouwwet gebruikt overigens niet het woord 'exploitant', maar de 'houder van de (winnings)vergunning'. Schending van deze zorgplicht kan een onrechtmatige daad opleveren.
- Artikel 34 bepaalt dat het winnen van delfstoffen moet geschieden overeenkomstig een winningsplan. Het niet-naleven van het winningsplan kan ertoe leiden dat de exploitant onzorgvuldig handelt, als gevolg waarvan hij aansprakelijk zou kunnen zijn op grond van artikel 6:162 BW.

Sinds de inwerkingtreding van de Mijnbouwwet is artikel 33 twee keer gewijzigd. Tekstkader VII.1 bevat de huidige tekst (januari 2023) van artikel 33.

Tekstkader VII.1 De zorgplicht van de mijnbouwexploitant in de Mijnbouwwet (artikel 33)

Artikel 33, eerste lid, van de Mijnbouwwet luidt:

1. De houder van een vergunning als bedoeld in artikel 6 of 25, dan wel, ingeval de vergunning haar gelding heeft verloren, de laatste houder daarvan, neemt alle maatregelen die redelijkerwijs van hem gevergd kunnen worden om te voorkomen dat als gevolg van de met gebruikmaking van de vergunning verrichte activiteiten:
a. nadelige gevolgen voor mens en milieu worden veroorzaakt,
b. schade door bodembeweging wordt veroorzaakt,
c. de veiligheid wordt geschaad, of
d. het belang van een planmatig beheer van voorkomens van delfstoffen of aardwarmte wordt geschaad.

Deze zorgplicht betekent dat de NAM alle maatregelen moet nemen die redelijkerwijs van haar gevergd kunnen worden om te voorkomen dat de gaswinning (onder meer) schade door bodembeweging veroorzaakt en de veiligheid schaadt. Welke maatregelen redelijkerwijs van een vergunninghouder kunnen worden verwacht, staat in de memorie van toelichting

bij de Mijnbouwwet: "*Deze verplichting gaat niet zo ver, dat een normale winning, die soms onvermijdelijk bodembewegingen met zich meebrengt, niet meer mogelijk zou zijn. Wél dient de vergunninghouder te voorkomen, dat bijvoorbeeld door een bijzondere wijze van winning meer schade of een grotere kans op schade ontstaat dan zou ontstaan bij een 'normale' wijze van winning. Ook dient de vergunninghouder te voorkomen dat de (externe) veiligheid wordt geschaad of nadelige gevolgen voor het milieu worden veroorzaakt.*"[3] Wat 'normaal' is, is niet nader gedefinieerd. Daar moeten betrokkenen in praktijk nader invulling aan geven. In het Mijnbouwbesluit worden aanvullende regels gesteld over de winning.

Aansprakelijkheid van de exploitant tot 2003
Ten tijde van de concessieverlening aan de NAM voor het Groningenveld in 1963 gelden de Mijnwet 1810 en het oude Burgerlijk Wetboek (oud BW). Het oud BW bevat geen bepaling over de aansprakelijkheid van een mijnbouwexploitant. De aansprakelijkheid wordt in die tijd dan ook beoordeeld aan de hand van de algemene artikelen 1401 en 1402 van het oud BW over onrechtmatige daad. Deze artikelen bepalen dat eenieder verantwoordelijk is voor schade veroorzaakt door zijn daad, zijn nalatigheid of zijn onvoorzichtigheid.

De Mijnwet 1810 bevat in artikel 15 wel een aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant voor (elke) schade die een eigenaar lijdt door werkzaamheden van de exploitant onder zijn huis of woonplaats. Mede op grond van Franse jurisprudentie wordt in die tijd aangenomen dat artikel 15 van de Mijnwet 1810 aansprakelijkheid oplevert indien het causale verband tussen de mijnbouwactiviteit en de schade kan worden bewezen. Schuld bij de mijnbouwexploitant is niet vereist. Artikel 15 omvat dus reeds (impliciet) een risicoaansprakelijkheid. Artikel 15 van de Mijnwet 1810 vervalt op 5 juni 1996. Deze bepaling zou in de praktijk namelijk weinig betekenis hebben. In de memorie van toelichting bij de Mijnbouwwet 2003 staat over deze periode dat in die tijd de aansprakelijkheid met betrekking tot de schadelijke gevolgen van mijnbouwactiviteiten beperkt geregeld was. Aansprakelijkheidskwesties moesten daarom in beginsel op basis van de algemene regeling van artikel 1402 van het oud BW (of diens opvolger) worden beoordeeld. Op 1 januari 1992 treedt het nieuwe Burgerlijk Wetboek in werking. De artikelen 1401 en 1402 van het oud BW over de onrechtmatige daad vervallen en worden vervangen door artikel 6:162 van het (nieuwe) Burgerlijk Wetboek.

Invoering risicoaansprakelijkheid in de Mijnbouwwet (2003)
In de Mijnbouwwet (2003) wordt naast de zorgplicht ook – door een wijziging van het Burgerlijk Wetboek – een risicoaansprakelijkheid voor de mijnbouwexploitant ingevoerd (in artikel 6:177, eerste lid, van het Burgerlijk Wetboek). Dit artikel bepaalt dat de exploitant van een mijnbouwwerk aansprakelijk is voor schade die ontstaat door beweging van de bodem als gevolg van de exploitatie van dat mijnbouwwerk. Deze nieuwe aansprakelijkheid bestaat naast de algemene aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad, die is geregeld in artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek. Het betreft een risicoaansprakelijkheid: er hoeft geen sprake te zijn van schuld van de exploitant en er hoeft niet te worden aangetoond dat het mijnbouwwerk gebrekkig is. Het nieuwe artikel is het gevolg van een aangenomen amendement van de Tweede Kamerleden Jan van Walsem (D66) en Marijke Augusteijn-Esser (D66). Uit de wetsgeschiedenis blijkt dat er vooral wordt gedacht aan schade door bodemdaling. Zo staat in de memorie van toelichting: "*Tot de hier bedoelde schade hoort eerst en vooral de schade door*

3 Kamerstuk II 1998-99, 26219, nr. 3, p. 23

bodemdaling." Ook in de nota naar aanleiding van het verslag wordt voornamelijk ingegaan op schade door bodemdaling, en niet door bodemtrillingen. Er staat: "*Bodemtrillingen kunnen met name voor gebouwen schadelijke gevolgen hebben*".[4] Dit artikel wordt in (latere) procedures tegen de NAM gebruikt als grondslag voor de gevorderde schadevergoeding.

Artikel 34 van de Mijnbouwwet bepaalt dat het winnen van delfstoffen moet plaatsvinden overeenkomstig een winningsplan. In de memorie van toelichting is bepaald dat in het winningsplan moet staan hoeveel de bodem maximaal mag dalen, en dat de bodem niet verder mag dalen dan deze verwachting. Hierover wordt opgemerkt: "*omdat er een relatie kan bestaan tussen de winning en de te verwachten bodemdaling als gevolg van die winning zullen de te verwachten (maximum) waarden in het plan moeten worden opgenomen. [...] Als er meer bodemdaling dreigt op te treden dan als maximumwaarden in het winningsplan zijn neergelegd, zal in eerste instantie de winning zodanig moeten worden aangepast dat binnen de grenzen van het plan gewonnen wordt. Zo nodig kan het plan worden aangepast*". Het niet-naleven van het winningsplan kan leiden tot de conclusie dat er sprake is geweest van onzorgvuldig handelen hetgeen zou kunnen leiden tot aansprakelijkheid krachtens artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek.

Zorgplicht van de NAM is onderdeel van het Akkoord op Hoofdlijnen
Voor Shell en ExxonMobil is het sinds het voorjaar van 2017 erg belangrijk dat de risico's voor de NAM op onrechtmatig handelen en strafrechtelijke vervolging vanwege de gaswinning uit het Groningenveld worden beperkt (zoals ook beschreven in paragraaf 7.3.1 van hoofdstuk 7). De oliemaatschappijen willen dat de Staat verantwoordelijk wordt voor het niveau van de gaswinning en bepaalt hoeveel gas gewonnen moet worden. De NAM moet een winningsplicht krijgen. Deze 'herijking van verantwoordelijkheden' is onderdeel van de onderhandelingen die de oliemaatschappijen voeren met de Staat en die gaan over de herziening van de afspraken in het gasgebouw. Uiteindelijk krijgt deze herijking vorm in het Akkoord op Hoofdlijnen uit 2018, in artikelen 3.3 en 3.4.

Tekstkader VII.2 De artikelen 3.3 en 3.4 van het Akkoord op Hoofdlijnen

De artikelen 3.3 en 3.4 van het Akkoord op Hoofdlijnen luiden als volgt:

3.3 De Staat heeft het voornemen wettelijk te verankeren dat het winningsniveau en de voorwaarden die van invloed zijn op de seismische activiteit nauwkeurig door de Minister worden vastgesteld. De Minister neemt een besluit na weging van alle relevante publieke belangen. Bij de vaststelling van het winningsniveau en de voorwaarden waaronder wordt gewonnen, is voor NAM geen rol weggelegd. Dit leidt er toe dat NAM geen keuzevrijheid heeft over hoeveel er gewonnen wordt en de wijze waarop.

4 Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 7, p. 42

3.4 De Staat heeft het voornemen wettelijk te verankeren dat NAM gehouden zal zijn tot het zorgvuldig winnen van de door de Minister vastgestelde hoeveelheden gas als exploitant van het Groningenveld conform de vastgestelde operationele strategie en met inachtneming van de geldende wet- en regelgeving.

Wijziging zorgplicht vanwege winningsplicht NAM
Op basis van de Wet minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld wordt per 1 oktober 2018 een winningsplicht ingevoerd voor de NAM. Voor de gaswinning geldt voortaan dat de minister van Economische Zaken en Klimaat in een vaststellingsbesluit de operationele strategie vaststelt. De NAM is verplicht deze operationele strategie uit te voeren (winningsplicht).[5] Zie ook de beschrijving over dit onderwerp in paragraaf 8.3.6 van hoofdstuk 8.

De NAM kan niet besluiten om de winning van gas uit het Groningenveld te verminderen. Om die reden is in artikel 52g van de Mijnbouwwet een afzonderlijke zorgplicht opgenomen die is toegesneden op deze specifieke situatie. De zorgplicht met betrekking tot de veiligheid is overgegaan naar de minister van Economische Zaken en Klimaat. Deze nieuwe zorgplicht van artikel 52g geldt met ingang van 1 oktober 2019.

Tekstkader VII.3 De zorgplicht voor de winning uit het Groningenveld

Artikel 52g van de Mijnbouwwet luidt:

1. De houder van de winningsvergunning Groningenveld voert de door Onze Minister vastgestelde operationele strategie en indien die is opgelegd, een tijdelijke maatregel als bedoeld in artikel 52e, tweede lid, op zodanige wijze uit dat de nadelige gevolgen van de gaswinning uit het Groningenveld zoveel mogelijk worden beperkt.

2. De houder van de winningsvergunning Groningenveld neemt alle noodzakelijke maatregelen om de gevolgen van een zwaar ongeval voor mens en milieu te beperken.

3. Onze Minister neemt alle maatregelen die redelijkerwijs van hem gevergd kunnen worden om te voorkomen dat als gevolg van de gaswinning uit het Groningenveld de veiligheid wordt geschaad.

5 Stb. 2018, 371

4. Na beëindiging van de winning uit het Groningenveld neemt de houder van de winningsvergunning Groningenveld dan wel, indien deze vergunning haar gelding heeft verloren, de laatste houder daarvan, alle maatregelen die redelijkerwijs van hem gevergd kunnen worden om nadelige gevolgen van de gaswinning uit het Groningenveld zoveel mogelijk te beperken.

5. Bij ministeriële regeling worden nadere regels gesteld over het uitvoeren van de door Onze Minister vastgestelde operationele strategie.

Op grond van artikel 52g, vijfde lid, van de Mijnbouwwet zijn aan de Mijnbouwregeling vijf artikelen (1.3a.5 tot en met 1.3a.9) toegevoegd waarin de uitvoering van de operationele strategie door de vergunninghouder (de NAM) verder is uitgewerkt.[6] Vastgelegd is op welke manier de vergunninghouder de gevolgen van de gaswinning uit het Groningenveld moet monitoren en daarover moet rapporteren. "*De gedachte hierachter is dat bezien kan worden of er ingegrepen wordt in de wijze waarop het gas wordt gewonnen, mochten de seismische ontwikkelingen daar aanleiding toe geven*", zo schrijft de minister in de toelichting. Het monitoren moet gebeuren in lijn met wat is vastgelegd in het Groningen Meet- en Regelprotocol "*dat destijds op grond van een aan het instemmingsbesluit 2016 verbonden voorschrift door de vergunninghouder is opgesteld ten genoegen van de inspecteur-generaal der mijnen*".

Het meet-en-regelprotocol is sinds 2017 verplicht voor de NAM. In het protocol staat hoe de NAM de seismiciteit (aantallen en zwaarte van de bevingen) meet en analyseert, en – als dat nodig is – welke maatregelen de NAM neemt om seismische risico's te beperken.[7] De NAM houdt aan de hand van een aantal 'parameters' en hun waarden de situatie in het Groningenveld in de gaten. Tot die parameters behoren bijvoorbeeld de piekgrondversnelling en piekgrondsnelheid (twee indicators die inzicht geven in de trillingen van de bodem na een beving).

In de Mijnbouwregeling staat wat de vergunninghouder moet doen als de voorgeschreven grenswaarden voor de parameters worden overschreden. Indien hierna blijkt dat het verwachte veiligheidsrisico significant hoger is dan wat eerder is berekend ter onderbouwing van de operationele strategie, dan moet de vergunninghouder dit melden. Daarbij moet de vergunninghouder een analyse aanleveren met voorstellen om deze risico's, binnen de vastgestelde operationele strategie, te minimaliseren. Deze meldplicht geldt ook als er een aardbeving plaatsvindt met een magnitude van 3,0 of hoger op de schaal van Richter.

Schending van de zorgplicht door de mijnbouwexploitant kan een onrechtmatige daad opleveren die leidt tot aansprakelijkheid van de exploitant voor de schade als gevolg van die

6 Stcrt. 2019, 53405
7 De komst van het meet- en regelprotocol is onderwerp van paragraaf 6.2.8 en 6.2.9 van hoofdstuk 6.

schending. De aansprakelijkheid uit een onrechtmatige daad is ruimer dan aansprakelijkheid wegens schending van de zorgplicht van de Mijnbouwwet. Daarnaast kan schending van de zorgplicht strafbaar zijn op grond van de Wet op de economische delicten of het Wetboek van Strafrecht.

Strafrechtelijke aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant
Overtreding van de zorgplicht van artikel 33 van de Mijnbouwwet is een economisch delict in de zin van de Wet op de economische delicten. Sinds de invoering van de winningsplicht voor de NAM is ook overtreding van artikel 52g, vijfde lid, een economisch delict.[8] Concreet betekent dit dat sprake moet zijn van overtreding van een van de artikelen 1.3a.5 tot en met 1.3a.9 van de Mijnbouwregeling. De economische delicten, bedoeld in artikel 1, onder 1°, zijn misdrijven, voor zover zij opzettelijk zijn begaan. Voor zover deze economische delicten geen misdrijven zijn, zijn zij overtredingen (artikel 2 lid 1 van de Wet op de economische delicten). De straf voor een misdrijf is een gevangenisstraf van ten hoogste zes jaar, taakstraf of geldboete van de vijfde categorie (maximaal €90.000). De straf voor een overtreding is hechtenis van ten hoogste een jaar, taakstraf of geldboete van de vierde categorie (maximaal €22.500).

Schending van de zorgplicht door de exploitant kan ook leiden tot strafrechtelijke vervolging. In 2015 doet de Groninger Bodem Beweging aangifte tegen de NAM. Deze aangifte is gebaseerd op “*het plegen of medeplegen (met de Staat, in het bijzonder het ministerie van EZ) van het opzettelijk vernielen van gebouwen of voor publiek toegankelijke plaatsen, waarbij levensgevaar voor een ander te duchten valt*” (artikel 170, onder 2e van het Wetboek van Strafrecht) in de periode 1963-2015, en subsidiair op “*het opzettelijk wederrechtelijk vernielen van gebouwen*” in de periode 2009-2015 (artikel 350, eerste lid, van het Wetboek van Strafrecht). De aangifte ziet verder op het witwassen van de met genoemde misdrijven (met de aardgaswinning) verkregen gelden (artikel 420bis, eerste lid onder b, jo. artikel 420ter van het Wetboek van Strafrecht). Als gevolg van deze aangifte doet het Openbaar Ministerie nog steeds onderzoek naar mogelijke strafrechtelijke vervolging van de NAM, zoals is beschreven in paragraaf 7.3.1 van hoofdstuk 7.

Jurisprudentie over civielrechtelijke aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant
Uit de gepubliceerde uitspraken over aansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant (de NAM) komt het volgende beeld naar voren. De vorderingen tot schadevergoeding werden doorgaans primair gebaseerd op artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek (risicoaansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant) en subsidiair op artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek (onrechtmatige daad). Voor de onrechtmatige daad van de NAM werd in een aantal gevallen schending van de zorgplicht van de exploitant van artikel 33 Mijnbouwwet aangevoerd, maar dit vormde geen aanleiding voor een expliciete overweging hierover door de rechter. Schending van de zorgplicht van de Mijnbouwwet is namelijk niet nodig om artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek toe te kunnen passen.

In maart 2018 is de schadeafhandeling overgegaan naar het publiekrecht (naar de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen en later het Instituut Mijnbouwschade Groningen). Ondanks deze overgang kan de NAM nog steeds aansprakelijk gesteld worden bij de civiele rechter. Er zijn echter geen vonnissen bekend in zaken tegen de NAM over aansprakelijkheid

8 Stb. 2018, 371, art. IV.

voor mijnbouwschade vanwege de Groningse gaswinning ingediend na deze overgang naar het publiekrecht.

VII.2 Aansprakelijkheid en de zorgplicht van de Staat

Aansprakelijkheid van de Staat in verband met de Groningse gaswinning was lang een puur theoretische mogelijkheid, maar daar komt door de rechtspraak verandering in.

Schending van de zorgplicht in 2017 aangenomen in lagere rechtspraak
Op 1 maart 2017 oordeelt de Rechtbank Noord-Nederland in twee zaken dat de Staat van januari 2013 tot en met 18 november 2015 (de datum van een uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State) zijn zorgplicht heeft geschonden en onrechtmatig heeft gehandeld op grond van artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek.[9] Volgens de rechtbank had de minister van Economische Zaken en Klimaat na de aardbeving bij Huizinge in augustus 2012, bij de gaswinning een andere afweging moeten maken. De rechtbank verwijst in dit verband naar de kanttekeningen van de Afdeling bestuursrechtspraak in dier uitspraak van 18 november 2015 over het instemmingsbesluit en wijzigingsbesluit 2015.

De kanttekeningen die de Afdeling bestuursrechtspraak plaatste in 2015, zijn volgens de rechtbank van belang bij de beoordeling van de vraag of de minister in 2013 ambtshalve niet al eerder en tot een grotere reductie van de gaswinning had moeten besluiten. In de uitspraak staat: "*De rechtbank concludeert dat de minister gehouden was om de gasproductie met het oog op de veiligheidsrisico's voor inwoners in het Groningenveld zoveel als gelet op de leveringszekerheid mogelijk was te beperken en dat de Staat niet aannemelijk heeft gemaakt dat een eerdere reductie van de winning gelet op de leveringszekerheid niet mogelijk was. In de uitspraak van de Afdeling vindt de rechtbank daarvoor ook geen aanknopingspunten. In die uitspraak leest de rechtbank dat de Afdeling van oordeel is dat de minister, hoewel hij een ruime beoordelingsmarge heeft, gelet op de veiligheidsrisico's in het aardbevingsgebied een onjuiste afweging heeft gemaakt door de winningsplafonds hoger vast te stellen dan de hoeveelheid die volgens GTS met het oog op de leveringszekerheid in een gemiddeld jaar minimaal nodig is. De rechtbank sluit zich hierbij aan en concludeert dat de Staat zijn zorgplicht als bedoeld in 6:162 BW na de beving in Huizinge en het daaropvolgende rapport van SodM onvoldoende heeft ingevuld. Dat betekent dat de onder I door eisers gevorderde verklaring voor recht tegen de Staat toewijsbaar is, zij het beperkt tot de periode januari 2013 tot de uitspraak van de Afdeling van 18 november 2015.*"

De Staat is volgens de rechtbank niet risicoaansprakelijk op grond van artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek omdat hij niet is aan te merken als exploitant van het mijnbouwwerk, maar de Staat kan wel aansprakelijk gesteld worden op grond van artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek.

In een vonnis van 15 november 2017 bevestigt dezelfde rechtbank, onder verwijzing naar haar eerdere uitspraak van 1 maart 2017, dat de Staat van januari 2013 tot en met 18 november 2015 zijn zorgplicht jegens eisers heeft geschonden door de gasproductie niet te beperken na het

9 Rb. Noord-Nederland 1 maart 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:715.

advies van Staatstoezicht op de Mijnen van januari 2013. In het advies van de toezichthouder stond dat de gasproductie uit het Groningse gasveld '*zo snel mogelijk en zo veel als mogelijk en realistisch is*', moet worden teruggebracht. De rechtbank oordeelt in deze zaak echter uiteindelijk dat de Staat niet aansprakelijk is, omdat het causale verband ontbreekt tussen de door gaswinning veroorzaakte schade en het handelen van de Staat.

Prejudiciële beslissing Hoge Raad over zorgplicht Staat
Bij tussenvonnis van 10 oktober 2018 stelt de Rechtbank Noord-Nederland prejudiciële vragen aan de Hoge Raad.[10] Eén vraag heeft betrekking op aansprakelijkheid van de Staat voor de aardbevingsschade. Deze vraag luidt als volgt: "*3. Onder welke omstandigheden kan de Staat – mede gelet op de artikelen 2, 3 en 8 van het EVRM [Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens] aansprakelijk worden gehouden voor aardbevingsschade op grond van artikel 6:162 BW?*"

Tekstkader VII.4 Uitleg prejudiciële vragen

Een prejudiciële vraag is een rechtsvraag van een (lagere) rechter aan de Hoge Raad over de uitleg van een rechtsregel. Daar kan behoefte aan zijn als de Hoge Raad over die vraag niet eerder heeft beslist. Het gaat om vragen die zich voordoen in een concrete zaak die bij een rechtbank of hof in behandeling is. Daarbij moet wel worden voldaan aan een aantal voorwaarden: een antwoord op deze vraag moet nodig zijn voor het nemen van een beslissing in een zaak en dezelfde vraag moet aan de orde zijn in een groot aantal samenhangende zaken, bijvoorbeeld een massavordering.

Bijzonder is dat de Tijdelijke wet Groningen het mogelijk maakt voor de rechtbank om prejudiciële vragen te stellen aan de Afdeling bestuursrechtspraak. Artikel 16 van die wet luidt: "*1. De rechtbank kan in een beroep tegen een besluit op grond van deze wet op verzoek van een partij of ambtshalve de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State een rechtsvraag stellen ter beantwoording bij wijze van een prejudiciële uitspraak, indien een antwoord op deze vraag nodig is om op het beroep te beslissen en rechtstreeks van belang is*".

De Hoge Raad beoordeelt in zijn prejudiciële beslissing van 19 juli 2019 de eventuele schending van de zorgplicht en aansprakelijkheid van de Staat aan de hand van een uitleg van de artikelen 2, 3 en 8 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.[11]

10 Rb. Noord-Nederland 10 oktober 2018, ECLI:NL:RBNNE:2018:4009.
11 HR 19 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1278.

Tekstkader VII.5 Fundamentele rechten van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) bevat de mensen- en burgerrechten van alle inwoners die wonen in de landen aangesloten bij het verdrag. Schendingen van de rechten uit het EVRM door de overheid kunnen worden voorgelegd aan het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM). Dat kan wanneer de klager zonder resultaat heeft geprocedeerd tot aan de hoogste rechterlijke instantie in zijn eigen land. Procedures bij het EHRM zijn vrij uitzonderlijk. Schending van het EVRM komt echter ook in nationale procedures aan de orde, omdat ook de nationale rechter aan het EVRM kan toetsen.

- artikel 2 van het EVRM bevat kort gezegd het recht op leven;
- artikel 3 bevat het verbod van foltering;
- artikel 8 bevat het recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven.

De artikelen 2 en 8 van het EVRM zijn eerder al door de Afdeling bestuursrechtspraak, in haar uitspraak van 18 november 2015, van toepassing verklaard op de gaswinning.[12] In een noot bij deze uitspraak in het tijdschrift *AB rechtspraak Bestuursrecht* wordt (mede) over de beoordeling van deze rechten een beschouwing gegeven.[13] De Afdeling gaat in op de positieve verplichtingen die voor de Staat uit de artikelen 2 en 8 EVRM voortvloeien. Dat houdt in dat de Afdeling nagaat in hoeverre de Staat de plicht heeft om het mijnbouwbedrijf af te houden van het schenden van verdragsrechten.

Het recht op leven van artikel 2 EVRM biedt absolute bescherming aan burgers. Is er sprake van een levensbedreigende situatie waarin vrees voor verlies van levens meer dan aanvaardbaar aan de orde is, dan dient de Staat alle maatregelen te treffen om die situatie te beëindigen. Aan de Staat komt dan slechts beoordelingsruimte toe bij het bepalen van de manier waarop een einde wordt gemaakt aan die situatie.

Schending van artikel 8 vindt plaats indien het woongenot zodanig ernstig wordt aangetast dat er sprake is van een aanzienlijke vermindering van het woonplezier. Daarbij zijn de intensiteit en de duur van de overlast, alsmede fysieke of mentale effecten op de gezondheid of kwaliteit van leven van burgers, sterk bepalend in de uitspraken van het Europees Hof van de Rechten van de Mens.

Er is een ruime beoordelingsmarge voor de minister bij de invulling van de uit artikel 2 EVRM voortvloeiende verplichtingen. Uit de belangenafweging moet wel blijken dat de minister de noodzakelijke voorzorg heeft betracht, gelet op de ernst en de aard van de gevolgen van de gaswinning. “*Dat blijkt het geval nu*

12 ABRvS 18 november 2015, ECLI:NL:RVS:2015:3578.
13 AB 2016/82, met noot H.E. Bröring en J.G. Brouwer.

> *hij naast het plaatsgebonden risico ook de veelsoortige andere nadelige gevolgen voor personen in het aardbevingsgebied 'terdege' in zijn belangenafweging heeft betrokken, aldus de Afdeling (r.o. 34.2).*"
>
> Met betrekking tot art. 8 EVRM oordeelt de Afdeling dat zij voor de noodzaak tot toepassing van het voorzorgsbeginsel geen reden ziet. De schrijvers van de genoemde noot stellen echter dat de Afdeling in deze uitspraak op diverse plekken indirect rekening houdt met het voorzorgsbeginsel.

De Hoge Raad beoordeelt de derde prejudiciële vraag in de rechtsoverwegingen 2.7.2 tot en met 2.7.13. In de rechtsoverwegingen 2.7.2 gaat de Hoge Raad in op de artikelen 2, 3 en 8 van het EVRM. De Hoge Raad beantwoordt in rechtsoverweging 2.7.13 deze prejudiciële vraag (vraag 3) als volgt: *"Het antwoord op de derde prejudiciële vraag luidt dat de Staat onrechtmatig handelt als bedoeld in art. 6:162 BW indien hij ermee bekend is of ermee bekend moet zijn*

i. dat aan de gaswinning in Groningen gevaren verbonden zijn die met bodembeweging verband houden,
ii. dat de kans op verwezenlijking van deze gevaren reëel is en
iii. dat de verwezenlijking van deze gevaren tot ernstige of wijdverbreide schade kan leiden, maar desalniettemin nalaat tijdig de gezien de omstandigheden van het geval passende en redelijkerwijs te vergen maatregelen te treffen om het ontstaan van schade als gevolg van de gaswinning te voorkomen.

Tegen de achtergrond van de omstandigheden van het geval is geen andere conclusie mogelijk dan dat de Staat in ieder geval vanaf 1 januari 2005 bekend was of bekend had moeten zijn met

i. de gevaren verbonden aan de gaswinning in Groningen,
ii. de reële kans op verwezenlijking van deze gevaren en
iii. de omstandigheid dat verwezenlijking van deze gevaren tot ernstige of wijdverbreide schade kon leiden.

De beantwoording van de vraag of de Staat tegen deze achtergrond onrechtmatig heeft gehandeld door na te laten passende en redelijkerwijs te vergen maatregelen te treffen, leent zich niet voor beantwoording door de Hoge Raad in deze prejudiciële procedure, nu die beantwoording een deels feitelijk karakter heeft. In het algemeen geldt dat de vraag of een handelen of nalaten van de Staat onrechtmatig is, in voorkomend geval moet worden beantwoord met inachtneming van de minimumeisen die de relevante bepalingen van het EVRM en de daarop betrekking hebbende jurisprudentie van het EHRM stellen aan het handelen of nalaten van de Staat. Hiervoor in 2.7.9-2.7.12 heeft de Hoge Raad een beknopt overzicht gegeven van de rechtspraak van het EHRM, waaruit volgt welke factoren de feitenrechter in ieder geval moet betrekken in de beoordeling van de hiervoor in 2.7.1 genoemde, op art. 2, 3 en 8 EVRM berustende, stellingen."

Opvallend is dat de Hoge Raad in deze beslissing van 19 juli 2019, de datum vanaf wanneer de Staat bekend had moeten zijn met de gevaren die aan de gaswinning verbonden zijn, verder in het verleden legt dan de Rechtbank Noord-Nederland deed in haar uitspraak van 1 maart 2017.

De Hoge Raad is in zijn prejudiciële beslissing dus strenger dan de rechtbank: volgens de Hoge Raad had de Staat in ieder geval al vanaf 1 januari 2005 op de hoogte moeten zijn van de reële kans op ernstige of wijdverbreide schade door aardbevingen als gevolg van de gaswinning.

Het antwoord op de vraag óf de Staat aansprakelijk is, is volgens de Hoge Raad afhankelijk van de vraag of de Staat sinds 1 januari 2005 heeft nagelaten om op tijd de nodige maatregelen te nemen om schade door bevingen te voorkomen. De Hoge Raad beantwoordt deze vraag in rechtsoverweging 2.7.4: *"Wat de eventuele aansprakelijkheid van de Nederlandse Staat betreft, is de Hoge Raad van oordeel dat de Staat in ieder geval vanaf 1 januari 2005 op de hoogte had moeten zijn van de reële kans op ernstige of wijdverbreide schade door aardbevingen als gevolg van de gaswinning. Voor het antwoord op de vraag óf de Staat aansprakelijk is, is daarmee vanaf die datum beslissend of de Staat heeft nagelaten tijdig de passende en redelijkerwijs te verlangen maatregelen te nemen om dergelijke schade te voorkomen. Die vraag moet de rechtbank beantwoorden. Tegen de achtergrond van de omstandigheden van het geval is geen andere conclusie mogelijk dan dat de Staat in ieder geval vanaf 1 januari 2005 bekend was of bekend had moeten zijn met*

i. de gevaren verbonden aan de gaswinning in Groningen,
ii. de reële kans op verwezenlijking van deze gevaren en
iii. de omstandigheid dat verwezenlijking van deze gevaren tot ernstige of wijdverbreide schade kon leiden."

Tekstkader VII.6 Waarom hanteert de Hoge Raad de datum 1 januari 2005 als startpunt voor schending van de zorgplicht van de Staat?

De Hoge Raad neemt 1 januari 2005 als begindatum voor schending van de zorgplicht door de Staat. De Hoge Raad komt daartoe op basis van de volgende aspecten:

1. De Staat was er vanaf het rapport van de Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen (BOA) in 1993 mee bekend dat de gaswinning in Groningen aardbevingen kon veroorzaken.
2. Uit het feit dat het jaar 2003 een piek vertoonde in het aantal aardbevingen en de kracht daarvan en het feit dat in dat jaar voor het eerst schademeldingen werden gedaan en schadevergoeding werd uitgekeerd, blijkt dat de Staat vanaf 2003 ermee bekend was dat aan de gaswinning reële gevaren zijn verbonden, en dat die gevaren kunnen leiden tot ernstige of wijdverbreide schade.
3. Uit een rapport van het KNMI bleek in 2004 dat de situatie in de ondergrond van het Groningenveld, anders dan voorheen genomen, 'niet stationair' was. Hierdoor was de formule die tot die tijd was gebruikt om de maximaal te verwachten magnitude van een aardbeving te berekenen niet goed bruikbaar. Ook was er geen alternatieve formule voorhanden.

Deze prejudiciële beslissing van de Hoge Raad is een belangrijke uitspraak, waarin de Hoge Raad niet alleen oordeelt over schending van de zorgplicht van de Staat, maar ook maatgevende oordelen geeft over diverse andere juridische vraagstukken met betrekking tot schade door de gaswinning in Groningen. Een daarvan wordt besproken in paragraaf VII.3.

Aansprakelijkheid Staat wegens schending zorgplicht nog niet concreet door rechter vastgesteld
De prejudiciële beslissing van de Hoge Raad leidt er niet toe dat de Staat daadwerkelijk aansprakelijk wordt gehouden door de rechtbank, zoals blijkt uit het eindvonnis van de Rechtbank Noord-Nederland van 21 oktober 2020.[14] De vorderingen tegen de Staat stranden voor een groot deel op technische gronden (het gezag van gewijsde). Eisers traden al in een eerdere procedure op tegen de Staat, wat leidde tot de eerdergenoemde uitspraak van de Rechtbank Noord-Nederland op 1 maart 2017. In dat vonnis had de rechtbank al geoordeeld over onrechtmatigheid van de Staat. Tegen dat vonnis is geen hoger beroep ingesteld door eisers, waarmee die uitspraak 'gezag van gewijsde' heeft gekregen. Dat wil zeggen dat deze beslissing van de rechtbank in een ander geding tussen dezelfde partijen bindende kracht heeft (artikel 236 Wetboek van Burgerlijke rechtsvordering) en de rechter daar niet nog een keer, in een andere procedure, over kan oordelen.

VII.3 De positie van staatsdeelneming EBN

Lange tijd werd aangenomen dat de NAM als houder van de concessie en later vergunninghouder als enige exploitant van het Groningenveld aansprakelijk kon worden gehouden. De rechtspraak brengt hier verandering in: de Rechtbank Noord-Nederland oordeelt op 5 oktober 2016 in een tussenvonnis dat naast de NAM ook staatsdeelneming EBN als mijnbouwexploitant kan worden aangemerkt.[15]

In zijn prejudiciële beslissing van 19 juli 2019 bevestigt de Hoge Raad dat niet alleen de NAM, maar ook EBN als mijnbouwexploitant op grond van artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek aansprakelijk is. De Hoge Raad oordeelt dat de gekozen samenwerkingsconstructie van de stille maatschap ertoe leidt dat de staatsdeelneming EBN als exploitant van een mijnbouwwerk moet worden aangemerkt in de zin van artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek (BW).[16] Dat betekent dat EBN naast de NAM risicoaansprakelijk is. Wat in paragraaf VII.1 is beschreven over de aansprakelijkheid en de zorgplicht van de mijnbouwexploitant, geldt sindsdien ook voor staatsdeelneming EBN, zoals de Rechtbank Noord-Nederland ook bevestigt in haar uitspraak van 21 oktober 2020.[17] Overigens is EBN al een aantal keer samen met de NAM en de Staat door eisers betrokken in procedures bij de rechtbank.

Deze uitspraak is in de praktijk minder verstrekkend dan misschien op het eerste gezicht lijkt. De uitspraak van de Hoge Raad verandert namelijk niets aan de feitelijke kostenverdeling tussen de NAM en EBN. Deze blijft op grond van de Overeenkomst van Samenwerking uit 1963

14 Rb. Noord-Nederland 21 oktober 2020, ECLI:NL:RBNNE:2020:3553.
15 Rb. Noord-Nederland 5 oktober 2016, ECLI:NL:RBNNE:2016:4402.
16 HR 19 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1278.
17 Rb. Noord-Nederland 21 oktober 2020, ECLI:NL:RBNNE:2020:3553.

(OvS) 60% voor de NAM en 40% voor EBN. Wel kan voortaan ook EBN als mede-exploitant (voor 100% van de schade) worden aangesproken door een gedupeerde. In dat geval moet EBN de schade vergoeden en vervolgens 60% van het betaalde bedrag verhalen op de NAM. Voor zover bekend zijn tot op heden nog geen vorderingen tot schadevergoeding uitsluitend tegen EBN ingediend.

VII.4 Bevindingen

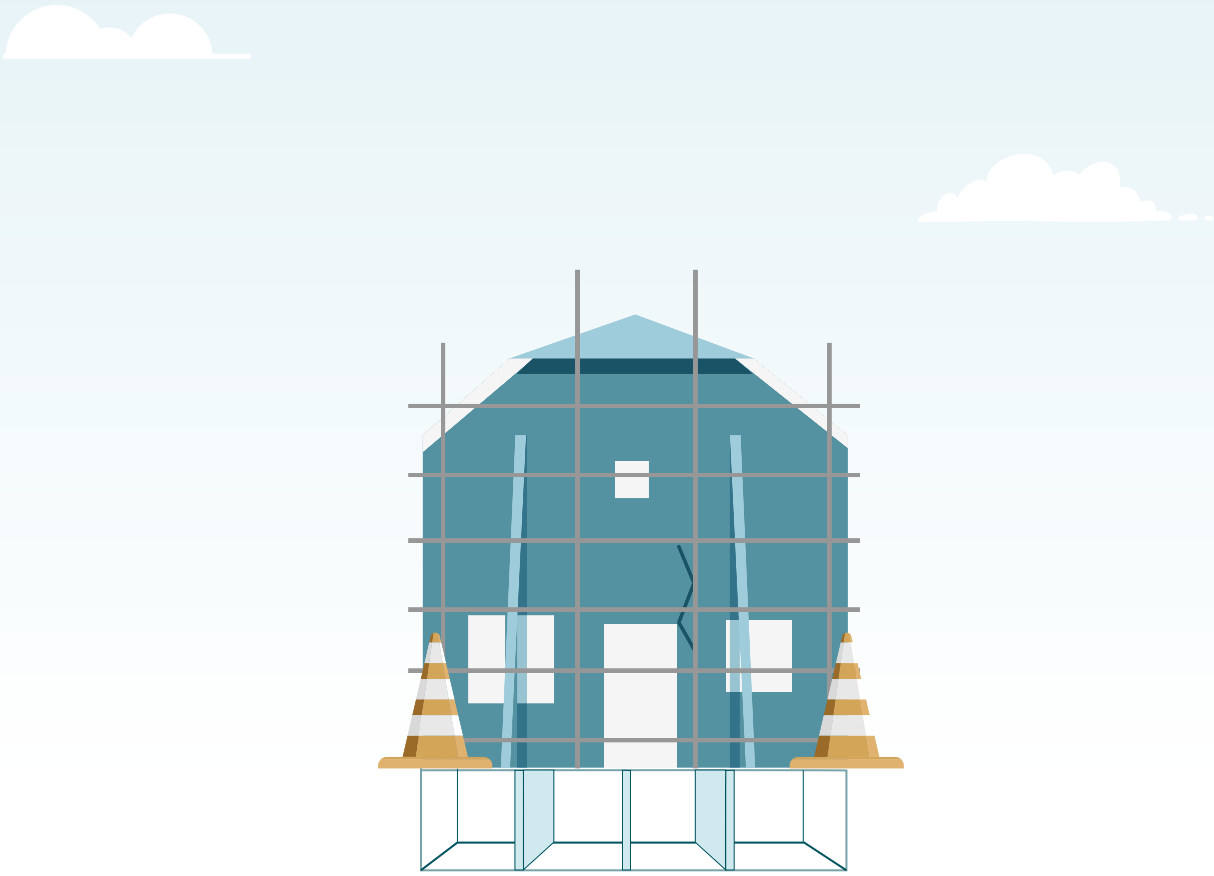
EBN ook gezien als medeaansprakelijke exploitant Groningenveld
Voor de NAM als exploitant van het Groningenveld geldt tot 1 oktober 2019 de algemene zorgplicht van artikel 33 van de Mijnbouwwet. Dat artikel verplicht de exploitant alle maatregelen te nemen die redelijkerwijs van hem gevergd kunnen worden om te voorkomen dat zijn activiteit nadelige gevolgen voor mens en milieu veroorzaakt, schade door bodembeweging veroorzaakt en de veiligheid schaadt. Sinds de invoering van de winningsplicht voor de NAM geldt een aangepaste zorgplicht, die is toegesneden op de specifieke situatie van de NAM bij de winning van gas uit het Groningenveld. Deze zorgplicht staat in artikel 52g van de Mijnbouwwet. Schending van de zorgplicht van de mijnbouwexploitant speelt nagenoeg geen rol in de gerechtelijke uitspraken over de NAM. Sinds een uitspraak van de rechter van 5 oktober 2016, die door de Hoge Raad op 19 juli 2019 is bevestigd, is duidelijk dat ook staatsdeelneming EBN als exploitant van het Groningenveld aansprakelijk gesteld kan worden voor schade als gevolg van de Groningse gaswinning. Het is opvallend dat EBN bij de rechter -evenals in de discussies in de media en politiek- zo lang buiten schot is gebleven.

Staat heeft ook onrechtmatig gehandeld
Schending van de zorgplicht en aansprakelijkheid van de Staat in verband met de Groningse gaswinning was lang een puur theoretische mogelijkheid. Door de rechtspraak is daar sinds 2017 verandering in gekomen. De Rechtbank Noord-Nederland oordeelt in maart 2017 als eerste dat de Staat van januari 2013 tot en met 18 november 2015 onrechtmatig heeft gehandeld. Volgens de rechtbank heeft de Staat zijn zorgplicht als bedoeld in artikel 6:162 van het Burgerlijk Wetboek na de beving in Huizinge in 2012 en het daaropvolgende rapport van Staatstoezicht op de Mijnen onvoldoende ingevuld. De Hoge Raad vindt dat de Staat zijn zorgplicht mogelijk al veel eerder heeft geschonden. In zijn prejudiciële beslissing van 19 juli 2019 oordeelt de Hoge Raad dat de Staat in ieder geval vanaf 1 januari 2005 op de hoogte had moeten zijn van de reële kans op ernstige of wijdverbreide schade door aardbevingen als gevolg van de gaswinning. Voor het antwoord op de vraag óf de Staat aansprakelijk is, is volgens de Hoge Raad vanaf die datum beslissend of de Staat heeft nagelaten op tijd de nodige maatregelen te nemen om schade door bevingen te voorkomen.

Staat ook zorgplicht geschonden?
Bij de beoordeling of sprake is van schending van zijn zorgplicht door de Staat, spelen de mensenrechten uit het Europees Verdrag voor de Rechten van Mens een belangrijke rol, met name de artikelen 2 van het EVRM (recht op leven), 3 (verbod van foltering) en 8 (recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven). Deze artikelen zijn door de Afdeling bestuursrechtspraak al eerder, in haar uitspraak van 18 november 2015, van toepassing geacht op de Groningse gaswinning. De vraag of de Staat onrechtmatig heeft gehandeld, moet worden

beantwoord met inachtneming van de minimumeisen die de bepalingen van het EVRM en de daarop betrekking hebbende jurisprudentie van het EHRM stellen aan het handelen of nalaten van de Staat. De Hoge Raad beschrijft voor elk van deze artikelen welke positieve verplichtingen daar voor de Staat uit voortvloeien.

Nog geen definitief uitsluitsel over aansprakelijkheid Staat
Tot op heden heeft de rechter na deze prejudiciële beslissing van de Hoge Raad nog niet concreet vastgesteld of de Staat jegens een gedupeerde onrechtmatig heeft gehandeld en aansprakelijk is voor schade als gevolg van de Groningse gaswinning. Het is echter niet ondenkbeeldig dat de rechtbank in toekomstige zaken wel degelijk zal oordelen dat de Staat onrechtmatig heeft gehandeld en daarmee aansprakelijk zal zijn vanaf 1 januari 2005. Hier kunnen in de toekomst rechtszaken over gevoerd gaan worden.

Hoofdstuk VIII

Achtergrondinformatie schade en versterking

VIII Achtergrondinformatie schade en versterking

De chronologische hoofdstukken 1 tot en met 9 van dit rapport beschrijven uitvoerig de ontwikkeling van de schadeafhandeling en versterking van gebouwen gedurende 60 jaar Groningse gaswinning. In aanvulling daarop geeft dit themahoofdstuk inzicht in de cijfers over schade en versterking: zowel actuele cijfers als cijfers over de gehele periode. Daarnaast bevat dit hoofdstuk achtergrondinformatie over enkele specifieke (technische) onderwerpen, zoals de totstandkoming van de veiligheidsnormen (de commissie-Meijdam) en het proces van versterking.

Paragraaf VIII.1 presenteert een overzicht van de cijfers rond schademeldingen en schade-afhandeling. Paragraaf VIII.2 richt zich op complexe schadegevallen, zoals de schades die mkb'ers en agrariërs ondervinden en funderingsschade. Paragraaf VIII.3 beschrijft tot welke adviezen de commissie-Meijdam in 2015 komt, waarbij de nadruk ligt op de totstandkoming van een veiligheidsnorm. Paragraaf VIII.4 gaat nader in op de versterkingsoperatie. Cijfers over versterking staan daarbij centraal, voorzien van tekst en uitleg over de inrichting en voortgang van het versterkingsproces.

VIII.1 Schademeldingen in cijfers

Bewoners die schade ondervinden door bodembeweging door de gaswinning kunnen hiervoor een schadeclaim indienen. In deze paragraaf is weergegeven welke aantallen schademeldingen er sinds 2003 eerst bij de NAM en het CVW en vanaf 29 maart 2018 bij de TCMG en diens opvolger het IMG zijn gemeld (tabellen VIII.1 en VIII.2) en om welke bedragen het daarbij gaat.

De meeste cijfers hebben betrekking op de afhandeling van fysieke schade aan gebouwen, maar tabel VIII.3 richt zich op de Waardedalingsregeling en tabel VIII.4 richt zich op de vergoeding van immateriële schade.

Tot slot geven tabel VIII.5 en tabel VIII.6 een inkijkje in het aantal keren dat bewoners tegen-werpingen maken als zij de (voorlopige) uitkomst van de schadebehandeling vernemen.

Aantallen en kosten

Tabel VIII.1 Aantal en kosten fysieke schademeldingen bij NAM/CVW

	Aantal	Toegewezen	Uitgekeerd schadebedrag (miljoen €)	Uitvoerings-kosten (miljoen €)	Gemiddeld schadebedrag (€)	Herhaalschade op adres
2003	125					
2004	5					
2005	25					
2006	410					
2007	10					
2008	215					
2009	170					
2010	5					
2011	170					
2012	2.485	67%	1	0,6	11.275	21
2013	9.705	85%	24	12,9	11.275	315
2014	17.899	75%	88,6	34,6	6.494	1.845
2015	28.680	76%	128,5	66,5	3.405	10.332
2016	17.925	54%	64,7	47,7	1.838	6.797
2017	2.594	43%	25,9	45	1.397	1.465

Bron: NAM[1]

1 NAM. Schriftelijke inlichting met een overzicht van de schademeldingen bij NAM en CVW, juni 2022.

Tabel VIII.2 Aantal en kosten fysieke schademeldingen bij TCMG/IMG

	Aantal	Afgehandeld	Toegewezen[2]	Uitgekeerd schadebedrag (miljoen €)	Uitvoerings-kosten (miljoen €)	Gemiddeld schade-bedrag (€)	Herhaal-schade op adres
2018	20.064	2.444	86%	7,7	39,9	3.600	9.043
2019	26.798	21.031	96%	139,5	105	4.000/ 10.000[3]	11.761
2020	48.765	34.059	92%	318,1	173,3	10.000	14.828
2021	45.501	39.965	88%	310,1	230	8.800[4]	14.955
2022	45.900	53.300	86%	286,6			

Bron: RVO / TCMG / IMG[5]

Tabel VIII.3 Aantal aanvragen en uitgekeerde schadevergoeding Waardedalingsregeling

Waardedaling	Aanvragen	Toewijzingen	Afwijzingen	Totaal uitgekeerde schade-vergoeding (miljoen €)
2020	35.400	24.260	11.140	179,5
2021	52.236	37.111	15.125	295,5
2022[6]	7.600	5.800	1.800	38,2
Totaal	**95.236**	**67.171**	**28.065**	**513,2**

Bron: IMG

Tabel VIII.4 Aantallen en totaal uitgekeerd bedrag per jaar vergoeding immateriële schade IMG

Immateriële schade	Toewijzingen	Afwijzingen	Uitgekeerd schade-bedrag (miljoen €)
2021	165	20	0,5
2022	24.000	17.600	55,7

Bron: IMG

2 Toegewezen betekent: er is een financieel aanbod gedaan en dit is door de gedupeerde geaccepteerd.
3 Dit gemiddelde wordt sterk beïnvloed door 9590 aanvragers die een vaste vergoeding van € 5.000 ogv de stuwmeerregeling ontvingen.
4 Hierbij zijn 2.573 besluiten waarin een vaste vergoeding van € 5.000 is toegekend.
5 Ministerie van Financiën. Rapportage van feitelijke bevindingen jaarrapportage 2018; RVO inzake werkzaamheden TCMG, 9 oktober 2019; TCMG (20 maart 2020); IMG (maart 2021); IMG (maart 2021).
6 2022 betreft een voorlopig cijfer.

Bezwaren bewoners tegen uitkomst schadebeoordeling

Tabel VIII.5 Aantallen contra-expertise en advies Tcbb bij beslissingen NAM en CVW per jaar[7]

Jaar	Contra-expertise[8]	Advies Tcbb	Wel causaal verband	Geen causaal verband
2003-2011		21	20	1
2012	141			
2013	604			
2014	2.462			
2015	5.051	16	7	9
2016	3.243	26	17	9
2017	493	34	21	13
2018		6	1	5
2019		2	1	1

Bron: NAM[9]

Tabel VIII.6 Aantallen zienswijze en bezwaar bij beslissingen TCMG en IMG per jaar

Jaar	Zienswijze	Gewijzigd besluit[10]	Bezwaar[11]	Gewijzigd besluit[12]
2018	2.867	259	56	30
2019	2.765	2.573	501	165
2020	6.409	4.444	1.790	282
2021	4.970	4.676	2.274	656

Bron: TCMG/IMG

7 NAM heeft geen informatie over het aantal zaken dat per jaar aan de arbiter is voorgelegd.
8 NAM heeft geen informatie over het aantal contra-expertises dat tot een gewijzigd besluit leidt. NAM stelt dat een contra-expertise vrijwel altijd tot een gewijzigd besluit ten gunste van de schademelder leidt.
9 De NAM heeft geen informatie over het aantal zaken dat per jaar aan de arbiter is voorgelegd.
10 Hieronder staat het aantal gewijzigde besluiten in het betreffende jaar. Omdat schadeafhandelingen waarin een zienswijze wordt ingediend, vaak langer duren, is het aantal gewijzigde besluiten in een jaar niet rechtstreeks gekoppeld aan de zienswijzen die in dat jaar zijn ingediend.
11 Schademelders maken met name bezwaar tegen de visie van de deskundige dat het bewijsvermoeden voor schades is weerlegd of tegen de schadebegroting en de voorgestelde herstelmethode van schades.
12 Het bezwaar is geheel of gedeeltelijk gegrond.

VIII.2 Complexe schade

Schademeldingen als gevolg van de Groningse gaswinning zijn in de loop van de tijd door verschillende organisaties en instanties beoordeeld, zoals de NAM, het Centrum Veilig Wonen (CVW), de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) en het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG). Een fors deel van de schademeldingen van fysieke schade aan gebouwen worden door deze instanties naar tevredenheid van de gedupeerden afgehandeld. Een deel van de schademeldingen kost echter veel tijd, moeite en levert discussie op over de oorzaak en omvang van de schade. Bij een deel van die schades is de behandelingsduur langer dan twee jaar. Dat is al het geval bij de NAM en het CVW en daarvan blijft ook sprake bij de TCMG en het IMG. Het aantal meldingen dat langer dan twee jaar in behandeling is, stijgt in de loop van 2022 zelfs van 700 naar meer dan 1.500.[13]

> *De oorzaak is dat het vaak om heel ingewikkelde huizen gaat, bijvoorbeeld een heel oude boerderij, of een hotel met een nieuwe vleugel. De nieuwe vleugel moet wel versterkt worden en het oude hotel uit de zeventiende eeuw niet; vraagt u mij niet waarom. Het zijn dus bijna altijd complexe situaties. Dat kunnen er best 1.300 zijn, want er staan veel losse huizen in Groningen. Ook kunnen bijvoorbeeld funderingsproblemen een rol spelen.*
>
> *Openbaar verhoor Hans Vijlbrief, 12 oktober 2022*

De schademeldingen die meer tijd en moeite vragen en die discussie opleveren, zijn de complexe schadegevallen. Het begrip ‘complexe schade’ is echter niet duidelijk gedefinieerd. De NCG is in 2016 betrokken bij de afhandeling van schade en specifiek bij de schadegevallen die complex worden genoemd. De NCG benoemt dan een aantal criteria waarmee beoordeeld kan worden wanneer van complexe schade sprake is (zie tekstkader VIII.1.).

Tekstkader VIII.1 Criteria voor complexe schade (NCG)

“De criteria voor complexe schade zijn:
- *Samenloop van factoren van schade.*
- *Omstandigheden die van invloed zijn op herstel van schade.*
- *Verschillende partijen moeten bijdragen aan de oplossing.*
- *Niet voldoende financiële draagkracht of bereidheid bij een van de betrokken partijen.*
- *Monumenten met vergunningplicht.*
- *Asbest.*

13 IMG (n.d. VIIIa). Uit dashboard IMG overzicht>fysieke schade>voortgang, tabel openstaand sinds indiening gesorteerd op tijdsduur; begin 2022 versus week 39 2022. Geraaadpleegd op 2 oktober 2022.

- *Redelijk vermoeden van samengaan van aardbevingsschade en bodemdaling.*
- *Aanwezigheid (in aanzienlijke mate) van potentieel gevaarlijke gebouwelementen (HRBE's[14]).*
- *In het verleden uitgevoerde inspecties naar bouwkundig versterken."*[15]

In Boudel op Rieg (2020) waarin het Groninger Gasberaad (GBB) de stand van zaken in het gasdossier Groningen op een rij zet, beschrijft het Groninger Gasberaad een aantal voorbeelden van complexe schade: "*De voortgang in het dossier van de zogenaamde specials Agro, MKB en de monumenten bleef achter. Het gaat hier vaak om complexe zaken. En juist vanwege de complexiteit werden ze steeds achteraan in de rij geplaatst*".[16]

De aanpak van deze complexe schades blijkt weerbarstig. Bij herhaling trachten de instanties tot verbeteringen te komen. De NAM richt in 2014 voor deze schades een speciale 'taskforce' op.[17] De NCG neemt de complexe schades in 2015 onder zijn hoede en wil via bemiddeling uitkomst bieden. De TCMG en daarna het IMG zoeken eveneens naar oplossingen. Het IMG meldt op 17 november 2022 op de website dat het een 'taskforce voor versnelling lange doorlooptijd' instelt. Over die lange doorlooptijd schrijft het IMG op zijn website:

"*Zo zijn er dossiers waar iets bijzonders speelt, maar waar het vinden van een oplossing te lang duurt. Een probleem is daarbij dat de technische inhoud niet altijd voldoende duidelijk is. Bij schademeldingen waar wordt uitgaan van schade door diepe bodemdaling bijvoorbeeld. Er zijn diverse onderzoeken nodig geweest voor dit type bodembeweging door gaswinning en gasopslag, en recent is er weer een peer review over opgeleverd. De onderzoeken kosten tijd en daarna moet de nieuwe technische informatie worden vertaald naar praktische uitwerkingen in schadeprocedures. Gezien de complexiteit van de materie duurt dat lang en vraagt de maatwerkafhandeling alsnog structureel veel tijd."*

"*In dertig procent van de schademeldingen die meer dan 2 jaar terug zijn ingediend, betreft het een bedrijf uit het mkb, monument of agrarisch bedrijf, ook wel 'specials' genoemd. Eigenaren kampen er met bijzondere schadesituaties zoals defecten aan mestkelders waarvoor weliswaar een aanpak is, maar telkens superspecialisten nodig zijn om te beoordelen. Ook kan het gaan om monumenten waar tot wel 400 schades per woning in kunnen zitten, wat meer tijd vergt om te beoordelen en over te besluiten".*[18] Op dezelfde webpagina wordt Kortmann geciteerd, die eraan toevoegt: *"Het verklaart misschien waarom sommige situaties lang voortduren, maar feit blijft dat een doorlooptijd van meer dan twee jaar zeer ongewenst is en zeker op deze schaal niet zou moeten plaatsvinden. Het lange wachten veroorzaakt ook schade, niet alleen materieel maar*

14 *High Risk Building Elements*.
15 NCG (december 2016). Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2017-2021. Groningen.
16 GGB (augustus 2020), p. 18.
17 Onafhankelijke Raadsman (maart 2016).
18 IMG (17 november 2022).

immaterieel in de vorm van leed en verdriet. Dit moet worden opgelost en dat vraagt een nieuwe manier van werken".[19]

De schades die 'complex' worden genoemd, zijn als volgt in te delen:
- schades aan bijzondere gebouwen, bij bedrijven zoals mestkelders of andere onderdelen van agrarische bedrijven, bedrijfsgebouwen van midden- en kleinbedrijf, combinaties van woning en bedrijf. Daarnaast ook schade aan erfgoed (zie daarvoor ook paragraaf 7.5.4 in hoofdstuk 7 en tekstkader 9.17 Erfgoedprogramma in hoofdstuk 9)
- schades aan funderingen.

VIII.2.1 Bedrijven
Van bedrijven wordt veelal verwacht dat zij zelf hun zaken kunnen regelen en voldoende in staat zijn om zich te verweren ten opzichte van andere bedrijven en de overheid. Dat blijkt echter rond schade door gaswinning voor het mkb en de agrarische sector niet het geval. Een bestuurslid van de Groninger Bodembeweging die tevens ondernemer is, Yvonne Morselt, verwoordt dat in een interview met BNR op 30 november 2022 als volgt: "*Dat de problemen van ondernemers aanzienlijk minder aandacht krijgen dan de zorgen van bewoners, ligt volgens Morselt deels aan dat bestuurders en instituten veronderstellen dat schade aan bedrijfspanden onder het ondernemersreisico valt*."[20]

Het gebrek aan aandacht komt ook naar voren in de evaluatie van de Commissie Bijzondere Situaties (CBS) in 2022. Hierin staat: "*Ook valt de problematiek van mkb'ers en agrariërs (waar particulier gebruik en ondernemerschap vaak verweven zijn in één pand) buiten de scope van dit onderzoek. De reden hiervoor is dat CBS bedoeld is voor particuliere bewoners en niet voor bedrijven. Echter, hebben wij veel signalen ontvangen dat deze groep bewoners al jarenlang in kwetsbare situaties vastzit, terwijl er voor hen geen vangnet is. Financiële en sociaal-medische problematiek komen ook hier samen.*"[21]

Schade bij mbk'ers
Mkb'ers ondervinden schade in de bedrijfsvoering. Het gaat bij deze bedrijven naast de fysieke schade aan het gebouw en waardedaling, ook om specifieke bijkomende kosten als inkomstenderving en hogere onkosten voor bijvoorbeeld herinrichting, deskundigen en personeelslasten. Die kosten komen, mits er een causaal verband bestaat tussen de schade en de bodembeweging, voor vergoeding door het IMG in aanmerking. De beoordeling vindt per geval plaats en het IMG bekijkt of het redelijk is dat de kosten zijn gemaakt én of de hoogte van deze gemaakte kosten redelijk zijn. Mkb'ers kunnen hierbij op verschillende manieren hinder ondervinden of in de knel komen. Er kan onenigheid zijn over de beoordeling van de kosten. Bij ondernemers kan de uitbetaling van een schadevergoeding nadelige fiscale consequenties hebben, zoals een extra aanslag omdat het vermogen van de onderneming stijgt door de betaalde schadevergoeding of een wijziging in de btw-afdracht.[22] Gedeputeerde Johan Hamster geeft aan dat "*45 procent van de ondernemers heeft aangegeven enig nadeel van de gaswinning*

19 IMG (17 november 2022).
20 Eijndhoven, van (30 november 2022).
21 Bijlage bij Kamerstuk II, 2021/22, 33529, nr. 1037, p. 12.
22 Informatie voor het mkb – Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) (schadedoormijnbouw.nl).

te ondervinden. Dan heb je het over waardedaling van bedrijfspanden, maar ook over extra kosten vanwege de schade en dat de schadeversterkingsprojecten de bedrijfsvoering verstoren".[23]

De Commissie Bijzondere Situaties onderkent de problemen van de mkb'ers, maar is niet gemandateerd om zich hiermee te bemoeien. Uit de evaluatie van de Commissie Bijzondere Situaties in 2022 komt naar voren dat de problematiek van mkb'ers '*speciale expertise vereist en nog veel complexer is dan bewonersproblematiek'*. De Commissie Bijzondere Situatie verwacht al in 2014 dat deze problematiek door andere partijen opgepakt zal worden. Voor de ondernemers is volgens de evaluatie in 2022 echter nog steeds geen goed vangnet geregeld. Regelingen als het Bedrijvenloket van de NAM[24] lijken niet te hebben geholpen. "*Dit is zorgelijk: óók ondernemers kunnen in zeer schrijnende situaties terechtkomen, waarbij regelmatig de verwevenheid van de persoonlijke levenssfeer en de werksituatie een extra complicerende factor is."*[25]

Minister van Economische Zaken en Klimaat Van 't Wout informeert de Tweede Kamer in zijn brief van 13 april 2021 over de schadeafhandeling en gaat daarin ook in op schade bij mkb'ers. Het gaat daarbij om de afhandeling van fysieke schade en inkomstenderving. Mkb'ers kunnen vanaf 1 juli 2021 bij het IMG een aanvraag indienen voor schade door waardedaling bij bedrijfspanden, te beginnen met reeds verkochte panden in Loppersum en Appingedam. Het IMG zal deze aanvragen in behandeling nemen. Tegelijkertijd start het IMG een onderzoek of een modelmatige benadering (zoals die er nu voor woningen is) ook mogelijk is voor bedrijfspanden. Hiervoor heeft het IMG begin april 2021 een adviescommissie ingesteld. Het IMG geeft aan dat het de verwachting is dat het onderzoek en de eventuele ontwikkeling ervan anderhalf jaar in beslag zal gaan nemen. Voor woningen kostte het ontwikkelen van de methodiek meerdere jaren. Voor de bedrijfspanden die in Appingedam en Loppersum al verkocht zijn, loopt sinds juli 2021 een pilot. Voor de overige bedrijfspanden komt er naar verwachting in 2023 een regeling.[26]

Op 9 september 2021 ontvangt de Tweede Kamer een brief van minister Blok van Economische Zaken waarin het onderdeel 'mkb' uit het Bestuursakkoord als afgehandeld wordt beschouwd. De minister schrijft: *"Op 13 september organiseren de provincie Groningen en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat (EZK) een eerste mkb-tafel onder het bestuurlijke voorzitterschap van gedeputeerde Staghouwer".*[27] In een voetnoot constateert de minister dat hij hiermee uitvoering heeft gegeven aan de motie-Nijboer c.s. (Kamerstuk 33529, nr. 782) en de uitwerking van het onderdeel mkb van de bestuurlijke afspraken die op 6 november 2020 zijn gemaakt.

Schade bij agrarische bedrijven
Bij agrarische bedrijven is sprake van specifieke problematiek. Uit een enquête van LTO Noord, die 50% tot 70% van de agrarische bedrijven in het aardbevingsgebied vertegenwoordigt, blijkt dat boeren zich vooral zorgen maken over schade door aardbevingen en bodemdaling aan bedrijfsgebouwen, woningen, mestkelders en drainagesystemen.

23 Eijndhoven, van (30 november 2022).
24 Dit bedrijvenloket bestaat van 2016 tot 1 juli 2020.
25 Bijlage bij Kamerstuk II, 2021/22, 33529, nr. 1037, p. 37.
26 Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 865.
27 Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 882.

Agrariërs melden met name de schade aan de mestkelders ook al bij de NAM. *"De kelder onder mijn nieuwe stal uit 2009 zat zomaar vol. Uit onderzoek van geoloog Peter van der Gaag blijkt dat er zout kwelwater in stroomt. Door de bevingen zijn de kweladers in de kleilaag verwijd, waardoor dat zoute water omhoog komt.' Voor de aanleg van een nieuwe kelder is daarom een volledig andere constructie nodig. De NAM wil er niet van weten",* zo vertelt melkveehouder Kor Kruizenga uit Rasquert aan het Dagblad van het Noorden over de lekkage aan zijn drie mestkelders.[28]

In 2014 laat de NAM in samenwerking met LTO Noord onderzoek verrichten door ingenieursbedrijf Grontmij. Op basis van dat onderzoek stelt de NAM in 2015 een *Mestkelderprotocol* op met een bijbehorende *Regeling Groninger mestkelders*. Het protocol bevat een werkwijze om de schade vast te stellen en een berekeningsmethodiek voor de vergoeding. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen gemetselde kelders en betonnen mestkelders. Bij gemetselde kelders is het uitgangspunt dat de constructie altijd in de loop van de tijd gebreken vertoont. Slechts een deel van de schade door de instroom van grondwater kan dan aan bodembeweging door gaswinning worden toegerekend. Schadevergoeding vindt plaats door kosten van afvoer van mest voor een forfaitair deel – maximaal 50% aflopend tot 0% bij een levensduur van 50 jaar – te vergoeden. Voor betonnen kelders kan de schade volgens het 'Mestprotocol' wel op de reguliere manier, net als bij andere schade aan gebouwen, worden beoordeeld. Er wordt dan gekeken in hoeverre de schade is veroorzaakt door bodembeweging door gaswinning. Het protocol gaat niet in op de manier waarop de schade aan betonnen mestkelders moet worden beoordeeld en gaat niet uit van het wettelijk bewijsvermoeden. LTO-Noord neemt in 2019 afstand van dit protocol, nadat de NAM hier wijzigingen in heeft aangebracht.[29]

De TCMG is bij de start in 2018 niet gebonden aan het Mestprotocol. De TCMG kan dit protocol desgewenst wel toepassen. De TCMG vraagt in januari 2020 een onafhankelijk panel om advies over de manier waarop zij schade aan mestkelders moet beoordelen.

Over deze specifieke problematiek schrijft het Groninger Gasberaad in hun rapport *Boudel op Rieg, Stand van zaken gasdossier Groningen* uit augustus 2020: "*Schade aan kelders/ koelgangen en of gebouwen met asbestdaken is per definitie complex. En wordt daardoor nog maar mondjesmaat opgelost. Veel bedrijven zitten al jarenlang in een schadetraject, dit remt de ontwikkelingen op de bedrijven. Investeringen en innovaties worden op de lange baan geschoven. Het gaat in totaal om ongeveer 550 agrarische bedrijven.*"[30] Het Gasberaad constateert dan: "*Binnen de TCMG is er wel geprobeerd om hier verandering in te brengen. Er is gewerkt aan een nieuwe aanpak, er werden speciale deskundigen op deze gebieden ingeschakeld, er werd samenwerking gezocht met bestaande organisaties en er werd een Panel aangesteld om de problematiek van de mestkelders in kaart te brengen. Maar allemaal zijn het acties in het kader van de voorbereiding, en nog niet in het kader van daadwerkelijk oplossen.*"[31]

28 Meulema (6 maart 2019).
29 Agrarische Tafel Groningen. Reactie op het paneladvies mestkelders van prof. mr. N.S.J. Koeman, 24 januari 2021; Verslag overleg Agrarische sector en TCMG, 6 november 2019.
30 GGB (augustus 2020), p. 99.
31 Groninger Gasberaad (augustus 2020).

Het panel Mestkelders komt op 11 september 2020 met haar advies *Mijnbouwschade aan mestkelders, Inzichten voor een nieuw beooordelingskader.* In het advies stelt het panel over schade aan betonnen mestkelders: "*Het ontstaan van schade kan worden uitgesloten als de waarde van de trillingssnelheid van een beving kleiner is dan de hiervoor genoemde waarde van 10 mm/s met een overschrijdingskans van 1%. Daarbij wordt aangetekend dat de waarde van 10 mm/s met een overschrijdingskans van 1% specifiek betrekking heeft op mestkelders in Groningen en dus niet (zonder meer) betrekking heeft op andere bouwwerken of constructies in Groningen of mestkelders elders. Diepe bodemdaling heeft redelijkerwijs geen invloed op het ontstaan van fysieke schade aan gewapend betonnen mestkelders.*" Het panel noemt dat er ook voor betonnen mestkelders een aantal oorzaken buiten bodembeweging bestaat die tot schade kan leiden.

De Agrarische Tafel Groningen (het overleg van de agrarische sector), het Groninger Gasberaad en de Groninger Bodem Beweging keren zich tegen dit advies.[32] De Agrarische Tafel vindt dat het advies geen recht doet aan de boeren: het advies hanteert als maatstaf voor het effectgebied een te hoge trillingssnelheid, waardoor het effectgebied te beperkt is. Daarnaast richt de vergoeding die agrariërs volgens het advies kunnen krijgen zich op de gevolgschade – het afvoeren van extra mest doordat er meer instroom van grondwater is. Het advies richt zich daarmee niet op herstel van de werkelijke schade aan de mestkelders zelf.[33] Het IMG vraagt het panel Mestkelders om op de kritiek te reageren. Het panel stelt daarop dat onderzoek naar scheuren in mestkelders vrijwel onmogelijk is: "*Door de aanwezigheid van gassen kan er alleen met perslucht een kelder worden betreden, de kelder moet hiervoor volledig leeg zijn en schoongemaakt. Omdat er in vrijwel alle gevallen dieren in de stal aanwezig zijn, is dit niet uitvoerbaar*." Dergelijk onderzoek zou tijdrovend en langdurig zijn. Daarom kiest het panel voor een praktische oplossing door het ruim vergoeden van de bedrijfsschade ten gevolge van scheuren in een mestkelder.[34]

Het IMG besluit daarop het advies van het deskundigenpanel te volgen. Het IMG is het met het panel eens dat '*het vergoeden van het herstel van de mestkelder zelf in de oude toestand meestal niet realistisch is. Bij een herstel in de oude toestand moet alle mest eruit, moet vee worden verplaatst en dan moet het herstel zelf nog plaatsvinden. Deze kosten staan niet in verhouding tot de werkelijke schade (het extra veel en vaak moeten uitrijden van mest) voor de volledige (eventueel resterende) levensduur van de mestkelder.*' Het IMG stelt daarom de schade vast die het bedrijf heeft door het extra uitrijden van de mest.[35] Op 17 mei 2021 start het IMG met een pilot rond de afhandeling van de schade aan de mestkelders. Er is op dat moment door ruim 250 agrarische bedrijven schade aan mestkelders gemeld bij het IMG.

32 Agrarische Tafel Groningen. Reactie op het paneladvies mestkelders van prof. mr. N.S.J. Koeman, 24 januari 2021.
33 Veldpost (2 februari 2021).
34 Koeman et al. (12 maart 2021).
35 IMG (17 mei 2021).

> *Ik heb veel liever dat er op dit moment iemand in Nederland zou opstaan en zou zeggen: en nu is het mooi geweest en nu lossen we het probleem op, [...] dat die grote boerderijen geholpen worden, want die agrarische sector heeft ook een groot probleem, die hebben nog steeds lekkende mestkelders.*
>
> *Openbaar verhoor Albert Rodenboog, 29 augustus 2022*

Leden en staf van zowel de parlementaire enquêtecommissie, als de daaraan voorafgaande tijdelijke commissie, bezoeken in 2020 en 2021 een aantal gezinnen met een agrarisch bedrijf. Ter plekke ziet de commissie de schade door de lekkende mestkelders en hoort de verhalen over de enorme kosten en bureaucratie waarmee deze ondernemers vaak te maken hebben. Duizenden liters water lopen de kelders in. Dat is niet alleen problematisch omdat het minder opslagcapaciteit voor de mest betekent, het is ook een kostenpost om meer mest af te moeten voeren. Het is bovendien extra complex, omdat de hoeveelheid grondwater die binnenstroomt, groter wordt als de kelder leeg is. De kosten lopen in de tonnen.

VIII.2.2 Funderingsschade

Tot op heden komt vrijwel alleen 'bovengrondse, zichtbare' schade voor vergoeding in aanmerking, terwijl heel wat bewoners stellen ook funderingsschade te hebben door de bodembewegingen. Deze schade komt niet of nauwelijks voor vergoeding in aanmerking. Hieronder komen over funderingsschade twee onderwerpen aan de orde. Allereerst de vraag of die schade het gevolg is van de gaswinning. Ten tweede de vraag of herstel van bovengrondse schade zinvol is als de funderingen niet worden hersteld.

Funderingsschade en het bewijsvermoeden

De NAM stelt van meet af aan dat schade aan de fundering niet het gevolg kan zijn van bodembeweging door de gaswinning. De Arbiter Bodembeweging ziet vanaf 2019 dat in contra-expertises scheefstand en verzakkingen aan de orde komen. De Arbiter vraagt advies over de vraag of ook voor schade aan funderingen het bewijsvermoeden moet gelden. Arbiter Pieter Schulting vertelt in zijn openbaar verhoor waarom dit advies voor de Arbiters aanleiding is om er vanuit te gaan dat ook funderingsschade door gaswinning kan zijn veroorzaakt: *"In het advies is met name gekeken naar de parlementaire geschiedenis van de wet tot invoering van het wettelijk bewijsvermoeden en de bestaande jurisprudentie op dat moment, waarbij met name is aanklopt bij de jurisprudentie van de Rechtbank Noord-Nederland. Met name in de Kamerstukken vond de adviseur aanleiding om het aannemelijk te kunnen achten dat het ook de bedoeling van de wetgever is geweest om fysieke schade aan bijvoorbeeld fundering, maar ik moet eigenlijk zeggen "om verzakking en scheefstand", ook onder het bewijsvermoeden te vatten. Dus het was een voorzichtige conclusie, die wij wel hebben overgenomen."*[36]

De NAM verzet zich ertegen dat de Arbiter voor funderingsschade het bewijsvermoeden hanteert. De TCMG en vervolgens het IMG beoordelen vervolgens niet standaard of er schade aan de funderingen is. Dit is opvallend, omdat dergelijke schade wel degelijk het gevolg kan zijn van bodembewegingen door de gaswinning. Volgens de website van Pointer

36 Openbaar verhoor van de heer Schulting, 14 september 2022.

(KRO/NCRV) zijn er in 2021 ongeveer 1.500 gevallen van mensen in het bevingsgebied met funderingsschade: "*Deze moeilijke gevallen zitten vaak al vast in een juridische procedure met de NAM. Schade aan de fundering is niet erkend als aardbevingsschade, maar de scheuren boven de grond wel. Het IMG behandelt funderingsschade niet. Scheuren boven de grond worden in die gevallen wel dichtgesmeerd maar komen snel weer terug omdat het onder de grond niet goed zit. Minister Van 't Wout gaf aan de Kamer aan ook hiervoor een oplossing te willen vinden. Deze gevallen vallen niet onder de ruimhartige procedure van het IMG. Gemeenten hebben binnenkort wel de mogelijkheid om uit een fonds van het Rijk te putten dat funderingsschade en versterkingsoperaties financiert.*"[37] Bas Kortmann, voorzitter van het IMG, zegt tijdens het openbaar verhoor over de manier waarop het IMG met funderingsschade omgaat: "*De opdracht aan die deskundige was om te kijken welke schade een gevolg van mijnbouw is. Het kan dat die deskundige zegt: gezien hetgeen ik bovengronds constateer, heb ik geen aanleiding om ook ondergronds onderzoek te doen. Dat hoort bij zijn vak en niet bij het vak van een jurist. Dus het kan dat dat gebeurt.*"[38]

Het IMG laat in incidentele gevallen de fundering wel onderzoeken. Dat kan gebeuren na een schade-opname, om de oorzaak van zichtbare schade te achterhalen, of wanneer een deskundige alleen de juiste herstelmethode en -kosten kan bepalen als er duidelijkheid is over de aard en staat van de fundering en bijvoorbeeld de bodemsamenstelling. Ook bij dossiers waarbij sprake is van terugkerende schade kan dat extra aanleiding zijn voor funderingsonderzoek.

> *[…] en toen zagen we die gevel echt wijken. Die begon echt weg te zakken. Dus we hebben weer de NAM gebeld. Ik denk dat dat de derde keer was dat we ze belden, de derde of vierde keer, en toen kwam er weer een tussenpersoon langs. Wij zaten wat te sparren en ik zei: volgens mij moet de zaak hier opnieuw gefundeerd worden, want anders staat hier over een jaar weer een steiger en daar schieten we niks mee op. En toen zei hij: ja, daar heeft u eigenlijk wel een punt, maar dat mag niet. Toen zeiden wij: dat mag niet? "Nee, ik mag alleen cosmetische trillingsschade opnemen. Ik mag niets met die fundering doen."*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022*

Aardbevingsbestendig schadeherstel
Het IMG beseft dat constructieve problemen ertoe kunnen leiden dat schade zich herhaalt bij nieuwe bevingen. Dat betekent dat alleen de aanpak van de constructieve problemen tot duurzaam herstel leidt. Het IMG geeft op zijn eigen website een voorbeeld waarin dit speelt (zie tekstkader VIII.2).

37 Pointer (11 april 2021).
38 Verslag openbaar verhoor de heer Kortmann, 29 september 2022.

Tekstkader VIII.2 Voorbeeld terugkerende schade door gebrek in de fundering

"Een voorbeeld van de noodzaak tot duurzaam herstel is de situatie waarin een scheur wordt aangetroffen in een buitenmuur, waarbij de scheur doorloopt in de fundering onder de muur. De onafhankelijke deskundige die het IMG adviseert kan niet uitsluiten dat de bovengrondse scheur verergerd is door bevingen, al is de primaire oorzaak gelegen in een defect in de funderingen. Het defect in de funderingen beoordeelt de deskundige niet als veroorzaakt of verergerd door bevingen. Kortom, de schade was niet ontstaan door de bevingen. Het is echter niet uitgesloten dat de scheur in de (bovengrondse) muur kan zijn verergerd door de bevingen. Het IMG kan dan vanwege de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden wel de bovengrondse schade vergoeden en uit oogpunt van ruimhartigheid zelfs het gehele herstel. Maar de scheur in de funderingen blijft bestaan en wordt niet vergoed. Het is dan zeer aannemelijk dat op enig moment de schade in de muur erboven weer terugkeert. De eigenaar is dan dus niet 'duurzaam' geholpen."[39]

Het IMG stelt dat het de kosten van herstel van de constructie niet kan vergoeden, omdat de deskundige vaak van oordeel is dat die schade niet het gevolg is van gaswinning of gasopslag. Dan biedt de Tijdelijke wet Groningen volgens het IMG niet de ruimte om te vergoeden. Bij brief van 29 januari 2021 verzoekt de voorzitter van het IMG, Kortmann, de ministers van Economische Zaken en Klimaat en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties tot aanpassing van de Tijdelijke wet Groningen op dit punt.

In een artikel van 7 april 2021 van RTV Noord staat dat de gemeente Groningen onderzoek gaat doen naar funderingsproblemen bij dertien woningen in Woltersum. Veel inwoners van dat dorp hebben last van aardbevingsschade en kampen daarnaast met problemen aan de fundering van hun huis. Wethouder Roeland van der Schaaf hoopt dat de proef *"een aanzet is om de versterking in Woltersum eindelijk op gang te brengen"*. Een deel van de huizen in Woltersum staat op veengrond. Als die grond verdroogt, kan dat ervoor zorgen dat huizen verzakken. Na beoordeling van de schade aan de fundering kan een inwoner van Woltersum straks €100.000 krijgen om de fundering aan het huis aan te pakken. De bedoeling is dat de versterking, het schadeherstel en de aanpak van de fundering daarna gelijktijdig plaatsvinden.[40]

Het kabinet Rutte-IV stelt in de Voorjaarsnota 2022 een bedrag van 350 miljoen euro beschikbaar voor duurzaam schadeherstel. Daarmee wil het kabinet ervoor zorgen dat schade dusdanig hersteld worden dat voorkomen wordt dat dezelfde schade bij nieuwe aardbevingen terugkomt of verergert.

39 Voorbeeld op webpagina IMG: https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/img-wil-helpen-bij-duurzaam-herstel-woningen
40 Nauta (7 april 2021).

Funderingsproblemen zijn lang niet door het IMG aangepakt. Zij kunnen als het goed is volgend jaar via duurzaam herstel wél worden aangepakt.

Openbaar verhoor Hans Vijlbrief, 12 oktober 2022

[...] want één ding is zeker: als we niks doen aan de funderingen, kunnen we herstellen wat we willen in Groningen, maar dan blijven we nog jaren bezig.

Openbaar verhoor Geert-Jan ten Brink, 3 oktober 2022

De zorg over duurzaam schadeherstel en bevingsbestendigheid leidt ook tot een van de uitgangspunten van het *Sociaal Handvest* van 11 juli 2022 (zie ook paragraaf 9.5.8 van hoofdstuk 9). Als uitgangpunt 6 is opgenomen: "*Beperk het schadeherstel niet tot waar de NAM direct aansprakelijk voor is maar maak woningen tevens meer bevingsbestendig.*" In de toelichting bij dit uitgangspunt komt naar voren dat gebreken in de funderingen ertoe kunnen leiden dat toekomstige schade groter is. "*Van de overheid mag worden verwacht dat zij deze toekomstige schade zo veel mogelijk beperkt [...] De IMG moet als vergoedende instantie aldus de ruimte krijgen constructieve problemen op te lossen bij huizen die gevaar lopen op toekomstige bevingsschade.*"

Het IMG gaat voor het duurzame schadeherstel in samenspraak met het ministerie van EZK een aanpak ontwikkelen. Eind januari 2023 is die aanpak Duurzaam herstel nog niet vastgesteld.

VIII.3 De Meijdamnorm

VIII.3.1 Commissie-Meijdam uitvloeisel van bestuursakkoord

In januari 2014 wordt een bestuursakkoord gesloten tussen het Rijk en de regio, getiteld *Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen*.[41] Het akkoord besteedt ook aandacht aan het onderwerp veiligheid en de afhandeling van schade. Er wordt een inspectieprogramma opgezet om de veiligheid van gebouwen in kaart te brengen. In 2015 volgt een aanvullend bestuursakkoord. In dit akkoord wordt overeengekomen dat er een commissie komt die advies gaat geven over wat een goede norm kan zijn voor veiligheid van Groningers. De personele invulling van de commissie wordt ook al op hoofdlijnen geschetst: de commissie zal bestaan uit drie bestuurders en drie deskundigen. Niet lang daarna wordt de commissie ingesteld door het ministerie van Economische Zaken en krijgt de naam '*Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen*'.[42]

VIII.3.2 Samenstelling van de commissie-Meijdam

Het ministerie benadert Henry Meijdam als voorzitter. Hem wordt gevraagd de andere leden te benaderen. Meijdam ontvangt hiervoor een aantal namen van het ministerie zodat hij een commissie samen kan stellen die de gewenste combinatie van kennis heeft. Het gaat dan om

41 Bestuursakkoord: Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen (17 januari 2014).
42 Stcrt. 2015, 15848.

technisch-wetenschappelijke kennis over onder- en bovengrond, over bouwkundige veiligheid én over veiligheidsbeleid.

De commissiesamenstelling is als volgt:
- H.M. Meijdam, voorzitter Raad voor de leefomgeving en infrastructuur;
- Prof.dr. M.J.G. (Michel) van Eeten, hoogleraar Bestuurskunde TU Delft;
- Prof.dr. I. (Ira) Helsloot, hoogleraar Besturen van veiligheid Radboud Universiteit;
- Prof. L.G. (Läslo) Evers, hoofd vakgroep R&D Seismologie en Akoestiek KNMI;
- Drs. P.L.B.A. van Geel, voormalig staatssecretaris.[43]

De commissie is onafhankelijk en wordt ondersteund door een secretariaat vanuit Lysias Advies. De commissieleden zitten op persoonlijke titel in de commissie, nemen kennis en ervaring mee op een specifiek gebied en treden niet op als vertegenwoordiger van een specifieke (belangen) organisatie.

VIII.3.3 Opdracht aan commissie-Meijdam is breed
Het ministerie van Economische Zaken wil een norm ontwikkelen voor aardbevingsbestendig bouwen en versterken, als praktisch uitvloeisel uit het bestuursakkoord. De commissie krijgt de opdracht advies te geven "*over de te hanteren overschrijdingskansen van en normen voor aardbevingen als gevolg van de gaswinning in Groningen, over toepasselijk risicobeleid, over alternatieve benaderingen van preventieve versterking en alternatieve veiligheidsconcepten, alsmede over het omgaan met veiligheidsrisico's van door menselijk handelen veroorzaakte aardbevingen*".

De hoofdopdracht wordt in vier deelvragen opgedeeld en door het ministerie van Economische Zaken als volgt beschreven:

"Welke overschrijdingskans is technisch-wetenschappelijk realistisch voor geïnduceerde aardbevingen in Nederland? Wat betekent dit voor de aannames in het NPR over de overschrijdingskans en de contouren?

Welke veiligheidsnorm voor geïnduceerde aardbevingen is proportioneel en welke argumenten zijn er voor deze keuze? Hoe verhoudt het risico van door gaswinning veroorzaakte aardbevingen zich tot andere risico's in de regio?

Zijn er gegeven de bestaande onzekerheden, naast de traditionele preventiemaatregelen eventuele alternatieve benaderingen denkbaar om gebouwen preventief te versterken? Hoe kan in de praktijk rekening worden gehouden met bijstelling van de normen op basis van monitoring en/of eventueel veranderende risicoperceptie?

Zullen alle in gang gezette technische en compenserende maatregelen, hoe belangrijk ook, voldoende effect hebben op de regionale gevoelens van onveiligheid en onrechtvaardigheid of is daarvoor ook iets anders nodig?"[44]

43 Stcrt. 2015, 15848.
44 Lysias advies. Verslag conference call – Startgesprek Adviescommissie 'Omgaan met normen en overschrijdingskansen', 26 maart 2015.

De opdracht aan de commissie-Meijdam gaat verder dan 'technische veiligheid' en normberekeningen; een deelvraag gaat ook over het onderwerp '*herstel van vertrouwen*'. Hoewel de vraag aan de commissie-Meijdam veel breder is, is de commissie vooral bekend geworden door de veiligheidsnorm die ze heeft vastgesteld, ook wel de 'Meijdamnorm' genoemd.

Tijdens de eerste vergadering van de commissie ligt er een startnotitie vanuit het ministerie van Economische Zaken voor met daarin de achtergrond van de verschillende vragen voor de commissie.[45] In deze notitie wordt duidelijk een link gelegd met de Nederlandse Praktijkrichtlijn (NPR), waarin bouwnormen staan beschreven.

VIII.3.4 Wat is een acceptabel risico voor aardbevingen, 10^{-4}, 10^{-5} of 10^{-6}?

Belangrijkste vraag aan de commissie is eigenlijk de hoogte van het veiligheidsrisico dat Groningers mogen lopen. Er zijn in Nederland verschillende normen voor verschillende risico's, die worden uitgedrukt als de kans op overlijden. Een norm van 10^{-4} betekent dat de overlijdenskans ten gevolge van een bepaalde gebeurtenis kleiner moet zijn dan eens in de 10.000 jaar. Dat geldt voor iedereen die in de nabijheid is. Dijken worden in Nederland ontworpen op een risiconorm van 10^{-5}. De norm betekent dat dat op iedere plek in Nederland, de kans voor een individu om te overlijden door een dijkdoorbraak niet groter mag zijn dan 1 in de 100.000 jaar.

De industrie hanteert een andere norm. De industrie kent sinds 2004 het zogenoemde '*Bevi*', het *Besluit externe veiligheid inrichtingen*. Het doel van het *Bevi* is om mensen in de buurt van een bedrijf met gevaarlijke stoffen te beschermen. Het bevoegd gezag moet bij vergunningen en ruimtelijke besluiten rekening houden met veiligheidsafstanden ter bescherming van individuen, het zogenoemde '*plaatsgebonden risico*'. In het *Bevi* wordt als norm aangehouden dat die kans kleiner moet zijn dan 10^{-6} per jaar per individu. Dus voor ieder individu dat in die nabije omgeving woont, mag het risico op overlijden niet groter zijn dan 1 keer in de 1.000.000 jaar. In de omgeving van industrieën werkt dat uit in 10^{-6}-contourlijnen, waarbinnen het risico hoger dan 10^{-6} is en waarbuiten lager. In gebieden waar het risico hoger dan 10^{-6} is, is geen nieuwbouw of bestaande bouw toegestaan. De industrie moet dan maatregelen treffen om ervoor te zorgen dat het risico lager blijft dan 10^{-6}. Deze norm waaraan de industrie moet voldoen is dus 'tien maal strenger' dan de norm voor waterveiligheid. Belangrijke afweging daarvoor is dat de norm voor waterveiligheid (overstromingen, watersnood) gezien wordt als een natuurramp met een zekere onvermijdelijkheid. Bij nabijgelegen industrie ligt dat anders, daar is de locatie van de industrie, en daarmee de locatie van het risico een keuze.

Bij een allereerste analyse van het risico voor aardbevingen wordt geconcludeerd dat tienduizenden woningen in Groningen niet aan een norm van 10^{-5} voldoen. Het advies luidt op dat moment dan ook om de versterkingsoperatie te starten met de huizen waar het risico boven de 1 op 10.000 (10^{-4}) ligt. Dat uitgangspunt betekent dat het risico in die huizen 100 keer groter is dan acceptabel geacht wordt voor gevaarlijke stoffen.

VIII.3.5 Belang van een nieuwe norm

De keuze voor de te hanteren norm en hoe deze zich verhoudt tot andere risico's is dus belangrijk. Bij de start van de commissie wordt door de directeur-generaal Energie, Telecom

45 Startnotitie Adviescommissie Omgaan met normen en overschrijdingskansen, 23 maart 2023.

en Mededing van Economische Zaken, Mark Dierikx, een vraag specifiek aan een van de leden voorgelegd: "*Specifiek aan commissielid Ira Helsloot legt EZ de vraag voor de veiligheidsnorm voor geïnduceerde aardbevingen in het bredere veiligheidsbeleid te positioneren (bijvoorbeeld in relatie tot waterveiligheid en veiligheidsnormen in de gezondheidszorg). Daarbij merkt EZ ook op dat het van belang is om in de normen ook oog te hebben voor relativiteit en proportionaliteit*".[46]

Ook het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft interesse in de visie van de commissie op de veiligheidsnormen. In een e-mail van 8 mei 2015 schrijft een medewerker van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties aan de vanuit Economische Zaken betrokken ambtenaar onder andere: "*En is er ook niet een kans dat de nieuwe commissie een hoger veiligheidsniveau gaat adviseren? Bij milieuinrichtingen en buisleidingen is in NL een veiligheidsniveau van* 10^{-6} *gangbaar. De commissie (die bestaat uit externe veiligheidsmensen en geen bouwers) zou best weleens op deze* 10^{-6} *kunnen gaan zitten ipv de* 10^{-5} *die gangbaar is in bouwregelgeving. Hierdoor zou de opgave nog groter worden?*"

Hierop reageert een ambtenaar van Economische Zaken: "*De commissie bevat een veiligheidsdeskundige die bekend staat om zijn nuchtere kijk (Helsloot), en ook gezien de verdere samenstelling van de commissie valt er een proportionele norm te verwachten*".[47]

Voor de eerste inhoudelijke vergadering op 11 mei 2015 schrijft commissielid Helsloot een notitie "*Proportionele veiligheidsnormen van risico's verkend, verklaard en toegepast*".[48] Hij schetst een algemeen beeld van de verschillende veiligheidsnormen die in Nederland gelden en discussies hierover in de tijd. Er wordt bijvoorbeeld ingegaan op vrijwillige en onvrijwillige risico's en hoe de normen over sectoren en per situatie verschillen. Daarnaast wordt er ook op gewezen hoe dit verschillen brengt met betrekking tot de kosten voor een gewonnen levensjaar. De vergadering van 11 mei 2015 gaat vooral over vragen als hoe een risicovergelijking goed vorm kan krijgen, hoe het aardbevingsbeleid in het bredere risicobeleid gepositioneerd moet worden, hoe proportionaliteit goed vorm kan krijgen en of veiligheidsbeleid een rechtvaardiging geeft om te compenseren. De principiële vraag welke norm wenselijk is, lijkt geen groot onderwerp van gesprek.

VIII.3.6 Commissie-Meijdam zoekt brede input van experts
De commissie organiseert in september en oktober 2015, samen met SodM, drie expertmeetings om input te genereren voor haar in oktober uit te brengen advies. De eerste twee sessies in september staan in het teken van de vraag hoe zo snel als mogelijk, met behulp van beschikbare rekenmethoden, tot een betrouwbare aanpak gekomen kan worden voor het bepalen van de sterkte van woningen en andere gebouwen. Tijdens de derde expertmeeting wordt een discussie gevoerd over het maatschappelijk veiligheidsrisico (een maat voor *'the group of people at risk'*).

46 Lysias advies. Verslag conference call – Startgesprek Adviescommissie 'Omgaan met normen en overschrijdingskansen', 26 maart 2015.
47 Mailwisseling ministerie van BZK en EZK, 8 mei-12 mei 2015. Onderwerp: Re: NPR.
48 Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen. Notitie inzake proportionele veiligheidsnormen van risico's verkend, verklaard en toegepast, 7 mei 2015.

Verschillende experts en wetenschappers reiken opmerkingen, ideeën en inspiratie aan. De commissie nodigt de betrokkenen uit voor een rondetafelgesprek op 21 november 2015. Er worden verschillende overwegingen voor de norm en het risico besproken. Ook komen de niet-technische aspecten van veiligheid en het gevoelde wantrouwen van Groningers aan de orde.

VIII.3.7 Het advies van de commissie-Meijdam in drie stappen

De commissie werkt uiteindelijk met twee deeladviezen en een eindadvies. Het eerste deeladvies wordt gepubliceerd op 23 juni 2015, het tweede deeladvies "*Omgaan met hazard- en risicoberekeningen in het belang van handelingsperspectief voor Groningen*" verschijnt 29 oktober 2015[49] en het eindadvies "*Handelingsperspectief voor Groningen*" op 14 december 2015.[50]

In het eindadvies hanteert de commissie-Meijdam het standpunt dat voor alle Nederlanders een gelijke basisveiligheidsnorm moet gelden voor onvrijwillige risico's. De commissie kiest voor de norm van 10^{-5}, hetgeen betekent dat de kans dat iemand komt te overlijden in een jaar als gevolg van een aardbeving kleiner moet zijn dan 1 keer in 100.000 jaar. Die norm is gelijk aan de norm voor waterveiligheid.

De commissie-Meijdam geeft daarnaast aan tijdelijk een norm van 10^{-4} acceptabel te vinden voor bestaande bouwwerken. Dat betekent dat het gedurende een periode van 5 jaar acceptabel is dat inwoners een overlijdenskans van 1 op 10.000 jaar hebben in bestaande bebouwing. De normen die de commissie voorstelt zijn daarmee veel minder streng dan voor de industrie en tijdelijk zelfs minder streng dan voor natuurrampen.

VIII.3.8 De Nederlandse Praktijkrichtlijn (NPR)

Tot 2015 bestaat er geen richtlijn voor de bepaling van de sterkte van bouwconstructies onder aardbevingsbelastingen in Nederland, omdat tot dan toe wordt aangenomen dat de huidige wijze van bouwen volgens de vigerende publiekrechtelijke voorschriften, bij de in Nederland voorkomende aardbevingen voldoende garantie geeft voor de constructieve veiligheid. Met de norm die de commissie-Meijdam heeft geadviseerd, kunnen bouwrichtlijnen opgesteld worden zodat duidelijk wordt hoe een bouwwerk aardbevingsbestendig gemaakt kan worden. Die richtlijn wordt de Nederlandse Praktijkrichtlijn (NPR) genoemd.

De eerste NPR voor het ontwerpen en beoordelen van aardbevingsbestendigheid van te bouwen, te renoveren en bestaande gebouwen wordt op 18 december 2015 gepubliceerd.[51] De NPR is gebaseerd op de Meijdamnorm. Dat betekent dat de NPR als veiligheidsnorm hanteert dat het individuele risico voor overlijden als gevolg van een instortende woning 1 keer in de 100.000 jaar is; in statistische termen wordt dit aangeduid als 10^{-5}. Deze veiligheidsnorm is gelijk aan de norm die geldt voor het instorten van gebouwen door natuurgeweld, bijvoorbeeld een storm.

49 Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen (29 oktober 2015).

50 Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen (14 december 2015).

51 In februari 2015 werd al een zogenoemde groene versie van de NPR gepubliceerd, waarop vanuit de bouwpraktijk commentaar kon worden geleverd.

De commissie-Meijdam heeft eveneens geadviseerd dat nieuwe onderzoeksresultaten en voortschrijdende inzichten van toepassing moeten zijn op de praktijkrichtlijn. De commissie beveelt aan om na vaststelling van de eerste richtlijn geregeld updates uit te voeren en daarmee te komen tot meer betrouwbare analyses van seismische dreigingen, de zogeheten hazardanalyses. Op die wijze komen er veel relevante ontwikkelingen en nieuwe onderzoeksresultaten beschikbaar en kunnen er nog belangrijke verbeterslagen worden gemaakt om onzekerheden verder te reduceren.

De commissie-Meijdam heeft daarmee niet alleen de belangrijke veiligheidsnorm gedefinieerd, maar drukt met het advies tot periodieke herijking ook een duidelijk stempel op de versterkingsaanpak in de jaren erna. De steeds nieuwe versies van de Nederlandse Praktijkrichtlijn hebben ook invloed gehad op de versterkingsoperatie.

VIII.3.9 Commissie-Meijdam adviseert ook catalogusaanpak voor versterkingsopgave
De commissie-Meijdam constateert dat het in kaart brengen van de sterkte van individuele bouwwerken, conform de heel precieze (meest geavanceerde) berekeningswijze van de NPR, tijdrovend en kostbaar is. De commissie heeft de opdracht om alsnog een norm te formuleren voor aardbevingsbestendige gebouwen.

De commissie-Meijdam adviseert snelheid te maken en stelt een pragmatische benadering voor om de sterkte van bouwwerken in kaart te brengen. De commissie adviseert de versterkingsopgave op te pakken op basis van de catalogusaanpak. De catalogusaanpak houdt in dat voor elke typologie van gebouwen (rijtjeshuis, vrijstaande woning, et cetera) eerst een precieze berekening wordt gemaakt van de sterkte van het bouwwerk. De commissie-Meijdam pleit hierbij voor het gebruik van een precieze rekenmethode, de zogeheten '*finite elements-methode*'. Volgens de commissie kan deze methode gebruikt worden voor zowel nieuwbouw als voor bestaande bouw. Deskundigen zijn het erover eens dat dit een goede en nauwkeurige methode is.

De catalogus omvat 60 typologieën van woningen, die de NAM heeft onderscheiden voor de zogeheten '*risk & hazard*' studie. De catalogus bevat gegevens op basis van de voorgestelde rekenmethoden en de praktische versterkingsmogelijkheden. Ook veelvoorkomende afwijkingen per typologie staan erin vermeld. Op basis van dit '*voorwerk*' kunnen snel maatwerkmaatregelen per te versterken woning worden getroffen, zonder dat er per woning uitgebreid rekenwerk nodig is. Hiermee zou een snelle aanpak mogelijk moeten worden.

De NEN-werkgroep NPR 9998[52], die de periodieke herziening van de Nederlandse Praktijkrichtlijn verzorgt, onderschrijft de voorgestelde catalogusaanpak. Deze aanpak sluit ook aan bij de gebiedsgerichte benadering van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), namelijk: starten in het kerngebied met de hoogste seismische dreiging. De commissie-Meijdam adviseert het beheer van de catalogusaanpak te beleggen bij de Nationaal Coördinator Groningen. Daarbij benadrukt de commissie dat de catalogus allesbehalve een statisch boekwerk is.

52 NEN staat voor Stichting Koninklijk Nederlands Normalisatie Instituut. De volledige naam van de bouwrichtlijn is NPR 9998.

VIII.3.10 Commissie schenkt aandacht aan immateriële aspecten veiligheid van Groningers
De commissie-Meijdam wil geen eindrapport uitbrengen over Groningen, zonder daarover gesproken te hebben met inwoners van Groningen. De commissie vindt het belangrijk om uit eerste hand ervaringen en ideeën van inwoners te horen. Voor het genereren van input voor dit eindadvies brengt de commissie daarom een bezoek aan Groningen op 21 november 2015. Tijdens dit bezoek geeft commissie-Meijdam een toelichting op de eerste twee adviezen en gaat de commissie met inwoners in gesprek over het organiseren van keuzevrijheid en zeggenschap.

Tijdens het bezoek wordt om meer aandacht voor immateriële ondersteuning gevraagd. De commissie onderschrijft dit belang. "*Gevoelens van onzekerheid, angst en machteloosheid moeten verwerkt worden en een plek krijgen. Dit is nodig om op termijn weer met vertrouwen naar de toekomst te kunnen kijken*", zo schrijft de commissie in haar eindadvies. De commissie onderschrijft het belang van de opdracht die de NCG aan de Rijksuniversiteit Groningen heeft gegeven om onderzoek te doen naar de beleving van de aardbevingen (Gronings Perspectief), en merkt op dat het vervolgens aan inwoners en deskundigen samen is om een passende uitwerking te geven aan de onderzoeksresultaten.

VIII.4 Het versterkingsproces

Deze paragraaf richt zich op het versterkingsproces. Hier wordt kort uiteengezet wat versterking inhoudt. Vervolgens geeft een aantal tabellen inzicht in de voortgang van de versterking.

VIII.4.1 Van opname tot een woning 'op norm'

Wanneer is er sprake van een versterkt gebouw?
Vanaf 2013 wordt in Groningen een start gemaakt met de uitvoering van preventieve, verstevigende maatregelen aan huizen. Op dat moment geldt als uitgangspunt dat met deze maatregelen voorkomen wordt dat deze huizen zware schade oplopen bij toekomstige aardbevingen en mogelijk zelfs instorten. Het is niet eenvoudig om een cijfermatig overzicht te geven van het aantal versterkte woningen sinds 2013, omdat het begrip 'versterking' in al die jaren niet altijd hetzelfde heeft betekend. Aanvankelijk betreft versterking bijvoorbeeld het plaatsen van stutten in en rond woningen, om deze tijdelijk te verstevigen tot een definitieve oplossing is gevonden. Ook het verwijderen van bouwelementen die bij een zware aardbeving mogelijk los zouden kunnen raken (zoals schoorstenen) wordt aanvankelijk gezien als een versterkingsmaatregel. Pas vanaf 2015, sinds de introductie van de Meijdamnorm, wordt gewerkt met een andere definitie. Vanaf dat moment is een woning versterkt wanneer deze aan de Meijdamnorm voldoet en conform de bouwrichtlijn NPR 9998 is versterkt. Oftewel, de woning is 'op norm'.

Daarnaast zijn er in recente jaren, mede als gevolg van afnemende seismische dreiging door het dichtdraaien van de gaskraan, steeds vaker gebouwen die wel onderdeel zijn van de versterkingsopgave (ook wel de scope of werkvoorraad van de versterking genoemd), maar die na inspectie geen versterkingsmaatregelen nodig blijken te hebben. Deze woningen zijn dan al '*op norm'*, zonder dat versterkingsmaatregelen hebben plaatsgevonden.

Tekstkader VIII.3 Damage state near collapse

In technische termen betekent het versterken van een woning op basis van de NPR 9998 dat een woning versterkt moet worden tot de grenstoestand '*near collapse*', oftewel het net niet bezwijken van de constructie bij een zware aardbeving. Hoe zwaar de aardbeving is waartegen de woning bestand moet zijn, hangt af van de locatie en wordt bepaald aan de hand van de risicokaarten die door het KNMI worden opgesteld. Na versterking moet de constructie van de woning sterk genoeg zijn om, in het geval die zware aardbeving zich daadwerkelijk voordoet, te voorkomen dat het gebouw te snel bezwijkt. De bewoner moet voldoende tijd hebben om uit zijn huis te komen.[53]

Het versterkingsproces in stappen
De NCG onderscheidt in het versterkingsproces de volgende zes stappen;

1. Werkvoorraad: Een gebouw is opgenomen in de werkvoorraad van de NCG. Voor deze gebouwen is vastgesteld dat nader onderzocht moet worden of zij aan de veiligheidsnorm voldoen. Elk van de vijf aardbevingsgemeenten bepaalt welke woningen jaarlijks in het 'Lokale Plan van Aanpak' worden opgenomen. Voor de woningen die in het 'Lokale Plan van Aanpak' staan, start de NCG het versterkingstraject met stap 2.
2. Opname: Opname van het gebouw door een bouwkundige. Hierbij wordt de bouwkundige staat van het gebouw in kaart gebracht.
3. Beoordeling: Een bouwkundige beoordeelt op basis van de gegevens van de opname of het gebouw al dan niet veilig genoeg is bij een aardbeving. Dit leidt tot een beoordelingsrapport. Als het gebouw veilig is, worden de stappen 4 en 5 overgeslagen en is het versterkingsproces voor het betreffende gebouw afgerond.
4. Planvorming: Als uit de beoordeling blijkt dat een gebouw niet veilig genoeg is, zijn versterkingsmaatregelen nodig. Voor die versterkingsmaatregelen wordt een plan gemaakt.
5. Uitvoering; Als de planvorming afgerond is, wordt een uitvoeringsplan vastgesteld en een versterkingsbesluit genomen. De aannemer start met de voorbereiding en daarna de uitvoering van de versterkingsmaatregelen. De bewoners moeten mogelijk tijdelijk verhuizen. Als de werkzaamheden afgerond zijn, vindt de oplevering plaats.
6. Afgerond: De NCG legt administratief vast of het gebouw al dan niet versterkt is en dat het gebouw voldoet aan de veiligheidsnorm.

Verschillende batches en programma's in de versterking
Omdat niet alle woningen tegelijk aangepakt kunnen worden (en ook niet alle inspecties) wordt de aanpak van de versterking vaak in '*batches*' (groepen woningen) aangepakt. Zo wordt in 2015 bijvoorbeeld een eerste selectie gemaakt: de meest kwetsbare huizen (een bepaald type woning) in de kern van het aardbevingsgebied. Later komen er andere batches bij. Eerst nog geprioriteerd op basis van het gebied en type woning, later op basis van statistische

53 NCG (2017). Memo inzake versterking 1467 gebouwen, 3 maart 2017, p. 7.

modellen die (op basis van een heel groot gebouwenbestand) op adresniveau een voorspelling doen van het seismisch risico op ieder adres.

Een batch bestaat uit adressen in verschillende gemeenten, waarvoor dezelfde afspraken rond de aansturing en de uitvoering zijn gemaakt. Omdat de verschillende batches op verschillende momenten in de tijd worden gevormd en aangepakt worden, gelden niet voor alle batches dezelfde afspraken. Er kan bijvoorbeeld verschil zijn in de gekozen aanpak, de versie van de bouwnorm die gehanteerd wordt, de financiering en de mate waarin bewoners zelf regie hebben over de versterking. In tekstkader VIII.4 staat een korte beschrijving van enkele batches die al langer in de versterkingsoperatie zijn opgenomen, op basis van de rapportages van de NCG hierover.

Tekstkader VIII.4 Enkele batches in de versterking

Batch 1.467
Deze batch bevat bij de start 1.467 gebouwen in de kern van het aardbevingsgebied die in 2016 zijn geïnspecteerd en beoordeeld. Het is de eerste batch in de gebiedsgerichte aanpak van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG). Na inspectie op basis van de NPR 9998:2015 blijkt dat ál deze woningen versterkt moeten worden. De versterkingsmaatregelen zijn dusdanig ingrijpend (veelal sloop/nieuwbouw), dat de meeste mensen hun woning tijdelijk moeten verlaten. In 2017 blijkt dat veel van de door het Centrum Veilig Wonen (CVW) opgestelde versterkingsadviezen onvoldoende kwaliteit hebben (volgens de NCG). Hierdoor wordt de versterking van deze batch flink vertraagd. Pas in 2018 worden de versterkingsadviezen met de bewoners besproken. De uitvoering is momenteel nog gaande. Woningen die vóór 2016 bij NAM of CVW al in een versterkingstraject zaten zijn naderhand aan deze batch toegevoegd waardoor er inmiddels 3.350 adressen bij deze batch horen.

Batch 1.588
Deze batch bevat de 1.588 adressen die in 2017 zijn geïnspecteerd op basis van de NPR 9998:2015. Voortzetting van deze batch wordt eind maart 2018 door minister Wiebes '*gepauzeerd*'. In juli 2018 wordt echter besloten dat versterking van de woningen toch doorgaat in verband met reeds gewekte verwachtingen. Het te besteden budget is vooraf vastgesteld. Voor de gehele batch is 420 miljoen euro beschikbaar. De afspraken hierover zijn vastgelegd in het *Convenant Batch 1588.*[54] De bewoners krijgen geen vaststellingsovereenkomst, maar een subsidiebeschikking van de gemeente.

54 Stcrt. 2019, 18984.

Batch 1.581
Deze batch heeft betrekking op adressen in de gemeenten Eemsdelta, Groningen, Midden-Groningen en Het Hogeland, geïnspecteerd in 2017 op basis van de NPR:2015. Aanvankelijk gaat het om 1.581 gebouwen, maar omdat onder meer zorggebouwen uit deze batch zijn gehaald en in een afzonderlijk programma zijn ondergebracht, gaat het ondanks de naam om 1565 adressen. Net als batch 1.588 wordt ook deze batch in maart 2018 in eerste instantie op pauze gezet. De meeste adressen hebben dan al wel een opname gehad, maar de *engineering* heeft nog niet plaatsgevonden. Omdat in 2017 de NPR wordt aangepast, is vervolgens in een steekproef onderzocht of de gebouwen onder de nieuwe NPR ook versterkt moeten worden. Dat blijkt wel het geval te zijn. De NCG besluit daarop (in november 2020) om niet alle woningen opnieuw te beoordelen en alle woningen met een normaal risicoprofiel mee te nemen in de uitvoering. Bewoners kunnen kiezen voor het reguliere versterkingsproces, of voor versterking via '*Bouwimpuls*' (opgericht door zes marktpartijen om versnelling te kunnen bieden).

Batch 3.260
Betreft eveneens adressen in de gemeenten Eemsdelta, Groningen, Midden-Groningen en het Hoge Land, waarvan de opname en inspectie plaatsvindt vanaf de tweede helft van 2017. De engineering wordt gebaseerd op de NPR 9998:2015. Het gaat om de laatste batch die tot de gebiedsgerichte aanpak hoort. In deze batch is het risicoprofiel op basis van de HRA bepalend voor de prioritering.
Er zijn woningen met risicoprofiel P50 en P90. Woningen met P50 hebben een verhoogd risico, woningen met P90 een licht verhoogd risico. Ook bevat de batch ruim 1000 zorgadressen die via een apart programma worden aangepakt. De P50 adressen en ook veel P90 adressen zijn na vaststelling van de NPR 2018 opnieuw beoordeeld. De panden worden op gemeentelijk niveau meegenomen in de lokale versterkingsplannen.

Naast de indeling van adressen in de batches, is er sprake van een aantal sectorale programma's gericht specifieke soorten gebouwen. Het gaat daarbij onder andere om versterking zorgpanden, het scholenprogramma, cultureel erfgoed en agrarische panden.

VIII.4.2 Voortgangscijfers versterking

Versterkingscijfers per jaar (2014-2022)
Tot eind 2015 is er nog geen veiligheidsnorm beschikbaar die aangeeft tot welk niveau woningen versterkt moeten worden. Versterking heeft in de eerste jaren dan ook vooral betrekking op het plaatsen van stutten, het verwijderen van bijvoorbeeld schoorstenen en uitvoeren van zogenoemde visuele inspecties. Deze activiteiten vinden dan nog plaats onder verantwoordelijkheid van de NAM. Het jaar 2013 staat voornamelijk in het teken van onderzoek. Daarbij worden weliswaar versterkende maatregelen uitgevoerd bij verschillende type panden (als onderdeel van het onderzoek), maar concrete voortgangscijfers uit dat jaar zijn niet

beschikbaar. De tabellen hieronder geven inzage in de gerealiseerde versterkingsmaatregelen in de jaren 2014 en 2015. Hoe de maatregelen genoemd worden, verschilt in beide jaren. Vanaf 2015 werkt het Centrum Veilig Wonen met het zogenoemde HRBE-programma (*High Risk Building Elements*), waarin bijvoorbeeld schoorstenen of loszittende ornamenten worden verwijderd of vastgezet.

Tabel VIII.7 Uitgevoerde versterkingsmaatregelen en inspecties in 2014 en 2015

	2014	2015
Inspecties	**4.917**	**15.545**
Rapid Visual Screening (RVS) – straatinspecties		12.292
Extended Visual Screening (EVS) – vervolginspecties		3.253
Versterkingsmaatregelen	**357**	**1.118**
'Level-1' maatregel (vastzetten/verwijderen loszitten delen zoals schoorstenen en ornamenten) (2014) | maatregelen HRBE-programma (2015)	180	539
Wegnemen acuut instortingsgevaar (bijv. stutten plaatsen) (2014) | Urgente acties n.a.v. EVS of schademelding (2015)	177	252
Maatregelen rijtjeshuizen (i.s.m. woningbouwcorporaties)		327 (waarvan 23 bouwkundig versterkt)
Overig		
Uit huis plaatsing als gevolg van een acuut onveilige situaties		6

Bron: Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 91; CVV (2015), p.13-14

In november 2015 neemt het kabinet de door de commissie-Meijdam voorgestelde veiligheidsnorm over als norm voor de te versterken gebouwen in Groningen. Vanaf dat moment geldt dat alle woningen in het aardbevingsgebied moeten voldoen aan de 10^{-5} veiligheidsnorm. Woningen die na inspectie blijken niet aan die norm te voldoen, moeten worden versterkt.

De uitvoering van de versterkingsoperatie is vanaf januari 2015 in handen van het Centrum Veilig Wonen (CVW). De Nationaal Coördinator (NCG) vervult vanaf 2016 daarbij een regierol. Vanaf 2020 neemt de NCG ook de daadwerkelijke uitvoering van de versterking over van het CVW. Het is lastig gebleken heldere cijfers te vergaren over de voortgang en stand van zaken van de versterking in de periode 2016-2020. Dat is gedeeltelijk het gevolg van wisselende terminologie, en ook blijkt er sprake van enige discrepantie tussen rapportages van het

CVW enerzijds en de NCG anderzijds. De gemelde resultaten in de onderstaande tabel zijn gebaseerd op jaar- of halfjaarlijkse rapportages van de NCG. Daarmee is deze tabel beperkt tot de beschikbare data over het aantal daadwerkelijk versterkte, op norm gebrachte woningen. In deze jaren vinden daarnaast uiteraard ook inspecties plaats, worden versterkingsadviezen opgesteld en (tijdelijke) versterkingsmaatregelen getroffen. Dat er in de onderstaande tabel een klein verschil zit in het opgetelde aantal jaarlijks versterkte woningen en het cumulatieve aantal, is het gevolg van verschillende factoren, zoa blijkt uit het jaarverslag over 2020: een verbeterslag die de NCG op haar eigen data heeft toegepast, een verbeterde registratie van welk adres zich in welke fase van het versterkingsproces bevindt, evenals aanscherping van de definities van de verschillende fases.

Tabel VIII.8 Aantal versterkte woningen (op norm) per jaar en cumulatief, 2016-2022

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Versterkte woningen per jaar (op norm)	178	82	132	488	586	1.804	4.531
Aantal versterkte woningen (op norm), cumulatief			535	1023	1.768	3.568	8.065
Inschatting totale werkvoorraad (adressen)		Ca. 22.000	15.634	26.272	26.724	27.030	27.234

Bron: NCG

Actuele stand van zaken versterking
De Nationaal Coördinator Groningen (NCG) is sinds 1 januari 2020 als uitvoeringsorganisatie verantwoordelijk voor de versterkingsoperatie. Vanaf 2020 werkt de organisatie met een *dashboard* waarop de voortgang van de versterkingsoperatie wordt bijgehouden. Op basis van de informatie uit dit *dashboard* is in tabel VIII.9 de voortgang weergegeven voor de gehele versterkingsoperatie tot en met 31 december 2022.

Tabel VIII.9 Voortgang versterkingsoperatie tot en met 31 december 2022		
Totale werkvoorraad	**27.234 adressen**	**100%**
1 Nog te starten	251	0,8%
2 Opname *Adressen zijn opgenomen in een Lokaal Plan van Aanpak*	2.664	9,8%
3 Beoordeling *Opname uitgevoerd. Op basis van een beoordeling wordt bepaald of versterking nodig is (door naar fase 4) of dat het adres reeds aan de norm voldoet (door naar fase 6).*	4.410	16,2%
4 Planvorming *Versterking blijkt nodig. Opstellen van een uitvoeringsplan*	10.099	37,1%
5 Uitvoering *Voorbereiding en uitvoering bouw/versterkingsmaatregelen*	1.781	6,5%
6 Afgerond *Het adres voldoet aan de veiligheidsnorm. Uitsplitsing:* • *Bouwkundig versterkt:* • *Niet bouwkundig versterkt (reeds op norm na inspectie)* • *Adressen niet versterkt om andere redenen (bijv. sloop zonder herbouw)*	8.065 *Uitsplitsing:* • *3.326* • *4.574* • *165*	30%

Bron: NCG Maandrapportage 31 december 2022[55]

Voortgangscijfers per batch
De adressen die onderdeel zijn van de werkvoorraad van de NCG, zijn onderverdeeld in verschillende groepen huizen, zogenoemde batches. Tabel VIII.10 geeft de voortgang weer van de versterking per batch. In de tabel zijn de voortgangscijfers tot 30 september 2022 opgenomen, omdat de NCG deze cijfers tot die datum gespecificeerd publiceerde en daarna niet meer.

55 NCG (24 oktober 2022).

Tabel VIII.10 Voortgang versterkingsoperatie per batch – per 30 september 2022

Batch / programma	Totaal aantal adressen	1 Nog te starten	2 Op-name	3 Beoor-deling	4 Plan-vorming	5 Uit-voering	6 Af-gerond
1.467	3.350 (100%)	0 (0%)	12 (0%)	17 (1%)	829 (25%)	496 (15%)	1.996 (60%)
1.588	1.588 (100%)	0 (0%)	0 (0%)	0 (0%)	827 (52%)	511 (32%)	250 (16%)
1.581	1.565 (100%)	0 (0%)	16 (1%)	6 (0%)	1.310 (84%)	144 (9%)	89 (6%)
3.260	3.240 (100%)	0 (0%)	32 (1%)	501 (15%)	1.974 (61%)	398 (12%)	335 (10%)
HRA-run 2018	4.301 (100%)	0 (0%)	162 (4%)	1.328 (31%)	1.879 (44%)	144 (3%)	788 (18%)
P50 2018	1.142 (100%)	1 (0%)	34 (3%)	2 (0%)	858 (75%)	67 (6%)	180 (16%)
HRA-run 2019	2.227 (100%)	109 (5%)	415 (19%)	546 (25%)	273 (12%)	53 (2%)	831 (37%)
Opname en normering	9.523 (100%)	5 (0%)	2.840 (30%)	2.231 (23%)	2.527 (27%)	58 (1%)	1.862 (20%)

Bron: NCG[56]

Voortgangscijfers per risicocategorie op 30 september 2022
De totale versterkingsopgave is behalve naar het programma of de batch waarin de adressen vallen, ook in te delen op basis van de risicocategorie van de betreffende woning. Op basis van de seismische dreigings- en risicoanalyse (SDRA) van TNO krijgen de adressen een risicocategorie toebedeeld. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen een normaal risico, een licht verhoogd risico (P90) en een verhoogd risico (P50). Dit computermodel is niet in staat te bepalen of woningen daadwerkelijk veilig zijn en aan de veiligheidsnorm voldoen, maar wordt benut om de volgorde te bepalen waarin adressen opgenomen en beoordeeld moeten worden. In tabel VIII.11 is de voortgang van de versterking weergegeven per risicocategorie. In de tabel zijn de voortgangscijfers tot 30 september 2022 opgenomen, omdat de NCG deze cijfers tot die datum gespecificeerd publiceerde en daarna niet meer.

56 NCG (24 oktober 2022).

Tabel VIII.11 Voortgang versterkingsoperatie per risicocategorie – per 30 september 2022							
Risico-categorie	**Totaal aantal adressen**	**1 Nog te starten**	**2 Op-name**	**3 Beoor-deling**	**4 Plan-vorming**	**5 Uit-voering**	**6 Af-gerond**
Verhoogd (P50)	3.446	1 (0%)	83 (2%)	53 (2%)	1.961 (57%)	622 (18%)	726 (21%)
Licht verhoogd (P90)	13.359	110 (1%)	2.475 (19%)	2.992 (22%)	4.263 (32%)	642 (5%)	2.763 (21%)
Normaal (grijs)	10.403	167 (2%)	961 (9%)	1.690 (16%)	4.257 (41%)	607 (6%)	2.728 (26%)

Bron: NCG (24 oktober 2022)

Voortgangscijfers sectorale versterkingsprogramma's
Behalve de versterking van woonadressen is er ook een aantal sectorale programma's ingericht, voor versterking van bijvoorbeeld zorgpanden en schoolgebouwen. Ook deze panden dienen aan de veiligheidsnorm te voldoen. Tabel VIII.12 geeft de voortgang weer van de versterkingsoperatie voor deze sectorale programma's. In de tabel zijn de voortgangscijfers tot 30 september 2022 opgenomen, omdat de NCG deze cijfers tot die datum gespecificeerd publiceerde en daarna niet meer.

Tabel VIII.12 Voortgang versterkingsoperatie per sector – per 30 september 2022							
Sectoraal programma	**Totaal aantal adressen**	**1 Nog te starten**	**2 Op-name**	**3 Beoor-deling**	**4 Plan-vorming**	**5 Uit-voering**	**6 Af-gerond**
Zorg	1.797	0 0%	0 0%	0 0%	1.420 (79%)	335 (19%)	42 (2%)
Scholen	156	0 0%	0 0%	0 0%	16 10%	34 (22%)	106 (68%)
Dorpshuizen	39	0 0%	1 3%	9 23%	11 28%	9 23%	9 (23%)
Agro	520	11 (2%)	72 (14%)	41 (8%)	324 (62%)	18 (3%)	54 (10%)

Bron: NCG (24 oktober 2022)

Voortgangscijfers programma Heft in eigen hand / Eigen Initiatief
In alle hierboven genoemde versterkingsprogramma's is het de NCG die verantwoordelijk is voor de uitvoering. Een uitzondering hierop zijn de programma's Heft in eigen hand en Eigen Initiatief. De pilot Heft in eigen hand wordt in 2016 gestart voor een groep van

50 woningeigenaren, en in 2017 opgevolgd door Eigen Initiatief. Uitgangspunt van beide programma's is dat bewoners zelf de regie hebben over de versterking van hun gebouw. Zij zijn particulier opdrachtgever. Wel zijn er kaders en werkafspraken vastgelegd. Bewoners worden ondersteund door een bouwbegeleider van NCG. Tabel VIII.13 geeft inzage in de voortgang van de versterking van de adressen in deze programma's. In de tabel zijn de voortgangscijfers tot 30 september 2022 opgenomen.

Tabel VIII.13 Voortgang versterkingsoperatie Heft in eigen hand/eigen initiatief – per 30 september 2022

Programma	Totaal aantal adressen	1 Nog te starten	2 Op-name	3 Beoor-deling	4 Plan-vorming	5 Uit-voering	6 Af-gerond
Heft in eigen hand / eigen initiatief	256	0 0%	0 0%	0 0%	84 (33%)	76 (30%)	96 (36%)

Bron: NCG (24 oktober 2022)

VIII.5 Bevindingen

Cijfers schademeldingen geven wisselend beeld
Uit de beschikbare cijfers over de behandeling van schademeldingen blijkt dat de kosten van schadebeoordeling door de NAM en het CVW enerzijds en door de TCMG en het IMG anderzijds, ongeveer even hoog zijn. Volgens de enquêtecommissie ondersteunt dit de stelling dat de hoge uitvoeringskosten bij de TCMG en het IMG veroorzaakt worden door de eis van de NAM dat schademeldingen gedetailleerd beoordeeld moeten worden.

Het percentage waarin de schadeclaims door de NAM en het CVW worden gehonoreerd, neemt in de periode van 2012 tot 2017 gestaag af.

Bij de TCMG en het IMG maakt tussen de tien en vijftien procent van de schademelders gebruik van de mogelijkheid een zienswijze in te dienen tegen de conceptbeoordeling van de schade. Het indienen van zo'n zienswijze leidt in een forse meerderheid van de gevallen tot een wijziging in de beoordeling.

Aanpakken van complexe schade blijkt en blijft weerbarstig
Vanaf de periode waarin de NAM de schademeldingen behandelt tot en met de huidige afhandeling door het IMG wordt een deel van de schades als complex beschouwd. Schades aan bedrijven, zoals agrarische bedrijven en bij het mkb, blijken tot de groep complexe schades te behoren. Daarnaast kan de complexiteit ook liggen in discussie over de vraag of ook 'ondergrondse' schade aan funderingen door gaswinning veroorzaakt kan zijn. De aanpak van complexe schades blijkt weerbarstig. De afhandeling duurt voor deze schades erg lang. Bij herhaling trachten de instanties daar een oplossing voor te vinden. De NAM richt een speciale taskforce op, de NCG tracht met bemiddeling uitkomst te bieden, panels van deskundigen leveren inhoudelijke adviezen die voor duidelijkheid moeten zorgen. Daadwerkelijke

oplossingen blijven echter uit. Op 22 november 2022 kondigt het IMG aan een 'taskforce versnelling lange doorlooptijd' in te stellen. Of deze taskforce tot verbetering leidt, is nog ongewis.

Ondernemers mkb hebben vaak te maken met complexe schade
Complexe schadegevallen kunnen bij bedrijven ontstaan. Dat blijkt met name bij het mkb en agrarische bedrijven tot complexe situaties te leiden. Mkb'ers krijgen te maken met fysieke schade en waardedaling van bedrijfsgebouwen.

Schade, schadeopname en schadebeoordeling heeft invloed op de bedrijfsvoering. Voor bijkomende kosten die boven de forfaitaire vergoedingen uitgaan, moeten ondernemers een gespecificeerde aanvraag indienen. Mkb'ers staan hiermee onder druk en kunnen in de knel komen.

De vergoeding van waardedaling van bedrijfspanden is nog niet goed geregeld. In april 2021 stelt het IMG een adviescommissie in die hier onderzoek naar gaat doen. Het IMG verwacht dat het anderhalf jaar zal duren voordat een methodiek voor de vergoeding is ontwikkeld. Vanaf 1 juli 2021 kunnen mkb'ers wel al een aanvraag indienen voor waardedaling aan bedrijfspanden, te beginnen met de bedrijfspanden in Loppersum en Appingedam die al verkocht zijn. Voor die aanvragen loopt een pilot.

Agrarische ondernemers gedupeerd door problematiek met mestkelders
Over de vraag in hoeverre schade aan mestkelders door de gaswinning is veroorzaakt, laat eerst de NAM en later de TCMG en de opvolger IMG onderzoek doen. Op de resultaten van het onderzoek voor het IMG hebben de Agrarische Tafel en het Groninger Gasberaad kritiek. Nadat het panel van deskundigen op deze kritiek een reactie heeft gegeven, besluit het IMG het advies wel te volgen. De fysieke schade aan mestkelders wordt niet vergoed. Het IMG vergoedt, net als voorheen de NAM, alleen de bedrijfsschade die ontstaat doordat vaker mest uit moet worden gereden omdat de mest door instromend grondwater verdund is.

Funderingsschade lange tijd niet vergoed
Tot op heden komt vrijwel alleen 'bovengrondse, zichtbare' schade voor vergoeding in aanmerking, terwijl heel wat bewoners stellen ook funderingsschade te hebben door de bodembewegingen. Deze schade komt niet of nauwelijks voor vergoeding in aanmerking. Bij funderingsschade zijn twee vragen aan de orde. Allereerst of die schade het gevolg kan zijn van de gaswinning en het bewijsvermoeden daarom van toepassing is. Ten tweede de vraag of herstel van bovengrondse schade zinvol is als de funderingen niet worden hersteld.

De NAM stelt dat funderingsschade niet het gevolg kan zijn van gaswinning. De Arbiter Bodembeweging oordeelt op grond van juridisch advies dat dit wel het geval is. En omdat funderingsschade het gevolg kan zijn van bodembeweging door gaswinning, is op deze schade ook het bewijsvermoeden van toepassing. Opvallend is dat de TCMG en het IMG funderingsschade niet standaard laten opnemen door de schade-expert, terwijl deze wel degelijk kan zijn veroorzaakt door bodembeweging ten gevolge van de gaswinning. Onderzoek naar de fundering vindt slechts in incidentele gevallen plaats.

Funderingsschade deels erkend en in de toekomst mogelijk ook vergoed
Het IMG stelt dat het de schade aan een fundering niet kan herstellen als de deskundige stelt dat deze niet het gevolg is van de gaswinning. Funderingsschade kan echter dusdanig zijn, dat hierdoor bovengrondse schade niet duurzaam te herstellen valt. Voor die situaties wil het IMG de mogelijkheid krijgen om wel tot herstel over te gaan.

Het kabinet Rutte-IV stelt bij de Voorjaarsnota 2022 350 miljoen euro beschikbaar voor duurzaam schadeherstel. De wens om aardbevingsbestendig herstel te bieden, vormt ook een van de uitgangspunten van het *Sociaal Handvest* dat op 11 juli 2022 is ondertekend. Het IMG zal voor dit duurzame schadeherstel in samenspraak met het ministerie van EZK een aanpak ontwikkelen. Eind januari 2023 is die aanpak Duurzaam herstel nog niet vastgesteld.

De commissie-Meijdam adviseert een veiligheidsnorm voor het aardbevingsgebied
De commissie-Meijdam is ingesteld om onder andere een veiligheidsnorm te ontwikkelen voor gebouwen in het aardbevingsgebied. De commissie adviseert in december 2015 om de veiligheidsnorm vast te stellen 10^{-5}. Daarbij is het individuele risico op overlijden als gevolg van een instortende woning 1 keer in de 100.000 jaar. De commissie-Meijdam zoekt daarmee aansluiting bij de bestaande norm voor de risico's van onder andere overstromingen. Tot die tijd werd in dit verband ook wel gerefereerd aan de norm van 10^{-6} (ofwel een risico op overlijden van eens in de 1.000.000 jaar die geldt voor het veiligheidsrisico rond industriële inrichtingen).

Naast de normering voor het individuele risico op overlijden, adviseert de commissie-Meijdam om een maatschappelijk veiligheidsrisico vast te stellen. De uitkomsten daarvan moeten helpen prioritering aan te brengen in de versterking van gebouwen.

Voor de versterkingsaanpak adviseert de commissie-Meijdam een catalogusaanpak. De catalogus omvat 60 typologieën van woningen. Doordat in de catalogus per type een berekening is gemaakt van de sterkte van het gebouw en de versterkingsmogelijkheden, kunnen de versterkingsmaatregelen per woning zonder uitgebreid rekenwerk worden vastgesteld.

Omdat nieuw onderzoek en voortschrijdend inzicht invloed kunnen hebben op de analyses van seismische dreiging adviseert de commissie om deze analyses de eerste twee jaren regelmatig uit te voeren.

Definities, normen en uitgangspunten versterkingsproces veranderlijk
Vanaf 2013 bestaat het besef dat gebouwen versterkt moeten worden. Wat versterking inhoudt, verandert echter in de loop der jaren. In 2013 is het uitgangspunt nog dat de maatregelen zware toekomstige schade of instorten moeten voorkomen. Het kon dan ook gaan om het plaatsen van stutten, een tijdelijke versteviging of het verwijderen van risicovolle elementen, zoals schoorstenen. Na 2015 behelst versterking het 'op norm' brengen van woningen. Daarbij geldt de Meijdamnorm en moet de woning conform de bouwrichtlijn NPR 9998 worden versterkt. Met deze normen worden de gebouwen zodanig versterkt dat de bewoner voldoende tijd heeft om uit zijn huis te komen. Een deel van de gebouwen heeft geen versterking nodig. Na opname en beoordeling voldoen deze gebouwen dan al aan de normen. Als een gebouw

‘op norm’ is, betekent dit niet dat dit gebouw geen nieuwe schade kan krijgen ten gevolge van aardbevingen.

Het versterkingsproces dat de NCG hanteert, bestaat uit zes stappen, van ‘nog te starten’ tot ‘afgerond’. De totale werkvoorraad waarop dit versterkingsproces van toepassing is, omvat alle adressen die in een van deze fasen zitten.

De versterkingsaanpak is opgedeeld in een aantal ‘batches’, waarin groepen gebouwen zijn opgenomen, en een aantal sectorgerichte programma’s. De batches starten elk op een ander moment en bij elk deel gelden eigen regels en normen. Hierdoor ontstaat er ongelijkheid in gekozen aanpak, de versie van de bouwnorm die gehanteerd wordt, de financiering en de mate waarin bewoners zelf regie hebben over de versterking.

Cijfers illustreren de weerbarstigheid van de versterkingsoperatie
De versterkingsoperatie verloopt tot en met 2018 zeer traag. In 2019 en 2020 ligt het aantal woningen dat ‘op norm’ komt al hoger. In 2021 en 2022 gaat het tempo omhoog. Het aantal woningen dat ‘op norm’ komt, bedraagt 1.804 in 2021 en 4.531 in 2022.

De versterkingsopgave omvat per 31 december 2022 27.234 adressen. Van 8.065 van die adressen (29,6%) is inmiddels de versterkingsoperatie afgerond. Hierbij moet wel opgemerkt worden dat van de woningen die ‘op norm’ zijn voor 4.739 adressen geen versterkingsmaatregelen nodig waren. Voor 15.206 van de adressen is duidelijk dat versterking nodig is, maar is versterking nog niet uitgevoerd. En bij 7.289 adressen verkeren de bewoners nog in onzekerheid over de vraag of hun woning veilig is of niet.

Henny Klooster en Henk Bijmolt, Appingedam

Hoofdstuk IX

Rechtspositie en bewijsvermoeden

IX Rechtspositie en bewijsvermoeden

IX.1 Inleiding

Dit hoofdstuk gaat nader in op de rechtspositie van gedupeerden en het wettelijk bewijsvermoeden. Toen de NAM en het Centrum Veilig Wonen (CVW) de schade afhandelden, vond de schadeafhandeling volledig plaats in het privaatrecht. Sinds de overgang naar een publiekrechtelijke schadeafhandeling, eerst door de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) en nu door het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG), vindt de schadeafhandeling plaats binnen de juridische kaders van zowel het civielrechtelijke aansprakelijkheidsrecht als het bestuursrechtelijke besluitvormings- en -procesrecht. De risicoaansprakelijkheid van de mijnbouwexploitant (artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek) en de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden (artikel 6:177a van het Burgerlijk Wetboek) zijn op zichzelf al ingewikkelde juridische onderwerpen. Hierover is meer te lezen in themahoofdstuk VII over aansprakelijkheid en zorgplicht.

De overgang naar een publiekrechtelijke afhandeling (door de TCMG en het IMG) levert nieuwe vraagstukken op. Bij de schadeafhandeling door het IMG gelden namelijk de procedurele kaders van het bestuursrecht, maar worden inhoudelijk de regels van het (privaatrechtelijke) aansprakelijkheidsrecht toegepast. Door de juridische benadering van de schadeafhandeling kunnen gedupeerden bovendien verschillende belemmeringen ervaren. Over het verloop van de schadeafhandeling in de praktijk zijn kritische geluiden te horen. De keuze voor afhandeling van de schade in het bestuursrecht heeft daarnaast enkele effecten die wellicht niet goed of niet volledig zijn voorzien bij de keuze voor schadeafhandeling in het bestuursrecht.

In dit themahoofdstuk wordt nader ingegaan op een aantal juridische vraagstukken en discussiepunten. Daarbij komt ook de juridische positie van gedupeerden aan de orde.

IX.2 Het wettelijk bewijsvermoeden

Voor de mijnbouwexploitant geldt op grond van artikel 6:177 van het Burgerlijk Wetboek een zogeheten risicoaansprakelijkheid. Dat houdt in dat indien de exploitant door mijnbouw (gaswinning) schade veroorzaakt, hij die schade moet vergoeden, ook al treft hem geen schuld. In paragraaf 6.4.8 van hoofdstuk 6 is beschreven dat er sinds 31 december 2016 een wettelijk bewijsvermoeden geldt voor de gaswinning uit het Groningenveld. Dat bewijsvermoeden is geregeld in artikel 6:177a van het Burgerlijk Wetboek en geldt met ingang van 1 juli 2020 ook voor de gasopslag bij Norg. Over de voorgeschiedenis van het wettelijk bewijsvermoeden is meer te lezen in de paragrafen 2.4.2 en 2.4.3 van hoofdstuk 2.

Tekstkader IX.1. Wettelijk bewijsvermoeden in het Burgerlijk Wetboek

Het wettelijk bewijsvermoeden is geregeld in artikel 6:177a Burgerlijk Wetboek (BW) en luidt:

1. Bij fysieke schade aan gebouwen en werken, die naar haar aard redelijkerwijs schade door beweging van de bodem als gevolg van de aanleg of de exploitatie van een mijnbouwwerk ten behoeve van het winnen van gas uit het Groningenveld of gasopslag bij Norg zou kunnen zijn, wordt vermoed dat die schade veroorzaakt is door de aanleg of de exploitatie van dat mijnbouwwerk.
2. De benadeelde kan zich slechts beroepen op het vermoeden, bedoeld in het eerste lid, indien hij de exploitant, bedoeld in artikel 177, op diens verzoek de relevante bescheiden betreffende het gebouw of werk ter inzage geeft indien hij daarover beschikt, en de exploitant genoegzaam gelegenheid geeft de schade te onderzoeken.

Een belangrijke voorwaarde in het aansprakelijkheidsrecht voor het vergoeden van schade is dat er een oorzakelijk verband ('causaal verband') moet bestaan tussen de schade en de bodembeweging (aardbeving of bodemdaling) als gevolg van de gaswinning (of gasopslag). Bij het aantonen van het causale verband kunnen zich ingewikkelde juridische vraagstukken voordoen. Zo is in geval van de Groningse gaswinning sprake van een 'dubbel causaal verband': de schade moet zijn veroorzaakt door een aardbeving en die aardbeving moet op haar beurt zijn veroorzaakt door de gaswinning. Het eerstgenoemde onderdeel van het causale verband bij bodembeweging, het verband tussen de gaswinning en de bodembewegingen, wordt voor de gaswinning uit het Groningenveld aangenomen en is dus onbetwist. Voor het aantonen van het tweede causale verband, het verband tussen de bodembeweging en de schade, geldt het wettelijke bewijsvermoeden.

Er zijn bij de toepassing van het wettelijke bewijsvermoeden nog tal van andere juridische vragen en discussiepunten. Zoals bij de beoordeling van het causale verband: hoe moet worden omgegaan met het bewijsvermoeden als er twee of meer oorzaken van de schade zijn aan te wijzen ('meervoudige causaliteit') of wanneer de schade het gevolg kan zijn van twee gebeurtenissen waarvoor steeds een andere persoon aansprakelijk is ('alternatieve causaliteit')? Op dergelijke juridische vraagstukken wordt in dit themahoofdstuk verder niet ingegaan.

IX.2.1 Doel van het wettelijk bewijsvermoeden

Het wettelijk bewijsvermoeden is bedoeld om de positie van gedupeerden te versterken. Met dit bewijsvermoeden wordt het causale verband tussen de aardbevingen (en bodemdaling) als gevolg van de gaswinning en de schade vermoed aanwezig te zijn. Als de schade redelijkerwijs en naar zijn aard aardbevingsschade of schade door bodemdaling kan zijn, wordt dus op grond van de wet aangenomen dat dat causale verband aanwezig is. Concreet betekent dit dat gedupeerden (in de meeste gevallen) niet langer zelf hoeven te bewijzen dat hun schade is veroorzaakt door de gaswinning. In de jurisprudentie is inmiddels uitgemaakt dat het wettelijk bewijsvermoeden in de praktijk neerkomt op een zogeheten 'omkering van de bewijslast', waarbij de exploitant moet bewijzen dat de schade *niet* is veroorzaakt door bodembeweging.

Tekstkader IX.2. Verschil tussen 'bewijsvermoeden' en 'omkering van de bewijslast'

In het burgerlijke recht is de hoofdregel dat wie iets stelt, dat ook moet bewijzen (artikel 150 van het Wetboek van Burgerlijke rechtsvordering). Omkering van de bewijslast en een wettelijk bewijsvermoeden vormen beide een uitzonderingen op deze hoofdregel.

Bij omkering van de bewijslast ligt de bewijslast niet bij de gedupeerde, maar bij de mijnbouwexploitant. Die laatste moet dan bewijzen dat de schade niet is veroorzaakt door bodembeweging als gevolg van de gaswinning (de bewijslast rust op de exploitant, niet op de benadeelde).

Bij een wettelijk bewijsvermoeden, zoals dat nu in de wet staat, wordt vermoed dat bepaalde schade is veroorzaakt door bodembeweging als gevolg van de gaswinning. De gedupeerde hoeft dat in beginsel niet te bewijzen. De exploitant moet bewijzen (dan wel voldoende aannemelijk maken) dat de schade niet is veroorzaakt door bodembeweging als gevolg van de gaswinning, maar door een andere oorzaak.

In de parlementaire geschiedenis worden de begrippen 'omkering van de bewijslast' en 'wettelijk bewijsvermoeden' door elkaar gebruikt. De Hoge Raad bevestigt in zijn prejudiciële beslissing van 19 juli 2019 dat deze begrippen materieel gezien op hetzelfde neerkomen. Volgens de Hoge Raad houdt het bewijsvermoeden van artikel 6:177a van het Burgerlijk Wetboek een omkering van de bewijslast in. Als de mijnbouwexploitant er niet in slaagt te bewijzen dat de schade niet is veroorzaakt door mijnbouwactiviteiten, draagt hij daarvan het risico.[1]

De Hoge Raad komt in deze beslissing als volgt tot zijn oordeel:

"Dit wettelijke bewijsvermoeden beoogt, blijkens de daarop gegeven toelichting van de minister, de positie van de benadeelden te versterken in discussies over het causaal verband tussen de mijnbouwactiviteiten en aardbevingsschade. Het te hulp komen van de benadeelden bij hun bewijsvoering is gerechtvaardigd geacht omdat de fysieke schade aan gebouwen en werken die gemeld wordt in Groningen, in het merendeel van de gevallen daadwerkelijk het gevolg is van bodembeweging door gaswinning.

Het wetsvoorstel voor de invoering van art. 6:177a lid 1 BW is blijkens een brief van de minister van Economische Zaken aan de voorzitter van de Tweede Kamer gedaan naar aanleiding van de wens van de Tweede Kamer om 'de bewijslast om te keren'. Ook bij de behandeling van dit wetsvoorstel in de Eerste Kamer heeft de minister

1 Bouwes (maart 2022).

van Economische Zaken het vermoeden van art. 6:177a lid 1 BW herhaaldelijk op een lijn gesteld met 'omkering van de bewijslast' en opgemerkt dat de omkering van de bewijslast "uiteindelijk in de vorm van een bewijsvermoeden wettelijk is ingeregeld". Daarbij heeft hij bovendien verwezen naar voorlichting van de Afdeling Advisering van de Raad van State, waarin het bewijsvermoeden ook gekenschetst is als een omkering van de bewijslast en waarin de Raad van State duidelijk tot uitdrukking brengt dat het risico dat onzeker blijft of bodembeweging de oorzaak is van de schade, bij de exploitant ligt. Tot slot komt in de benaming van het wetsvoorstel, en van de uiteindelijke wet, de zinsnede voor: "en wijziging van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek in verband met de omkering van de bewijslast bij schade binnen het effectgebied van een mijnbouwwerk".

Uit de tekst en de strekking van art. 6:177a lid 1 BW, alsmede uit de hiervoor aangehaalde bedoeling van de wetgever, volgt dat de exploitant het in die bepaling bedoelde vermoeden alleen dan met succes weerlegt, als hij erin slaagt te bewijzen dat de schade niet is veroorzaakt door de aanleg of de exploitatie van het mijnbouwwerk. Daarbij verdient opmerking dat voor bewijs in het burgerlijk procesrecht niet is vereist dat de te bewijzen feiten en omstandigheden onomstotelijk komen vast te staan. Voor bewijs kan volstaan dat de te bewijzen feiten en omstandigheden voldoende aannemelijk worden."[2]

IX.2.2 Voorwaarden bij de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden
Bij de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden moet aan een aantal voorwaarden worden voldaan. In de eerste plaats moet worden beoordeeld of het bewijsvermoeden van toepassing is. Dat is het geval wanneer er sprake is van schade die *'naar haar aard'* en *'redelijkerwijs'* schade als gevolg van bodembeweging door de gaswinning uit het Groningenveld of de gasopslag bij Norg kan zijn. Het moet dus gaan om schade door aardbevingen of bodemdaling als gevolg van de gaswinning uit het Groningenveld of de gasopslag bij Norg. Verder geldt het bewijsvermoeden alleen voor *'fysieke'* schade aan gebouwen en werken. Het bewijsvermoeden geldt dus bijvoorbeeld niet voor immateriële schade. Indien aan deze voorwaarden is voldaan, wordt op grond van de wet vermoed dat die schade door de gaswinning of de gasopslag bij Norg is veroorzaakt. Het is vervolgens aan de mijnbouwexploitant – sinds 2018 eerst de TCMG en nu het IMG – om het bewijsvermoeden te weerleggen.

IX.2.3 Arbiter Bodembeweging past het bewijsvermoeden al toe
De Arbiter Bodembeweging, die in mei 2016 van start gaat, past in 2016 het bewijsvermoeden al toe in zijn uitspraken, nog voordat het in werking treedt, als een zogeheten 'arbitraal' bewijsvermoeden. De NAM heeft zich 'in beginsel' aan de uitspraak van de Arbiter gebonden. De Arbiter past het bewijsvermoeden vrij ruim toe. Zo speelt de locatie waar schade wordt geleden geen rol bij de toepassing van het bewijsvermoeden door de Arbiter en ook gaat de

2 HR 19 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1278.

Arbiter ervan uit dat verzakkingen en funderingsschade onder het bewijsvermoeden vallen.[3] De Arbiter wijst vrij veel schadevergoedingen toe. In totaal zijn 2.962 zaken aangemeld bij de Arbiter.[4] Tot en met 2018 is in 62,6% van de zaken sprake van een schikking tussen de NAM en de gedupeerde voordat de Arbiter inhoudelijk naar de zaak kijkt. Van de 751 zaken die tot en met 2018 wel inhoudelijk worden behandeld, komt het in ongeveer 53% tot een uitspraak. In de overige 47% is er sprake van een vaststellingsovereenkomst tussen de NAM en de bewoner.[5] Voorzitter van de Arbiter Bodembeweging Pieter Schulting verklaart in zijn openbare verhoor dat de toepassing van het bewijsvermoeden door de Arbiter in het voordeel van gedupeerden uitpakt. De Arbiter wijst daardoor veel meer zaken toe dan de NAM van tevoren had ingeschat. Dat komt volgens Schulting mede doordat de NAM niet in staat is om het (arbitrale) bewijsvermoeden te weerleggen. Hij noemt de rapporten van de experts van de NAM in die tijd 'volstrekt ontoereikend'.[6]

De Arbiter Bodembeweging houdt in juli 2020 op te bestaan. De Arbiter Bodembeweging bood gedupeerden een laagdrempelige procedure om een beslissing van de NAM op hun schademelding onafhankelijk te laten beoordelen en de Arbiter genoot vertrouwen onder een groot deel van de bevolking. Zie voor meer informatie over de Arbiter Bodembeweging paragraaf 6.4.6 van hoofdstuk 6.

IX.3 Toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden door de TCMG en het IMG

IX.3.1 De TCMG en het bewijsvermoeden

Het wettelijk bewijsvermoeden is van kracht op het moment dat de Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG) op 19 maart 2018 de schadeafhandeling van het Centrum Veilig Wonen (CVW) overneemt. De TCMG laat zich adviseren over de toepassing van het wettelijke bewijsvermoeden en vraagt aan een panel van deskundigen advies over de afbakening van het gebied waar schade als gevolg van mijnbouw zou kunnen zijn ontstaan.[7] Het panel beantwoordt op 22 januari 2019 de vragen die de TCMG hierover heeft gesteld.[8]

3 Het onderwerp verzakkingen en funderingen wordt verder besproken in hoofdstuk VIII.
4 NCG (31 janauri 2021).
5 NCG (5 maart 2019), pp. 27.
6 Verslag openbaar verhoor van de heer Schulting, 14 september 2022.
7 Het panel bestaat uit: prof. mr. A.I.M. van Mierlo (voorzitter), prof. mr. P.J.J. van Buuren, ir. W.A.B. Meiborg, ir. P.C. van Staalduinen en ing. J. Nagtegaal NIVRE-re.
8 TCMG. Beantwoording vragen Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen – Panel van deskundigen, 22 januari 2019.

Tekstkader IX.3. Advies panel van deskundigen ('paneladvies') van 22 januari 2019

Het advies van het panel van deskundigen bevat praktische handvatten voor de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden. Zo heeft het panel twee criteria beschreven om te bepalen waar het wettelijk bewijsvermoeden van toepassing is ('effectgebied').

1. Het eerste criterium betreft het effect van diepe bodemdaling of -stijging binnen de grenzen van het Groningenveld en de gasopslag Norg. Zekerheidshalve is daar nog een extra 'buffer' omheen getrokken van 6 kilometer. Hiermee wordt beoogd een praktisch en veilig handvat te bieden voor de afbakening van het effectgebied.
2. Het tweede criterium betreft het effect van bevingen waarbij de grens wordt bepaald door een trillingssnelheid van 2 millimeter per seconde (mm/s). De grens van het bewijsvermoeden is hiermee ruim bepaald. Ter illustratie: het gehanteerde minimumniveau van trillingssnelheid komt grofweg overeen met het niveau van de gebruikelijke achtergrondtrillingen in Nederland, zoals die bijvoorbeeld worden veroorzaakt door regulier wegverkeer (zie paragraaf IX.3.2 voor de bepaling van het effectgebied).

Bovengenoemde criteria van het paneladvies hebben betrekking op het vaststellen van een begrenzing van het 'effectgebied', dus het gebied waar het bewijsvermoeden van toepassing is. Het eerste criterium van het paneladvies is een grens op de kaart. Buiten de in het eerste criterium genoemde lijn van 6 kilometer is het wettelijk bewijsvermoeden niet van toepassing. Het tweede criterium bevat een begrenzing op basis van de trillingssnelheid. Bij de TCMG speelt de locatie waar schade wordt geleden – anders dan bij de Arbiter Bodembeweging – derhalve wél een rol: buiten bepaalde geografische grenzen is het wettelijk bewijsvermoeden volgens de TCMG niet van toepassing.

In de *Praktische uitwerking Protocol Mijnbouwschade Groningen voor Deskundigen* van de TCMG is het gehele proces voor de deskundige die de schade moet opnemen beschreven. Deze uitwerking bevat ook een instructie over de vaststelling van het causale verband tussen schade en bodembeweging voor de toepassing van het wettelijke bewijsvermoeden. Deze instructie geeft de stappen weer die de deskundige moet doorlopen om dit vast te stellen (zie paragraaf 8.4.5 van hoofdstuk 8).[9]

IX.3.2 Toepasselijkheid van het bewijsvermoeden volgens het IMG

Het IMG volgt vanaf zijn start op 1 juli 2020 het voor de TCMG opgestelde deskundigenadvies aanvankelijk volledig bij de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden. Het panel van deskundigen adviseert dat als de trillingssnelheid ten minste 2,0 mm/s is (met 1% overschrijdingskans), mijnbouwschade niet is uitgesloten en het bewijsvermoeden mogelijk

9 TCMG. Praktische uitwerking protocol mijnbouwschade Gronignen voor deskundigen, versie 1, 22 oktober 2018.

van toepassing is. Het IMG bepaalt voor elke aardbeving het effectgebied met behulp van deze methode van Julian Bommer, deskundige op het gebied van aardbevingsrisico's. Dit leidt tot een cirkel om het epicentrum van de beving, die is aangegeven op kaartjes die het IMG publiceert naar aanleiding van een beving. Volgens het IMG vallen '*vrijwel alle effectgebieden van die andere bevingen in het Groningenveld geheel binnen het effectgebied van de beving van Huizinge van 16 augustus 2012'*.[10]

Het IMG vermeldt op zijn website dat het bij de afhandeling van schade kijkt naar het effectgebied. Dat is het gebied waar trillingen door een aardbeving schade veroorzaakt kunnen hebben. "*Voor de afhandeling van schade kijken we op dit moment naar de beving van Huizinge van 16 augustus 2012. Dat is tot nu toe de zwaarste aardbeving en had daardoor het grootste effectgebied.*" Als er een schademelding binnenkomt, bepaalt het IMG of op het betreffende adres van de melding ten minste sprake is geweest van een trillingssnelheid van 2,0 mm/s. Voor veel adressen is de aardbeving bij Huizinge *'het meest bepalend'* geweest, aldus het IMG. In het effectgebied van de beving bij Huizinge liggen circa 327.000 adressen. Op circa 190.000 adressen is volgens het IMG nog nooit een schade gemeld, terwijl de beving bij Huizinge daar wel tot schade heeft kunnen leiden. "*Voor de meldingen die we na een nieuwe beving binnenkrijgen die buiten het effectgebied van de nieuwe beving liggen, maar nog binnen het effectgebied van eerdere bevingen, nemen we in beginsel dus aan dat er sprake is van oudere schade die nog niet is gemeld. Als het bewijsvermoeden van toepassing is voor die schade, dan komt die schade voor vergoeding in aanmerking, ook als de schade al tien jaar oud is*", schrijft het IMG op zijn website.[11]

Het IMG verduidelijkt zijn werkwijze met betrekking tot het effectgebied als volgt: "*Met de eerdergenoemde methode van Bommer e.a. is het zoals gezegd mogelijk om een berekening te maken van het effectgebied van een beving. De methode bestaat ook uit een formule, waarvan het toepassen nogal wat werk vergt. Om snel inzicht te hebben, is er een gedigitaliseerde versie gemaakt van die formule en die is de trillingstool gaan heten. Het is simpel gezegd vooral een praktische manier om op basis van door het KNMI geleverde gegevens (de locatie van het epicentrum en de kracht op de schaal van Richter) de trillingssnelheid te bepalen die de beving veroorzaakte op een bepaalde locatie. We kunnen daardoor al in zeer korte tijd na een beving het effectgebied op een kaartje weergeven.*"[12]

Inperking effectgebied door het IMG
In de loop van 2021 komt het IMG deels terug van het paneladvies van 22 januari 2019. Door middel van een actualisatie van het beoordelingskader verkleint het IMG het gebied waar het wettelijk bewijsvermoeden van toepassing is (zie tekstkader IX.4).

10 IMG (2 november 2022).
11 IMG (n.d. IXa).
12 IMG (n.d. IXa).

Tekstkader IX.4. Inperking effectgebied door het IMG

Het IMG ziet dat in de loop van 2020 in twee gebieden in een toenemend aantal dossiers schadevergoeding wordt afgewezen, omdat de onafhankelijke deskundigen in die gevallen concludeerden (1) dat er een autonome oorzaak bestaat voor de schade en (2) dat diepe bodemdaling en -stijging daar niet tot schade leidt. Het gaat om gebieden aan de rand van het Groningenveld en de gasopslag bij Norg, in Oost-Groningen en de kop van Drenthe, zie figuur IX.1. Vanwege de onrust die over het groeiende aantal afwijzingen ontstaat, legt het IMG in september 2020 de behandeling van de (ongeveer) 1.500 dossiers die in dat gebied nog in behandeling zijn tijdelijk stil. Tegelijkertijd geeft het IMG opdracht voor onderzoek, door TNO en de TU Delft, naar de mogelijkheid van schade in deze gebieden.[13]

Naar aanleiding van deze twee onderzoeken bakent het IMG het gebied waar het wettelijk bewijsvermoeden van toepassing is als volgt opnieuw af.

1. Op 17 mei 2021 besluit het IMG het eerste criterium van het paneladvies niet meer toe te passen. Dit betekent volgens het IMG niet dat diepe bodemdaling geheel wordt uitgesloten als voorwaarde voor toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden. Dat is nog wel van toepassing in specifieke gebieden onder specifieke omstandigheden waar diepe bodemdaling indirecte schade kan hebben veroorzaakt. Daar wordt op dat moment nog onderzoek naar gedaan.

2. Vervolgens besluit het IMG op 8 september 2021 dat het wettelijk bewijs-vermoeden wel van toepassing blijft in twaalf deelgebieden nabij de gasopslag bij Norg (zie figuur IX.2, waarin deze deelgebieden zijn weergegeven). Dit is een precisering ten opzichte van het eerste onderzoek. Reden hiervoor is dat uit aanvullend onderzoek van Deltares blijkt dat in deze twaalf kleinere deelgebieden (die liggen in bovenbedoelde twee gebieden) wél sprake kan zijn van schade door diepe bodemdaling- en stijging als gevolg van de gaswinning of de gasopslag.[14] Deze daling en stijging kan invloed hebben op het grond- en oppervlaktewatersysteem, wat op zijn beurt weer kan leiden tot schade.

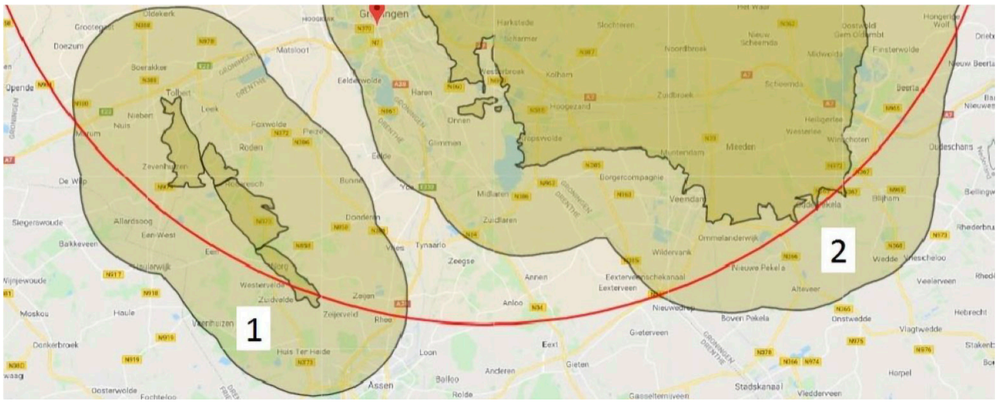
Met de uitgevoerde onderzoeken is volgens het IMG vast komen te staan dat de schade nabij de gasopaslag Norg niet door mijnbouwactiviteiten kan zijn veroorzaakt, met uitzondering van de twaalf deelgebieden. Het IMG acht zich in een dergelijk geval op grond van zijn wettelijke taak (het afwikkelen van de aansprakelijkheid van de NAM) niet bevoegd deze schade te vergoeden. Met deze nieuwe afbakening sluit het IMG de gasopslag Norg grotendeels uit van het wettelijk bewijsvermoeden.

13 Geurts et al. (19 februari 2019).
14 Kooi et al. (30 augustus 2021).

Het besluit van het IMG tot ‘uitsluiting van Norg’ is de zoveelste verandering van de regels. Het besluit leidt tot veel onrust en onvrede en krijgt aandacht in de regionale en landelijke media. Deze inperking van het wettelijk bewijsvermoeden leidt ook tot kritiek van diverse deskundigen en juristen, die stellen dat het wettelijk bewijsvermoeden ook buiten deze grenzen van toepassing kan zijn. Deze deskundigen vinden de uitgevoerde onderzoeken in de basis te ‘eng’. Ze begrijpen niet goed waarom het advies van het panel van deskundigen zo snel wordt losgelaten en/of keuren deze inperking op basis van formele, juridische redenen af, met het oog op de bedoeling van het wettelijke bewijsvermoeden.

De voorzitter van het IMG, Bas Kortmann, verklaart in zijn openbare verhoor dat het IMG voorzag dat deze inperking tot onvrede en onrust zou leiden, omdat in het verleden wel vergoedingen zijn toegekend.[15] Kortmann verklaart hierover: “*Maar het feit dat in het verleden eigenlijk op onjuiste gronden een vergoeding is toegekend, betekent niet dat je die fout mag herhalen. Dat is heel vervelend*.” Het IMG vraagt volgens Kortmann wel aan minister Wiebes om daar iets aan te doen. Het IMG kan dat zelf niet, omdat het daarvoor niet de bevoegdheden heeft. Het IMG kent aan bewoners die moesten wachten en van wie schade uiteindelijk wordt afgewezen wel een overlastvergoeding toe van €1.000.

In figuur IX.1 is weergegeven in welke twee gebieden het bewijsvermoeden niet meer wordt toegepast door het IMG (met uitzondering van twaalf deelgebieden). De rode cirkel geeft de grens van het effectgebied van Huizinge aan. Bij ‘1’ gaat het om het gebied dat onder de rode cirkel ligt (effectgebied beving van Huizinge augustus 2012), maar binnen het groene deel (effectgebied bodemdaling en -stijging gasopslag Norg). Bij ‘2’ gaat het om het gebied dat onder diezelfde rode cirkel ligt, maar binnen het groene deel (effectgebied bodemdaling en -stijging Groningenveld).

Figuur IX.1 Effectgebied Huizinge, Groningenveld en gasopslag Norg

Bron: IMG, 2023[16]

15 Verslag openbaar verhoor van de heer Kortmann, 29 september 2022.
16 IMG (17 mei 2021).

In figuur IX.2 is in oranje weergegeven in welke twaalf deelgebieden het bewijsvermoeden wel geldt (op grond van bovengenoemd onderzoek van Deltares).

Figuur IX.2 De twaalf deelgebieden waar het IMG het wettelijk bewijsvermoeden van toepassing acht

Bron: IMG, 2023[17]

Het IMG past het bewijsvermoeden in deze in deze twaalf deelgebieden alleen toe in gevallen waarin sprake is van zettingsschade. Het IMG verklaart dit als volgt op zijn website: "*Diepe bodemdaling kan indirect leiden tot schade, maar dit kan alleen zettingsschade zijn. Als er andere schade is, zonder zetting, kan dit niet het gevolg zijn van diepe bodemdaling. In de twaalf oranje gebieden op het kaartje hierboven is het bewijsvermoeden daarom alleen van toepassing op zettingsschade*."[18] Voor andere typen schade dan zettingsschade past het IMG het bewijsvermoeden derhalve *niet* toe in deze twaalf gebieden.

Kritiek op inperking wettelijk bewijsvermoeden
In een recent artikel 'Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge' in het tijdschrift *Jurisprudentie Bestuursrecht plus*, signaleren juristen dat de beperking van het effectgebied zich niet goed verdraagt met artikel 6:177a van het Burgerlijk Wetboek, dat de gasopslag Norg uitdrukkelijk noemt: '*ten behoeve van het winnen van gas uit het Groningenveld of [de] gasopslag bij Norg*'. Ook vragen de auteurs zich af of er met deze beleidsaanpassing door het IMG toch niet '*iets van het bewijsvermoeden wordt afgesnoept*'.[19]

17 IMG (n.d. IXa).
18 IMG (n.d. IXb).
19 Bröring et al. (oktober 2022).

De discussie over de inperking van het bewijsvermoeden bereikt ook de Tweede Kamer. Kamerlid Sandra Beckerman (SP) dient op 6 december 2022 een amendement in op de novelle verbetering uitvoerbaarheid om het wettelijke bewijsvermoeden ook toe te passen op de gasopslag bij Grijpskerk, omdat deze intensiever wordt gebruikt.[20] In de toelichting benadrukt Beckerman het belang '*om de wet juist uit te voeren en het bewijsvermoeden overal juist te hanteren*'. En Kamerlid Agnes Mulder (CDA) dient met een aantal andere Kamerleden op 6 december 2022 een amendement in over het nauwkeuriger formuleren van de reikwijdte van het wettelijke bewijsvermoeden. In het amendement wordt voorgesteld om aan artikel 6:177a van het Burgerlijk Wetboek een derde lid toe te voegen, waarin wordt bepaald dat bij algemene maatregel van bestuur een of meer gebieden kunnen worden vastgesteld waarbinnen het vermoeden, bedoeld in het eerste lid, in ieder geval geldt. Het amendement beoogt "*ervoor te zorgen dat het IMG het bewijsvermoeden toepast in het gebied rondom de gasopslagen bij Norg en bij Grijpskerk en dat schadeclaims in deze gebieden niet op voorhand worden afgewezen. Om dat te bereiken wordt de mogelijkheid gecreëerd om met een algemene maatregel van bestuur te bepalen in welke gebieden (en met welke contouren) het IMG het bewijsvermoeden moet toepassen*".[21]

Beide amendementen worden op 13 december 2022 met algemene stemmen door de Tweede Kamer aangenomen.

Beoordelingskader voor het bewijsvermoeden
Het bewijsvermoeden is volgens het IMG pas weerlegd indien de oorzaak van de schade '*evident en aantoonbaar uitsluitend*' een andere is dan bodembeweging als gevolg van de gaswinning. Uit het beoordelingskader van het IMG volgt dat deskundigen een aantal stappen moeten doorlopen om te beoordelen of het bewijsvermoeden van toepassing is of niet. Voor de beantwoording van de vraag of de schade naar zijn aard redelijkerwijs aardbevingsschade zou kunnen zijn, heeft het IMG in zijn beoordelingskader een aantal typen schade geïdentificeerd die naar zijn aard geen aardbevingsschade kan zijn, zoals bladderend verfwerk en scheuren in tegels op een houten ondervloer. Voor het vaststellen van de trillingssnelheid hanteert het IMG een trillingstool.

Een andere uitsluitende oorzaak van de schade moet worden aangetoond met een deskundigenrapport. Als de deskundige van oordeel is dat er sprake is van een uitsluitende oorzaak, moet hij dat oordeel goed motiveren volgens vijf stappen die in het beoordelingskader beschreven staan. (1) Er moet voldoende duidelijk een andere oorzaak van de schade worden aangewezen. (2) De deskundige moet voldoende zeker zijn over die andere schadeoorzaak. In het beoordelingskader staat daarover: "*Dit behoeft geen absolute zekerheid of onomstotelijk bewijs te zijn (100%). Dat is immers onmogelijk. Wel ligt de lat voor het ontzenuwen van het bewijsvermoeden hoog.*"[22] (3) De uitleg moet voldoende begrijpelijk/navolgbaar zijn en een toelichting bevatten van het schademechanisme. (4) De motivering moet voldoende specifiek geformuleerd zijn. (5) De motivering moet begrijpelijk zijn.

20 Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 11
21 Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 18.
22 Praktische Uitwerking Tijdelijke wet Groningen voor Deskundigen, pp. 16.

Het IMG moet zich er vervolgens van vergewissen dat de deskundige op navolgbare wijze inzicht heeft gegeven in de feiten en omstandigheden die de basis van zijn conclusie hebben gevormd. Dit wordt de 'vergewisplicht' van het IMG genoemd. Deze vergewisplicht staat in artikel 3.9 van de Algemene wet bestuursrecht, dat luidt: "*Indien een besluit berust op een onderzoek naar feiten en gedragingen dat door een adviseur is verricht, dient het bestuursorgaan zich ervan te vergewissen dat dit onderzoek op zorgvuldige wijze heeft plaatsgevonden.*"[23]

Wanneer is het wettelijk bewijsvermoeden weerlegd?
Bij de schadeafhandeling kiest het IMG er, in navolging van de TCMG, voor om in vrijwel alle gevallen een individuele beoordeling (maatwerk) te doen. Dat betekent dat TCMG/IMG een deskundige benoemt, dat die deskundige over het algemeen de schade ter plekke opneemt en een advies opstelt, waarna TCMG/IMG het advies beoordeelt en tot een beslissing komt (zie voor meer hierover paragraaf 9.4.3 van hoofdstuk 9). Het IMG hanteert – in navolging van de TCMG – voor de beoordeling van schademeldingen het beoordelingskader *Praktische Uitwerking Tijdelijke wet Groningen voor Deskundigen*, dat in de loop der tijd enkele keren wordt aangepast.[24] Deze praktische uitwerking bevat een beoordelingsschema dat de deskundige volgt.

De werkwijze is dat het IMG zijn deskundigen onderzoek laat doen naar de oorzaak van de schade. De deskundigen onderzoeken daarbij ook of er een andere, uitsluitende oorzaak van de schade is. Indien dat het geval is, kan het IMG het bewijsvermoeden weerleggen. Voor de weerlegging van het wettelijk bewijsvermoeden is niet voldoende dat de exploitant twijfel zaait over de oorzaak van de schade. In zijn prejudiciële beslissing van 19 juli 2019 oordeelt de Hoge Raad dat het wettelijk bewijsvermoeden alleen met succes is weerlegd als de mijnbouwexploitant erin slaagt te bewijzen dat de schade niet is veroorzaakt door de aanleg of de exploitatie van het mijnbouwwerk.[25] Voor dat bewijs hoeven de te bewijzen feiten en omstandigheden niet onomstotelijk vast komen te staan, maar kan het volstaan dat de te bewijzen feiten en omstandigheden voldoende aannemelijk worden gemaakt. De exploitant draagt het risico als hij er niet in slaagt te bewijzen dat de schade *niet* is veroorzaakt door de aanleg of de exploitatie van het mijnbouwwerk. Dat geldt dus ook indien onduidelijk blijft of de schade veroorzaakt is door de aanleg of de exploitatie van het mijnbouwwerk. In deze gevallen oordeelt de Hoge Raad dat op grond van art. 6:177a lid 1 BW ervan moet worden uitgegaan dat de schade is veroorzaakt door de aanleg of de exploitatie van het mijnbouwwerk.

Het IMG stelt hoge eisen aan de vraag of het bewijsvermoeden kan worden weerlegd: "*Het Instituut wil dat voor die autonome oorzaak een voldoende hoge mate van zekerheid bestaat (in de woorden van het panel moet die oorzaak "evident en aantoonbaar" zijn). Het betekent dat de deskundige overtuigd dient te zijn van zijn conclusie en dat er bij hem geen gerede twijfel mag bestaan over de autonome oorzaak.*"[26]

23 Artikel 3:9 Awb.
24 TCMG. Praktische uitwerking protocol mijnbouwschade Gronignen voor deskundigen, versie 3, 1 juli 2022.
25 HR 19 juli 2019, ECLI:NL:HR:2019:1278.
26 TCMG. Praktische uitwerking protocol mijnbouwschade Gronignen voor deskundigen, versie 3, 1 juli 2022, pp. 14.

Hoogste bestuursrechter keurt werkwijze IMG goed
In uitspraken van 24 februari 2021 en 24 november 2021 oordeelt de Afdeling bestuursrechtspraak dat het IMG met zijn werkwijze '*een aanvaardbare bestuursrechtelijke invulling heeft gegeven*' aan het wettelijk bewijsvermoeden van artikel 6:177a lid 1 van het Burgerlijk Wetboek.[27] Het IMG weerlegt het bewijsvermoeden met succes als het IMG aan de hand van een adviesrapport aantoont dat de schadeoorzaak evident en aantoonbaar uitsluitend een andere is dan bodembeweging als gevolg van de aanleg of exploitatie van een mijnbouwwerk. In dat geval wordt voldoende aannemelijk gemaakt dat de schade niet is veroorzaakt door mijnbouwactiviteiten. De Afdeling oordeelt: "*De Afdeling is van oordeel dat het IMG de uitleg van het bewijsvermoeden in het voordeel van degenen die schade lijden, heeft verscherpt ten opzichte van de uitleg die door de Hoge Raad is gegeven in zijn arrest van 19 juli 2019. Hiermee wordt ook recht gedaan aan de doelstelling van een ruimhartige en voortvarende afhandeling van de schade.*" De Afdeling bestuursrechtspraak bevestigt in deze twee uitspraken dus dat het IMG met deze invulling van de weerlegging van het bewijsvermoeden een stap verder gaat dan de Hoge Raad.

De Afdeling bestuursrechtspraak oordeelt op 8 juni 2022 dat het IMG in de voorliggende zaak met een hoge mate van zekerheid een evidente en uitsluitend andere oorzaak voor schade dan bodembeweging heeft aangewezen voor het ontstaan van de schades in de betreffende zaak.[28] Het IMG heeft het bewijsvermoeden dus succesvol weerlegd. De Afdeling vindt dat het tegenrapport en de nadere advisering van de deskundige van de gedupeerde onvoldoende concrete aanknopingspunten bieden voor twijfel aan de door het IMG gestelde autonome oorzaken van de schade. De Afdeling stelt: *"Het uitgangspunt is en blijft dus dat een deskundige het bewijsvermoeden alleen weerlegd kan achten, als er evident en uitsluitend een andere oorzaak van de schade is. Daarbij is, anders dan appellant en ook deskundige [...] lijken te veronderstellen, een hoge mate van zekerheid, maar geen onomstotelijk bewijs voor het bestaan van een autonome oorzaak noodzakelijk*."

Uit deze uitspraken blijkt dat de Afdeling bestuursrechtspraak de werkwijze van het IMG met betrekking tot het wettelijk bewijsvermoeden goedkeurt en dat het IMG het bewijsvermoeden in het voordeel van gedupeerden uitlegt. In de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen van 1 september 2022 constateren de onderzoekers dat in de jurisprudentie van de Hoge Raad en de Afdeling bestuursrechtspraak '*een voor de gedupeerden gunstigere invulling [is] gegeven aan het bewijsvermoeden dan het geval zou zijn bij een letterlijke toepassing van de wettekst*'.[29]

Weerleggen bewijsvermoeden makkelijker gemaakt door het IMG?
De Afdeling bestuursrechtspraak heeft in haar uitspraken van 24 november 2021 en 8 juni 2022 een aantal oordelen gegeven die richtinggevend zijn voor de schadeafhandeling. In het eerdergenoemde juridische artikel 'Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge'', vragen de auteurs zich echter af of het gebruik van de 'trillingstool' uit het geactualiseerde beoordelingskader '*niet toch een versoepeling voor het weerleggen van het bewijsvermoeden betekent*'. In de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 8 juni 2022

27 RvS 24 februari 2021, ECLI:NL:RVS:2021:374; RvS 24 november 2021, ECLI:NL:RVS:2021:2631.
28 RvS 8 juni 2022, ECLI:NL:RVS:2022:1631.
29 Boot et al. (september 2022), pp. 117.

wordt vastgehouden aan de regel dat het IMG voor het weerleggen van het bewijsvermoeden een andere, uitsluitende oorzaak moet aanvoeren. Maar het gebruik van de trillingstool zou volgens de auteurs in de hand kunnen werken dat eerder een andere uitsluitende oorzaak wordt aangenomen. De trillingstool is volgens hen een generiek instrument, dat is gebaseerd op (model)berekeningen in plaats van (locatiespecifieke) metingen en geen rekening houdt met cumulatieve effecten. Indien door deze werkwijze inderdaad eerder een andere uitsluitende oorzaak wordt aangenomen, dan is geen sprake van een aanvulling van het beleid, maar van een wezenlijke verandering ervan, aldus de auteurs. Daarvan zou volgens de auteurs gezegd kunnen worden '*dat het bewijsbeleid daarmee opschuift richting het oordeel van de Hoge Raad over het weerleggen van het bewijsvermoeden*'. De auteurs schrijven: "*Een (onbedoeld?) gevolg echter van het 'geactualiseerde' beoordelingskader zou kunnen zijn dat eerder dan voorheen wordt aangenomen dat sprake is van een andere, uitsluitende oorzaak ('want geen serieuze trilling'). Zo ja, dan zou het bewijsbeleid iets opschuiven in de richting van de door de Hoge Raad geformuleerde lijn (volgens welke het aanvoeren van een andere, uitsluitende oorzaak niet is vereist) en aldus in de praktijk een beperkend effect hebben voor benadeelden met bevingsschade.*" Volgens de auteurs is dit volgens de Afdeling bestuursrechtspraak niet de bedoeling en zal de toekomst moeten uitwijzen of van zo'n verschuiving inderdaad sprake is.[30]

Jelle van der Knoop, voorzitter van de Groninger Bodem Beweging, heeft ook kritiek op deze werkwijze van het IMG: *"Ze hebben ook een ander instrument geïntroduceerd, de zogenaamde trillingstool. In de trillingstool bepaalden ze gewoon welke trilling een huis heeft gehad. Die trillingen zijn geïnventariseerd door het KNMI. Op basis daarvan zeggen ze: de trillingen zijn dus niet zo groot geweest dat van deze schade sprake kan zijn. In de Wet bewijsvermoeden staat dat als er een schade is die naar zijn aard het gevolg kan zijn van mijnbouw, het onder de wet valt. Dat "naar zijn aard" hebben zij dus vertaald, want als je "naar zijn aard" probeert te duiden, dan bedoel je daarmee "het soort van schade", dus een scheur in de muur of weet ik veel. Alleen, zij hebben het vertaald in "als het mogelijk is". Dus zij maken een trillingstool die dus bepaalt aan de hand van de maximale trilling die er geweest is: hier kan überhaupt geen sprake zijn van aardbevingsschade, ja of nee"*.[31]

Willem Meiborg, die als eigenaar van ingenieursbureau Energeo veel Groningse gedupeerden heeft bijgestaan, is ook kritisch over de contour die het IMG gebruikt en over de gekozen grens van 2,0 mm/s voor de trillingssnelheid. Volgens hem zou een andere grens moeten worden gebruikt.

30 Bröring et al. (oktober 2022).

31 Verslag openbaar verhoor van de heer Van der Knoop, 5 september 2022.

> *Op een gegeven moment dempt die trilling van een aardbeving uit. Als de trilling kleiner wordt dan 0,3 millimeter per seconde, dan moet je zeggen: je kan geen gebruik meer maken van het bewijsvermoeden. Dan moet de gedupeerde zelf bewijs leveren, bijvoorbeeld met foto's van de situatie van voor 2012 of zoiets dergelijks, zodat duidelijk wordt dat die schade echt na 2012 is ontstaan. Maar op zeker moment is dat over. Ik kan u vertellen dat de rechters bij de civiele rechtbank helemaal geen contour aanhouden. Die beoordelen het op basis van een rechterlijke beoordeling waar ongeveer de grens zal liggen. Die zeggen: als het maar dicht genoeg bij het gasveld ligt. Dan gaan zij ervan uit dat als de schades lijken op schades die door mijnbouw kunnen zijn veroorzaakt, als ze daarop lijken, dat dan het bewijsvermoeden van toepassing is.*
>
> *Openbaar verhoor Willem Meiborg, 14 september 2022*

Recent onderzoek naar de toepassing van het bewijsvermoeden door het IMG
In opdracht van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat voeren Andersson Elffers Felix en de Universiteit Utrecht in 2022 op grond van artikel 20 van de Tijdelijke wet Groningen een evaluatie uit naar de doeltreffendheid en de effecten van deze wet in de praktijk. De *Evaluatie Tijdelijke wet Groningen* verschijnt op 1 september 2022. In de evaluatie wordt ook de onderzoeksvraag beantwoord in hoeverre het bewijsvermoeden goed wordt toegepast en of de operationalisering van het bewijsvermoeden door het IMG voor een eerlijke afhandeling van schade zorgt.[32]

In de evaluatie staat dat het wettelijk bewijsvermoeden een belangrijk middel is om de doelen van de Tijdelijke wet Groningen te behalen, nu het gedupeerden tegemoetkomt in het bewijzen van het causale verband tussen de gaswinning en de schade. Geconcludeerd wordt echter dat het moeilijk is om vast te stellen hoe de toepassing van het bewijsvermoeden in de praktijk uitpakt. Niet duidelijk is in hoeveel gevallen het bewijsvermoeden gedupeerden daadwerkelijk heeft geholpen. In het onderzoek is aan gedupeerden gevraagd in hoeverre het bewijsvermoeden een rol speelde in de keuze om schade te melden. Uit de cijfers blijkt dat het bewijsvermoeden in 51% van de gevallen niet of nauwelijks een rol gespeeld heeft.

In de evaluatie wordt geconcludeerd dat het IMG het wettelijk bewijsvermoeden op een ruimhartige en voortvarende wijze toepast. Dat blijkt uit de werkwijze van het IMG, de manier waarop het IMG omgaat met kleine schades en uit het feit dat gedupeerden alleen maar hoeven aan te tonen dat hun schade redelijkerwijs schade door bodembeweging als gevolg van mijnbouw kan zijn. In de evaluatie wordt geconstateerd dat daarmee '*technische discussies over schadeoorzaken (in beginsel) dus niet langer voor rekening komen van aanvragers*'. Wel hebben gedupeerden in gesprekken aangegeven dat in de praktijk het gevaar bestaat dat deskundigen niet altijd de strenge maatstaf van het bewijsvermoeden hanteren, maar feitelijk bekijken of er een andere oorzaak van de schade is zonder vast te stellen dat het om een '*aantoonbaar en*

32 Boot et al. (september 2022), pp. 10-11 en pp. 112-126.

uitsluitend andere oorzaak' gaat. Deze waarneming komt overeen met een hiervoor genoemd kritiekpunt. Het blijft voor de meeste gedupeerden ingewikkelde materie. De evaluatie signaleert dat er bij de toepassing van het bewijsvermoeden asymmetrie in informatie en in deskundigheid kan bestaan tussen gedupeerden en het IMG. Dat wordt zichtbaar bij besluiten van het IMG waar gedupeerden het niet mee eens zijn.

In de evaluatie is ook jurisprudentie over het bewijsvermoeden onderzocht. Knelpunten bij de toepassing van het bewijsvermoeden houden grotendeels verband met het belang dat wordt gehecht aan het deskundigenbewijs en de mate waarin de rechter dat deskundigenbewijs toetst. De beoordeling van het deskundigenbewijs is in de rechtspraak van de rechtbank een terugkerend punt van geschil. Het advies van de deskundigen is namelijk van belang voor de vaststelling of het bewijsvermoeden is weerlegd of niet. In de evaluatie is gekeken naar de betekenis en de wijze van beoordeling van deskundigenbewijs door de bestuursrechter.[33]

Zo wordt ingegaan op de vraag welke eisen worden gesteld aan het advies van de deskundige en wanneer het IMG dit advies mag volgen. Het uitgangspunt is dat een bestuursorgaan van een deskundigenadvies mag uitgaan indien in dat advies '*op objectieve en onpartijdige wijze verslag is gedaan van het door de deskundige verrichte onderzoek en daarin op inzichtelijke wijze is aangegeven welke feiten en omstandigheden aan de conclusies ervan ten grondslag zijn gelegd en deze conclusies niet onbegrijpelijk zijn*'. Dit volgt uit vaste rechtspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak. Het IMG (1) moet zich derhalve vergewissen van de zorgvuldigheid van het advies en (2) moet nagaan of het advies voldoet aan de hoge bewijsmaatstaf en of in het advies evident een andere oorzaak dan bodembeweging als uitsluitende oorzaak van de schade wordt aangewezen. Dit is de zogeheten 'vergewisplicht' van het IMG.

Een gedupeerde die het niet eens is met een besluit van het IMG, moet op grond van de jurisprudentie concrete aanknopingspunten aanvoeren voor twijfel aan het deskundigenadvies. In de onderzochte uitspraken oordeelt de rechter dat het bewijsvermoeden in het overgrote deel van de zaken is weerlegd. Daarbij speelt de waardering van het deskundigenbewijs door de rechter een belangrijke rol; in de onderzochte zaken wordt veelal het oordeel van de deskundige(n) overgenomen. Uit de evaluatie blijkt dat gedupeerden regelmatig onvoldoende aanknopingspunten aanvoeren voor twijfel aan de juistheid of volledigheid van het advies van de door IMG ingeschakelde deskundigen. Slechts in enkele gevallen oordeelt de Rechtbank Noord-Nederland dat het IMG het bewijsvermoeden niet had weerlegd.

De bestuursrechter kan partijen in de gelegenheid stellen nader bewijs te leveren. Ook kan de rechter een externe deskundige inschakelen voor beantwoording van de vraag of het bestuursorgaan aan zijn bewijslast heeft voldaan. In de evaluatie wordt echter gewezen op vaste rechtspraak dat de bestuursrechter geen externe deskundige hoeft in te schakelen en de gedupeerde geen gelegenheid hoeft te geven om opnieuw aanknopingspunten aan te leveren. Dat is het geval wanneer volgens de rechter '*met voldoende zekerheid vaststaat dat er bij uitsluiting een andere oorzaak van de schade is*'. Dat geldt omgekeerd overigens ook voor het IMG, indien voor de rechter met voldoende zekerheid vaststaat dat het IMG er niet in zal slagen het bewijsvermoeden te weerleggen.

33 Boot et al. (september 2022), pp. 159.

In de evaluatie wordt op basis van het jurisprudentieonderzoek geconcludeerd dat het IMG in procedures bij de rechtbank '*gewoonlijk voldoende aannemelijk kan maken dat schade niet door bodembeweging is ontstaan*'. In die gevallen vindt de rechtbank dat het IMG het bewijsvermoeden heeft weerlegd. De onderzoekers noemen het aandragen van concrete aanknopingspunten voor twijfel aan het deskundigenadvies voor de gedupeerde dan ook '*vaak een lastig te nemen drempel*'. Tegelijkertijd wordt in deze evaluatie geconstateerd dat dit zich in enkele uitzonderingsgevallen voordoet.

Ook uit de andere recente analyse van enkele juristen van rechtspraak over de schadebesluiten van het IMG blijkt dat deskundigen een belangrijke rol spelen. Bij de toepassing door de rechtbank van het wettelijke bewijsvermoeden komt het volgens de auteurs in het merendeel van de procedures neer op een '*battle of the experts*'. Deskundigen hebben een grote invloed op de inhoud van schadebesluiten, zowel bij de beoordeling van de causaliteit als bij de schadebegroting, en op de uitkomsten van beroepsprocedures over deze besluiten. De auteurs constateren dat het IMG er vanwege schaarste aan deskundigen niet aan ontkwam om deskundigen met een achtergrond bij de NAM of het CVW in te schakelen. "*Juist omdat het veelal om een 'battle of the experts' gaat is dit – en blijft dit vooralsnog – een zwakke stee in het stelsel van schadeafdoening (ondanks alle inzet van het IMG om de onafhankelijkheid en onpartijdigheid van zijn deskundigen te bevorderen)*", zo schrijven de auteurs. Zij stellen dat ook de deskundigheid van de ingeschakelde deskundigen soms te beperkt zou kunnen zijn.[34]

Bewijsvermoeden in Sociaal Handvest

In het Sociaal Handvest van 11 juli 2022 (zie voor een uitgebreidere beschrijving paragraaf 9.5.8 van hoofdstuk 9), dat richtinggevende uitgangspunten bevat voor de beleidsvorming, heeft het bewijsvermoeden een plek gekregen in uitgangspunt 7: "*Uitgangspunt is het wettelijk bewijsvermoeden dat als doel heeft door omkering van de bewijslast de positie van de bewoners bij de afhandeling van schade te versterken. Omkering van de bewijslast is gerechtvaardigd door de massale omvang van de fysieke schade aan woningen boven het Groningenveld. Door deze massale omvang dreigt bureaucratisering en vertraging bij de afhandeling van de schade. Dat moet worden voorkomen met een ruimhartige toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden. Voor weerlegging van het bewijsvermoeden moet een andere uitsluitende oorzaak worden aangewezen. Ook andere schades van de bewoners, zoals waardedaling van woningen en immateriële schade, waarvoor het bewijsvermoeden niet geldt, moeten voortvarend en transparant worden afgehandeld, met de mogelijkheid van maatwerk in individuele gevallen*."[35]

Het IMG is medeondertekenaar van het Sociaal Handvest. De staatssecretaris Mijnbouw, Hans Vijlbrief, heeft het Sociaal Handvest ook ondertekend. De toekomst moet uitwijzen welke gevolgen de ondertekening door het IMG zal hebben voor de invulling van het wettelijk bewijsvermoeden in de praktijk.

34 Bröring et al. (oktober 2022).

35 Hoe het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) daar mee omgaat, is te lezen op de IMG website: https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouwen-objecten/schade-beoordelen/toepassing-bewijsvermoeden.

IX.4 Wettelijke taak beperkt het IMG bij het oplossen van problemen

Op grond van de Tijdelijke wet Groningen heeft het IMG als taak het afwikkelen van de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de NAM (schade af te handelen '*die is ontstaan door beweging van de bodem als gevolg van de aanleg of exploitatie van een mijnbouwwerk ten behoeve van het winnen van gas uit het Groningenveld of als gevolg van de gasopslag Norg*'). Daarbij moet het IMG de regels van het Burgerlijk Wetboek toepassen. Deze wettelijke opdracht betekent dat de aansprakelijkheid van de NAM leidend is bij de schadeafhandeling door het IMG. Het IMG hanteert voor de schadehandeling een gestandaardiseerde en geprotocolleerde werkwijze. In de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen constateren de onderzoekers dat de inhoud van het civiele aansprakelijkheidsrecht van groot belang is voor de mate waarin de schade voortvarend, ruimhartig, rechtvaardig, onafhankelijk en met oog voor de menselijke maat kan worden afgehandeld. Uit de evaluatie blijkt dat in de werkwijze van het IMG niet altijd oog is voor de daadwerkelijke problemen en behoeften van bewoners. Voor het IMG lijkt de correcte toepassing van de wet voorop te staan. Gedupeerden, de politiek en andere maatschappelijke groepen hebben echter andere verwachtingen van de schadeafhandeling: zij verwachten meer van het IMG, zoals ruimhartige compensatie, los van de aansprakelijkheid van de NAM, of een oplossing van hun problemen.[36]

Volgens voorzitter Kortmann ervaart het IMG zelf ook duidelijk beperkingen vanwege de koppeling aan de aansprakelijkheid van de NAM. Kortmann beschrijft dit ook wel als '*het juridische keurslijf waarin het IMG zit*'.

> *Die beperkingen zijn groot. Dat komt doordat de verwachting van de Groninger is: ik heb schade en het IMG is er om die schadeproblematiek op te lossen. Overigens merk ik op dat dat in debatten over dit onderwerp ook vaak de opvatting van uw Kamer is: waarom doet het IMG niet meer? Maar als wij bij wet de opdracht krijgen om de aansprakelijkheid van de NAM af te wikkelen en niet de ruimte krijgen om meer te doen dan die wettelijke aansprakelijkheid af te wikkelen, dan kun je problemen die in de praktijk spelen vaak niet oplossen.*
>
> *Openbaar verhoor Bas Kortmann, 29 september 2022*

Het IMG wil volgens Kortmann graag meer bevoegdheden, meer beleidsvrijheid en meer budget om knelpunten op te kunnen lossen. De beperkingen die het IMG ervaart, betekenen overigens niet dat het IMG nu niks kan doen. Volgens Kortmann zoekt het IMG bij de ruimhartigheid die het moet betrachten de grenzen van de wet op en geeft het IMG in geval van twijfel '*steeds het voordeel van de twijfel aan de gedupeerde*'. Het raakt hem persoonlijk als het IMG het verwijt krijgt niet ruimhartig te zijn. "*Dat doet mij pijn, maar dat doet mij ook pijn omdat ik de pijn in de organisatie voel*."[37]

36 Boot et al. (september 2022), pp. 4.
37 Verslag openbaar verhoor van de heer Kortmann, 29 september 2022.

> *Omdat ik naar eer en geweten probeer daar waar het maar enigszins mogelijk is, die vergoeding toe te kennen. Het is natuurlijk wel zo dat van mij ook wordt gevraagd om niet vergoedingen toe te kennen als ik zeker weet dat er geen grond voor is. Het is niet zo dat iedereen die schade heeft, waar die schade ook vandaan komt, bij het IMG kan aankloppen en dat wij zeggen: die vergoeden we wel.*
>
> *Openbaar verhoor Bas Kortmann, 29 september 2022*

In de evaluatie wordt over ruimhartigheid het volgende geconcludeerd: "*De vraag in welke mate de TwG [Tijdelijke wet Groningen] ruimhartigheid van de schadeafhandeling faciliteert, is niet eenvoudig te beantwoorden, mede omdat de beelden van wat ruimhartigheid is, sterk verschillen onder betrokkenen. Uit de evaluatie blijkt desondanks dat de criteria en procedures van het IMG op verschillende manieren indicaties van een ruimhartige benadering geven. Het wettelijk bewijsvermoeden en de criteria voor toepassing zijn hier voorbeelden van. Desondanks blijkt uit de enquête dat aanvragers de schadeafhandeling door het IMG veelal niet als ruimhartig ervaren.*"[38]

Uit de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen blijkt dat de wettelijke taak van het IMG voor veel van de schades in het aardbevingsgebied geen problemen oplevert. Dat geldt voor de kleinere schades, maar ook voor bijvoorbeeld de waardedaling van woningen. Het IMG kan deze schades volgens de onderzoekers over het algemeen voortvarend en naar tevredenheid van gedupeerden afdoen. De onderzoekers zien ook dat de Tijdelijke wet Groningen de nodige ruimte biedt aan het IMG om zijn eigen werkwijze in te richten. Voor meervoudige en complexere schades, vooral wanneer sprake is van samenloop van schade en versterking van woningen, is de opdracht aan het IMG volgens de onderzoekers echter minder doeltreffend. De belangrijkste reden daarvoor is dat het IMG op grond van de wet de aansprakelijkheid moet vaststellen voor iedere schade. Het opstellen van schaderapporten, die per schade een beoordeling van de oorzaak moeten bevatten, en het doorlopen van de verdere procedure, kan tot hoge uitvoeringskosten leiden.

De onderzoekers wijzen er ook op dat sommige gedupeerden zijn terechtgekomen in complexe problemen, waar de overheid een grote mate van verantwoordelijkheid voor draagt. Dat zou aanleiding kunnen zijn om voor de Groningse gedupeerden te kiezen voor een andere, meer omvattende vorm van schadeafhandeling. Naar aanleiding van de toeslagenaffaire is daar in de juridische literatuur voor gepleit. Het traditionele schadevergoedingsrecht zou geen goede basis zijn voor compensatie van de gedupeerden in de toeslagenaffaire, omdat de verantwoordelijkheid van de overheid meer omvat dan alleen het uitkeren van schadevergoeding.[39]

38 Boot et al. (september 2022), pp. 5.
39 Boot et al. (september 2022), pp. 165-166.

IX.5 Rechtspositie van gedupeerden

IX.5.1 Nog steeds drempels voor gedupeerden in de bestuursrechtelijke procedure
In de Evaluatie van de Tijdelijke wet Groningen wordt versterking van de (rechts)positie en de rechtsbescherming van gedupeerden aangemerkt als een (impliciet) doel van de Tijdelijke wet Groningen. Door schadeafhandeling via het bestuursrecht wordt de ongelijkwaardige positie die in de civiele procedure bestond tussen gedupeerden en de NAM weggenomen of verminderd. Het voordeel van geschilbeslechting via de bestuursrechter is volgens de wetgever dat (meer) rekening wordt gehouden met de zwakkere procespositie van gedupeerden, zo schrijven de onderzoekers in de evaluatie. Ook de algemene beginselen van behoorlijk bestuur en de termijnen van de Algemene wet bestuursrecht dragen bij aan een betere positie van gedupeerden. Dit laat volgens de onderzoekers echter onverlet dat ook bij de bestuursrechtelijke schadeafhandeling procedurele en inhoudelijke drempels blijven bestaan om schadevergoeding te verkrijgen.[40]

In het gros van de zaken bij het IMG wordt geen bezwaar of beroep ingesteld. Het IMG vermeldt in een bericht van 14 december 2022 op zijn website over deze aantallen: "*Voor besluiten over fysieke schade hebben we tot nu toe 7.657 bezwaren ontvangen en zijn er 4.635 afgehandeld. Het aantal ontvangen bezwaren is 5,1 procent van het totaal aantal beschikkingen dat is verstuurd. Voor waardedalingsbesluiten hebben we tot nu toe 6.084 (-4) bezwaren ontvangen en zijn er 6.003 afgehandeld. Het aantal ontvangen bezwaren is 5,7 procent van het totaal aantal beschikkingen dat is verstuurd. Voor Immateriële Schade hebben we tot nu toe 3.842 bezwaren ontvangen, daarvan zijn er 1.042 afgehandeld. Het totaal aantal ontvangen bezwaren is 9,9 procent van het totaal aantal beschikkingen dat is verstuurd.*"[41] Het aantal zaken waarin beroep en vervolgens hoger beroep is ingesteld, is niet gepubliceerd. In het artikel 'Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge'' zijn 90 uitspraken van de rechtbank geanalyseerd. Deze hadden alle betrekking op fysieke schade. De auteurs van dat artikel schatten dat een tiental zaken niet gepubliceerd is. In het artikel geven zij aan dat tegen 21 uitspraken van de rechtbank hoger beroep is ingesteld bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State.[42]

Op basis van deze cijfers kan geconstateerd worden dat het in het merendeel van de gevallen goed lijkt te gaan met de schadeafhandeling door het IMG. Deze conclusie wordt ook onderschreven in het artikel 'Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge'' en in de Evaluatie van de Tijdelijke wet Groningen, waar geconstateerd wordt: *"Voor veel van de schades in het aardbevingsgebied, zeker de kleinere schades, maar ook bijvoorbeeld waardedaling van woningen, levert dit geen problemen op. Het IMG kan deze schades over het algemeen voortvarend afdoen, naar tevredenheid van gedupeerden*." Zoals in de vorige paragraaf is beschreven, ligt dat echter anders bij meervoudige en complexe schades. De onderzoekers constateren dat bij dergelijke schades de opdracht aan het IMG '*minder goed functioneert*', vooral wanneer sprake is van samenloop van schade en versterking.[43]

40 Boot et al. (september 2022), pp. 39.
41 IMG (14 december 2022).
42 Bröring et al. (oktober 2022), pp. 118-119.
43 Boot et al. (september 2022), pp. 165.

Het IMG vervult volgens zijn voorzitter Kortmann een semirechterlijke rol. Daar hoort volgens hem bij dat beslissingen worden genomen waarmee gedupeerden het niet eens zijn.

> *In de toelichting op de Tijdelijke wet Groningen staat dat wij een semirechtelijke rol hebben. Wij nemen eigenlijk beslissingen in een gevecht tussen NAM enerzijds en de bewoners, de gedupeerden, anderzijds. Wat je ook als rechter weet, en enige rechterlijke ervaring heb ik wel, is dat je niet altijd beslissingen neemt waarmee de justitiabele, zoals dat met een chic woord heet, de burger, tevreden is.*
>
> *Openbaar verhoor Bas Kortmann, 29 september 2022*

Indien een gedupeerde het niet eens is met het besluit van het IMG, dient hij bezwaar te maken bij het IMG. Indien hij het ook niet eens is met de beslissing op bezwaar van het IMG, kan beroep worden ingesteld bij de bestuursrechter; in eerste aanleg bij de rechtbank en daarna eventueel in hoger beroep bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Bij bezwaar en beroep staat de gedupeerde tegenover het IMG en diens deskundigen en advocaten. Procederen tegen de overheid is inherent aan het bestuursrecht. Dit is diezelfde overheid die gedupeerden moet beschermen tegen onveilige gaswinning. Het effect dat gedupeerden bij de rechter tegenover de overheid komen te staan, lijkt echter niet door iedereen voldoende voorzien te zijn. Volgens minister Wiebes van Economische Zaken en Klimaat was dit niet de bedoeling.

> *Maar het was volstrekt niet de bedoeling dat wij weer hetzelfde zouden creëren, namelijk dat huishoudens in Groningen moesten gaan procederen tegen een partij met diepe zakken.*
>
> *Openbaar verhoor Eric Wiebes, 10 oktober 2022*

In de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen wordt ook geconstateerd dat '*met het 'in de plaats treden van de exploitant', ook het risico ontstaat dat de overheid zelf onderdeel van het probleem wordt, doordat burgers de overheid tegenover zich vinden in plaats van aan hun zijde*'. Dat probleem speelt volgens de onderzoekers niet alleen bij gedupeerden die moeten gaan procederen tegen de overheid, maar ook als gevolg van de regelingen voor schadevergoeding en de wijzigingen daarin, die door groepen bewoners als onvoldoende ruimhartig worden ervaren.

Een ander gevolg van procederen tegen het IMG is dat gedupeerden soms de landsadvocaat tegenover zich vinden in een procedure bij de rechtbank of de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Voor gedupeerden kan het daardoor lijken of er weinig is veranderd ten opzichte van de tijd dat de NAM de schade zelf afhandelde.

> *Het bizarre is tegelijkertijd wat ik nu, weliswaar van enige afstand, zie gebeuren, ook bij de huidige schadeafhandeling met het IMG, waar een batterij landsadvocaten het stokje heeft overgenomen van De Brauw Blackstone Westbroek. Daar zie ik precies hetzelfde gebeuren. Ook daar staat een gedupeerde kansloos tegenover een landsadvocaat die zo veel experts uit de kast kan toveren als hij wil en, bizar genoeg, eigenlijk betaald met ons belastinggeld diezelfde burger gewoon kapot kan procederen. Het fenomeen is eigenlijk niet veranderd.*
>
> *Openbaar verhoor Annemarie Heite, 1 juli 2022*

Minister Wiebes lijkt zich dit gevolg niet voldoende te hebben gerealiseerd bij de instelling van het IMG. Op de vraag of het zijn bedoeling was dat een gedupeerde tegen de Staat zou moeten procederen en dan ook nog de landsadvocaat tegenover zich vindt, verklaart hij tijdens zijn openbare verhoor: "*Nou, dit heb ik nooit als voornemen … Dat zou toch idioot zijn? Hebben wij ons dat voorgenomen?*"[44]

In de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen is opgemerkt dat inwoners die het niet eens zijn met schaderapporten, verwikkeld kunnen raken in langlopende juridische procedures tegen het IMG. "*Daarbij moet het IMG zich op grond van zijn opdracht inspannen om te bewijzen dat bepaalde schades niet door gaswinning zijn veroorzaakt, waardoor burgers een overheidsorgaan tegenover zich vinden dat de indruk wekt tot het uiterste te gaan om schade niet te hoeven vergoeden*."[45]

Kortmann verklaart hierover in zijn openbare verhoor: "*De NAM is buitenspel gezet, dus wij – en dat had ik in het begin niet helemaal door – hadden als TCMG en hebben nu als IMG de dankbare taak om te kijken of dat bewijsvermoeden is weerlegd, ontzenuwd. Daarmee wek je de indruk tegenover de gedupeerden te staan, terwijl wij steeds het gevoel hebben gehad – en dat willen wij ook – zo goed en zo kwaad als kan op te komen voor de belangen van de Groningers, de Drenten, en een enkele Fries*".[46] Kortmann bevestigt dat er mensen van de landsadvocaat voor het IMG werken, maar zij behandelen volgens hem relatief weinig procedures.

44 Verslag openbaar verhoor van de heer Wiebes, 10 oktober 2022.
45 Boot et al. (september 2022), pp. 166.
46 Verslag openbaar verhoor van de heer Kortmann, 29 september 2022.

> *Het idee dat wij de landsadvocaat inzetten om de Groningers te bestrijden – ik maak het maar even heel plat, maar dat beeld wordt geschapen – is een beeld dat mij ook pijn doet, want we proberen nou net te zorgen dat er zo min mogelijk bezwaar gemaakt hoeft te worden en dat ook in beroep die zaken netjes opgelost worden. Als je ook ziet wat er in beroep gebeurt: in het overgrote deel van de gevallen wordt het IMG in het gelijk gesteld. Dan zeg ik niet "hoera", maar dan zeg ik alleen: waarom had dat niet in een eerdere fase zonder deze troubles opgelost kunnen worden?*
>
> *Openbaar verhoor Bas Kortmann, 29 september 2022*

Uit een recente analyse van de rechtspraak over besluiten van het IMG blijkt echter dat het IMG standaard de landsadvocaat lijkt in te schakelen in beroeps- en hoger beroepszaken: "*Het IMG laat zich bij de rechtbank in de regel vertegenwoordigen door twee juristen, waarvan er een werkzaam is bij het kantoor van de landsadvocaat, Pels Rijcken.*" Deze analyse heeft betrekking op de periode tussen mei 2020 en mei 2022.[47]

Illustratief voor de problematiek die gedupeerden en hun advocaten en rechtsbijstandverleners ervaren is het artikel *De ongelijke strijd tegen het IMG* van het Dagblad van het Noorden (DvhN) van 9 april 2022. Vanwege signalen dat de gang naar de bestuursrechter vrijwel kansloos zou zijn heeft DvhN een aantal maanden zaken tegen het IMG gevolgd. '*Juist omdat bij die rechter het overheidsorgaan – het Instituut Mijnbouwschade Groningen in dit geval – mag afgaan op de bevindingen van de deskundigen als hun rapportage onbegrijpelijk is. En dan kan het een lastig verhaal worden voor de Groningers, klinkt het*', aldus het DvhN. Hoewel slechts in een beperkt aantal zaken beroep bij de rechter wordt ingesteld tegen besluiten van het IMG, blijkt uit het artikel dat de rechter in het merendeel van de zaken in het voordeel van het IMG beslist. Wel lijkt sprake te zijn van een voorzichtige kentering bij de rechter, in de zin dat de rechter vaker gedeeltelijk iets lijkt toe te wijzen aan gedupeerden. Dit krantenbericht komt overeen met de analyse van de jurisprudentie die in de Evaluatie Tijdelijke wet Groningen is gemaakt, waarin wordt geconstateerd dat het IMG in het merendeel van de zaken die bij de rechter komen, gelijk krijgt.

IX.5.2 Recente analyse van rechtspraak over schadebesluiten van het IMG

Dat het IMG in de meeste gevallen gelijk krijgt van de rechter blijkt ook uit een recent artikel, met daarin een analyse van alle beroepszaken bij de Rechtbank Noord-Nederland (tussen mei 2020 en mei 2022) en hoger beroepszaken bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State (tussen februari 2021 en mei 2022).[48] Het gaat om beroeps- en hoger beroepszaken tegen besluiten van het IMG over de toekenning van een vergoeding voor fysieke schade ('schadebesluiten'). De auteurs constateren dat zij geen gecombineerde schadevergoedings- en versterkingszaken hebben aangetroffen, omdat de wetgever voor afzonderlijke regelingen heeft gekozen. De auteurs analyseren 90 beroepszaken. Van de 75 uitspraken die over de toekenning van vergoeding voor fysieke schade gaan, luidt het oordeel dat het beroep in 25

47 Bröring et al. (2022).
48 Bröring et al. (2022).

gevallen (deels) gegrond en in 50 gevallen ongegrond is. In vier van de 25 zaken waarin het beroep deels gegrond is verklaard, blijven de rechtsgevolgen van het besluit van het IMG wel in stand. De redenen om schadebesluiten aan de rechter voor te leggen zijn:
1. de causaliteit (eiser betwist dat mijnbouw niet de oorzaak van de schade is);
2. de herstelmethode (eiser betwist dat de vergoeding voldoende is om de schade te repareren);
3. eerder beoordeeld (hoewel de schade eerder door de NAM of het CVW is beoordeeld, wil eiser alsnog een beoordeling van het IMG); en
4. verergering (eerder door de NAM, het CVW of het IMG beoordeelde schade is volgens eiser verergerd).

De auteurs schrijven dat het moeilijk is om aan te geven hoe de cijfers over de procedures bij de rechtbank en de uitspraken van de rechtbank precies gewaardeerd moeten worden. In het algemeen kan volgens hen wel worden gezegd dat er niet vaak beroep wordt ingesteld. Zij schatten ruwweg in dat tegen ongeveer 6% van de besluiten op bezwaar beroep bij de rechtbank wordt ingesteld. In beroep valt het resultaat in 67% van de gevallen negatief uit voor de eiser (gedupeerde). De auteurs vinden deze getallen niet opmerkelijk. In 37 zaken is de schademelder (gedupeerde) bijgestaan door een rechtshulpverlener, in de andere 38 zaken niet. Zoals hiervoor al is aangegeven, laat het IMG zich bij de rechtbank doorgaans vertegenwoordigen door twee juristen, waarvan er een bij de landsadvocaat werkt.

Volgens de auteurs zijn schademelders terughoudend met het inzetten van deskundigen, zeker wanneer zij geen rechtsbijstandverzekering hebben en de kosten van de inzet moeten voorfinancieren. Indien de schademelder een technisch deskundige inzet, reageert het IMG altijd met de inzet van meer deskundigen, die volgens de auteurs vrijwel altijd de oorspronkelijke conclusies van het IMG bevestigen. Zij vinden het dan ook begrijpelijk dat de bezwaar- en beroepsprocedures worden aangeduid als een ‘*battle of the experts*’. De auteurs merken het volgende op over het al dan niet procederen met juridische en technische bijstand: “*We zien dat in zaken waarbij hem (gecombineerde) professionele juridische en technische ondersteuning wordt geboden, eiser significant vaker succes heeft dan in alle overige zaken waarbij geen professionele ondersteuning wordt geboden, of waarbij (alleen) professionele juridische of technische ondersteuning wordt geboden*.”

Er is daarentegen geen (statistisch) verband voor uitspraken waarbij alleen juridische ondersteuning of alleen technische ondersteuning werd verleend. De auteurs schrijven: “*Op grond hiervan kunnen we de voorzichtige conclusie trekken dat schademelders bij de bestuursrechter geholpen zijn met een combinatie van juridische en technische ondersteuning. Een tegemoetkoming in de kosten van ondersteuning voor schademelders zoals beschreven in het amendement van Beckerman, is op grond hiervan gewenst. Omdat deze ondersteuning mogelijk gedragswijzigingen tot gevolg heeft, denk bijvoorbeeld aan een hogere bereidheid tot procederen bij schademelders, mag op dit moment niet worden geconcludeerd dat de effectiviteit van de maatregel op het huidige niveau blijft*.”

Tegen 21 uitspraken van de rechtbank is hoger beroep ingesteld bij de Afdeling bestuurs-rechtspraak. In ten minste zeven van deze zaken heeft de schademelder van de rechtbank deels gelijk gekregen. De Afdeling heeft in zeven zaken uitspraak in hoger beroep gedaan, waarvan er één een tussenuitspraak is. Slechts in een van deze zeven zaken oordeelde de

Afdeling in het voordeel van de schademelder. Uit de analyse blijkt dat tegen bijna 20% van de rechtbankuitspraken hoger beroep wordt ingesteld en dat het uitzonderlijk is dat het IMG in hoger beroep gaat. Het IMG heeft zelf maar in één zaak hoger beroep ingesteld en in ten minste twee zaken heeft het IMG incidenteel hoger beroep ingesteld (dat wil zeggen dat het IMG ook hoger beroep heeft ingesteld nadat de schademelder in hoger beroep is gegaan).

De auteurs concluderen dat het aantal bezwaarschriften en beroepschriften "*verhoudingsgewijs niet opvallend hoog of juist laag is*". In ongeveer een derde van de inhoudelijke uitspraken over schadevergoeding krijgen de schademelders geheel of gedeeltelijk gelijk, in twee derde van de gevallen ongelijk. Dit vinden de auteurs geen verrassende percentages. Veel zaken gaan inhoudelijk over het causale verband tussen de schade en de bodembeweging en over de herstelmethode (schadebegroting). De auteurs doen twee bevindingen die zij wel opmerkelijk vinden. Ten eerste zijn er relatief veel beroepszaken tegen niet-ontvankelijk verklaringen wegens overschrijding van de bezwaartermijn. Deze bedraagt nu twaalf weken (in geval van schade aan een gebouw) of zes weken (in geval van waardedaling). De auteurs bevelen het IMG aan hier aandacht aan te schenken en na te gaan of er niet soepeler met een termijnoverschrijding in bezwaar kan worden omgegaan. Volgens hen is daar wel enige versoepeling mogelijk.

Ook de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State is in een recente zaak op dit punt coulant voor een gedupeerde. De Afdeling bestuursrechtspraak oordeelt op 11 januari 2023 dat een beroepschrift niet verwijtbaar te laat is ingediend. In deze zaak was de (aangetekend verzonden) beslissing op bezwaar van het IMG niet bij de gedupeerde bezorgd en had de gedupeerde geen afhaalbericht ontvangen van PostNL. Nadat het IMG het besluit naar de gedupeerde had gemaild, stelde deze alsnog binnen zes weken beroep in bij de rechtbank. De Afdeling vindt dat het niet afhalen van het besluit bij het PostNL punt – dat volgens vaste rechtspraak voor risico van de ontvanger komt – in dit geval niet voor risico van de gedupeerde moet komen.

Ten tweede leidt de inzet van juridische en technische ondersteuning door de schademelder volgens de auteurs duidelijk vaker tot succes voor de schademelders dan wanneer zij geen juridische en technische bijstand hebben. Deze bevinding bevestigt voor de auteurs de relevantie en wenselijkheid van het aangenomen amendement van Kamerlid Beckerman over juridische en technische ondersteuning van bewoners (zie verder paragraaf IX.5.3 over dit amendement).

De auteurs stellen vast dat het IMG en de TCMG enorm veel werk hebben verzet. Zij hebben niet de indruk gekregen dat het IMG in het algemeen slecht werk levert. Zoals de auteurs echter schrijven: "*Een in het algemeen rechtmatige uitvoering van een schaderegeling is echter geen panacee voor door burgers gepercipieerde onrechtvaardigheid*."[49]

IX.5.3 Rechtsbijstand: ongelijke positie gedupeerden

De bestuursrechtelijke procedure is goedkoper en daardoor laagdrempeliger dan een procedure bij de civiele rechter. In een procedure bij de bestuursrechter is rechtsbijstand

49 Bröring et al. (oktober 2022).

– anders dan in een groot deel van de zaken bij de civiele rechter – niet verplicht. Keerzijde van dit laatste is echter dat het speelveld niet gelijk is voor gedupeerden die zonder rechtsbijstand procederen. Niet iedere gedupeerde kan het zich veroorloven om een advocaat of een andere rechtsbijstandverlener in te schakelen. Datzelfde geldt voor het laten uitvoeren van een dure contraexpertise door een deskundige. Een gedupeerde die geen advocaat of deskundige inschakelt, staat alleen al om die reden op achterstand ten opzichte van het IMG. Uit het hiervoor vermelde recente jurisprudentieonderzoek blijkt dat ongeveer de helft van de gedupeerden zonder rechtsbijstand procedeert tegen het IMG.[50]

De Tweede Kamer neemt op 10 maart 2021 (abusievelijk) een amendement van het lid Beckerman (SP) aan dat gedupeerden recht geeft op vergoeding van hun kosten voor juridische bijstand en voor financieel en bouwkundig advies ten behoeve van de schademelding, bezwaar en beroep.[51] In een novelle bij de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen (de 'novelle verbetering uitvoerbaarheid') wordt geregeld dat een woningeigenaar die te maken heeft met schade of versterken, een beroep kan doen op een rechtsbijstandverlener, zonder dat dit die eigenaar iets kost.[52] Deze mogelijkheid van rechtsbijstand is onafhankelijk van het inkomen van de bewoner en onafhankelijk van de uitkomst van het proces. Deze novelle vloeit voort uit het hiervoor genoemde amendement van het lid Beckerman en komt daarvoor in de plaats.[53] In de fase voordat het IMG en de NCG een besluit nemen, kan een woningeigenaar ondersteund blijven worden door een zaakbegeleider van het IMG of een bewonersbegeleider van de NCG. Ook de stichting Stut-en-Steun kan in deze fase onafhankelijke begeleiding aanbieden aan bewoners. De subsidie aan Stut-en-Steun wordt verhoogd. De novelle bevat verder nog de verduidelijking dat de vergoeding van de kosten voor juridische bijstand en bouwkundig en financieel advies bij bezwaar en beroep onderdeel is van de heffing die aan de NAM wordt opgelegd in het kader van de schadeoperatie en de versterkingsopgave.

Kamerlid Beckerman (SP) is kennelijk niet tevreden met de wijze waarop haar amendement is uitgewerkt in de novelle, noch met de toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden en een aantal andere aspecten van de werkwijze van het IMG. Zij dient op 6 december 2022 een aantal amendementen in.[54] Ook de leden Van Wijngaarden (VVD) en Mulder (CDA) dienen amendementen in, die mede ondertekend worden door een aantal andere Kamerleden.[55] De amendementen hebben betrekking op:

- De bevoegdheid van de minister om beleidsregels voor het IMG vast te stellen (het amendement op stuk nr. 5).
- Uitbreiding van het wettelijk bewijsvermoeden met de gasopslag Grijpskerk (aanvulling van artikel 6:177a, eerste lid, van het Burgerlijk Wetboek) (het amendement op stuk nr. 11; zie paragraaf IX.3).
- Waarborgen van de vrije keuze voor een advocaat of deskundige (het amendement op stuk nr. 12).

50 Bröring et al. (oktober 2022).
51 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 38.
52 Kamerstuk II 2021/22, 36094, nr. 2.
53 Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 38
54 Kamerstuk II 2022/23, 36094, nrs. 5, 11, 12, 21 en 22.
55 Kamerstuk II 2022/23, 36094, nrs. 17, 18 en 19.

- Verkorten van de doorlooptijden bij de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) (het amendement op stuk nr. 17).
- Het nauwkeuriger formuleren van de reikwijdte van het bewijsvermoeden (het amendement op stuk nr. 18; zie paragraaf IX.3).
- Het maximeren van het aantal keren dat door het IMG in te roepen deskundigen tegenbewijs mogen leveren (het amendement op stuk nr. 19).
- Uitbreiding van juridische ondersteuning en bouwkundig en financieel advies (het amendement op stuk nr. 21).
- Onmiddellijke inwerkingtreding van de bepalingen over de termijnen voor het beoordelen van schade (het amendement op stuk nr. 22).

De novelle wordt op 13 december 2022 aangenomen door de Tweede Kamer. Daarbij neemt de Kamer alle ingediende amendementen op de novelle aan, met uitzondering van het amendement Beckerman op stuk nr. 12. Dit laatste betekent dat gedupeerden geen vrije keuze krijgen voor een advocaat of deskundige, maar dat dit geregeld wordt in een regeling van de Raad voor Rechtsbijstand. In de novelle wordt een vergoeding geregeld voor juridische, bouwkundige en financiële bijstand in die gevallen waarin bewoners bezwaar maken of in beroep gaan tegen het besluit tot schadevergoeding of het versterkingsbesluit. Met het aangenomen amendement op stuk nr. 22 wordt ook in de voorfase en uitvoeringsfase van de schadeafhandeling en versterking de juridische, bouwkundige en financiële bijstand gesubsidieerd. Indien sprake is van rechtsbijstand worden deze kosten gefinancierd door de Raad voor Rechtsbijstand. Indien geen sprake is van rechtsbijstand, worden de kosten voor bouwkundige en financiële bijstand vergoed door het IMG (bij schade) en de NCG (bij versterken).

IX.6 Bevindingen

Toepassing wettelijk bewijsvermoeden geografisch steeds meer beperkt
Gaandeweg wordt de geografische toepassing van het bewijsvermoeden steeds meer beperkt: waar de Arbiter Bodembeweging dit vermoeden ruim toepast, zonder geografische begrenzing, volgt een eerste geografische begrenzing in de tijd van de TCMG. Het IMG voelt zich vanwege zijn wettelijke taak van het afhandelen van de aansprakelijkheid van de NAM genoodzaakt het zogenoemde effectgebied voor de toepassing van het bewijsvermoeden voor de gasopslag Norg nog verder te beperken. Dit is in het nadeel van sommige gedupeerden. In paragraaf 9.4.7 van hoofdstuk 9 is beschreven dat de staatssecretaris Mijnbouw deze inperking laat onderzoeken, evenals de ongelijkheid in beoordeling tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ meldingen die deze inperking veroorzaakt.

Het gebied waar het wettelijk bewijsvermoeden van artikel 6:177a Burgerlijk Wetboek van toepassing is, is niet begrensd in de wet. De grenzen van dit zogeheten ‘effectgebied’ zijn niet wettelijk bepaald en het IMG kan het wettelijk bewijsvermoeden ook voor het gebied rondom de gasopslag Norg onverkort toepassen. De enquêtecommissie ziet hierin een bevestiging dat het afwikkelen van de schade langs de lijnen van de aansprakelijkheid van de NAM kan leiden tot een strikte interpretatie van de wet, een interpretatie die in het nadeel uitpakt van gedupeerden. In de novelle verbetering uitvoerbaarheid heeft de Tweede Kamer juridisch de weg geopend om dergelijke strikte interpretaties van de wet tegen te gaan. Met

het aangenomen amendement van Kamerlid Mulder c.s. wordt het immers mogelijk gemaakt om bij algemene maatregel van bestuur een of meer gebieden vast te stellen waarbinnen het wettelijk bewijsvermoeden in ieder geval geldt.

IMG hanteert streng criterium bij weerlegging bewijsvermoeden
Het IMG hanteert een streng criterium voor het weerleggen van het bewijsvermoeden (strenger dan volgt uit de uitspraak van de Hoge Raad van 19 juli 2019). Dit is in het voordeel van gedupeerden. Door de wijze waarop het IMG het bewijsvermoeden toepast, is feitelijk sprake van omkering van de bewijslast. Het IMG moet met een deskundigenrapport aantonen dat de schade 'evident en uitsluitend' door een andere 'autonome oorzaak' dan de gaswinning is veroorzaakt. Daarmee heeft het IMG het dus voor zichzelf moeilijk gemaakt om te bewijzen dat er geen oorzakelijk verband is tussen de gaswinning en de schade. Het IMG zoekt aldus de grenzen van het civiele aansprakelijkheidsrecht op. Dat past bij het uitgangspunt van ruimhartigheid van de Tijdelijke wet Groningen.

De vraag kan echter worden gesteld of de toepassing van de 'trillingstool' door het IMG ertoe leidt dat eerder een andere uitsluitende oorzaak van de schade wordt aangenomen, en het dus iets gemakkelijker wordt voor het IMG om het bewijsvermoeden te weerleggen. In de juridische literatuur vragen sommige juristen zich af of het IMG hiermee een strengere maatstaf gaat hanteren en zo meer de (strengere) richting opgaat die de Hoge Raad in 2019 heeft uitgezet. Een strikte toepassing van het civiele recht staat echter op gespannen voet met het uitgangspunt van een ruimhartige schadeafhandeling.

Evaluatie Tijdelijke wet Groningen: bewijsvermoeden blijft drempel voor gedupeerden
Uit de recente evaluatie van de Tijdelijke wet Groningen blijkt dat het IMG het wettelijk bewijsvermoeden ruimhartig en voortvarend toepast. Het wettelijk bewijsvermoeden blijft echter een hoge drempel opwerpen voor de gedupeerden die het niet eens zijn met afwijzing door het IMG van hun schade. Zij moeten namelijk met behulp van een eigen deskundige 'concrete aanknopingspunten voor twijfel' aanvoeren over de juistheid of volledigheid van de door het IMG ingeschakelde deskundigen. In de praktijk blijkt het vrij moeilijk voor gedupeerden om voldoende concrete aanknopingspunten voor twijfel aan te dragen. De rechter oordeelt tot op heden in de meeste zaken dat het IMG het bewijsvermoeden heeft weerlegd.

Wettelijke aansprakelijkheid van de NAM is juridisch keurslijf
Het IMG moet op grond van artikel 2, zesde lid, van de Tijdelijke wet Groningen bij de schadeafhandeling het civielrechtelijke aansprakelijkheids- en schadevergoedingsrecht toepassen. Deze wettelijke opdracht aan het IMG is gebaseerd op de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de NAM. Dat betekent dat de aansprakelijkheid van de NAM leidend is bij de schadeafhandeling door het IMG. Het IMG wil graag meer wil doen, buiten het 'juridische keurslijf' van de aansprakelijkheid van de NAM om. Het IMG zoekt naar eigen zeggen nu al de grenzen van de wet op, mede door toepassing te geven aan de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Het IMG kan nu alleen schade vergoeden indien is aangetoond dat de NAM wettelijk aansprakelijk is voor de schade. Deze werkwijze van het IMG beperkt in de praktijk een snelle en coulante afhandeling van schademeldingen.

Rechtspositie van gedupeerden bij de schadeafhandeling wisselend
Uit de recente analyse van de rechtspraak in het artikel 'Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge'' en uit de recente Evaluatie Tijdelijke wet Groningen blijkt dat de schadeafhandeling over het algemeen naar tevredenheid van gedupeerden wordt afgehandeld. Dat ligt echter anders bij meervoudige en complexe schades (zie themahoofdstuk VIII), vooral wanneer tegelijkertijd sprake is van schade en versterking. In die gevallen verloopt de afhandeling minder goed. Ook is onvoldoende voorzien dat de overheid onderdeel wordt van het probleem in de zaken bij de rechter doordat gedupeerden tegen de overheid moeten procederen.

Slechts in uitzonderingsgevallen wordt de gang naar de bestuursrechter gemaakt. In de gevallen dat een gedupeerde naar de rechter gaat, lijkt zijn positie echter zwakker dan was voorzien. Hoewel de veronderstelling was dat de bestuursrechter de zwakkere positie van de gedupeerde zou beschermen, is daar in de praktijk weinig van terug te zien. Gedupeerden hebben meer kans om het schadebesluit van het IMG ongedaan te maken als zij zich laten ondersteunen door zowel een jurist als een contra-expert, maar krijgen daar tot op heden geen financiële tegemoetkoming voor.

Verbeteringen voor gedupeerden op komst
Voor het weerleggen van het deskundigenadvies moet een gedupeerde kosten maken voor een advocaat en een contra-expertise. Gratis rechtsbijstand en advies in bezwaar en beroep bij het IMG (en de NCG) zou volgens de enquêtecommissie een stap in de goede richting zijn, zoals wordt voorgesteld in de Wijziging van het voorstel van wet tot wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen (novelle verbetering uitvoerbaarheid).

De novelle verbetering uitvoerbaarheid is op 13 december 2022 aangenomen door de Tweede Kamer. De novelle en het wetsvoorstel tot wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen moeten nog worden behandeld door de Eerste Kamer. Het is nog niet duidelijk wanneer deze wetswijziging in werking treedt. In de praktijk zal moeten blijken of de positie van gedupeerden door de wijziging van de Tijdelijke wet Groningen gelijkwaardiger wordt aan die van het IMG. Nu uit recent onderzoek blijkt dat gedupeerden met juridische, bouwkundige en financiële bijstand significant beter af zijn dan gedupeerden die geen, of slechts één vorm van bijstand hebben, is de uitbreiding van de subsidie van juridische, bouwkundige en financiële bijstand in de novelle verbetering uitvoerbaarheid een stap in de goede richting.

Hoofdstuk X

Verantwoording

X Verantwoording

In dit hoofdstuk verantwoordt de enquêtecommissie zich voor het door haar uitgevoerde onderzoek. Daartoe beschrijft zij eerst de samenstelling van de commissie en de ondersteunende staf, en vervolgens fasegewijs de onderzoeksaanpak. De commissie geeft tevens een toelichting op de technische briefings die zij organiseerde, werkbezoeken die zij aflegde, aanvullend onderzoek waar zij externe partijen om verzocht, de wijze waarop zij beoogde de kwaliteit van het onderzoek te borgen, de methodologische afbakening van de onderzoeksperiode, en de wijze waarop de commissie omging met de beperkende maatregelen als gevolg van corona. Tot slot beschrijft de commissie in dit hoofdstuk haar ervaringen met de Wet op de parlementaire enquête 2008 (hierna: Wpe 2008).

De commissie heeft de kaders van het onderzoeksvoorstel van de tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen, dat door de Tweede Kamer is vastgesteld, gedurende haar onderzoekswerkzaamheden als leidraad gehanteerd. Dat geldt zowel voor de inhoudelijke focus in het onderzoek als voor de planning en het budget. Het is de commissie gelukt dit onderzoek, ondanks corona en een verhuizing van de Tweede Kamer, binnen die meegegeven kaders op tijd tot uitvoering te brengen.

X.1 Samenstelling commissie en staf en ondersteuning door Kamerdiensten

Samenstelling parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen
De commissie bestaat uit de volgende Kamerleden:
- Tom van der Lee (GroenLinks) – voorzitter
- Judith Tielen (VVD) – ondervoorzitter
- Hülya Kat (D66)
- Anne Kuik (CDA)
- Peter Kwint (SP)
- Barbara Kathmann (PvdA)
- Stieneke van der Graaf (ChristenUnie)

Deze leden hebben allen deelgenomen aan de besloten voorgesprekken, openbare verhoren en aan de werkzaamheden ten behoeve van het rapport. De samenstelling van de commissie is om verschillende redenen op meerdere momenten gewijzigd. Door de verkiezingen voor de Tweede Kamer op 17 maart 2021 keerden enkele leden niet terug in de Kamer. Ook door wisselingen binnen fracties, aanvaarding van een post in het kabinet en wegens persoonlijke omstandigheden vonden er tussentijds wisselingen plaats in de samenstelling van de commissie.

Bij de instelling van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen tijdens de regeling van werkzaamheden op 9 februari 2021 bestond de enquêtecommissie uit de

Kamerleden Tom van der Lee (GroenLinks, voorzitter), Stieneke van der Graaf (ChristenUnie, ondervoorzitter), Dennis Wiersma (VVD), Roy van Aalst (PVV), Anne Kuik (CDA), Tjeerd de Groot (D66), Peter Kwint (SP), Kirsten van den Hul (PvdA) en Merel van Kooten-Arissen (Lid Van Kooten-Arissen). Nadien is de samenstelling als volgt gewijzigd:

- Op 6 april 2021 volgde Judith Tielen (VVD) Dennis Wiersma (VVD) op in de commissie nadat hij doorstroomde naar het kabinet. Judith Tielen is op 25 mei 2021 verkozen tot ondervoorzitter van de commissie.
- Sinds 9 november 2021 heeft Hülya Kat (D66) zitting in de commissie. Zij volgde Rens Raemakers (D66) op, die sinds 6 april 2021 Tjeerd de Groot (D66) verving.
- Op 18 januari 2022 nam Barbara Kathmann (PvdA) zitting in de commissie. Zij volgde Gijs van Dijk (PvdA) op, die sinds 6 april 2021 Kirsten van den Hul (PvdA) verving nadat zij niet in de Kamer terugkeerde als gevolg van de Tweede Kamerverkiezingen van 17 maart 2021.
- Stieneke van der Graaf (ChristenUnie) keerde na de verkiezingen op 17 maart 2021 evenmin terug in de Kamer. Omdat er na beëdiging van het kabinet een plek vrijviel in de ChristenUnie-fractie trad zij op 18 januari 2022 toe tot de Kamer en de enquêtecommissie.
- Merel van Kooten-Arissen (Lid Van Kooten-Arissen) keerde na de verkiezingen van 17 maart 2021 niet terug in de Kamer en zodoende niet in de commissie. Zij heeft om die reden alleen deelgenomen aan de constituerende vergadering op 11 februari 2021.
- Ook Roy van Aalst (PVV) keerde niet terug na de verkiezingen en de PVV-fractie heeft daarna besloten niet deel te nemen aan de enquêtecommissie.

Bij de instelling en planning van het onderzoek door de enquêtecommissie was het risico op tussentijdse wijzigingen als gevolg van de verkiezingen ingecalculeerd. De tijdelijke commissie woog het belang van een voortvarende start van de enquête zwaar en was ervan overtuigd dat wijzigingen van de samenstelling van de commissie in het onderzoek zouden kunnen worden opgevangen. Dat vertrouwen is terecht gebleken, en de instelling van de commissie voorafgaand aan de verkiezingen bood de enquêtecommissie inderdaad tijdwinst bij het werven van extra onderzoekspersoneel en het vorderen van stukken.

Samenstelling staf van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen
De commissie werd ondersteund door een multidisciplinaire onderzoeksstaf die bestond uit medewerkers van de Tweede Kamer en extern geworven onderzoekers:

- Miguel Israel MSc, griffier
- Dr. Mirjan Bouwman, onderzoekscoördinator
- Niels Kruithof MSc, adjunct-griffier
- Drs. Rolf Noordsij, plaatsvervangend onderzoekscoördinator
- Mr. Maaike van Slooten-Benders, juridisch adviseur
- Dr. Iris Glas, onderzoeker
- Dr. Timon de Groot, onderzoeker
- Raber Hakim MSc, onderzoeker
- Mr. Marleen Huls[1], onderzoeker (tot 1 april 2022)
- Ilsa de Jong MSc, onderzoeker
- Ir. Arno Segeren, onderzoeker
- Mr. Jeanine Verhoef, onderzoeker

1 Zij kreeg elders binnen de Kamerorganisatie een aanstelling.

- Ilse Zeemeijer MSc, onderzoeker
- Dr. Lianne van Duinen, schrijver/onderzoeker (vanaf 20 juni 2022)
- Tijs Manten, voorlichter
- Manon Verhoeven MBA, communicatieadviseur
- Sybren Deuzeman MSc, data-analist
- Martijn Barth bc, informatiespecialist
- Cora Bruijniks-Kramer, commissie-assistent

De onderzoekers begonnen hun werkzaamheden voor de commissie in de periode tussen 10 mei 2021 en 1 juni 2021.

Ondersteuning door interne diensten van de Kamer
De commissie werd tijdens haar vergaderingen, besloten voorgesprekken en openbare verhoren ondersteund door een vast drietal van Kamerbodes, te weten Martin Jongejan, Marcel Twickler en Roberto Raymi Belleza. De commissie dankt hen voor de goede samenwerking.

Ook een groot aantal medewerkers van interne diensten van de Tweede Kamer ondersteunden de commissie op verschillende momenten. Het betreft de volgende onderdelen van de ambtelijke organisatie: Beveiligingsdienst, Bodedienst, Bureau Beveiligingsautoriteit, Bureau CISO, Bureau Evenementen, Bureau Wetgeving, CIO Office, Dienst Analyse en Onderzoek, Dienst Automatisering, Dienst Informatie en Archief, Dienst Verslag en Redactie, Facilitaire Dienst, Financieel-Economische Zaken, Griffie commissies, Griffie plenair, Human Resources, Programma Tijdelijke Huisvesting, Restaurantbedrijf en Stafbureau Voorzitter en Presidium.
Al deze interne diensten hebben de enquêtecommissie op professionele wijze ondersteund en daarmee een waardevolle bijdrage geleverd aan de werkzaamheden van de commissie.

X.2 Onderzoeksaanpak per fase

De onderzoeksaanpak van de enquêtecommissie aardgaswinning Groningen is volgens de gebruikelijke fasering van parlementaire enquêtes verlopen. De verschillende fases van het onderzoek staan in deze paragraaf beschreven. Eerst is de gebruikelijke aanloopfase van de voorbereidende tijdelijke commissie omschreven en de start van de daadwerkelijke enquêtecommissie met wettelijke bevoegdheden. Daarna is de drietrapsraket van het enquêteonderzoek zelf beschreven: van dossieronderzoek via besloten voorgesprekken naar de openbare verhoren. Deze drie fases zijn ieder van grote betekenis geweest voor de informatievergaring en het onderzoek van de commissie.

Voorbereiding door tijdelijke commissie
De werkzaamheden van de enquêtecommissie zijn voorbereid door een tijdelijke commissie. Achtergrond van de instelling was een met algemene stemmen aangenomen motie Van der Lee c.s.[2] die uitspreekt dat een parlementaire enquête naar de aardgaswinning in Groningen wenselijk is (zie bijlage 2 in boek 5). De tijdelijke commissie was op 22 september 2020 ingesteld op voordracht van de vaste commissie voor Economische Zaken en Klimaat. De tijdelijke commissie had tot doel het formuleren van een onderzoeksvoorstel voor de

2 Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 584.

enquêtecommissie. In het onderzoeksvoorstel formuleerde de tijdelijke commissie de probleem- en doelstelling, onderzoeksperiode en hoofd- en deelvragen, en omschreef zij de onderzoeksaanpak, begroting en planning voor de enquêtecommissie. In deze tijdelijke commissie zaten de Kamerleden Tom van der Lee (GroenLinks, voorzitter), Stieneke van der Graaf (ChristenUnie, ondervoorzitter), Dennis Wiersma (VVD), Roy van Aalst (PVV), Anne Kuik (CDA), Tjeerd de Groot (D66), Peter Kwint (SP) en Kirsten van den Hul (PvdA).

De tijdelijke commissie heeft op 20 januari 2021 haar onderzoeksvoorstel voor de uitvoering van de parlementaire enquête aan het Presidium van de Tweede Kamer aangeboden (zie bijlage 3 in boek 5). Om tot een afgewogen voorstel te komen, sprak de tijdelijke commissie in de maanden tussen installatie en oplevering met dertig gedupeerden en betrokkenen uit Groningen en vijftien wetenschappers. Ook liet de tijdelijke commissie zich informeren over het instrument van de parlementaire enquête door zes personen uit de politiek en de ambtelijke organisatie. Op 4 december 2020 bracht de tijdelijke commissie een werkbezoek aan de provincie Groningen.

In de begeleidende brief[3] bij het onderzoeksvoorstel stelde de tijdelijke commissie voor om de parlementaire enquêtecommissie kort na besluitvorming door de Tweede Kamer te constitueren, zodat de bevoegdheden van de parlementaire enquêtecommissie met voortvarendheid konden worden ingezet. Achterliggende gedachte was dat het verkiezingsreces in verband met de Tweede Kamerverkiezingen op 17 maart 2021 door de staf zou kunnen worden benut om het onderzoekarchief op te bouwen en aanvullend onderzoekspersoneel te werven. Op 4 februari 2021 is het onderzoeksvoorstel namens het Presidium aan de Kamer gestuurd.

Start van de enquêtecommissie
Op 9 februari 2021 stemde de Kamer in met het onderzoeksvoorstel en op dezelfde dag zijn de leden van de parlementaire enquêtecommissie ingesteld. De constituerende vergadering van de enquêtecommissie vond plaats op 11 februari 2021. De bevoegdheden van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen, waarvoor de tijdelijke commissie voortvarende inzet beoogde, zijn volgens plan direct na de instelling gestart. Op 10 februari 2021 startte de werving van acht onderzoekers om de ondersteunende staf te versterken. Op 11 februari 2021 vorderde de enquêtecommissie bij 24 instanties afschriften van documenten en schriftelijke inlichtingen, binnen een week gevolgd door vorderingsbrieven aan 19 andere instanties. De verkiezingen voor de Tweede Kamer van 17 maart 2021 hebben deze werkzaamheden niet gehinderd. Toen vanaf 10 mei 2021 de eerste onderzoekers hun werkzaamheden aanvingen, beschikte de enquêtecommissie reeds over de eerste leveringen van informatie die zij had gevorderd.

Dossieronderzoek
De eerste onderzoeksfase van de enquêtecommissie betrof het dossieronderzoek, waarin de commissie data verzamelde en het eerste feitenonderzoek verrichtte. In het onderzoeksvoorstel was voorzien dat de fase van het dossieronderzoek zou duren van februari tot en met november 2021. Aan die planning heeft de commissie zich gehouden. De resultaten van

3 Kamerstuk II 2019/20, 35561, nr. 2.

het dossieronderzoek heeft de commissie beschreven in een intern en tussentijds verslag, dat nieuwe commissieleden bij hun aantreden hebben gebruikt in het kader van hun inwerkprogramma.

Naast het gebruik van openbare bronnen bestond het dossieronderzoek uit de analyse van informatie die de commissie had gevorderd. Van deze wettelijke vorderingsbevoegdheid heeft de commissie gedurende de hele enquêteperiode gebruikgemaakt. In totaal ontvingen vijftig instanties of personen één of meerdere vorderingen. De commissie bouwde hiermee een digitaal onderzoekarchief op dat bestaat uit 631.500 documenten. Het merendeel van de beschikbare tijd voor het dossieronderzoek werd aan de analyse van deze documenten besteed. De commissie is van mening dat zij erin geslaagd is om alle voor haar dossieronderzoek relevante informatie te verkrijgen.

Nieuw in vergelijking met eerdere parlementaire enquêtes is dat de informatie grotendeels digitaal is aangeleverd en geanalyseerd. Voor de bestudering en analyse van de digitaal gevorderde informatie werd een digitale onderzoekstool gebruikt. Hoewel ook met deze tool de documenten door mensen moeten worden gelezen, blikt de enquêtecommissie met tevredenheid terug op het gebruik van deze digitale onderzoekstool. Door deze tool is informatie goed doorzoekbaar en kan specifieke informatie getagd worden. Ook is het mogelijk e-mailconversaties automatisch te reconstrueren.

Alleen informatie in de hoogste vertrouwelijkheidscategorie werd op papier aan de commissie geleverd. Deze informatie werd door de enquêtecommissie beheerd in een extra beveiligde kluisvoorziening op de afgesloten kantoorruimte van de enquêtestaf. Het papieren onderzoeks-archief van de enquêtecommissie bestaat uit tien meter aan fysieke documenten. Een deel daarvan is ter inzage geleverd en zal na het werk van de enquêtecommissie worden geretourneerd aan de afzender.

In bijlage 8 in boek 5 is een overzicht opgenomen van alle instanties en personen die één of meerdere vorderingen van de enquêtecommissie ontvingen. Het bronnenoverzicht is weergegeven in bijlage 11 in boek 5.

Besloten voorgesprekken
Zoals gebruikelijk bij een parlementaire enquête heeft de commissie besloten voorgesprekken gevoerd met betrokkenen. Deze voorgesprekken vinden plaats op basis van vrijwilligheid en in beslotenheid. De informatie uit de besloten voorgesprekken blijft vertrouwelijk, wat ook inhoudt dat de verslagen van deze voorgesprekken na afloop van de enquête worden overgedragen aan het vertrouwelijke archief van de Kamer. Genodigden staan in de besloten voorgesprekken niet onder ede.

De commissie heeft zich vanaf eind 2021 voorbereid op de besloten voorgesprekken, die plaatsvonden in de maanden januari, februari en maart 2022. In het onderzoeksvoorstel was voorzien dat de fase van besloten voorgesprekken, inclusief voorbereiding en verwerking, zou duren van december 2021 tot en met mei 2022. De commissie heeft zich aan deze planning gehouden met uitzondering van enkele aanvullende besloten voorgesprekken in juni 2022.

In totaal voerde de commissie 126 besloten voorgesprekken met 124 personen. Met minister-president Mark Rutte en met commissaris van de Koning in Groningen René Paas voerde de commissie vanwege agendabeperkingen twee besloten voorgesprekken. De gemiddelde gespreksduur bedroeg 2 uur en 8 minuten. De commissie is in het kerstreces van 2021-2022 gestart met de besloten voorgesprekken en heeft deze voorgesprekken – met uitzondering van vier dagen – op alle doordeweekse dagen van januari en februari 2022 gevoerd gedurende 7,5 week. Daarnaast heeft de commissie in maart, april en juni een aantal aanvullende gesprekken gevoerd.

De commissie heeft voor de voorgesprekken een breed scala aan personen uitgenodigd, zoals gedupeerden, bestuurders, bedrijfsdirecteuren, ambtenaren, wetenschappers, oud-Kamerleden en toezichthouders. Het overzicht van personen die de commissie in een besloten voorgesprek heeft gesproken is opgenomen in bijlage 6 in boek 5. De commissie bereidde ieder voorgesprek voor met een gespreksdossier dat gedeeltelijk was gebaseerd op de resultaten van het dossieronderzoek. Bij de selectie van personen voor de besloten voorgesprekken vormde het dossieronderzoek eveneens de basis.

In het tijdelijke onderkomen van de Tweede Kamer aan de Bezuidenhoutseweg 67 in Den Haag was een speciale ruimte voor deze besloten voorgesprekken ingericht, die op last van de Beveiligingsambtenaar van de Tweede Kamer was onderworpen aan een elektronisch veiligheidsonderzoek. Omwille van informatiebeveiliging was in de ruimte waar de besloten voorgesprekken plaatsvonden geen persoonlijke mobiele apparatuur toegestaan, noch voor genodigden noch voor de commissie.

De commissie stelt vast dat de intense fase van de besloten voorgesprekken van grote meerwaarde is geweest in haar onderzoek. Door het besloten karakter van de voorgesprekken spreken genodigden over het algemeen openhartig over wat is voorgevallen. Door de besloten voorgesprekken kregen genodigden een beeld van waar de interesses van de commissie lagen, waardoor zij beter in staat waren om vragen te beantwoorden in de latere openbare verhoren. Tijdens de besloten voorgesprekken heeft de commissie bevindingen uit het dossieronderzoek getoetst en haar kennis over de materie vergroot en verrijkt. De feiten die zij in het dossieronderzoek had opgehaald zijn in de besloten voorgesprekken aangevuld met duiding, beweegredenen en toelichting. Ook zorgden de besloten voorgesprekken voor een gelijke kennispositie over alle aspecten van de onderzoeksthematiek voor alle commissieleden. De fase van besloten voorgesprekken is net als de fase van het dossieronderzoek afgesloten met een intern en tussentijds verslag met bevindingen van de commissie.

Openbare verhoren

Na afronding van de fase van besloten voorgesprekken heeft de commissie zich voorbereid op de openbare verhoren. Ook deze fase is verlopen binnen de planning van het onderzoeksvoorstel. Daarin waren drie blokken beschreven. Deze drie blokken van openbare verhoren vielen in de periode tussen juni en oktober 2022:
- Van maandag 27 juni t/m vrijdag 1 juli 2022.
- Van maandag 29 augustus t/m woensdag 14 september 2022.
- Van maandag 26 september tot en met vrijdag 14 oktober 2022.

In totaal heeft de commissie 69 openbare verhoren afgenomen met 68 personen. De commissie heeft minister Henk Kamp bewust voor twee openbare verhoren opgeroepen. De openbare verhoren verschillen wezenlijk van de besloten voorgesprekken. Getuigen zijn verplicht te verschijnen en de verhoren vinden onder ede plaats. Het openbare karakter van de verhoren zorgt ervoor dat getuigen in de openbare verhoren ook op elkaar reageren en daardoor scherper positie innemen dan tijdens de besloten voorgesprekken. De openbare verhoren dienden naast een onderzoeksdoel en het hoofddoel van waarheidsvinding ook ter publieke verantwoording. De commissie vond het van belang met de openbare verhoren voor een breed publiek onduidelijkheden weg te nemen en openstaande vragen te beantwoorden. Zij wilde met de openbare verhoren ook het verhaal van de gaswinning, aardbevingen en de schade- en versterkingsproblematiek voor het publiek ontsluiten. De commissie stelde zich voorafgaand aan de openbare verhoren ten doel het brede publiek in staat te stellen een volledig beeld te krijgen van de urgentie en complexiteit van de problematiek in Groningen.

Op basis van de resultaten van het dossieronderzoek en de bevindingen van de besloten voorgesprekken is de commissie gekomen tot een selectie van personen voor een openbaar verhoor. Ieder openbaar verhoor bereidde de commissie voor met een verhoordossier. Hoewel niet wettelijk verplicht heeft de commissie alle getuigen die deelnamen aan een openbaar verhoor ook gesproken in een besloten voorgesprek. De enige uitzondering hierop is mevrouw Frouke Postma-Doornbos, die de commissie wel al tijdens een werkbezoek had gesproken.

De commissie heeft bij de volgorde van de openbare verhoren de logica van de chronologie van de onderzoeksthematiek gevolgd en daarbij ingezoomd op cruciale momenten. In iedere verhoorweek heeft de commissie ten minste één gedupeerde opgeroepen of iemand die het verhaal van gedupeerden onder woorden kon brengen. De commissie is de reeks van openbare verhoren gestart met een gedupeerde en heeft de reeks afgesloten met het thema veiligheid en het verhaal van de toekomstige generatie, verteld door de huidige Inspecteur-generaal der Mijnen respectievelijk de Kinderombudsman.

In bijlage 7 in boek 5 is een lijst opgenomen van personen die onder ede in het openbaar zijn verhoord.

Van de verhoren zijn door de Dienst Verslag en Redactie geredigeerde woordelijke verslagen gemaakt. De verslagen zijn aan de getuigen verzonden en zij hebben in een enkel geval aanpassingen voorgesteld. Indien die overeenkwamen met de geluidsopname zijn de aanpassingen doorgevoerd in de verslagen. Alle verslagen zijn gepubliceerd op de website van de Tweede Kamer. De beeldregistraties van de openbare verhoren zijn terug te zien via Debat Gemist op de website van de Tweede Kamer.

X.3 Technische briefings en werkbezoeken

Om de kennis te verdiepen en een beeld te krijgen van de impact van de problematiek op bewoners organiseerde de enquêtecommissie gedurende de drie fases van haar onderzoek technische briefings en bracht ze werkbezoeken aan het aardbevingsgebied.

Technische briefings
De enquêtecommissie organiseerde in het voor- en najaar van 2021 en in het voorjaar van 2022 in totaal 22 technische briefings. Verschillende deskundigen en experts verzorgden een technische briefing. Die gingen over een breed scala aan thema's: gezondheid en welzijn, de rol van verzekeraars, aardbevingen als institutionele crisis, de werking van de (internationale) gasmarkt, regulering, de rol van het Groningengasveld, energietransitie en gasvraag, opbrengstenverdeling Groningen, individuele– en groepsrisico's, bouwkundige schade, aardgasbaten, aardgas en economie, geschiedenis van het gasgebouw, geodesie, aardobservatie en bodembeweging in Nederland, aansprakelijkheidsrecht en schade door gaswinning, toezicht, crisisbestendige overheid, ordening van de ondergrond en toezicht door rijksinspecties. In bijlage 5 in boek 5 is een overzicht opgenomen van personen en organisaties die een technische briefing verzorgden.

Werkbezoeken
De enquêtecommissie bezocht op verschillende momenten het aardbevingsgebied. Tijdens de werkbezoeken sprak de commissie met gedupeerden en betrokkenen die zichzelf per e-mail of brief bij de commissie hadden gemeld of die via de Groninger Bodem Beweging en het Groninger Gasberaad werden gesuggereerd. De commissie stelt de samenwerking met alle instanties ten behoeve van deze werkbezoeken en de inbreng, openheid en bereidwilligheid van iedereen die zij heeft gesproken zeer op prijs. De gesprekken hebben geleid tot indringende inzichten in de impact van de problematiek.

- Op 14 en 15 juli 2021 bracht de commissie een werkbezoek aan Groningen. De commissie sprak op de eerste dag van dit bezoek in zalencentrum Vita Nova met vertegenwoordigers van de Groninger Bodem Beweging, schade-experts van de bedrijven Vergnes Expertise en 10BE, en bewoners van het aardbevingsgebied. Ook heeft de commissie tijdens dit werkbezoek een fietstocht gemaakt in Huizinge en Westerwijtwerd. Op de tweede dag van het werkbezoek is de commissie door het Groninger Gasberaad rondgeleid door 't Zandt en vonden keukentafelgesprekken met bewoners plaats. De commissie heeft dit tweedaagse werkbezoek afgesloten met een rondleiding bij de gasopslag van de NAM in Norg.
- Een gepland werkbezoek op 20 en 21 december 2021 werd vanwege net aangescherpte coronamaatregelen helaas op het laatste moment geannuleerd. In plaats van een fysiek werkbezoek sprak de commissie op 20 december via een videoverbinding met vertegenwoordigers van de provincie Groningen, de waterschappen Noorderzijlvest en Hunze en Aa's, de Veiligheidsregio Groningen en de gemeenten Eemsdelta, Groningen, Het Hogeland, Oldambt en Midden-Groningen.
- Op 25 en 26 april 2022 bracht de commissie een tweede werkbezoek aan het aardbevingsgebied. De leden voerden keukentafelgesprekken met bewoners en spraken met betrokkenen van de Proatbus (Geestelijke Verzorging Aardbevingsgebied Groningen en Platform Kerk en Aardbeving) over de geestelijke gezondheidszorg. De commissie kreeg een rondleiding bij de stikstofinstallatie in Zuidbroek en bezocht het hoofdkantoor van Gasunie/ Gasunie Transport Services voor gesprekken en presentaties. Ook sprak de commissie met advocaten van gedupeerden en een makelaar uit Groningen. In Appingedam kreeg de commissie van de Nationaal Coördinator Groningen uitleg over de versterkingsopgave en bezocht zij de wijk Opwierde voor een beeld van de versterkingswerkzaamheden in de praktijk.
- Op 16 september 2022 sprak de commissie met leerlingen en leerkrachten van de basisscholen Abt Emo in Westeremden en De Zandplaat in 't Zandt, het Eemsdelta College in

Appingedam en de mbo-instelling Noorderpoort, eveneens in Appingedam. De gesprekken vonden plaats in subgroepen en werden ondersteund door sneltekenaars. De sneltekeningen die zij tijdens de gesprekken maakten zijn opgenomen in het themahoofdstuk I van boek 5 over Welzijn en gezondheid Groningers. De commissie vond het belangrijk om van kinderen en jongeren zelf te horen hoe zij de aardbevingen en de schade- en versterkingsoperatie ervaren.

In bijlage 4 in boek 5 is een overzicht opgenomen van bewoners en organisaties met wie de commissie op verschillende momenten sprak.

X.4 Aanvullend onderzoek

De commissie heeft tijdens de bestudering en analyse van de gevorderde en openbare informatie op twee momenten aanvullend onderzoek laten verrichten.

Discoursanalyse – Radboud Universiteit
In opdracht van de commissie deed het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis van de Radboud Universiteit een discoursanalyse naar de gaswinning in Groningen over de periode 1959-2022, waarbij het zwaartepunt lag op de recente geschiedenis ('deze eeuw'). De commissie had gevraagd om een discoursanalyse door een team van onafhankelijke wetenschappers gericht op de vraag hoe de discussie over de Groningse gaswinning in de samenleving, de media en het publieke debat (Tweede Kamer, Provinciale Staten en gemeenteraden) is gevoerd. Daarmee beoogde zij de blik van buiten, gebaseerd op deskresearch op basis van openbare bronnen, binnen haar onderzoek te betrekken. Het doel was tweeledig:

- overzicht krijgen van te onderscheiden perioden/tijdvakken en wat de belangrijkste (gepercipieerde) kantelmomenten in het dossier zijn;
- inzicht krijgen in hoe in Nederland en in Groningen het gaswinningsdossier is beleefd, welke ontwikkelingen of verschuivingen zich daarin voordeden en wat 'de politiek' (nationaal, regionaal en lokaal) daar mee deed.

Op 8 april 2022 gaven de onderzoekers van de Radboud Universiteit de commissie een toelichting op de concept-analyse. Het definitieve rapport ontving de commissie op 8 juni 2022. De resultaten van de discoursanalyse heeft de commissie met dankbaarheid betrokken bij het onderzoek. De discoursanalyse wordt tegelijkertijd met het rapport van de commissie openbaar en is opgenomen in bijlage 1 in boek 5 van het voorliggende rapport.

Actualisatie berekening gasbaten – Algemene Rekenkamer
In haar onderzoek nam de commissie kennis van het rapport *Besteding van aardgasbaten: feiten, cijfers en scenario's* van de Algemene Rekenkamer uit 2014.[4] Het rapport bevat voor het onderzoek relevante cijfers en berekeningen en om die reden is op 28 juni 2022 aan de Algemene Rekenkamer om een actualisatie van deze cijfers en berekeningen tot en met 2021 gevraagd.[5] Op 27 september 2022 werd het rapport *Actualisatie scenario's aardgasbaten*

4 Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10.
5 Kamerstuk II 2021/22, 35561, nr. 4.

1966-2021 door de Algemene Rekenkamer aan de Tweede Kamer aangeboden.[6] De resultaten van het rapport zijn betrokken bij het onderzoek van de commissie. De commissie spreekt haar waardering uit voor de dialoog en kennisuitwisseling die heeft plaatsgevonden met de Algemene Rekenkamer en voor het onderzoekswerk dat de Algemene Rekenkamer heeft verricht.

X.5 Kwaliteitsborging

Klankbordgroep
De enquêtecommissie werkte gedurende het onderzoek met een klankbordgroep. De klankbordgroep diende als waarborg voor de kwaliteit van het onderzoek en als vertrouwelijke gesprekspartner van de commissie, zonder dat de klankbordgroep verantwoordelijkheid draagt voor de werkzaamheden van de commissie. De klankbordgroep en de commissie kwamen op 13 december 2021, 30 mei 2022, 5 december 2022 en 16 januari 2023 bijeen. Dat was respectievelijk na het dossieronderzoek, na de besloten voorgesprekken, na de openbare verhoren en tweemaal tijdens de schrijffase ten behoeve van het rapport. Bij alle bijeenkomsten lagen de tussentijdse en interne verslagen en teksten van de commissie voor ter bespreking.

De klankbordgroep bestond uit zes leden met ieder eigen expertise en kennis over verschillende aspecten van de gaswinning:
- Prof. dr. C.C. (Carla) van Baalen – Hoogleraar parlementaire geschiedenis Radboud Universiteit Nijmegen;
- M. (Margriet) Brandsma – journalist;
- Prof. mr. dr. H.E. (Herman) Bröring – Hoogleraar bestuursrecht Rijksuniversiteit Groningen;
- Prof. dr. M.L.A. (Michel) Dückers – Bijzonder hoogleraar Crises, Veiligheid en Gezondheid Rijksuniversiteit Groningen;
- Dr. R. (Rob) Govers – Universitair hoofddocent Tektonofysica Universiteit Utrecht;
- Prof. dr. ir. D.M.J. (David) Smeulders – Hoogleraar energiesystemen Technische Universiteit Eindhoven.

De commissie ziet de bijeenkomsten met de klankbordgroep als een waardevolle bijdrage aan het onderzoek. De klankbordgroep heeft expertise van buiten ingebracht in het onderzoeksproces van de commissie. Door de multidisciplinaire samenstelling van de klankbordgroep werd kennis en feedback op evenwichtige wijze aan de commissie overgebracht.

6 Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064.

Leden van de klankbordgroep van de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen. Van links naar rechts: Rob Govers, Margriet Brandsma, Carla van Baalen, Herman Bröring, Michel Dückers en David Smeulders.

Inzage

Teneinde feitelijke onjuistheden tijdig te herstellen hebben een aantal actoren inzage verkregen in conceptdelen van het rapport. Het betreft de conceptteksten met feitelijke beschrijvingen zonder passages die conclusies, reflecties, oordelen, bevindingen en aanbevelingen van de commissie bevatten. De volgende actoren hebben inzage verkregen in de teksten van de boeken 2 tot en met 5 van het rapport, ontdaan van de genoemde passages: het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, het ministerie van Financiën en het ministerie van Algemene Zaken; Staatstoezicht op de Mijnen, de Nationaal Coördinator Groningen, het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut en het Instituut Mijnbouwschade Groningen. De volgende actoren is met het oog op technische aspecten eveneens inzage aangeboden voor een feitelijke correctieronde ten behoeve van de boeken 2 tot en met 5 van het rapport: EBN, ExxonMobil, GasTerra, Gasunie, Gasunie Transport Services, provincie Groningen, NAM en Shell. De inzage vond onder voorwaarde van geheimhouding plaats in het Kamergebouw in januari 2023 door medewerkers van deze instanties onder toezicht van medewerkers van de Tweede Kamer. Door middel van beoordelingsformulieren konden medewerkers van de inzage-actoren suggesties ter verbetering doorgeven. De commissie heeft de suggesties beoordeeld en in een aantal gevallen feitelijke en technische verbeteringen doorgevoerd.

Ambtelijke meeleesronde
In het zomerreces van 2022 hebben enkele ambtenaren van de Dienst Analyse en Onderzoek van de Tweede Kamer een extra analyseslag gemaakt op specifieke onderdelen van het onderzoek. Ook hebben ambtenaren van de Griffies Commissie, de Dienst Analyse en Onderzoek en Bureau Wetgeving van de Tweede Kamer vanwege hun ervaring met het doen van parlementair onderzoek, in het kerstreces van 2022-2023 conceptteksten van het rapport gelezen en van nuttige feedback voorzien. Tot slot hebben Petra Jeroense, Elja Dekker en Ton van Ginkel van de Dienst Verslag en Redactie bijgedragen aan de eindredactie. De commissie dankt hen voor hun inspanningen.

Externe ondersteuning
In aanloop naar de besloten voorgesprekken en openbare verhoren werd de commissie bijgestaan door verhoortrainers M. (Maria) Leijten en R. (Roeland) Kooijmans. De commissie werd in het kader van de interpretatie van de 403-verklaring juridisch geadviseerd door mevrouw mr. M. (Marjolein) Dieperink van AKD advocaten. De commissie spreekt haar dank uit naar deze externe adviseurs voor hun advies en inzet.

X.6 Onderzoeksperiode

In het eerdergenoemde onderzoeksvoorstel[7] voor de enquêtecommissie zijn het startpunt en het eindpunt van de onderzoeksperiode helder omschreven: "*De gehele onderzoeksperiode beslaat het moment tussen de vondst van het aardgas in Slochteren in 1959 en het moment waarop de Eerste Kamer de wettelijke verankering van de versterkingsoperatie aanvaardt*." Deze wettelijke verankering is nader geduid als de goedkeuring van de Wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen (Kamerstuk 35 603). Ook is opgenomen dat de commissie actuele ontwikkelingen die plaatsvinden na afloop van de onderzoeksperiode betrekt in haar onderzoek.

Ten tijde van het opstellen van het onderzoeksvoorstel werd rekening gehouden met goedkeuring van de Tijdelijke wet Groningen rond de zomer van 2021. De wetsbehandeling liep echter door tijdens de schrijffase van het rapport, mede doordat het wetsvoorstel in de Eerste Kamer is aangehouden in afwachting van een aangekondigde novelle. Daarmee kwam de methodologische vraag aan de orde welke einddatum de enquêtecommissie hanteert voor haar onderzoeksperiode. Om geen onnodige beperking aan het onderzoek op te leggen maar wel voldoende ruimte te hebben om verdieping te vinden waar nodig, heeft de commissie besloten de periode van mei 1959 tot en met februari 2021 diepgaand te onderzoeken met een nadruk op de jaren vanaf 2010, vanaf februari 2021 tot en met juli 2022 vorderingen te doen en ontwikkelingen nauwgezet te volgen en vanaf juli 2022 ontwikkelingen met name met het oog op de te formuleren aanbevelingen te monitoren. Deze keuze stelde de commissie in staat over recente gebeurtenissen vorderingen te doen, zoals gebeurde ten aanzien van notulen van de ministerraad, de uitvoering van de Subsidieregeling Verbetering en Verduurzaming Groningen en de vertrouwelijke onderhandelingsinzet van de Staat bij de start van onderhandelingen met Shell en ExxonMobil.

7 Kamerstuk II 2020/21, 35561, nr. 2.

X.7 Onderzoek in tijden van corona

Het onderzoek van de enquêtecommissie vond voor een groot gedeelte plaats tijdens de coronapandemie. Al bij de start van haar werkzaamheden vonden de sollicitatiegesprekken in het kader van de werving van onderzoekers digitaal plaats en in fysieke ruimtes waar eenieder anderhalve meter afstand tot elkaar kon bewaren. Gedurende de twee jaar die het onderzoek besloeg, is door de staf met regelmaat thuisgewerkt en vergaderde de commissie vrijwel altijd in een hybride vergaderopstelling.

Tijdens werkbezoeken heeft de commissie de geldende coronamaatregelen zorgvuldig in acht genomen en daar ook haar voordeel mee gedaan. Als gevolg van de maatregelen is de commissie opgesplitst in twee of drietallen die keukentafelgesprekken in klein verband voerden. Op die manier heeft de commissie haar oor te luisteren gelegd bij een groot aantal gedupeerden en betrokkenen verspreid over het gehele gebied waar de problematiek speelt.

In de aanloop naar de besloten voorgesprekken in januari en februari 2022 liepen de besmettingscijfers op. Om de voortgang van de besloten voorgesprekken op verantwoorde wijze te borgen zijn maatregelen getroffen om besmetting te voorkomen. In de zaal waar de voorgesprekken plaatsvonden zijn luchtreinigers geplaatst in aanvulling op de mechanische ventilatie die reeds in de zaal aanwezig was. Ook is de zaal tweemaal per dag natuurlijk gelucht, voorzag de tafelopstelling in ruim anderhalve meter afstand tussen personen en is gebruikgemaakt van aanvullende plexiglazen schermen. Bij verplaatsing gebruikten de commissieleden en staf mondmaskers van het type FFP2 en de zitplaatsen en tafel werden bij iedere wisseling gedesinfecteerd. Zowel de genodigden als commissie- en stafleden kregen voorafgaand aan de besloten voorgesprekken zelftesten uitgereikt voor vrijwillig maar aangeraden gebruik. Er hebben zich tijdens de besloten voorgesprekken geen coronabesmettingen voorgedaan. Eén besloten voorgesprek moest verplaatst worden omdat de genodigde vooraf had aangegeven positief te testen. Alle andere besloten voorgesprekken hebben volgens planning plaatsgevonden.

Ten tijde van de openbare verhoren in juni tot en met oktober 2022 waren de beperkte maatregelen opgeheven en kon de commissie in een reguliere opstelling en werkwijze verhoren afnemen. Er was een coronaplan B opgesteld in geval toch beperkende maatregelen zouden worden opgelegd, maar dit plan is niet toegepast. De commissie stelt met tevredenheid vast dat alle openbare verhoren volgens planning hebben plaatsgevonden en dat zich in die periode wederom geen besmettingen hebben voorgedaan.

X.8 Ervaringen met de Wet op de parlementaire enquête 2008

Bijstandsverlening
Op grond van de Wet op de parlementaire enquête 2008 (Wpe 2008) is het een genodigde toegestaan om zich te laten bijstaan door een bijstandsverlener tijdens een besloten voorgesprek. De commissie onderschrijft dit recht als een grondrecht. Naar het oordeel van de commissie dient de bijstandsverlener de genodigde bij te staan in het besloten voorgesprek. Dit is ook in de geest van de Wpe 2008. De commissie heeft in de praktijk echter gezien dat de bijstandsverlening niet uitsluitend een vrije keuze van de genodigde is geweest, maar dat de werkgever ook een belang had bij het verlenen van bijstand. Ook merkte de commissie op dat

vaak dezelfde persoon als bijstandsverlener optrad. Enerzijds biedt dit de werkgever de gelegenheid toe te zien op de verklaringen van de werknemer tegenover de enquêtecommissie, anderzijds doet de werkgever via deze bijstandsverlener bij meerdere besloten voorgesprekken kennis op over het onderzoek van de enquêtecommissie in een vertrouwelijke fase van het onderzoek. Hierbij speelt ook mee dat de werkgever in het belang van de reputatie en beeldvorming van diens organisatie handelt. Dit belang staat niet zelden op gespannen voet met het belang van waarheidsvinding. Voorgaande parlementaire enquêtecommissies, zoals die over Woningcorporaties en over de Fyra, hebben vergelijkbare ervaringen met de figuur van bijstandsverlening. De commissie beveelt volgende enquêtecommissies aan om in de uitnodigingsbrief voor besloten voorgesprekken helder het zuivere doel van de bijstandsverlening te omschrijven en aan te geven dat het niet gewenst is dat een bijstandsverlener bij meerdere gesprekken bijstand verleent. Verder beveelt de enquêtecommissie aan om bij een volgende herziening van de Wpe 2008 het doel van de bijstand helder en zuiver te omschrijven.

Medewerking door buitenlandse personen
Net als bij de recentere parlementaire enquêtes naar woningcorporaties en Fyra heeft het onderzoek naar de Groningse gaswinning een internationale dimensie. Bedrijven in de olie- en gasindustrie opereren in een internationale context en zijn in het buitenland gevestigd, net als de personen die deze bedrijven aansturen. De Wpe 2008 geeft de commissie geen mogelijkheden om medewerking van buitenlandse personen af te dwingen. Dat heeft zij ervaren toen zij een uitnodiging voor een besloten voorgesprek verzond aan de voormalige directeur van Esso Nederland/ExxonMobil Benelux Country Manager (Joost van Roost) en toen zij aan dezelfde persoon een oproep voor een openbaar verhoor stuurde. Door zijn Belgisch staatsburgerschap kon hij deelname weigeren, hetgeen de commissie betreurt. De commissie is van mening dat ook personen die in het buitenland woonachtig zijn en besluiten nemen met gevolgen in Nederland, de morele plicht hebben mee te werken aan een parlementaire enquête. Gezien het feit dat op vele gebieden internationalisering plaatsvindt, waardoor buitenlandse natuurlijke personen werkzaam kunnen zijn (geweest) in Nederland, doch hier geen verblijf houden, acht de commissie het van belang aandacht aan deze kwestie te schenken.

Praktische werkafspraken
De enquêtecommissie aardgaswinning Groningen heeft met de minister van Economische Zaken en Klimaat werkafspraken gemaakt die zien op praktische aangelegenheden (zie bijlage 9 in boek 5). De commissie heeft geen bezwaar tegen het maken van praktische werkafspraken, maar merkt wel op dat de inhoud van de afspraken gelijk is aan de inhoud van de Wpe 2008 en de Regeling parlementair en extern onderzoek, en dat deze voor het overige in lijn is met de logische en gebruikelijke werkwijze van enquêtecommissies. De waarde van het maken van praktische werkafspraken is daarmee relatief. De commissie hecht eraan dit op te merken, omdat zij in de praktijk heeft gemerkt dat het ministerie van Economische Zaken en Klimaat het maken van praktische werkafspraken als voorwaarde leek te zien voor het doen van leveringen aan de enquêtecommissie. In de Regeling parlementair en extern onderzoek is opgenomen dat een enquêtecommissie nadere afspraken kan maken. De commissie beschouwt dit niet als een verplichting, en ook niet als een voorwaarde voor het doen van leveringen. Die vallen onder de medewerkingsplicht en vorderingsbevoegdheid die voortvloeien uit de Wpe 2008.

Eigenstandige bevoegdheid bij leveringen
De commissie heeft bij het doen van vorderingen van documenten en inlichtingen bewuste keuzes gemaakt ten aanzien van de actor aan wie deze vordering was gericht. Zo heeft de commissie de minister van Economische Zaken en Klimaat en de inspecteur-generaal van het Staatstoezicht op de Mijnen separate vorderingen gestuurd. Voor de commissie en voor SodM was dit een uitgemaakte zaak gezien de geconstateerde spanning tussen beide organisaties in de geschiedenis van de Groningse gaswinning en gezien de onafhankelijke taken van een toezichthouder. Het ministerie van Economische Zaken en Klimaat gaf echter aan dat het SodM als organisatie ressorteert onder zijn ministeriële verantwoordelijkheid.

Vanuit die verantwoordelijkheid verwachtte het ministerie dat de vordering aan SodM door de enquêtecommissie in afschrift aan het ministerie zou zijn verzonden. Ook verwachtte het ministerie met SodM te kunnen samenwerken over de inhoud van de levering aan de commissie. Beide zijn niet in het belang van de waarheidsvinding.

Het is de kern van de onderzoekswerkzaamheden van een enquêtecommissie dat actoren eigenstandig informatie aanleveren en niet onderling afstemmen over de inhoud en de wijze waarop informatie aan de commissie wordt verstrekt. Dat is in het hiervoor beschreven geval van SodM uiteindelijk ook niet gebeurd. De enquêtecommissie beveelt aan om bij een eventuele herziening van de Wpe 2008 een artikel op te nemen dat de eigenstandige verantwoordelijkheid van actoren regelt en waarin is bepaald dat actoren alleen kunnen afstemmen over de inhoud van de vordering en de levering indien dit expliciet met goedkeuren van de enquêtecommissie geschiedt.

De samenstelling van een enquêtecommissie
De Wpe 2008 bevat een algemene bepaling over de samenstelling van een enquêtecommissie. Daarin is omschreven dat de Kamer de leden uit haar midden benoemt en dat de Kamer een lid – al dan niet op zijn verzoek – kan ontslaan in zijn hoedanigheid van lid van de commissie. Het valt de commissie op dat in de Wpe 2008 noch in de Regeling parlementair en extern onderzoek noch in het reglement van orde is vastgelegd dat het iedere fractie vrijstaat om met één Kamerlid deel te nemen aan de enquêtecommissie. Bij de enquêtecommissie aardgaswinning Groningen hebben zich op dit vlak geen problemen voorgedaan, maar met het oog op de toekomst zou het goed zijn om dit historische gebruik bij een volgende aanpassing van het reglement van orde van de Kamer te verankeren. Daarbij zou de Kamer er tevens verstandig aan doen vast te leggen dat fracties bij de instelling van een enquêtecommissie een Kamerlid aandragen voor deelname aan de enquête. Op die manier is geborgd dat fracties niet tussentijds Kamerleden voor deelname afvaardigen, verkiezingen daargelaten. De commissie doet daarbij de suggestie om tevens op te nemen dat de Voorzitter van de Kamer net als bij andere commissies besluit over de samenstelling, zodat deze kan toezien op een juiste naleving.

Bijlage 1
Discoursanalyse aardgaswinning Groningen

DISCOURSANALYSE AARDGASWINNING GRONINGEN
1959-2022

Jan Willem Brouwer

Jonne Harmsma

Alexander van Kessel

Lennert Savenije

Lennart Steenbergen

Nijmegen, juni 2022

Verantwoording en opbouw

Op verzoek van de Tweede Kamer der Staten-Generaal onderzocht een vijftal historici, verbonden aan het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (CPG), ten behoeve van de parlementaire enquêtecommissie Aardgaswinning Groningen (PEAG) de 'vertogen' die een rol speelden tijdens de geschiedenis van de gaswinning. Het onderzoek richtte zich op twee sporen: de maatschappelijke discussie – zoals die zich manifesteerde in de media – en het politiek-bestuurlijke debat – dat vooral tot uitdrukking kwam in de Tweede Kamer, maar ook in de noordelijke Provinciale Staten en de door de aardbevingen getroffen gemeenten.

Vanuit de veronderstelling dat beide discussies nauw met elkaar verknoopt waren, is besloten ze geïntegreerd te beschrijven en analyseren. Leidend waren daarbij de volgende vragen: Hoe zijn de voornaamste ontwikkelingen en kantelmomenten in het aardgasdossier ervaren – zowel nationaal als in het Noorden? Welke sentimenten hadden de overhand en hoe ontwikkelden zich die? Hoe reageerden politiek en bestuur daar weer op? Welke 'frames' en welke taal domineerden? Wat was de rol van klokkenluiders?

De discoursanalyse is chronologisch opgebouwd. Een korte proloog beschrijft de eerste kwarteeuw na de ontdekking van het gasveld bij Slochteren. In de navolgende vier hoofdstukken worden bovengenoemde vragen beantwoord. Hoofdstuk 1 begint bij de viering van 25 jaar 'Slochteren' in 1984 en eindigt als het kabinet steunmaatregelen aan het Noorden stopt en de provincie Groningen als 'normale' provincie gaat behandelen. Het tweede hoofdstuk (2005-2012) sluit af met de aardbeving bij Huizinge. Hoofdstuk 3 valt min of meer samen met het ministerschap van Henk Kamp op Economische Zaken (2012-2017) en begint met 'Huizinge', gevolgd door het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen – ogenschijnlijk een evidente *game changer* in het aardgaswinningsdossier. Het vierde hoofdstuk, over de jaren 2017-2022, beschrijft de periode vanaf het aantreden van Eric Wiebes op EZ en eindigt met de onverwachte wending die veroorzaakt werd door de Russische inval in Oekraïne. In een afsluitende beschouwing ('Concluderend') worden de hoofdlijnen samengevat.

De analyse is in belangrijke mate gebaseerd op onderzoek in kranten, zowel nationale als regionale. Deze bevatten – ook al omdat daarin niet alleen politici en bestuurders aan het woord kwamen maar ook de inwoners van de getroffen gebieden – relevante informatie over zowel de politiek-bestuurlijke als de maatschappelijke invalshoek. Van de regionale dagbladen was het *Nieuwsblad van het Noorden*, dat in 2002 met het *Groninger Dagblad* en de *Asser Courant* fuseerde in het *Dagblad van het Noorden*, een aangewezen bron. Bij het personderzoek waren de zoekmachines www.delpher.nl, Nexis Uni en dekrantvantoen.nl (waarin de noordelijke kranten zijn opgenomen) zeer behulpzaam. Voor de analyse van het parlementaire perspectief is gebruik gemaakt van Handelingen en Kamerstukken. Aanvullende informatie werd ingewonnen in secundaire literatuur.

De bronvermeldingen zijn verwerkt in eindnoten; aanvullende inhoudelijke informatie die ter vergroting van de leesbaarheid buiten de hoofdtekst is gebleven, is terug te vinden in voetnoten.

Alexander van Kessel

Dominante discoursen in de aardgaswinningsgeschiedenis

Uit navolgende hoofdstukken zal blijken dat de vertogen (of discoursen: in dit rapport worden beide begrippen als synoniemen door elkaar gebruikt) op verschillende momenten opkomen en korte of langere tijd dominant zijn (of een tijdlang zelfs een algehele consensus verwoorden), maar ook weer naar de achtergrond lijken te verdwijnen, of een tegendiscours oproepen. Vaak spelen daarbij 'externe' gebeurtenissen, zoals aardbevingen (Huizinge, augustus 2012), rapporten en adviezen van onderzoeksinstituten (bijvoorbeeld van het Staatstoezicht op de Mijnen, januari 2013) of gebeurtenissen in de wereldpolitiek (Russische inval in Oekraïne, februari 2022) een rol.

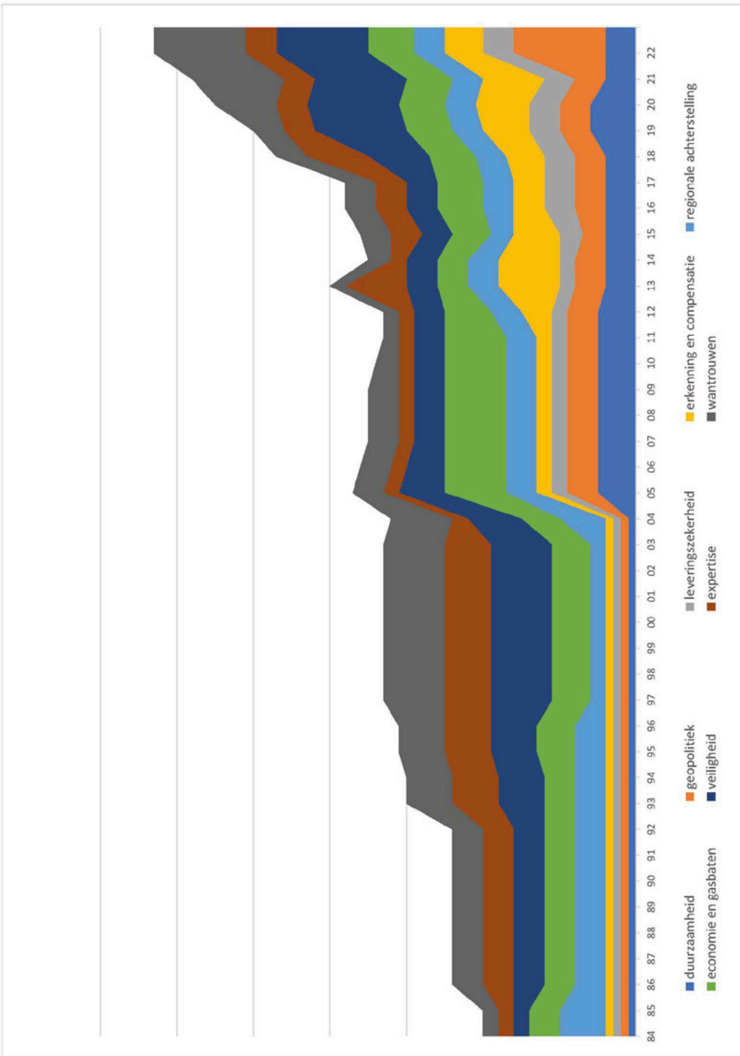
Vanaf de ontdekking van het aardgasveld bij Slochteren in 1959 zouden de volgende vertogen onderscheiden kunnen worden. Ze manifesteerden zich in de loop van de tijd min of meer volgtijdelijk voor het eerst.[i]

- Economie en gasbaten: de vondst van aardgas in Groningen werd in eerste instantie vooral vertaald in financieel-economische termen. Dat vertoog bleef vervolgens lange tijd (tot 2013) domineren.
- Leveringszekerheid: vervolgens leidde het aanwenden van het aardgas als energiebron voor consumenten in binnen- en buitenland tot verplichtingen; dit speelt tot op de dag van vandaag.
- Veiligheid, gekoppeld aan schade: al midden jaren zestig wordt door klokkenluiders gesteld dat de gaswinning niet zonder gevolgen voor de Groningse bodem kan blijven (schade ten gevolge van bodemdaling).
- Expertise: het Rijk en de NAM zetten deskundigen (met name het KNMI) in om tegengeluiden van deze klokkenluiders te weerspreken.
- Geopolitiek: voor het eerst ten tijde van de eerste oliecrisis (1973), maar meer nog na 2000, speelde de aardgasvoorraad een strategische rol in de internationale positionering van Nederland.
- Regionale achterstelling: eveneens vanaf midden jaren zestig klonken er in het Noorden geluiden dat de provincies waar het gas gewonnen werd ook moesten profiteren van de opbrengsten daarvan.
- Duurzaamheid (en milieu): de vaststelling, rond 1970, dat fossiele energiebronnen eindig zijn en het aanboren ervan potentieel schadelijk was voor het milieu, bleef een betekenisvol maar zelden dominant vertoog.
- Erkenning en compensatie: de Groningers moesten lange tijd strijd leveren voor de erkenning van de geleden schade (fysiek, later ook immaterieel) en vervolgens om deze schade gecompenseerd te krijgen.
- Wantrouwen: omdat erkenning en compensatie lang uitbleven, groeide het wantrouwen bij de Groningers ten opzichte van het Rijk en de NAM. Toen de erkenning er eenmaal was, hadden de getroffen Groningers de indruk dat Rijk en (vooral) NAM probeerden onder beloften en toezeggingen uit te komen; dat versterkte het wantrouwen weer.

Sterk tentatief, en zonder pretentie van getalsmatige precisie, zou de ontwikkeling in de proportionele verhouding tussen de vertogen voor de periode vanaf het midden van de jaren tachtig – die in de analyse de nadruk heeft – als volgt grafisch en geabstraheerd kunnen worden weergegeven. De oplopende lijnen impliceren hier tevens de in zijn algemeenheid toenemende aandacht voor het aardgasdossier in de media.[ii]

---

[i] Zie ook de Proloog.
[ii] Met dank aan CPG-medewerker Lotte Lentes, die deze grafische weergave heeft ontworpen.

84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
00
01
02
03
04
05
06
07
08
09
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
duurzaamheid
economie en gasbaten
geopolitiek
veiligheid
leveringszekerheid
expertise
erkenning en compensatie
wantrouwen
regionale achterstelling

Sleutelmomenten:

1986 Aardbeving Assen (2,8 op de schaal van Richter)
1993 BOA-rapportage: vaststelling dat gaswinning leidt tot aardbevingsrisico
1995 Fonds Economische Structuurversterking (FES), marktwerking en liberalisering energiemarkt
1997 Aardbeving bij Roswinkel (3,4)
2003 Aardbeving bij Bedum (3,0)
2004 *Pieken in de Delta*
2004 Motie-Atsma: pleidooi voor prioriteit project Energy Valley
2005 Brief minister Brinkhorst over energiebeleid, introductie van de 'gasrotonde'
2006 Aardbeving Westeremden en Loppersum (3,5)
2006 Overeenkomst over deelname North Stream 1 en 2
2008 Motie-Ten Hoopen ter ondersteuning van het gasrotondebeleid
2009 Jubileum 50 jaar Slochteren
2009 Oprichting Groninger Bodem Beweging
2012 Aardbeving Huizinge (3,6)
2012 Henk Kamp wordt minister van Economische Zaken
2013 Advies Staatstoezicht op de Mijnen om gaswinning terug te brengen
2013 Aardbeving bij Zandeweer (3,2)
2014 Gasbesluit, akkoord 'Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen'
2014 Russische annexatie Krim en de MH17-ramp
2015 Terugschroeven gaswinning in Groningen
2015 Rapport Onderzoeksraad voor Veiligheid: veiligheid van Groningen was geen prioriteit
2015 Benoeming Hans Alders tot Nationaal Coördinator Groningen
2015 Klimaatconferentie in Parijs
2017 Aantreden kabinet-Rutte III, Wiebes wordt minister van Economische Zaken
2017 Raad van State vernietigt gasbesluit
2018 Aardbeving Zeerijp (3,4)
2018 Besluit: gaswinning gaat naar nul
2018 Wiebes legt versterkingsoperatie tijdelijk stil; Hans Alders stapt op als NCG
2018 Nationaal Programma Groningen: investeringen door het Rijk in Groningen
2019 Tweede Kamer besluit tot instelling Parlementaire Enquête Aardgaswinning Groningen
2019 Aardbeving Westerwijtwerd (3,4)
2019 Duurzame waterstofplannen en Europees Just Transition Fund (JTF)
2020 Toeslagenaffaire
2021 Hoge gasprijzen
2022 Kamerbrief Blok met daarin de suggestie dat mogelijk meer gas gewonnen moet worden
2022 'Loketscene'
2022 Russische inval in Oekraïne

Proloog: 1959-1984

Het zwaartepunt in het onderzoek naar de politiek-bestuurlijke en publieke vertogen ten aanzien van de gaswinning in Groningen ligt op de periode na 1984 en dan vooral op de jaren 2012-2022. De meeste 'vertogen' die in deze analyse aan de orde komen, speelden niettemin vanaf het begin van de aardgaswinning een rol.

Na de ontdekking van het gasveld bij Slochteren op 22 juli 1959 bleef de omvang en betekenis ervan enige tijd onduidelijk. Toen dat beeld na terloopse mededelingen van de Belgische Europarlementariër Victor Leemans midden oktober 1960 scherper werd en de verwachting was dat de opbrengst potentieel enorm zou kunnen zijn, draaide de aardgaswinning lange tijd vooral om de (sociaal)economische impact: er ontstond een discours waarin aardgas als een majeure bron van inkomsten en een stimulans voor de werkgelegenheid en de concurrentiepositie van Nederland werd gezien. Er was sprake van een euforische stemming.[1] Discussie ontstond vervolgens al snel over de vraag bij wie de revenuen terecht zouden moeten komen. Minister van Economische Zaken J.W. de Pous (CHU) kwam na onderhandelingen met de NAM in 1962 tot afspraken over een publiek-private samenwerking. De gaswinning begon vervolgens effectief in 1963.[2] De oppositie vroeg zich al kort hierna af of er wel goed onderhandeld was door de minister. Eind 1964 dreigde de PvdA al met een parlementaire enquête naar de door het Rijk met de Nederlandse Aardoliemaatschappij (NAM) – eigendom van Shell en ExxonMobil – afgesloten contracten.[iii] Die waren onvoordelig voor het Rijk, zo meende de PvdA. De inkomsten uit de winning zouden vooral aan de Nederlandse samenleving moeten toevallen, niet ook aan de multinationals.[3]

In 1969 incasseerde de Nederlandse regering de eerste opbrengsten, toen nog slechts 1 % van de inkomsten van de overheid. Dat percentage zou snel oplopen.[4] Tot begin jaren zeventig was de opvatting dat het gebruik van aardgas als energiebron een overgangsfase betrof: kernenergie leek de toekomst te hebben. De aardgasvoorraad moest dan ook zo snel mogelijk te gelde gemaakt worden. In de jaren zeventig en tachtig (toen de gasprijzen stegen met de olieprijzen) diende de verkoop van het aardgas vooral om de Nederlandse schatkist te spekken en begrotingstekorten te dichten. Toen eind jaren zeventig en in de jaren tachtig de risico's van kernenergiewinning bleken (ongevallen in Harrisburg in 1979, Tsjernobyl in 1986), nam het belang van aardgas als energiebron andermaal toe.

Een ander, meer praktisch vertoog dat snel opkwam betrof de levering van het aardgas aan de gebruikers, zowel in binnen- als buitenland. In de jaren zestig moest daartoe een infrastructuur worden aangelegd, waartoe het Rijk de Nederlandse Gasunie oprichtte. Vervolgens moesten de NAM en de overheid de continuïteit van de levering garanderen, waardoor de Nederlanders er ook in koude winters warmpjes zouden bijzitten. Hier deed het vertoog van de leveringszekerheid zijn intrede. Het leidde soms tot ongemakkelijke besluiten. Zo zou in 1994 het demissionaire kabinet-Lubbers III de provincie Drenthe een 'aanwijzing' geven waarmee het regionale verzet tegen de gasopslag bij Langelo werd doorbroken.[iv] Voorop stond 'een betrouwbare en toereikende aardgasvoorziening voor de bedrijven en huishoudens in Nederland én voor de contractpartners van de Gasunie, ook tijdens de winterkoude', waardoor de 'benodigde technische voorzieningen zonodig op gezag van het kabinet tot stand dienen te komen'.[5]

Deze twee vertogen – economisch nut en energieleveringszekerheid – blijven tot op de dag van vandaag van belang. Toch werd al in oktober 1962 ook voor het eerst aandacht gevraagd voor de mogelijke negatieve fysieke gevolgen van de gaswinning voor Groningen, waarmee zich een discours van veiligheid en potentieel negatieve gevolgen van de gaswinning

[iii] Het parlementaire enquêtemiddel is tussen 1887 en 1983 slechts eenmaal ingezet, voor een onderzoek naar het regeringsbeleid tijdens WO II.

[iv] Opmerkelijk genoeg werd Margreeth de Boer, die zich als commissaris der koningin van Drenthe tegen de gasopslag had verzet, op 22 augustus de nieuwe minister van VROM en daarmee verantwoordelijk voor het besluit. Overigens stond de provincie Groningen steeds positief tegenover de plannen voor ondergrondse gasopslag. Hakkenes, *Gas*, p. 174-180.

ontwikkelde. Het uit Groningen afkomstige ARP-Kamerlid A.W. Biewenga bevroeg toen minister van Economische Zaken De Pous tijdens het debat over diens ‘aardgasnota’ over het gevaar van bodemverzakking.[6] Het vertrouwelijk onderzoek dat de NAM vervolgens verrichtte (en dat opleverde dat sprake kon zijn van een meter bodemdaling), verdween jarenlang in een la. Daar kwam het pas weer uit toen D’66-Kamerlid Jan Terlouw eind 1971 Kamervragen stelde over de aansprakelijkheid van een eventuele ‘aardverzakking’ in Groningen.[7] De Groningse ingenieur W.A.B. Meiborg had in november 1963 gewezen op de veiligheidsrisico’s in de regio als gevolg van bodemverzakking, die veroorzaakt werd door gaswinning. De NAM bagatelliseerde publiekelijk de risico’s – hoewel ze dus wist dat ze reëel waren.[8] Pas veel later ontstonden, in de woorden van de economisch-sociaal historicus Erwin Karel, de ‘twee parallelle werelden van de gaswinning’: de door de overheid gekoesterde enorme opbrengsten enerzijds, en de verslechterende ‘ecologische werkelijkheid’. Pas na de aardbeving in Huizinge zou de Tweede Kamer kritischer worden op de aardgaswinning.[9]

Ondertussen kreeg sinds eind jaren zestig een ander discours, dat van milieu en duurzaamheid, vorm. De Club van Rome (*Grenzen aan de groei*, 1972) waarschuwde onder meer voor de eindigheid van de voorraad fossiele brandstoffen en riep op tot het begrenzen van energieconsumptie en economische groei. Het leidde begin jaren zeventig tot de eerste protesten over de milieueffecten van de boringen.[10] D’66 stelde Kamervragen over de gevolgen van de winning van aardgas en aardolie voor de natuur in het Waddengebied.[11]

Vanaf het moment dat de economische betekenis van het Groningse gasveld duidelijk was, klonken zowel in het Noorden zelf als in Den Haag pleidooien om de regio meer te laten profiteren van de daar aanwezige bodemschatten. Het beeld werd gecreëerd dat het Noorden werd achtergesteld en als een ‘wingewest’ werd gezien door de rest van Nederland. In april 1963 ontlokte de weigerachtige houding van de Gasunie om het hoofdkantoor te vestigen in Groningen een fel protest in het Noorden. Uiteindelijk zwichtte de Gasunie. Een fel bepleiter van de Groningse zaak was vanaf het begin van de jaren zeventig de communist Fré Meis. Hij eiste dat de aardgasbaten allereerst ten goede kwamen aan het Noorden. Als Kamerlid had Meis in de jaren 1972-1977 ook een nationaal podium. De steun voor Meis’ volkscongressen was echter gering.[12] Het (nog) radicalere geluid van de Grönneger Bond (1974-1987), die streefde naar onafhankelijkheid van Groningen, kreeg evenmin voet aan de grond.[13]

Hierop volgde al snel de opkomst van het beeld van de onbetrouwbare rijksoverheid – met op de achtergrond de industriële zwaargewicht NAM. Beloften van de nationale politiek aan het Noorden dat de regio zou meeprofiteren van de daar gewonnen bodemschatten, werden niet of onvoldoende ingelost. Het eerste voorbeeld hiervan was het kabinet-Den Uyl. Nadat de progressieve partijen (PvdA, D’66 en PPR) in de aanloop naar de verkiezingen van 1972 met beloften in het verkiezingsprogramma *Keerpunt ’72* verwachtingen had gewekt in het Noorden, kwam daar weinig van terecht toen zij eenmaal met de ‘smalle marges’ van de politiek werden geconfronteerd. De aardgasbaten kwamen ten nutte van – bijvoorbeeld – de bouw van een dure afsluitbare waterkering in de Oosterschelde.[14] Aan het beeld van een onbetrouwbare overheid droeg ook bij de bagatellisering van de risico’s van de bodemdaling, waarbij de overheid zich gesteund wist door de onderzoeken van het KNMI.[15] Het fenomeen van onderzoek door experts zou ook in latere fasen van het debat over de aardgaswinning een rol spelen.

In de jaren zeventig werd tevens een geopolitiek discours van belang waarin gas, dat in steeds grotere hoeveelheden werd verkocht aan het buitenland, een rol kreeg in energie- en geopolitiek. Toen Nederland eind oktober 1973 als gevolg van haar steun aan Israël in de Jom Kipoer-oorlog bedreigd werd met een olieboycot door de OPEC-landen, diende het aardgas als buffer.[16] Het leidde volgens sommige analyses deels tot het einde van de algehele euforie rond aardgas: de energieprijzen stegen (waar de staatskas dan weer van profiteerde) en het besef groeide dat zuinigheid geboden was.[17] Anderen menen echter dat de euforie pas eindigde in 1986, met de aardbeving bij Assen.[18] In die interpretatie kon de viering van 25 jaar ‘Slochteren’, in 1984, onverminderd feestelijk zijn.

1. 1984-2005: Van wingewest tot hele gewone regio

Door Jonne Harmsma

In het politiek-maatschappelijke debat over gaswinning in deze periode was het economische discours van financiële baten, werkgelegenheid en spin-off voor Nederland en de regio dominant. Dat gold ook voor de berichtgeving in landelijke en regionale kranten en de beleidsbepaling van nationale en regionale overheden. Het leidde vanaf midden jaren negentig tot een vertoog van marktwerking en liberalisering, waarbij de ambitie om als land binnen de Europese markt een spilfunctie als 'gashandelaar' te blijven vervullen steeds belangrijker werd. De belangrijkste verandering lag in deze periode elders, namelijk in het spanningsveld waar het dominante discours over gaswinning, vertolkt door bestuurders, politici en experts voor het eerst serieus werd uitgedaagd door klokkenluiders en burgers die aandacht vroegen voor veiligheid en risico's. Ook het discours van achterstelling speelt in deze jaren een centrale rol, maar kwam in het gedrang toen het regionaal economisch beleid werd afgebouwd en Groningen voortaan als een gewone regio werd benaderd.

Vanaf het midden van de jaren tachtig stonden klokkenluiders op die aandacht vroegen voor de negatieve gevolgen van de gaswinning, zoals bodemdaling en aardbevingen. In beide gevallen draaide de discussie eerst om het bewijzen van een causaal verband en in tweede instantie om de mogelijkheid van schade door deze verschijnselen. Klokkenluiders zoals het Drentse Statenlid Meent van der Sluis (PvdA), het Friese gemeenteraadslid Jan van der Baan (Fryske Nasjonale Partij, FNP) en hun actiegroep Willem Beton stuitten op een 'gesloten front' bestaande uit de NAM, EZ, bestuurders, rijksinstanties als het KNMI, de Rijksgeologische Dienst (RGD), het SodM en wetenschappers. Toen deze dominante actoren rond 1991-1993 erkenden dat gaswinning tot aardbevingen kon leiden, namen zij opnieuw stelling: het zou 'in alle gevallen' om lichte bevingen gaan met een minimale kans op schade. Een discours van expertise botste op een discours van wantrouwen waarmee de klokkenluiders de objectiviteit en onafhankelijkheid van betrokken instanties juist in twijfel trokken.

Op lokaal niveau ontstond bovendien onrust en onveiligheid na reeksen van aardbevingen (Roswinkel 1997, Bedum 2003). De NAM, deskundigen en bestuurders kwamen met hun discours van expertise (voor het eerst) tegenover burgers te staan. Op informatieavonden werden gedupeerden overladen met 'technische uiteenzettingen, grafieken en statistieken'. De deskundigen hadden weinig oog voor de realiteit van de schade en gevoelens van onveiligheid. De bestaande schadeprocedure verliep stroperig en werd in hoge mate door de NAM geregisseerd. Via enkele Kamerleden drong de onvrede ook door in Den Haag, waarna de discussie over veiligheid en de rechtspositie van de burger zich toespitste op de nieuwe Mijnwet van 2002: moest de bewijslast worden omgekeerd, zodat mijnbouwbedrijven moesten bewijzen dat er geen schade was ontstaan door de bevingen die het gevolg waren van de gaswinning – in plaats van andersom, zoals tot dan het geval was? Uiteindelijk zette een Kamermeerderheid deze stap niet. De periode eindigde met een reeks bevingen in Groningen (2003) en de aankondiging dat de 'Langmangelden' (een in 1998 overeengekomen rijkssteunregeling voor het Noorden om achterstanden weg te werken) beëindigd zouden worden. Met de nota *Pieken in de Delta* (2004) zette het kabinet in op sterke regio's en sectoren. Ook werd het Noorden tot een hele gewone regio omgedoopt. Daarmee vlamde de tegenstelling op tussen het vertoog van achterstelling – met Groningen als 'wingewest' – en het tegenvertoog van kansen dat zich verzette tegen 'de hand ophouden' en het 'Calimerodenken' in het Noorden.

1.1 Klokkenluiders tegenover experts: Van ontkennen naar nuanceren

Hoewel de viering van 25 jaar 'Slochteren' in 1984 nog een 'feest zonder wanklank' was, liet de NAM de provincie Groningen twee weken later weten dat er fors meer bodemdaling zou optreden dan verwacht.[19] Die mededeling wekte wantrouwen bij de provincie en in de pers en

was landelijk nieuws.[20] De provincie eiste nader onderzoek; Kamerlid Piet Blauw (VVD) vroeg of er een 'uniforme regeling' voor burgers nodig was in geval van schade. Volgens minister van Verkeer en Waterstaat (V&W) Neelie Smit-Kroes (VVD) werkte de bestaande regeling, met een provinciaal fonds beheerd door de NAM en de provincie echter 'genoegzaam'.[21] Terwijl vergoedingen voor sluizen, gemalen, bruggen en havens voor de NAM in de loop der jaren een 'doodnormale kostenpost' werden, bleek de realiteit voor particulieren weerbarstiger: aan burgers werd door de commissie nauwelijks uitgekeerd.[22]

Bodemdaling verliep volgens de NAM 'geleidelijk', 'gelijkmatig' en 'schotelvormig', waardoor schade aan gebouwen onmogelijk was. Het 'onafhankelijke onderzoek' waarop de provincie bij monde van gedeputeerde Johan Remkes (VVD) aandrong, bekrachtigde dit.[23] De conclusies werden in Friesland en Drenthe bekritiseerd door klokkenluiders. FNP'er Van der Baan uit Grouw en PvdA-Statenlid Van der Sluis speelden hierbij hoofdrollen. De 'geleidelijke' en 'schotelvormige' bodemdaling waarop de NAM hamerde, waren volgens Van der Sluis 'niet meer dan een theorie, een geloof'.[24] De kritiek drong via zijn partijgenoot Kees Zijlstra, met wie Van der Sluis samenwerkte, ook door in Den Haag. In 1989 stelde het Kamerlid tweemaal vragen over bodemdaling in het Noorden, daarbij verwijzend naar Van der Sluis. De pers omschreef het tweetal als Don Quichot en Sancho Panza, die streden tegen het machtige gasbolwerk.[25]

De opeenvolgende ministers van EZ in de kabinetten-Lubbers II en III, Rudolf de Korte (1986-1989) en Koos Andriessen (1989-1994), herhaalden dat bodemdaling 'zeer geleidelijk en schotelvormig' verliep en wezen op andere oorzaken dan de gaswinning. Ook verwierp EZ de omkering van de bewijslast, waarop Zijlstra aandrong. Het zou niet stroken 'met de algemene opzet van het Nederlandse rechtsstelsel' – een argument dat het ministerie ook bij de herziening van de Mijnwet zou inzetten.[26]

Vanaf de eerste officieel geregistreerde aardbeving bij Assen, in 1986, voerde Van der Sluis ook de strijd aan om erkenning van het verband tussen gaswinning en bevingen. De winning van gas was immers 'de enige belangrijke verandering in de ondergrond, die hier de laatste honderden jaren heeft plaatsgevonden'. NAM-woordvoerder Frank Duut noemde het echter 'flauwekul' en verwees de suggestie 'naar het rijk der fabelen'.[27] PvdA-Kamerleden Zijlstra en Henk Knol stelden in januari 1987 vragen aan minister Kroes, maar deze antwoordde dat een verband met gaswinning 'niet voor de hand' lag.[28] Tot en met de periode 1990-1993 bleven de NAM en de opeenvolgende ministers van EZ en V&W iedere causaliteit ontkennen, waarbij NAM-woordvoerder Duut Van der Sluis ook persoonlijk aanviel. Ook regionale bestuurders, onder wie Remkes, lieten zich neerbuigend over deze 'willekeurige burger' uit. In de Groningse Staten weigerde Remkes op de verhalen van de 'profeet' Van der Sluis te reageren. Een pleidooi voor een onderzoek naar een mogelijk verband tussen gaswinning en aardbevingen wees hij in 1988 en 1989 vastbesloten af.[29]

Het tij begon echter langzaam te keren. Nieuwe bevingen kregen flink aandacht in de regionale en landelijke pers en klokkenluider Van der Sluis bleef zeer actief. In antwoord op Kamervragen van Zijlstra en zijn partijgenoot Henk Vos over de aardbevingen bij Assen (1986), Hooghalen (1987) en Purmerend (1989) erkende minister van EZ Koos Andriessen (CDA) dat een 'eenduidige verklaring' niet voorhanden was. Ook overwoog de minister nu 'een nader multidisciplinair onderzoek' naar de relatie met gaswinning.[30] Het verband werd in feite aangetoond toen deskundigen van het Massachussetts Institute of Technology (MIT) in het voorjaar van 1990 in een rapport over de bodemdalingscijfers van de NAM ongevraagd wezen op de kans op lichte aardbevingen. Deze zouden geen schade veroorzaken en de kans op een beving van magnitude 3 of groter was 'uiterst onwaarschijnlijk', maar werd niet helemaal uitgesloten.[31] Enkele maanden later gaven EZ en V&W opdracht tot een officieel onderzoek, uit te voeren door SodM, KNMI en RGD in de Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen (BOA). Na een reeks nieuwe bevingen in Drenthe stelde de BOA in 1992 in een tussenrapportage vast dat gaswinning inderdaad tot aardbevingen leidde. Wel tekende zich een nieuwe stellingname af die in deze periode dominant werd: bevingen door gaswinning waren mogelijk maar zouden altijd licht zijn en konden eigenlijk geen schade veroorzaken. Of, zoals het eindrapport van de BOA uit 1993 vermeldt: dat 'zelfs in het ongunstigste geval [er] slechts een kleine kans bestaat op lichte schade in een beperkt gebied rond het epicentrum'.[32] De eerste

voorafschaduwing hiervan was overigens terug te voeren tot 1988 toen NAM-directeur Nico van Dijk in de *Drentse en Asser Courant* schreef dat gaswinning 'in theorie' tot 'zettingsverschijnselen' (oftewel bevingen) zou kunnen leiden. Ieder verband met scheurvorming in huizen kon 'in de Nederlandse geologische situatie [echter] volledig worden ontzenuwd'. Ondanks deze stellingname ging NAM-woordvoerder Duut nog jarenlang door met het ontkennen van het verband tussen gaswinning en aardbevingen.[33]

Voorbeelden van deze nieuwe stellingname zijn vanaf deze periode legio. Het KNMI wees gaswinning nu vaker als oorzaak aan voor aardbevingen, maar nuanceerde tegelijkertijd de effecten. Het zou een 'kleinschalig probleem' blijven. Het ging volgens de NAM altijd om 'uiterst beperkte trillingen' die 'geen enkele schade opleveren'. Het bedrijf weigerde over 'aardbevingen' of een 'aardbevingsgebied' te spreken. Ook wetenschappers zoals de Utrechtse geofysicus A.M.H. Nolet trokken nu weliswaar de 'logische' conclusie dat gaswinning tot bevingen kan leiden, maar verklaarde dat de enige schadepost 'bestaat uit belastinggeld, dat is besteed om de aantijgingen van Van der Sluis te weerleggen'.[34] Ook minister Andriessen onderstreepte na publicatie van het BOA-rapport richting de Kamer dat 'in alle gevallen' de 'uitstraling van de seismische energie in de vorm van trillingen in grootte orde 10.000 maal kleiner [zal zijn] dan die van de Roermond-aardbeving van 13 april 1992'.[35]

1994 was het jaar waarin snel meer aardbevingen plaatsvonden in het Noorden, niet alleen in Drenthe maar ook in Groningen en Noord-Holland. Hoewel de BOA een jaar eerder het verband met gaswinning had vastgesteld, werd deze conclusie niet overgenomen voor de bevingen elders. Voor wat betreft de regio-Loppersum moesten eerst gedurende twee jaar seismologische metingen plaatsvinden, waarna *eventueel* nieuw onderzoek overwogen kon worden.[36] Het provinciebestuur legde zich daarbij neer.[37] De bestuurlijke reactie verschilde sowieso van de wijze waarop de burgemeesters van Alkmaar, Bergen en Schoorl reageerden na de bevingen van 1994. Terwijl de Noord-Hollandse bestuurders meteen de alarmklok luidden, opriepen de gaswinning tijdelijk dan wel permanent te stoppen, EZ om een schadefonds vroegen en spoedoverleg met betrokken instanties voerden, bleef dit alles in het Noorden achterwege. De autoriteiten opereerden daar 'uiterst terughoudend', zoals journalist Piter Bergstra van het *Nieuwsblad van het Noorden* (*NvhN*) vaststelde. Een ander 'frappant verschil' was volgens de journalist de grote aandacht van de landelijke pers voor de bevingen in Noord-Holland in verhouding tot die in het Noorden.[38] Dat verschil is inderdaad terug te zien: waar de bevingen in het Noorden voor het BOA-rapport relatief veel aandacht kregen van de landelijke pers, was in deze periode vooral sprake van beperkte, signalerende krantenberichten. Een ander verschil dat Bergstra en ook Van der Sluis signaleerden tussen Noord-Holland en het Noorden betrof de schadeafhandeling: terwijl het olie- en gasbedrijf Amoco in Noord-Holland ruimhartig uitkeerde, traineerde de NAM.[39]

1.2 Voedingsbodem voor wantrouwen: 'undergroundlobby' en 'informatiemonopolie'

In het Noorden ontstond al in de jaren tachtig een netwerk van regionale actiegroepen en klokkenluiders, dat vooral in de regionale pers de nodige aandacht kreeg. Publiciteit was het 'enige wapen', aldus FNP'er Van der Baan.[40] Naast het signaleren van de negatieve gevolgen van gaswinning (bodemdaling en aardbevingen), uitten de klokkenluiders zich ook steeds kritischer over de gesloten houding van de NAM, de stilte van bestuurders en de afwijzende reactie van deskundigen. De klokkenluiders wezen op de grote belangen die op het spel stond en de onderlinge banden tussen de betrokken partijen. Zo ontstond een vertoog van wantrouwen tegenover de overheid, rijksinstellingen zoals het KNMI en de NAM zelf. In 1988 sprak Van der Sluis in Grouw op een door Van der Baan georganiseerde forumavond over een 'politiek van geheimhouding': de kaarten van ondergrondse breuksystemen waren geheim, berichtgeving was minimaal en *worstcasescenario's* kregen geen aandacht.[41]

Van der Sluis en Van der Baan richtten in 1989 samen met de Groningse agrariër Ceus Wolthuis de Noordelijke Overleggroep Bodemdaling en Bodemtrillingen (Willem Beton) op. Zij vonden een gesloten front van betrokken partijen, deskundigen en bestuurders tegenover zich.

Toen Van der Sluis naar aanleiding van zijn publicatie *Aardbevingen in Noord-Nederland* (1989)[v] op een bijeenkomst van het Koninklijk Nederlands Geologisch Mijnbouwkundig Genootschap (KNGMG) sprak, heerste daar 'zo nu en dan een hilarische stemming'. Desondanks schetste Van der Sluis onverstoorbaar twee mogelijkheden: 'Je kunt het onderzoeken of je kunt je afsluiten voor de signalen van de bevolking'.[42] De onmacht van burgers kwam ook tijdens de boekpresentatie zelf ter sprake: 'We kunnen niets bewijzen, zelfs niet dat wij niet gek waren op het moment dat we aardtrillingen voelden. Maar door het werk van Van der Sluis kunnen onze klachten nu niet meer zonder meer aan de kant geschoven worden.'[43]

De conclusies van het BOA-rapport leidden tot nieuwe kritiek op de rol van experts. Dat de NAM 'economische motieven' had om elk verband in alle toonaarden te ontkennen, was te verklaren, maar het KNMI had volgens seismoloog Bernard Dost 'in het allereerste begin minder stellig moeten reageren'.[44] Daar sloot de Utrechtse geoloog Olaf Schuiling zich bij aan.[45] Schuiling en een handvol critici richtten in 1993 het Onafhankelijk Geologen Platform (OGP)[vi] op, dat geen weerklank ondervond van officiële zijde.[46] Het OGP noemde de conclusie van het BOA-rapport dat in het 'ongunstigste geval' slechts een kleine kans op lichte schade bestond voorbarig, terwijl de voorspelling dat de kans op aardbevingen van 3.3 op de schaal van Richter 'verwaarloosbaar' klein was, al gauw achterhaald was. De 'pot van aardgasbaten' werd volgens het OGP bovendien voor van alles gebruikt, 'behalve voor onderzoek naar de problematiek die gepaard gaat met de aardgaswinning'.[47]

Ook enkele journalisten schreven kritisch over het 'front van de gevestigde geologie' en de 'schizofrene' situatie waarbij de NAM als 'informatiemonopolist' essentiële gegevens aanleverde voor onderzoek, beleid en toezicht.[48] Dat stelde ook een politica uit Emmen: 'de kennis is hun monopolie'.[49] Zowel het OGP als Van der Sluis uitte vanuit deze constatering kritiek op het onderzoek van het BOA en andere commissies die zich over ondergrondse kwesties bogen.[50] Niet 'onafhankelijke, open onderzoekshypotheses' maar 'beleidsverdediging' stond centraal.[51] Als voorzitter van Willem Beton sprak Van der Sluis in 1996 over een 'undergroundlobby': een netwerk bestaande uit olie-, gas- en mijnbouwbedrijven dat invloed op de politiek uitoefende via sleutelfiguren op 'machtsknooppunten' bij EZ, SodM, RGD en het KNMI.[52] In zijn boek *Dutch drowning system* (1997) beschreef Van der Sluis 'jarenlange misleiding door olie/gasmaatschappijen, de landelijke overheid en hun adviserende beleidsondersteunende en wetenschappelijke instanties'.[53] Stopzetting van de gaswinning streefde Van der Sluis niet na. Hij richtte zich op een goede schaderegeling die 'niet te krenterig' was en op de omkering van de bewijslast.[54]

1.3 Burger tegenover NAM, experts en politiek

Toen na 1993 een reeks aardbevingen tot schademeldingen leidde, werden de getroffenen geconfronteerd met de officiële stellingname dat door gaswinning geïnduceerde aardbevingen niet tot schade konden leiden. Deze houding zorgde in het Drentse Roswinkel tussen 1996 en 2000 en in Loppersum in 2003 voor onrust over veiligheid, onvrede over afhandeling van schade, machteloosheid en wantrouwen. Uitgangspunt was de regeling waarbij een door de NAM uitgekozen 'architectenbureau' de schadeclaims van burgers beoordeelde. Een voorstel van het OGP om een onafhankelijke rol te spelen, kwam in 1995 niet van de grond.[55] Druk vanuit de noordelijke provinciebesturen leidde dat jaar wel tot een kleine aanpassing: 'Net als tot nu toe blijft de NAM een bouwbureau van eigen keuze sturen om de schade te beoordelen [...] Nieuw is echter dat het bedrijf bereid is de helft van de kosten van een tegenonderzoek op zich te nemen.' De regionale pers reageerde hier hoopvol op. 'Een principiële stap vooruit', aldus het *NvhN*. 'Na

[v] De aanbiedingsfolder van dit boek verstuurde Van der Sluis aan alle Drentse en Groningse Statenleden, gemeentes en alle Kamerleden.

[vi] Bij de oprichting bestond het OGP uit zes leden: O. Schuiling, H. Roest, P. van der Gaag, H. Dronkert, L.M.U.J. van Straaten en F. van den Berg. In mei 1995 trad Roest terug omdat hij 'te weinig resultaat' zag en problemen met financiering van wetenschappelijk onderzoek door derde partijen ondervond zodra 'het woord Platform viel'.

jaren soebatten is er eindelijk een fatsoenlijke schaderegeling voor burgers,' meldde ook *Trouw*.[56] Dit herhaalde zich in 1997 en 2000, toen kleine veranderingen werden aangekondigd, maar de afhandeling van claims vervolgens moeizaam bleef verlopen. Volgens gedupeerden in Roswinkel was het nog altijd een 'lijdensweg', veroorzaakt door 'vertragen, vertragen, vertragen' vanuit de NAM.[57]

NAM-woordvoerder Duut positioneerde zichzelf daarbij in een slachtofferrol. De 'zogenaamde' claims waren veelal vals, er zat 'mos' in scheuren en eisers waren 'querulanten', waarvoor de politiek bovendien gemakkelijk zwichtte: 'Het is om gek van te worden. Maar ach, met dat onrecht leren we na dertig jaar gaswinning zo langzamerhand leven.'[58] In 1997 kende de NAM een eerste claim vanwege aardbevingsschade toe, op basis van 'het voordeel van de twijfel'. De NAM wilde geen 'ongewenste precedenten scheppen' en sprak over een 'zuivere' omgang met burgers en 'rechtvaardig' beleid.[59] In februari 1997 trof een nieuwe aardbeving Roswinkel, met een kracht van 3,4 op de schaal van Richter, de zwaarste tot dan toe in het Noorden[vii] en precies de maximale magnitude die volgens het KNMI mogelijk was. Vele schadeclaims volgden, waardoor de NAM een tweede bureau moest inschakelen. Het tweede bedrijf kende vervolgens veel meer claims toe, waarna de NAM zich gedwongen zag alle claims opnieuw te laten beoordelen door het meest 'bevingsgezinde' bureau.[60] Het *NvhN* sprak over een 'keerpunt', daarbij refererend aan de Brent Spar-affaire die een mentaliteitsverandering bij moederbedrijf Shell teweeg had gebracht.[61]

Naar aanleiding van de zware beving van 1997 vond in Roswinkel een informatieavond plaats, waar het KNMI ondanks ruim 200 claims ontkende dat er schade kon ontstaan. De emoties liepen hoog op. Deskundigen van het KNMI en de NAM toonden vele 'tekeningen en grafieken', maar een wethouder laakte hun gebrek aan 'empathie'.[62] Dit herhaalde zich in 2003 in Loppersum na een reeks van aardbevingen daar. Terwijl Groningers stoom afbliezen, spraken over 'emotionele schade, de slapeloze nachten' en er een diepe frustratie naar boven kwam, werden zij overladen met 'technische uiteenzettingen, grafieken en statistieken'. De NAM-woordvoerder sprak steeds over 'trillingen'. Geruststellingen en beloften van de NAM en de in 1999 opgerichte Technische Commissie Bodembeweging (TCBB) over schadevergoeding werden niet geloofd. Burgemeester Albert Rodenboog van Loppersum merkte 'dat er veel onrust bestaat onder de bevolking'.[63] Noord-Nederland was 'in rep er roer', hetgeen journalist Piter Bergstra deed terugdenken aan de 'taaie' strijd van de in 2000 overleden Van der Sluis.[64] Hoewel de journalist veel aandacht aan het bevingendossier besteedde, was de teneur in het *DvhN* niet onverdeeld negatief tegenover de NAM. Zo kwamen in het economiekatern vooral de zegeningen van gaswinning aan bod.[viii] Ook schreef de krant in mei 2004 over een 'ruim vergoedingenbeleid' van de NAM. In zowel het *DvhN* als *NRC Handelsblad* verklaarde een schade-onderzoeker dat 'tachtig procent' van de schadeclaims ongefundeerd was en 'gebaseerd op emoties'.[65]

Eerder had Hans Wijers (D66), minister van EZ in het eerste kabinet-Kok, na Kamervragen van PvdA en RPF de wijze waarop met claims werd omgegaan voldoende geoordeeld en de mogelijkheid van 'cumulatieve schade' ontkend. Evenmin zag Wijers een rol weggelegd voor het OGP, want onafhankelijke kennis werd immers bij het KNMI opgebouwd. Wel werd de maximale magnitude van aardbevingen ten gevolge van gaswinning bijgesteld naar 3,8.[66] In Roswinkel richtten bewoners de Vereniging van Gedupeerden Olie- en Gaswinning (VGOG) op, waarna de discussie zich toespitste op de omkering van bewijslast in de nieuwe Mijnwet, die in 1998 in voorbereiding was. De drie noordelijke provincies pleitten net als de actiegroep Willem Beton, FNP en jurist J.M. van Dunné voor een situatie waarbij de NAM moest bewijzen dat schade *niet* door gaswinning veroorzaakt was. De VGOG bepleitte dit ook bij de nieuwe minister van EZ, Annemarie Jorritsma (VVD). Een Kamermeerderheid leek voor te zijn. Het CDA twijfelde nog, de VVD wilde de bewijslast laten zoals die was. EZ en de NAM waren echter fel tegen wijziging.[67] Jorritsma zegde toe het wetsontwerp van haar voorganger Wijers

---

[vii] Ter illustratie: De aardbeving bij Roermond op 13 april 1992 had een kracht van 5,8 op de schaal van Richter.
[viii] Dit kwam vooral naar voren uit de artikelen van Henk Wollerich, die ook meeschreef aan *Onzichtbaar goud. De betekenis van 50 jaar aardgas voor Nederland* (Groningen 2009), verschenen in opdracht van GasTerra in de serie 'De wereld van aardgas'.

tegen het licht te houden en 'de belangen van alle betrokkenen' nogmaals zorgvuldig tegen elkaar af te wegen.[68]

Vanwege de 'onrust in de samenleving' en de vele vragen in de Tweede Kamer vroeg de minister advies van de TCBB, waarna de taken van deze commissie in het najaar werden uitgebreid tot het beoordelen van claims van burgers die vastliepen bij de NAM. Deze stap kon rekenen op 'brede steun' in de Kamercommissie en de minister besloot niet te wachten op invoering van de nieuwe Mijnwet. Overigens bleef het reguliere deel van het schadetraject in de nieuwe procedure onveranderd.[69] In deze periode kreeg Jorritsma van het *NvhN* een rapportcijfer 6, waarbij niet aan de mijnbouwproblematiek werd gerefereerd maar alleen aan haar bijdrage aan deregulering, marktwerking en economische groei.[70] Het liet zien dat de onrust lokaal was en verre van dominant in berichtgeving en oordeelsvorming. De VGOG was kritisch: 'we blijven gewoon in de oude situatie zitten'.[71] Bij schadeafhandeling bleef de NAM 'vertragen, vertragen, vertragen' en in arren moede schikten veel burgers.[72] Toch ging een Kamermeerderheid in maart 2002 vanwege de nieuwe regeling overstag: de omkering van bewijslast was nu 'absoluut overbodig', aldus D66, dat geen steun gaf aan een daartoe strekkend amendement van Kamerlid Tineke Witteveen (PvdA). Volgens Witteveen moest de regeling beter, 'zeker gelet op de mening van de mensen die het aangaat'. Ze zag omkering van bewijslast als 'sluitstuk van de rechtsbescherming van de burger' die zich ten opzichte van mijnbouwbedrijven 'in een volstrekt ongelijkwaardige positie' bevond waar het ging om de bewijsvoering over de geleden schade. Minister Jorritsma ontraadde het voorstel van Witteveen 'krachtig' en zette niet de burgers maar de bedrijven centraal: de negatieve bewijsplicht waarmee zij opgezadeld zouden worden viel 'nauwelijks te leveren'.[73] Later zou blijken dat de TCBB tot 2014 nauwelijks schadeclaims toekende.[74]

1.4 Het kabinet keert zich af: Groningen moet het zelf gaan doen

De reeks aardbevingen in Groningen in 2003 viel samen met een ommekeer in het regionaal economisch beleid. Nadat eind 2003 afscheid werd genomen van de 'Noordenkorting' voor klein- en grootverbruikers, kondigde het kabinet-Balkenende II medio 2004 de beëindiging van de Langmansteun aan. Daarmee was – vanuit Gronings perspectief – 'de strijd om de gasbaten' weer terug bij af.[75] Daar kwam een (dreigende) beperking van het Waddenfonds, ingesteld ter compensatie van gaswinning op de Waddenzee, overheen.[76] Het Noorden werd 'belazerd', aldus Geert Wolters, PvdA-wethouder in Noordenveld.[77] In een 'ruzieachtig welles-nietes sfeertje' stond het vertoog van regionale achterstelling lijnrecht tegenover een discours van macro-economisch beleid, de Nederlandse concurrentiepositie en kansen voor de regio, waarbij Groningen zich niet moest verliezen in 'zieligheidsdenken'. Zo vond de Groningse gedeputeerde J. Boertjens (VVD) dat de Groningers niet meteen moesten 'gaan janken' na vervelend nieuws.[78]

Dat geluid was in het Noorden lange tijd ondergeschikt, maar wel hoorbaar, vooral binnen de VVD en in het bedrijfsleven. Daartegenover stond het discours van achterstelling, dat in de jaren zeventig en tachtig naar voren was gebracht door Fré Meis en later onder de aandacht werd gebracht door actiegroepen als Willem Beton en Fryske Aksje (FRA), die aandrongen op meer financieel voordeel voor het Noorden. Dit deden ook regionale partijen als de FNP en de Groningse splinters Nieuw Forum (1997), De Groningers (1998), de Onafhankelijke Politieke Partij Groningen (OPPG, 1999) en de Partij voor het Noorden (PvhN, 2002). Herhaaldelijk pleitten ook bestuurders voor een 'vindplaatsvoordeel'.[ix] Het regionaal economisch beleid kreeg in deze periode landelijk minder aandacht.[79]

Onder invloed van de verminderde economische steun aan de regio was vanaf 1984 het vertoog van regionale achterstelling vrij dominant, wat geaccentueerd werd doordat het Groningse bruto regionaal product vanwege de gaswinning in deze periode zo hoog scoorde dat het Noorden niet in aanmerking kwam voor Europese steun.[80] Het discours van achterstelling

---

[ix] Zoals de Groningse commissaris van de koningin Henk Vonhoff (VVD) in 1984, de Drentse Staten in 1985, de Groninger Staten en de Groningse burgemeester Hans Ouwerkerk (PvdA) in 1993 en de drie noordelijke provincies samen in 1994 tijdens de kabinetsformatie.

kreeg de wind in de zeilen toen de commissie-Langman in 1997 op aandringen van de Kamer rapporteerde over de positie van Noord-Nederland. Puntig schreef de commissievoorzitter, voormalig minister van Economische Zaken (1971-1973) en bankier Harry Langman, dat het 'opmerkelijk is dat de "motor van onze nationale welvaart", de Randstad, kennelijk onvoldoende toegevoegde waarde voor de overheid genereert om de investeringen aldaar te financieren,' en dat Betuwelijn en Maasvlakte met aardgasbaten uit het Fonds Economische Structuurversterking (FES) werden betaald. Dit in 1995 ingestelde fonds was bedoeld om 'ondergronds' kapitaal in 'bovengronds' kapitaal om te zetten, aldus minister Wijers. Zoveel mogelijk gas moest zo snel mogelijk opgepompt worden. 'De contante waarde van binnenlands verbruik op een later tijdstip (na het jaar 2030) is immers lager dan die van export in de komende jaren.' De minister verlengde dan ook meteen de exportcontracten, waarna *NRC Handelsblad* schreef over Nederlandse 'exportdrang', passend binnen het dominante discours van macro-economische voordelen van gaswinning.[81] Dezelfde argumentatie kwam ook in het debat over gaswinning in het Waddengebied naar voren, waarnaar in deze periode veel meer politieke aandacht uitging dan naar de aardbevingsproblematiek. In het debat over wel of niet winnen van Waddengas werd – net als bij de discussie over het wel of niet aanleggen van de ondergrondse gasopslag bij Langelo – ook het argument van leveringszekerheid in koude winters gebruikt.[82] Overigens stroomden de aardgasbaten in deze jaren niet alleen naar het FES; zij werden in de jaren tachtig en negentig ook gebruikt om de overheidsschuld te verminderen. Uit het fonds vloeide echter nauwelijks geld voor 'bovengronds kapitaal' naar het Noorden.[83] Als de noordelijke provincies om middelen vroegen, schreef Langman in 1997, 'constateren Haagse politici dat het Noorden nu eens op moet houden de hand op te houden'.[84] Het rapport van Langman inspireerde tot een nieuw regionaal stimuleringsbeleid dat vorm kreeg in *Kompas voor het Noorden* (1999).[85]

In 2004 nam staatssecretaris Karien van Gennip (CDA) met de nota *Pieken in de Delta* weer afstand van het Langmanbeleid.[86] Het kabinet-Balkenende II koos ervoor om sterke regio's en rendabele sectoren te steunen. 'De regio's moeten het nu zelf doen,' verklaarde Van Gennip. 'We moeten ons niet langer met achterstanden bezighouden, maar met kansen.' Als het goed ging met de Randstad, zou het Noorden ook profiteren.[87] Groningen was een hele gewone regio, vond ook VROM-minister Sybilla Dekker (VVD): 'de wegen zijn toch prima?'. Dat het Noorden recht zou hebben op een groter deel van de aardgasbaten wees ze krachtig van de hand. 'Dat is een merkwaardige redering. De aardgasbaten zijn duidelijk een nationaal belang. Dat is van te voren ook zo afgesproken.'[88] Het kabinetsbesluit leidde tot flink verzet in het Noorden, met op 1 september 2004 een protestmeeting in Martiniplaza en op 15 september een bezoek van 150 'boze' Noordelijke bestuurders aan de Kamercommissie van EZ, waar zij de behandeling van de nota van Van Gennip bijwoonden en een petitie overhandigden.[89] 'Beschaafd' protest, aldus de *Leeuwarder Courant*. 'Ze zijn bang op gevoelige tenen in Den Haag te trappen en voor nog meer schade te zorgen, als dat al mogelijk is.'[90] Uiteindelijk wilde een Kamermeerderheid van VVD, CDA en D66 dat er toch meer geld naar het Noorden ging, maar alleen voor vernieuwende industriële activiteiten zoals Energy Valley, hetgeen paste bij de door EZ ingeslagen weg. Het *Dagblad van het Noorden* (*DvhN*) sprak van een 'wisseltruc'.[91]

1.5 Een nieuwe tijdgeest: gewenning en grote ambities

Na de aardbevingen van 2003 keerde de rust rond Loppersum in 2004 terug. De vaststelling door het SodM dat het aantal aardbevingen in Noord-Nederland meer dan verdubbelde, leidde niet tot nieuwe onrust.[92] Deskundigen noemden de reeks bevingen van een jaar eerder 'toeval'. Het KNMI was zelfs tevreden: 'ze maken de statistieken weer kloppend'.[93] Vanaf dit moment leek een vorm van gewenning te ontstaan. Er verscheen een brochure met uitleg over de schadeprocedure. Steeds dominanter werden de economische en geopolitieke vertogen. Met de Derde Energienota (1995) van het eerste kabinet-Kok waren marktwerking en liberalisering doelstellingen van het elektriciteits- en gasbeleid geworden. Het kabinet begon zich op 'grotere ambities' te richten: als 'handelaar' moest de Gasunie uitgroeien tot spil van een geliberaliseerde Europese energiemarkt. Een 'strategisch contract' tussen Gasunie en de Russische aardgasgigant

Gazprom volgde in 1997.[94] Dit alles moest ook aan Groningen kansen bieden als toekomstige '*hub*' van kennis over energie en gaswinning. De eerste samenwerking tussen Gasunie, Gazprom en de Rijksuniversiteit Groningen startte in 2002. In 2003 werd het concept 'Energy Valley' gelanceerd, waarmee Noord-Nederland moest uitgroeien tot 'een strategische schakel op de internationale energiemarkt'.[95] Al gauw was er 'geen bijeenkomst in het Noorden of die twee woorden vallen'.[96] Het motto was: 'Energy Valley leeft'.[97] Voor veiligheid, de risico's van gaswinning en de burger was in dit nieuwe, al snel dominante vertoog van economische en internationale kansen geen plaats.

2.
2005-2012: De tijdelijke dominantie van het macro-economisch discours en het discours van duurzaamheid

Door Jan Willem Brouwer

Twee grote projecten domineerden in de jaren 2005-2012 het politiek-maatschappelijk debat over energie: de ‘gasrotonde’ en ‘Energy Valley’. Die twee zorgden ervoor dat het macro-economisch discours en het discours van duurzaamheid in deze jaren dominant waren.[x] Zorgen over de veiligheid en de achterstelling van het Noorden speelden wel een rol, maar op de achtergrond.

Over ‘Energy Valley’ in de volgende paragraaf meer. Nu eerst de koerswijziging in het nationale energiebeleid: de gasrotonde.

2.1 Groningen als gasrotonde

De ambities rondom de liberalisering en internationalisering van de gasmarkt mondden in 2005 uit in het plan om van Nederland een ‘gasrotonde’ te maken. In die periode werd duidelijk dat de Groningse gasvoorraad eindig was; de verwachting was dat Nederland vanaf 2025 meer gas zou importeren dan exporteren. Het was daarom tijd de koers te verleggen. Nederland moest een internationaal knooppunt worden van de infrastructuur voor de tijdelijke opslag en doorvoer van gas, voornamelijk uit Rusland en Noorwegen. Met die doorvoer en opslag, met de kennisontwikkeling op basis van de aanwezige hoogwaardige infrastructuur en met verbindingen met de Europese gasmarkten kon veel geld worden verdiend.[98]

In mei 2005 ontvouwde minister van Economische Zaken Laurens Jan Brinkhorst (D66) in een brief aan de Tweede Kamer voor het eerst de ambitie om van Nederland een ‘gasrotonde’ te maken ‘ten behoeve van de Noordwest Europese markt’.[99] In juni 2008 omschreef zijn opvolger Maria van der Hoeven (CDA) het project als ‘een icoon’ van het Nederlandse energiebeleid (‘een internationale *hub*, vergelijkbaar met de haven van Rotterdam en luchthaven Schiphol’).[100]

Rusland – met zijn gigantische gasreserves waarvan Europa in de 21ste eeuw voor een groot deel van afhankelijk zou blijven – speelde een belangrijke rol in de nieuwe strategie. De betrekkingen tussen de Gasunie en Gazprom dateerden al van het begin van de jaren 1990. In 2001 stroomde het eerste Russische gas Nederland binnen.[101] Na het gasconflict tussen Rusland en Oekraïne, begin 2006, werden de geopolitieke aspecten van deze relatie duidelijk. De wederzijdse belangen waren echter te groot om tot problemen te kunnen leiden, aldus de Gasunie in januari 2006. Rusland gold immers als een betrouwbare leverancier. Bovendien was de angst groot dat er andere kapers op de kust waren in de internationale gasmarkt.[102]

Een belangrijke stap in de ontwikkeling van de gasrotonde werd in november 2007 gezet toen de Gasunie, samen met Gazprom en twee Duitse partijen, lid werd van het consortium ‘Nord Stream’. Het betrof een wederzijdse deelneming in de aan te leggen gaspijpleiding door de Baltische Zee en in de pijplijn Balgzand-Bacton die Nederland zou verbinden met het Verenigd Koninkrijk. ‘Dit is een belangrijke overeenkomst omdat er een groeiende Europese vraag naar

---

[x] Een opmerking vooraf over de mediaberichtgeving in 2005-2012. Uiteraard berichtten de Noordelijke media in deze periode meer en vaker over de (problemen rond) gaswinning dan de nationale pers, maar inhoudelijk lijkt er geen verschil te zijn geweest. Zowel de regionale als de nationale dagbladen schonken aandacht aan de hoofdthema’s: de ommezwaai in het energiebeleid (de gasrotonde); het Energy Valley-project; de toenemende bevingen (met een piek in 2006-Westeremden/Loppersum en in 2012-Huizinge) – inclusief het beeld dat die bevingen er nu eenmaal bij hoorden; de groeiende onvrede over de schade-afhandeling door de NAM en (pas vanaf begin 2013) de omslag naar de risico’s van de bevingen. Opvallend was bijvoorbeeld de eenheid van toon en inhoud in de artikelenserie van *NRC Handelsblad* in juni 2009 over vijftig jaar gaswinning en het themanummer dat het *DvhN* hieraan wijdde in mei 2009.

gas is en dit extra volume in belangrijke mate uit Rusland afkomstig zal zijn', aldus minister-president Jan Peter Balkenende (CDA) in een brief aan de Kamer. Balkenende was in Moskou samen met president Vladimir Poetin aanwezig geweest bij de ondertekening van de overeenkomst. Met deze verbintenis versterkte Nederland 'onze functie als gas-rotonde voor Noord-West Europa'.[103]

De gasrotonde-ambitie had de steun van het parlement. In oktober 2008 nam de Tweede Kamer de motie-Ten Hoopen (CDA) aan die het kabinet ('nu ook andere landen op deze positie azen') opriep 'stevige maatregelen' te nemen om uit te groeien tot gasrotonde, 'zodat die de bijdragen van de gaswinning aan ons bnp en werkgelegenheid kan overnemen'. Een interessante kanttekening was dat Nederland volgens de Kamer eenzijdig afhankelijk dreigde te worden van Russisch gas. De motie-Ten Hoopen drong er daarom ook op aan dat het kabinet zich minder op het Russische gasbedrijf Gazprom en meer op andere landen moest richten.[104]

In november 2011 werd de eerste van de twee Nord Stream gasleidingen in gebruik gesteld, in aanwezigheid van minister-president Mark Rutte (VVD), de Duitse bondskanselier Angela Merkel en de Russische president Dmitri Medvedev.

Intussen profiteerde ook het Groninger Museum. Om de nauwe banden met Gazprom te vieren, faciliteerde de Gasunie in de jaren 2001-2005 enkele drukbezochte tentoonstellingen van Russische kunst. Daarvan was de expositie van schilderijen van Ilja Repin ('de Russische Rembrandt') in 2001 het spectaculairst.[105]

2.2 Energy Valley: gouden tijden op komst

In januari 2003 werd een tweede ambitieus project onthuld: 'Energy Valley'. In dit project werkten de provincies Groningen, Friesland en Drenthe samen met onder meer kennisinstellingen (zoals de Rijksuniversiteit Groningen) en bedrijfsleven (Gasunie en de NAM). Doel was om van Noord-Nederland een 'Energy Valley' te maken: een centrum van (groene) energie-industrie en onderzoek en een schakel in de internationale energiemarkt.[106]

'Energy Valley' was tot in de eerste helft van de jaren 2010 actueel. Het project combineerde het macro-economische discours van de regionale economische ontwikkeling nadrukkelijk met het discours van energietransitie en duurzaamheid. Voorop stond daarbij de gedachte dat het Groningse gas nog geruime tijd als 'brug' – als transitiebrandstof – zou dienen, als waarborg in de overgang naar schonere energiebronnen. De NAM meende hierin een grote rol te kunnen spelen.

Begin 2006 liet minister Brinkhorst weten dat de milieuvriendelijke energieprojecten in het Noorden konden rekenen op miljoenensteun.[107] Meer dan tien jaar zou het Energy Valley grootse innovatieve plannen genereren op energiegebied. Al in 2004 rapporteerde het *DvhN* dat er 'geen bijeenkomst in het Noorden [kan zijn] of die twee woorden vallen'.[108] Grootse plannen voor de ontwikkeling van groen gas, van windturbines en van duurzame energiestations. De Rijksuniversiteit Groningen creëerde een aantal instituten (waaronder een 'Energy Academy'), leerstoelen en samenwerkingsverbanden. En het stadion van FC Groningen was op weg 'het meest duurzame stadion van Europa' te worden. De regionale pers was vol lof over het project. 'Er komen nieuwe gouden tijden aan', voorspelde in juli 2012 het *DvhN*.[109]

Energy Valley werd gesteund in Den Haag. In november 2004 werd – met vrijwel Kamerbrede steun – de motie-Atsma (CDA) aangenomen waarin werd gevraagd het project 'hoge prioriteit' te geven.[110] In oktober 2010 werd het project in de paragraaf over economische ontwikkeling in het regeerakkoord van het kabinet-Rutte I (VVD-CDA) in één adem genoemd met onder meer de Zuidas in Amsterdam, Schiphol en de haven van Rotterdam.

2.3 Groningse achterstelling

Het discours van de regionale achterstelling bleef ook in de jaren 2005-2012 op de achtergrond aanwezig. Het Noorden stelde zich feller te weer. Dat bleek voor het eerst in mei 2006 bij een grote demonstratie van de noordelijke provincies in Den Haag tegen het besluit van het kabinet om het plan voor de aanleg van een 'Zuiderzeelijn', een snelle treinverbinding tussen het

Noorden en de Randstad, te schrappen. Waarschijnlijk was dat de eerste keer dat Groningers in grote getale naar Den Haag kwamen om hun zaak te bepleiten. Het protest was overigens tevergeefs. De Tweede Kamer ging in november 2007 akkoord met het kabinetsbesluit.

Het gevoel een 'wingewest' te zijn, was niet altijd louter op de gaswinning terug te voeren, maar dat verband was vaak niet ver weg. In juni 2006 bleek uit een onderzoek naar besteding van de aardgasbaten (uitgevoerd in opdracht van Groningen, Friesland en Drenthe), dat slechts 1 procent daarvan binnen de drie Noordelijke provincies werd besteed; 88 procent ging naar de Randstad.[111]

De regionale overheid was tot dan toe altijd terughoudend geweest met de eis dat Groningen zijn deel moest krijgen uit de aardgasbaten.[xi] Dit taboe verdween langzaam onder druk van de economische crisis vanaf 2008, waarbij met name de oplopende werkloosheid en koopkrachtdaling in het Noorden een rol speelde (de term 'krimpregio' kwam in deze tijd op). In februari 2011 eiste een delegatie van de drie noordelijke provincies in Den Haag meer geld (100 miljoen) uit de aardgasbaten, om te voorkomen dat kansrijke economische projecten in Noord-Nederland werden vertraagd of zelfs werden afgebroken door de afbouw van de Haagse bijdrage aan het regionaal economisch beleid.[112] De delegatie kreeg nul op rekest – maar een precedent was intussen wel geschapen. Terecht stelde het *DvhN* vast dat de verwijzing naar de gaswinsten in het verzoek om economische steun opmerkelijk was. De krant verwees naar de eisen van Teun Jan Zanen, de voorman van de Partij voor het Noorden (PvhN): 'Maar de verwijzing naar de gaswinsten [...] geeft Teun Jan Zanen het recht heel hard te grijnzen.'[113]

2.4 Veiligheid: aardschokken worden 'gewoontjes'

Intussen speelde ook het discours van veiligheid in de regio een rol, vooral na de beving in Loppersum/Westeremden op 8 augustus 2006 – die had een zwaarte van 3,5 op de schaal van Richter en was daarmee de zwaarste beving tot dan toe. In opdracht van de provincie Groningen startten TNO en Deltares een onderzoek naar de risico's van gebouwschade door de gaswinning. Dit onderzoek zou pas in oktober 2011 gereed zijn.

Voorlopig werd 'veiligheid' niet als groot probleem gezien. De houding was dominant dat de aardbevingen weliswaar in aantal en hevigheid toenamen maar dat dat op de koop moest worden toegenomen. De gasvelden in het Noorden waren volgens TNO en KNMI nu eenmaal gevoelig voor aardschokken.[114] Het aantal aardbevingen in Noord-Nederland als gevolg van de gaswinning zou de komende jaren fors toenemen. Volgens de onderzoekers konden bevingen ten gevolge van de gaswinning echter niet zwaarder zijn dan 3,9 op de schaal van Richter.[115] Ook de bodemdaling verliep 'volgens verwachting', aldus de NAM in 2006.[116] Intussen bleven de schademeldingen beperkt en leek de NAM de gegarandeerde, snelle schadeafhandeling inderdaad waar te maken – al gebeurde dat nogal traag. Zowel in de regionale als in de nationale pers werd in deze periode een positief beeld geschetst van de schadeafhandeling.

Al met al leken de aardbevingen onderdeel van het dagelijks leven te zijn geworden. Zo berichtte het *DvhN* naar aan leiding van een forse beving in Loppersum in oktober 2008 onder de kop: 'Aardschokken worden gewoontjes': 'Paniek in de tent? Welnee. Aardbevingen beginnen er bij te horen op het Groninger platteland rond Loppersum.' Burgemeester Albert Rodenboog van Loppersum verzuchtte: 'Als we het zouden kunnen stoppen, zouden we het doen. Maar ja, er wordt nou eenmaal gas gewonnen'.[117]

Overigens was in de periode 2005-2012, zowel regionaal als nationaal, wel degelijk aandacht voor veiligheidsaspecten. Die betrof echter (ondanks de aardbevingen) *niet* de risico's van de gaswinning in Groningen. Het ging vooral om de gevolgen van gasboringen in de Waddenzee of van de ondergrondse opslag van gas, kernafval of CO2. Zo debatteerde de Tweede Kamer in 2010 twee dagen over plannen voor stikstof-opslag in Barendrecht.

[xi] Zo wees de Groningse commissaris van de koningin Hans Alders in 2002 de eis van PvhN-voorman Teun Jan Zanen dat Groningen een kwart van de aardgasbaten moest opeisen ferm van de hand: 'Regio's waar dit soort bedrijvigheid niet is, staan dan met lege handen. [...] Bovendien profiteren wij hier toch ook van de haven van Rotterdam.' Zie: 'Alders wil aardgasbaten niet opeisen', *DvhN*, 2 dec. 2002.

2.5 Feestelijke viering van vijftig jaar Groningen gasveld

Al met al speelde het veiligheidsdiscours in de Groningse regio in deze periode dus geen grote rol. Dat verklaart dat in juni 2009 de viering van 'Vijftig jaar Groningen gasveld' tamelijk vrolijk verliep. Op 29 mei 2009 publiceerde het *DvhN* een speciale bijlage: '50 jaar aardgas'. De teneur was positief: het Groningenveld was 'van enorme betekenis' geweest voor de Nederlandse economie ('de hoofdprijs in de energieloterij'). Het grootste nadeel: het gas raakt op. Maar het zou voorlopig (nog wel vijftig jaar, zo werd verwacht) de 'springplank naar de toekomst' zijn. Want het gas zou ook tijdens de – vanwege de opwarming van de aarde noodzakelijke – energietransitie een belangrijke rol spelen, zowel in de gasrotonde als in Energy Valley. Eén artikel behandelde de 'bodemdaling en aardtrillingen'. Daarbij viel de naam van de in 2000 overleden klokkenluider Meent van der Sluis, maar werd ook uitgelegd dat de NAM aan schadevergoeding deed: sinds 1997 klopten 814 gedupeerden aan bij de NAM (de helft daarvan na de aardbeving van 2006 bij Loppersum/Westeremden), daarvan waren 614 toegewezen en was er 820.000 euro uitgekeerd aan schadevergoedingen.[118]

Hoogtepunt van de herdenking was de onthulling door koningin Beatrix van 'Het Gasmolecule', een acht meter hoog beeld in de middenberm van de A7 ter hoogte van Slochteren. Het was een cadeau van de NAM, Gasunie en Gasterra. De sculptuur stond al gauw bekend als 'de ballen van de NAM'.[119]

Alleen de Partij voor het Noorden liet weten de festiviteiten te betreuren. Want, zo merkte Teun Jan Zanen op: 'De vele miljarden aardgasopbrengsten zijn […] met name in de Randstad uitgegeven. Het Noorden resteert alleen landschapsvervuilende boorinstallaties, bodemdalingen, af en toe een aardbeving en loze beloften van diverse kabinetten.'[120]

2.6 Groningers gaan zich organiseren

Ook al bleef de onrust beperkt, toch waren er tekenen dat de bezorgdheid onder de bewoners toenam, vooral na de beving in Loppersum/Westeremden in augustus 2006. Een eerste signaal was in november 2006 de brief van de Vereniging Groninger Dorpen aan de provincie over de zorgen onder de bevolking over de zwaarder wordende bevingen.[121] In de pers kwam hierover niet meer naar buiten dan dat de Vereniging gepleit had voor 'een apart loket voor vragen over aardschokken'.[122]

Een tweede signaal was in november 2009 de oprichting van de Groninger Bodem Beweging (GBB), een vereniging van en voor de bewoners die schade ondervonden van de gaswinning. De GBB werd opgericht door leden van de zogenoemde 'klankbordgroep' die mocht meedenken met het onderzoek van Deltares naar de beving bij Loppersum. Toen dat onderzoek veel langer dan voorzien op zich liet wachten, organiseerden zij zich apart. De GBB kende een bescheiden start met een tweetal vergaderingen (in oktober 2010 en april 2011) en een klein ledental (130 eind 2010).[123] Aanvankelijk hamerde de GBB vooral op een snellere schadeafhandeling en een betere voorlichting over de bevingen. Ook uitte de beweging zorgen over de verzekeringen van de NAM dat de bevingen niet erger zouden worden.[xii]

De GBB zou pas definitief 'doorbreken' na de beving in Huizinge. Toch manifesteerde zij zich al nadrukkelijk na de publicatie van het Deltares-onderzoeksrapport 'Gebouwschade Loppersum' in oktober 2011.[124] In de lokale pers was sprake van een 'verslag' dat de beweging in maart 2012 zou hebben gepubliceerd over dat rapport. Daarin werd onder meer aangedrongen op nader onderzoek naar de toenemende zwaarte van de – steeds vaker voorkomende – bevingen. Opvallend genoeg leek de GBB op dat moment de gaswinning zelf niet in twijfel te trekken: 'dat er in ons gebied aardgas wordt gewonnen is mooi voor ons allemaal en

---

[xii] In mei 2011 wijdde het *DvhN* voor het eerst een groot artikel aan de GBB. Kenmerkend voor de omgang met het veiligheidsprobleem in deze periode was dat het stuk eindigde met de geruststellende verzekering van de NAM dat er tot dan toe 965 claims waren ingediend en er in ongeveer 730 gevallen was uitgekeerd. 'Breukvlak Groningen', *DvhN*, 28 mei 2011.

geen probleem, maar minder leuk is dat de gaswinning schade aan woningen veroorzaakt'.[125]
Voorlopig was er vooral onvrede over de stroperige afwikkeling van de schades en ongeloof over de sussende beweringen dat de bevingen niet zwaarder zouden worden. Dat zou pas veranderen na de beving in Huizinge op 16 augustus 2012.

3.
2012-2017: Na Huizinge: naar een nieuw evenwicht tussen gaswinning en veiligheid voor Groningen

Door Lennert Savenije

De ambtsperiode van Henk Kamp als minister van Economische Zaken in het kabinet-Rutte II (2012-2017) stond voor een belangrijk deel in het teken van de gaswinning. Terwijl er bij zijn aantreden in november 2012 werd gedacht dat Kamp zich als ervaren minister weleens zou kunnen gaan 'vervelen' op het departement, had het dossier van de gaswinning in Groningen vanaf januari 2013 aanhoudend zijn aandacht.[126] De katalysator van deze ontwikkeling was de aardbeving bij Huizinge op 16 augustus 2012 en de kritische rapportage van het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) over het risico op zwaardere aardbevingen, die in januari 2013 aan de ministerraad werd voorgelegd.[127]

In aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 12 september 2012 en tijdens de formatie van het kabinet-Rutte II – waaraan Kamp als verkenner en informateur een bijdrage leverde – was de aardbevingsproblematiek geen thema.[128] De 'zware schok' bij Huizinge – 3,6 op de schaal van Richter, tot dan de zwaarste in Groningen – zorgde ook in de media aanvankelijk niet voor een omslag.[xiii] Van de landelijke dagbladen bracht slechts *de Volkskrant* een reportage uit het bevingsgebied, waarin onder meer burgemeester Albert Rodenboog (CDA) van de gemeente Loppersum aan het woord kwam: 'Mensen zeggen hier: zo'n aardbeving als donderdag hebben wij nog nooit meegemaakt'.[129] Toch benadrukte het KNMI dat een maximum van 3,9 op de schaal van Richter het maximum was.[130]

In *de Volkskrant* en het *DvhN* werd bovenal frustratie geuit over de bureaucratische wijze waarop de schade moest worden verhaald op de NAM.[131] Namens de Groninger Bodem Beweging riep voorzitter Jelle van der Knoop op om een 'vuist tegen NAM en overheid' te maken, vanwege hun verantwoordelijkheid voor de gaswinning en de schade die daaruit voortvloeide.[132] Op 5 september organiseerde de GBB een bewonersbijeenkomst in aanwezigheid van media, lokale en provinciale politici en vertegenwoordigers van de NAM en het KNMI. 'Bezorgdheid en angst' en 'frustraties door de slechte ervaringen met de NAM' werden daar gedeeld.[133] 'De bevolking die op het gas woont, vreest de bevingen steeds meer', had het *DvhN* al enkele dagen daarvoor geconstateerd.[134]

En niet zonder reden, zo bleek. De officiële publicatie van het rapport van het SodM, op 22 januari 2013, was een belangrijke gebeurtenis in de geschiedenis van de gaswinning. De scherpe conclusie van het rapport veroorzaakte een kentering. De inschatting dat de kracht van de aardbevingen hoger zou kunnen uitvallen dan 3,9 – wat jarenlang was gezien als de bovengrens – tot mogelijk 5,0 op de schaal van Richter, zette de ontwikkeling in gang die zou leiden tot het terugbrengen van de gaswinning in het Groningenveld.

De politiek-maatschappelijke discussie over hoe er 'na Huizinge' met de gaswinning in Groningen moest worden omgegaan, draaide gedurende het ministerschap van Kamp enerzijds om het zoeken naar een manier om zo veilig mogelijk gas te blijven winnen in Groningen en anderzijds om het erkennen en zoveel mogelijk oplossen van de gevolgen daarvan. Terwijl aan de kant van de autoriteiten – door middel van veel nieuw onderzoek en de oprichting van nieuwe organisaties – werd geprobeerd om de problematiek in kaart te brengen, het vertrouwen van de Groningers te herstellen en de veiligheid te garanderen (zonder af te doen aan het economisch belang van de gaswinning), nam het wantrouwen van de bewoners toe omdat de schadeafhandeling lang duurde, de procedure niet transparant was en de tegemoetkoming te

---

[xiii] De vraag dringt zich achteraf op waarom er relatief weinig aandacht uitging naar de beving bij Huizinge. Mogelijk speelde mee dat de beving midden in de zomer – en het zomerreces – plaatsvond, en niet lang na een grote aardbevingsramp in Iran op 11 augustus. De ernst van de hogere magnitude werd op basis van de berichtgeving ook nog niet ervaren als een trendbreuk. Een goed overzicht geeft: 'De grote klap' van Henk Blanken en Jantina Russchen in *DvhN*, 11 jan. 2014.

beperkt. De gaswinning en de afhankelijkheid daarvan hadden een complexe praktijk gecreëerd die niet zomaar viel te veranderen zolang stoppen met de gaswinning niet werd overwogen.

In het politiek-maatschappelijke debat in de periode 2012-2017 drong het vertoog van veiligheid en schade op den duur dat van economie en gasbaten naar de achtergrond. Dit gebeurde niet alleen vanwege de aardbevingen zelf, maar ook omdat toezichthouders en experts, al dan niet op verzoek van autoriteiten, constateerden dat voortzetting van de gaswinning voor zwaardere bevingen in de toekomst zou gaan zorgen. Het kabinet kwam op basis van deze adviezen tot besluiten over de gaswinning waarin nog sterk het vertoog van leveringszekerheid doorklonk. Een vermindering van de gaswinning en daarmee terugval in gasbaten werd omwille van de veiligheid doorgezet, maar het uitgangspunt van het kabinet was dat de leveringszekerheid voor binnen- en buitenland in principe niet in gevaar mocht komen. De gaswinningsbesluiten werden daarop in eerste instantie afgestemd.

Er werd parallel aan het verminderen van de gaswinning in het Groningenveld gekeken naar andere winningsmogelijkheden en het importeren van gas. De noodzaak daarvan werd in het kader van milieu en duurzaamheid en in geopolitiek perspectief wel ter discussie gesteld, met de energietransitie en de kritiek op de internationale politiek van Rusland als belangrijkste drijfveren.

Behalve door de gaswinning stapsgewijs te verminderen en het zoeken naar alternatieven, kenmerkte de periode 2012-2017 zich ook door het financieel en organisatorisch stimuleren van het versterkingswerk omwille van de veiligheid en het tegemoetkomen van Groningen vanwege de gevolgen van de schadeproblematiek. Zowel in de Kamer, de regionale politiek als in landelijke en regionale dagbladen werd het vertoog van erkennen van de problematiek en de noodzaak van compensatie van de schade leidend. Dit was in de eerste plaats nodig voor het herstellen van het vertrouwen, dat geschaad was door de ogenschijnlijke bagatellisering van de aardbevingsproblematiek en de complexe of terughoudende wijze van schade vergoeden door de NAM. De achterstelling van het Noorden en het sentiment dat Groningen als wingewest had gediend, staken weer de kop op in commentaren en discussies. ‘Ruimhartige’ compensatie werd uiteindelijk zowel aan gedupeerden als de provincie toegezegd.

De voorstellen en toezeggingen van de zijde van de overheid en van de NAM liepen echter tegen de complexe werkelijkheid aan. In de periode 2012-2017 werden er – naast het Rijk, de provincie, de NAM en het ‘gasgebouw’ – nieuwe organisaties ten behoeve van het versterkingswerk en investeren opgericht ter vergroting van de onafhankelijkheid en aanspreekbaarheid. Tot doortastend ingrijpen kwam het maar niet. De economische, politieke en maatschappelijke belangen rondom de gaswinningsbesluiten werkten vertragend en leidden tot onenigheid over verantwoordelijkheden.

Groningers in het aardbevingsgebied waren daarvan de dupe, zo lieten zij weten tijdens bezoeken van Kamp en andere politici aan Groningen, aan regionale bestuurders en politici en in kranteninterviews. Zij voedden hiermee een vertoog van maatschappelijke ontwrichting, dat in de kranten en in de Kamer tot discussie leidde. De gewenning aan de aardbevingen als een ‘fact of life’ stopte. Met name in januari 2014, rondom het bezoek van Kamp aan Loppersum, en in 2017 – in de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen – uitte de onvrede zich ook via acties. In 2014 speelde mee dat nota bene in het jaar waarin Kamp onderzoek liet doen naar de gevolgen van de gaswinning een recordhoeveelheid gas uit het Groningenveld gewonnen werd. Het gevoel van onveiligheid werd aangevuld met moedeloosheid en onvrede vanwege de moeizame toekenning van vergoeding en versterking. De emotionele schade van de aardbevingsproblematiek bleef daardoor ook na het terugbrengen van de gaswinning bestaan.

3.1 Voorkomen en verminderen

De aandacht in debatten en dagbladen ging vanaf januari 2013 uit naar het dilemma waarvoor bestuur en politiek zich na het advies van SodM gesteld zagen. De toezichthouder adviseerde om de NAM ertoe te bewegen de gaswinning uit het Groningerveld vanwege het aardbevingsrisico ‘zo snel mogelijk en zo veel als mogelijk en realistisch is, terug te brengen’.[135] De consequenties daarvan waren echter groot vanwege het belang van het Groninger gas voor de

consumentenmarkt, de buitenlandse export en de baten die ten goede kwamen aan de Nederlandse schatkist. Een bijkomstige complicerende factor was de wijze waarop het gas via het gasgebouw-consortium werd gewonnen en gedistribueerd.

Kamp liet er dan ook geen misverstand over bestaan: 'Een verminderde beschikbaarheid van Groningen-gas heeft ernstige gevolgen voor de Nederlandse samenleving en voor de samenlevingen in de ons omringende landen', schreef hij op 25 januari 2013 aan de Tweede Kamer. Tegelijkertijd kondigde hij maatregelen aan 'gericht op het zoveel mogelijk voorkomen en beperken van schade' en 'het verminderen van de sterkte van de aardbevingen' – de twee centrale uitgangspunten die zijn gasbeleid zouden gaan bepalen. Het beleid moest passend en afgewogen zijn, en gericht op preventie. In de praktijk betekende dit dat de NAM alvast een aanvullend bedrag van 100 miljoen euro beschikbaar stelde voor preventieve verstevigingen en er een jaar lang aanvullend onderzoek gedaan zou gaan worden alvorens tot een nader besluit te komen.[136]

Op de kabinetsbrief volgde een even weloverwogen mediaoffensief. Op 26 januari stond een interview met Kamp in het *DvhN* met de kop: 'Je kunt niet zomaar de levering van het gas beperken'. De bewindsman was geconfronteerd met een 'nieuwe situatie', die hem aanleiding gaf om extra onderzoek te doen. Hij wist 'echt nog niet' wat daar uit ging komen. Alle opties lagen wat hem betreft op tafel en hij begreep goed dat de inwoners van het gaswinningsgebied onzeker en ongerust waren. 'Ik vind een goede communicatie van groot belang. De mensen moeten precies weten wat er gebeurt.'[137] Het benadrukken van openheid door Kamp zou een constante blijven, net als besluitvorming op basis van onderzoek.

Dat hij vrijwel meteen een werkbezoek aan Groningen bracht, nog voordat hij met de Kamer in debat ging, moest van zijn betrokkenheid getuigen. Hij was de eerste bewindspersoon die omwille van de aardbevingsproblematiek meerdere dagen naar het gaswinningsgebied kwam. Hij bezocht in Loppersum onder meer een verzorgingstehuis en een inspraakbijeenkomst in de plaatselijke sporthal. Het werkbezoek werd op de voet gevolgd door journalisten van de regionale en landelijke dagbladen, die over het algemeen het perspectief van de bewoners uit het gaswinningsgebied kozen.

Landelijke kranten plaatsten hun situatie in de context van de dieperliggende en al langer spelende problematiek van Groningen als economisch kwetsbare regio of als 'het verdomhoekje van Nederland'.[138] De tragiek van Groningen werd ook door columnisten uitgelicht.[139] 'Altijd de klos', constateerde Frits Abrahams bijvoorbeeld in *NRC Handelsblad*.[140] Het bezoek van Kamp aan Loppersum leidde in *DvhN* tot de krantenkop 'Er kunnen doden vallen', omdat de minister in antwoord op een vraag van een journalist had erkend dat niet uit te kunnen sluiten.[141] Die kop bleef hem achtervolgen.

De teneur was niet louter pessimistisch. 'Dat de minister zich er zo persoonlijk mee bemoeit, vertelt twee dingen. Er is iets ernstigs aan de hand en de overheid heeft iets geleerd', schreef *DvhN*-hoofdredacteur Pieter Sijpersma. De keuze was ofwel de gaswinning in Groningen te verminderen met gevolgen voor de rijksbegroting, ofwel de schade te accepteren en deze 'zonder dralen en royaal' te vergoeden.[142] In de commentaren van de landelijke kranten werd hetzelfde standpunt gehuldigd. De problematiek kon niet langer worden genegeerd en Groningers dienden te worden gecompenseerd.[143]

Op 7 februari 2013 debatteerde de Kamer over de gaswinning in Groningen. Aan dat debat gingen twee hoorzittingen met deskundigen en bewoners vooraf. Alle leden van de vaste Kamercommissie energie toonden zich geschrokken over het SodM-rapport, zonder daarbij overigens op de eigen verantwoordelijkheid te reflecteren: er was binnen de commissie voorheen niet of nauwelijks over de problematiek gesproken. Kamp werd in meerderheid gesteund in zijn streven om eerst nader onderzoek te doen alvorens een besluit over de gaswinning te nemen. Oppositiepartijen D66, GroenLinks, CDA, SP, PVV en ChristenUnie drongen alvast aan op verlaging van de gasproductie. Daarnaast vroegen Kamerleden zich af welke rol de NAM in het vervolg had te spelen en of er niet kon worden gekeken naar uitgebreidere compensatie voor de regio.[144]

Dat het onderwerp actueel was, bleek diezelfde dag, 7 februari. De Groningse aarde beefde toen opnieuw, ditmaal bij Zandeweer, met een kracht van 3,2 op de schaal van Richter, en

bleef ook in de daaropvolgende dagen onrustig. De PvdA sprak zich vervolgens duidelijker uit voor reductie van de gaswinning.[145] Gedeputeerde Piet de Vey Mestdagh (D66) hekelde op 15 februari in het *DvhN* het voorlopige kabinetsstandpunt vanuit het perspectief van de Groningers: 'De veiligheid wordt op de lange baan geschoven. Geld is de belangrijkste drijfveer om niet in te grijpen. De harde werkelijkheid is dat we met zijn allen profiteren van het gas en dat er mensen zijn die daar maar onder moeten lijden.'[146]

3.2 Vertrouwen en compensatie

Het *DvhN* hield in maart 2013 een enquête: 'Meerderheid Groningers wil minder gas oppompen' was de voornaamste conclusie. Schadevergoeding werd van het grootste belang gevonden, bij voorkeur bepaald door een onafhankelijke partij en niet door de NAM.[147] Voorlichtingsactiviteiten en een rondrijdende 'klussenbus' ten spijt, gold de positie van de NAM in de schadeafhandeling als belangrijke ergernis in Groningen.[148] 'Ze zuigen het leeg en doen niets terug', aldus Corine Jansen, oud-wethouder van Loppersum en vanaf het voorjaar van 2013 voorzitter van de Groninger Bodem Beweging. Ondanks het 'charmeoffensief' van Kamp en de NAM nam het wantrouwen toe. Volgens Jansen kwam dat omdat 'het techneuten zijn. Omdat het commerciële bedrijven zijn.' Ze miste 'een duidelijk signaal'.[149]

In de Tweede Kamer en in krantenartikelen viel vanaf het begin van 2013 veelvuldig het woord 'vertrouwen'. Gedoeld werd op het vertrouwen van de Groningers, dat was geschaad doordat de aardbevingsproblematiek en de daaruit volgende schade decennialang waren gebagatelliseerd, genegeerd of onvoldoende kordaat gecompenseerd. 'Begrip, erkenning, betekenisvolle maatregelen, concrete verbeteringen, de bereidheid om te luisteren en reëel overleg te voeren, dat is allemaal nodig om het vertrouwen van de Groningers te herwinnen', gaf Kamp aan in Loppersum.[150]

Zowel het 'terugwinnen' als 'bieden' van vertrouwen aan de bewoners van het gaswinningsgebied kreeg in de eerste plaats de vorm van het tonen van betrokkenheid. Vanuit Groningen bekeken, en ook naar de mening van Kamerleden, kon het echter niet alleen bij woorden blijven. Er moest al lopende de onderzoeken in 2013 worden gekeken naar het antwoord op de vraag hoe Groningen het beste tegemoetgekomen kon worden.

Kamp en de NAM hadden al aanvullende steun toegezegd, maar dat was volgens provinciale politici en woordvoerders van gedupeerden in Groningen onvoldoende. Niet alleen de inwoners met schade, de hele regio had recht op structurele compensatie. In het uitdragen van die boodschap nam de regionale politiek het voortouw. Op 6 februari namen de Groningse Provinciale Staten een motie aan waarin gevraagd werd om ruimhartige schadeafhandeling en een compensatiefonds voor Noordoost-Groningen.[151] Commissaris van de koningin Max van den Berg opperde voor RTV Noord een bedrag van een miljard euro van de NAM als passende tegemoetkoming.[152] 'Het dringt tot Den Haag door dat de schade veel verder reikt dan een scheur in een gebouw. Dat besef is geland', verklaarde hij aan het *DvhN*.[153]

De roep om compensatie kon om verschillende redenen niet op unanieme steun rekenen. De VVD-fractie in de Groningse Staten steunde de motie niet omdat ze die te scherp vond geformuleerd. 'Met deze motie wordt de suggestie gewekt dat de Groninger bevolking bewust de nek wordt omgedraaid. Dat is volstrekt belachelijk.'[154] 'Schade door gasboringen verdient compensatie, maar het Noorden moet niet vervallen in zijn oude Calimerogedrag', stelde burgemeester van Groningen Peter Rehwinkel, terwijl hij zich eerder achter het idee van een compensatiefonds had geschaard.[155] Volgens PvdA-Kamerlid Jan Vos viel het woord compensatie in gesprekken met Groningers 'zelden': 'De bewoners van Groningen willen veilig wonen en weten waar ze aan toe zijn. Terecht claimen ze een vergoeding voor geleden schade, maar het zijn geen geldwolven'.[156]

De provincie initieerde vanaf mei 2013 een eigen onafhankelijk onderzoek naar de toekomst van het gasgebied. Het momentum en het initiatief moesten niet worden verspeeld. De Commissie Duurzame Toekomst Noord-Oost Groningen, onder voorzitterschap van Wim Meijer (PvdA), kwam 1 november met een eindrapport, twee maanden voordat Kamp zijn besluit zou nemen op basis van de in zijn opdracht geïnitieerde onderzoeken. Zeker in de Groningse media

werd het rapport van Meijer, dat uitging van ruimhartige compensatie en investeringen in het gebied, beschouwd als de norm waaraan het kabinetsbesluit afgemeten moest gaan worden. 'De bewoners lijden materiële en immateriële schade, voelen zich onveilig en niet gehoord', schreef de commissie. 'Samen met de gevoelens van wantrouwen jegens NAM en rijksoverheid vormt dat een potentieel explosief mengsel.'[157]

3.3 Reflectie en duurzame alternatieven

De aandacht voor de aardbevingsproblematiek zorgde vanaf 2013 ook voor een reflectie op de gaswinning zelf. Beschreven en becommentarieerd werd in kranten hoe Nederland welvarend, maar ook afhankelijk was geworden van aardgas en het gasgebouw. In artikelen en commentaren werd geconcludeerd dat de jaren van de onbegrensde gaswinning door de aardbevingsproblematiek en vanwege het leegraken van het Groningenveld voorbij waren. De toekomst moest gezocht worden in duurzame energie.[158]

In 2013 kwam onder auspiciën van de SER het *Energieakkoord voor duurzame groei* tot stand. In het rapport werd de aardbevingsproblematiek niet genoemd, ondanks een bezoek van SER-voorzitter Wiebe Draijer aan Groningen in maart 2013. Voor Groningen zag Draijer juist een prominente rol weggelegd in de energietransitie: 'Het Noorden heeft een bijzondere focus op energie. Wij gaan niet naar alle regio's.'[159]

Hoewel het 'stoer energiebolwerk' volgens *DvhN* 'aan het wankelen' was gebracht, stond tegenover de problematiek van de aardbevingen nog steeds het potentieel van Groningen als Energy Valley.[160] Op 4 april 2013 opende kroonprins Willem-Alexander het nieuwe hoofdkantoor van Gasterra in Groningen. Hoewel hij ook gedupeerden van de aardbevingen bezocht, stond de dag vooral in het teken van de Groningse ambities om 'het centrum van onderzoek, kennis en onderwijs rond het thema energie' te worden.[161]

Een vergelijkbare mentaliteit was waarneembaar tijdens het symposium 'The bright past and challenging future of natural gas', dat plaatsvond op 3 oktober 2013, naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van Gasunie en het 140-jarig jubileum van de Koninklijke Vereniging van Gasfabrikanten in Nederland (KVGN). De hierbij aanwezige minister Kamp liet toen doorschemeren dat Noord-Groningen economisch gecompenseerd zou kunnen worden door 'steun voor bedrijvigheid in de sfeer van duurzame energie'. Een denktank onder leiding van Gert-Jan Euverink, hoogleraar biotechnologie aan de Groningse universiteit, raadde op verzoek van de GBB 'een tweede gasrevolutie' aan door de provincie Groningen koploper te maken in de energietransitie.[162] De commissie-Meijer zag daar eveneens mogelijkheden.[xiv]

Naast de zoektocht naar nieuwe duurzame energieoplossingen, werd er door de NAM gekeken naar nieuwe locaties voor gaswinning.[163] Noordzee, Waddenzee en kleinere velden elders in Nederland boden potentieel; de NAM had daar al activiteiten lopen en was al langer voornemens deze uit te breiden of de mogelijkheden hiervoor verder te onderzoeken. Hetzelfde gold voor de mogelijkheid om schaliegas te gaan winnen op verschillende locaties in Nederland.

Door de urgenter gevoelde aardbevingsproblematiek stonden deze gaswinningsplannen onder druk. Een meerderheid in de Tweede Kamer, inclusief coalitiefractie PvdA, sprak zich kritisch uit over Kamps besluit om de gaswinning in het Waddengebied uit te breiden.[164] In de zomer van 2013 besloot Kamp proefboringen naar schaliegas voorlopig uit te stellen.[165] Andermaal bediende de minister zich daarbij van zijn beproefde vocabulaire door te spreken van 'een voorzichtige, goed voorbereide en geloofwaardige aanpak'.[166] Dat de NAM en Gasunie in 2013, terwijl de onderzoeken liepen, een recordhoeveelheid gas uit de grond haalden deed het

---

[xiv] Zes dagen later, op 9 oktober 2013, vond het congres 'gerommel in de ondergrond' plaats, waar onder anderen Herman Damveld sprak en juist de keerzijde van de gaswinning centraal stond. http://www.co2ntramine.nl/presentaties-congres-gerommel-in-de-ondergrond/amp/ Een andere spreker was Adriaan Houtenbos, een kritisch oud-medewerker van de NAM. In *NRC Handelsblad* refereerde hij aan een 'patroon van negeren en ontkennen, van bagatelliseren en frustreren, van wegmoffelen en verzwijgen' rondom de gaswinning. 'Voorspelbare bevingen? Negeren en wegmoffelen', *NRC Handelsblad*, 9 okt. 2013.

vertrouwen echter geen goed.[xv] Ter verantwoording wees Kamp op afspraken met de NAM, de koude weersomstandigheden en tegenvallende resultaten bij de kleine boorputten.[167]

3.4 Een vertrouwenwekkende aanpak

Het aardgaswinningsrecord van 2013 zou niet meer gebroken worden. Het kabinet besloot in januari 2014 op basis van het uitgevoerde onderzoek om de gaswinning terug te brengen tot 42,5 miljard m^3 in 2014 en tegelijkertijd een groot investeringsbedrag voor Groningen beschikbaar te stellen. Opnieuw kwamen het SodM en de NAM tot afwijkende adviezen: de toezichthouder adviseerde tot sluiting van gaswinningslocaties, de NAM tot een lagere gaswinning om de leveringszekerheid niet in het geding te brengen. Kamp koos voor het laatste advies.[168]

Het besluit, door Kamp onder grote publieke belangstelling in Loppersum toegelicht, werd enerzijds ontvangen als doordacht en redelijk maar anderzijds als te beperkt.[169] Het werd breed beschouwd als de eerste stap in de richting van een meer afgewogen gasbeleid en een erkenning van het feit dat de winning in Groningen niet meer op dezelfde voet door kon gaan. In de landelijke media werd de tragiek van de lange aanloop naar het besluit belicht en benadrukt dat de erkenning en compensatie ruimhartig behoorden te zijn en blijven.[170]

In de Tweede Kamer werd Kamp op eenzelfde wijze onthaald. De coalitiefracties meenden dat het nu tijd was voor actie in het gebied, terwijl de oppositie liet blijken dat ze zijn besluit niet ver genoeg vond gaan. Kamp liet op zijn beurt weten dat hij de leveringszekerheid in zijn beslissing had meegewogen, maar ook van mening was dat hij deed wat nodig was. PvdA-Kamerlid Jan Vos bracht in antwoord op een vraag van CDA'er Agnes Mulder ook de rol van de Kamer zelf ter sprake: 'Ik denk dat we hier allemaal verantwoordelijk zijn voor nalatigheid ten opzichte van Groningen. Dat geldt voor alle partijen die regeringsverantwoordelijkheid hebben gedragen.'[171] Daarmee verwees Vos ook naar de verantwoordelijkheid van de PvdA in het kabinet-Rutte II.

Dat er voor Kamps bezoek aan Loppersum dranghekken en ME-inzet nodig waren, liet er geen misverstand over bestaan dat onder gedupeerden en actievoerders de ergernis over NAM, bestuur en politiek waren gegroeid. PvdA-leider Diederik Samsom had dat ook ervaren toen hij een paar dagen eerder naar Middelstum was gekomen 'om bewoners van Groningen te laten warmlopen voor de ommezwaai' en daar te maken had gekregen met emotionele reacties. In januari waren ook de nieuwjaarsrecepties van de provincie en NAM verstoord. De Groninger Bodem Beweging en Groningen in Opstand organiseerden verschillende acties. De geest leek uit de fles.[172] Desondanks sprak Jan Wigboldus, voorzitter van Samenwerkende MijnBouwschade, de hoop uit dat Groningers niet 'zouden blijven hangen' in hun kwaadheid. De blik moest nu vooruit gericht worden.[173]

Vanuit bestuurlijk perspectief werd de hoop gekoesterd dat de investeringen en de instelling van een dialoogtafel en het Centrum Veilig Wonen het vertrouwen weer konden herstellen. De praktijk bleek echter complex, vanwege alle vertegenwoordigde belangen en bestuurslagen. Het akkoord dat in januari 2014 op advies van de commissie-Meijer en in overleg met de NAM tot stand kwam tussen Rijk, provincies en gemeenten, was veelzeggend getiteld 'Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen'. De toezeggingen moesten nu doortastend in praktijk worden gebracht door middel van een 'vertrouwenwekkende' aanpak en 'permanente dialoog'.[174]

[xv] De berichtgeving over dit 'record' was rond de jaarwisseling bondig en vrij nuchter van toonzetting. *NRC Handelsblad* noemde het record 'opmerkelijk', maar openlijk schande werd er niet van gesproken. De NAM ontkende zelf dat er sprake was van een recordwinning. 'Record aan gas uit Groningen', *NRC Handelsblad*, 19 dec. 2013; 'Gasunie transporteerde record aan gas in 2013', *Het Parool*, 24 dec. 2013; 'Meer gas opgepompt uit Groningen', *de Volkskrant*, 3 jan. 2014. Gaandeweg werd het 'record' een referentiekader, waarover ook de Onderzoeksraad voor Veiligheid zich uitsprak: 'Toen de Tweede Kamer hem daarin steunde, had de regio het gevoel 'in de steek te worden gelaten', geciteerd in: 'Rijk en gassector nauw verweven', *DvhN*, 19 febr. 2015.

De NAM hield woord en haalde in het eerste half jaar van 2014 minder gas uit de grond bij Loppersum. Het was volgens *De Telegraaf* alleen de vraag 'of die spaarzaamheid houdbaar is als Rusland de gaskraan dichtdraait'.[175] Om het gat van de teruggebrachte gaswinning in Groningen te dichten, was Nederland afhankelijker van buitenlandse import.[xvi] Toevalligerwijs werd deze afhankelijkheid vastgesteld in een jaar waarin gasleverancier Rusland zich geopolitiek roerde.

Rusland werd in 2013 beschouwd als een belangrijke handelspartner voor de provincie vanwege de banden die de gaswinning had gebracht. Nota bene vanaf het Nederland-Ruslandjaar 2013, dat in de regio Groningen met steun van het Gasgebouw behoorlijk uitgebreid werd gevierd, verslechterde de relatie tussen Rusland en het westen verder. Was het wel moreel of geopolitiek te verantwoorden dat Russisch gas werd gekocht, terwijl de Russische regering in 2014 delen van Oekraïne annexeerde en ook op andere vlakken de internationale rechtsorde en mensenrechten schond?

Die vraag werd openlijk in kranten bediscussieerd en ook in het parlement aan de orde gesteld, in het bijzonder na de ramp met de MH-17.[176] Het antwoord moest niet alleen nationaal, maar ook internationaal worden gezocht. Zo werd in *NRC Handelsblad* de vraag opgeworpen waarom er nog geen duidelijk Europees energiebeleid was[177] – een vraag die ook in de aanloop naar de klimaatconferentie van Parijs in het najaar van 2015 relevant was.[178]

Om de aardbevingsproblematiek op te lossen werd er ondertussen hardop nagedacht over innovatieve oplossingen, die uiteenliepen van het inzetten van superzeep tot het injecteren van water. 'Willy Wortels in aardbevingsland', schreef het *DvhN* hierover, maar veel plannen werden al snel verworpen.[179] Er bleven risico's aan de gaswinning kleven. Kamp werd gehekeld toen hij de aardbevingen een 'fact of life' noemde nadat de Groningse aarde in september 2014 wederom had gebeefd. De uitspraak kwam hem op een spoeddebat te staan.[180]

3.5 Een veiligheidsprobleem en een maatschappelijk probleem

Een volgend sleutelmoment in de geschiedenis van de gascrisis was de presentatie van het kritische rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid (OvV) in februari 2015. Een conceptversie van het rapport was al eerder uitgelekt.[181] Volgens de Onderzoeksraad was 'de veiligheid van de burgers van Groningen in relatie tot geïnduceerde aardbevingen niet van invloed geweest op de besluitvorming over de exploitatie van het Groningenveld.' Het kabinet, NAM en Shell boden vervolgens hun excuses aan de inwoners van Groningen aan.[182]

De excuses werden beschouwd als 'een stap in de goede richting', aldus gedeputeerde William Moorlag (PvdA). 'Maar er is veel meer nodig om het vertrouwen van Groningen te herstellen. Het belangrijkste is dat de gaskraan verder dicht moet.'[183] Daartoe besloot het kabinet door aan de NAM te laten weten dat in 2015 maximaal 39,4 miljard m^3 gas uit het gasveld mocht worden gehaald en tot 1 juli 16,5 m^3. 'Nu gaat Groningen voor, niet de schatkist', constateerde *NRC Handelsblad* in februari 2015. Volgens de krant had coalitiepartij PvdA sterk op de verdere terugbrenging aangedrongen, ook met het oog op de Provinciale Statenverkiezingen. Het was aan Kamp om opnieuw een balans 'te vinden tussen veiligheid, leveringszekerheid en de schatkist', en daarbij rekening te houden met de 'ingehouden woede' bij de Groningers over het beleid.[184] Dat Kamp desondanks de optie openhield om na 1 juli alsnog meer te winnen, zorgde voor onbegrip.[185] PvdA-leider Samsom liet weten dat wat hem betreft de gaswinning ook na de zomer verder omlaag moest.[186]

Er volgde een nieuwe golf aan besluiten en onderzoeken.[xvii] Om de leveringszekerheid te garanderen gaf Kamp aan de Gasunie groen licht voor de bouw van een stikstoffabriek voor importgas, en werden aflopende exportcontracten niet verlengd. Cv-ketels en fornuizen moesten

[xvi] De Europese en geopolitieke dimensie van het besluit om minder gas te winnen, kwam ook ter sprake in de buitenlandse pers: 'A Gas Cache, Now Under Shaky Ground', *The New York Times*, 4 juni 2014.
[xvii] Zo werd in het voorjaar van 2015 bijvoorbeeld de adviescommissie 'Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen' (commissie-Meijdam) ingesteld.

zoveel mogelijk worden aangepast voor importgas. Uit onderzoek bleek wel dat het aantal te verstevigen huizen mogelijk kleiner was dan eerder gedacht.[187]

Het kabinet nam daarnaast de aanbevelingen van de OvV over door via een aanpassing van de Mijnbouwwet de regie vanaf 2015 strakker in handen te nemen. De verwevenheid van Rijk en gasgebouw was te nauw en commercieel gericht geweest, zo vond de Onderzoeksraad.[188] De positie van het SodM moest dan ook versterkt worden ten opzichte van de NAM. Een ander advies dat werd opgevolgd betrof het wettelijk verankeren van de omkering van bewijslast via de Wet bewijsvermoeden gaswinning Groningen. Nadat de Kamer hiermee had ingestemd gingen eind 2016 de wetswijzigingen in. Het signaal werd ermee gegeven dat het Rijk de NAM verder op afstand zette en zichzelf meer op de voorgrond.[189]

In mei 2015 werd in dat kader besloten om een Overheidsdienst Groningen op te richten die onder leiding kwam te staan van oud-minister en -CvdK in Groningen Hans Alders in de functie van Nationaal Coördinator Groningen. Bij de aankondiging van deze benoeming stelde minister Kamp daadkracht in het vooruitzicht: 'De problemen in het aardbevingsgebied moeten voortvarend en zorgvuldig worden aangepakt. Met het aanstellen van een Nationaal Coördinator en de start van een overheidsdienst kan er vaart worden gemaakt met het aanpakken van de uitdagingen waar we in het aardbevingsgebied voor staan, zoals het grootschalig versterken van woningen en andere gebouwen.'[190] In juli 2015 werd ook het maximale bedrag voor bodemdalingsmaatregelen verhoogd door een aanvulling op de Overeenkomst Groningen-NAM uit 1983.[191]

De Tweede Kamer debatteerde op 12 februari, 3 maart, 28 april en 1 juli 2015 over de gaswinning in Groningen. Het werd in veel opzichten doorgaans een herhaling van zetten, ook al gaf het kritische rapport van de OvV de oppositie extra munitie. De oppositie drong aan op meer actie en verdere vermindering van de gaswinning, terwijl Kamp kalm reageerde door te wijzen op de zorgvuldige en preventieve maatregelen die hij had genomen en in de toekomst zou gaan nemen.[192]

Politiek gezien liet de gaswinningsproblematiek inmiddels sporen na. In januari 2015 raakte VVD-Kamerlid René Leegte zijn woordvoerderschap kwijt na een telefoongesprek in de trein. Hij zou onder meer hebben gesproken over het 'pappen' van de Groningers en over de VVD-strategie om gaswinning gaande te houden.[193] De halvering van de Groningse PvdA bij de Statenverkiezingen van 2015 werd vervolgens gekoppeld aan de deelname van de partij aan het kabinet-Rutte II.[xviii] 'Het wij/zij-gevoel was al groot in Groningen, de afstand naar Den Haag is enorm. Maar sinds de aardbevingen op de landelijke agenda staan is het vertrouwen in de regeringspartijen gedaald tot ver onder het nulpunt', constateerde *Trouw* naar aanleiding van een interview met PvdA-lijstrekker en gedeputeerde Moorlag, die vanwege het slechte resultaat besloot om op te stappen.[194] In een terugblik later dat jaar zou Moorlag de 'muur aan rapporten' hekelen, die slechts schijnzekerheid zou creëren. 'Intussen moesten wij als Groningers zwemmen in een bak met yoghurt. Het was zwoegen, trekken, sjorren en duwen.'[195]

In 2015 werd het Rijk niet alleen door rapporten van toezichthouders tot het nemen van maatregelen voor de vermindering van de gaswinning gedwongen, maar ook door de Raad van State. Eerst bepaalde de voorzieningenrechter van de Afdeling Bestuursrechtspraak op 14 april dat de gaswinning rondom Loppersum met het oog op de veiligheid nog slechts was toegestaan als de leveringszekerheid acuut in gevaar was.[196] Op 18 november voegde de Afdeling Bestuursrechtspraak hieraan toe dat de NAM voorlopig niet meer dan 27 miljard m^3 uit het Groningenveld mocht winnen. Ruim veertig bezwaarmakers, waaronder de Groningse Gedeputeerde Staten en verschillende gemeenten, hadden beroep aangetekend tegen de gaswinningsbesluiten van het kabinet van januari en juni 2015.[197] 'Overheden die elkaar voor de rechter bestrijden: het verdient geen schoonheidsprijs', aldus *de Volkskrant*.[198]

Het voornemen om in dialoog met elkaar problemen aan te pakken bleek in de praktijk tegen onwil en wantrouwen aan te lopen. De dialoogtafel was onder aanvoering van Jacques Wallage (PvdA) en Jan Kamminga (VVD) – beide politieke veteranen hadden een Groningse achtergrond – met hoge verwachtingen van start gegaan, maar strandde al in het najaar van

[xviii] De PvdA ging bij deze verkiezingen landelijk van 17,3 naar 10,1% van de stemmen.

2015; volgens Wallage omdat het experiment van de Tafel niet serieus werd genomen door de verschillende bestuurslagen en de NAM. Zo werd de Tafel amper betrokken bij de gaswinningsbesluiten.[199] Participanten van de Tafel besloten uiteindelijk als Groninger Gasberaad verder te gaan.

Aanhoudende ergernis was er over de opstelling van de NAM, bijvoorbeeld naar aanleiding van het op 16 november 2015 gepresenteerde onderzoek naar het aantal te versterken huizen in Groningen. De NAM schatte het aantal op 5000 tot 10.000, terwijl er elders met 10.000 tot meer dan 150.000 woningen rekening werd gehouden. 'In feite wordt Groningen geplaagd door twee lastige vraagstukken: een veiligheidsprobleem en een maatschappelijk probleem. Het een oplossen zonder aandacht voor het andere is onmogelijk. Het wordt tijd dat de NAM en de andere leden van het "gasgebouw" dat inzien', stelde het *DvhN* in een reactie op het onderzoek. Spraakverwarring, ondoorzichtige modellen en onduidelijkheid over bouwnormen zorgden voor een patstelling.[200] 'We hebben de schijn tegen', gaf NAM-directeur Gerald Schotman aan: 'Mensen zoeken dingen achter onze bedoelingen die we echt niet hebben.'[201]

De NAM legde zich tegelijkertijd niet zomaar bij de terugschroeving neer. In april 2016 werd het plafond van 27 miljard m^3 door het bedrijf ter discussie gesteld. Kamp hield echter voet bij stuk. In september van dat jaar besloot hij de limiet opnieuw te beperken, tot 24 miljard m^3.[202] Tegelijkertijd werd de bouw van de stikstoffabriek voorlopig uitgesteld, tot teleurstelling van de provincie Groningen. Volgens Kamp was het nog niet zeker of de fabriek nodig was. Gedeputeerde Eelco Eikenaar (SP) hekelde hoe het benadrukken van onzekerheid en doen van onderzoek opnieuw vertragend werkte: 'Ja, over een jaar weet je inderdaad meer en daarna nog meer. Wat kopen we daar in Groningen voor?'[203]

In december 2016 liet Alders weten dat uit inspectie was gebleken dat alsnog zo'n 22.000 woningen onderzocht moesten worden in het kader van de versterkingsoperatie. In *DvhN* werd dit een 'nachtmerrie' en 'grote klap' voor Groningen genoemd. 'Dit gaat het leven van heel veel Groningers voor lange tijd bepalen', reageerde Eikenaar. Voor de Groninger Bodem Beweging was het de zoveelste reden om ervoor te pleiten de gaskraan helemaal dicht te draaien.[204]

Een spoedprocedure bij de Raad van State om de NAM te dwingen zo snel mogelijk met de gaswinning in Groningen te stoppen, werd in januari 2017 beslist in het voordeel van het bedrijf en de staat, die wezen op de vooruitgang bij de probleembestrijding. 'Dat het na vermindering van winning weer meevalt is niet waar, maar een goednieuwsshow. De rechter had kunnen kiezen voor de burger, maar het gaat om veel geld', reageerde een van de bezwaarmakers, waarmee opnieuw gesuggereerd werd dat het economische belang zwaarder woog dan het veiligheidsbelang.[205]

Het gasgebouw kampte inmiddels met de gevolgen van de gaswinningsbesluiten. De NAM, Gasunie en Gasterra moesten heroriënteren en inkrimpen. Gasunie-topman Han Fennema vond dat het 'even wennen was' en dat 'gas aanbieden als maatwerk' het nieuwe duurzame uitgangspunt zou worden.[206] De gaswinningssector had zijn positie in een paar jaar tijd zien veranderen. Dat was een omslag, zo constateerde ook Martin Bachmann van BASF-dochter en gasbedrijf Wintershall. 'Nederland gold altijd als een voorbeeld van een overheid die het belang inzag van eigen gasproductie, maar het lijkt tegenwoordig wel of men geen gas meer wil'.[207] Scheidend topman Gertjan Lankorst van Gasterra vond dat Groningen niet te veel in de slachtofferrol moest vervallen. Zijns inziens realiseerden Nederlanders en Kamerleden zich onvoldoende 'wat er allemaal nodig is om stroom uit de muur te krijgen'.[208]

3.6 'Het grootste naoorlogse schandaal'

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2017 groeide de actiebereidheid in Groningen, met als hoogtepunt de fakkeltocht die op 7 februari in de provinciehoofdstad plaatsvond. Terwijl er in 2014 nog slechts zo'n 200 mensen meeliepen in een soortgelijke optocht, waren er nu ruim 4000 deelnemers.[209] Cabaretier en geboren Groninger Freek de Jonge stimuleerde het organiseren van acties, schreef een strijdlied en trad in de media op als

boegbeeld. Zijn manifest 'Laat Groningen niet zakken' vond brede steun, uiteindelijk tekenden meer dan 200.000 mensen de bijbehorende petitie.[210]

'Op een bepaalde manier is het wel treurig dat een bekend gezicht nodig is. Maar als het zo moet, dan moet het', verklaarde De Jonge over de aandacht die hij wist te genereren.[211] In interviews vergeleek hij de crisis in Groningen – 'het grootste naoorlogse schandaal' – met de watersnoodramp van 1953.[212] Hij was geraakt door de 'bevingsstress' van de inwoners, waarmee hij een nieuw woord aan het gasproblematiekvocabulaire toevoegde.[213]

Een dag na de fakkeltocht vond het Noordelijk Lijstrekkersdebat als eerste landelijke verkiezingsdebat plaats in het provinciehuis in Groningen. Mark Rutte was afwezig, maar PvdA-lijsttrekker Lodewijk Asscher beklemtoonde dat Nederland een 'ereschuld' had aan de provincie.[214] Buiten demonstreerde de Groninger Bodem Beweging met een doodskist met het opschrift: 'Hier rust onze veiligheid.'[215]

Op 15 februari debatteerde de Tweede Kamer andermaal over de gaswinning in Groningen. De gebruikelijke thema's passeerden de revue, zoals de trage schadeafhandeling en de behoefte aan het herstel van vertrouwen. De belangrijkste conclusie van het debat was dat alle grote fracties, inclusief VVD en PvdA, zich schaarden achter een motie voor een verdere terugbrenging van de gaswinning, een uitkoopregeling en het uit de schadeprocedure halen van de NAM. Met deze motie keek de Kamer vooruit naar de formatie van het volgende kabinet, dat de aardbevingsproblematiek niet zou kunnen negeren.[216]

Tijdens de verkiezingscampagne kreeg de gaswinning in Groningen aandacht. De NTR-documentaire *De stille beving*, waarin getroffen Groningers werden gevolgd, maakte indruk, en op 6 maart werd Mark Rutte als lijsttrekker van de VVD geconfronteerd met Groningers in de verkiezingstalkshow van Pauw & Jinek. De premier worstelde zichtbaar met de emotionele vragen en verwijten vanuit het Groningse publiek. 'Rutte tegen boze Groningers: 0-1', zo kopte vervolgens *NRC Handelsblad*.[217]

De rationeel-empathische benadering van de Groningse gascrisis door het kabinet legde het in de beeldvorming af tegen de oprechte emotie van de Groningers. Zeker ook in het licht van de verkiezingen presenteerde de Groningse gaswinningsproblematiek zich inmiddels als een schoolvoorbeeld van een overheid en een politieke bestuurslaag die daadkracht en betrokkenheid misten en het contact met de burger leken te zijn verloren.

Voor alle politieke partijen was de gaswinning in Groningen – anders dan in 2012 – een verkiezingsthema, waarbij veiligheid en compensatie de belangrijkste trefwoorden waren, en de oppositiepartijen net als in de Kamer aandrongen op verdere verlaging.[218] De uitslag van de verkiezingen op 15 maart was desastreus voor de PvdA. Terwijl in 2012 nog nagenoeg het hele Noorden van Nederland in meerderheid op de sociaaldemocraten had gestemd, waren ze nu nergens de grootste. De trend van de Statenverkiezingen van 2015 was daarmee doorgezet, al werd in de nationale pers opgemerkt dat de aardbevingsproblematiek hier slechts in beperkte mate bij meespeelde.[219]

Een paar weken na de verkiezingen adviseerde het SodM, vanwege een groot aantal aardbevingen rondom Loppersum in korte tijd, om de gaswinning opnieuw met 10% naar beneden te brengen (van 24 naar 21,6 miljard m^3).[220] Zoals inmiddels gebruikelijk nam Kamp dit advies over.

3.7 Terugblik: zoeken naar vertrouwen

'Door Huizinge veranderde alles en tegelijk niks'. In een artikel met deze titel blikte van Bas van Sluis midden augustus 2017 terug op wat er in de vijf jaar na de beving bij Huizinge in Groningen was veranderd: 'Een hoop. En tegelijkertijd bar weinig'. Het artikel noemde de dominante kwesties en vertogen over de gaswinning die de periode Kamp kenmerkten: 'Het ging niet alleen meer over schade. Het ging opeens over veiligheid.' Huizinge schudde Groningen 'wakker', waarna het rapport van SodM – dat 'voor iedereen als een verrassing' kwam – van de problematiek een landelijke politieke kwestie maakte. Er 'gebeurde vervolgens een hoop', maar het vertrouwen was zoek. 'Zo lang de economie boven het welzijn van de Groningers staat, verandert er helemaal niets', meende een bewoonster. 'Murw gebeukt' en eerder moedeloos dan

fel waren ze in het rampgebied. Een huisarts uit Middelstum had patiënten met aan de problematiek gerelateerde klachten. 'De Groninger wordt iets aangedaan waar hij geen grip op heeft. En daarbovenop komt men in een proces terecht waar zij ook geen grip op krijgen. Dat is tragisch.'[221]

De periode 2012-2017 was achteraf bezien een overgangsperiode waarin enerzijds al langer bestaande vertogen rondom de gaswinning bleven voortleven – zoals het belang van leveringszekerheid – en anderzijds het waarborgen van veiligheid en erkennen van de schade boven het economische belang van de gaswinning kwam te staan. Kamp werd als minister de belichaming van dit tweesporenbeleid: aan de ene kant had hij meer dan zijn voorgangers oog voor de Groningse problematiek, aan de andere kant bleef hij de gaswinning vanuit het economische landsbelang benaderen. De periode 2012-2017 kenmerkte zich daarnaast door bestuurlijke (her)organisatie, op basis van akkoorden en door de instelling van tafels, coördinatoren en commissies, en door de juridisering van de gaswinning en schadeafhandeling, zowel op initiatief van de politiek als op last van de Raad van State.

De aardbeving bij Huizinge en het rapport van het SodM zorgden voor een doorbraak. Kamp kwam door dit rapport in beweging, en Groningers – zowel de gedupeerden als de lokale bestuurders en politici – stelden zich assertiever op en kregen ook in toenemende mate aandacht in de media. Niet alleen werd het uitgangspunt leidend dat schade 'ruimhartig' vergoed moest worden, de provincie kreeg ook de toezegging van investeringen in de regionale economie bij wijze van compensatie voor de problematiek. Het OvV-rapport uit 2015 fungeerde als volgende kantelmoment: naar aanleiding van dit rapport werd de gaswinning verder teruggeschroefd en werden excuses aangeboden.

Als er een probleem werd geconstateerd, liet Kamp dit nader onderzoeken, om op basis daarvan tot een afgewogen besluit te komen. In Groningen ontstond daardoor de indruk dat Kamp pas tot besluiten kwam als hij er niet meer onderuit kon.[222] Zelf bleef de bewindspersoon volhouden dat de gaswinning te belangrijk was om al te lichtvaardig grote besluiten over te nemen en dat hij er alles aan deed om Groningen waar mogelijk tegemoet te komen.[223]

Bij de initiëring en uitvoering van maatregelen en ideeën die moesten bijdragen aan het oplossen van problemen en herwinnen van vertrouwen, liep het echter spaak. In de praktijk bleek de complexiteit van de verschillende belangen, verwachtingen en omstandigheden in Groningen. Noch de dialoogtafel noch het Centrum Veilig Wonen kwam uit de verf. Eerder dan van een 'herstel van vertrouwen' was er mede daardoor sprake van een aanhoudend en groeiend gevoel van onmacht en wantrouwen onder gedupeerden en betrokken bestuurders. Kamp had volgens de publicist Emiel Hakkenes 'de gaswinning verminderd, maar niet het vertrouwen vergroot'.[224]

De actiebereidheid in Groningen nam daardoor verder toe, zeker in de aanloop naar de Kamerverkiezingen van 2017. De hele periode 2012-2017 lieten Groningers in de media weten dat zij van het kastje naar de muur werden gestuurd. Het zorgde voor moedeloosheid, maar ook voor acties en demonstraties.[xix] Groningers lieten zich horen, tot op de publieke tribune van de Tweede Kamer aan toe.

De Kamer voerde meerdere debatten over 'Groningen', zowel naar aanleiding van kabinetsbesluiten als van actuele ontwikkelingen. Alle partijen toonden begrip voor de situatie van de Groningers en riepen op tot steun. De meeste oppositiepartijen waren daarbij van mening dat het kabinet de gaswinning verder moest terugbrengen. De PvdA, een partij met een lange traditie in Groningen, zat vanwege de kabinetsdeelname in een lastige positie, maar de gaskwestie leidde niet tot een kabinetscrisis. Kamp kwam politiek niet echt in de problemen. Het standpunt van het kabinet werd door hem uitgedragen onder veelvuldig gebruik van de sleutelwoorden erkenning en vertrouwen, maar waarbij hij ook niet zomaar toezeggingen deed. Kamp verstond het om zowel betrokken als afstandelijk te zijn.

[xix] In *De gaskolonie* stellen Brandsma, Ekker en Start desondanks de vraag waarom er van 'groot verzet' geen sprake was in de provincie. Onder meer de gelaten Groningse volksaard werd daarbij als factor ter discussie gebracht. Brandsma, Ekker en Start, *De Gaskolonie*, 149-154.

4.
2017-2022: Toenemend wantrouwen *ondanks* én *vanwege* het dichtdraaien van de gaskraan

Door Lennart Steenbergen

De periode vanaf het aantreden van Wiebes eind 2017 tot nu wordt getekend door het besluit om de gaskraan (versneld) dicht te draaien. De rust keerde hiermee niet terug in Groningen. Integendeel, het wantrouwen bij de Groningse burgers in de overheid, de daaraan verwante instituties en de NAM nam verder toe door het trage verloop van de schadeafhandeling en de versterkingsoperatie. Steevast ontstond juist na elk kabinetsbesluit over de afbouw van de gasproductie onzekerheid onder gedupeerden over de negatieve gevolgen voor de versterkingsoperatie. Het kabinet en de NAM stelden immers dat de veiligheid als gevolg van de verminderde gaswinning vanzelf zou toenemen en dat hierdoor minder huizen versterkt hoefden te worden. Wiebes verspeelde veel krediet in het Noorden toen hij in april 2018 de versterkingsoperatie in zijn geheel tijdelijk stillegde voor de duur van door hem ingestelde aanvullende onderzoeken. De minister zette hiermee een 'tegendiscours' in, dat van het verrichten van onderzoek door de autoriteiten. Lokale Groningse bestuurders kwamen in een spagaat terecht tussen de Haagse overheid, waarmee ze wilden blijven praten maar waardoor ze zich vaak niet gesteund voelden, en inwoners van Groningen die hen verweten bij het kabinet 'op schoot te zitten'.

Kenmerkend voor deze periode was daarnaast dat het kabinet zelf het bestuurlijk onvermogen en het 'overheidsfalen' (aldus Wiebes) toegaf, zaken die ten grondslag lagen aan het afbrokkelende vertrouwen van burgers in de overheid. Deze erkenning en de excuses die erop volgden wekten extra verwachtingen onder gedupeerden. Om het Noorden collectief te compenseren werden investeringsprogramma's en duurzaamheidsprojecten opgezet. De maatschappelijke ontwrichting in Groningen als gevolg van de verschillen in aanpak van schade- en versterkingsgevallen leidde echter ook tot een roep om individuele compensatie in de vorm van financiële vergoedingen en juridische bijstand. Tegelijkertijd bleef het kabinet de gehele periode vasthouden aan leveringszekerheid. De volatiliteit van het dominante discours bleek nog maar eens na de Russische inval in Oekraïne in februari 2022: uit geopolitieke overwegingen en met het oog op leveringszekerheid van energie werden de ogen opnieuw naar het Groningse gas gericht, ook door sommigen in de provincie zelf.

4.1 Wiebes gesommeerd veiligheid voorop te stellen

In oktober 2017 trad Eric Wiebes (VVD) aan als minister van Economische Zaken en Klimaat (EZK). Al snel werd de minister ten aanzien van het Groningse gasdossier met zijn neus op de feiten gedrukt. Bij zijn eerste werkbezoek aan Groningen in november sprak Wiebes van een 'overheidsfalen van on-Nederlandse proporties'.[225]

Op 15 november werd Wiebes geconfronteerd met een vernietiging van het gaswinningsbesluit door de Raad van State. Bij het besluit om de komende vijf jaar 21,6 miljard m^3 per jaar te winnen had de minister 'het risico voor de mensen in het aardbevingsgebied niet genoeg betrokken in zijn motivering. Hij heeft ook niet gemotiveerd waarom de leveringszekerheid als ondergrens is genomen voor de hoeveelheid te winnen gas, ondanks de onzekerheid over de gevolgen,' aldus de Raad van State.[226] De Tweede Kamerfracties van SP, PvdA en D66 reageerden verheugd op de uitspraak; de VVD was erdoor 'verrast'.[227] In een brief aan de Tweede Kamer schreef Wiebes dat hij 'het belang van leveringszekerheid in de toekomstige besluitvorming beter tegen andere belangen [zou] afwegen'.[228] Groningers voelden zich in deze periode doorgaans gesteund door de rechterlijke macht.[229] De Raad van State zou de overheid en de NAM overigens herhaaldelijk terugfluiten.[xx]

[xx] In 2015, 2017 en 2019 vernietigde de Raad van State gaswinningsbesluiten van de minister.

Op 8 januari 2018 vond bij Zeerijp een zware aardbeving plaats – met 3,4 op de schaal van Richter de zwaarste sinds Huizinge in 2012.[xxi] Diezelfde dag kondigde Wiebes een vermindering van de gaswinning aan.[230] Twee dagen later bezocht de minister het getroffen dorp, waar basisschoolkinderen een spandoek ophielden met de tekst 'Wingewest, huizen verpest'.[231] Ook het SodM sloeg alarm en gaf 'code rood' af; de gaswinning moest 'flink' omlaag. De toezichthouder baseerde zijn advies exclusief op veiligheidsoverwegingen en hield in tegenstelling tot eerdere adviezen geen rekening meer met de leveringszekerheid van aardgas voor huishoudens en bedrijven – die afweging was aan de minister, die hiermee onder druk werd gezet.[232]

De discussie spitste zich na Zeerijp toe op de vraag waarom er nog geen nieuw schadeprotocol voor Groningen bestond, zoals was aangekondigd in het regeerakkoord. Tijdens zijn eerste wekelijkse persconferentie na afloop van de ministerraad sinds de beving in Zeerijp zei premier Rutte hierover dat dit niet alleen een zaak van de rijksoverheid was, maar ook van regionale partijen. Een paar dagen later zocht hij de oorzaak van de vertraging in de lange duur van de kabinetsformatie het jaar daarvoor. Rutte haalde zich hiermee de woede op de hals van lokale bestuurders; de Groninger Bodem Beweging stapte uit het overleg over het schadeprotocol.[233] Tijdens een Tweede Kamerdebat op 16 januari namen coalitiepartijen D66 en CDA afstand van Ruttes uitspraken. Dat de schadeafhandeling sinds april 2017 stillag noemde Wiebes in de Kamer een 'falen van overheden'.[234] Door in meervoud te spreken deed hij in feite hetzelfde als wat Rutte had gedaan: hij stelde lokale bestuurders medeverantwoordelijk.

Kamerleden probeerden het Groningse vertrouwen (terug) te winnen, met wisselend succes. In het Kamerdebat dat een week na Zeerijp plaatsvond oogstte Kamervoorzitter Khadija Arib waardering door het begin van het debat uit te stellen totdat de naar Den Haag afgereisde maar in de file terechtgekomen Groningers plaats hadden kunnen nemen op de publieke tribune. Dilan Yesilgöz (VVD) daarentegen viel hoongelach ten deel. 'De Groningers geloven haar niet,' aldus *DvhN*. Sommige Kamerleden zetten hun Groningse achtergrond in om goodwill te kweken – zo sprak Sandra Beckerman bezorgd over 'mien laand'.[235] Zij en andere parlementariërs – met name ook Henk Nijboer en William Moorlag (beiden PvdA) – schreven daarnaast regelmatig ingezonden stukken in de regionale pers. Als signaal richting Den Haag liepen op 19 januari twaalfduizend mensen mee in een fakkeltocht voor een veilig Groningen.[236]

4.2 Vertraagde versterkingsoperatie en wantrouwen jegens NAM en minister

In de beginmaanden van Wiebes' ministerschap oordeelden Groningers overwegend positief over hem. Hij zette inhoudelijk stappen, toonde begrip en men voelde zich door hem gehoord. De minister maakte zich bewust klein: 'Het zijn grote problemen en in het midden staat een klein mannetje. En dat ben ik.'[237] Ondertussen brokkelde het Groningse vertrouwen in enkele instituties, zoals de NAM, wel (verder) af. In het nieuwe schadeprotocol dat Wiebes in februari aankondigde werd de NAM terzijde geschoven. Voor oude, nog niet afgehandelde schadegevallen gold echter onverminderd dat de gedupeerden en de NAM daarover samen moesten onderhandelen.[238] Ook het vertrouwen in de Nationaal Coördinator Groningen (NCG) Hans Alders bevond zich op een laag peil vanwege het trage verloop van de versterkingsoperatie en een vermeend gebrek aan onafhankelijkheid: de NCG zou te veel aan de leiband van de NAM en het ministerie van Economische Zaken lopen.[239]

Op 29 maart 2018 besloot Wiebes dat de gaswinning omwille van de veiligheid en de 'veiligheidsbeleving' in Groningen uiterlijk in 2030 naar nul gebracht zou worden. 'Dit is niet een dag voor de financiën, maar een dag voor de veiligheid,' verklaarde Wiebes.[240] *DvhN* sprak van een 'historisch besluit' en ook de burgemeester van Groningen Peter den Oudsten, de Groninger Bodem Beweging (GBB) en het Groninger Gasberaad reageerden opgetogen.[241]

[xxi] Na deze aardbeving zag *Volkskrant*-correspondent en Groninger Jurre van den Berg een omslag in de wil van de overheid om het gaswinningsdossier op te lossen: 'Is de beving van Zeerijp een geschenk uit de hemel?', *de Volkskrant*, 13 jan. 2018.

De euforie werd echter al gauw overstemd door zorgen over de versterkingsoperatie, die ervoor moest zorgen dat bewoners bij een zware beving levend hun woning konden verlaten. De GBB waarschuwde al in maart 2018, nog vóór het gasbesluit van Wiebes, voor het onherstelbaar veranderen en zelfs verminken van gebouwen en cultureel erfgoed als gevolg van de sloop- en herstelwerkzaamheden: 'Het ondergrondse beest dat decennia lang vanuit kilometers diepte z'n klauwen zette in onze huizen, krijgt nu hulp van een andere, bovengrondse moloch: een monster dat met zijn muil, klauwen en staart hele dorpen dreigt te ruïneren.'[242] Wiebes, die de versterkingsoperatie een 'ondoenlijke opgave' noemde, speelde in op dit sentiment: 'Ik ben niet de sloper van het Noorden.'[243]

De minister verspeelde echter veel krediet toen hij in april de gehele versterkingsoperatie tijdelijk stillegde, in afwachting van onderzoek naar de gevolgen van het dichtdraaien van de gaskraan voor de veiligheid in het gebied.[244] Veilige huizen hoefden immers niet versterkt te worden, was zijn redenering. Lokale politici en bestuurders vreesden dat 'het kabinet na de gaskraan ook de geldkraan dichtdraait voor Groningen'. Maar ook zij waren onderling verdeeld over de aard, de omvang en het tempo van de versterkingsoperatie. Waar commissaris van de koning René Paas bijvoorbeeld de lijn van Wiebes volgde, wees Provinciale Statenlid van Groninger Belang (GB) Petra Blink op het negatieve bijeffect van de stilgelegde versterkingsoperatie: 'Inwoners raken radeloos en beginnen het vertrouwen in de lokale overheid te verliezen.'[245] Het overleg over de versterkingen tussen de minister, maatschappelijke organisaties en de bestuurders van gemeenten en provincies liep op niets uit. De door Wiebes ingelaste pauze was voor Alders aanleiding op te stappen als NCG. Hij schreef in zijn ontslagbrief dat 'het meest elementaire vertrouwen' ontbrak en dat hij vanuit Den Haag werd dwarsgezeten in zijn werkzaamheden: 'Hoe kan ik vertrouwen herstellen als ik mijn afspraken niet na kan komen?'[246] 'De NCG is als "slecht-nieuws-brenger" misbruikt', zo nam *DvhN* het voor Alders op.[247] Begin juni stemde een krappe Kamermeerderheid in met het uitstel van de versterkingsoperatie zoals voorgesteld door Wiebes.[248] Volgens een SodM-advies dat eind juni verscheen hoefden minder huizen versterkt te worden als gevolg van de afbouw van de gasproductie en het verminderde aardbevingsrisico, maar moest het tempo van de lopende zaken wel omhoog.[249]

De NAM wenste minder bij te dragen aan de versterkingsoperatie nu de gaswinning (en daarmee haar opbrengsten) omlaag zou gaan, wat haar op grote kritiek kwam te staan in Groningen en daarbuiten.[250] Deze onvrede straalde ook af op Wiebes.[251] Op 25 juni 2018 sloot hij een overeenkomst met NAM-eigenaren Shell en ExxonMobil. De overheid nam de volledige verantwoordelijkheid voor de schadeafhandeling en versterkingen op zich, terwijl de NAM hiervoor bleef betalen. In ruil daarvoor werd het aandeel van de NAM in de gasopbrengsten verhoogd en werden alle oude schadeafhandelingen overgedragen aan het Rijk. Tijdens een door Wiebes belegde persconferentie wekte de minister de indruk dat Shell en ExxonMobil de meeste veren hadden moeten laten: 'Let op, want dit is wel hun gas en niet van de overheid.'[xxii] Volgens leden van de oppositiepartijen GroenLinks, PvdA en SP zou vooral de belastingbetaler opdraaien voor de bijbehorende kosten en ontsprongen de twee bedrijven de dans; CDA-Kamerlid Agnes Mulder was 'in shock' vanwege het feit dat de overheid de oude schadegevallen weer op haar bord kreeg. Alleen de VVD kon zich vinden in de deal.[252]

De vertraging in de versterkingsoperatie wakkerde de onzekerheid aan of de veiligheid in Groningen voldoende gewaarborgd werd. Niet de veiligheid maar de leveringszekerheid zou nog altijd centraal staan, schreven gemeenten, waterschappen, provincie en de Veiligheidsregio Groningen in oktober in een alarmerende brief aan de minister.[253] Ook GBB-lid Derwin Schorren richtte zich in het *DvhN* tot Wiebes en schreef dat het onveiligheidsgevoel van Groningers gelaagd was: 'Onveiligheid wordt geschapen wanneer we, door de onverkoopbaarheid van onze huizen, gevangen zitten in ons eigen huis. En daarnaast worden onze onveiligheidsgevoelens getriggerd door een overheid die we niet op haar woord kunnen vertrouwen en die ons blijkbaar

---

[xxii] *Trouw*-journalist Wendelmoet Boersema beweerde later dat Shell en ExxonMobil 1,5 miljard euro extra winst boekten met de deal en dat deze veel minder slecht uitpakte voor de oliemaatschappijen dan Wiebes deed voorkomen: *Gronings goud*, p. 220-223.

niet weet te beschermen tegen gewetenloze multinationals als de Shell. Veiligheid bestaat dus uit vele componenten en is op zich al complex en niet terug te brengen tot "levend je huis kunnen verlaten na een zware beving".'[254] Het wantrouwen jegens de minister zou niet meer verdwijnen, ook niet door opeenvolgende positieve berichten over de voortvarende afbouw van de gasproductie en de ontmanteling van de eerste gaswinningslocaties.

4.3 'Excuses alleen dichten geen scheuren'

De Tweede Kamer debatteerde regelmatig over het gaswinningsdossier. Groningse gedupeerden en oppositionele Kamerleden zagen deze debatten echter vaak als nutteloze exercities, temeer omdat de coalitie (VVD, CDA, D66 en ChristenUnie) de gelederen gesloten hield.[255][xxiii] In een brandbrief riepen Groningse bestuurders en maatschappelijke organisaties begin 2019 de Kamer op Wiebes aan zijn afspraken te houden. Veel Groningers waren 'verontwaardigd, ontgoocheld, cynisch, boos, teleurgesteld, pessimistisch, wantrouwend of murw', aldus de brief.[256]

De Kamer deed een belangrijke zet door het instellen van een parlementaire enquête. Sinds februari 2015 hadden verschillende partijen – PvdD, SP, GroenLinks en 50Plus – hierom gevraagd. In maart 2019 nam de Kamer met algemene stemmen een motie van Tom van der Lee (GroenLinks) aan; de parlementaire enquête moest 'recht doen aan gedupeerden en herstel van vertrouwen' bewerkstelligen.[257] Het besluit om een parlementaire enquête te houden viel kort voor de Provinciale Statenverkiezingen in april. Nieuwkomer Forum voor Democratie werd met vijf zetels de tweede partij in Groningen. Dat was opvallend, omdat de partij vanwege het nationale economisch belang de gaswinning wilde voortzetten. Thierry Baudet zou later de ernst van de situatie bagatelliseren: 'Er zijn nog geen dodelijke slachtoffers gevallen door de aardbevingen. Het is geen genocide ofzo.'[258]

De aardbeving bij Westerwijtwerd (3,4 op de schaal van Richter) op 22 mei 2019 zorgde opnieuw voor opschudding, die verhevigde toen Wiebes in een 'slip of the tongue' sprak over een 'bevinkje'.[259] Volgens premier Rutte was de gaswinning veranderd in een 'nachtmerrie'. Maar ook hij kreeg hoon over zich heen nadat hij had verklaard dat de gaskraan niet sneller dicht kon omdat anders 'een verpleeghuis in Limburg in een koude winter geen gas heeft'. *DvhN*, dat in het gaswinningsdossier een steeds fellere toon aansloeg, verweet de premier dat hij Nederlanders tegen elkaar uitspeelde.[260] Zes dagen na de aardbeving werd 'Het Andere Monument' onthuld door OvV-voorzitter Jeroen Dijsselbloem, op nog geen tien kilometer afstand van de omstreden 'Gasmolecule' die tien jaar eerder was onthuld door koningin Beatrix. Het nieuwe monument, dat een gescheurde baksteen verbeeldt, stond niet alleen symbool voor de fysieke bevingsschade, maar ook voor 'de barsten die dat veroorzaakt in de levensvreugde, het vertrouwen en de toekomstverwachtingen van de slachtoffers', aldus de initiatiefnemers.[261] Het profiel van klokkenluider Meent van der Sluis is verwerkt in de scheur. Overigens was ook dit kunstwerk niet onomstreden: het was mede gefinancierd door de NAM.

In de Kamer gingen Wiebes en Rutte door het stof. De premier, die op 4 juni 2019 voor het eerst deelnam aan een plenair debat over de gaswinning in Groningen, bood in drievoud excuses aan voor de 'crisis in slow motion': veiligheid had lange tijd geen rol gespeeld, het dossier was vanaf het begin volstrekt onderschat en het streven naar juridische precisie was ten koste gegaan van de voortvarendheid. Volgens Nijboer (PvdA) moesten de excuses van Rutte 'op parlementaire waarde geschat worden'. Alexander Kops (PVV) sprak van 'wel heel veel gladde praatjes van deze premier'.[262] Ook *DvhN* reageerde cynisch: 'Excuses alleen dichten geen scheuren.'[263]

[xxiii] In februari 2021 presenteerde de GBB een onderzoek naar het stemgedrag van Tweede Kamerfracties inzake moties over het gaswinningsdossier sinds oktober 2017. De coalitiepartijen stemden inderdaad vaak als één blok, wat ook gold voor de coalitiepartijen VVD en PvdA ten tijde van het kabinet-Rutte II. PvdA, GroenLinks, PvdD en SP stemden voor vrijwel alle moties 'ten gunste van Groningen'. De SP was zeer actief, maar veel eigen moties haalden het niet; moties van GroenLinks en PvdA werden in vergelijking vaker aangenomen. Johan de Veer, 'Kritisch op stemgedrag Kamer', *DvhN*, 26 febr. 2021.

Beckerman (SP) diende een motie van afkeuring in tegen Wiebes, waarbij ze verwees naar het oordeel van het SodM dat Groningen te kampen had met 'langdurige maatschappelijke ontwrichting' en dat primaire levensbehoeften van veiligheid en zekerheid veronachtzaamd waren. Ook Wiebes zag die ontwrichting, 'ook met mensen aan tafel'. De motie werd verworpen, maar in de Kamer en de media kreeg de 'wereldvreemde professor' Wiebes de volle laag. Hij zou vastzitten in 'zijn eigen werkelijkheid en computermodellen'.[264]

Het SodM adviseerde het ministerie van EZK een 'crisisaanpak' te hanteren voor de versterkingsoperatie – een boodschap die de toezichthouder in de daaropvolgende jaren zou blijven herhalen – en omwille van de veiligheid het volgende gasjaar niet meer dan 12 miljard m^3 te winnen uit het Groningse veld.[265] Dit streefgetal was al eerder genoemd door het SodM, maar Wiebes waakte voor de 'heiligverklaring' van deze 12 miljard. Hij maakte gewag van een 'duivels dilemma' tussen de veiligheid van de Groningers en de leveringszekerheid van gas aan de rest van het land.[266] Hij werd echter kort op de huid gezeten. De Tweede Kamer nam een motie aan van de hand van Yesilgöz (VVD) met het verzoek de gaswinning 'op de kortst mogelijke termijn' terug te brengen tot onder de 12 miljard m^3, indachtig de belangen van veiligheid én leveringszekerheid.[267] In september kondigde Wiebes aan dat de gaskraan toch versneld kon worden dichtgedraaid: in 2022 in plaats van 2030. Groningse gedupeerden, lokale overheden, (regionale) media en de oppositiepartijen PvdA, SP en GroenLinks reageerden verheugd,[xxiv] maar waren tegelijkertijd argwanend; ze vreesden dat hiermee ook verslapping zou intreden in de versterkingsoperatie, zoals in april 2018 was gebeurd.[268]

4.4 Perspectief voor het Noorden: investeren in de regio, koploper in de energietransitie

Om het Noorden perspectief te bieden en collectief te compenseren tuigde het kabinet in oktober 2018 het Nationaal Programma Groningen (NPG) op, een fonds met 1,15 miljard euro voor investeringen in economische, leefbaarheids- en energieprojecten. Deze gelden waren uitdrukkelijk niet bestemd voor schadeherstel en versterkingen; de financiering daarvan stond los van het NPG. Het wegblijven van de Groningse SP-gedeputeerde Eelco Eikenaar bij het 'Haagse feestje' van de presentatie van het programma noemde *DvhN* een 'potsierlijk gebaar', het ging immers om 'een substantieel bedrag waarmee een begin wordt gemaakt met het inlossen van de schuld aan de bewoners in het aardbevingsgebied'.[269] Het NPG liet zien dat geld het probleem niet was om het Groningse vertrouwen te herstellen, zo benadrukte Rutte.[270]

Daarnaast zou Groningen een voortrekkersrol kunnen vervullen op het gebied van duurzaamheid. 'Onbedoeld zou het gasdebacle ook wel eens een katalysator kunnen blijken in [...] de energietransitie,' aldus *de Volkskrant* eind 2019.[271] Deze nieuwe functie werd ook aangemoedigd door de NAM.[272] De grootste kansen voor het Noorden lagen op het terrein van de productie van groene waterstof. Shell was een van de initiatiefnemers van het project om van Groningen een 'waterstof-walhalla' (*De Telegraaf*) te maken, tot tevredenheid van commissaris van de koning Paas. 'De weg naar Parijs loopt via de Eemshaven,' zei Paas, verwijzend naar het Klimaatverdrag dat 195 landen in december 2015 in de Franse hoofdstad hadden gesloten.[273] De plannen met duurzame waterstof die Wiebes in april 2020 presenteerde en die werkgelegenheid, luchtkwaliteit en energietransitie ten goede moesten komen, konden rekenen op een warm onthaal in *DvhN*.[274] Toch klonken in de krant ook cynische geluiden over het geboden perspectief, waarbij Groningen 'na de turfschuur en gaskraan van Nederland nu het nationale stopcontact moet worden'. Ook een ander overheidsinitiatief, de Regionale Energie Strategie (RES), bedoeld voor verduurzaming in de regio, kreeg kritiek: bij gebrek aan duidelijkheid over de lusten en de lasten werd 'Groningen weer verkocht aan Den Haag'. Concrete plannen voortkomend uit de RES, zoals de aanleg van wind- en zonneparken, stuitten daarnaast op verzet in veel gemeenten.[275]

[xxiv] Volgens *Volkskrant*-journalist Jurre van den Berg markeerde het besluit van Wiebes een 'cultuurhistorische grens': 'Gaskraan Groningen al over drie jaar dicht', *de Volkskrant*, 11 sept. 2019.

In het najaar van 2020 hoopten de drie noordelijke provincies aanspraak te maken op een subsidie van de Europese Commissie die de sociaaleconomische schade als gevolg van het einde van de gaswinning – het ging om een verwacht verlies van twintigduizend banen – moest opvangen en die tegelijkertijd de energietransitie moest bevorderen.[276] Gert-Jan Segers (ChristenUnie) wenste dat er honderden miljoenen uit het Europese Just Transition Fund (JTF) naar het Noorden gingen: 'Eerder zei ik al eens: "Groningen first", maar vandaag zeg ik: "Make Noord-Nederland great again".'[277] De ChristenUnie steunde als enige coalitiefractie een motie van PvdA-Kamerlid Moorlag om het gehele JFT-bedrag dat voor Nederland bestemd was in te zetten in het Noorden. Staatssecretaris van Economische Zaken Mona Keijzer (CDA) wenste daarentegen het bedrag te verdelen tussen zes regio's verspreid over het hele land, hetgeen volgens Moorlag de achterstelling van Groningen weer eens bevestigde: 'We hebben in het Noorden nergens exclusief recht op.'[278] Uiteindelijk kreeg het Noorden in totaal 438 miljoenen toebedeeld. Niet de volle pot, maar ''t kon minder', aldus *DvhN*.[279]

4.5 Weinig voortgang, ontwrichting en een roep om individuele compensatie

In 2019 was de verantwoordelijkheid voor de uitvoering van de versterkingsoperatie overgeheveld van EZK naar het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), waaronder ook het woonbeleid viel. Grote stappen in de versterkingen werden hierdoor aanvankelijk niet gezet. Nijboer (PvdA) noemde de versterkingsoperatie in november 2019 een 'lachertje'. Volgens Van der Lee (GroenLinks) dreigde met een nieuw aangekondigd instituut – het Adviescollege Veiligheid Groningen – opnieuw kostbare tijd verloren te gaan. Susan Top van het Groninger Gasberaad zat hier evenmin op te wachten: 'Voordat je het weet heb je weer een instituutje met personeel.'[280] In de eerste vier maanden van 2020 waren slechts elf huizen versterkt. 'Het is niet goed genoeg,' moest minister van BZK Kajsa Ollongren (D66) toegeven in de Kamer.[281] Verder waarschuwde de provincie dat weer een nieuwe veiligheidsnorm zou leiden tot grote onderlinge verschillen in de aanpak van woningen en ook tot een algehele verkleining van de omvang van de versterkingsoperatie.[282] Deze verschillen, mede veroorzaakt door de veelheid aan betrokken instituties, werkten het Groningse sentiment van maatschappelijke ontwrichting (verder) in de hand. In augustus 2020, acht jaar na de aardbeving bij Huizinge, waren 1.100 huizen versterkt, terwijl 26.000 huizen als mogelijk onveilig waren aangemerkt. SodM-directeur Theodor Kockelkoren noemde dit tempo 'onacceptabel'.[283]

Ook de schadeafhandeling bleef moeizaam verlopen. De Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG), die in maart 2018 door Wiebes in het leven was geroepen, slaagde er nauwelijks in de achterstanden – 17.500 schadegevallen begin 2019 – weg te werken.[284] De Tijdelijke wet Groningen stelde ter vervanging het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) in, een zelfstandig bestuursorgaan dat onafhankelijk van het ministerie van EZK te werk ging. Om tot de gewenste 'crisisaanpak' te komen zag het SodM het liefst één instantie die verantwoordelijk was voor zowel schadeherstel als versterkingen – op dat moment waren respectievelijk de NCG en het IMG hier separaat mee belast. Een motie van Beckerman (SP) met deze strekking werd echter verworpen.[285]

Tijdens de behandeling van de Tijdelijke wet Groningen in de Tweede Kamer in januari 2020 zag Beckerman (SP) 'sterke parallellen tussen de manier waarop de overheid omging met de gedupeerde Groningers en met de van fraude beschuldigde gedupeerden in de toeslagenaffaire'. Ze vroeg om compensatie – zoals inmiddels ook was toegezegd door het kabinet na de toeslagenaffaire – voor gedupeerde Groningers die 'te lang moeten wachten' op schadeherstel. Haar motie met die strekking werd verworpen, maar de roep om individuele compensatie klonk dus ook door in het gaswinningsdossier.[xxv] 'Groningen' werd aldus in verband gebracht met een andere grote politieke kwestie die simultaan speelde, de toeslagenaffaire, die eveneens in het teken stond van bestuurlijk onvermogen en het verloren

[xxv] Later dat jaar legde Beckerman in een motie de wens neer dat 'iedereen in het bevingsgebied in aanmerking dient te komen voor een rechtvaardige compensatie', maar ook deze motie werd verworpen: Kamerstukken II 2019/20, 35 250, nr. 13; Kamerstukken II 2020/21, 35 462, nr. 16.

vertrouwen van burgers in de overheid – deze vertogen werden zodoende nog dominanter. Het kabinet-Rutte III trad af in januari 2021 vanwege de toeslagenaffaire, waarna Wiebes (die als voormalig staatssecretaris van Financiën verantwoordelijkheid had gedragen voor dit dossier) de politiek verliet.[286]

In de afrondingsfase van de Tijdelijke wet Groningen, in mei 2021, deelde het demissionaire kabinet-Rutte III mee een aangenomen amendement van Beckerman dat onder meer juridische bijstand en financieel advies voor gedupeerden regelde op kosten van het Rijk niet uit te zullen voeren. Enkele staatsrechtgeleerden kwamen in het geweer: de Tweede Kamer werd 'buitenspel gezet' door deze weigering. Een novelle zorgde ervoor dat de individuele compensatie in de vorm van bijstand alsnog gerealiseerd werd; het kabinet verhaalde de kosten hiervoor op de NAM.[287]

4.6 'Loopgravengevecht' tussen de staat en de NAM 'over de ruggen van Groningers'

Het wantrouwen jegens de NAM nam in deze jaren verder toe. In december 2019 oordeelde het gerechtshof in Leeuwarden dat de NAM smartengeld moest betalen, een vergoeding voor immateriële schade die bedoeld was voor mensen die leed, verdriet of gederfde levensvreugde hadden ervaren door de gaswinning in het aardbevingsgebied. Het IMG ging over de uitvoering van deze juridisch bepaalde compensatieregeling. Het smartengeld stond los van de uitbetaling van schadeclaims en de versterkingsoperatie. Evenmin kon het worden gezien als genoegdoening voor het (door het kabinet erkende) 'overheidsfalen', benadrukte het IMG, hiervoor moest de politiek aanvullend met een oplossing komen als ze dat wilde.[288]

In maart 2021 oordeelde het Openbaar Ministerie in Noord-Nederland dat de strafrechtelijke vervolging van de NAM, zoals was gevraagd door de GBB en enkele individuele beklagers, moest worden gestaakt, omdat er geen bewijs was voor opzettelijk strafrechtelijk verwijtbaar handelen.[289] Ondertussen nam het aantal gehonoreerde schadeclaims door het IMG toe, waarna de NAM besloot aan de bel te trekken bij het Rijk: de schadenormen waren in haar ogen nogal ruimhartig en ze wenste niet te betalen voor 'schade die geen bevingsschade is'.[xxvi] Volgens het IMG was er juist sprake van een 'inhaalslag'. 'De NAM plengt krokodillentranen,' aldus *DvhN*.[290] In mei verklaarde NAM-baas Johan Atema dat niet 26.000 maar slechts vijftig huizen versterkt hoefden te worden. 'Groningen is nu even veilig als Friesland of Zeeland,' stelde hij. Atema beriep zich op een rapport van TNO; het SodM noemde de bewering van de NAM-voorman echter onjuist. Beckerman (SP) hekelde de 'harteloze hebzucht' van de NAM; volgens Nijboer (PvdA) was Atema 'van 't padje'.[291] Later bleek dat de NAM al een jaar lang, vanaf mei 2020, het Rijk onder druk had gezet om minder huizen te versterken dan de overheid voor ogen had door te wijzen op 'verouderde' veiligheidsnormen.[292]

Op de achtergrond speelde een oplopend conflict tussen de staat en de NAM over de financiële afwikkeling van de schade- en versterkingsgevallen. In april 2021 had een ruime meerderheid in de Tweede Kamer er bij demissionair minister van EZK Bas van 't Wout (VVD) op aangedrongen zijn poot stijf te houden als de NAM rekeningen ter discussie zou stellen.[293] Dat laatste gebeurde ook: in oktober kwam naar buiten dat de NAM niet meer dan 60 procent van de kosten voor de versterkingsoperatie wilde betalen. Het kabinet en de NAM maakten zich op voor een juridische strijd. Dit 'loopgravengevecht' werd 'over de ruggen van de Groningers' gevoerd, schreef *DvhN*.[294] In februari 2022 startte de NAM een arbitrageprocedure tegen de staat. Ze stond open voor een regeling die de aansprakelijkheid van de NAM voor de gaswinningsschade in één keer afkocht. Staatssecretaris van Mijnbouw Hans Vijlbrief (D66) toonde zich bereid het gesprek aan te gaan. In de Tweede Kamer werd hem op het hart gedrukt geen 'onomkeerbare stappen' te nemen in de onderhandelingen.[295]

[xxvi] De uitbetaling van schadeclaims ging ook naar plekken die niet direct in het aardbevingsgebied lagen, zoals de stad Groningen, waar op dat moment 27.000 van de 92.000 schademeldingen vandaan kwamen en waar ruim een kwart van het totale uitkeringsbedrag heen ging.

4.7 Valse start Rutte IV: leveringszekerheid bedreigd en een ontwrichtende loketscene

Het kabinet-Rutte IV, dat in januari 2022 aantrad, kende een valse start. Ten eerste had demissionair minister Stef Blok (VVD)[xxvii] op de laatste werkdag van het vorige kabinet meegedeeld dat in het lopende gasjaar (tot oktober 2022) bijna dubbel zoveel Gronings gas (7,6 miljard m^3) nodig was als eerder voorzien, vanwege vertragingen in de bouw van een stikstoffabriek in Zuidbroek en de leveringsverplichtingen aan Duitsland. In Groningen en daarbuiten werd verontwaardigd gereageerd, ook op de timing – vlak voor de kabinetswissel.[xxviii] Volgens *Volkskrant*-redacteur Raoul du Pré zat er met het oog op de leveringszekerheid voor binnen- en buitenland voor het kabinet echter weinig anders op. Woedend reagerende politici hadden volgens Du Pré de emoties en daarmee ook de verwachtingen in Groningen alleen maar verder opgeschroefd.[296]

Ten tweede vond op de dag van de beëdiging van het nieuwe kabinet, op 10 januari, in het Noorden een 'gênante loketscene' plaats. Inwoners van het aardbevingsgebied die in aanmerking kwamen voor een subsidie voor achterstallig onderhoud van hun huizen meldden zich aan een loket, waar bleek dat het budget te kort schoot voor degenen die zich hadden gemeld.[xxix] Sommigen hadden voor niets lange tijd buiten in de kou gewacht. Kranten schreven over een loterij, waarbij Groningers in een positie waren gebracht waarin ze elkaars concurrenten waren.[297] De regeling was bedoeld als compensatie, maar het gevoel van maatschappelijke ontwrichting werd er juist door versterkt.

Enkele lokale bestuurders moesten het hierna ontgelden; zij zouden hun oren hebben laten hangen naar Den Haag. Commissaris van de koning Paas kreeg te horen dat hij niet welkom was bij de op handen zijnde fakkeltocht – op 15 januari liepen achtduizend mensen mee onder de leus 'Respect voor Groningen' – omdat de organisatie zijn veiligheid niet kon garanderen. De voormalige Groningse gedeputeerde Henk Staghouwer (ChristenUnie) – inmiddels minister van Landbouw – trof eveneens blaam, vond Johan de Veer, de *DvhN*-journalist die blijk gaf van toenemend activisme: 'Nog nooit hebben Groningers zo'n belang gehad bij een charismatische aanvoerder van het type Fré Meis. Een vuurvreter die mensen mobiliseert en ze niet tegen elkaar uitspelen of wegzetten. De gasproblematiek kun je niet alleen overlaten aan politici met lijntjes naar Den Haag. […] Een opstand lijkt niet ver weg.'[xxx] Het vertoog van maatschappelijke ontwrichting had behalve op de bewoners onderling dus ook betrekking op de verwijdering tussen bewoners en lokale bestuurders.

[xxvii] Hij was de vervanger van Bas van 't Wout.

[xxviii] In feite had Blok al in november 2021 een soortgelijke aankondiging gedaan. Dat leidde destijds tot weinig ophef in de media.

[xxix] Na een eerdere subsidieronde in juli 2021 was al gewaarschuwd voor een stormloop; Beckerman (SP) en Nijboer (PvdA), die een 'wedstrijdje' tussen Groningers onderling vreesden, hadden vergeefs om een verhoging van het subsidieplafond gevraagd: Kamerstukken II 2020/21, vraag 2021Z13221, 8 juli 2021; Mark Middel, 'Een subsidietombola die de Groningers "vernederde"', *NRC Handelsblad*, 14 jan. 2022.

[xxx] Al in zijn tijd als gedeputeerde was in *DvhN* de loyaliteit van Staghouwer aan de Groningers in twijfel getrokken, toen het ging over zijn steun – als voorzitter van het Versterkingsoverleg Groningen (VOG) – aan demissionair Blok om haast te maken met de Tijdelijke wet Groningen en de amendementen-Beckerman (die onder meer bijstand voor gedupeerden regelden) niet uit te voeren: 'Den Haag vraagt, Staghouwer draait.' Na de loketscene in januari 2022 suggereerde Johan de Veer verder dat Staghouwer was beloond voor zijn 'coöperatieve instelling' als gedeputeerde met zijn benoeming als minister van Landbouw in het kabinet-Rutte IV: Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'Pion', *DvhN*, 4 nov. 2021; Louis van Kelckhoven, 'Toon van brief is geen uitzondering', *DvhN*, 12 nov. 2021; Johan de Veer, 'Groningse politiek naïef in gasdossier', *DvhN*, 14 jan. 2022; Johan de Veer, 'Keihard erop vliegen in gaskwestie', *DvhN*, 19 jan. 2022.

4.8 Onzekere geopolitieke situatie: hoge gasprijzen en Russische inval in Oekraïne

In het najaar van 2021 was er een mondiale schaarste aan gas en stegen de gasprijzen. Steeds vaker werden in Nederland de ogen gericht op de Groningse reserves, die na het dichtdraaien van de gaskraan onder de grond zouden blijven zitten. Begin oktober voerden verschillende energiedeskundigen bezwaren op tegen de sluiting van het Groningenveld: ze wezen op de mogelijke koude winters in de toekomst, de krapte op de gasmarkten en de prijsstijgingen die daarvan het gevolg waren, alsook de geschatte waarde van het achtergelaten gas van 200 miljard euro.[298] Het kabinet stelde zich op het standpunt dat desondanks de gaswinning niet weer zou worden opgevoerd, alleen 'als er een héle koude winter komt'.[299]

De oorlogsdreiging van Poetin versterkte de geopolitieke onzekerheid. Al jarenlang was gewaarschuwd voor de afhankelijkheid van Russisch gas, vooral van Amerikaanse zijde.[300] Het kabinet had echter 'praktisch weinig andere mogelijkheden' dan te accepteren dat meer Russisch gas nodig is vanwege de stopzetting van de gaswinning in Groningen, zo leek *DvhN* in de zomer van 2021 in de situatie te hebben berust.[301] Deze logica kreeg een draai na de Russische inval in Oekraïne in februari 2022: van 'geen Gronings gas, dan maar Russisch gas' naar 'geen Russisch gas, dan maar Gronings gas'. Het stilleggen van het Groningenveld had de afhankelijkheid van Rusland alleen maar versterkt, schreef *De Telegraaf* verzuchtend, zonder dat er naar goede alternatieve energiebronnen was gekeken.[302]

Al snel gingen er geluiden op om de Groningse gaskraan toch weer verder open te draaien, mits de opbrengsten hiervan ten goede zouden komen aan de Groningers en zij er zelf mee instemden.[303] Dat laatste leek het geval te zijn. Een flitsenquête van *DvhN* liet zien dat 61 procent van de duizend Groningse respondenten de gaswinning wenste op te schroeven tot de eerder door het SodM veilig verklaarde hoeveelheid van 12 miljard m^3 per jaar. De enquête kreeg kritiek vanwege gebrekkige representativiteit. Een peiling van I&O Research die ongeveer gelijktijdig werd gehouden wees uit dat 42 procent van de Groningers de gaskraan open wilde – niet de meerderheid dus, maar wel een substantieel deel.[304]

Het kabinet stelde zich begin maart 2022 echter voorzichtig op: het Gronings gas was 'het allerlaatste redmiddel in het geval van een heel groot conflict'.[305] Ook het SodM bleef op het standpunt staan dat de winning zo snel mogelijk naar nul moest. De toezichthouder betwijfelde of de opbrengsten van de eventuele extra gaswinning de versterkingsoperatie daadwerkelijk ten goede zouden komen: 'Het kabinet heeft altijd al gezegd dat geld bij de versterkingsoperatie geen rol speelt, dus dat zou niet uit moeten maken.' Verder riep het SodM het kabinet op de Groningers duidelijkheid te geven in deze onzekere geopolitieke situatie: de inzet van het Groningenveld als 'aller, allerlaatste redmiddel' was niet concreet genoeg.[306]

Concluderend

De aardgaswinning ontwikkelde zich van euforie naar probleem. Uiteraard werden de problematische kanten het eerst in het Noorden ervaren. Die keerzijden van de gaswinning betroffen de gevoelde achterstelling ten opzichte van de Randstad ('wingewest') en de fysieke gevolgen voor het landschap: bodemdaling en aardbevingen. Na Huizinge en het advies van het SodM waren de aardbevingen en de gaswinning nationale issues.

Het debat over de aardgaswinning kende vanaf 1959 een grillige dynamiek, waarbij externe factoren (aardbevingen, onderzoek van deskundigen, geopolitieke ontwikkelingen) discoursveranderingen veroorzaakten. Dat neemt niet weg dat het economische discours van de aardgasbaten lange tijd dominant was. Het profijt van deze opbrengsten was eenvoudigweg te groot. Het duurde lang, tot 2015, voordat het Rijk en de NAM de stap zetten naar afbouw van de gaswinning. Ook was vanaf de jaren zestig voor Rijk, NAM en Gasunie de leveringszekerheid aan de 'klanten', zowel in binnen- als buitenland, van groot belang. Nadat dit vanaf 2017-2018 steeds duidelijker ondergeschikt was gemaakt aan veiligheid, keerde het leveringszekerheidsvertoog begin 2022 ineens terug, toen minister Blok zinspeelde op verhoging van de gaswinning om te kunnen voldoen aan internationale verplichtingen. Het bevestigde bij aardbevingsslachtoffers in het Noorden het beeld van een onbetrouwbare overheid, die eerdere toezeggingen niet nakwam, en van de dominante economische blik op de aardgaswinning. Dat sentiment had zich voor het eerst gemanifesteerd bij het aantreden van het kabinet-Den Uyl (1973), toen de progressieve regeringspartijen tijdens de verkiezingscampagne gedane beloften om een deel van de aardgasopbrengsten aan het Noorden te doen toekomen niet nakwamen toen zij eenmaal regeerden.

In maart 2022 bewees de Russische inval in Oekraïne dat het geopolitieke vertoog opnieuw acuut kon worden. De wens niet langer afhankelijk te zijn van Russisch gas interfereerde met het eerdere voornemen om snel tot afbouw van gaswinning in Groningen te komen. Op de achtergrond, en incidenteel meer prominent, speelde in bepaalde perioden het discours van milieu en duurzaamheid, dat eveneens zinspeelde op vermindering van de gaswinning: begin jaren zeventig vanwege het doorbrekende besef dat fossiele brandstoffen in het algemeen en de Groningse gasvoorraad in het bijzonder eindig waren. Rond de eeuwwisseling werd Groningen voorgehouden dat het een hoofdrol kon spelen in de transitie naar meer duurzame energie ('Energy Valley').

Klokkenluiders als Willem Meiborg (in de jaren zestig) en Meent van der Sluis (jaren tachtig en negentig), die al vroeg wezen op de risico's van de aardgaswinning vanwege bodemdaling en aardbevingsrisico's, werden lange tijd weggehoond of weggezet door de overheid en de 'officiële' experts. Deze wetenschappers (vooral die van het KNMI) beweerden lange tijd dat de risico's verwaarloosbaar waren. Pas na de aardbeving in Huizinge (zomer 2012) en de bevestiging van de gevaren door het Staatstoezicht op de Mijnen (begin 2013) keerde het tij. Ook na de aardbeving in Huizinge bleef het belang van de aardgaswinning echter prominent: vanwege de financiële baten en met het oog op de energieleveringszekerheid.

In de ogen van de Groningers werd wetenschappelijk onderzoek ingezet om de onvermijdelijke uitkomst – vermindering van de aardgaswinning en ruimhartige vergoeding van de aardbevingsschade – te saboteren of in ieder geval te vertragen. Er ontwikkelde zich een ingewikkelde interactie tussen het veiligheidsvertoog van de Groningers enerzijds en het lang dominante discours van de economische opbrengst en de leveringsgarantie anderzijds. Daarbij beriepen de autoriteiten zich op onderzoek door experts, hetgeen weer leidde tot teleurstelling en frustratie over de onbetrouwbare overheid en NAM bij de slachtoffers. Op de achtergrond speelde bij de Groningers het aloude sentiment van structurele achterstelling bij de Randstad. Het kwam bij elke nieuwe teleurstelling en niet-ingeloste belofte aan de oppervlakte. Vanaf 'Huizinge' verergerde de positie van een deel van de aardbevingsslachtoffers in hun strijd voor erkenning en genoegdoening en ontstonden verschillen in behandeling tussen de getroffenen, zodat sprake was van 'maatschappelijke ontwrichting'.

Na het rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid, begin 2015, sloegen ook de autoriteiten de weg naar de afbouw van de gaswinning in. Het veiligheidsvertoog kreeg de overhand.

Zeker na 2012 volgden de media de verwikkelingen in het Groningse gasdossier intensief en kritisch. Behalve nieuwsberichten verschenen in de kranten redactionele commentaren, interviews (ook met de aardbevingsslachtoffers) en onderzoeksreportages. Uiteraard adresseerden de noordelijke bladen de aardbevingen het eerst en hadden landelijke media soms opvallend veel aandacht voor gerelateerde kwesties dichterbij de Randstad (gasopslag in Bergen, Noord-Holland), maar de toon van de berichtgeving over 'Groningen' week doorgaans niet af. Vanaf ongeveer 2005, maar zeker na 'Huizinge' besteedden ook de landelijke dagbladen aandacht aan de gevolgen van de aardgaswinning. Daarbij lag de sympathie bij de getroffen Groningers, die veel aandacht kregen, en richtte de kritiek zich op de NAM en het Rijk. Tegelijkertijd kregen de bestuurders en directie van de NAM ook alle ruimte om hun verhaal te doen.

Tot 2013 stond de gaswinning zelf niet ter discussie, ook niet in de regionale dagbladen. Wel groeide de kritiek op de NAM aangaande de schadeafhandelingen. De berichtgeving in de media speelde een eigen rol in de dynamiek, maar van een activistische journalistiek was slechts sporadisch sprake. Naarmate journalisten als Johan de Veer het dossier intensiever volgden, werden vooral de opinies in het *DvhN* steviger. De media lieten wel anderen aan het woord – bijvoorbeeld Freek de Jonge in 2017 – die openlijk speculeerden over de vraag of in de rest van Nederland de problematiek wel voldoende ernstig werd genomen.

De discoursontwikkelingen hadden vaak ook gevolgen voor het imago van personen of organisaties die 'het gezag' of het 'grote bedrijfsleven' vertegenwoordig(d)en, zoals de NAM (en de daarin samenwerkende multinationals Shell en ExxonMobil), de successievelijke ministers van Economische Zaken (die de aardgaswinning in portefeuille hadden), lokale en regionale bestuurders en de Nationaal Coördinator Groningen. Het vertrouwen van de Groningers in het kabinet en de NAM was broos. Hoewel zowel Kamp als Wiebes overging tot majeure beleidswijzigingen in het aardgasdossier, verspeelden beiden op enig moment het vertrouwen van het Noorden. Ongelukkige uitlatingen van de bewindslieden waren niet behulpzaam: 'Er kunnen doden vallen' (januari 2013, toegeschreven aan Kamp, terwijl hij het nooit zo heeft gezegd); aardbevingen als 'fact of life' (september 2014, Kamp); 'bevinkje' (Wiebes na de aardbeving bij Westerwijtwerd, mei 2019).

De Tweede Kamer pikte de aardbevingsproblematiek pas laat op. In de loop van de tijd waren er onder de Kamerleden die de problematische kanten van de aardgaswinning onder de aandacht brachten nogal wat 'noorderlingen': Arend Biewenga, Fré Meis, Kees Zijlstra en Henk Knol, Tineke Witteveen, Henk Nijboer, William Moorlag, Agnes Mulder en Sandra Beckerman. Vanaf 2013 werd echter nagenoeg Kamerbreed aandacht gevraagd voor de problematiek. Hoewel voor veiligheid en schadeafhandeling eerder sporadisch aandacht was gevraagd via Kamervragen, werden deze thema's voor het eerst uitvoerig behandeld in aanloop naar de nieuwe Mijnwet van 2002. Speelde 'Groningen' in de verkiezingscampagne van 2012 nog geen rol, dat was wel het geval in die van 2017 en 2021.

In de Kamer bleek van de grote partijen de VVD, die tussen 2012 en 2022 de minister van EZ leverde, het langst gevoelig voor het discours van de baten en de leveringszekerheid. Coalitiebelangen waren evenzeer van invloed. Ook voor de PvdA – in 2012-2017 als regeringspartij medeverantwoordelijk voor het kabinetsbeleid inzake de aardgaswinning – lag de kwestie daarom ingewikkeld.

De instelling van de parlementaire enquête naar de aardgaswinning in maart 2019, nadat eerdere pogingen waren gestuit door Kamermeerderheden, betekende de definitieve erkenning door de politiek. Kamerbreed werd de druk opgevoerd om de veiligheid in Groningen te waarborgen en getroffen burgers collectief en individueel te compenseren, al bleven partijen ook oog houden voor het belang van leveringszekerheid.

[1] Herman de Jong, 'Slochteren. De nationale bodemschat' in: Wim van den Doel (red.), *Plaatsen van herinnering. Nederland in de twintigste eeuw* (Amsterdam 2005) p. 276-277.
[2] De Jong, 'Slochteren', p. 272-274.
[3] 'PvdA: zo nodig parl. enquete over aardgas', *Het Vrije Volk*, 14 dec. 1964.
[4] Emiel Hakkenes, *Gas. Het verhaal van een Nederlandse bodemschat* (Amsterdam 2020) p. 111.
[5] Kamerstukken II 1994/95, 23 819, Aanwijzing streekplan Drenthe in verband met pasopslag bij Langelo, 18 aug. 1994, nr. 1.
[6] Handelingen II 1962/63, 4 okt. 1962, p. 3009, 3036 en 3037.
[7] Handelingen II 1971/72, Aanhangsel nr. 619; Hakkenes, *Gas*, p. 150-151.
[8] *NvhN*, 8 nov. 1963. Zie ook: https://www.anderetijden.nl/artikel/598/nam-weet-sinds-1963-van-bodemverzakkingen-groningen.
[9] Erwin H. Karel, 'Groningen in beweging. Het debat in Den Haag en Groningen over de gaswinning 1959-2018', *Regio versus Randstad. Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2018*, p. 29-30.
[10] Hakkenes, *Gas*, p. 123 en verder.
[11] Handelingen II 1971, Aanhangsel nr. 352 (vragen Dijkstra en Terlouw); Handelingen II 1971/72, Aanhangsel nr. 1106 (vragen Dijkstra en Terlouw).
[12] Lejo Siepe en Gerrit Voerman, *Fré Meis. Handelsreiziger in revoluties* (Zutphen 2002), in het bijzonder p. 44-45, 68-69, 72-75, 83 en 101-102.
[13] Hakkenes, *Gas*, p. 133-147. Karel meent dat de 'achterstellingsideologie' in de jaren negentig naar de achtergrond verdween. Karel, 'Groningen in beweging', p. 33.
[14] Hakkenes, *Gas*, p. 106-114.
[15] Hakkenes, *Gas*, p. 157 en verder.
[16] Jan-Willem Brouwer, 'Plus petits qu'avant? La position internationale des Pays-Bas au lendemain du premier élargissement de la Communauté Européenne' in: Michel Dumoulin, Jürgen Elvert en Sylvain Schirmann (ed.), *Stratégies et acteurs. Construire l'Europe au XXe siècle. Liber amoricum Éric Bussière* (Stuttgart 2022) p. 144; Hakkenes, *Gas*, p. 109.
[17] De Jong, 'Slochteren', p. 277.
[18] Karel, 'Groningen in beweging', p. 32.
[19] Uitspraak van Commissaris van de Koningin Henk Vonhoff tijdens de feestelijke bijeenkomst van bestuurders en NAM in de Freylemaborg te Slochteren. 'NAM-directeur ir. Bob Jetses: De vondst van nog een Slochterenveld in ons land zit er niet in', *Leeuwarder Courant*, 5 okt. 1984.
[20] 'Insiders: tot vijftig cm. Bodemdaling gaswinning veel groter', *NvhN*, 23 okt. 1984; Gaswinning doet bodem in Groningen sterk dalen, *NRC Handelsblad*, 23 okt. 1984; 'Fonds van NAM voor schade gaswinning niet groot genoeg. Bodemdaling is ernstiger', *Trouw*, 23 okt. 1984; 'Grond zakt 70 centimeter door gaswinning. Bodem Groningen daalt sterker dan verwacht', *de Volkskrant*, 24 okt. 1984.
[21] 'Verzakking huizen door gaswinning? Nieuw onderzoek naar bodemdaling', *NvhN*, 5 maart 1985; 'Onderzoek naar daling grondwaterpeil door gaswinning Groningen', *NRC Handelsblad*, 5 maart 1985; 'Verband gaswinning en schade aan gebouwen ontkend: Groningse gedeputeerde pleit voor extern onderzoek bodemdaling', *de Volkskrant*, 6 maart 1985; Jan Hensema, 'Kamervragen over bodemdaling', *NvhN*, 25 okt. 1984; Handelingen II 1984/85, Aanhangsel nr. 246, p. 485-485.
[22] 'NAM steekt geld in bouw van gemalen', *Leeuwarder Courant*, 1 juli 1997.
[23] Dit werd uitgevoerd door TNO, Grondmechanica Delft en Shell. *Studieresultaten betreffende ongelijkmatige zakkingen in verband met aardgaswinning in de provincie Groningen*. Deelstudie I en II (Groningen 1987), online: https://commissiebodemdaling.nl/sub/ongelijkmatige-zakking; 'Boeren kunnen claims wel vergeten: Geen vergoeding bodemverzakking', *NvhN*, 26 maart 1987; 'Gaswinning geen oorzaak bodemdaling Groningen', *Trouw*, 26 maart 1987.
[24] 'Aardbevingenboek maakt veel los', *NvhN*, 5 juli 1989.
[25] Angelo Vergeer, '"Don Quichot van de gasvelden" ziet keer op keer bevestiging theorie: "Als de kachel loeit, beeft Nederland"', *De Telegraaf*, 23 febr. 1991.
[26] Kamerstukken II 1988/89, 21 108, 'Bodemverzakkingen en aardbevingen in het noorden van Nederland', nr. 1 en 2; Handelingen II 1989/90, Aanhangsel nr. 335, p. 67; 'Kamerlid Zijlstra gelooft niet in antwoorden minister', *NvhN*, 20 juni 1989; 'Kamerlid dr. Kees Zijlstra: Bodemdaling erger dan NAM beweert', *Leeuwarder Courant*, 15 juli 1989; 'Drents Statenlid Van der Sluis over bodemdaling: "NAM interpreteert de eigen gegevens te losjes"', *NvhN*, 14 dec. 1989; 'Na publicatie in NvhN: Vragen Kamerleden over bodemdaling', *NvhN*, 20 dec. 1989.

[27] 'Asser geograaf wijt aardbevingen aan gaswinning', *De Telegraaf*, 30 dec. 1986.
[28] Handelingen II 1986/87, Aanhangsel nr. 669, p. 1329.
[29] 'Gedeputeerde gelooft niet in relatie met gaswinning. Onderzoek oorzaak aardschokken niet nodig', *NvhN*, 26 april 1988; 'Provincie Groningen over opvatting Drents Statenlid: Geen nieuwe studie naar bodemdaling', *NvhN*, 6 juni 1989.
[30] Handelingen II 1989/90, Aanhangsel nr. 290, p. 585-586 en nr. 325, p. 655.
[31] Kerst Huisman, 'MIT: Gaswinning kan aardbevingen veroorzaken', *Leeuwarder Courant*, 21 april 1990.
[32] *Eindrapport Multidisciplinair onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en aardbevingen in Noord-Nederland* (z.p. 1993) p. 5.
[33] Nico van Dijk, 'Bodemtrillingen door gaswinning?', *Drentse en Asser Courant*, 7 dec. 1988.
[34] A.M.H. Nolet, 'Bespreking Aardbevingen in Noord-Nederland', *Nieuwsbrief KNGMG*, febr./maart 1991, nr. 2; Jules Hezemans, 'KNMI: gaswinning loopt geen gevaar door aardbevingen', *NvhN*, 1 mei 1991; Piter Bergstra, 'Wetenschappelijk rapport: Gaswinning is oorzaak bevingen'; 'Frank Duut ongeschokt'; 'KNMI-seismoloog Haak over onderzoek relatie gaswinning en aardbevingen: Politiek moet oordeel geven', *NvhN*, 13 nov. 1992.
[35] Handelingen II 1992/93, Aanhangsel nr. 147, p. 305-306; Hakkenes, *Gas*, p. 167.
[36] Margriet Brandsma, Heleen Ekker en Reinalda Start, *De gaskolonie. Van nationale bodemschat tot Groningse tragedie* (Groningen 2017) p. 23-24.
[37] 'Snel meer aardbevingen in Noorden', 'Verband aardbevingen met gaswinning moet nog blijken', *NvhN*, 23 nov. 1994.
[38] 'Gemeenten bang voor nog meer bevingen bij Alkmaar. Spoedoverleg over stoppen gaswinning', *De Telegraaf*, 22 sept. 1994; Piter Bergstra, 'De andere beleving van een aardbeving', *NvhN*, 27 sept. 1994.
[39] Piter Bergstra, 'Zorgen', *NvhN*, 4 sept. 1995; F.G. de Ruiter, 'Aardschokken: Tientallen schadeclaims door trillen en zakken', *NRC Handelsblad*, 31 jan. 1997.
[40] Piter Bergstra, 'Wat God niet weet, weet Meent van der Sluis', *NvhN*, 13 okt. 1990.
[41] 'Rijksgeoloog op drukke forumavond: Bodemdaling Grouw door waterpeilverschil', *Leeuwarder Courant*, 26 okt. 1988.
[42] 'Aardbevingen Noord-Nederland in boekvorm', *NvhN*, 24 april 1989; Piter Bergstra, 'Scepsis onder geologen groot: Aardbevingenprofeet Van der Sluis waagt zich in het hol van de leeuw', *NvhN*, 19 mei 1989.
[43] 'Aardbevingenboek maakt veel los', *NvhN*, 5 juli 1989.
[44] Gerlof Leistra, 'Schokken in de Drentse grond: verband tussen rammelende theekopjes en gasboringen', *Elsevier's Magazine*, 4 juli 1992.
[45] Piter Bergstra, '"Houding jegens Van der Sluis is fout". Utrechtse hoogleraar kritiseert NAM en KNMI', *NvhN*, 18 nov. 1992.
[46] Zie voor wat betreft de tegenwerking van onderzoekers door de NAM ook: Brandsma, Ekker en Start, *De gaskolonie*, p. 178; Piter Bergstra, "De geologie is het laatste staatsgeheim van Nederland", *NvhN*, 20 jan. 1993; 'Oprichting in Groningen. Geologenplatform wil burgers informeren', *NvhN*, 6 april 1993; Piter Bergstra, 'Roest verlaat Onafhankelijk Geologenplatform', *NvhN*, 23 mei 1995.
[47] P. van der Gaag en F. van den Berg, 'Aardbevingenonderzoek laat te wensen over', *NvhN*, 26 sept. 1994. Ook de Onderzoeksraad voor Veiligheid concludeert in 2013 dat de hypotheses van het BOA-rapport onderzocht hadden moeten worden. Brandsma, Ekker en Start, *De gaskolonie*, p. 24.
[48] Gerlof Leistra, 'Schokken in de Drentse grond: verband tussen rammelende theekopjes en gasboringen', *Elsevier's Magazine*, 4 juli 1992; Broer Scholtens, 'Aardbevingen stellen dwarsliggers in het gelijk', *de Volkskrant*, 20 nov. 1992; Jaco Alberts en Karel Berkhout, 'Dan spelen we het spel mee. De kwetsbaarheid van de politiek voor beïnvloeding door bedrijven', *NRC Handelsblad*, 13 juni 2002.
[49] 'Boren en beven, De angstige toekomstdroom van de Biesbosch', *Rotterdams Dagblad*, 19 maart 2002.
[50] Marcel Wichgers, 'Schadelijke gevolgen van gaswinning laten politiek koud', *Algemeen Dagblad*, 3 sept. 1994; M.W. van der Sluis, 'Rapport gasopslag Langelo rammelt aan alle kanten', *Algemeen Dagblad*, 29 dec. 1994.
[51] Lukas Koops, *Meent van der Sluis (1944-2000): luis in de pels* (Assen 2021) p. 163-164.
[52] M.W. van der Sluis, 'Aardgaswinning in Noorden en onrecht', *NvhN*, 23 sept. 1996.
[53] Meent van der Sluis, *Dutch drowning syndrome. Mijnbouwschade op vasteland en Wadden in Nederland* (Groningen 1997) p. 30-31.
[54] Marcel Wichgers, 'Schadelijke gevolgen van gaswinning laten politiek koud', *Algemeen Dagblad*, 3 sept. 1994.
[55] 'Geologenplatform wil een betere schaderegeling na aardbevingen', *NvhN*, 3 febr. 1995; Piter Bergstra, 'Roest verlaat Onafhankelijk Geologenplatform', *NvhN*, 23 mei 1995.

[56] 'NAM achter nieuwe regels schade bij aardbevingen', *NvhN*, 4 sept. 1995; Piter Bergstra, 'Zorgen', *NvhN*, 4 sept. 1995; 'Benadeelden aardschokken krijgen schadevergoeding', *Trouw*, 8 dec. 1995.
[57] Bouke Nielsen, 'De strijd om schadevergoeding. "Echte angst voor aardschokken is er niet",' *NvhN*, 29 mei 1999; 'Boren en beven, De angstige toekomstdroom van de Biesbosch', *Rotterdams Dagblad*, 19 maart 2002.
[58] Theo Koopman, 'De bodem daalt, maar niemand weet hoe ver', *NvhN*, 22 april 1989; Piter Bergstra, 'Zorgen', *NvhN*, 4 sept. 1995; 'Benadeelden aardschokken krijgen schadevergoeding', *Trouw*, 8 dec. 1995; Koos Bijlsma, 'NAM vreest veel claims na rapport Van Dunné', *NvhN*, 12 sept. 1996; Chiel Evers, 'Staten verwijten NAM arrogantie', *Leeuwarder Courant*, 21 jan. 1999.
[59] F.G. de Ruiter, 'Aardschokken: Tientallen schadeclaims door trillen en zakken, *NRC Handelsblad*, 31 jan. 1997.
[60] Dick van Bolhuis, 'Gedupeerden willen NAM op knieën krijgen', *NvhN*, 26 aug. 1997; 'NAM vergoedt schade na aardbeving door gaswinning Drenthe', *de Volkskrant*, 27 aug. 1997; Willem van Hamersvelt, 'Bodemdaling en aardschokken', *NvhN*, 6 sept. 1997.
[61] Henk Wollerich, 'Een halve eeuw duizelingwekkende getallen', *NvhN*, 6 sept. 1997.
[62] 'Boren en beven, De angstige toekomstdroom van de Biesbosch', *Rotterdams Dagblad*, 19 maart 2002; Koops, *Meent van der Sluis*, p. 183-184.
[63] Piter Bergstra, 'Nieuwe folder aardschokken nodig voor het Noorden', *Dagblad van het Noorden* (*DvhN*), 14 nov. 2003; Mick van Wely, 'Onrust over aardschokken. Burgemeester van Loppersum benadert KNMI en NAM om uitleg aan bevolking te geven', *DvhN*, 18 nov. 2003; 'Groningers bezorgd en boos over schade door gaswinning en bevingen', *NRC Handelsblad*, 3 dec. 2003; 'Onafhankelijke commissie moet studeren op risico's gaswinning voor bevolking', *DvhN*, 8 dec. 2003.
[64] Piter Bergstra, 'Meent en NAM', *DvhN*, 9 dec. 2003.
[65] Rob Schoof, 'De zegen van de bodemdaling. Groningen, het gas en de badkuip', *NRC Handelsblad*, 15 mei 2004; Robert de Roo, 'Regioforum: moet de NAM alle scheuren in woningen vergoeden?', *DvhN*, 21 mei 2004.
[66] Dit staat haaks op de mening van een voormalig RGD-directeur die erkende dat de Rijksinstituten kampten met een 'geloofwaardigheidsprobleem'. Piter Bergstra, 'Onverwachte steun voor platform van geologen', *NvhN*, 6 maart 1993; Handelingen II 1996/97, Aanhangsel nr. 1059, p. 2163-2164, nr. 1275, p. 2605 en nr. 1457, p. 2977-2979; Kamerstukken II 1997/98, 21 108, 'Bodemverzakking en aardbevingen in het noorden van Nederland', nr. 6.
[67] Chiel Evers, 'Staten verwijten NAM arrogantie', *Leeuwarder Courant*, 21 jan. 1999; Marcel de Jong, 'Expert kraakt rapport gasschade', *Leeuwarder Courant*, 20 maart 1999.
[68] 'Jorritsma komt Noorden tegemoet', *NvhN*, 30 mei 2000.
[69] 'Commissie oordeelt over schadeclaims bodemdaling', *NvhN*, 10 juli 2000; Henk Wollerich, 'Schade door mijnbouw soepeler afgewerkt', *DvhN*, 7 juni 2001; Kamerstukken II 2000/01, 26 219, 'Nota naar aanleiding van het nader verslag', nr. 12, p. 2-5, 28-29.
[70] 'Rapportcijfer', *NvhN*, 19 sept. 2000.
[71] 'Huiseigenaren ontevreden over schaderegeling na aardbevingen', *NvhN*, 11 aug. 2000; Marieke Smegen, 'Desnoods dagen we Jorritsma voor de rechter', *NvhN*, 10 okt. 2000.
[72] 'Boren en beven, De angstige toekomstdroom van de Biesbosch', *Rotterdams Dagblad*, 19 maart 2002.
[73] Alleen de PvdA, GroenLinks en SP stemden voor het amendement-Witteveen. 'PvdA alleen met omkering bewijs mijnbouwschade', *NvhN*, 27 maart 2002; Handelingen II 2001/02, 26 maart 2002, p. 4090-4096 en 4107; Handelingen II 2001/02, 9 april 2002, p. 4375.
[74] Wendelmoet Boersema, *Gronings goud. Over de macht van het gas en de rol van Rusland* (Amsterdam 2021), p. 153-154.
[75] Arend van Wijngaarden, 'Noorden en aardgas: alleen maar daling', *DvhN*, 11 okt. 2003; Marcel de Jong, Strijd om gasbaten is weer terug bij af, *Leeuwarder Courant*, 10 jan. 2004.
[76] De uiteindelijke 300 miljoen extra kwamen grotendeels uit de gasbaten. Van het geld moesten ook de kokkelvissers worden gecompenseerd. 'Kamer: minister te krenterig voor wad', *DvhN*, 10 nov. 2004; 'Visie minister Dekker op wadden stelt teleur', *DvhN*, 11 nov. 2004; 'Regering drukt geld waddenfonds achterover', *DvhN*, 26 nov. 2004; 'Rijk stopt 300 miljoen extra in Waddenfonds', *DvhN*, 24 juni 2005.
[77] Geert Wolters, 'Gaslobby belazert het Noorden', *de Volkskrant*, 7 april 2004.
[78] 'Onderschatte regio: Zieligheidsdenken maakt plaats voor zelfbewustzijn in noord-Nederland', *NRC Handelsblad*, 16 mei 2002; Bert Westerink, 'Er is in Groningen verdorie genoeg om trots op te zijn', *DvhN*, 15 juli 2004; 'Het Noorden: Afspraak is afspraak', *Algemeen Dagblad*, 16 sept. 2004.
[79] J. Oosterhaven en J. van Dijk, 'Het regionaal economisch beleid: een nachtkaars voor Noord-Nederland?', *Beleid & Maatschappij* 19 (1992) nr. 4, p. 184-196.

[80] 'Groningen door gas "te rijk" voor EG-steun', *NvhN*, 7 juni 1986; '"Rijkdom" Groningen ter discussie: Statenvragen over schrappen ESF-fonds', *NvhN*, 14 juni 1986; 'Economische groei sterkst in Groningen', *NvhN*, 21 sept. 1991; 'Noorden rijkste deel', *Leeuwarder Courant*, 10 febr. 1999.
[81] Theo Westerwoudt, 'Doorvoer; Gasunie gaat iets nieuws doen', *NRC Handelsblad*, 30 jan. 1997.
[82] 'Ondergrondse gasopslag voor koude tijden', *NvhN*, 8 maart 1994; Henk Wollerich, 'Nederland komt snel in de kou te zitten', *NvhN*, 18 mei 1994; Theo Westerwoudt, 'Doorvoer; Gasunie gaat iets nieuws doen', *NRC Handelsblad*, 30 jan. 1997.
[83] K. Koedijk, 'Afscheid van FES?', *Tijdschrift voor Openbare Financiën* 41 (2009) nr. 1, p. 15-22.
[84] H. Langman, *Ruimtelijk-economisch perspectief Noord-Nederland* (Den Haag 1997) p. 1.
[85] *Kompas voor het Noorden: ruimtelijk-economisch ontwikkelingsprogramma Noord-Nederland 2000 t/m 2006* (Assen 1999).
[86] *Pieken in de Delta: gebiedsgerichte economische perspectieven* (Den Haag 2004) p. 46-50.
[87] 'De regio's moeten het nu zelf doen', *de Volkskrant*, 10 juli 2004; 'Kamer van Koophandel Friesland wil af van Langman-aanpak', *DvhN*, 12 juni 2004; 'Kamer: verlies gaskorting compenseren. PvdA en CDA: Noorden kan blijven profiteren van gaswinning door Langman-gelden in stand te houden', *DvhN*, 13 jan. 2004.
[88] Piter Bergstra, 'De wegen in het Noorden zijn toch prima?', *DvhN*, 14 okt. 2004.
[89] 'Het Noorden is één in de afwijzing van de Haagse plannen', *Trouw*, 15 sept. 2004; 'Lot van het Noorden in handen Tweede Kamer', *DvhN*, 16 sept. 2004; 'Kamer wil het Noorden toch steunen', *de Volkskrant*, 16 sept. 2004.
[90] Marcel de Jong, 'Een verloren strijd', *Leeuwarder Courant*, 11 sept. 2004.
[91] 'Kamer wil steun aan Noorden voortzetten', *DvhN*, 15 sept. 2004; 'Noorden wordt de dupe van een wisseltruc', *DvhN*, 16 sept. 2004; 'CDJA: Noord-Nederland moet niet zo jammeren', *DvhN*, 17 sept. 2004; 'Coalitie halveert steun aan Noorden. Geen 60 maar 30 miljoen per jaar', *DvhN*, 6 okt. 2004.
[92] *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2003* (2004) p. 21.
[93] 'Sinds november geen schokken meer', *DvhN*, 23 okt. 2004.
[94] 'Gasunie sluit uniek contract met Rusland', *Trouw*, 17 mei 1996; Theo Westerwoudt, 'Doorvoer; Gasunie gaat iets nieuws doen', *NRC Handelsblad*, 30 jan. 1997.
[95] 'Energy Valley'; Henk Wollerich, 'Zo kan het zijn in 2015. Energy Valley: een energiek plan voor Noord-Nederland', *DvhN*, 25 jan. 2003.
[96] Henk Wollerich, 'Het borrelt en bruist een beetje in Energy Valley', *DvhN*, 20 maart 2004.
[97] Henk Wollerich, 'Noorden aantrekkelijk voor energiesector', *DvhN*, 2 juli 2004.
[98] Het is niet duidelijk wat de gasrotonde heeft opgeleverd. In juni 2012 plaatste de Algemene Rekenkamer vraagtekens bij de noodzaak en het nut van het project: er zouden miljarden zijn geïnvesteerd zonder dat was onderzocht of dat wel nut had. Zie: *Gasrotonde; nut, noodzaak en risico's. Nederland als Europees knooppunt van gastransport* (2012). (https://www.rekenkamer.nl/publicaties/rapporten/2012/06/14/gasrotonde-nut-noodzaak-en-risico%E2%80%99s#:~:text=Omdat%20Gasunie%20en%20EBN%20staatsdeelnemingen,jaarlijks%20ontvangt%20van%20dit%20staatsbedrijf.).
[99] Kamerstukken 2004/05, 29 023, nr. 10, Brief van de minister van Economische Zaken.
[100] Kamerstukken II 2007/08, 31 510, nr. 1, Energierapport 2008.
[101] Boersema, *Gronings goud*, p. 126 en 146.
[102] 'Europa klampt zich vast aan Russisch gas', *Leeuwarder Courant*, 2 jan. 2006.
[103] Kamerstukken II 2007/08, 31 200 III, nr. 9, Brief van de minister-president, 13 nov. 2007.
[104] Handelingen II 2008/09, 28 okt. 2008, p. 16-1160.
[105] Boersema, *Gronings goud*, p. 130-138.
[106] Henk Wollerich, 'Noorden moet Energy Valley worden', *DvhN*, 25 jan. 2003.
[107] 'Schone-energiesector krijgt 200 miljoen', *Leeuwarder Courant*, 15 febr. 2006.
[108] Henk Wollerich, 'Het borrelt en bruist een beetje in Energy Valley', *DvhN*, 20 maart 2004.
[109] Pieter Sijpersma, 'Energieland', *DvhN*, 23 juli 2012.
[110] Handelingen II 2004/05, 23 nov. 2004, p. 26-1661.
[111] 'Noorden krijgt fooi voor gas', *DvhN*, 28 juni 2006.
[112] Johan de Veer, 'Noorden wil meer gasgeld', *DvhN*, 11 febr. 2011.
[113] Pieter Sijpersma, 'Het gelijk van Zanen', *DvhN*, 12 febr. 2011.
[114] Robert de Roo, 'Onderzoek TNO en KNMI: gasvelden in het Noorden meest gevoelig voor aardbevingen', *DvhN*, 24 febr. 2005.

---

[115] 'Noorden krijgt veel meer aardbevingen', *DvhN*, 9 aug. 2006.
[116] 'Bodemdaling volgens verwachting', *DvhN*, 4 jan. 2006.
[117] Marijke Brouwer, 'Aardschokken worden gewoontjes', *DvhN*, 31 okt. 2008.
[118] Koos Bijlsma, 'Voortschrijdend inzicht', *DvhN*, 29 mei 2009.
[119] Louis van Kelckhoven, 'Midden-Groningen baalt van "de ballen van de NAM"', *DvhN*, 26 jan. 2018.
[120] Karin Sitalsing, 'Groningers voelen zich nog altijd beetje bestolen', *de Volkskrant*, 16 juni 2009.
[121] Deze brief van de Vereniging Groninger Dorpen wordt alleen vermeld in het rapport over de aardbevingsrisico's in Groningen dat de Onderzoeksraad voor Veiligheid uit januari 2015. Volgens de Onderzoeksraad zou de brief ook hebben gewaarschuwd voor beschadiging van het vertrouwen in de NAM omdat deze de maximumsterkte van de aardbevingen steeds bijstelde. https://www.onderzoeksraad.nl/nl/page/3190/aardbevingsrisico-s-in-groningen, p. 47.
[122] Mick van Wely, 'Apart loket voor vragen over aardschokken', *DvhN*, 1 dec. 2006.
[123] Hakkenes, *Gas*, p. 215-217. 'Bodembeweging heeft al 131 leden', *De Eemsbode*, 27 okt. 2010.
[124] Dirk Minkes, 'Groningse bodem blijft beven', *DvhN*, 26 okt. 2011.
[125] 'Voorlichting over "gasbevingen" Loppersum', *De Eemsbode*, 28 maart 2012. Zie ook: 'Aardschokken en bodemdaling', *DvhN*, 28 maart 2012. Helaas geen nadere informatie over dit 'verslag' op de website van GBB.
[126] 'Henk Kamp VVD, Economische Zaken: verveling', o.a. *Twentsche Courant Tubantia* en *DvhN*, 6 nov. 2012. 'Economische Zaken geldt als een denk- en praatministerie, dat weinig beleid produceert. Kamp zou Kamp niet zijn als hij toch iets concreets voor elkaar krijgt. Bijvoorbeeld een veel duurzamere energieproductie. Daar zal hij zeker zijn best voor doen, al is het maar omdat hij de kritische ogen van PvdA-leider Diederik Samsom op zich gericht weet.'
[127] Kamerstukken II 2012/13, 33 529, nr. 2. Het uitgesproken rapport van het SodM is later als een trendbreuk beschouwd, onder meer in het rapport van de OvV: *Aardbevingsrisico's in Groningen*, p. 77; zie voor een gedegen reconstructie ook: 'De grote klap', *DvhN*, 11 jan. 2014.
[128] *De Volkskrant,* 18 aug. 2012; 'Commentaar', *DvhN*, 21 aug. 2012.
[129] Herman Damveld, *Gaswinning Groningen: een bewogen geschiedenis. Versterking en perspectief: wens of werkelijkheid?* (Bedum 2020) p. 17-19; 'Zwaarste schok in Groningen', *de Volkskrant,* 18 aug. 2012.
[130] 'Maximale aardschok is 3,9 op de schaal van Richter', *DvhN*, 18 aug. 2012.
[131] 'Zware schok in Groningen', *DvhN*, 17 aug. 2012; 'Veel schade gemeld na beving', *DvhN*, 18 aug. 2012. De NAM besloot de schadeafhandeling vanaf september 2012 aan te passen, mede vanwege de kritiek. 'NAM past schadeafhandeling aan', *DvhN*, 1 sept. 2012.
[132] 'Vuist tegen NAM en overheid', *DvhN*, 18 aug. 2012. Van der Knoop riep ook op tot meer onderzoek: 'De NAM, noch het KNMI kan vertellen waarom het aantal bevingen toeneemt.'
[133] https://groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/bijeenkomst-groot-succes/; 'NAM bekijkt ook oude schades', *DvhN*, 6 sept. 2012. Directielid Hans Jansen van de NAM was geraakt 'door wat u beleefd heeft'.
[134] 'De grond beeft', *DvhN*, 1 sept. 2012.
[135] Kamerstukken II 2012/13, 33 529, nr. 2.
[136] Kamerstukken II 2012/13, 33 529, nr. 1; 'Aardbeving sterker bij vergrote gaswinning', *NRC Handelsblad*, 26 jan. 2013.
[137] *DvhN*, 26 jan. 2013.
[138] 'De hand moet aan de kraan', *NRC Handelsblad*, 28 jan. 2013; 'Gaswinning zorgt voor "levensgevaarlijke toestanden"', *Trouw*, 28 jan. 2013; 'Seismologen: boren stoppen helpt niet', *NRC Handelsblad*, 5 febr. 2013; 'Tegengas', *de Volkskrant,* 16 febr. 2013.
[139] *DvhN*, 28 jan. 2013.
[140] 'Altijd de klos', *NRC Handelsblad*, 30 jan. 2013.
[141] Hakkenes, *Gas*, p. 238-239; 'Er kunnen doden vallen', *DvhN*, 28 jan. 2013.
[142] *DvhN*, 28 jan. 2013.
[143] 'Wees zuinig met het gas', *NRC Handelsblad*, 29 jan. 2013.
[144] Kamerstukken II 2012/13, 33 529, nr. 18. 'Eerst elf onderzoeken naar Groningse aardbevingen', *NRC Handelsblad,* 8 febr. 2013.
[145] Minder gas is optie voor PvdA', *NRC Handelsblad*, 12 febr. 2013; 'Kamp onder druk. Ook PvdA wil gaswinning verminderen', *de Volkskrant*, 12 febr. 2013.
[146] *DvhN*, 15 febr. 2013.
[147] *DvhN*, 2 maart 2013.
[148] *DvhN*, 22 april 2013.

[149] *DvhN*, 9 april 2013; 'Die schokken gaan nog wel even door. Bestuurders breken zich het hoofd over manier om onrust onder de bevolking te dempen', *NRC Handelsblad*, 11 febr. 2013.
[150] Hakkenes, *Gas*, p. 248.
[151] *DvhN*, 7 febr. 2013.
[152] https://www.binnenlandsbestuur.nl/financien/commissaris-groningen-max-van-den-berg-wil-miljard. Later voegde Van den Berg hier nog een miljard bij: 'Groningen eist 2 miljard van NAM', *DvhN*, 25 okt. 2014.
[153] *DvhN*, 7 febr. 2013.
[154] 'VVD in Groningen beschermt minister', *DvhN*, 7 febr. 2013.
[155] 'PvdA'ers Groningen eisen gasfonds', *NRC Handelsblad*, 5 febr. 2013; 'Bedelen om aardgasgeld is een stap terug', *NRC Handelsblad*, 7 febr. 2013.
[156] *De Volkskrant*, 4 febr. 2013.
[157] https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Dossiers/Gaswinning/1-november-2013-Advies-Commissie-Duurzame-Toekomst-Noord-Oost-Groningen_1-november-2013.pdf.
[158] 'Fossiele verslaving', *de Volkskrant*, 1 febr. 2013.
[159] SER, *Energieakkoord voor duurzame groei* (SER); *DvhN*, 7 maart 2013.
[160] *DvhN*, 28 jan. 2013.
[161] 'Dag vol energie voor Willem-Alexander', *DvhN*, 5 april 2013.
[162] 'Denktank: Groningen moet van aardgas naar groen gas', *Trouw*, 29 okt. 2013; 'Primeur: gas uit groene stroom', *NRC Handelsblad*, 3 okt. 2014.
[163] 'Nederland willen laatste gasbellen uit de grond', *De Telegraaf*, 13 april 2012.
[164] 'NAM mag veel meer gas winnen in Wad', *NRC Handelsblad*, 23 maart 2013; 'Kamp: gas uit Wad leidt niet tot minder Gronings gas', *NRC Handelsblad*, 27 maart 2013.
[165] 'Winstkansen blijven even vluchtig als het nieuwe goud', *de Volkskrant*, 16 febr. 2013; 'Schaliegas winnen kan veilig in Nederland', *de Volkskrant*, 23 aug. 2013.
[166] Dit gebeurde in belangrijke mate op verzoek van de coalitiegenoot: 'PvdA krijgt zin: uitstel schaliegas', *NRC Handelsblad*, 26 aug. 2013. Over de winning van schaliegas liepen de meningen dan ook sterk uiteen: 'Wetenschappers wijzen winning schaliegas af', *NRC Handelsblad*, 24 juni 2013; 'Schaliegas vormt geen duurzame oplossing', *AD*, 27 aug. 2013.
[167] Brandsma, Ekker en Start, *De gaskolonie*, p. 125-137 en 141-147; Hakkenes, *Gas*, p. 245.
[168] Hakkenes, *Gas*, p. 240.
[169] *DvhN*, 18 jan. 2014.
[170] *NRC Handelsblad*, 18 jan. 2014.
[171] Handelingen II 2013/14, 5 febr. 2014, nr. 50, item 7, p. 16.
[172] 'Laat je horen! We zijn te lief', *DvhN*, 3 jan. 2014; 'Minder gas? Ze geloven er niets van', *de Volkskrant*, 16 jan. 2014; 'Lastige avond voor Samsom', *DvhN*, 16 jan. 2014; 'Spullen van NAM vernielen is echt oliedom', *DvhN*, 16 jan. 2014; 'Steeds bozer wacht Groningen', *DvhN*, 17 jan. 2014.
[173] 'Niet blijven hangen in onze kwaadheid', *DvhN*, 18 jan. 2014.
[174] 'Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen' (17 jan. 2014). Zie: https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/documenten/publicaties/2014/januari/05/vertrouwen-op-herstel-en-herstel-van-vertrouwen.
[175] 'Gasproductie zakt in elkaar', *De Telegraaf*, 19 aug. 2014.
[176] 'Nederland drijft graag handel met de vijand', *de Volkskrant*, 12 juli 2015.
[177] 'Maak van de lappendeken rap Europees energiebeleid: commentaar', *NRC Handelsblad*, 26 febr. 2015.
[178] 'Vechthuwelijk tussen energie- en klimaatbeleid', *NRC Handelsblad*, 23 jan. 2014; https://decorrespondent.nl/4023/ook-na-het-klimaatakkoord-van-parijs-blijft-de-europese-commissie-hunkeren-naar-gas/185597082-510e735a.
[179] 'Willy Wortels in aardbevingsland', *DvhN*, 10 dec. 2014.
[180] https://nos.nl/artikel/704497-kamp-beving-een-fact-of-life; Hakkenes, *Gas*, p. 251.
[181] De PvdA en VVD hadden oorspronkelijk voorkeur voor een groot debat over de gaswinning. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/144457/pvda-wil-een-debat-over-gasbesluit-en-rapport-onderzoeksraad.
[182] 'Ministerie hield geen rekening met veiligheid inwoners', *de Volkskrant*, 11 jan. 2015. Namens *de Volkskrant* berichtte verslaggever Noord-Nederland en geboren Groninger Jurre van den Berg vanaf 2014 over de gaswinningsproblematiek: 'Jurre van den Berg: "Grootstedelijke kwesties zijn burenruzies in vergelijking met wat er in Groningen speelt", *de Volkskrant*, 9 aug. 2019.
[183] Kamp biedt Groningen excuses van kabinet aan', *de Volkskrant*, 3 maart 2015.

---

[184] ‘Nu gaat Groningen voor, niet de schatkist’, *NRC Handelsblad*, 10 febr. 2015; ‘Coalitiepartijen botsen over gas en geld’, *DvhN*, 14 febr. 2015.
[185] ‘Kamp overtuigt niet’, *DvhN*, 10 febr. 2015.
[186] https://www.rtvnoord.nl/nieuws/145066/samsom-gaswinning-ook-na-1-juli-omlaag.
[187] ‘Gaswinning Groningen: het jaar dat alles anders werd?’, *de Volkskrant*, 18 dec. 2015. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/149406/gasunie-bouwt-zeer-grote-stikstoffabriek-in-zuidbroek; https://www.rtvnoord.nl/nieuws/167655/bouw-stikstoffabriek-zuidbroek-op-losse-schroeven
[188] ‘Rijk en gassector nauw verweven’, *DvhN*, 19 febr. 2015; ‘Nieuwe wet voor aanpak Groningen’, *DvhN*, 26 mei 2015.
[189] Kamerstukken II 2014/15, 33 529, nr. 143; Kamerstukken II 2015/16, 34 348, Wijziging van de Mijnbouwwet.
[190] https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2015/mei/01/hans-alders-benoemd-tot-nationaal-coordinator-groningen.
[191] https://commissiebodemdaling.nl/commissie/overeenkomst-/.
[192] Handelingen II 2014/15, 12 febr. 2015, nr. 54, item 8; Handelingen II 2014/15, 3 maart 2015, nr. 58, item 20 en 28 april 2015, nr. 81, item 30.
[193] ‘Eigenlijk heeft niemand medelijden met VVD'er René Leegte’, *de Volkskrant*, 20 jan. 2015.
[194] ‘Aardbevingsschade groot voor PvdA in Groningen en Drenthe’, *Trouw*, 19 maart 2015.
[195] ‘Ik blijf hier. Ik neem het risico’, *NRC Handelsblad*, 19 dec. 2015.
[196] https://www.raadvanstate.nl/@8616/voorlopig-geen/; Vlek, *Aardgas, risico’s en besluiten*, p. 65-66; ‘Afnemers gas bezorgd over de levering’, *AD*, 31 maart 2015.
[197] https://www.raadvanstate.nl/@8695/gaswinning-groningen/; ‘Kamp onder druk na uitspraak Raad’, *DvhN*, 19 nov. 2015.
[198] ‘Gaswinning Groningen: het jaar dat alles anders werd?’, *de Volkskrant*, 18 dec. 2015.
[199] ‘Jacques Wallage: het gasoverleg mislukt’, *Trouw*, 10 sept. 2015.
[200] ‘NAM-onderzoek lost niets op’, *DvhN*, 18 nov. 2015.
[201] ‘“Wantrouwen raakt ons wel”’, *DvhN*, 29 jan. 2016.
[202] https://www.provinciegroningen.nl/actueel/dossiers/gaswinning/tijdlijn/2017/raad-van-state-vernietigt-instemmingsbesluiten-24-en-216-miljard-kuub-gas/.
[203] ‘Misnoegen over uitstel stikstoffabriek’, *DvhN*, 13 sept. 2016; ‘Het onzekere lot van de stikstoffabriek’, *DvhN*, 27 sep. 2016.
[204] ‘Nachtmerrie voor Groningen’, *DvhN*, 8 dec. 2016.
[205] ‘NAM wint slag om gas’, *De Telegraaf*, 6 jan. 2017; ‘Raad van State: gaskraan in Groningen nu niet verder dicht’, *NRC Handelsblad*, 7 jan. 2017.
[206] ‘Gassector moet het nu van groen hebben’, *NRC Handelsblad*, 9 dec. 2016.
[207] ‘Kille behandeling voor gasbedrijven’, *De Telegraaf*, 23 maart 2017.
[208] ‘Kom uit de slachtofferrol’, *DvhN*, 17 dec. 2016.
[209] ‘Duizenden Groningers de straat op tegen gaswinning: “Kamp is een ramp”’, *de Volkskrant*, 7 febr. 2017; ‘Vlammend protest tegen gaswinning’, *DvhN*, 8 febr. 2017; Hakkenes, *Gas*, p. 255-256.
[210] http://www.laatgroningennietzakken.nl/actieplan.php; ‘Freek de Jonge: aardbevingen Groningen “grof schandaal”’, *DvhN*, 7 dec. 2016; https://www.rtvnoord.nl/nieuws/174101/doel-freek-de-jonge-pas-bereikt-als-alle-groningers-tevreden-zijn; Freek de Jonge, ‘De ramp van het Groningse gas’, *Vrij Nederland*, 17 febr. 2017.
[211] Ook Arjen Lubach vestigde de aandacht op Groningen: ‘Gronings gas in Zondag met Lubach’, *DvhN*, 29 jan. 2017; ‘Lubach en het rookgordijn van de NAM’, *NRC Handelsblad*, 30 jan. 2017; https://www.rtvnoord.nl/nieuws/173420/zondag-met-lubach-geef-groningen-een-onafhankelijk-schadebeoordelaar.
[212] ‘Freek de Jonge: in Groningen voltrekt zich het grootste naoorlogse schandaal’, *de Volkskrant*, 8 febr. 2017; ‘Freek de Jonge, pastoraal cabaretier in aardbevingsland’, *Trouw*, 19 jan. 2017.
[213] *De Volkskrant*, 8 febr. 2017. Sinds 2017 wordt het woord ‘bevingsstress’ gebruikt. Zie bijvoorbeeld: ‘Het gaat niet goed hier in Groningen’, *DvhN*, 18 nov. 2021; Brandsma, Ekker en Start, *De gaskolonie*, p. 149-153.
[214] ‘Asscher in lijsttrekkersdebat: Nederland heeft ereschuld aan Groningen’, *Trouw*, 8 febr. 2017; ‘Staak gehakketak gaswinning’, *DvhN*, 9 febr. 2017. Jeroen Dijsselbloem had zich eerder in vergelijkbare woorden uitgedrukt: ‘Dijsselbloem: ereschuld aan Groningen’, *DvhN*, 28 feb. 2015.
[215] ‘Eerst quiz, dan Trump, dan vol gas’, *DvhN*, 9 febr. 2017.
[216] *DvhN*, 16 febr. 2017; https://www.gasberaad.nl/nieuws/uit-het-beraad-16-februari-2017/.

[217] 'Rutte tegen boze Groningers: 0-1', *NRC Handelsblad*, 7 maart 2017; 'Debat van Rutte met boze Groningers ontspoord', *DvhN*, 7 maart 2017; https://www.bnnvara.nl/pauw/artikelen/pauw-jinek-rutte-en-de-groningers; https://www.rtvnoord.nl/nieuws/173169/de-stille-beving-een-film-over-de-aanslag-op-de-schoonheid-van-groningen. Na een actie op Twitter werd deze documentaire nog voor de verkiezingen uitgezonden: https://www.bnr.nl/nieuws/media/10317800/de-stille-beving-wil-een-politieke-aardverschuiving-veroorzaken.
[218] https://www.rtvnoord.nl/nieuws/173859/verkiezingen-wat-zeggen-de-partijen-over-de-gaswinning
[219] *DvhN*, *de Volkskrant*, *NRC Handelsblad* en *Trouw*, alle 16 maart 2017.
[220] 'SodM advies Groningenveld', 18 april 2017; https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2017/04/18/xxxxxxx.
[221] 'Door Huizinge veranderde alles en tegelijk niks', *DvhN*, 16 aug. 2017.
[222] Hakkenes, *Gas*, p. 252 en 255.
[223] Zie ook: Brandsma, Ekker en Start, *De gaskolonie*, p. 141-147.
[224] Hakkenes, *Gas*, p. 258.
[225] Hakkenes, *Gas*, p. 277.
[226] Raad van State, 'Besluit over gaswinning in Groningen moet opnieuw', 15 nov. 2017; https://www.raadvanstate.nl/@9101/besluit-over/ (geraadpleegd 15 febr. 2022).
[227] André Spaansen en Alexander Bakker, 'Nieuw besluit over gas in Groningen', *De Telegraaf*, 16 nov. 2017; 'Risico's genegeerd', *De Telegraaf*, 16 nov. 2017; Milo van Bokkum, 'Leg eens uit waarom we gas gebruiken', *NRC Handelsblad*, 16 nov. 2017.
[228] Kamerstukken II 2017/18, 33 529, nr. 400.
[229] Gerdt van Hofslot, 'RvS weer beste vriend van gasgewest', *DvhN*, 16 nov. 2017; Milo van Bokkum, 'Rechter is houvast voor de Groningers', *NRC Handelsblad*, 24 jan. 2018; Maaike Wind, 'NAM moet direct dokken. Maar hoeveel?', *DvhN*, 24 jan. 2018.
[230] Milo van Bokkum, 'Gaswinning omlaag na aardbeving', *NRC Handelsblad*, 9 jan. 2018.
[231] Jurre van den Berg, 'Oplossing Groningen duurt te lang, zegt ook Wiebes zelf', *de Volkskrant*, 11 jan. 2018.
[232] 'Reactie SodM op maatregelen NAM: "Stap in de goede richting maar nog niet concreet genoeg"', 11 jan. 2018; https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2018/01/11/reactie-sodm-op-maatregelen-nam-%E2%80%9Cstap-in-de-goede-richting-maar-nog-niet-concreet-genoeg.%E2%80%9D (geraadpleegd 15 febr. 2022); Jurre van den Berg, 'Gaskraan moet fors dichter na "code rood"', *de Volkskrant*, 12 jan. 2018.
[233] Jurre van den Berg, 'NAM, staat en Groningen blijven naar elkaar wijzen', *de Volkskrant*, 16 jan. 2018.
[234] Handelingen II 2017/18, 16 jan. 2018, nr. 39, item 7, p. 23; Robert Giebels, 'Eén loket voor schade Groningen', *de Volkskrant*, 17 jan. 2018.
[235] Handelingen II 2017/18, 16 jan. 2018, nr. 39, item 7, p. 4; Bas van Sluis, 'Luisteren naar de Kamer, spreken over acties', *DvhN*, 17 jan. 2018; 'Oppositie wil snel gaskraan dicht', *NRC Handelsblad*, 17 jan. 2018.
[236] Damveld, *Gaswinning*, p. 36; Mannus van der Laan, 'Fakkeltocht goed signaal aan Den Haag', *DvhN*, 22 jan. 2018.
[237] Hester van Santen, 'Ook zonder fossiele brandstof wil Eric Wiebes het leven leuk houden', *NRC Handelsblad*, 15 dec. 2017; 'Ik ben ongeduldig en zou boos zijn', *De Telegraaf*, 11 jan. 2018; Jan Hoedeman en Laurens Kok, 'Flexibele Wiebes is na de starre Kamp een verademing', *DvhN*, 25 jan. 2018; Milo van Bokkum en Barbara Rijlaarsdam, 'Wiebes zoekt het liever zelf uit', *NRC Handelsblad*, 29 maart 2018.
[238] Hakkenes, *Gas*, p. 283; Johan de Veer, 'Niet meer knokken met NAM', *DvhN*, 1 febr. 2018; 'Eindelijk', *De Telegraaf*, 1 febr. 2018; Gerdt van Hofslot, 'Zorg over rol NAM bij oude schades', *DvhN*, 8 febr. 2018.
[239] Gerdt van Hofslot, 'Maak pas op de plaats bij versterking', *DvhN*, 4 dec. 2017; Gerdt van Hofslot, 'Geen vertrouwen in bevingsgebied', *DvhN*, 29 dec. 2017; Johan de Veer, 'Verstikt in bureaucratie', *DvhN*, 6 jan. 2018; Milo van Bokkum, 'Hoe wordt het verzakkende Groningen ooit weer veilig?', *NRC Handelsblad*, 16 jan. 2018; Gerdt van Hofslot, 'Alders bemoeilijkt hulp gedupeerden', *DvhN*, 17 jan. 2018.
[240] Kamerstukken II 2017/18, 33 529, nr. 457, 29 maart 2018; Hakkenes, *Gas*, p. 284.
[241] Johan de Veer, 'Niet verwacht dat Wiebes hier nu al mee zou komen', *DvhN*, 30 maart 2018; 'Een nieuwe ommekeer', *DvhN*, 30 maart 2018; 'Geldkraan open', *DvhN*, 31 maart 2018; Bas Heijne, 'Optimismesprong', *NRC Handelsblad*, 31 maart 2018.
[242] Jelle van der Knoop en Derwin Schorren, 'Versterking kan een nieuwe ramp worden', *DvhN*, 13 maart 2018.
[243] Gerdt van Hofslot en Johan de Veer, 'Ik ben niet de sloper van het Noorden', *DvhN*, 5 april 2018.
[244] Milo van Bokkum, 'Hoe verder met de Groningse huizen', *NRC Handelsblad*, 25 april 2018; Gerdt van Hofslot, 'Ster van Wiebes verbleekt snel', *DvhN*, 26 mei 2018; Raoul du Pré, 'Koele bestuurder', *de Volkskrant*, 1 juni 2018; 'Haagse hooghartigheid', *DvhN*, 2 juni 2018; Erik van der Walle en Philip de Witt Wijnen, 'Wiebes verspeelt zijn goede naam', *NRC Handelsblad*, 6 juni 2018.

[245] Gerdt van Hofslot, 'Top over aardbevingen blijft zonder resultaat', *DvhN*, 21 april 2018; Gerdt van Hofslot en Johan de Veer, 'Versterking op losse schroeven', *DvhN*, 25 april 2018; Johan de Veer, 'Wees duidelijk over versterking', *DvhN*, 2 mei 2018; Johan de Veer, 'Verdeeldheid', *DvhN*, 4 mei 2018; Johan de Veer, 'Bestuurlijk overleg over versterking vastgelopen', *DvhN*, 23 mei 2018.
[246] Nationaal Coördinator Groningen, 'Brief NCG Hans Alders aan de minister van Economische Zaken en Klimaat', 30 mei 2018, https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/documenten/publicaties/2018/05/30/brief-ncg-hans-alders (geraadpleegd 8 maart 2022); Jurre van den Berg, 'Alders zat in onmogelijke spagaat Den Haag Groningen', *de Volkskrant*, 31 mei 2018; Milo van Bokkum, 'Wiebes kwam, Alders buitenspel', *NRC Handelsblad*, 31 mei 2018; Gerdt van Hofslot, 'Chaos dreigt na opstappen Alders', *DvhN*, 31 mei 2018; Johan de Veer, 'Ik ga dit niet uitvoeren', *DvhN*, 31 mei 2018; Johan de Veer, 'Alders hekelt in Kamer beleid van de overheid', *DvhN*, 7 juni 2018.
[247] Johan de Veer, 'Woede over sterke rol NAM', *DvhN*, 1 juni 2018.
[248] Boersema, *Gronings goud*, p. 216.
[249] SodM, 'Advies over de gevolgen van de afbouw van de gaswinning in Groningen voor de veiligheidsrisico's en versterkingsopgave', 27 juni 2018; https://www.sodm.nl/documenten/publicaties/2018/06/27/advies-over-de-gevolgen-van-de-afbouw-van-de-gaswinning-in-groningen-voor-de-veiligheidsrisios-en-versterkingsopgave (geraadpleegd 8 maart 2022).
[250] Jurre van den Berg, 'NAM: spreek ons minder aan op schade bij lagere winning', *de Volkskrant*, 18 april 2018; Bert Wagendorp, 'Klotezinnetje', *de Volkskrant*, 19 april 2018; Johan de Veer, 'Rijk aan de lat voor versterking Groningen', *DvhN*, 24 april 2018; Johan de Veer, 'Wie trekt de portemonnee?', *DvhN*, 18 juni 2018.
[251] Johan de Veer, 'Woede over sterke rol NAM', *DvhN*, 1 juni 2018.
[252] Laurens Kok, 'Wiebes geeft en neemt bij afbouw gas', *DvhN*, 26 juni 2018; Gerdt van Hofslot en Johan de Veer, 'Burger betaalt "gasdeal" Wiebes', *DvhN*, 26 juni 2018; Erik van der Walle, 'De overheid wikkelt af, de NAM moet blijven betalen', *NRC Handelsblad*, 26 juni 2018; Johan de Veer, 'Wiebes knokt het maar uit in Kamer, *DvhN*, 30 juni 2018.
[253] Damveld, *Gaswinning*, p. 41; Johan de Veer, 'Veiligheid nog onvoldoende meegewogen bij gaswinning', *DvhN*, 3 okt. 2018; zie voor het weerwoord: Eric Wiebes, 'Veiligheid Groningers staat zeker voorop', *DvhN*, 19 okt. 2018.
[254] Derwin Schorren, 'Wiebes speelt Russische roulette', *DvhN*, 12 nov. 2018; Derwin Schorren, 'Minister Wiebes, verras ons!', *DvhN*, 14 jan. 2019.
[255] Gerdt van Hofslot, 'We zijn geen donder opgeschoten', *DvhN*, 8 juni 2018; Gerdt van Hofslot, 'Wat schiet Groningen op met weer een Kamerdebat?', *DvhN*, 16 jan. 2019; 'Wij wachten (2)', *DvhN*, 19 jan. 2019; Maaike Borst, 'Ze stemmen toch met het kabinet mee', *DvhN*, 21 jan. 2019.
[256] Provincie Groningen, 'Brief met dringende oproep naar Tweede Kamer over versterking en schadeafhandeling', 14 jan. 2019, https://www.provinciegroningen.nl/actueel/nieuws/nieuwsartikel/brief-met-dringende-oproep-naar-tweede-kamer-over-versterking-en-schadeafhandeling/ (geraadpleegd 14 maart 2022).
[257] Kamerstukken II 2018/19, 33 529, nr. 584; Hakkenes, *Gas*, p. 319-338.
[258] Johan de Veer, 'SP likt de wonden na pittige afstraffing', *DvhN*, 22 maart 2019; Mannus van der Laan, 'Henk Otten (FvD): handhaaf gaswinning in Groningen', *DvhN*, 30 maart 2019; Johan de Veer, 'Uitspraken Baudet over gaswinning "onhandig"', *DvhN*, 23 juni 2020; 'Absurd om 500 miljard in de grond te laten zitten', *DvhN*, 13 maart 2021.
[259] Hakkenes, *Gas*, p. 293.
[260] Jurre van den Berg, 'De aarde laat zich niet temmen', *de Volkskrant*, 23 mei 2019; Johan de Veer, 'Bloed aan de handen', *DvhN*, 3 juni 2019.
[261] Jurre van den Berg, 'Monument voor de keerzijde van het gas', *de Volkskrant*, 29 mei 2019; Louis van Kelckhoven, 'Aardbevingsschade heeft gezicht gekregen', *DvhN*, 29 mei 2019.
[262] Handelingen II 2018/19, 4 juni 2019, nr. 88, item 21, p. 14-15.
[263] Johan de Veer, 'Rutte en Wiebes diep door het stof voor gascrisis Groningen', *DvhN*, 5 juni 2019; Rob de Kam, 'Sorry, sorry, sorry', *DvhN*, 6 juni 2019; Gerdt van Hofslot, 'Rutte, de zoveelste in een lange rij', *DvhN*, 7 juni 2019.
[264] Kamerstukken II 2018/19, 33 529, nr. 16; Handelingen II 2018/19, 4 juni 2019, nr. 88, item 21, p. 2 en 22; Johan de Veer, 'Crisisaanpak nodig voor veiligheid', *DvhN*, 29 mei 2019; Peter Winterman, 'Wiebes wankelt door falend optreden Groningen', *DvhN*, 3 juni 2019.

[265] SodM, 'Crisisaanpak versterking nodig voor de veiligheid van de Groningers', 28 mei 2019, https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/05/28/advies-groningen-gasveld-n.a.v.-aardbeving-westerwijtwerd-van-22-mei-2019 (geraadpleegd 16 maart 2022).
[266] Hakkenes, *Gas*, p. 295; Johan de Veer, 'Crisisaanpak nodig voor veiligheid', *DvhN*, 29 mei 2019.
[267] Kamerstukken II 2018/19, 33 529, nr. 626; Gerdt van Hofslot en Mannus van der Laan, 'Tweede Kamer: gaskraan snel verder dicht', *DvhN*, 12 juni 2019.
[268] Kamerstukken II 2018/19, 33 529, nr. 678; 'Wiebes: gaswinning Groningen stopt eerder', *De Telegraaf*, 11 sept. 2019; Claudia Kammer, 'Kabinet draait gaskraan al in 2022 dicht', *NRC Handelsblad*, 11 sept. 2019; Gerdt van Hofslot, 'Gaswinning stopt in 2022', *DvhN*, 11 sept. 2019; Gerdt van Hofslot, 'Geluk', *DvhN*, 12 sept. 2019; Johan de Veer, 'Groningen balt toch een kleine vuist over gasbesluit Wiebes', *DvhN*, 30 okt. 2019.
[269] Johan de Veer, 'Gedeputeerde laat "Haags feestje" lopen', *DvhN*, 4 okt. 2018; 'Verantwoordelijkheid', *DvhN*, 6 okt. 2018.
[270] Gerdt van Hofslot, 'Rutte: al het geld dat nodig is, komt er', *DvhN*, 28 maart 2019.
[271] Jurre van den Berg, ´Het ging altijd voor in Groningen. Tot "Huizinge"', *de Volkskrant*, 20 dec. 2019.
[272] Gerdt van Hofslot en Johan de Veer, 'Tweede kans voor zou zijn', *DvhN*, 26 okt. 2019.
[273] 'Miljarden nodig voor waterstof', *De Telegraaf*, 28 febr. 2020.
[274] Kamerstukken II 2019/20, 32 813, nr. 485; John Geijp, 'Het belang van de brief van Wiebes', *DvhN*, 11 april 2020.
[275] Leendert van der Laan en Dries Zwart, 'College heeft niets geleerd van gasdossier', *DvhN*, 4 mei 2020; Bernard Stikfort, 'Groene stroom mag landschap niet schaden', *DvhN*, 13 mei 2020; Johan de Veer, 'Toenemend verzet tegen energieplan', *DvhN*, 3 okt. 2020.
[276] John Geijp, 'Het Noorden claimt honderden miljoenen', *DvhN*, 4 sept. 2020; André Spaansen, 'Noorden klaar voor Brusselse miljoenen', *De Telegraaf*, 4 sept. 2020.
[277] 'CU: miljoenen van JTF naar het Noorden', *DvhN*, 16 sept. 2020.
[278] Kamerstukken II 2020/21, 35 570 XIII, nr. 45; 'PvdA eist transitiemiljoenen uit Brussel op voor het Noorden', *DvhN*, 10 nov. 2020; Johan de Veer, 'Noorden grijpt naast volle mep JTF-fonds', *DvhN*, 18 nov. 2020.
[279] '438 miljoen voor het Noorden', *DvhN*, 26 nov. 2020; Johan de Veer, 'Europese miljoenen voor noorden: 't kon minder', *DvhN*, 27 nov. 2020.
[280] Johan de Veer, 'Kamer spuwt gal over versterkingsoperatie', *DvhN*, 28 nov. 2019.
[281] Gerdt van Hofslot, 'Minister over versterking: het is niet genoeg', *DvhN*, 28 mei 2020.
[282] 'Versterking in gasgebied wordt mogelijk beperkt', *DvhN*, 28 mei 2020; 'Versterking ondoordacht terugschroeven is uit den boze', *DvhN*, 5 juni 2020.
[283] Mark Middel, 'Na de beving volgden beloftes – en toen uitstel', *NRC Handelsblad*, 15 aug. 2020; Mark Middel, 'Versterking Groningse huizen duurt nog 20 jaar', *NRC Handelsblad*, 2 sept. 2020.
[284] Jurre van den Berg, 'Staat krijgt geen vat op claims gaswinning', *de Volkskrant*, 8 jan. 2019; Peter Giesen, 'Gas-saga', *de Volkskrant*, 10 jan. 2019; Barbara Rijlaarsdam, 'Wiebes snapt de Groningse onvrede', *NRC Handelsblad*, 17 jan. 2019.
[285] Kamerstukken II 2020/21, 33 529, nr. 822; Johan de Veer, 'SodM: versterking en schade onder één dak', *DvhN*, 15 okt. 2020.
[286] 'Lessen toeslagenaffaire ook voor gaswinning', *DvhN*, 16 jan. 2021.
[287] 'Tweede Kamer onderzoekt of minister wetswijziging terzijde kan schuiven', *DvhN*, 14 mei 2021; 'Kamer is buitenspel gezet bij gaswet', *DvhN*, 27 mei 2021; 'Kabinet houdt poot stijf bij gaswet', *DvhN*, 7 juni 2021; Bas van Sluis, 'Kabinet parkeert gaswet', *DvhN*, 30 juni 2021; Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'Wet: NAM betaalt juridische bijstand, *DvhN*, 29 juli 2021.
[288] Mark Middel, 'Smartengeld voor gedupeerde Groningers', *NRC Handelsblad*, 18 dec. 2019; Johan de Veer, 'Groningen heeft recht op genoegdoening', *DvhN*, 1 juli 2020; Gerdt van Hofslot, 'Volgend jaar smartengeld', *DvhN*, 26 aug. 2020.
[289] 'OM: vervolging NAM om aardbevingen staken', *De Telegraaf*, 27 maart 2021; 'OM wil NAM niet vervolgen voor bevingen Groningen', *DvhN*, 27 maart 2021.
[290] 'Meer gedupeerden vinden schaderoute door bevingsmoeras', *DvhN*, 9 april 2021; 'Krokodillentranen', *DvhN*, 10 april 2021; 'NAM: rekeningen niet te controleren', *DvhN*, 13 april 2021.
[291] Mark Middel, 'Versterking Groningen onnodig', *NRC Handelsblad*, 7 mei 2021; Mark Middel, 'Wij kunnen niet alles betalen wat de overheid belooft', *NRC Handelsblad*, 8 mei 2021; Milo van Bokkum en Mark Middel, 'Toezichthouder: uitspraken NAM-directeur onjuist', *NRC Handelsblad*, 8 mei 2021; 'Woede om uitspraken baas

NAM', *DvhN*, 8 mei 2021; 'Directeur NAM heeft spijt van uitspraak', *DvhN*, 14 mei 2021; Mark Middel, 'NAM-baas Atema houdt vast aan harde boodschap', *NRC Handelsblad*, 29 okt. 2021.

[292] Derk Stokmans en Lyanne Levy, 'NAM botst met Rijk over "versterking", *NRC Handelsblad*, 29 maart 2022.

[293] Handelingen II 2020/21, 14 april 2021, nr. 68, item 12, p. 1-10; 'Minister moet tot het gaatje gaan bij NAM', *DvhN*, 15 april 2021.

[294] 'NAM en staat nabij juridische strijd over rekeningen "Groningen"', *NRC Handelsblad*, 27 okt. 2021; Johan de Veer, 'Loopgraven', *DvhN*, 29 okt. 2021.

[295] Handelingen II 2021/22, 9 febr. 2022, nr. 48, item 5, p. 46, 48 en 52; Mark Middel, 'NAM start juridisch gevecht tegen staat', *NRC Handelsblad*, 5 febr. 2022; Jurre van den Berg, 'Vijlbrief staat open voor gesprek over afkopen aansprakelijkheid NAM voor gaswinningsschade', *de Volkskrant*, 10 febr. 2022; Claudia Kammer, 'Geen extra gas? Vijlbrief is optimistisch', *NRC Handelsblad*, 10 febr. 2022; Bas van Sluis, 'Kabinet wil wel praten met NAM', *DvhN*, 10 febr. 2022.

[296] Bas van Sluis, 'Furieuze reacties op extra gaswinning', *DvhN*, 7 jan. 2022; Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'Wantrouwen in rijk bevestigd', *DvhN*, 8 jan. 2022; Theo Besteman, 'Groningen woest om verdubbeling', *De Telegraaf*, 8 jan. 2022; Jurre van den Berg, 'Laat het kabinet Groningen écht zitten met extra gaswinning?', *de Volkskrant*, 8 jan. 2022; Raoul du Pré, 'Bij eerlijk gasbeleid horen eerlijke verwachtingen, ook vanuit de Kamer', *de Volkskrant*, 10 jan. 2022.

[297] Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'Een gênante miskleun die te voorkomen was', *DvhN*, 11 jan. 2022; Mark Middel, 'Binnen één dag is pot met subsidie in Groningen op', *NRC Handelsblad*, 11 jan. 2022; André Spaansen, 'Aangewezen op een loterij', *De Telegraaf*, 11 jan. 2022; Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'Nieuwe zwarte bladzijde in deze hele geschiedenis', *De Telegraaf*, 12 jan. 2022; Michael Pearsson, 'Een loterij is nog rechtvaardiger dan deze regeling voor de Groningers', *de Volkskrant*, 14 jan. 2022.

[298] Patriecia Kolthof en Bas van Sluis, 'Gasveld niet sluiten', *DvhN*, 6 okt. 2021; Mannus van der Laan, 'Extra gas winnen', *DvhN*, 7 okt. 2021; Mark Middel, 'Schaarste voedt debat over Gronings gasveld', *NRC Handelsblad*, 8 okt. 2021.

[299] 'Gronings gas alleen in nood', *NRC Handelsblad*, 9 okt. 2021.

[300] Boersema, *Gronings goud*, p. 224-229.

[301] John Geijp, 'Russisch gas', *DvhN*, 24 juli 2021.

[302] 'Minder gas', *De Telegraaf*, 24 febr. 2022; 'Afhankelijkheid gas is een blunder', *De Telegraaf*, 2 maart 2022.

[303] Frans Kalshoven, 'Stop met tanken bij pompstation Rusland en gooi open die Groningse gaskraan', *de Volkskrant*, 26 febr. 2022.

[304] Bas van Sluis en Arend van Wijngaarden, 'Inwoners aardbevingsgebied Groningen: gaskraan open om Poetin en Rusland te dwarsbomen', 4 maart 2022, https://dvhn.nl/groningen/Inwoners-aardbevingsgebied-Groningen-gaskraan-open-om-Poetin-en-Rusland-te-dwarsbomen-DVHN-enqu%C3%AAte-27515897.html (geraadpleegd 31 maart 2022); I&O Research, 'Nederlanders maken zich grote zorgen om oorlog in Oekraïne', 8 maart 2022, https://www.ioresearch.nl/actueel/nederlanders-maken-zich-grote-zorgen-om-oorlog-in-oekraine/ (geraadpleegd 18 april 2022); Casper Albers, 'Roep om opendraaien Groningse gaskraan gebaseerd op slechte peiling én slechte rekensom', *de Volkskrant*, 13 april 2022.

[305] Arend van Wijngaarden, 'Vrijheid belangrijker dan schade woningen', *DvhN*, 5 maart 2022; Tjerk Gualthérie van Weezel, 'Van het Russisch gas af', *de Volkskrant*, 7 maart 2022; Lyanne Levy en Bas van Sluis in: *DvhN*, 10 maart 2022.

[306] 'Solidair vanwege de oorlog in Oekraïne', *DvhN*, 5 maart 2022; Tjerk Gualthérie van Weezel, 'Als ons gas iets helpt, moeten we het gewoon doen' *de Volkskrant*, 12 maart 2022; Lyanne Levy en Bas van Sluis, 'SodM: kabinet moet duidelijkheid geven', *DvhN*, 22 maart 2022.

Bijlage 2
Motie instelling enquêtecommissie

33 529 Gaswinning

Nr. 584 GEWIJZIGDE MOTIE VAN HET LID VAN DER LEE C.S. TER VERVANGING VAN DIE GEDRUKT ONDER NR. 559

Voorgesteld 5 maart 2019

De Kamer,
gehoord de beraadslaging,
constaterende dat de regering over het jaar 2019 spreekt als «het jaar van de uitvoering» voor schadeafhandeling en versterking;
overwegende dat recht doen aan gedupeerden en herstel van vertrouwen ermee gediend zijn als er ook publieke verantwoording wordt afgelegd over keuzes die door betrokken personen, organisaties en instanties zijn gemaakt;
van mening dat een parlementaire enquête niet mag leiden tot vertraging in schadeherstel, versterking of vertraging in het tegengaan van risico's op verdere aardbevingen en mijnbouwschade;
spreekt uit dat een parlementaire enquête naar de gaswinning in Groningen wenselijk is,
verzoekt het presidium, met een parlementaire enquête te starten op het moment dat de volgende gezamenlijke doelen van regio en Rijk in het kader van de versterkingsoperatie en schadeafhandeling behaald zijn:

- de beoogde uitvoeringsorganisaties;
- het Instituut Mijnbouwschade en het Instituut Versterkingsorganisatie;
- zijn opgericht, wettelijk verankerd en functioneren;
- fysieke versterking van de meest risicovolle woningen structureel op gang is gekomen, evenals het proces van schadeafhandeling,

en gaat over tot de orde van de dag
Van der Lee
Nijboer
Yeşilgöz-Zegerius
Agnes Mulder
Sienot
Dik-Faber
Beckerman
Wassenberg
Kops
Van Rooijen
Stoffer
Oztürk
Baudet

Bijlage 3
Onderzoeksvoorstel parlementaire enquête aardgaswinning Groningen

Den Haag, 20 januari 2021

Op 22 september 2020 heeft de Tweede Kamer de tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen ingesteld. De tijdelijke commissie had als taak voorstellen te doen voor de opzet van een parlementaire enquête over de aardgaswinning in Groningen.

Hierbij ontvangt u het onderzoeksvoorstel van de tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen voor de uitvoering van deze parlementaire enquête. Namens de tijdelijke commissie verzoek ik u het onderzoeksvoorstel ter besluitvorming door te geleiden naar de Tweede Kamer.

De tijdelijke commissie stelt voor dat de parlementaire enquêtecommissie kort na besluitvorming door de Tweede Kamer over het onderzoeksvoorstel wordt geconstitueerd, zodat de bevoegdheden van de parlementaire enquêtecommissie met voortvarendheid kunnen worden ingezet.

De voorzitter van de tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen,
Van der Lee

De griffier van de tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen,
Israel

1 Aardgaswinning in Nederland, van succesverhaal naar schaduwkanten die overheersen

1.1 Aanleiding

"*Van grote betekenis voor de energievoorziening van het land*", zo introduceert de Nederlandse minister van Economische Zaken in 1961 de gasbel die bij Slochteren is gevonden. Een bijzondere vondst, want dit Groningenveld is een van de grootste gasvelden ter wereld. Men gaat voortvarend van start met de winning, distributie en verkoop van het aardgas. De aardgaswinning wordt een belangrijk onderdeel van de Nederlandse energievoorziening en levert Nederland veel extra inkomsten op. Desondanks spreekt de minister van Economische Zaken en Klimaat in 2017 over de gevolgen van dezelfde aardgaswinning als "*een overheidsfalen van on-Nederlandse proporties*".

In een kleine 60 jaar is de aardgaswinning van succesverhaal verworden tot hoofdpijndossier. In dit tijdsbestek leiden de bovengrondse risico's en schade die de aardgaswinning veroorzaakt uiteindelijk tot het besluit de aardgaswinning te stoppen voordat het gasveld leeg is. Hoe heeft het zover kunnen komen?

Deze vraag vormt voor de Tweede Kamer aanleiding om een parlementaire enquête te starten naar de gang van zaken rond de aardgaswinning.

1.2 Leeswijzer

Dit onderzoeksvoorstel geeft een nadere beschrijving van de opzet van deze parlementaire enquête. In hoofdstuk 2 wordt de doelstelling van het onderzoek geformuleerd en de probleemstelling uitgewerkt. Hoofdstuk 3 vermeldt de onderzoeksvragen. Vervolgens staat in hoofdstuk 4 de onderzoeksaanpak centraal, inclusief planning en begroting. Hoofdstuk 5 bevat een overzicht van de werkzaamheden van de tijdelijke commissie en een dankwoord.

Onderzoeksvoorstel opgesteld door tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen

Op 5 maart 2019 heeft de Tweede Kamer met algemene stemmen een motie aangenomen (Kamerstuk 33 529, nr. 584) die uitspreekt dat een parlementaire enquête naar de aardgaswinning in Groningen wenselijk is. Op 24 augustus 2020 heeft de vaste Kamercommissie voor Economische Zaken en Klimaat een voorstel aan de Tweede Kamer gedaan om een tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen in te stellen, die als opdracht krijgt een onderzoeksvoorstel uit te werken voor de opzet van een parlementaire enquête over de aardgaswinning in Groningen (Kamerstuk 35 561, nr. 1).

Deze tijdelijke commissie aardgaswinning Groningen is op 22 september 2020 geconstitueerd en bestaat uit de leden Tom van der Lee (GroenLinks, voorzitter), Stieneke van der Graaf (ChristenUnie, ondervoorzitter), Dennis Wiersma (VVD), Roy van Aalst (PVV), Anne Kuik (CDA), Tjeerd de Groot (D66), Peter Kwint (SP) en Kirsten van den Hul (PvdA).

2 Probleemstelling en doelstelling van het onderzoek

2.1 Probleemstelling

Zoals in de inleiding is geschetst, wil de Tweede Kamer inzicht krijgen in de besluitvorming rond de aardgaswinning en de gevolgen daarvan voor de Groningers. De centrale vraag van het onderzoek luidt:

Hoe is de besluitvorming over de aardgaswinning in Groningen, de schadeafhandeling en de versterking op cruciale momenten verlopen, welke effecten had dit, welke belangen en afwegingen speelden een rol en hoe is hierbij omgegaan met de belangen van de Groningers?

Bij besluitvorming over aardgaswinning gaat het zowel om het volume te winnen gas als om het besluit de aardgaswinning stop te zetten. Versterking betreft de operatie om huizen en gebouwen aan te passen, zodat deze voldoen aan de veiligheidsnorm en verdere schade als gevolg van aardgaswinning wordt voorkomen.

Bij de besluitvorming over deze aardgaswinning spelen veel verschillende instanties een rol: de oliemaatschappijen die de winning verzorgen, de overheid die de concessie verleent, de samenwerkingsverbanden tussen deze partijen, de toezichthouders en kennisinstellingen die problemen al dan niet signaleren, decentrale overheden die vergunningen verlenen, belangenorganisaties die gedupeerden vertegenwoordigen, et cetera. In het onderzoek zal van de meest relevante actoren in kaart worden gebracht wat hun belangen zijn, welke bevoegdheden en verantwoordelijkheden ze hebben en welke afwegingen ze hebben gemaakt om tot bepaalde besluiten te komen. Het onderzoek beslaat een lange periode. De tijdelijke commissie brengt daarom focus aan door zich te richten op cruciale momenten in de besluitvorming.

Het onderzoek zal tevens specifiek ingaan op de belangen van de Groningers. Het gaat hierbij om brede welvaartsbelangen zoals veiligheid, gezondheid, werkgelegenheid en welzijn van Groningers, zowel van particulieren als ondernemers.

De tijdelijke commissie is zich ervan bewust dat de gevolgen van de aardgaswinning zich ook in de rest van Noord-Nederland voordoen. Omdat de problematiek zich echter hoofdzakelijk in de provincie Groningen voordoet, wordt er in dit onderzoeksvoorstel consequent gesproken over Groningen en Groningers.

2.2 Doelstelling

De tijdelijke commissie heeft zowel vanuit de eerdergenoemde motie over een parlementaire enquête inzake de gaswinning in Groningen, als vanuit de opdracht van de vaste commissie Economische Zaken en Klimaat, kaders meegekregen voor het doel van het onderzoek. In de motie en de opdracht aan de tijdelijke commissie wordt gesproken over waarheidsvinding, het trekken van lessen, het afleggen van publieke verantwoording en de hoop dat de enquête bijdraagt aan herstel van vertrouwen. Op basis daarvan heeft de tijdelijke commissie de volgende doelstelling voor het onderzoek geformuleerd:

Het doel van het onderzoek is waarheidsvinding en het verkrijgen van verklarend inzicht in de besluitvorming over de aardgaswinning, de schadeafhandeling en de versterking in Groningen. Dit maakt het mogelijk te komen tot oordeelsvorming over de gehele periode en lessen te trekken, om daarmee bij te dragen aan toekomstperspectief voor Groningen en de ontwikkeling van toekomstig beleid.

Een parlementaire enquête is het zwaarste onderzoeksinstrument van het parlement. Deze parlementaire enquête is bedoeld om feitelijk vast te stellen wat er precies is gebeurd, om publieke verantwoording te laten afleggen door diegenen die verantwoordelijkheid droegen, om een beoordeling te geven van de gang van zaken in de hele periode en van besluitvormingsprocessen van publieke, private, landelijke en lokale actoren en de informatie die daaraan ten grondslag lag, alsmede om lessen te trekken die kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van toekomstig beleid. De Tweede Kamer acht de inzet van dit instrument gerechtvaardigd vanwege de ernst, lange duur en complexiteit van de problematiek. Voor het realiseren van de bovenstaande doelstelling zijn enquêtebevoegdheden nodig.

De tijdelijke commissie is zich ervan bewust dat het moeizame proces van schadeherstel en versterking het vertrouwen van Groningers in de overheid heeft geschonden. Dat geschonden vertrouwen vormt een belangrijke aanleiding voor deze parlementaire enquête. In de opdracht aan de tijdelijke commissie wordt ook de hoop uitgesproken dat een parlementaire enquête kan bijdragen aan herstel van vertrouwen. De tijdelijke commissie heeft herstel van vertrouwen niet als expliciet doel van het onderzoek zelf geformuleerd. Niet omdat ze niet zou wensen dat het onderzoek daaraan kan bijdragen, maar wel omdat ze zich bewust is van het feit dat vertrouwen moet worden verdiend. Daar zal meer voor nodig zijn dan alleen dit onderzoek. De tijdelijke commissie hoopt dat het in kaart brengen van wat gebeurd is en het openbaar horen van betrokkenen, deskundigen en verantwoordelijken, bijdraagt aan herkenning en erkenning van de schaduwkanten van de aardgaswinning.

2.3 Onderzoeksperioden

De gehele onderzoeksperiode beslaat het moment tussen de vondst van het aardgas in Slochteren in 1959 en het moment waarop de Eerste Kamer de wettelijke verankering van de versterkingsoperatie aanvaardt.[1] Bij het in kaart brengen van wat er is gebeurd, onderscheidt de tijdelijke commissie drie perioden:

1. 'na Slochteren' (voortvarende gaswinning)
2. 'na Assen' (bodemdaling en aardbevingen)
3. 'na Huizinge' (afbouw gaswinning; schadeherstel en versterking)

Iedere periode richt zich op een aantal illustratieve gebeurtenissen en cruciale momenten en kent daarmee haar eigen opzet en onderzoeksvragen. De enquêtecommissie zal de gehele onderzoeksperiode op hoofdlijnen beschrijven en een aantal cruciale momenten en effecten per periode diepgaander onderzoeken en

[1] Wijziging van de Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen (Kamerstuk 35 603).

analyseren. Cruciale momenten zijn niet alleen fysieke gebeurtenissen, zoals bepaalde aardbevingen die al dan niet leiden tot een betekenisvolle reactie, maar kunnen ook besluitvormingsmomenten zijn, bijvoorbeeld naar aanleiding van een advies of rapport. Het kunnen eveneens momenten zijn waarop besluiten hadden kunnen worden genomen, maar niet genomen zijn. Ook actuele ontwikkelingen zal de enquêtecommissie op hoofdlijnen volgen en mogelijk betrekken in haar onderzoek. Zij zal echter geen documenten vorderen die na de einddatum van de onderzoeksperiode tot stand zijn gekomen.

1. Na Slochteren
Begin jaren zestig wordt gestart met de exploitatie van het gasveld dat bij Slochteren is ontdekt. Dit "Groningenveld" blijkt een enorme omvang te hebben en staat in dit onderzoek centraal. De winning en toepassing van aardgas neemt in deze periode een grote vlucht. De gaswinning leidt tot een omslag in de Nederlandse energievoorziening en de opbrengsten van de gaswinning leveren een positieve bijdrage aan de nationale welvaart. Een cruciaal moment in deze periode is de totstandkoming van het zogeheten Gasgebouw: een samenwerkingsconstructie tussen overheid en private oliemaatschappijen (Esso en Shell) die een belangrijke rol zal spelen bij de aardgaswinning.

2. Na Assen
In 1986 vindt een aardbeving bij Assen plaats. Naderhand zal blijken dat dit de eerste grote aardbeving is in een reeks van zogenoemde "geïnduceerde aardbevingen" in Noord-Nederland. Dit zijn aardbevingen die het gevolg zijn van menselijk handelen, in dit geval de aardgaswinning. Na de eerste aardbevingen in Drenthe vinden de aardbevingen vooral in Groningen plaats. Cruciale momenten in deze periode betreffen het uitblijven van (beleids)veranderingen naar aanleiding van de talrijke aardbevingen. Het enquêteonderzoek richt zich voor deze periode hoofdzakelijk op de manier waarop wordt omgegaan met effecten van gaswinning voor de bodem, in de vorm van bodemdaling en aardbevingen. In het onderzoek zal gekeken worden naar het ontstaan hiervan, de risico's en gevolgen ervan, en in hoeverre dit aandacht krijgt van de exploitant, de wetenschap en de politiek.

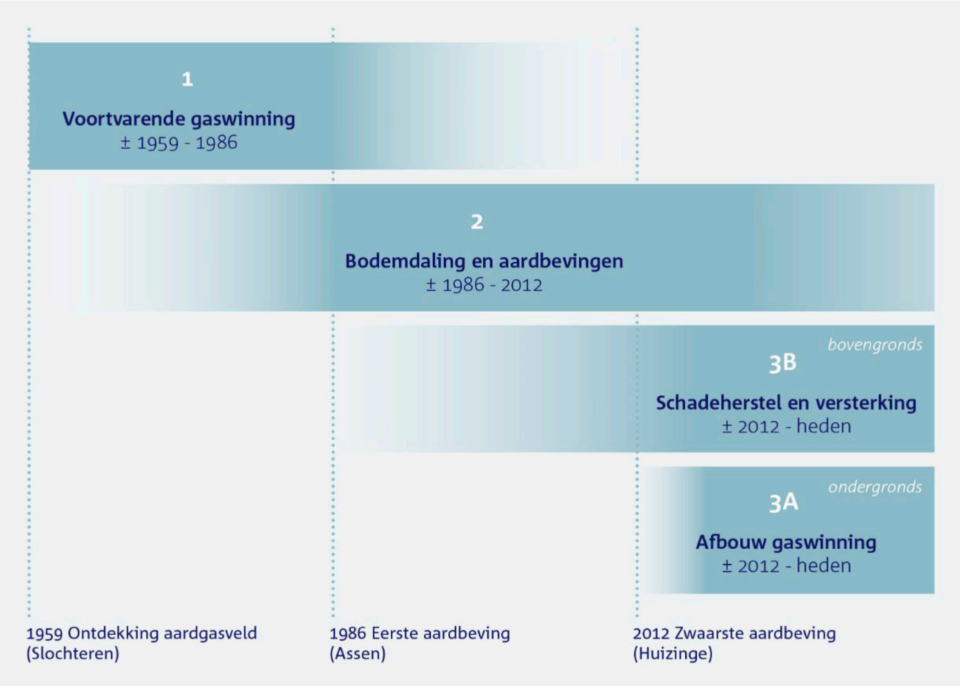
3. Na Huizinge
In 2012 trilt de aarde heftig nabij het Groningse dorp Huizinge. Deze aardbeving markeert het begin van een periode waarin de aandacht voor veiligheid, schadeherstel en versterking van huizen en gebouwen steeds meer (politieke) aandacht krijgt. In tegenstelling tot de voorgaande periode verandert er in deze periode veel in het beleid, zowel "ondergronds" als "bovengronds".

3a. Ondergronds beleid richt zich op de *oorzaak* van de problematiek in de vorm van nadrukkelijker sturing op omvang en afbouw van de aardgaswinning uit het Groningenveld en heeft betrekking op de diepere ondergrond. Cruciaal in deze periode zijn de verschillende adviezen, rechterlijke uitspraken en kabinetsbesluiten die uiteindelijk uitmonden in het op termijn volledig stopzetten van de aardgaswinning. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen (2013), de omvang van de gaswinning in het jaar 2013, de uitspraak van de Raad van

State (2015) en de verschillende kabinetsbesluiten tot verlaging respectievelijk beëindiging van de gaswinning uit het Groningenveld (2017, 2018, 2019).

3b. Bovengronds beleid richt zich op de *gevolgen* van de problematiek in de vorm van schadeherstel en versterking. Bovengronds is hier bedoeld als de 'niet diepe ondergrond', want schadelijke gevolgen aan funderingen, kelders en dergelijke manifesteren zich uiteraard ook ondergronds. Cruciaal in deze periode zijn het ontstaan van verschillende initiatieven, regelingen en organen gericht op herstel en versterking. Gedacht kan worden aan bijvoorbeeld de introductie van het wettelijk bewijsvermoeden in de Mijnbouwwet (eind 2016), de stopzetting van de schadeafhandeling door het Centrum Veilig Wonen (2017), de invoering van een tijdelijk schadeprotocol (2018), de opschorting van de versterkingsoperatie (2018) en de inwerkingtreding van de Tijdelijke wet Groningen en de start van het Instituut Mijnbouwschade Groningen (2020).

In onderstaande figuur is de opdeling in onderzoeksperioden schematisch weergegeven. Iedere periode heeft een herkenbare titel die de belangrijkste ontwikkeling in die periode samenvat. Dat betekent niet dat genoemde ontwikkelingen beperkt zijn tot die periode. Zo zijn bijvoorbeeld effecten van bodemdaling al snel na de start van de gaswinning aan de orde en komen aardbevingen nog steeds voor.

Opdeling in onderzoeksperioden

3 Onderzoeksvragen

3.1 Hoofdvragen

Om de centrale vraag (probleemstelling) van het onderzoek te beantwoorden en de doelstelling te bereiken, heeft de tijdelijke commissie de volgende hoofdvragen voor de gehele onderzoeksperiode geformuleerd.

1. Wat is op hoofdlijnen in de periode 1959-2021 gebeurd met betrekking tot de aardgaswinning in Groningen en de bijbehorende risico's? Wat zijn mijlpalen en cruciale momenten in de geschiedenis van de Groningse aardgaswinning en waarom? Welke kennis was op welk moment bij wie beschikbaar?
2. Hoe functioneert het Gasgebouw? Welke partijen zijn betrokken binnen het Gasgebouw en welke belangen en afwegingen spelen een rol? Welke besluiten zijn genomen? Welke afspraken zijn gemaakt en hoe zijn deze in de tijd veranderd?
3. Welke besluiten nam het kabinet over de aardgaswinning in Groningen? Hoe kwamen die besluiten tot stand, hoe is de Tweede Kamer geïnformeerd en op welke momenten had de Tweede Kamer invloed op de besluitvorming?
4. Wat waren de rollen in de besluitvorming van kabinet, Tweede Kamer, private partijen, decentrale overheden en lokale actoren en wat waren de gevolgen van hun handelen voor de Groningers? Op welke manier zijn de Groningers betrokken bij de besluitvorming, welke rol hadden zij en hoe is rekening gehouden met hun belangen?
5. Welke lessen kunnen uit de analyse van de Groningse aardgaswinning worden getrokken?

3.2 Onderzoeksvragen

Om antwoord te geven op bovenstaande hoofdvragen, heeft de tijdelijke commissie een aantal specifieke onderzoeksvragen geformuleerd, die ingaan op een aantal cruciale momenten. De precieze keuze van deze momenten zal de parlementaire enquêtecommissie nader bepalen. Die is afhankelijk van de inzichten die gedurende het onderzoek ontstaan, onder meer op basis van gevorderde documenten en inlichtingen. Te onderzoeken cruciale momenten moeten inzicht geven in de vraag hoe in de onderscheiden periodes wordt gedacht en gehandeld, binnen welke kaders dat gebeurt en wat de effecten daarvan zijn. Per periode kan het accent anders liggen, afhankelijk van welk (publiek) belang een centrale rol speelt, zoals opbrengstmaximalisatie, veiligheid en gezondheid, schadeherstel en leveringszekerheid.

Het onderzoeken van de Groningse gaswinning vanaf 1959 is nadrukkelijk niet bedoeld om te komen tot een uitputtende geschiedschrijving, maar heeft vooral de functie om het heden zo goed mogelijk te kunnen begrijpen. Onderzoek en analyse van het verleden is noodzakelijk voor een goede beantwoording van de vraag: Hoe heeft het zover kunnen komen? Om bijvoorbeeld te begrijpen hoe uiteindelijk tot het besluit is gekomen om de gaskraan dicht te draaien, is het ook nodig terug te gaan naar afspraken die al in de jaren zestig zijn gemaakt.

Gegeven het voorgaande, is een aantal meer specifieke onderzoeksvragen per periode geformuleerd. Het zwaartepunt van de onderzoeksvragen ligt in de genoemde perioden, maar deze vragen kunnen ook (ten dele) van toepassing zijn op de andere tijdvakken. Voor de beantwoording van de onderzoeksvragen die betrekking hebben op periode 1 zal de enquêtecommissie naar verwachting meer op dossieronderzoek zijn aangewezen dan bij periode 2 en 3.

Periode 1: na Slochteren, voortvarende gaswinning
- Hoe is het Gasgebouw ingericht en welke afspraken zijn daarbij tussen overheid en private partijen gemaakt over de aardgaswinning?
- Hoe werd in deze periode besloten over hoeveel gas er werd opgepompt en tegen welke prijs het aan wie werd verkocht? Wat waren redenen om hierover gemaakte afspraken ter discussie te stellen of aan te passen?
- In hoeverre waren bij de betrokken private partijen, het ministerie van Economische Zaken, de toezichthouder en lokale actoren de mogelijke risico's van aardgaswinning in beeld en hoe werd daarmee omgegaan?

Periode 2: na Assen, bodemdaling en aardbevingen
- Wanneer was bij welke partij bekend dat de aardgaswinning mogelijk leidde tot bodemdaling, respectievelijk tot aardbevingen? Wat was de reactie van die partijen daarop?
- Welke onderzoeken naar bodemdaling en aardbevingen in Groningen zijn in deze periode uitgevoerd en wat is met de resultaten gedaan? Welke partijen waren daarbij betrokken? Wie bepaalde welk onderzoek werd uitgevoerd en hoe werd dat gefinancierd?
- Welke afspraken zijn in deze periode gemaakt tussen overheid, Energie Beheer Nederland (EBN), Maatschap Groningen en de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM)/oliemaatschappijen over de afhandeling van schadegevallen? Wat was de invloed van de private partijen op deze afspraken?
- In hoeverre is bij de invoering van de Mijnbouwwet in 2003 bezien of aanpassing van het Gasgebouw en van de concessie van het Groningenveld nodig of wenselijk was?
- Wat verklaart dat verschillende betrokken partijen, zoals de NAM, relatief lang geen direct verband hebben gelegd tussen de aardgaswinning en het ontstaan van aardbevingen? Wat heeft tot een omslag in denken en handelen op dit punt geleid? Wat was hierbij de rol van de betrokken overheden en toezichthouders?
- In hoeverre is in deze periode gesproken over financiële compensatie voor Groningen en waartoe heeft dat geleid?

Periode 3a: na Huizinge, afbouw gaswinning
- Hoe zijn en worden de baten en lasten van de aardgaswinning verdeeld?
- Wat is de reden van het opschroeven van de aardgaswinning in 2013, kort na de aardbeving in Huizinge, hoe is dat proces verlopen en wie was daarin leidend? Hoe is omgegaan met adviezen die afbouw van de aardgaswinning bepleitten?
- Wat was de betekenis van de veertien onderzoeken die in 2013 naar aanleiding van het toegenomen aantal aardbevingen in opdracht van de minister van Economische Zaken zijn uitgevoerd?
- Hoe is het proces van de afbouw van de aardgaswinning verlopen? Welke argumenten zijn hiervoor gebruikt? Welke afwegingen zijn gemaakt ten aanzien

van het tempo waarmee wordt afgebouwd en het gekozen eindniveau? Welke rol hebben gerechtelijke uitspraken, het belang van leveringszekerheid en mogelijke financiële gevolgen hierbij gespeeld? Wat was de invloed van private partijen op de besluitvorming?
- Welke afspraken zijn hierover tussen kabinet en de betrokken partijen in het Gasgebouw gemaakt?

Periode 3b: na Huizinge, schadeherstel en versterking
- Hoe heeft de afhandeling van schadegevallen onder verantwoordelijkheid van de NAM vorm gekregen? Welke werkinstructies kregen schade-experts en bouwbegeleiders mee? Wat was hierbij de rol van de betrokken overheden en toezichthouders? Is de manier van denken en handelen van de betrokken partijen veranderd in de loop van de tijd?
- Waarom zijn de schadeafhandeling en versterkingsoperatie gefragmenteerd tot stand gekomen, zowel in tijd als in opzet? Wat is de reden dat een conceptwetsvoorstel ter versterking van de positie van de Nationaal Coördinator Groningen niet is ingediend?
- Hoe heeft de omslag van schadeafhandeling in een privaatrechtelijk kader naar een publiekrechtelijk kader vorm gekregen? Hoe werkt dit in de praktijk? Welke werkinstructies kregen schade-experts en bouwbegeleiders mee? Welke afspraken zijn hierover gemaakt met de private partijen? Wat was de invloed van private partijen op de inrichting van de processen van schadeafhandeling en versterking?
- Hoe zijn bij de aardgaswinning betrokken publieke en private partijen omgegaan met het vraagstuk rond de aansprakelijkheid voor de gevolgen van de aardgaswinning? Welke consequenties had dat voor gedupeerden? Wat was hierbij de rol van verzekeraars?
- Hoe zijn de bestuursakkoorden tussen de Rijksoverheid en de decentrale overheden uitgevoerd en op welke wijze werden de Groningers daarin betrokken?
- In hoeverre borgt het beleid en de uitvoering daarvan dat geleden schade daadwerkelijk wordt verholpen en/of vergoed? Hoe werd in de concrete beleidsinitiatieven omgegaan met de mate van inspraak of beslisruimte voor de gedupeerde bewoner en in welke mate werd dit in de praktijk waargemaakt? In hoeverre borgt het beleid een uniforme behandeling van schadegevallen en versterking in verschillende dossiers?
- In hoeverre hebben de aanbevelingen uit de rapporten van de Onderzoeksraad voor Veiligheid uit 2015 en 2017 opvolging gekregen?

4 Onderzoeksaanpak

4.1 Fasering onderzoek

Bij de uitvoering van het gehele onderzoek is een aantal fasen te onderscheiden:
- Fase 1: Dossieronderzoek
- Fase 2: Besloten voorgesprekken
- Fase 3: Openbare verhoren
- Fase 4: Opstellen onderzoeksrapport
- Fase 5: Behandeling onderzoeksrapport Tweede Kamer

Fase 1: Dossieronderzoek
Kort na de installatie van de parlementaire enquêtecommissie zal deze overgaan tot het vorderen van informatie en documenten. De enquêtecommissie maakt tijdens de hele enquêteperiode van deze bevoegdheid gebruik en zal in dit onderzoek zo veel mogelijk digitale documenten en/of digitale afschriften van documenten vorderen. De enquêtecommissie kan, wanneer het verloop van het onderzoek daartoe aanleiding geeft, te allen tijde aanvullende of nieuwe vorderingen bij alle betrokken partijen doen. Deze informatievergaring is een belangrijke basis voor het dossieronderzoek. Het onderzoek van de enquêtecommissie bouwt mede voort op eerder verricht onderzoek, zoals door de Onderzoeksraad voor Veiligheid.[2]

Fase 2: Besloten voorgesprekken
Na het dossieronderzoek zal de enquêtecommissie als voorbereiding op de openbare verhoren een aantal besloten voorgesprekken voeren. Besloten voorgesprekken hebben tot doel het vergroten van kennis van en inzicht in de materie, het toetsen van de bevindingen uit het dossieronderzoek en het selecteren van cruciale momenten en getuigen en deskundigen voor de openbare verhoren.

Fase 3: Openbare verhoren
Na afronding van de besloten voorgesprekken zal de enquêtecommissie personen als getuige of als deskundige onder ede horen. Het doel van de verhoren is waarheidsvinding, publieke verantwoording, het ophelderen van onduidelijkheden en het publiek een beeld geven van de onderzochte gebeurtenissen. Het onderzoek beslaat een lang tijdvak, ruim 60 jaar, en kent daardoor een groot aantal onderzoeksvragen. De tijdelijke commissie verwacht daarom dat er vele tientallen getuigen of deskundigen in aanmerking komen voor een openbaar verhoor. Om die reden stelt de tijdelijke commissie voor deze verhoren in drie blokken te organiseren. In dat geval zouden de openbare verhoren gesplitst kunnen worden in een blok over gaswinning, bodemdaling en bevingen, een blok over de afbouw van de gaswinning en een blok over schadeherstel en versterking.

Fase 4: Opstellen onderzoeksrapport
In het onderzoeksrapport presenteert de enquêtecommissie haar bevindingen en conclusies. Daarnaast spreekt de enquêtecommissie in het onderzoeksrapport oordelen uit en presenteert zij haar aanbevelingen.

[2] Rapport 'Aardbevingsrisico's in Groningen' (2015) van de Onderzoeksraad voor Veiligheid.

Fase 5: Behandeling onderzoeksrapport Tweede Kamer
De laatste fase van een parlementaire enquête bestaat uit de behandeling van het onderzoeksrapport in de Tweede Kamer. De Tweede Kamer kan schriftelijke vragen stellen aan de enquêtecommissie, waarna de Kamer debatteert met de enquêtecommissie. Daarna volgt de behandeling met het kabinet. Gebruikelijk is dat ook deze behandeling bestaat uit het stellen van schriftelijke vragen aan het kabinet en bespreking van het onderzoeksrapport in een plenair debat.

4.2 Planning

De planning voor deze parlementaire enquête is gebaseerd op de hiervoor beschreven onderzoeksopzet en tot stand gekomen op grond van de ervaringen van voorgaande parlementaire enquêtecommissies. De ervaring leert dat een grondige dataverzameling en een zorgvuldig feitenonderzoek het verloop van het onderzoek ten goede komen. De voorziene planning voor de parlementaire enquête naar de aardgaswinning in Groningen ziet er op hoofdlijnen als volgt uit:

Tijdvak	Fase	Werkzaamheden
Februari 2021 – november 2021	Fase 1	- Werving en selectie onderzoeksstaf - Dataverzameling - Feitenonderzoek
December 2021 – mei 2022	Fase 2	- Voorbereiding besloten voorgesprekken - Besloten voorgesprekken - Verwerken besloten voorgesprekken
Juni 2022 – oktober 2022	Fase 3	- Voorbereiding openbare verhoren - Openbare verhoren in drie periodes
November 2022 - februari 2023	Fase 4	- Opstellen en presentatie rapport
Voorjaar 2023 – zomer 2023	Fase 5	- Behandeling in Tweede Kamer

Uitgezet in een tijdlijn ziet dat er, tot en met het moment van publicatie van het onderzoeksrapport, als volgt uit:

4.3 Onderzoeksstaf en externe klankbordgroep

De enquêtecommissie wordt ondersteund door een ambtelijke staf. De staf van de tijdelijke commissie zal ook de enquêtecommissie ondersteunen en zal worden

uitgebreid met een aantal nog te werven onderzoekers en specialisten. De voltallige onderzoeksstaf komt te bestaan uit een griffier, een adjunct-griffier, een commissie-assistent, een onderzoekscoördinator, een plaatsvervangend onderzoekscoördinator, acht onderzoekers, een informatiespecialist, een juridisch adviseur, een communicatieadviseur en een data-analist.

Met het oog op kwaliteitsborging zal de enquêtecommissie een externe klankbordgroep instellen. Deze zal de enquêtecommissie gedurende de uitvoering van het onderzoek en bij het opstellen van het onderzoeksrapport voorzien van adviezen over de aanpak, uitvoering en resultaten van het onderzoek.

4.4 Contacten met andere commissies

Het ligt in de rede dat de enquêtecommissie contact onderhoudt met de vaste Kamercommissies voor Economische Zaken en Klimaat en voor Binnenlandse Zaken over de (mogelijke) samenloop van werkzaamheden. Hoewel de enquêtecommissie voornamelijk terugkijkt, zal de enquêtecommissie ook lopende en komende ontwikkelingen in het gasdossier aandachtig volgen om met haar aanbevelingen aan te kunnen sluiten bij de actuele situatie. De onderzoeksopzet is zodanig ingericht dat lopende beleidsprocessen zoals de schadeafhandeling en de versterkingsoperatie tot geen enkele vertraging hoeven te leiden.

4.5 Begroting

De kosten van het totale onderzoek in de vorm van een parlementaire enquête naar de aardgaswinning in Groningen zijn, overeenkomstig de voor parlementair onderzoek reguliere ramingssystematiek, begroot op een bedrag van 4,3 miljoen euro. De benodigde middelen voor het onderzoek zullen, conform artikel 3 van de Wet op de parlementaire enquête 2008, worden toegevoegd aan de begroting van de Tweede Kamer. De begroting is afgestemd met de Stafdienst Financieel-Economische Zaken van de Tweede Kamer.

5 Werkzaamheden tijdelijke commissie en dankwoord

De tijdelijke commissie heeft in de periode september 2020 tot en met januari 2021 gewerkt aan het opstellen van dit onderzoeksvoorstel. De tijdelijke commissie heeft een aantal besloten technische briefings gehouden met deskundigen en vertegenwoordigers van gedupeerde Groningers om zich te laten informeren over de verschillende aspecten van de aardgaswinning in Groningen en over onderzoeksmethodieken. Op vrijdag 4 december 2020 heeft de tijdelijke commissie in tweetallen een werkbezoek aan Groningen gebracht.

Op basis van de informatie uit de briefings, het werkbezoek aan Groningen, eerdere onderzoeken op dit terrein en bestudeerde literatuur, is een onderzoeksvoorstel tot stand gekomen. Het concept van dit voorstel is in een bijeenkomst besproken met een reflectiegroep van externe deskundigen. De bijlage bevat een lijst van de door de tijdelijke commissie geraadpleegde personen en organisaties.

De tijdelijke commissie heeft de bereidwilligheid van alle deskundigen tijdens de briefings en de reflectiebijeenkomst en de bereidwilligheid van burgers en partijen in Groningen om hun ervaringen en inzichten met haar te delen, zeer op prijs gesteld. De tijdelijke commissie dankt hen allen voor de waardevolle inbreng.

Lijst van geraadpleegde personen en organisaties

Technische briefings
- Prof. dr. ir. (Marjolein) van Asselt, MBA (Onderzoeksraad voor Veiligheid)
- Dr. I.E. (Ihsan) Bal (Hanzehogeschool Groningen)
- Dr. I.D.C. (Inge) van Balkom (Lentis)
- Dr. ir. K. (Kees) Boersma (Vrije Universiteit Amsterdam)
- Prof. mr. dr. H.E. (Herman) Bröring (Rijksuniversiteit Groningen)
- Prof. dr. L.G. (Läslo) Evers (Technische Universiteit Delft)
- Dr. A.F. (Aad) Correljé (Technische Universiteit Delft)
- Dr. R. (Rob) Govers (Universiteit Utrecht)
- Prof. ir. R.P.J. (Rob) van Hees (Technische Universiteit Delft)
- Prof. dr. B. (Bas) Jacobs (Erasmus Universiteit Rotterdam)
- Ir. G.W. (Erwin) Medendorp (Onderzoeksraad voor Veiligheid)
- Prof. mr. dr. E.R. (Erwin) Muller (Rijksuniversiteit Leiden)
- Prof. dr. mr. M.M. (Martha) Roggenkamp (Rijksuniversiteit Groningen)
- Dr. K.E. (Katherine) Stroebe (Rijksuniversiteit Groningen)
- Dr. A.E. (Elianne) Zijlstra (Rijksuniversiteit Groningen)

Reflectiegroep
- Dr. ir. K. (Kees) Boersma (Vrije Universiteit Amsterdam)
- Prof. mr. dr. H.E. (Herman) Bröring (Rijksuniversiteit Groningen)
- Dr. A.F. (Aad) Correljé (Technische Universiteit Delft)
- Dr. W.D. (Mirjam) Bult-Spiering (Technische Universiteit Twente)
- Dr. K.E. (Katherine) Stroebe (Rijksuniversiteit Groningen)

Gesprekken met betrokkenen bij eerdere parlementaire enquêtes
- M.M. (Madeleine) van Toorenburg en R.J. (Rob) de Bakker (voorzitter resp. onderzoekscoördinator parlementaire enquêtecommissie Fyra)
- J.M.A.M. (Jan) de Wit en G. (Gerald) van Leiden (voorzitter resp. griffier parlementaire enquêtecommissie financieel stelsel)
- A.A.G.M (Ronald) van Raak (voorzitter tijdelijke commissie evaluatie Wet Parlementaire Enquête)
- A.C. (Anouschka) Verbruggen-Groot (juridisch adviseur parlementaire enquêtecommissies Woningcorporaties en Fyra)

Gesprekken met betrokkenen uit Groningen
- C. (Ciska) van Aken (bestuurslid Groninger Bodem Beweging)
- T. (Trudy) Aleven
- K. (Karel) de Bakker (staf Groninger Gasberaad)
- B. (Bea) Blokhuis
- J. (Japke) Boelstra
- F. (Femke) Braamhorst
- A. (Anneloes) de Bruijn
- M. (Martin) Ettema en P. (Pieta) Ettema

- C. (Coert) Fossen (bestuurslid Groninger Bodem Beweging)
- P. (Pieter) 't Hart
- J. (Jelle) van der Knoop (voorzitter Groninger Bodem Beweging)
- I. (Itamar) Kool en E. (Eveline) van Duyl
- J. (Johanna) Kroes
- J. (Jan-Willem) Lobeek (lid Groninger Gasberaad, directeur Natuur & Milieufederatie Groningen)
- Y. (Yvonne) Morselt
- J. (Jan) Munneke en L. (Liefke) Munneke-Bos
- E. (Erik) van Raalte en H. (Henny) Paré
- K. (Koen) van Rooijen en M. (Marjolein) van Rooijen
- D. (Derwin) Schorren (vicevoorzitter Groninger Bodem Beweging)
- J. (Jan) en E. (Esther) Sietsema
- H. (Henk) Spiekman
- J. (Jolanda) Jager-Smit (staf Groninger Gasberaad)
- S. (Susan) Top (secretaris Groninger Gasberaad)
- M. (Marjan) Torie
- I. (Irene) Venditti
- J. (Jan) Wigboldus (voorzitter Groninger Gasberaad)

Bijlage 4
Gesprekken bewoners en organisaties

De enquêtecommissie sprak tijdens haar werkbezoeken met de volgende bewoners:

- F. (Fenna) Bronsema – Notebomer
- H. (Hein) Bronsema
- H. (Henk) Bijmolt
- P. (Peggy) van den Braak
- B. (Betteke) Clobus – de Haan
- J. (Jan) Dales
- M. (Marja) Dales
- J.A.M. (Hanneke) Heerema
- G. (Gerard) Hein
- Familie Hevinga-Schaap
- P. (Pieter) Huitema
- R. (Rob) van Groningen
- F. (Francis) van der Kamp
- H. (Henny) Klooster
- J. (Johanna) Kroes
- N. (Nette) Kruzenga
- J-W. (Jan-Wrister) Meijer
- A. (Ageeth) Mollema
- H. (Herman) de Muinck
- R. (Rita) de Muinck
- S.J. (Sijbrand) Nijhoff
- P.P. (Peter Paul) Pastoor
- A. (Albert) Postma-Doornbos
- F. (Frouke) Postma-Doornbos
- J. (John) Schokker
- R. (Redmer) Stamhuis
- F. (Frans) Talstra
- D. (Daniëlle) Veen
- R. (Rudy) Veen
- C. (Cees) Wildervanck
- M. (Marjolein) Zuidveld

De commissie sprak met betrokkenen / medewerkers van de volgende organisaties:
- 10BE Ingenieurs- & Bouwkundig Bureau
- DeHaan Advocaten en Notarissen
- GasTerra
- Gasunie
- Gasunie Transport Services
- Gemeente Eemsdelta
- Gemeente Groningen
- Gemeente Het Hogeland
- Gemeente Midden-Groningen
- Gemeente Oldambt
- Groninger Bodem Beweging
- Groninger Gasberaad
- GVA Groningen (Geestelijke Verzorging Aardbevingsgebied Groningen)
- Nationaal Coördinator Groningen
- Nederlandse Aardolie Maatschappij
- Makelaardij Schokker
- Platform Kerk en Aardbeving
- Provincie Groningen
- Stichting Solidair Groningen & Drenthe
- Veiligheidsregio Groningen
- Vergnes Expertise
- Waterschap Hunze en Aa's
- Waterschap Noorderzijlvest

Ook sprak de commissie op 16 september 2022 met leerlingen, scholieren en studenten en leerkrachten van de volgende onderwijsinstellingen:
- Openbare Basisschool De Zandplaat – 't Zand
- Openbare Dalton Basisschool Abt Emo – Westeremden
- Stichting Voortgezet Onderwijs Eemsdelta – Appingedam
- Noorderpoort (MBO) – Appingedam

Leden van de staf spraken daarnaast met de volgende personen:
- P. (Peter) Bange
- S. (Sam) Gerrits
- S. (Sandra) Jacobs
- R. (Rinze) Post
- I. (Ipo) Ritsema

Bijlage 5
Lijst van personen en organisaties die een technische briefing verzorgden

1. J. (Jurgen) Blankestijn – Senior business advisor gas, Shell en H.P. (Hans Peter) van Arkel – country controller / finance manager, Shell Nederland.
2. Dr. ir. K. (Kees) Boersma – Universitair hoofdocent faculteit organisatiewetenschappen, Vrije Universiteit van Amsterdam.
3. M. (Margriet) Brandsma (medeauteur van het boek *De Gaskolonie, van nationale schat tot Groningse tragedie*).
4. Dr. A.F. (Aad) Correljé – Universitair hoofddocent, Technische Universiteit Delft.
5. Prof. dr. M.L.A. (Michel) Dückers – Bijzonder hoogleraar crises, veiligheid en gezondheid, Rijksuniversiteit Groningen.
6. Prof. dr. J.G. (Judith) van Erp – Hoogleraar regulatory governance. Universiteit Utrecht.
7. Prof. dr. ir. P.H.A.J.M. (Pieter) van Gelder – Hoogleraar veiligheidswetenschap, Technische Universiteit Delft.
8. Mr. M. (Margot) Gozoglu – Advocaat, Dorhout advocaten.
9. Prof. dr. ir. R.F. (Ramon) Hanssen – Hoogleraar geodesie en satelliet-aardobservatie, Technische Universiteit Delft.
10. Ir. A.E. (Arno) de Jong – schade-expert, Sedgwick Nederland en ir. S.F. (Stefan) Pieterse – schade-expert, VanderWal & Joosten.
11. Prof. dr. S.L. (Sanneke) Kuipers – Hoogleraar crisis governance, Universiteit Leiden.
12. Prof. dr. M. (Machiel) Mulder – Hoogleraar energie-economie, Rijksuniversiteit Groningen.
13. Dr. ir. G. (Geert) Roovers – Lector bodem en ondergrond, Saxion hogeschool Deventer.
14. Prof. dr. L.J.R. (Bert) Scholtens – Hoogleraar duurzaam bankieren en financieren, Rijksuniversiteit Groningen.
15. Drs. C.J. (Chris) van der Schors – MWO (gesprek met de staf van de enquêtecommissie)
16. Prof. em. dr. Keetie Sluyterman – Emeritus hoogleraar bedrijfsgeschiedenis, Universiteit Utrecht.
17. Prof. dr. ir. D.M.J. (David) Smeulders – Hoogleraar energietechnologie, Technische Universiteit Eindhoven.
18. B. (Bert) Steenbergen – (voormalig) Director sales and origination NL/UK bij Vattenfall.
19. Prof. dr. L. (Linda) Steg – Hoogleraar omgevingspsychologie, Rijksuniversiteit Groningen en dr. G. (Goda) Perlaviciute – Universitair hoofddocent omgevingspsychologie, Rijksuniversiteit Groningen.

20. Algemene Rekenkamer[1]
    - H.M.B. (Barbara) Joziasse – Collegelid.
    - J.F.A. (Joost) van Hofwegen – Onderzoeksdirecteur.
    - M. (Miranda) Pirkovski – Waarnemend onderzoeksdirecteur.
    - S. (Sammie) Peters – Senior-onderzoeker.
    - K. (Koos) Postma – Project Manager.
    - J. (Jan) te Roller – Onderzoeker.
    - N. (Nils) Nijdam – Onderzoeker
    - R. (Roel) Geeraedts – Voorlichter.
21. Verbond van Verzekeraars
    - F. (Ferdinand) Soeteman – Lid management team en manager sector schadeverzekeringen.
    - M. (Marieke) Beugel – Senior beleidsadviseur Schadeverzekeringen.
    - M. (Maarten) Heeneman – Adviseur Public Affairs.
22. Inspectieraad
    - Mr. J.A. (Jan) van den Bos – voorzitter en tevens inspecteur-generaal van de Inspectie Leefomgeving en Transport.
    - Ir Y. (Yvonne) Verzijden – secretaris.
    - Dr. P. (Pieter) Welp – strategisch adviseur.

1 De Algemene Rekenkamer verzorgde twee maal een technische briefing.

Bijlage 6
Overzicht besloten voorgesprekken

De enquêtecommissie heeft besloten voorgesprekken gevoerd met de volgende personen:

1. J.G.M. (Hans) Alders – Nationaal Coördinator Groningen (2015-2018); Commissaris van de Koningin in Groningen (1996-2007).
2. J. (Johan) Atema – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2018-heden).
3. T. (Tonny) Baas – Projectcoördinator CED.
4. E.F. (Ellen) van Baerle – Senior Upstream Counsel Gas and Power Marketing Department, Esso Nederland B.V. (2004-2019).
5. D.A. (Dick) Benschop – President-directeur, Shell Nederland (2011-2015).
6. F.G.P. (Frits) van den Berg – Lid Technische Commissie Bodembeweging (2000-2004); Coördinator onafhankelijk geologenplatform (1993-1998).
7. M.J. (Max) van den Berg – Commissaris van de Koning(in) in Groningen (2007-2016).
8. J. (Jan) van Beuningen – Clusterleider Gasmarkt en Gasgebouw / Programmamanager herstructurering gasgebouw, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2015-2018).
9. B.C.A.M. (Ben) van Beurden – CEO, Shell plc (2014-2022).
10. I. (Ina) Blink – Coördinator bij Stut-en-Steun (2016-heden).
11. S.A. (Stef) Blok – Minister van Economische Zaken en Klimaat (2021-2022); Minister voor Wonen en Rijksdienst (2012-2017).
12. J. (Jeroen) de Boer – Voorzitter directieteam, Nationaal Coördinator Groningen (2015-2018).
13. J.D. (Jan Dirk) Bokhoven – CEO, Energie Beheer Nederland (2007-2015)
14. M. (Marijke) Bootsman – Coördinerend jurist en plaatsvervangend afdelingshoofd directie Wetgeving en Juridische Zaken, ministeries van Economische Zaken en Klimaat en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (2011-2020).
15. J.N. (Jaap) Breunese – Diverse functie bij TNO en Rijks Geologische Dienst (voorloper TNO): principal consultant (2014-heden), senior adviseur (1999-2014) en diverse functies waaronder hoofd vakgroep Petrofysica (1983-1990).
16. G-J. (Geert-Jan) ten Brink – Dijkgraaf Waterschap Hunze en Aa's (2017-heden); Burgemeester gemeente Slochteren (2011-2017).
17. L.J. (Laurens Jan) Brinkhorst – Minister van Economische Zaken (2003-2006).
18. A.E.M. (Anton) Broenink – Chief Operations Officer, GasTerra (2007-2016); Gas Marketing Manager, ExxonMobil (2002-2007).
19. M.R.P.M. (Maarten) Camps – Secretaris-generaal, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2013-2020).
20. J. (Jan) Dales – Gedupeerde
21. P. (Pieter) Dekker – Vice President Joint Venture Governance, Shell Nederland (1997-2016).
22. C.W.M. (Stan) Dessens – Voorzitter College van Gedelegeerde Commissarissen en Raad van Commissarissen GasTerra en lid College van Beheer Maatschap namens Energie Beheer Nederland (EBN) (2006-2017); Directeur-generaal Energie, ministerie van Economische Zaken (1988-1999).

23. M.E.P. (Mark) Dierikx – Directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging, ministerie van Economische Zaken (2011-2016).
24. H. (Henk) Dijkgraaf – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (1992-1995); President-directeur, Shell Nederland (1999-2003); Hoofddirecteur, Gasunie (2004-2005); CEO, Gasunie Trade & Supply (2005-2006).
25. J.R.V.A. (Jeroen) Dijsselbloem – Minister van Financiën (2012-2017).
26. F.J.A. (Henk) Don – Bestuurslid en plaatsvervangend voorzitter Nederlandse Mededingingsautoriteit / Autoriteit Consument & Markt (2009-2020).
27. B. (Bernard) Dost – Diverse functie bij het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut: senior onderzoeker (2021-heden), Strategisch businessmanager Seismologie en Akoestiek (2014-2021), Afdelingshoofd Seismologie (2006-2014), Senior onderzoeker en plaatsvervangend afdelingshoofd. Seismologie (1993-2006).
28. E.(Eelco) Eikenaar – Gedeputeerde provincie Groningen (2015-2019).
29. J.F. (Jan) van Elk – Development lead Groningen Asset, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2009-heden).
30. G. (Geeke) Feiter-van Heuvelen – Directeur, Verbond van Verzekeraars (2020-heden); Directeur Centrum Veilig Wonen (2017-2020).
31. J.J. (Han) Fennema – CEO en voorzitter Raad van Bestuur, Gasunie (2014-heden); Directeur gas, Esso aardgas (1998-1999).
32. P. (Peter) van der Gaag – Geoloog/hydroloog en eigenaar adviesbureau Holland Innovation Team; Medeoprichter Onafhankelijk Geologen Platform (1993).
33. A.F. (Sandor) Gaastra – Directeur-generaal Klimaat en Energie, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2016-heden).
34. L.B.J. (Laura) van Geest – Thesaurier-generaal, ministerie van Financiën (2006-2007); Directeur-generaal Rijksbegroting, ministerie van Financiën (2007-2013).
35. B.M.E. (Ben) Geurts – Raadsadviseur, ministerie Algemene Zaken (2013-2021).
36. J.J. (Johan) van Gilst – Senior beleidsmedewerker/coördinerend beleidsmedewerker bij Projectdirectie Groningen, ministerie Economische Zaken en Klimaat (2017-heden); (plv) Raadsadviseur, ministerie van Algemene Zaken (2015-2017); Senior politiek adviseur, ministerie van Financiën (2012-2014).
37. J.C. (Jos) de Groot – Directeur Energiemarkt, ministerie van Economische Zaken (2006-2014); Directeur Energieproductie, ministerie van Economische Zaken (2002-2006); Diverse functies binnen de directie Financieringen, ministerie van Financiën (1994-2002).
38. H.W. (Hein) Haak – Seismoloog, directeur klimaat en seismologie, Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (1983-2014).
39. J. (Johan) de Haan – Contracts & delivery manager Aardbevingenteam, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2016-2019); Asset Manager Groningen, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2004-2016).
40. J. (Joost) Haenen – Voorzitter Stuurgroep Nederlandse Praktijkrichtlijn (2014-2015); Voorzitter Technische Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen Groningen (2013-2014); Lid Raad van Bestuur, Energie Beheer Nederland BV (2006-2011); Plaats-vervangend directeur Energieproductie, ministerie van Economische Zaken (1996-2006)
41. A. (Annemarie) Heite – Gedupeerde.
42. I. (Ira) Helsloot – Hoogleraar Besturen van Veiligheid, Radboud Universiteit Nijmegen; Lid van de adviescommissie ‘Omgaan met risico’s van geïnduceerde aardbevingen’ (2015).
43. J.M. (Jan) van Herk – Strategisch adviseur Directie Energie & Omgeving, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2016-2018); Adviseur / hoofd afdeling Geo-engineering,

Staatstoezicht op de Mijnen (1996-2016); (senior-) Beleidsmedewerker Directoraat-Generaal Energiemarkt en hoofdafdeling Gasbaten en Economie, ministerie Economische Zaken (1988-1996); Ambtelijke secretaris Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen (1991-1993); Reservoir engineer, Rijks Geologische Dienst (1975-1988).

44. W.B. (Wopke) Hoekstra – Minister van Financiën (2017-2022).
45. M.H.J. (Marc) Hoenders – Diverse functie bij het ministerie van Economische Zaken en Klimaat: Directeur projectdirectie Groningen (2019-heden); Lid management team projectdirectie Groningen bovengronds (2017-2019); Lid management team Den Haag, Nationaal Coördinator Groningen (2015-2017); Projectleider gaswinning Groningen, ministerie van Economische Zaken (2014-2015).
46. B.J. (Bart Jan) Hoevers – Algemeen directeur (2017-heden) en diverse management functies (2007-2017), Gasunie Transport Services; Projectleider, ministerie van Financiën (2001-2007).
47. W.R.J.L (Wim) van ’t Hof – Coördinerend beleidsmedewerker Gasmarkt bij de directie Elektriciteitsmarkt en de projectdirectie Groningen; Themacoördinator/clusterleider gasmarkt bij de directie Energiemarkt, ministerie van Economische Zaken (2012-2016).
48. J.W. (Jan Willem) van Hoogstraten – CEO, Energie Beheer Nederland (2016-heden); Projectdirecteur Gasopslag Bergermeer (2008-2010), Managing Director (2010-2015), TAQA Netherlands.
49. R.J.W. (Rutger) van Hoogstraten – Senior business advisor gas, Shell Nederland (2005-2018).
50. J. (Hans) Houdijk – Directeur, Instituut Mijnbouwschade Groningen (2018-heden).
51. J.E. (Jan Emmo) Hut – Directeur bouwkundig versterken, Centrum Veilig Wonen (2014-2018).
52. J. (Jan) de Jong – Inspecteur-generaal der Mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2003-2014).
53. R.M. (Rolf) de Jong – Director upstream, Esso Nederland en ExxonMobil Holding Company Holland (2016-heden).
54. P. (Pieter) Jongerius – Technisch adviseur directie Energie en Omgeving, ministerie Economische Zaken en Klimaat (2018-2021); clusterleider Mijnbouw directie Energiemarkt, ministerie Economische Zaken (2006-2017; Secretaris van de Technische Commissie Bodembeweging (2006-2017); verschillende functies bij TNO (1998-2006).
55. A. (Annemarie) Jorritsma-Lebbink – Minister van Economische Zaken en vicepremier (1998-2002).
56. M.J.G.M. (Thijs) Jurgens – General Manager Aardbevingen, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2016-heden); verschillende functies bij Shell (1991-2016).
57. M.E. (Margrite) Kalverboer – Kinderombudsman (2016-heden).
58. R.J. (Roelien) Kamminga – Programmadirecteur Groningen Versterken en Perspectief, ministerie Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (2019-2021).
59. H.G.J. (Henk) Kamp – Minister van Economische Zaken (2012-2017).
60. L.J. (Leendert) Klaassen – Onafhankelijk Raadsman voor de schadeafhandeling van de gaswinning (2013-2021).
61. J. (Jelle) van der Knoop – Voorzitter Groninger Bodem Beweging (2009-2021, vicevoorzitter tussen 2013 en 2015).
62. Th.F. (Theodor) Kockelkoren – Inspecteur-generaal der mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2018-heden).

63. H. (Hans) Koning – Beleidsmedewerker Inspectie der Rijksfinanciën, ministerie van Financiën (1981-2018).
64. J.T.C. (Hans) Kool – Diverse functies bij het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, waaronder specialistisch adviseur Projectiedirectie Groningen (1990-heden).
65. S.C.J.J. (Bas) Kortmann – Voorzitter, Instituut Mijnbouwschade Groningen (2020-heden); Voorzitter Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2019-2020, vicevoorzitter van 2018 tot 2019).
66. M. (Marcel) Kramer – Directeur, Energy Delta Institute (2015-heden); CEO, Gasunie (2005-2010); Algemeen Directeur divisie Technology & Assets, Gasunie (2003-2005).
67. A.J. (Annie) Krist – CEO, GasTerra (2017-heden); verschillende functies bij Gasunie en Gasunie Transport Services (1987-2017).
68. C.B.F. (Chris) Kuijpers – Directeur-generaal Bestuur, Ruimte en Wonen, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2017- 2022).
69. G.J. (Gertjan) Lankhorst – Voorzitter Vereniging voor Energie, Milieu en Water (VEMW) (2017-heden); CEO, GasTerra (2006-2016); Directeur-generaal Energie, ministerie van Economische Zaken (2003-2005).
70. R.W. (René) Leegte – Kamerlid VVD (2012-2015).
71. L.E.C. (Bart) van de Leemput – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2009-2014).
72. J.M.W.E. (Marjan) van Loon – President-directeur, Shell Nederland (2016-heden).
73. T. (Tineke) Martens – Clusterleider Schadeafhandeling, regelgeving en parlementaire zaken bij de project-directie Groningen, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2017-heden); Senior beleidsmedewerker Schadeafhandeling, Nationaal Coördinator Groningen (2015-2017); Senior beleidsmedewerker Groningen Bovengronds bij de Directie Energiemarkt, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2014-2015).
74. W.A.B. (Willem) Meiborg – Directeur, Ingenieursbureau Energeo (2002-heden).
75. H.M. (Henry) Meijdam – Voorzitter adviescommissie ‘Omgaan met risico’s van geïnduceerde aardbevingen’ (2015).
76. H.A.J.M. (Harry) van der Meijden – Inspecteur-generaal der Mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2014-2017).
77. W. (Wim) Meijer – Voorzitter van de commissie ‘Duurzame toekomst Noord-Oost Groningen’, 2015).
78. W.J. (William) Moorlag – Gedeputeerde provincie Groningen (2009-2015).
79. H.G. (Herman) de Muinck – Gedupeerde.
80. H. (Henk) Mulder – Algemeen directeur / gemeentesecretaris, gemeente Midden-Groningen (2017-heden); Kwartiermaker / Directeur, Nationaal Coördinator Groningen (2015-2017).
81. A.G. (Annemarie) Muntendam-Bos – Senior specialistisch inspecteur, Staatstoezicht op de Mijnen (2012-heden); Diverse functies bij TNO (2006-2012).
82. W. (Willem) Nagtegaal – Voorzitter Adviescollege Veiligheid Groningen (2019-heden).
83. S.J. (Sijbrand) Nijhoff – Gedupeerde.
84. B.P. (Ben) Obdam – Secretaris van het Gasgebouw (2004-2019); Corporate secretary, Energie Beheer Nederland (2010-2019); Afdelingsmanager support, Energie Beheer Nederland (2004-2010).
85. K.H. (Kajsa) Ollongren – Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (2017-2022); Secretaris-generaal, ministerie van Algemene Zaken (2011-2014).
86. F.J. (René) Paas – Commissaris van de Koning in Groningen (2016-heden).

87. Y. (Yvonne) Peters – Lid management team directie Energiemarkt, ministerie van Economische Zaken (2005-2013).
88. E.W.E. (Esther) Pijs – Directeur Warmte en Ondergrond en Directeur Gastransitie Groningen, ministerie Economische Zaken en Klimaat (2018-2020).
89. R. (Roelof) Platenkamp – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2003-2006).
90. T.T. (Tom) Postmes – Hoogleraar Sociale Psychologie, Rijksuniversiteit Groningen (2007-heden).
91. W. (Wouter) Raab – Directeur Inspectie der Rijksfinanciën (2016-2020) en Directeur Financieringen bij de Generale Thesaurie (2007-2016), ministerie van Financiën.
92. A. (Albert) Rodenboog – Burgemeester van Loppersum (2003-2018).
93. J.P.A. (Hans) Roest – Buitengewoon opsporingsambtenaar, specialistisch inspecteur gesteentemechanica afdeling Geo-Engineering en nazorg delfstofwinning, Staatstoezicht op de Mijnen (2001-heden); Wetenschappelijk medewerker en universitair docent Gesteentemechanica, TU Delft (1976-2001).
94. M. (Mark) Rutte – Minister-president, minister van Algemene Zaken (2010-heden).
95. T.A.M. (Theo) Salet – Senior partner bij Witteveen + Bos (2010-2019)
96. F. (Filip) Schittecatte – Gas Marketing Commercial Manager Netherlands/UK Southern North Sea, Esso Nederland (2014-2019).
97. J. (John) Schokker – Makelaar in Groningen (2001-heden).
98. G.J.M. (Gerald) Schotman – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2014-2018).
99. H. (Hans) Schrikkema – Algemeen directeur / provinciesecretaris; Directeur Beleid en Strategie, Provincie Groningen (2009-2018).
100. P. (Pieter) Schulting – Arbiter Bodembeweging (arbiter 2016-2020, voorzitter tussen 2018 en 2020).
101. M. (Manuel) Sintubin – Hoogleraar geodynamica, Katholieke Universiteit Leuven.
102. P.A. (Peter) Spijkerman – Nationaal Coördinator Groningen (2018-2022).
103. H. (Henk) Staghouwer – Gedeputeerde Provincie Groningen (2013-2022).
104. J.C. (Jan) Terlouw – Kamerlid D66 (1971-1981); Minister van Economische Zaken (1981-1982).
105. D.K.J. (Dick) Tommel – Voorzitter van de Technische Commissie Bodembeweging (1999-2017).
106. L. (Liesbeth) van Tongeren – Kamerlid GroenLinks (2010-2018).
107. S. (Susan) Top – Secretaris, Groninger Gasberaad (2015-2021).
108. A. (Annalies) Usmany-Dallinga – Wethouder Gemeente Eemsdelta; Wethouder Gemeente Appingedam (2006-2020).
109. J. (Josien) Vegter – Legal manager/Hoofd Juridische Zaken, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2012-2017).
110. G.H.B. (George) Verberg – Hoofddirecteur (CEO), Gasunie (1992-2004); (plv) Algemeen commercieel directeur, Gasunie (1988-1992); Ambtenaar, onder ander directeur-generaal Energie (1982-1988), ministerie van Economische Zaken.
111. M.J.M. (Maxime) Verhagen – Minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2010-2012).
112. J.A. (Hans) Vijlbrief – Staatssecretaris Mijnbouw (2022-heden); Thesaurier-generaal, ministerie van Financiën (2011-2018); Directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging, ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2010-2011).
113. P.R. (Patrick) van der Vorst – Advocaat / partner bij VanNiekerkCieremans BV.
114. J.C. (Jan) Vos – Kamerlid PvdA (2012-2017).

115. H. (Hans) de Waal – Senior adviseur (2016-heden en plaatsvervangend afdelingshoofd Geo-Engineering (2009-2016), Staatstoezicht op de Mijnen (2009-heden); Shell (1977-2009), onder andere diverse functies bij Shell Research (1977-2002).
116. J. (Jacques) Wallage – Voorzitter Dialoogtafel Groningen (2014-2015).
117. E.D. (Eric) Wiebes – Minister van Economische Zaken en Klimaat (2017-2021).
118. G.J. (Hans) Wijers – Minister van Economische Zaken (1994-1998).
119. J. Ch. (Tineke) Witteveen-Hevinga – Kamerlid PvdA (1989-2000).
120. A.N. (Anita) Wouters – Project directeur-generaal Groningen Bovengronds, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2017-2019).
121. G.(Gerrit) Zalm – Minister van Financiën (1994-2002; 2003-2007).
122. H. (Herbert) van Zijll de Jong – Manager Juridische Zaken, GasTerra (2005-heden).
123. R.F.B. (Reinier) van Zuthpen – Nationale Ombudsman (2015-heden).
124. R. (Rob) van Zwet – Coördinator cluster Versterken en Perspectief (2019-heden); Programmamanager Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelatie (2015-2019).

Bijlage 7
Overzicht openbare verhoren

De enquêtecommissie heeft de volgende personen in het openbaar verhoord:

1. J.G.M. (Hans) Alders – Nationaal Coördinator Groningen (2015-2018); Commissaris van de Koningin in Groningen (1996-2007).
2. J. (Johan) Atema – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2018-heden).
3. D.A. (Dick) Benschop – President-directeur, Shell Nederland (2011-2015).
4. M.J. (Max) van den Berg – Commissaris van de Koning(in) in Groningen (2007-2016).
5. B.C.A.M. (Ben) van Beurden – CEO, Shell plc (2014-2022).
6. S.A. (Stef) Blok – Minister van Economische Zaken en Klimaat (2021-2022); Minister voor Wonen en Rijksdienst (2012-2017).
7. J.N. (Jaap) Breunese – Diverse functie bij TNO en Rijks Geologische Dienst (voorloper TNO): principal consultant (2014-heden), senior adviseur (1999-2014) en diverse functies waaronder hoofd vakgroep Petrofysica (1983-1990).
8. G-J. (Geert-Jan) ten Brink – Dijkgraaf Waterschap Hunze en Aa's (2017-heden); Burgemeester gemeente Slochteren (2011-2017).
9. A.E.M. (Anton) Broenink – Chief Operations Officer, GasTerra (2007-2016); Gas Marketing Manager, ExxonMobil (2002-2007).
10. M.R.P.M. (Maarten) Camps – Secretaris-generaal, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2013-2020).
11. M. (Melissa) Dales – Geestelijk verzorger in het aardbevingsgebied Groningen (2018-2021).
12. P. (Pieter) Dekker – Vice President Joint Venture Governance, Shell Nederland (1997-2016).
13. C.W.M. (Stan) Dessens – Voorzitter College van Gedelegeerde Commissarissen en Raad van Commissarissen GasTerra en lid College van Beheer Maatschap namens Energie Beheer Nederland (EBN) (2006-2017); Directeur-generaal Energie, ministerie van Economische Zaken (1988-1999).
14. M.E.P. (Mark) Dierikx – Directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging, ministerie van Economische Zaken (2011-2016).
15. J.R.V.A. (Jeroen) Dijsselbloem – Minister van Financiën (2012-2017).
16. B. (Bernard)Dost – Diverse functie bij het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut: senior onderzoeker (2021-heden), Strategisch businessmanager Seismologie en Akoestiek (2014-2021), Afdelingshoofd Seismologie (2006-2014), Senior onderzoeker en plaatsvervangend afdelingshoofd Seismologie (1993-2006).
17. E. (Eelco) Eikenaar – Gedeputeerde provincie Groningen (2015-2019).
18. J.F. (Jan) van Elk – Development lead Groningen Asset, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2009-heden).
19. P. (Peter) van der Gaag – Geoloog/hydroloog en eigenaar van adviesbureau Holland Innovation Team; Medeoprichter Onafhankelijk Geologen Platform (1993).
20. A.F. (Sandor) Gaastra – Directeur-generaal Klimaat en Energie, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2016-heden).

21. J.C. (Jos) de Groot – Directeur Energiemarkt, ministerie van Economische Zaken (2006-2014); Directeur Energieproductie, ministerie van Economische Zaken (2002-2006); Diverse functies binnen de directie Financieringen, ministerie van Financiën (1994-2002).
22. J. (Johan) de Haan – Contracts & delivery manager Aardbevingenteam, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2016-2019); Asset Manager Groningen, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2004-2016).
23. A. (Annemarie) Heite – Gedupeerde.
24. W.B. (Wopke) Hoekstra – Minister van Financiën (2017-2022).
25. B.J. (Bart Jan) Hoevers – Algemeen directeur (2017-heden) en diverse management functies (2007-2017), Gasunie Transport Services; Projectleider, ministerie van Financiën (2001-2007).
26. J.W. (Jan Willem) van Hoogstraten – CEO, Energie Beheer Nederland (2016-heden); Projectdirecteur Gasopslag Bergermeer (2008-2010) en Managing Director (2010-2015), TAQA Netherlands.
27. J.E. (Jan Emmo) Hut – Directeur bouwkundig versterken, Centrum Veilig Wonen (2014-2018).
28. J. (Jan) de Jong – Inspecteur-generaal der Mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2003-2014).
29. R.M. (Rolf) de Jong – Director upstream, Esso Nederland en ExxonMobil Holding Company Holland (2016-heden).
30. A. (Annemarie) Jorritsma-Lebbink – Minister van Economische Zaken en vicepremier (1998-2002).
31. M.E. (Margrite) Kalverboer – Kinderombudsman (2016-heden).
32. H.G.J. (Henk) Kamp – Minister van Economische Zaken (2012-2017).
33. J. (Jelle) van der Knoop – Voorzitter Groninger Bodem Beweging (2009-2021, vicevoorzitter tussen 2013 en 2015).
34. Th.F. (Theodor) Kockelkoren – Inspecteur-generaal der mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2018-heden).
35. S.C.J.J. (Bas) Kortmann – Voorzitter, Instituut Mijnbouwschade Groningen (2020-heden); Voorzitter Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2019-2020, vicevoorzitter van 2018 tot 2019).
36. C.B.F. (Chris) Kuijpers – Directeur-generaal Bestuur, Ruimte en Wonen, ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2017- 2022).
37. G.J. (Gertjan) Lankhorst – Voorzitter Vereniging voor Energie, Milieu en Water (VEMW) (2017-heden); CEO, GasTerra (2006-2016); Directeur-generaal Energie, ministerie van Economische Zaken (2003-2005).
38. R.W. (René) Leegte – Kamerlid VVD (2012-2015).
39. L.E.C. (Bart) van de Leemput – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2009-2014).
40. J.M.W.E. (Marjan) van Loon – President-directeur, Shell Nederland (2016-heden).
41. W.A.B. (Willem) Meiborg – Directeur, Ingenieursbureau Energeo (2002-heden).
42. H.A.J.M. (Harry) van der Meijden – Inspecteur-generaal der Mijnen, Staatstoezicht op de Mijnen (2014-2017).
43. W.J. (William) Moorlag – Gedeputeerde provincie Groningen (2009-2015).
44. H.G. (Herman) de Muinck – Gedupeerde.
45. A.G. (Annemarie) Muntendam-Bos – Senior specialistisch inspecteur, Staatstoezicht op de Mijnen (2012-heden); Diverse functies bij TNO (2006-2012).
46. S.J. (Sijbrand) Nijhoff – Gedupeerde.

47. K.H. (Kajsa) Ollongren – Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijkrelaties (2017-2022); Secretaris-generaal, ministerie van Algemene Zaken (2011-2014).
48. F.J. (René) Paas – Commissaris van de Koning in Groningen (2016-heden).
49. F. (Frouke) Postma-Doornbos – Gedupeerde.
50. T.T. (Tom) Postmes – Hoogleraar Sociale Psychologie, Rijksuniversiteit Groningen (2007-heden).
51. W. (Wouter) Raab – Directeur Inspectie der Rijksfinanciën (2016-2020) en Directeur Financieringen bij de Generale Thesaurie (2007-2016), ministerie van Financiën.
52. A. (Albert) Rodenboog – Burgemeester van Loppersum (2003-2018).
53. J.P.A. (Hans) Roest – Buitengewoon opsporingsambtenaar, specialistisch inspecteur gesteentemechanica afdeling Geo-Engineering en nazorg delfstofwinning, Staatstoezicht op de Mijnen (2001-heden); Wetenschappelijk medewerker en universitair docent Gesteentemechanica, TU Delft (1976-2001).
54. M. (Mark) Rutte – Minister-president, minister van Algemene Zaken (2010-heden).
55. F. (Filip) Schittecatte – Gas Marketing Commercial Manager Netherlands/UK Southern North Sea, Esso Nederland (2014-2019).
56. G.J.M. (Gerald) Schotman – Directeur, Nederlandse Aardolie Maatschappij (2014-2018).
57. P. (Pieter) Schulting – Arbiter Bodembeweging (arbiter 2016-2020, voorzitter tussen 2018 en 2020).
58. P.A. (Peter) Spijkerman – Nationaal Coördinator Groningen (2018-2022).
59. L. (Liesbeth) van Tongeren – Kamerlid GroenLinks (2010-2018).
60. S. (Susan) Top – Secretaris, Groninger Gasberaad (2015-2021).
61. G.H.B. (George) Verberg – Hoofddirecteur (CEO), Gasunie (1992-2004); (plv) Algemeen commercieel directeur, Gasunie (1988-1992); Ambtenaar, onder ander directeur-generaal Energie (1982-1988), ministerie van Economische Zaken (1974-1988).
62. M.J.M. (Maxime) Verhagen – Minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2010-2012).
63. J.A. (Hans) Vijlbrief – Staatssecretaris Mijnbouw (2022-heden); Thesaurier-generaal, ministerie van Financiën (2011-2018); Directeur-generaal Energie, Telecom en Mededinging, ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie (2010-2011).
64. J.C. (Jan) Vos – Kamerlid PvdA (2012-2017).
65. H. (Hans) de Waal – Senior adviseur (2016-heden) en plaatsvervangend afdelingshoofd Geo-Engineering (2009-2016), Staatstoezicht op de Mijnen (2009-heden); Shell (1977-2009), onder andere diverse functies bij Shell Research (1977-2002).
66. J. (Jacques) Wallage – Voorzitter Dialoogtafel Groningen (2014-2015).
67. E.D. (Eric) Wiebes – Minister van Economische Zaken en Klimaat (2017-2021).
68. A.N. (Anita) Wouters – Project directeur-generaal Groningen Bovengronds, ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2017-2019).

Bijlage 8
Lijst van instanties en personen bij wie informatie is gevorderd

Lijst van Instanties waarbij informatie is gevorderd:

1. Autoriteit Consument en Markt
2. Arbiter Bodembeweging[1]
3. Commissie Meijdam[2]
4. Commissie Meijer[3]
5. Centrum Veilig Wonen[4]
6. Dialoogtafel[5]
7. Centraal Bureau voor de Statistiek
8. Commissie Bijzondere Situaties
9. Commissie Bodemdaling
10. Energie Beheer Nederland
11. ExxonMobil
12. GasTerra
13. Gasunie
14. Gasunie Transport Services
15. Gemeente Eemsdelta
16. Gemeente Groningen
17. Gemeente het Hogeland
18. Gemeente Midden-Groningen
19. Gemeente Oldambt
20. Groninger Bodem Beweging
21. Groninger Gasberaad
22. Instituut Mijnbouwschade Groningen
23. Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut
24. Maatschap Groningen[6]
25. Ministerie van Algemene Zaken
26. Ministerie van Koninkrijksrelaties
27. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat
28. Ministerie van Financiën
29. Ministerie van Justitie en Veiligheid
30. Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
31. Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
32. Nationaal Coördinator Groningen

1 Geleverd door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat.
2 Idem.
3 Geleverd door de provincie Groningen.
4 Geleverd door Arcadis (vergaderstukken), Nederlandse Aardolie Maatschappij (informatie mbt schade) en de Nationaal Coördinator Groningen (informatie mbt versterking).
5 Geleverd door het Groninger Gasberaad.
6 Geleverd door de Nederlandse Aardolie Maatschappij.

33. Nederlandse Aardolie Maatschappij
34. Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek
35. Onafhankelijk Raadsman
36. Provincie Groningen
37. Rijksuniversiteit Groningen
38. Shell
39. Staatstoezicht op de Mijnen
40. Technische commissie bodembeweging
41. Technische Universiteit Delft
42. Tweede Kamer der Staten-Generaal
43. Veiligheidsregio Groningen
44. Verbond van Verzekeraars
45. Waterschap Hunze en Aa's
46. Waterschap Noorderzijlvest

Personen bij wie informatie is gevorderd:
1. De heer L.J. Brinkhorst
2. De heer P. van der Gaag
3. De heer G. Greving
4. De heer H. Haak

Bijlage 9
Werkafspraken tussen de parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen en het kabinet

Algemeen

1. Dit document voorziet binnen het kader van de Grondwet, de Wet op de parlementaire enquête 2008 (Wpe 2008) en de Regeling parlementair en extern onderzoek in praktische aanvullende werkafspraken tussen commissie en kabinet.
2. De commissievoorzitter is het aanspreekpunt voor bewindspersonen. Vanuit het kabinet is de coördinerend bewindspersoon, de minister van Economische Zaken en Klimaat, het eerste aanspreekpunt voor de commissie. De commissie en de coördinerend bewindspersoon wijzen beiden een contactpersoon aan voor de dagelijkse contacten. Voor de commissie is dit de griffier. De betrokken departementen stellen de commissie zo spoedig mogelijk op de hoogte wie de contactpersoon van hun departement is.
3. De coördinatie van de minister van Economische Zaken en Klimaat ziet op praktische zaken zoals omschreven in deze werkafspraken.

Vorderingen van inlichtingen en documenten

4. De schriftelijke vorderingen worden gericht aan de betreffende bewindspersonen. De bewindspersonen verstrekken de gevorderde inlichtingen en documenten zonder tussenkomst van de coördinerend bewindspersoon.
5. De bewindspersonen worden voor verzending van de vordering geïnformeerd over de termijn waarbinnen de inlichtingen en documenten dienen te worden verstrekt.
6. Gevorderde inlichtingen en documenten, ook vertrouwelijke inlichtingen en documenten, worden in beginsel elektronisch aan de commissie ter beschikking gesteld. De commissie geeft in de vordering duidelijke instructies mee over de wijze van aanlevering. Indien elektronische aanlevering niet mogelijk is, motiveert de bewindspersoon deugdelijk waarom dit niet mogelijk is. De betreffende documenten worden in papieren vorm aan de commissie ter beschikking gesteld.
7. De commissie draagt zorg voor een adequate beveiliging van de aangeleverde inlichtingen en documenten.

Verstrekking van inlichtingen en documenten en vertrouwelijkheid van gegevens

Algemene uitgangspunten

8. Het uitgangspunt van de Wpe 2008, waarbij maximale openbaarheid het streven is, wordt te allen tijde in acht genomen. De bewindspersonen verstrekken de gevorderde inlichtingen en documenten binnen de gestelde termijn aan de commissie en betrachten de grootste terughoudendheid met het als vertrouwelijk aanmerken van documenten

of onderdelen daarvan. De bewindspersonen verstrekken de gevorderde documenten ongelakt. Indien alleen onderdelen van de documenten vertrouwelijk moeten blijven, worden de betreffende passages in deze documenten geel gemarkeerd.

9. Bij het vorderen van inlichtingen en documenten worden, op grond van de artikelen 14a tot en met 14e van de Regeling parlementair en extern onderzoek, modaliteiten onderscheiden:
   - Het vorderen van afschriften. Deze modaliteit kent een openbare en een vertrouwelijke variant.
   - Het vorderen van inzage, waarbij vertrouwelijkheid het uitgangspunt is.
   - Het vorderen van kennisneming, waarbij de inhoud strikt geheim blijft.

Belang van de staat

10. Bewindspersonen zullen zich slechts in zeer uitzonderlijke gevallen beroepen op het belang van de staat om het verstrekken van informatie te weigeren. Een weigering tot het verstrekken van informatie, waarbij bewindspersonen een beroep doen op het belang van de staat, vergt een kabinetsbesluit en zal deugdelijk worden gemotiveerd per document.
11. Indien de bewindspersonen informatie niet verstrekken in verband met strijd met het belang van de staat, stellen de bewindspersonen de commissie in staat om op andere wijze de inhoud van deze informatie tot zich te nemen. Het uitgangspunt daarbij is inzage. Indien inzage niet mogelijk is, verleent de bewindspersoon kennisneming. Wanneer volgens een bewindspersoon het belang van de staat geen enkele inzage of kennisneming toelaat, treedt deze bewindspersoon zo spoedig mogelijk met de commissie in overleg.
12. Voor de procedure rondom een beroep door een bewindspersoon op ‘een belang van de Staat’ wordt verwezen naar artikel 19 Wpe 2008, met name de leden 2 en 3.

Blijvende vertrouwelijkheid

13. Door bewindspersonen kan onder deugdelijke motivering een dringend verzoek tot blijvende vertrouwelijkheid van documenten worden gedaan. De commissie neemt hierover een besluit op grond van artikel 40 Wpe 2008. De commissie stelt beperkingen aan de openbaarheid van de betreffende documenten of onderdelen daarvan, indien het verzoek is gebaseerd op een grond genoemd in artikel 40, tweede lid, Wpe 2008. Ingeval het verzoek is gebaseerd op een grond genoemd in artikel 40, derde lid, Wpe 2008 en de commissie besluit niet in te stemmen met het verzoek, wordt de bewindspersoon hiervan in kennis gesteld. De bewindspersoon kan dan de procedure beschreven onder 14 volgen.
14. Als de commissie meent dat een bewindspersoon documenten of onderdelen daarvan ten onrechte aanmerkt als zijnde vertrouwelijk, meldt de commissie dit gemotiveerd schriftelijk aan de betreffende bewindspersoon. Indien een bewindspersoon meent dat een dringend verzoek tot blijvende vertrouwelijkheid ten onrechte niet wordt gevolgd, meldt de bewindspersoon dit schriftelijk aan de commissie. Daarna volgt overleg op ambtelijk niveau (contactpersoon/SG-griffier) en zo nodig op politiek niveau (commissievoorzitter-bewindspersoon). Na afloop van het overleg kan de commissie de bewindspersoon verzoeken de vertrouwelijkheid op te heffen dan wel kan de bewindspersoon de commissie verzoeken haar besluit te herzien en beperkingen te stellen aan de openbaarheid.

Notulen MR, onderraden en ministeriële commissies

15. De minister-president kan, in plaats van het verstrekken van een overzicht van besluiten en gronden zoals bedoeld in artikel 20, tweede lid, van de Wpe 2008, geobjectiveerde samenvattingen geven van de notulen van vergaderingen van de ministerraad en eventuele onderraden en ministeriële commissies waarover de commissie inlichtingen of afschriften van documenten vordert. Deze geobjectiveerde samenvattingen worden ter vertrouwelijke inzage in papieren vorm aan de commissie gegeven en na afloop aan de minister-president geretourneerd. De inhoud van de notulen van de ministerraad, van onderraden en ministeriële commissies zijn conform het Voorschrift informatiebeveiliging rijksdienst (VIRBI 2013) gerubriceerd als Stg. Zeer Geheim. Omdat de inhoud van geobjectiveerde samenvattingen gelijk is aan de inhoud van de conclusies en notulen, worden deze documenten eveneens gerubriceerd als Stg. Zeer Geheim. Rubricering brengt verplichtingen met zich ten aanzien van de wijze waarop deze documenten moeten worden gehanteerd. De minister-president en de commissie kunnen nadere afspraken maken over de geobjectiveerde samenvattingen van de notulen van vergaderingen van de ministerraad onder verwijzing naar het Voorschrift informatiebeveiliging rijksdienst 2013.
16. De commissie kan uit de geobjectiveerde samenvattingen de benodigde informatie over de besluiten en de gronden waarop die besluiten zijn gebaseerd afleiden, zoals bedoeld in artikel 20, tweede lid, Wpe 2008. De betreffende informatie kan worden opgenomen in het rapport, tenzij het belang van de staat hieraan in de weg staat.
17. Op voorwaarde tot strikte geheimhouding binnen de commissie wordt aan de voorzitter, ondervoorzitter dan wel een ander commissielid en griffier van de commissie inzage verleend in de volledige, niet-geobjectiveerde notulen van de ministerraad en eventuele onderraden en ministeriële commissies.

Vertrouwelijkheid en archivering

18. De bewindspersonen verstrekken aan de commissie een tweede afschrift van die documenten die naar aanleiding van een vordering zijn verstrekt en waarin vertrouwelijke persoonsgegevens zijn gelakt. Het gelakte afschrift wordt na beëindiging van de parlementaire enquête opgenomen in het openbare Kamerarchief. Het eerste, niet gelakte afschrift zal worden opgenomen in het vertrouwelijke deel van het Kamerarchief en kan alleen worden ingezien door Kamerleden.
19. De bewindspersonen verstrekken de in artikel 17 bedoelde gelakte afschriften binnen een jaar na dagtekening van de eerste vordering. In voorkomende gevallen zal voor een navordering een andere termijn worden afgesproken.
20. Indien een bewindspersoon zwaarwegende bezwaren heeft tegen opname van een ongelakt afschrift in het vertrouwelijke deel van het Kamerarchief en deze bezwaren deugdelijk zijn gemotiveerd, kan de bewindspersoon het ongelakte afschrift van een document ter inzage verstrekken aan de commissie. Dit ongelakte afschrift wordt na afloop van de parlementaire enquête geretourneerd aan de bewindspersoon en zal geen deel uitmaken van het Kamerarchief.

Contacten met ambtenaren

21. Voor het reguliere contact tussen de griffier van de commissie en de departementen fungeren de contactpersonen als bedoeld onder 2.
22. Bewindspersonen verlenen toestemming voor rechtstreekse contacten tussen onder hen ressorterende rijksambtenaren en de commissie en haar staf. Rijksambtenaren beperken zich tot het verstrekken van inlichtingen van feitelijke aard.

Hoor- en wederhoor

23. De betrokken bewindspersonen krijgen de gelegenheid om voor de publicatie van het onderzoeksrapport (delen van) het conceptonderzoeksrapport te zien, teneinde zich uit te kunnen spreken over:
    - feitelijke onjuistheden;
    - aspecten van vertrouwelijkheid (voor zover dit reeds bij aanlevering als zodanig kon worden aangemerkt);
    - het belang van de Staat.

    De enquêtecommissie betrekt de in dit kader gemaakte opmerkingen van de bewindspersonen bij het opstellen van het definitieve rapport.
    Deze afspraken laten onverlet de wettelijke bevoegdheden van de commissie en de wettelijke verschoningsgronden.

Getekend te Den Haag, d.d. 6 april 2021

T.M.T. van der Lee
Voorzitter parlementaire enquêtecommissie aardgaswinning Groningen

Getekend te Den Haag, d.d. 6 april 2021

B. van 't Wout
Minister van Economische Zaken en Klimaat

Bijlage 10
Afkortingenlijst

A

AAG	Actieteam Aardbevingen Garrelsweer
ACA	Adviescommissie Aardgas
ACM	Aardgas Coordination Meeting
ACM	Autoriteit Consument & Markt
ACVG	Adviescollege Veiligheid Groningen
AEF	Andersson Elffers Felix
AER	Algemene Energieraad
AO	Algemeen overleg (commissiedebat)
AoH	Akkoord op Hoofdlijnen
AOS	Acuut Onveilige Situatie
AR	Algemene Rekenkamer
AvA	Adviescommissie van Aandeelhouders

B

BCG	Boston Consulting Group
BOA	Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen
BOG	Bestuurlijk Overleg Groningen
BBL	Balgzand-Bactonleiding (onderzeese gastransportleiding)
bcm	Billion cubic meters of natural gas (miljard kubieke meter gas)
BEB	Brigitta Elwerath Betriebsgesellschaft (Noord-Duits olie- en gasbedrijf)
BPM	Bataafse Petroleum Maatschappij
bwo	Bewindsliedenoverleg
BW	Burgelijk Wetboek
BZK	Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

C

CASTAG	Capaciteitsstudie Annerveen Groningen
CBM	College van Beheer van de Maatschap Groningen/College van Beheer Maatschap
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CBS	Commissie Bijzondere Situaties
CCS	Carbon Capture and Storage
CDS	CapaciteitsDienstenSysteem
CEKI	Commissie voor Economie, Kennis en Innovatie
CEN	Comité Européen de Normalisation
CEO	Chief executive officer
CEZIM	Commissie voor Economische Zaken, Infrastructuur en Milieu
CoCoNut	Commissie Concentratie Nutsbedrijven

COO	Chief operating officer (operationeel directeur)
CPG	Centrum voor Parlementaire Geschiedenis (Radboud Universiteit Nijmegen)
CvG	College van Gedelegeerde Commissarissen
CVW	Centrum Veilig Wonen

D

DIS	Deutsche Institution für Schiedsgerichtsbarkeit
DRB	Decision Review Board
DSM	De StaatsMijnen
DTe	Dienst uitvoering en toezicht Energie

E

EB	Energiebelasting
EBG	Economic Board Groningen
EBN	Energie Beheer Nederland
ECC	Economische Coördinatie Commissie
EDGaR	Energy Delta Gas Research
EEG	Europese Economische Gemeenschap
EL&I	ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie
EMS	Europese Macroseismische Schaal
EMU	Economische en Monetaire Unie
EPE	Shell Exploration and Production Europe
ETM	Energie, Telecom en Mededinging (directoraat-generaal bij ministerie Economische Zaken)
EWE	Energieversorgung Weser-Ems
EZ	Ministerie van Economische Zaken
EKZ	Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

F

FES	Fonds Economische Structuurversterking

G

GAW	gestandaardiseerde activawaarde
GBB	Groninger Bodem Beweging
GBC	Groningen Bestel Capaciteit
G-gas	Groningengas
GGB	Groninger Gasberaad
GLT	Groningen Long Term-project
GMPE	Ground Motion Prediction Equation
GTS	Gasunie Transport Services

H

HBO	Huisbrandolie
H-gas	Hoogcalorisch gas
HRA	Hazard and Risk Assessment / Hazard and Risk Analysis
HRBE	High Risk Building Elements (Hoog Risico Bouw Elementen)

I

IBIS	Integrale Berging en Inpassing Studie
IBOV	Interim Betalingsovereenkomst Versterken
ICES	Interdepartementale Commissie Economische Structuuraangelegenheden
IEA	Internationaal Energie Agentschap
IEDB	Indirecte effecten diepe bodemdaling
IGM	Inspecteur-generaal der Mijnen
IGTM	Internationale Gas Transport Maatschappij
IMG	Instituut Mijnbouwschade Groningen
IRF	Inspectie der Rijksfinanciën
ISP	Integraal Structuurplan voor het Noorden des Lands
IVO	Instituut Versterkingsopgave

K

KEM	Kennisprogramma Effecten Mijnbouw
KNMI	Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut
KSEPL	Koninklijke/Shell Exploratie en Produktie Laboratorium (voormalig Shelllaboratorium te Rijswijk)

L

L-gas	Laagcalorisch gas
LNG	Liquefied Natural Gas
LOFAR	Low-Frequency Array
LOOV	Loket opname op verzoek
LPR	Local Personal Risk

M

MIT	Massachusetts Institute of Technology
Mmax	Maximale magnitude
MOR	Meeropbrengstregeling
Mrp	Meet-en-regelprotocol

N

NAB	Noordelijk Advies Bureau
NAM	Nederlandse Aardolie Maatschappij
NCG	Nationaal Coördinator Groningen
NEL	Nordeuropäischer Erdgasleitung
NEN	Nederlands Normalisatie Instituut
NEV	Nationale Energieverkenning
NIP	Norm Inkoopprijs
NLTHA	Non-linear time history analysis
NMa	Nederlandse Mededingingsautoriteit
NNO	Neighbouring Network Operator
NoA	NAM op Afstand
NOGEP	Nederlandse Olie en Gas Exploratie en Productie Associatie
NOM	Investerings- en Ontwikkelingsmaatschappij voor Noord-Nederland
NPG	Nationaal Programma Groningen
NPR	Nationale Praktijkrichtlijn (voor aardbevingsbestendig bouwen)
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
NTPA	Negotiated Third Party Access

O

OCS	Onafhankelijke Commissie Schadeafhandeling
ODE	Opslag duurzame energie
OGP	Onafhankelijk Geologenplatform
OvS	Overeenkomst van Samenwerking
OVV	Onderzoeksraad voor Veiligheid

P

PGA	Peak Ground Acceleration (piekgrondversnelling)
PGI	Piekgasinstallatie
PGV	Peak Ground Velocity (piekgrondsnelheid)
PRBE	Probable Risk Building Element (Potentieel Risicovolle Bouw Elementen)
PRC	Policy Research Corporation
PSB	Project Service Bureau
PSO	Public service obligation
PvGA	Plan van Gasafzet

R

REMIT	Regulation on Market Integrity and Transparence
RGD	Rijks Geologische Dienst
RQC	Reversed Quality Conversion
RTCM	Rate Type Compaction Model (Rate Type-compactiemodel)
RVS	Rapid Visual Screening
RvS	Raad van State
RWE	Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk

S

SAC	Scientific Advisory Committee
SBR-A	Trillingsrichtlijn voor gebouwen (A) van de Stichting BouwResearch (SBR)
SDRA	Seismische Dreigings- en Risicoanalyse
SEE	Shell Energy Europe
SEP	Samenwerkende Elektriciteits-Productiebedrijven
SNN	Samenwerkingsverband Noord-Nederland
SodM	Staatstoezicht op de Mijnen
SPA	Sale and Purchase Agreement
SROG	Samenwerking Regionale Organen Gasvoorziening

T

TBB	Technische Begeleidingscommissie Bovengrond
TBO	Technische Begeleidingscommissie Ondergrond
Tcbb	Technische commissie bodembeweging
TCMG	Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen
Tcv	Tijdelijke commissie versterking
TIVO	Tijdelijk Instituut Versterkingsopgave
TNO	Nederlandse Organisatie voor toegepast-natuurwetenschappelijk onderzoek
TNO-AGE	TNO Adviesgroep Economische Zaken
TNO-NITG	TNO Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen
TPA	Technisch Platform Aardbevingen
TPA	Third Party Acces
T&S	Trade & Supply (Gasunie)
TTF	Title Transfer Facility (Europese marktplaats voor gas)

U

UGS	Underground Gas Storage (ondergrondse gasopslag)
UIE	Upstream International Europe (Shell)
URC	Upstream Research Company (ExxonMobil)

V

VA	Versterkingsadvies
VEG	Vereniging van Exploitanten van Gasbedrijven (vanaf 1972 VEGIN)
VEGIN	Vereniging van exploitanten van gasbedrijven in Nederland
VES	Vaste vergoeding voor schade aan woningen (€5.000)
VOG	Versterkingsoverleg Groningen
VPP	Vervangend Productie Profiel
VVG	Verduurzaming en Verbetering Groningen
VvV	Verbond van Verzekeraars

W

WAG	Stichting Waardevermindering door Aardbevingen Groningen
Wipla	Winningsplan
Wpe	Wet op de parlementaire enquête
Wro	Wet ruimtelijke ordening

Bijlage 11
Bronnenoverzicht

Kamerstukken

Kamerstuk I 2014/15, 34041, B. Brief van de minister van Economische Zaken inzake *wetsvoorstel 34041*.

Kamerstuk II 1952/53, 2984, nr. 2. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nota inzake de gasvoorziening*.

Kamerstuk II 1961/62, 6767, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nota inzake het aardgas*.

Kamerstuk II, 1962/63, 6767, nr. 2. Verslag van het mondeling overleg tevens eindverslag, *Nota inzake het aardgas*.

Kamerstuk II 1962/63, 6900-XIII, 16. Brief van de minister inzake de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1963, 21 maart 1963.

Kamerstuk II, 1971/72, 11675, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Bodembeweging door aardbevingen in de provincie Groningen*.

Kamerstuk II, 1974/75, 13146, nr. 13. Motie van het lid Wierenga over *onderhandeling met de concessionarissen om het staatsaandeel in de opbrengst te vergroten*.

Kamerstuk II, 1974/75, 13146, nr. 14. Motie van het lid Van Gorkum c.s. *om de inhoud van de aardgas-exportcontracten openbaar te maken.*

Kamerstuk II 1979/80, 15802, nr. 1. Nota inzake *energiebeleid*.

Kamerstuk II 1983/84, 18100-XIII, nr. 47. Motie van de leden Van der Linden en Braams over *de Nederlandse bereidheid tot additionele export van aardgas*.

Kamerstuk II 1983/84, 18100-XIII, nr. 53. Motie van het lid Van der Spek over *verhoging van het staatsaandeel in de gaswinsten van de NAM.*

Kamerstuk II 1988/89, 21108, nr. 1. Verslag van een mondeling overleg, *Bodemverzakking en aardbevingen in het noorden van Nederland*.

Kamerstuk II 1994/95, 21108, nr. 5. Brief van de minister van Economische Zaken, *Bodemverzakking en aardbevingen in het noorden van Nederland*.

Kamerstuk II 1997/98, 21108, nr. 6. Brief van de minister van EZ inzake *bodemverzakking en aardbevingen in het noorden van Nederland.*

Kamerstuk II 1989/90, 21300-XIII, nr. 63. Motie van het lid Van Rijn-Vellekoop over *de prijs van aardgas voor warmtekrachtinstallaties*.

Kamerstuk II 1992/93, 22603, nr. 6. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken inzake *de gevolgen van de aardbeving van 13 april 1992*.

Kamerstuk II 1993/94, 23715, nr. 11. Brief van de formateur inzake het eindresultaat van de programmatische besprekingen, *Kabinetsformatie 1994*.

Kamerstuk II 1994/95, 23819, nr. 4. Brief van de minister van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, *Aanwijzing streekplan Drenthe in verband met gasopslag bij Langelo*. Bijlage: Quené, T., Royen, O. van, Heel, H. van (30 november 1994). *Commissie van drie inzake gasopslag Langelo*.

Kamerstuk II 1997/98, 24060, nr. 14. Motie van het lid Witteveen-Hevinga c.s. *over maatregelen voor Noord-Nederland.*

Kamerstuk II 1997/98, 24060, nr. 16. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken, *n.a.v. het overleg op 6 november 1997 met de vaste commissie voor Economische Zaken*.

Kamerstuk II 1997/98, 24060, nr. 17. Verslag van een algemeen overleg over *o.a. rapport Commissie-Langman, SNN-rapport "Kompas voor de toekomst" en besteding structuurfondsen*.
Kamerstuk II 1996/97, 24229, nr. 13. Brief van de ministers van Economische Zaken en van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, *Kabinetsbesluit inzake het Nederlands Instituut voor Toegepaste Geowetenschappen (NITG)*.24525
Kamerstuk II 1995/96, 24525, nr. 8. Motie van het lid Witteveen-Hevinga c.s. over *de optie 'Gasunie-gashandelaar'*.
Kamerstuk II 1995/96, 24525, nr. 25. Verslag van een notaoverleg over *de derde energienota*.
Kamerstuk II 1996/97, 24889, nr. 2. Verslag van een algemeen overleg over *gasexport en gasreservebeleid*.
Kamerstuk II 1997/98, 25017, nr. 9. Verslag van een algemeen overleg *over het onderhandelingsresultaat m.b.t. het rapport van de commissie-Langman (verslag vastgesteld op 18 juni 1998, dus na de verkiezingen)*.
Kamerstuk II 1998/99, 25017, nr. 11. Brief ministers van Economische Zaken, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu en van Verkeer en Waterstaat, van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij en voor Grote Steden- en integratiebeleid met *notitie 'Op de drempel van de 21e eeuw'*.
Kamerstuk II 2000/01, 25017 en 27400-XIII, nr. 38. Verslag van een algemeen overleg over *de stimuleringsregeling voor Dongeradeel, Achtkarspelen en De Marne, inzake voortgang afspraken van het kabinet en het SNN van 16 april 1998 en over monitoring van Kompas voor het Noorden*.
Kamerstuk II 2003/04, 25017, nr. 47. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken over *de uitvoering van het Kompas voor het Noorden en over de uitvoering van de Langman-afspraken*.
Kamerstuk II 2005/06, 25017, nr. 55. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken over *de uitvoering van Kompas voor het Noorden en de Langman-afspraken*.
Kamerstuk II 1998/99, 26200-E, nr. 4. Brief van de minister van Economische Zaken over *onder het FES brengen van middelen voor ICES-investeringen en besteding meevallers aardgasbaten*.
Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 3. Memorie van toelichting, *Mijnbouwwet*.
Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 5. Amendement van de leden Van Walsem en Augusteijn-Esser over *de omkering van de bewijslast bij risicoaansprakelijkheid voor schade door beweging van de bodem*.
Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 7. Nota naar aanleiding van het verslag, *Mijnbouwwet*.
Kamerstuk II 2001/02, 26219, nr. 14. Tweede nader verslag, *Mijnbouwwet*.
Kamerstuk II 1998/99, 26219, nr. 31. Amendement van het lid Witteveen-Hevinga over *de omkering van de bewijslast bij de mijnbouwmaatschappij in geval van schade door mijnbouwactiviteiten.*
Kamerstuk II 1998/99, 26463, nr. 1 en 2. Voorstel van wet, *Regels omtrent het transport en de levering van gas (Gaswet)*.
Kamerstuk II 1998/99, 26463, nr. 3. Memorie van toelichting, *Regels omtrent het transport en de levering van gas (Gaswet)*.
Kamerstuk II 1999/2000, 26463, nr. 7. Nota van wijziging, *Regels omtrent het transport en de levering van gas (Gaswet)*.
Kamerstuk II 1999/2000, 26811, nr. 2. Rapport *'Aardgasbaten'* van de Algemene Rekenkamer.
Kamerstuk II 1999/2000, 26898, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Energierapport 1999*.
Kamerstuk II 2022/23, 27625, nr. 592. Brief van de minister van Infrastructuur en Waterstaat, *Water en Bodem sturend*.
Kamerstuk II 2005/06, 27658, nr. 22. Brief van Verkeer en Waterstaat, *Aanbieding Structuurvisie Zuiderzeelijn*.
Kamerstuk II 2005/06, 27658, nr. 27. Brief van de minister van Verkeer en Waterstaat, *voorbereiding definitief besluit snelle OV-verbinding tussen Schiphol en Noord-Nederland (Zuiderzeelijn)*.
Kamerstuk II 2007/08, 27658, nr. 35. Brief van de Minister van Verkeer en Waterstaat, *Zuiderzeelijn*.
Kamerstuk II 2001/02, 28109, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *De uitgangspunten en perspectieven voor de toekomstige structuur van het Gasgebouw*.
Kamerstuk II 2004/05, 28109, nr. 7. Brief van de minister van Economische Zaken, *Ontvlechting Gasunie*.

Kamerstuk 2011/12, II 28165, nr. 133. Verslag van een algemeen overleg, *inzake Jaarverslag 2010 Beheer Staatsdeelnemingen*.
Kamerstuk II 2012/13, 28165, nr. 139. Brief van de minister van Financiën, *Resultaten onderzoek naar overname Gasunie Deutschland*.
Kamerstuk II 2012/13, 28165, nr. 146. Verslag van een schriftelijk overleg over *de resultaten van het onderzoek naar overname Gasunie Deutschland*.
Kamerstuk II 2012/13, 28165, nr. 249. Brief van de minister van Financiën, *Opvolging bevindingen onderzoek naar Duitse overname Gasunie Deutschland*.
Kamerstuk II 2021/22, 28362, nr. 47. Motie van het lid Kuik c.s. over *het ter hand nemen van de grondwettelijke toets*.
Kamerstuk II 2004/05, 29023, nr. 10. Brief van de minister van Economische Zaken, *Reactie op het advies van de Energieraad 'Gas voor Morgen' van januari 2005*.
Kamerstuk II 2005/06, 29023, nr. 22. Brief van de minister Economische Zaken, *visie op gewenste ontwikkeling van Nederlandse groothandelsmarkt voor gas in internationaal perspectief*.
Kamerstuk II 2009/10, 29023, nr. 73. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voortgangsrapportage over de strategie die het kabinet volgt om Nederland als Gasrotonde aan te bieden*.
Kamerstuk II 2010/11, 29023, nr. 78. Brief van de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, *Studie naar de economische effecten van de gasrotondestrategie*.
Kamerstuk II 2010/11, 29023, nr. 82. Verslag van een algemeen overleg over energie.
Kamerstuk II 2014/15, 29023, nr. 176. Brief van de minister van Economische Zaken, Aardgasbeleid in Nederland.
Kamerstuk II 2003/04, 29372, nr. 1. Voorstel van Wet, *Wijziging Elektriciteitswet 1998 en Gaswet in verband met implementatie en aanscherping toezicht netbeheer*.
Kamerstuk II 2003/04, 29372, nr. 3. Memorie van toelichting, *Wijziging Elektriciteitswet 1998 en Gaswet in verband met implementatie en aanscherping toezicht netbeheer*.
Kamerstuk II 2003/04, 29372, nr. 7. Brief van de minister van Economische Zaken over *de essentie van de inhoud van de bij brief van 15 december 2003 (28982, nr. 11) aangekondigde nota van wijziging*.
Kamerstuk II 2004/05, 29283, nr. 9. Rapport *'Het project Zuiderzeelijn: toetsing met terugwerkende kracht'* van De Tijdelijke Commissie Infrastructuurprojecten (Commissie Duivesteijn).
Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 71. Brief van de ministers voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en Economische Zaken. *Reactie op de motie van het lid Aptroot c.s. over de wens van één inspectie- en controledienst voor het bedrijfsleven (30300-XIII, nr. 29)*.
Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 77. Gewijzigde motie van het lid Aptroot c.s. (t.v.v. 29362, nr. 76) over *de realisatie van één inspectie- en controledienst*.
Kamerstuk II 2006/07, 29362, nr. 107. Brief van de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties en de staatssecretaris van Economische Zaken, *Reactie op de gewijzigde motie van het lid Aptroot c.s. over de realisatie van één inspectie- en controledienst (29362, nr. 77)*.
Kamerstuk II 2003/04, 29697, nr. 1. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken inzake *Gebiedsgerichte economische perspectieven en Interdepartementaal beleidsonderzoek Regionaal Economisch Beleid*. Bijlage: kabinetsnotitie *'Pieken in de Delta; Gebiedsgerichte Economische Perspectieven'*.
Kamerstuk II 2004/05, 29697, nr. 9. Motie van het lid Van Dijk c.s. over *een vervolg op Kompas voor het Noorden*.
Kamerstuk II 2006/07, 29697 en 25017, nr. 13. Brief van de minister van Economische Zaken over *de uitvoering van Kompas voor het Noorden, de uitvoering van de Langman-afspraken en de start van het programma 'Koers Noord, op weg naar Pieken'*.

Kamerstuk II 2021/21, 30196, nr. 767. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Toezegging gedaan tijdens het commissiedebat Mijnbouw/Groningen van 15 september 2021, over de subsidieregeling, verduurzaming en verbetering van woningen*.

Kamerstuk II 2005/06, 30212, nr. 20. Nota naar aanleiding van het verslag, *Wijziging van de Elektriciteitswet 1998 en van de Gaswet in verband met nadere regels omtrent een onafhankelijk netbeheer*.

Kamerstuk II 2005/06, 30300-XIII, nr. 29. Motie van het lid Aptroot c.s. over *de wens van één inspectie- en controledienst voor het bedrijfsleven*.

Kamerstuk II 2020/21, 31066, nr. 772. Brief van de staatssecretaris van Financiën, *Herstel toeslagen*.

Kamerstuk II 2021/22, 31066, nr. 1011. Motie van het lid Omtzigt c.s. over *mogelijk maken dat een gekwalificeerde minderheid het besluit kan nemen om een ig uit te nodigen*.

Kamerstuk II 2012/13, 31490, nr. 104. Brief van de Algemene Rekenkamer. Bijlage: *Rapport Bezuinigingen op uitvoeringsorganisaties*.

Kamerstuk II 2018/19, 31490, nr. 251. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Reactie op verzoek commissie over een kabinetsreactie naar aanleiding van de berichtgeving over het samenvoegen van alle inspecties tot één Nationale Inspectie*.

Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 282. Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Voortgangsbericht evaluatie Aanwijzingen inzake de rijksinspecties*.

Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 282. Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Voortgangsbericht evaluatie Aanwijzingen inzake de rijksinspecties*. Bijlage: *Visie Inspectieraad om onafhankelijkheid rijksinspecties te bevorderen*.

Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 297. Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Reactie op verzoek commissie over aanbevelingen Inspectieraad*.

Kamerstuk II 2020/21, 31490, nr. 297. Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Reactie op verzoek commissie over aanbevelingen Inspectieraad*.

Bijlage: *Evaluatie Aanwijzingen inzake rijksinspecties*, en aanvullende brief Inspectieraad over *evaluatie Aanwijzingen inzake rijksinspecties*.

Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 309. Brief van de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Eindrapportage brede evaluatie organisatiekaders voor rijksorganisaties op afstand*.

Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 319. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Reactie op verzoek commissie over aanbevelingen Inspectieraad met betrekking tot de evaluatie van de aanwijzingen inzake rijksinspecties*. Bijlage: Afschrift van brief Inspectieraad over *visie van de inspecties op de Wet op de rijksinspecties*.

Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 323. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Kabinetsreactie brede evaluatie organisatiekaders van overheidsorganisaties op afstand*.

Kamerstuk II 2021/22, 31490, nr. 325. Verslag van een commissiedebat over *het functioneren van de Rijksdienst*.

Kamerstuk II 2008/09, 31700-XIII, nr. 44. Motie van de leden Ten Hoopen c.s. over *maatregelen om Nederland uit te doen groeien tot gasrotonde*.

Kamerstuk II 2012/13, 31865, nr. 46. Brief Algemene Rekenkamer, *Aandachtspunten bij de begroting 2013 van de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie n.a.v. verantwoord begroten*.

Kamerstuk II 2011/12, 32849, nr. 18. Brief van de minister van Economische Zaken, *Strategie en Programma 2012-2016 van Staatstoezicht op de Mijnen*. Bijlage: Strategie en Programma 2012-2016 van Staatstoezicht op de Mijnen.

Kamerstuk II 2015/16, 32849, nr. 42. Brief van de minister van Economische Zaken, *Versterking van de onafhankelijkheid van Staatstoezicht op de Mijnen*.

Kamerstuk II 2015/16, 32849, nr. 80. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kennisprogramma effecten mijnbouw*.

Kamerstuk II 2016/17, 32849, nr. 110. Motie van het lid Jan Vos over *het terugwinnen van het vertrouwen van de Groningers*.

Kamerstuk II 2018/19, 32849, nr. 179. Motie van het lid Sienot c.s. (t.v.v. 32849, nr. 172) over *een spoedige afhandeling van schademeldingen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nieuwe inzichten met betrekking tot de effecten van gaswinning uit het Groningen-veld en de relatie met aardbevingen in de provincie Groningen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nieuwe inzichten met betrekking tot de effecten van gaswinning uit het Groningen-veld en de relatie met aardbevingen in de provincie Groningen*. Bijlage: Brief van de Inspecteur-generaal der Mijnen inzake aardbevingen in de provincie Groningen, 22 januari 2013.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nieuwe inzichten met betrekking tot de effecten van gaswinning uit het Groningen-veld en de relatie met aardbevingen in de provincie Groningen*. Bijlage: Position Statement KNMI bij rapport SodM, 16 januari 2013.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 1. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nieuwe inzichten met betrekking tot de effecten van gaswinning uit het Groningen-veld en de relatie met aardbevingen in de provincie Groningen*. Bijlage: Brief van de Nederlandse Aardolie Maatschappij B.V. inzake Actualisatie seismologische inzichten Groningenveld.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 2. Brief van de minister van Economische Zaken, *Toezending stukken naar aanleiding van gedane toezeggingen in Algemeen Overleg gaswinning Groningen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 3. Motie van de leden Jan Vos en Leegte over *technische voorzorgsmaatregelen bij een te nemen reductiebesluit*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 4. Motie van de leden Jan Vos en Van Tongeren over *een onafhankelijke ombudsfunctie*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 9. Motie van het lid Van Gerven c.s. over het *zo snel mogelijk temporiseren van de winning van gas*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 13. Motie van het lid Klever c.s. over *het laten vergoeden van reeds bestaande schade door de NAM*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 16. Motie van het lid Klaver over *directe stappen zetten tot het verminderen van de gasproductie*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 18. Verslag van een algemeen overleg, gehouden op 7 februari 2013, *over gaswinning Groningen-veld*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 20. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nadere informatie over Groningen gaswinning en aardbevingen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 21. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nadere informatie over schadeafhandeling Groningen gaswinning en aardbevingen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 22. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voortgang onderzoeken inzake gaswinning Groningen*.

Kamerstuk II 2012/13, 33529, nr. 23. Brief van de minister van Economische Zaken, *Onderzoeksresultaten inzake gaswinning Groningen*.

Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*.

Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Oplegnotitie NAM bij onderzoek 1, 5 en 6.

Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Review TBO rapportage onderzoek 6.

Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Stuurgroep Onderzoeken Aardbevingen.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Eerste resultaten van de verwachte grondbeweging bij een aardbeving met een magnitude 5.0 en van de grootte van het gebied waar een sterke grondbeweging zou kunnen optreden.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Rapportage resultaten onderzoek 7 'Mogelijkheden kwaliteitsconversie en gevolgen voor de leveringszekerheid', 3 oktober 2013.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Groningengas op de Noordwest-Europese gasmarkt. Samenvattende rapportage bij onderzoeken 7, 8 en 9. November 2013.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Aanbiedingsbrief bij Advies Winningsplan 2013.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 28. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsbesluit gaswinning en verbetermaatregelen Groningen*. Bijlage: Brief van de NAM over het bestuurlijk akkoord.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 29. Brief van de minister van Economische Zaken, *Schrijnende gevallen in Groningen naar aanleiding van de problematiek rond gaswinning en aardbevingen*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 30. Verslag van een schriftelijk overleg *over het kabinetsbesluit inzake de gaswinning en verbetermaatregelen in Groningen en de bijbehorende onderzoeken*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 34. Motie van het lid Jan Vos c.s. over *veiligheid als primair criterium voor de winning van gas*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 35. Motie van het lid Jan Vos c.s. over *opleiden van mensen in de regio in aardbevingsbestendig bouwen*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 37. Motie van de leden Paulus Jansen en Van Tongeren over *een Schadefonds gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 41. Motie van de leden Van Veldhoven en Jan Vos over *één aanspreekpunt voor bewoners*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 44. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *niet afwijken van het SodM-advies*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 48. Motie van het lid Dik-Faber c.s. over *het voorbereiden op een eventuele drastische vermindering van aardgaswinning*.
Kamerstuk II 2013/14, 33529, nr. 58. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voortgang Groningen gaswinning dossier*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 73. Motie van het lid Van Veldhoven c.s. over *de ondersteuning van de onafhankelijke raadsman*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 82. Motie van het lid Jan Vos over *het versnellen van de afhandeling van complexe schade*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 83. Gewijzigde motie van het lid Dik-Faber c.s. (t.v.v. 33529, nr. 77) over *de afwikkeling van complexe schadegevallen*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 84. Brief van de minister van Economische Zaken, *Reactie inzake de aardbeving onder Ten Boer op 30 september 2014*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 85. Gewijzigde motie van de leden Van Veldhoven en Jan Vos (t.v.v. 33529, nr. 70) over *het vóór 2020 uitvoeren van preventieve maatregelen*.
Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 87. Brief van de minister van Economische Zaken, *Toezegging bij debat gaswinning Groningen over bij wet bindend verklaren van Tcbb-adviezen*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 88. Brief van de minister van Economische Zaken, *Reactie op verzoek van de vaste commissie voor Economische Zaken om een brief m.b.t. voortgang onderzoek Eemskanaalcluster en definitief winningsplan*.

Kamerstuk II, 2014/15, 33529, nr. 91. Brief van de minister van Economische Zaken, *Winningsbesluit Gaswinning Groningenveld en versterkingsmaatregelen*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 92. Lijst van vragen en antwoorden over *het winningsbesluit Gaswinning Groningenveld en versterkingsmaatregelen*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 96. Brief van de minister van Economische Zaken, *Gaswinning Groningen (Herdruk)*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 96. Brief van de minister van Economische Zaken, *Gaswinning Groningen (Herdruk)*. Bijlage: Impact Assessment Nederlandse Praktijk Richtlijn – Aardbevingsbestendig bouwen.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 100. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *het onmiddellijk reduceren van het gaswinningsplafond tot 30 miljard m³ gas*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 112. Motie van het lid Van Tongeren c.s. over *het verder terugbrengen van het productieplafond voor 2015 en 2016 tot maximaal 30 miljard m³ per jaar*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 116. Motie van de leden Jan Vos en Bosman over *een winningsbesluit dat uitgaat van het laagst mogelijke niveau gaswinning dat noodzakelijk is voor de leveringszekerheid en de veiligheid*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 123. Brief van de minister van Economische Zaken. Bijlage: Rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid '*Aardbevingsrisico's in Groningen*'.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 125. Motie van het lid Van Tongeren c.s. over *het overnemen van alle aanbevelingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 131. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *de zorgen van de Groningers nu laten prevaleren*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 138. Motie van het lid Jan Vos c.s. over *het overnemen van alle aanbevelingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 142. Nader gewijzigde motie van de leden Van Veldhoven en Dijkgraaf (t.v.v. 33529, nr. 132) over *het terugdraaien van de gaswinning tot het laagst mogelijke niveau*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 143. Brief van de minister van Economische Zaken, *Kabinetsreactie op OVV-rapport Aardbevingsrisico's in Groningen*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 174. Brief van de minister van Economische Zaken, *Besluit Gaswinning Groningen in 2015*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 183. Motie van het lid Dik-Faber c.s. over *de doorzettingsmacht voor de Nationaal Coördinator Groningen*.

Kamerstuk II 2014/15, 33529, nr. 198. Verslag van een notaoverleg, gehouden op 1 juli 2015, over *gaswinning Groningen*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 204. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voortgang bovengrondse maatregelen Groningen*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 212. Brief van de minister van Economische Zaken, *Gaswinning Groningen en meerjarenprogramma NCG*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 221. Motie van het lid Van Tongeren c.s. over *de afhandeling van complexe gevallen*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 242. Motie van het lid Bosman c.s. over *het behoud van de waardevermeerderingsregeling*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 243. Gewijzigde motie van de Klever en Van Tongeren (t.v.v. 33529, nr. 227) over *het schrappen van het gebruik van de contourenkaart*.

Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 261. Motie van het lid Dik-Faber c.s. om *het Centrum Veilig Wonen op grotere afstand plaatsen van de NAM*.
Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 262. Motie van het lid Dik-Faber c.s. om *de Nationaal Coördinator Groningen een onafhankelijke positie te geven ten opzichte van de NAM*.
Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 264. Motie van het lid Smaling over *het doorbreken van de impasse in de discussie over schade*.
Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 278. Brief van de minister van Economische Zaken, *Ontwerp-instemmingsbesluit gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 288. Motie van het lid Van Veldhoven c.s. over *een werkelijk onafhankelijke schadeafhandeling*.
Kamerstuk II 2015/16, 33529, nr. 301. Motie van het lid Van Tongeren c.s. over *een regeling voor proefprocessen*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 305. Motie van het lid Jan Vos c.s. over *het ieder jaar bezien of de aardgaswinning naar beneden kan worden bijgesteld*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 306. Gewijzigde motie van het lid Dik-Faber c.s. (t.v.v. 33529, nr. 295) over *een samenhangend erfgoedbeleid onder regie van de Nationaal Coördinator*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 309. Brief van de minister van Economische Zaken, *Definitief instemmingsbesluit gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 310. Brief van de minister van Economische Zaken, *Reactie op de aangenomen moties naar aanleiding van het plenaire debat over het ontwerp-instemmingsbesluit gaswinning Groningenveld*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 321. Brief van de minister van Economische Zaken, *Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2017-2021*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 326. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voortgang onderzoeken met betrekking tot schadeafhandeling in Groningen*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 330. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nieuwe procedure voor afhandeling schades als gevolg van gaswinning uit het Groningenveld*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 331. Brief van de minister van Economische Zaken, *Advies SodM over ontwikkeling van de seismiciteit in het Groningerveld. Bijlage: Advies SodM, 13 april 2017*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 339. Motie van het lid Beckerman c.s. over *een onafhankelijk en open schadeprotocol*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 345. Motie van het lid Wassenberg c.s. over *een toekomstvisie op de beëindiging van de gaswinning*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 346. Motie van de leden Schouten en Dik-Faber over *de aanbevelingen van de Onderzoeksraad voor Veiligheid*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 355. Kabinetsreactie *evaluatie van Onderzoeksraad voor Veiligheid inzake aardbevingsrisico's Groningen*.
Kamerstuk II 2016/17, 33529, nr. 357. Brief van de minister van Economische Zaken, *Schadeprotocol Groningen*.
Kamerstuk II, 2016/17, 33529, nr. 380. Gewijzigde motie van het lid Van Veldhoven c.s. (t.v.v. 33529, nr. 370) over *een onderzoek naar de vorming van een Groninger Schadefonds*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 383. Brief van de minister van Economische Zaken, *Tweede kwartaalrapportage 2017 van de Nationaal Coördinator Groningen en stand van zaken schadeafhandeling en versterking*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 400. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het verzoek van het lid Beckerman, gedaan tijdens de Regeling van werkzaamheden van 15 november 2017, over het bericht dat de Raad van State de gaswinningsbesluiten Groningen vernietigt*.

Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 401. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Advies GTS over de capaciteitsmatige leveringszekerheid en bouw van aanvullende stikstofinstallatie in Zuidbroek*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 402. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het verzoek van het lid Van Tongeren, gedaan tijdens de Regeling van werkzaamheden 12 december 2017, over het bericht dat het CVW dit jaar 2,4 miljoen euro verdiende aan schadeafhandeling in Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 403. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Meerjarenprogramma Nationaal Coördinator Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 403. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Meerjarenprogramma Nationaal Coördinator Groningen*. Bijlage: Meerjarenprogramma brief.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 406. Motie van het lid Van Tongeren c.s. over *een schadeprotocol langs de lijnen van het Groningse concept*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 409. Motie van de leden Wassenberg en Beckerman over *het terugbrengen van de gaswinning naar 12 miljard kuub*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 412. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *verduurzamingsmogelijkheden voor woningeigenaren*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 418. Motie van het lid Jetten c.s. over *het maximaal verminderen van de vraag naar Gronings gas*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 419. Motie van het lid Baudet over *het openbaar maken van de Overeenkomst van Samenwerking*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 422. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Betaalcapaciteit van de NAM*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 422. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Betaalcapaciteit van de NAM*. Bijlage: Shell Nederland staat achter NAM en Groningen.
Kamerstuk II, 2017/18 33529 nr. 423. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Nieuw schadeprotocol Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 424. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Niveau gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 430. Motie van het lid Beckerman c.s. met *het verzoek binnen twee weken met maatregelen te komen om tot verlaging van de gaswinning in Groningen over te kunnen gaan*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 434. Motie van het lid Van Tongeren over *een zo laag mogelijke gaswinning*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 443. Motie van het lid Jetten c.s. over *zo spoedig mogelijk tot overeenkomst te komen waarbij de versterkingsoperatie onafhankelijk van de NAM in te richten*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 445. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *het afstappen van het gebruik van Gronings gas*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 457. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Beëindiging gaswinning uit het Groningerveld*.
Kamerstuk 2017/18, 33529, nr. 463. Reactie op verzoek commissie over *het openbaar maken van de Overeenkomst van Samenwerking uit 1963 met de Bataafse Petroleum Maatschappij (nu Shell) en de Standard Oil Company (nu Exxon) en openbaar maken van nieuwe/nadere afspraken*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 466. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Stand van zaken overleg met regiobestuurders Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 468. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Afschrift brief aan de bestuurders van de provincie Groningen en de aardbevingsgemeenten over versterkingsoperatie Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 472. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Vertrek Nationaal Coördinator Groningen*. Bijlage: Gespreksverslag overleg NCG, NAM en EZK in het kader van de samenwerkingsovereenkomst.

Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 475. Motie van het lid Van der Lee c.s. om *het stilleggen van de versterkingsopgave voor de tweede batch te heroverwegen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 478. Motie van het lid Beckerman c.s. over *de openbaarmaking van alle afspraken en contracten*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 480. Motie van het lid Kops over *het overgaan tot versterking van de 1.588 reeds geïnspecteerde woningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 484. Motie van het lif Dik-Faber c.s. over *het onverkort vasthouden aan de Meijdamnorm*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 491. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *aandacht voor een ruimhartige versterkingsaanpak in het advies van de Mijnraad*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 492. Gewijzigde motie van het lid Nijboer c.s. (t.v.v. 33529, nr. 490) *over een parlementair voorbehoud bij het akkoord op hoofdlijnen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 493. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat. *Akkoord op Hoofdlijnen met Shell en ExxonMobil over de toekomst van het gasgebouw*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 497. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het verzoek van het lid Van der Lee, gedaan tijdens de Regeling van werkzaamheden van 27 juni 2018, waarin wordt toegelicht of het juist is dat het ministerie van Financiën heeft bevestigd dat de NAM slechts 135 miljoen euro gaat bijdragen aan nieuw perspectief voor Groningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 498. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Adviesrapport van de Mijnraad over de veiligheidsrisico's en de versterkingsopgave in Groningen*. Bijlage: Mijnraadadvies veiligheidsrisico's en versterkingsopgave Groningen.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 502. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Adviezen versterkingsopgave Groningen en vervolg*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 507. Motie van het lid Beckerman c.s. over *het zo snel mogelijk overgaan tot versterking van woningen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 508. Motie van het lid Jetten c.s. over *de eigenaren van woningen uit batch 1581*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 510. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *de veiligheid van bedrijfsgebouwen*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 512. Motie van het lid Wassenberg c.s. over *aandacht voor kinderen in het gaswinningsgebied*.
Kamerstuk II 2017/18, 33529, nr. 515. Motie van het lid Dik-Faber c.s. over *de versterking van zorginstellingen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 524. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Budgettaire gevolgen gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 527. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Afspraken met de regiobestuurders in Groningen over het vervolg versterkingsoperatie*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 528. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Nationaal Programma Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33 529, nr. 531. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Start eerste projecten Nationaal Programma Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 532. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Plan van aanpak versterking Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 533. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Definitief instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019*. Bijlage: Instemmingsbesluit Groningen gasveld 2018-2019.

Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 535. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Plan van aanpak versterking en betalingsovereenkomst NAM*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 541. Motie van het lid Van der Lee over *de verbindingslijnen qua governance tussen de drie operaties*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 544. Motie van de leden Akerboom en Beckerman over *prioriteit voor het inspecteren en versterken van woningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 547. Gewijzigde motie van het lid Sienot c.s. (t.v.v. 33529, nr. 542) *om geen middelen uit het NPG in te zetten voor schadeherstel*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 550. Verslag van een algemeen overleg, *Gaswinning*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 569. Motie van het lid Sienot c.s. over *concrete versnellingsmaatregelen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 575. Gewijzigde motie van het lid Dik-Faber c.s. (t.v.v. 33529, nr. 565) over *de beoordeling en afhandeling van schade en versterking door één Instituut Mijnbouwschade*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 581. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Bestuurlijke afspraken versterkingsaanpak*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 581. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Bestuurlijke afspraken versterkingsaanpak*. Bijlage: Uitvoering lokale versterkingsplannen; bestuurlijke afspraken dd. 15 februari 2019.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 584. Gewijzigde motie van het lid Van der Lee c.s (t.v.v. 33529, nr. 559) *over parlementaire enquête inzake de gaswinning in Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 587. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Bestuurlijk Overleg Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 603. Gewijzigde motie van de leden Van der Lee en Beckerman (t.v.v. 33529, nr. 597) over *ruimte voor bewoners in de uitvoeringsfase van de versterkingsoperatie*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 604. Gewijzigde motie van het lid Dik-Faber c.s. (t.v.v. 33529, nr. 598) over *het inbedden van het programma Eigen Initiatief in de versterkingsaanpak*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 608. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Advies waardedaling woningen in aardbevingsgebied Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 609. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Besluit versterkingsoperatie gebouwen Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 609. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Besluit versterkingsoperatie gebouwen Groningen.* Bijlage: Tijdelijke samenwerkingsovereenkomst NCG met CVW over versterkingsoperatie.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 609. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Besluit versterkingsoperatie gebouwen Groningen*. Bijlage: Besluit van de Minister van Economische Zaken en Klimaat inzake versterking van gebouwen in Groningen en tot instelling van De Tijdelijke commissie versterking Groningen (Besluit versterking gebouwen Groningen).
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 616. Motie van het lid Beckerman c.s. met *een afkeuring van het van het door de minister van EZK gevoerde beleid ten aanzien van de versterking van gebouwen en de schadeafhandeling*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 621. Motie van het lid Wassenberg c.s. over *een stappenplan om de gaswinning uit het Groningenveld af te bouwen naar nul kuub*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 624. Motie van het lid Van der Lee c.s. over *het betrekken van maatschappelijke organisaties bij de invulling van de crisisaanpak in Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 626. Motie van het lid Yesilgöz-Zegerius c.s. over *het terugbrengen van de vraag naar Groningengas*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 627. Motie van het lid Dik-Faber c.s. over *één loket en één uitvoeringsorganisatie met budget en mandaat voor schadeafhandeling en versterking*.

Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 629. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *het volgen van het advies van het Staatstoezicht op de Mijnen SodM*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 632. Motie van het lid Sienot c.s. over *het uitvoeren van de zeven oplossingsrichtingen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 635. Nader gewijzigde motie van het lid Beckerman c.s. (t.v.v. 33529, nr. 634) over *zorgen dat schades voor 1-1-2020 zijn afgehandeld*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 637. Nader gewijzigde motie van het lid Sienot c.s. (t.v.v. 33529, nr. 636) over *de doelstelling van 16.000 afgehandelde schademeldingen op 1-1-2020*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 639. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Versnelling schadeafhandeling, versterkingsoperatie en afbouw gaswinning Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 644. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Stuwmeerregeling Groningen*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 651. Motie van het lid Van der Lee c.s. over *een juristenteam voor de ondersteuning van gedupeerden*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 653. Motie van het lid Van der Lee over *een meldpunt voor betere afstemming van schadeherstel en versterking*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529 nr. 663. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het verzoek van het lid Van der Lee, gedaan tijdens de Regeling van werkzaamheden van 25 juni 2019, over de uitspraak van de rechtbank Noord-Nederland dat een uitspraak van de arbiter niet bindend is voor de NAM*.
Kamerstuk II 2018/19, 33529, nr. 678. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Gaswinningsniveau Groningen in 2019-2020*. Bijlage: Definitief vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2019-2020, 10 september 2019.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 680. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Diverse onderwerpen naar aanleiding van het Algemeen Overleg Mijnbouw/Groningen van 27 juni 2019*.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 685. Motie van het lid Nijboer c.s. over *een analyse van de juridische positie van de Staat en het budgetrecht van de Kamer*.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 686. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *afbouw van het gasgebouw en het gebruik van gasopslag Norg*.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 694. Brief van de vaste commissie voor Economische Zaken en Klimaat, *Openbaarmaking van het rapport "Onderzoek afhandeling schadegevallen" en van de notitie "Aanvulling op onderzoek afhandeling schadegevallen"*.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 695. Brief van de ministers van Economische Zaken en Klimaat en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Overdracht taken 'Groningen' van EZK naar BZK*.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 696. Brief van minister van Economische Zaken en Klimaat, *Aanpak van de bovengrondse gevolgen van de aardbevingen door gaswinning in Groningen*. Bijlage: Advies van adviescommissie waardedaling woningen aardbevingsgebied Groningen.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 705. Brief van de commissie voor Economische Zaken en Klimaat, *Openbaarmaking van het advies over de juridische positie van de Staat in verband met het Interim-Akkoord Gaswinning Groningenveld en van de analyse van het parlementair budgetrecht van de Kamer in relatie tot het Interim-Akkoord Gaswinning Groningenveld.* Bijlage: DAO. Analyse van het parlementair budgetrecht van de Kamer in relatie tot het Interim-Akkoord Gaswinning Groningenveld.
Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 705. Brief van de commissie voor Economische Zaken en Klimaat, *Openbaarmaking van het advies over de juridische positie van de Staat in verband met het Interim-Akkoord Gaswinning Groningenveld en van de analyse van het parlementair budgetrecht van de Kamer in relatie tot het Interim-Akkoord Gaswinning Groningenveld.* Bijlage: AKD. Advies over de juridische positie van de Staat in verband met het Interim Akkoord Gaswinning Groningenveld.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 711. Motie van het lid Sienot c.s. over *het overwegen van een aantal versnellingsmaatregelen*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 714. Gewijzigde motie van het lid Beckerman c.s. (t.v.v. 33529, nr. 709) met *verzoek de finale schadeafhandeling onafhankelijk maken*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 715. Gewijzigde motie van de leden Agnes Mulder en Sienot (t.v.v. 33529, nr. 712) over *zorg dragen voor een passende en structurele oplossing voor de problematiek*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 718. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Voortgang versterkingsopgave Groningen naar aanleiding van Bestuurlijk Overleg Groningen 23 januari 2020*. Bijlage: Versnellingspakket.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 725. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Immateriële schade Groningen*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 726. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Raming gaswinning Groningen 2020/2021 en de jaren daarna*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 737. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Informatie over de inspanningen die zijn verricht op het afhandelen van de oude schademeldingen door de Arbiter Bodembeweging en met de Regeling meerkosten herstel oude bevingsschades van de provincie Groningen*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 738. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Verlaging gaswinning Groningenveld gasjaar 2019-2020*. Bijlage: Brief over tijdelijke maatregel Groningen gasveld gasjaar 2019-2020, 16 maart 2020.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 768. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Voortgang in de onderhandelingen met Shell en ExxonMobil over een Addendum op het Akkoord op Hoofdlijnen om zo de gaswinning versneld te kunnen beëindigen*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 772. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Jaarverslag NCG 2019 en voortgang versterkingsoperatie Groningen*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 772. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Jaarverslag NCG 2019 en voortgang versterkingsoperatie Groningen*. Bijlage: Jaarverslag NCG 2019.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 784. Nader gewijzigde motie van het lid Sienot (t.v.v. 33529, nr. 758) over *een structurele oplossing voor de vergeten huizen in Opwierde*.

Kamerstuk II 2019/20, 33529, nr. 785. Gewijzigde motie van het lid Dik-Faber c.s. (t.v.v. 33529, nr. 761) over *een logische clustering en maatwerk in dorpen, wijken en straten waar onuitlegbare scheidslijnen zijn ontstaan*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 803. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Gaswinningsniveau Groningen gasjaar 2020-2021.* Bijlage: Mijnraadadvies sluiting productielocaties en minimum flow Groningenveld, 16 juli 2020.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 803. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Gaswinningsniveau Groningen gasjaar 2020-2021*. Bijlage: Vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2020-2021, 21 september 2020.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 815. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Publieke seismische dreigings- en risicoanalyse Groningen*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 816. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *duidelijkheid over het budget voor schrijnende situaties*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 817. Motie van het lid Agnes Mulder c.s. over *een oplossing voor de problemen van agrarische ondernemers*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 825. Motie van het lid Dik-Faber c.s. over *doorzettingsmacht en de mogelijkheid van procesbegeleiding voor bewoners*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 826. Motie van het lid Van Otterloo over *maatwerk voor de bewoners*.

Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 828. Gewijzigde motie van het lid Beckerman over *eventuele aanvullende middelen om funderingsproblemen op te lossen*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 830. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Bestuurlijke afspraken aardbevingsgebied Groningen*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 830. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Bestuurlijke afspraken aardbevingsgebied Groningen*. Bijlage: Bestuurlijke afspraken aardbevingsgebied Groningen.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 853. Motie van het lid Beckerman c.s. over *een goede en rechtvaardige aanpak van complexe schades en funderingsschades*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 857. Motie van het lid Grinwis c.s. over *de huidige toepassing van het wettelijk bewijsvermoeden evalueren*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 865. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Diverse onderwerpen met betrekking tot het Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG) en reactie op openstaande moties en toezeggingen*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529 nr. 866. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *NAM op afstand*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 878. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Versterking Groningen: voortgangsverslag SodM en enkele andere onderwerpen.*
Kamerstuk II 2020/21, 33529 nr. 882. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Voortgang schadeafhandeling Groningen*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 882. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Voortgang schadeafhandeling Groningen*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 909. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Herstructurering NAM*.
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 892. Motie van het lid Beckerman c.s. over *een plan van aanpak om alle aangenomen moties uit te voeren*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 902. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Gaswinningsniveau Groningen gasjaar 2021-2022*. Bijlage: Vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2021-2022.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 903. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Toezegging gedaan tijdens het commissiedebat Mijnbouw/Groningen van 15 september 2021, over Vergunningverlening gaswinning Ternaard.*
Kamerstuk II 2020/21, 33529, nr. 905. Gewijzigde motie van de leden Agnes Mulder en Grinwis (t.v.v. 33529, nr. 899) over *er bij het IMG op aandringen dat het gebied waar de toepassing van het bewijsvermoeden geldt niet wordt ingeperkt*.
Kamerstuk II 2020/22, 33529, nr. 911. Brief van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Meerjarenversterkingsplan, Bouwtop en bewonerscommunicatie*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 919. Motie van het lid Beckerman c.s. over *vóór februari 2022 een plan van aanpak klaar te hebben om meer uitvoeringscapaciteit te organiseren*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 935. Gewijzigde motie van het lid Aukje de Vries c.s. (t.v.v. 33529, nr. 923) over *de mogelijkheid te onderzoeken dat OCW in 2022 en 2023 bijdraagt aan het programma erfgoed in Groningen*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 944. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Mogelijke verhoging gaswinning Groningenveld gasjaar 2021-2022*.
Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 946. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Benutting budget woningverbeteringssubsidie*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 972. Motie van de leden Boulakjar en Van Wijngaarden over *geen onomkeerbare stappen zetten in gesprekken met de NAM*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 990. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Rapporten over de gevolgen van de gaswinning in Groningen. Bijlage: Interventieteam vastgelopen dossiers (2022). Tussentijdse rapportage*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 993. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Stand van zaken over de schadeafhandeling in Groningen*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 996. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Wijzigingsbesluit Gaswinning Groningen 2021-2022*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 997. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Uitkomst van de arbitrageprocedure over de gewijzigde inzet van de gasberging Norg*. Bijlage: Arbitraal Vonnis.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 1019. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Evaluatierapport woningverbeteringssubsidie*. Bijlage: Evaluatie openstelling VVG2-regeling op 10 januari 2022.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 1021. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Plan van aanpak openstelling volgende ronde woningverbeteringssubsidie*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529 nr. 1024. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het plan 'Dorpenaanpak' i.v.m. het Groningse aardbevingsgebieden*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 1037. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Voortgang schadeafhandeling*.

Kamerstuk II 2021/22, 33529, nr. 1037. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Voortgang schadeafhandeling*. Bijlage: Interventieteam Vastgelopen Situaties (27 juni 2022). Voortgangsrapportage juni 2022.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1042. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Gesprek met Shell en ExxonMobil over de mogelijkheid van 'finale afspraken' over het Akkoord op Hoofdlijnen*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1063. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Stikstofinstallatie Zuidbroek*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064. Brief van de Algemene Rekenkamer, *Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2021*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1064. Brief van de Algemene Rekenkamer, *Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2021*. Bijlage: rapport Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2021.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1069. Verslag van een commissiedebat d.d. 29 september 2022 over *Mijnbouw/ Groningen*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1081. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Mentaal welzijn bewoners in het aardbevingsgebied.* Bijlage: Beslisnota bij Kamerbrief Mentaal welzijn bewoners in het aardbevingsgebied.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1082. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Addendum Seismische Dreigings- en Risicoanalyse (SDRA) gasjaar 2022-2023*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1084. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op advies dorpenaanpak*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1084. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op advies dorpenaanpak*. Bijlage: Advies Dorpen aan Zet.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1103. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Update stand van zaken stikstofinstallatie Zuidbroek*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1105. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Start onderhandelingen met Shell en ExxonMobil*.

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1112. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op verzoek commissie over het bericht 'Nog geen duidelijkheid over oplevering Zuidbroek'.*

Kamerstuk II 2022/23, 33529, nr. 1115. Brief van staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Raming GTS voor het gasjaar 2023-2024.*

Kamerstuk II 2012/13, 33640, nr. 1. Brief van de minister van Financiën, *Voorjaarsnota 2013*.

Kamerstuk II 2013/14, 33822, nr. 3. Brief van de minister voor Wonen en Rijksdienst. Bijlage: WRR-rapport *"Toezien op Publieke Belangen. Naar een verruimd perspectief op rijkstoezicht"*.

Kamerstuk II 2014/15, 34000-XIII, nr. 10. Brief van de Algemene Rekenkamer. Bijlage: Rapport "*Besteding van aardgasbaten: feiten, cijfers en scenario's*".

Kamerstuk II 2014/15, 34041, nr. 8. Amendement van het lid Ouwehand dat regelt dat de bewijslast bij schade door mijnbouwactiviteiten weer wettelijk wordt neergelegd bij de mijnbouwmaatschappij.

Kamerstuk II 2014/15, 34041, nr. 12. Gewijzigd amendement van de leden Jan Vos en Ouwehand (t.v.v. 34041, nr. 8) dat regelt dat *de bewijslast bij schade door mijnbouwactiviteiten weer wettelijk wordt neergelegd bij de mijnbouwmaatschappij*.

Kamerstuk II 2014/15, 34041, nr. 39. Brief van de minister van Economische Zaken, *Nadere informatie inzake Wetsvoorstel ter implementatie van richtlijn nr. 2013/30/EU betreffende de veiligheid van offshore olie- en gasactiviteiten*.

Kamerstuk II 2015/20, 34041, nr. 43. Brief van de minister van Economische Zaken, *Voorlichting van de Raad van State inzake het wetsvoorstel betreffende de veiligheid van offshore olie- en gasactiviteiten*.

Kamerstuk II 2015/16, 34300, nr. 57. Motie van het lid Schouten *c.s. over het substantieel verlagen van het niveau van gaswinning uit het Groningerveld*.

Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 3. Memorie van toelichting, *Wijziging van de Mijnbouwwet (versterking veiligheidsbelang mijnbouw en regie opsporings-, winnings- en opslagvergunningen)*.

Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 4. Advies van de Raad van State, *Wijziging van de Mijnbouwwet (versterking veiligheidsbelang mijnbouw en regie opsporings-, winnings- en opslagvergunningen)*.

Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 63. Amendement van het lid Van Tongeren c.s. (t.v.v. 34348, nr. 21), waarmee de met *de tweede nota van wijziging geïntroduceerde mogelijkheid de leveringszekerheid mee te wegen, wordt teruggedraaid*.

Kamerstuk II 2015/16, 34348, nr. 66. Amendement van het lid Van Veldhoven dat regelt dat *het belang van leveringszekerheid alleen kan worden toegepast bij beperkingen of voorschriften van het winningsplan, of bij het wijzigen van beperkingen en voorschriften van het winningsplan, voor zover dat het belang van de veiligheid van omwonenden, of het voorkomen van schade aan gebouwen of infrastructurele werken of de functionaliteit daarvan, niet in de weg staat*.

Kamerstuk II 2015/16, 34390, nr. 2. Voorstel van wet, *Wet bewijsvermoeden gaswinning Groningen*.

Kamerstuk II 2015/16, 34390, nr. 21. Tweede nader gewijzigd amendement van het lid Jan Vos c.s. (t.v.v. 34390, nr. 20) dat regelt dat *de bewijslast bij ontstane schade door mijnbouwactiviteiten wettelijk wordt neergelegd bij de mijnbouwmaatschappij*.

Kamerstuk II 2017/18, 34550-XIII, nr. 20. Gewijzigd amendement van de leden Van Tongeren en Ouwehand (t.v.v. 34550-XIII, nr. 14) over *het ondersteunen van proefprocessen van Groningers in verband met mijnbouwschade*.

Kamerstuk II 2021/22, 34682, nr. 92. Brief van minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, *Ruimtelijke ordening*.

Kamerstuk II 2017/18, 34775-XIII, nr. 86. Motie van het lid Beckerman c.s. over *het maken van winst door het Centrum Veilig Wonen*.

Kamerstuk II 2017/18, 34775-XIII, nr. 93. Motie van de leden Jetten en Agnes Mulder over *de geleidelijke uitfasering van gasgestookte cv-ketels*.

Kamerstuk II 2017/18, 34775-XIII, nr. 98. Motie van het lid Moorlag c.s. om *de gaswinning sneller en verder terugbrengen*.
Kamerstuk II 2017/18, 34775-XIII, nr. 121. Gewijzigde motie van het lid Van Tongeren (t.v.v. 34775-XIII, nr. 75) over *verspilling van aardgas*.
Kamerstuk II 2017/18, 34957, nr. 3. Memorie van toelichting, *Wijziging van de Gaswet en van de Mijnbouwwet betreffende het minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld*.
Kamerstuk II 2017/18, 34957, nr. 36. Motie van het lid Van der Lee c.s. over *een integraal totaaloverzicht van alle verwachte kosten*.
Kamerstuk II 2018/19, 34957 nr. 47. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Wijziging van de Gaswet en van de Mijnbouwwet betreffende het minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld*.
Kamerstuk II 2018/19, 34957, nr. 50. Motie van het lid Beckerman c.s. over *een regeling waarbij de meerkosten voor aardbevingsbestendig bouwen worden vergoed door de NAM maar waarbij zij geen zeggenschap hebben over de uitvoering van deze nieuwbouw*.
Kamerstuk II 2019/20, 35250, nr. 19. Gewijzigd amendement van het lid Sienot (t.v.v. 35250, nr. 17) over *een ruimhartige schadeafhandeling als uitgangspunt*.
Kamerstuk II 2019/20, 35250, nr. 21. Amendement van het lid Agnes Mulder over *contra-expertise*.
Kamerstuk II 2019/20, 35300-XIII, nr. 15. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op het rapport «Onderzoek afhandeling schadegevallen» en de notitie van de commissie «Aanvulling op onderzoek afhandeling schadegevallen», en een reactie op de berichtgeving dat oude schadegevallen een herkansing krijgen bij NAM*.
Kamerstuk II 2019/20, 35300-XIII, nr. 89. Gewijzigde motie van het lid Beckerman (t.v.v. 35300-XIII, nr. 50) over *een plan voor rechtvaardige schadevergoeding*.
Kamerstuk II 2019/20, 35328, nr. 2. Voorstel van wet, *Wijziging van de Gaswet betreffende het beperken van de vraag naar laagcalorisch gas van grote afnemers*.
Kamerstuk II 2020/21, 35462, nr. 11. Motie van het lid Sienot c.s. over *het uiterlijk 15 april met een appreciatie aanbieden aan de Kamer van het onderzoek naar het gevoel van onrecht over de nieuwe waardedalingsregeling*.
Kamerstuk II 2019/20, 35470-XIII, nr. 5. Lijst van vragen en antwoorden over *het rapport Resultaten verantwoordingsonderzoek 2019 bij het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat*.
Kamerstuk II 2020/21, 35561, nr. 2. Brief van het Presidium over een onderzoeksvoorstel voor *een parlementaire enquête over de aardgaswinning in Groningen*.
Kamerstuk II 2021/22, 35561, nr. 4. Brief van het Presidium over *een verzoekonderzoek door de Algemene Rekenkamer inzake de berekening van gasbaten*.
Kamerstuk II 2021/21, 35570-XIII, nr. 72. Verslag van een wetgevingsoverleg, gehouden op 12 november 2020 over *Mijnbouw/Groningen*.
Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 5. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Voorstel tot wijziging Tijdelijke wet Groningen*.
Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 31. Amendement van het lid Bromet over *het niet onherroepelijk laten zijn van een besluit om een gebouw niet te versterken*.
Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 32. Gewijzigd amendement van het lid Aukje de Vries c.s. (t.v.v. 35603, nr. 27) over *betere samenwerking en afstemming en een voorhang voor de algemene maatregel van bestuur*.
Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 36. Nader gewijzigd amendement van het lid Beckerman (t.v.v. 35603, nr. 19) over *het beleggen van de schadeafhandeling en versterking van woningen in één hand*.
Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 38. Amendement van het lid Beckerman over *juridische bijstand en bouwkundig en financieel advies.*

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 39. Nader gewijzigd amendement van het lid Beckerman (t.v.v. 35603, nr. 24) over *het waarborgen van de gebruiksmogelijkheden van gebouwen na versterking*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 44. Amendement van het lid Dik-Faber c.s. over *het mogelijk maken van versterking in andere gemeenten*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 46. Amendement van het lid Dik-Faber c.s. over *het verkorten van de termijnen voor het versterkingsbesluit*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 48. Motie van het lid Beckerman over *een rechtvaardige compensatie van de waardedaling*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 52. Motie van de leden Aukje de Vries en Sienot over *een oplossingsgerichte aanpak en cultuur bij het IMG en de NCG*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 53. Motie van de leden Aukje de Vries en Sienot over *gebouwen met veiligheidsrisico's niet als laatste aan de beurt laten komen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 56. Motie van de leden Kröger en Bromet over *het mandaat en de financiële slagkracht van lokale Groningse overheden en de NCG versterken*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 57. Motie van de leden Sienot en Dik-Faber over *verduurzaming koppelen aan de versterkingswerkzaamheden*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 65. Motie van het lid Nijboer over *ook Ulrum, Zoutkamp, Lauwersoog en Niekerk Grootegast in aanmerking laten komen voor de waardedalingsregeling*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 66. Motie van het lid Nijboer over *het behouden van beeldbepalende gebouwen en monumenten*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 68. Gewijzigd amendement van het lid Beckerman (t.v.v. 35603, nr. 23) over *het in eigen beheer uitvoeren van versterkingsmaatregelen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 69. Gewijzigd amendement van het lid Agnes Mulder c.s. (t.v.v. 35603, nr. 33) over *de doorzettingsmacht en de beleidsvrijheid van de Nationaal Coördinator Groningen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 70. Gewijzigd amendement van het lid Agnes Mulder (t.v.v. 35603, nr. 41) over *herstelmaatregelen in verband met schade*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 71. Derde nader gewijzigd amendement van het lid Beckerman (t.v.v. 35603, nr. 67) over *het duidelijkheid bieden aan eigenaren over het risicoprofiel en de voortgang van de versterking*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 74. Gewijzigde motie van het lid Agnes Mulder c.s. (t.v.v. 35603, nr. 55) over *de uitvoeringsconsequenties van het wetsvoorstel en van het voorstel van het Groninger Gasberaad voor een alternatieve werkwijze*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 76. Gewijzigde motie van het lid Nijboer (t.v.v. 35603, nr. 64) met *het verzoek de NAM te laten opdraaien voor schadeherstel en versterking*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 80. Brief van het lid Azarkan, *Openbaarmaking van de notitie over de gedifferentieerde inwerkingtreding van wetten*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 81. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Voornemen de amendementen 35603 nr. 38 en nr. 68 niet met het wetsvoorstel in werking te laten treden en in een nieuw wetsvoorstel te laten wijzigen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 83. Motie van het lid Beckerman c.s. over *niet instemmen met het niet in werking treden van twee amendementen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 84. Motie van het lid Beckerman c.s. over *niet tornen aan de rechten van de Tweede Kamer*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 86. Brief van de ministers van Economische Zaken en Klimaat en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Procedure voor een Novelle Wijziging van De Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35603, nr. 87. Verslag van een commissiedebat d.d. 16 juni 2021 over *inwerkingtreding Wijziging van De Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen*.

Kamerstuk II 2020/21, 35752, nr. 11. Gewijzigde motie van de leden Leijten en Arib over *afspraken met de regering over de omgang met informatie (t.v.v. 35752-8)*.

Kamerstuk II 2021/22, 35788, nr. 77. Eindverslag van de informateurs Remkes en Koolmees over hun *informatiewerkzaamheden*. Bijlage: Coalitieakkoord 2021-2025: *Omzien naar elkaar, vooruit kijken naar de toekomst*.

Kamerstuk II 2020/21, 35850-VII, nr. 1. Voorstel van wet, *Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2021 (wijziging samenhangende met de Voorjaarsnota)*.

Kamerstuk II 2020/21, 35850-VII, nr. 2. Memorie van toelichting, *Wijziging van de begrotingsstaten van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII) voor het jaar 2021 (wijziging samenhangende met de Voorjaarsnota)*.

Kamerstuk II 2020/21, 35925-XIII, nr. 81. Motie van het lid Kröger over *een externe toets van langetermijnverplichtingen en –risico's van de NAM*.

Kamerstuk II 2021/21, 36046, nr. 2. *Jaarverslag Nationale Ombudsman, Jaarverslag van de Nationale ombudsman, de Kinderombudsman en de Veteranenombudsman over 2021*.

Kamerstuk II 2021/22, 36094, nr. 2. Voorstel van wet, *Wijziging van het voorstel van wet tot wijziging van De Tijdelijke wet Groningen in verband met de versterking van gebouwen in de provincie Groningen (novelle verbetering uitvoerbaarheid), wetsvoorstel*.

Kamerstuk II 2021/22, 36094, nr. 5. Amendement van het lid Beckerman over *de mogelijkheid voor de minister om beleidsregels vast te stellen voor het IMG*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 9. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Aanwijzingsbevoegdheid Instituut Mijnbouwschade Groningen (IMG)*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 11. Amendement van het lid Beckerman over *het expliciet noemen van de gasopslag bij Grijpskerk*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 12. Amendement van het lid Beckerman over *het waarborgen van de vrije keuze voor een advocaat of deskundige*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 17. Amendement van het lid Van Wijngaarden c.s. over *verkorting van de doorlooptijden*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 18. Amendement van het lid Agnes Mulder c.s. over *het nauwkeuriger formuleren van de reikwijdte van het bewijsvermoeden*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 19. Amendement van het ld Agnes Mulder c.s. over *het maximeren van het aantal keren dat door de IMG in te roepen deskundigen tegenbewijs mogen leveren*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 21. Gewijzigd amendement van het lid Beckerman ter vervanging van nrs. 13 en 14 *over uitbreiding van juridische ondersteuning en bouwkundig en financieel advies*.

Kamerstuk II 2022/23, 36094, nr. 22. Gewijzigd amendement van het lid Beckerman ter vervanging van nr. 10 *over onmiddellijke inwerkingtreding van de bepalingen over de termijnen voor het beoordelen van schade*.

Kamerstuk II 2021/22, 36149, nr. 2. Initiatiefnota van het lid Omtzigt over "*Voorstellen ter versterking van de onafhankelijkheid van rijksinspecties*"

Kamerstuk II 2022/23, 36200, nr. 2. Brief van de minister van Financiën, *Bijlagenboek bij de Nota over de toestand van 's Rijks Financiën*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200 nr. 76. Brief van de minister van Financiën, *Beantwoording vragen commissie over de Nota over de toestand van 's Rijks Financiën*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 93. Motie van het lid Van Wijngaarden c.s. over *het in Groningen beleggen van een Conferentie voor het Noorden*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 95. Motie van het lid Beckerman c.s. over *het herbeoordelen van onterecht afgewezen schades*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 98. Motie van de leden Beckerman en Nijboer over *het niet doorvoeren van de geplande versobering van de waardevermeerderingsregeling*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 108. Motie van het lid Segers c.s. over *in gesprek treden met de Kinderombudsman over het verrijken van het toekomstperspectief voor kinderen en jongeren in Groningen*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 93. Motie van het lid Van Wijngaarden c.s. over *het in Groningen beleggen van een Conferentie voor het Noorden*.

Kamerstuk II 2022/23, 36200-XIII, nr. 116. Brief van de minister van Economische Zaken en Klimaat, *Begrotingswijzigingen ten opzichte van de 2e suppletoire begroting 2022 van het ministerie van Economische Zaken en Klimaat*.

Kamerstuk II 2022/23, 36238, nr. 2. Brief van de voorzitter van het Presidium, *Voorstel van het Presidium tot wijziging van het Reglement van Orde in verband met een mogelijkheid voor vijftig leden tot uitnodiging van een inspecteur-generaal voor een rondetafelgesprek, hoorzitting of technische briefing*.

Kamerstuk II 2022/23, 36238, nr. 3. Verslag van de commissie voor de Werkwijze, *Voorstel van het Presidium tot wijziging van het Reglement van Orde in verband met een mogelijkheid voor vijftig leden tot uitnodiging van een inspecteur-generaal voor een rondetafelgesprek, hoorzitting of technische briefing*.

Kamerstuk II 2022/23, 36250, nr. 1. Brief van de minister van Financiën, *Najaarsnota 2022*.

2015D24728. Convocatie technische briefing Besluit Gaswinning Groningen in 2015 op 29 juni 2015.

2022D50699. Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken en Klimaat, *Reactie op verzoek commissie over een burgerbrief over seismische voorboden van aardbevingen, 29 november 2022*.

Handelingen I 1957/58, nr. 40, pp. 3335-3346. *Debat over de Deltawet*.

Handelingen II 1962/63, nr. 6, pp. 3005-3044. *Debat over de nota inzake het aardgas*.

Handelingen II 1962/63, nr. 64, pp. 3995-4024. *Mondelinge vragen inzake de brief van de minister van EZ met bijbehorende overlegde stukken (Kamerstuk II 1962/63, 6900, XIII, 16, 18, 19 en 20)*.

Handelingen II 1967/68, nr. 38, pp. 1648-1681. *Behandeling van de wijziging van hoofdstuk XIII (Economische Zaken) van de Rijksbegroting voor het dienstjaar 1967*.

Handelingen II 1972/73, nr. 41, pp. 1574-1616. *Beraadslaging over de regeringsverklaring*.

Handelingen II 1974/75, nr. 7, pp. 295-342. *Algemene politieke en financiële beschouwingen*.

Handelingen II 1974/75, nr. 8, pp. 345-380. *Algemene politieke en financiële beschouwingen*.

Handelingen II 1974/75, nr. 9, pp. 385-426. *Algemene politieke en financiële beschouwingen*.

Handelingen II 2004/05, nr. 10, pp. 471-473. *Stemming over moties, ingediend bij het debat naar aanleiding van het algemeen overleg over de nota Pieken in de Delta*.

Handelingen II 2004/05, nr. 23, pp. 1377-1387. *Debat naar aanleiding van een algemeen overleg op 9 november 2004 over het Waddenzeebeleid*.

Handelingen II 2012/13, nr. 53, item 22, pp. 83-84. *Stemmingen over moties, ingediend bij het debat over gaswinning Groningenveld*.

Handelingen II 2013/14, nr. 50, item 7, pp. 1-68. *Debat gaswinning in Groningen*.

Handelingen II 2014/15, nr. 12, item 8, pp. 1-48. *Situatie aardbevingen in Groningen*.

Handelingen II 2014/15, nr. 54, item 11, pp. 1-47. *Gaswinning in Groningen*.

Handelingen II 2015/16, nr. 111, item 3, pp. 1-19. Nieuw gaswinningsbesluit.

Handelingen II 2015/16, nr. 111, item 6, pp. 1-34. *Nieuw gaswinningsbesluit*.

Handelingen II 2015/16, nr. 105, item 5, pp. 1-19. *Gaswinning Groningen*.

Handelingen II 2016/17, nr. 10, item 15, p. 34. *Begroting Economische Zaken (deel economie en innovatie)*.

Handelingen II 2016/17, nr. 80, item 4, pp. 1-4. *Vragenuur: Vragen van het lid Beckerman aan de minister van Economische Zaken over het bericht "Sterkste aardbeving Groningen in twee jaar"*.

Handelingen II, 2017/18, nr. 39, item 7, pp. 1-49. *Schadeprotocol mijnbouwschade Groningen*.

Handelingen II 2018/19, nr. 19, item 28, pp. 1-48. *Plenair debat Begroting Economische Zaken en Klimaat 2019*.

Handelingen 2018/19, nr. 21, item 7, pp. 1-24. *Plenair debat Begroting Economische Zaken en Klimaat 2019*.

Handelingen II 2018/19, nr. 86, item 20, pp. 1-2. *Stemmingen moties Mijnbouw/Groningen*.

Handelingen II 2018/19, nr. 88, item 21, p. 1-42. *Aardbeving in Groningen*.

Handelingen II 2017/18, nr. 99. *Regeling van de werkzaamheden*.

Handelingen II 2019/20, nr. 26, item 8. Bijlage: *Schriftelijke antwoorden op vragen gesteld tijdens de eerste termijn van de begrotingsbehandeling van het Ministerie van EZK (35300-XIII)*.

Handelingen II 2019/20, nr. 66, item 15, p. 1. *Stemmingen Wijziging van de Gaswet betreffende het beperken van de vraag naar laagcalorisch gas van grote afnemers*.

Handelingen II 2021/22, nr. 48, item 5, pp. 1-53. *Gaswinning in Groningen*.

Aanhangsel Handelingen II 1960/61, nr. 3023. *Antwoorden op de vragen van het lid Posthumus (PvdA) aan de minister van Economische Zaken over een uitspraak omtrent de aanwezigheid van belangrijke hoeveelheden aardgas in Noord-Nederland*.

Aanhangsel Handelingen II, 1971/72, nr. 619. *Antwoorden op schriftelijke vragen van de heer Terlouw (D66) betreffende de aardverzakking als gevolg van winning van olie, gas en water*.

Aanhangsel Handelingen II, 1978/79, nr. 503. *Antwoorden op de vragen van het lid Scherpenhuizen (VVD) over bodemverzakking als gevolg van aardgaswinning*.

Aanhangsel Handelingen II, 1984/85, nr. 246. *Antwoorden op de vragen van het lid Blauw over bodemdaling in Groningen*.

Aanhangsel Handelingen II 1986/87, nr. 669. *Antwoorden op de vragen van de leden Zijlstra en Knol (beiden PvdA) over de geologische oorzaken van de aardschok, die op 25 december 1986 in Assen en omgeving werd gevoeld*.

Aanhangsel Handelingen II 1989/90, nr. 290. *Antwoorden op de vragen van de leden K. Zijlstra en Vos (beiden PvdA) over de oorzaak van een drietal aardbevingen in Nederland*.

Aanhangsel Handelingen II 1990/91, nr. 597. *Antwoorden op de vragen van de leden K. Zijlstra, Witteveen-Hevinga en Middel (allen PvdA) over de Emmerbeving*.

Aanhangsel Handelingen II 1992/93, nr. 147. *Antwoorden op de vragen van de leden K. Zijlstra, Witteveen-Hevinga en Middel (allen PvdA) over de Emmerbeving*.

Aanhangsel Handelingen II 1996/97, nr. 1059. *Antwoorden op de vragen van de leden Witteveen-Hevinga en Rehwinkel over de aardbeving die op 19 februari jl. plaatsvond in het Noordoosten van Nederland*.

Aanhangsel Handelingen II 1996/97, nr. 1457. *Antwoorden op de vragen het lid Witteveen-Hevinga c.s. over het aantal schadeclaims en aanvragen voor contra-expertise die zijn ingediend bij aardbevingsschade in Noordoost-Nederland*.

Aanhangsel Handelingen II 2005/06, nr. 1265. *Beantwoording van de vragen van de leden Crone (PvdA) en De Krom (VVD) aan de minister van Economische Zaken over Nederlandse participatie in de Baltische gasleiding*.

Aanhangsel Handelingen II, 2012/13, nr. 71. *Antwoorden op vragen van de leden Van Dekken en Dikkers (beiden PvdA) aan de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie over aardschokken in Noord-Groningen*.

Aanhangsel Handelingen II 2013/14, nr. 990. *Antwoord op vragen van het lid Dik-Faber over de gaswinning in Groningen*.

Aanhangsel Handelingen II, 2015/16, nr. 1292. *Antwoord op de vragen van de leden Jan Vos, Van Dekken en Nijboer (allen PvdA) aan de Minister van Economische Zaken over de onderlinge*

samenwerkingsovereenkomst tussen de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM) en het Centrum Veilig Wonen (CVW).

Aanhangsel Handelingen II 2017/18, nr. 899. *Antwoord op vragen van het lid Van Tongeren over de aardbeving in Groningen op maandag 8 januari 2018 met een kracht van 3.4 op de schaal van Richter*.

Aanhangsel Handelingen II, 2020/21, nr. 3065. *Antwoord op vragen van het lid Beckerman over 'de belofte van het kabinet dat de versterking nu echt op stoom komt en de uitvoering van het bestuursakkoord'*.

Aanhangsel Handelingen II 2021/22, nr. 356. *Antwoord op vragen van lid Beckerman (SP) aan de Ministers van Economische Zaken en Klimaat en van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties over het loten door SNN voor het verlenen van subsidie*.

Aanhangsel Handelingen II, 2022/23, nr. 982. *Antwoord op vragen van het lid Bontenbal over speculatie op de gasbeurs*.

Overige Bronnen

Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen (commissie-Meijdam) (23 juni 2015). *Eerste advies*. Amersfoort.

Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen (commissie-Meijdam) (29 oktober 2015). *Tweede advies – Omgaan met hazard- en risicoberekeningen in het belang van handelingsperspectief voor Groningen*. Amersfoort.

Adviescommissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen (commissie-Meijdam) (14 december 2015). *Eindadvies – Handelingsperspectief voor Groningen*. Amersfoort.

Agrarische Tafel Groningen (24 januari 2021). Reactie Agrarische Tafel Groningen op het paneladvies mestkelders van prof. mr. N.S.J. Koeman CS. Groningen.

https://nmv.nu/wordpress/wp-content/uploads/2021/01/P4410-Bijlage-1-Notitie-mestkelder-problematiek-reactie-op-paneladvies-mestkelders_D-210124.pdf

Algemene Energieraad (2005). *Gas voor Morgen. Advies van de Energieraad over Nederlandse beleidsopties in een veranderende mondiale en Europese gasmarkt*. Den Haag: Algemene Energieraad.

Algemene Rekenkamer (2012). *Gasrotonde: nut, noodzaak en risico's. Nederland als Europees knooppunt van gastransport*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

Algemene Rekenkamer (2014). *Besteding van aardgasbaten: feiten, cijfers en scenario's*. Den Haag: Algemene Rekenkamer

Algemene Rekenkamer (mei 2021 H9a). *Verantwoordingsonderzoek 2020. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

Algemene Rekenkamer (mei 2021 H9b). *Verantwoordingsonderzoek 2020. Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (VII)*. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

Algemene Rekenkamer (2022). *Actualisatie scenario's aardgasbaten 1966-2021*. Den Haag.

Algemene Rekenkamer (2022). *Verantwoordingsonderzoek 2021*. Ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Den Haag: Algemene Rekenkamer.

American Appraisal (oktober 2012). *Onderzoeksrapport: Overname Gasunie Deutschland Transport Services GmbH (voorheen geheten: BEB Transport GmbH) door N.V. Nederlandse Gasunie*. Rotterdam.

Arup. (november 2013). Groningen 2013 – *Implementation study*. Amsterdam.

Atlas Leefomgeving (24 februari 2021). *Bodemdaling in Nederland*. https://www.atlasleefomgeving.nl/bodemdaling-in-nederland

Ausems, A.W.M. (1996). *Nota de Pous 1962 en het aardgasgebouw*. Handboek Energie en Milieu.

Barends, F. B. J., Kenselaar, F. & Schröder, F. H. (red.) (december 2002). *Bodemdaling meten in Nederland Hoe precies moet het? Hoe moet het precies?* Inleidingen van de themadag Monitoring van bodemdaling in Nederland, 27 november 2001. Delft: Nederlandse Commissie voor Geodesie.

Begeleidingscommissie Onderzoek Aardbevingen (november 1993). *Eindrapport multidisciplinair onderzoek naar de relatie tussen gaswinning en aardbevingen*. De Bilt: KNMI.

Beoordelingscommissie Nationaal Programma (5 oktober 2020). Advies Lokaal Programma Midden-Groningen. https://bestuur.midden-groningen.nl/Vergaderingen/Raadsvergadering/2021/28-januari/19:30/Bijlage-07-tweede-advies-beoordelingscommissie-1.pdf

Bestuursakkoord: Vertrouwen op Herstel en Herstel van Vertrouwen (17 januari 2014).

Bochanen, F. A. (2011). *Omstreden museum als geschenk aan de stad. De totstandkoming van een nieuw Groninger Museum* [master thesis]. Delft: TU Delft. http://resolver.tudelft.nl/uuid:33f9f565-af66-478a-8e93-5a932845104f

Bock, R. de (januari 2019). Mijnbouwschade in Groningen – Waar is de civiele rechter?. *Nederlands Juristenblad*, 2019/3, afl. 1, pp. 19-26.

Boersema, W. (2021). *Gronings goud: over de macht van het gas en de rol van Rusland*. Amsterdam: Ambo|Anthos.

Boot, D. Dongen E van, Jong, E. de, Schelfhout, D., Vloedbeld, C, Voorn, R. (september 2022). *Evaluatie Tijdelijke Wet Groningen*. Utrecht: Andersson Effers Felix & Universiteit Utrecht.

Borsje, H., Richemont, S.A.J. de, en Roos, W. (september 2009). *Methodiek voor onderzoek naar de oorzaak van gebouwschade in de provincie Groningen* (2008-D-R13322/B). TNO.

Borsje, H., & Huibregtse, J. N. (13 februari 2013). *Analyse van de gevolgen van de aardbeving te Huizinge d.d. 16 augustus 2012* (R10227). Delft: TNO.

Bourne, S.J., Oates, S.J., Bommer, J.J., Dost, B., Elk, J. van, & Doomhof, D. (juni 2015). A Monte Carlo Method for Probabilistic Hazard Assessment of Induced Seismicity due to Conventional Natural Gas Production. *Bulletin of the Seismological Society of America*, Vol. 105, No. 3, pp. 1721-1738. doi: 10.1785/0120140302.

Bouwes, M.Tj. (maart 2022). Massaschade en mijnbouwschade in Groningen. *Aansprakelijkheid, Verzekering en Schade (AV&S)*, 2022/10, afl. 2, pp. 41-48.

Bröring, H.E. (juli 2018). Schadeafhandeling te Groningen: van privaat naar publiek. *Nederlands tijdschrift voor Energierecht*, nr. 4, pp. 117-132.

Bröring, H.E., Bakker, K. de & Lubach, R.D. (oktober 2022). Afhandeling fysieke mijnbouwschade tien jaar na 'Huizinge'. *Jurisprudentie Bestuursrecht plus*, nr. 3, pp. 113-136.

Brouwer, J.W., Harmsma, J., Kessel, A. van, Saebije, L. & Steenbergen, L. (2022). *Discoursanalyse aardgaswinning Groningen, 1959-2022*. Nijmegen: Radboud Universiteit.

Busscher, N., Hupkes, S., Postmes, T. (2022). *Hulp bij bijzondere en schrijnende situaties in Groningen: een evaluatie en vooruitblik*. Groningen: Kennisplatform Leefbaar en Kansrijk Groningen.

CBS (3 maart 2022). Aardgasverbruik in 2021 4 procent lager dan in 2020. https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/09/aardgasverbruik-in-2021-4-procent-lager-dan-in-2020

Chijs, P.O. van der (1855). De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend. Ed. Teyler's Tweede Genootschap te Haarlem, bij de Ervan F. Bohn. In: Houtgast, G. (1991). *Catalogus Aardbevingen in Nederland*. De Bilt: KNMI.

Commissie Bijzondere Situaties (januari 2015). *Jaarverslag 2014*. Groningen.

Commissie Bodemdaling (n.d. H1a). *Prognose*. https://commissiebodemdaling.nl/bodemdaling/prognose/ Geraadpleegd op 20 oktober 2022.

Commissie Bodemdaling (n.d. H1b). *Welkom bij de Commissie Bodemdaling*. https://commissiebodemdaling.nl/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Commissie Bodemdaling (n.d. H1c). *Gerealiseerde maatregelen*. https://commissiebodemdaling.nl/maatregelen/gerealiseerde-maatregelen/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Commissie Bodemdaling (n.d. H1d). *Bodemdalingsovereenkomsten*. https://commissiebodemdaling.nl/commissie/overeenkomst-/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Commissie Bodemdaling (maart 1987). *Studieresultaten betreffende ongelijkmatige zakkingen in verband met aardgaswinning in de provincie Groningen*. Groningen: Commissie Bodemdaling.

Commissie Duurzame Toekomst Noord-Oost Groningen (commissie Meijer) (november 2013). *Vertrouwen in een duurzame Toekomst – Een stevig perspectief voor Noord-Oost Groningen*. Groningen: Provincie Groningen.

Commissie-Langman (1997). *Ruimtelijk-economisch perspectief Noord-Nederland*. Den Haag.

Centraal Planbureau (16 februari 2017). *Keuzes in kaart 2018-2021: forse verschillen tussen partijen*. https://www.cpb.nl/publicatie/keuzes-in-kaart-2018-2021

Centraal Planbureau (2006). *Kosten Zuiderzeelijn zijn hoog, baten laag*. Den Haag: Centraal Planbureau.

Crook, T. de, Dost, B. & Haak, H. W. (maart 1995). *Analyse van het seismisch risico in Noord-Nederland* (TR-168). De Bilt: KNMI. https://cdn.knmi.nl/knmi/pdf/bibliotheek/knmipubTR/TR168.pdf

Crook, T. de, Haak, H. W. & Dost, B. (februari 1998). *Seismisch risico in Noord-Nederland* (TR-205). De Bilt: KNMI. https://cdn.knmi.nl/knmi/pdf/bibliotheek/knmipubTR/TR205.pdf

Damveld, H. (2020). *Gaswinning Groningen: een bewogen geschiedenis*. Bedum: Uitgeverij Profiel.

Deetman, W. & Pastors, M. (5 juni 2019). *Nationaal Programma Rotterdam Zuid. Vergelijking Rotterdam Zuid met Groningen*.

Deetman, W. & Pastors, M. (19 juni 2019). *Advies Nationaal Programma Groningen. Voor Radenconferentie 'Op weg naar het Nationaal Programma Groningen' op 29 juni 2019*.

Dooren, E.A. van (2018). De ingetrokken 403-verklaring van Shell: een tactische zet? *Maandblad voor Ondernemingsrecht*. Vol 3(4).

Dost, B., Goutbeek F., Eck, T. van & Kraaijpoel, D. (2012). *Monitoring induced seismicity in the North of the Netherlands: status report 2010* (WR 2012-03). De Bilt: KNMI.

Dost, B. & Kraaijpoel, D. (2013). *The August 16, 2012 earthquake near Huizinge* (Groningen). De Bilt: KNMI.

Dost, B., Caccavale, M., Eck, T. van, Kraaijpoel, D. (December 2013). *Report on the expected PGV and PGA values for induced earthquakes in the Groningen area*. KNMI.

Dost, B. & Spetzler, J. (oktober 2015). *Probabilistic Seismic Hazard Analysis for Induced Earthquakes in Groningen*. Update 2015. KNMI.

Dückers, M., Kanis, B., Molen, J. van der, Gerbecks, J., Boendermaker, M., Berends, S. & Stroebe, K. (januari 2023). *De psychosociale impact van de gaswinningsproblematiek op bewoners in 2021 en 2022: Eindrapport Gronings Perspectief fase 3*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Dunné, J.M. & Goedmakers, A.J. (november 1998*). Schriftelijk commentaar Mijnbouwwet (wetsontwerp 26219)*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.

Energie Beheer Nederland (14 maart 2022) Jaarverslag 2021: *Impact in de energietransitie*. Utrecht.

Eck, T. van, Goutbeek, F., Haak, H. & Dost, B. (2004). *Seismic hazard due to small shallow induced earthquakes* (WR 2004-01). De Bilt: KNMI.

Eck, T. van, Goutbeek, F., Haak, H. & Dost, B. (2006). Seismic hazard due to small-magnitude, shallow-source, induced earthquakes in The Netherlands. *Engineering Geology*, 9(1-2), pp. 105-121.

Elk, J. van & Doornhof, D. (november 2012). *Study and Data Acquisition Plan for Induced Seismicity in Groningen*. Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Elk, J. van & Doornhof, D. (november 2017). *Induced Seismicity in Groningen; Assessment of Hazard, Building Damage and Risk*. Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Elk, J. van & Doornhof, D. (mei 2019). *Special Report on the Westerwijtwerd Earthquake 22nd May 2019*. Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Evers, L. (15 juni 2017). *Hazardkaart Groningen 2017: seismische dreiging nauwelijks gewijzigd*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/achtergrond/update-hazardkaart-groningen-seismische-dreiging-nauwelijks-gewijzigd

Faber, D., Veen, S. van der, Jong, P. de (augustus 2015). *Onderzoek naar de tevredenheid met schadeafhandeling door de NAM* (rapportnummer 1281) – in opdracht van de Dialoogtafel Groningen. Den Haag. APE Public Economics.

FC Groningen (20 februari 2017). *GBB start kaartverkoop speciale actie bij FC Groningen*. https://www.fcgroningen.nl/nieuws/gbb-start-kaartverkoop-speciale-actie-bij-fc-groningen/

Francke, M.K. & Lee, K.M. (augustus 2013). *Waardeontwikkeling op de woningmarkt in de aardbevingsgevoelige gebieden rond het Groningenveld*. Rotterdam: Ortec Finance.

Francke, M.K. & Lee, K.M. (oktober 2013). *Waardeontwikkeling op de woningmarkt in de aardbevingsgevoelige gebieden rond het Groningenveld: actualisatie 2e kwartaal 2013*. Rotterdam: Ortec Finance.

Francke, M.K. & Lee, K.M. (januari 2014). *Waardeontwikkeling op de woningmarkt in de aardbevingsgevoelige gebieden rond het Groningenveld: actualisatie 3e kwartaal 2013*. Rotterdam: Ortec Finance.

Gastel, M. van, Maanen, G. van, Kuijken, W. (augustus 2014). *Onderzoek Toekomst Governance Gasgebouw*. Den Haag: ABDTOPConsult

GasTerra (2009). *Onzichtbaar Goud. De betekenis van 50 jaar aardgas voor Nederland*. Groningen: Castel International Publishers.

GasTerra (2013). *Jaarverslag Gasterra 2012*. Groningen.

GasTerra (februari 2014). *Jaarverslag GasTerra 2013*. Groningen.

Gasunie (2013). *Jaarverslag Gasunie 2012*. Groningen.

Gay, N.C., Durrheim, R.J., Spottiswoode, S.M., en A.J. Van Der Merwe (september 1995). *Effect of Geology, In-situ Stress, And Mining Methods On Seismicity In Southern African Gold And Platinum Mines*. Paper gepresenteerd op het 8e ISRM Congress, Tokyo, Japan. https://onepetro.org/isrmcongress/proceedings-abstract/CONGRESS95/All-CONGRESS95/ISRM-8CONGRESS-1995-245/169447

Geel, P. van & Wallage, J. (2014). *"Aan tafel!" Een verkenning naar de mogelijkheid om in het aardbevingsgebied Noordoost Groningen een dialoogtafel op te zetten*. Eindadvies van de kwartiersmakers Pieter van Geel en Jacques Wallage. Den Haag.

Geertsma, J. (1972). Land subsidence above compacting oil and gas reservoirs. SPE-European Spring Meeting 1972. *Society of Petroleum Engineers Journal*. Vol. 59, No. 6, 1973, pp. 734-744.

Gemeente Midden-Groningen (7 december 2020). *Hart voor Midden-Groningen. Lokaal Programmaplan voor het Nationaal Programma Groningen*. https://bestuur.midden-groningen.nl/Vergaderingen/Raadscommissie/2021/14-januari/19:30/Bijlage-01-Hart-voor-Midden-Groningen-Lokaal-Programmaplan.pdf

Geurts, C.P.W., Pluymaekers, M.P.D. & Rots, J.G. (9 maart 2021). *Schade aan gebouwen door diepe bodemdaling en – stijging* (TNO2021-R10325B). Delft: TNO

Geurts, C.P.W., Moretti, D., Pruiksma, J.P., Steenbergen, R.D.J.M. van & Stein, M. (2 september 2021). *Typologiegebaseerde beoordeling van de veiligheid bij aardbevingen in Groningen – Achtergrond bij de methode* (R10628B). Delft: TNO.

GFZ (n.d. H1a). *EMS-98*. http://media.gfz-potsdam.de/gfz/sec26/resources/documents/PDF/EMS-98_short_form_Dutch_PDF.pdf Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Grasso, J.R. (1991), *Fluid-induced instabilities of the upper crust: consequences on seismic hazard assessment in the neighbouring of hydrocarbon extraction*. International Conference on Earthquake Prediction, Straatsburg, 15-18 oktober 1991, pp 241-248.

Groninger Bodem Beweging (6 november 2009). *Statuten*. https://groninger-bodem-beweging.nl/wp-content/uploads/2018/04/statuten.pdf

Groninger Bodem Beweging (27 januari 2013). *Uitnodiging bijeenkomst over gaswinning maandag 28 januari*. https://groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/uitnodiging-bijeenkomst-over-gaswinning-maandag-28-januari/

Groninger Bodem Beweging (17 november 2014). *Persbericht: Zwaard van Damocles*. https://groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/zwaard-van-damocles-2/

Groninger Bodem Beweging & Groninger Gasberaad (20 augustus 2016). Persbericht – Vertrouwen in overleg met NCG over NAM-schadeprotocol verdwenen. https://groninger-bodem-beweging.nl/wp-content/uploads/2017/07/Persbericht-Vertrouwen-in-overleg-met-NCG-Alders-over-schadeprotocol-verdwenen.pdf

Groninger Bodem Beweging (november 2018). *GBB Nieuwsbrief – november 2018, nr. 68*. https://groninger-bodem-beweging.nl/wp-content/uploads/2018/11/GBB-Nieuwsbrief-68-november-2018.pdf

Groninger Bodem Beweging (oktober 2020). *Arbiter Bodembeweging, een requiem*. https://groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/arbiter-bodembeweging-een-requiem/

Groninger Gasberaad (n.d. H6). *De NAM zegt het vertrouwen op in Vergnes expertise uit Leek*. https://groninger-bodem-beweging.nl/nieuws/de-nam-zegt-het-vertrouwen-op-in-vergnes-expertise-uit-leek/

Groninger Gasberaad, Groninger Bodem Beweging, provincie Groningen, 12 gemeenten in het aardbevingsgebied (18 oktober 2017). *Persbericht: Regionale overeenstemming over nieuw schadeprotocol*.

Groninger gasberaad (5 oktober 2018). *Nationaal Programma Groningen slechts bestuurlijke overeenkomst*. https://www.gasberaad.nl/nieuws/nationaal-programma-groningen-slechts-bestuurlijke-overeenkomst/

Groninger Gasberaad (augustus 2020). *Boudel op Rieg – Stand van zaken gasdossier Groningen*. Garmerwolde: Groninger Gasberaad.

Groninger Gasberaad (2021). *Leden*. https://www.gasberaad.nl/leden/

Groninger Gasberaad (2021 H6). *Stut en Steun – onafhankelijke hulp bij mijnbouwschade*. https://www.gasberaad.nl/stut-en-steun/

Haak, H. W. & Crook, T. de (1994). *Seismische analyse van aardbevingen in Noord-Nederland* (WR 94-1). De Bilt: KNMI. https://cdn.knmi.nl/knmi/pdf/bibliotheek/knmipubWR/WR94-01.pdf

Haan, F.L. de, Kruijer, J., Ringersma, R. (juni 2017). *Groninger Panel over het nieuwe schadeprotocol*. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Hakkenes, E. (2020). *Gas*. Amsterdam: Thomas Rap.

Hebels, A. (7 juli 2016). *De zee van C-schades – GBB gespreksnotitie voor het CVW op 7-7-2016*. https://www.groninger-bodem-beweging.nl/wp-content/uploads/2017/07/De-zee-van-C-Schades.pdf

Het andere monument (n.d. H9a). *Home*. https://www.hetanderemonument.nl/ Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Het andere monument (n.d. H9b). *Kunstwerk*. https://www.hetanderemonument.nl/kunstwerk/ Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Howart, S. & Jonker, J. (2007). *Geschiedenis van koninklijke Shell. Deel 2: Stuwmotor van de koolwaterstofrevolutie, 1939-1973*. Amsterdam: Boom.

Huijgen, M., Remmets, G. & Roholl, J. (juni 2020). Oorzaak van onnodige onrust bij bewoners. Bodemdaling door gaswinning veroorzaakt geen schade. *Bodem*, nr. 3.

IMG (2 maart 2021). *Adviesopdracht en uitkomsten rapport diepe bodemdaling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/adviesopdracht-en-uitkomsten-rapport-diepe-bodemdaling

Instituut Mijnbouwschade Groningen. (maart 2021). *Jaarverslag 2020*. Groningen.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (maart 2022). *Jaarverslag 2021*. Groningen.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (17 mei 2021). *Geen directe schade, mogelijk soms wel indirecte schade door diepe bodemdali*ng. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/geen-directe-schade-mogelijk-soms-wel-indirecte-schade-door-diepe-bodemdaling

Instituut Mijnbouwschade Groningen (17 mei 2021). *Start van afhandeling schade mestkelders*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/start-van-afhandeling-schade-mestkelders

Instituut Mijnbouwschade Groningen (1 juli 2021). *Beoordelingsschema mijnbouwschade*. https://api.schadedoormijnbouw.nl/content/Beoordelingsschema%201%20juli%202021.pdf

Instituut Mijnbouwschade Groningen (8 september 2021). *Advies klaar over indirecte effecten diepe bodemdaling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/advies-klaar-over-indirecte-effecten-diepe-bodemdaling

Instituut Mijnbouwschade Groningen (28 juli 2022). *Resultaten nader onderzoek indirecte effecten diepe bodemdaling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/resultaten-nader-onderzoek-indirecte-effecten-diepe-bodemdaling

Instituut Mijnbouwschade Groningen (2 november 2022). *Effectgebied na een nieuwe beving*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/effectgebied-na-een-nieuwe-beving
Geraadpleegd op 13 januari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (17 november 2022). *Taskforce voor versnelling bij lange doorlooptijd*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/taskforce-voor-versnelling-bij-lange-doorlooptijd

Instituut Mijnbouwschade Groningen (12 december 2022). *Kleinere kans op verschillen door verbeterde werkwijze schadeafhandeling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/kleinere-kans-op-verschillen-door-verbeterde-werkwijze-schadeafhandeling

Instituut Mijnbouwschade Groningen (14 december 2022). *2.101 meldingen voor fysieke schade, waardedaling en IMS*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/2101-meldingen-voor-fysieke-schade-waardedaling-en-ims
Geraadpleegd op 13 januari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (15 december 2022). *Waardedalingsregeling wordt aangepast. Doe aanvraag vóór 1 januari*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/nieuws/waardedalingsregeling-wordt-aangepast-doe-aanvraag-voor-1-januari

Instituut Mijnbouwschade Groningen. *Online dashboard, fysieke schade*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/dashboard?topic=fysieke_schade

Instituut Mijnbouwschade Groningen (20 december 2022). *Online dashboard*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/dashboard
Geraadpleegd op 25 januari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. H9). *Methode waardedalingsregeling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/waardedalingsregeling/methodiek

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. H9a). *Over het IMG.* https://www.schadedoormijnbouw.nl/over-het-img
Geraadpleegd op 7 februari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. H9b). *Beoordeling aanvraag*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/immateriele-schade/beoordeling-aanvraag
Geraadpleegd op 7 februari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. H9c). *Vaste vergoeding*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouw/vaste-vergoeding
Geraadpleegd op 7 februari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. H9d). *Schade afhandelen met maatwerk.* https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouw/maatwerk
Geraadpleegd op 13 augustus 2022.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. VIIIa). *Online dashboard >fysieke schade >voortgang*. www.schadedoormijnbouw.nl/dashboard?topic=voortgang
Geraadpleegd op 12 januari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. IXa). *Gebieden waar IMG schade vergoedt*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouw/gebieden-en-vergoeding
Geraadpleegd op 12 januari 2023.

Instituut Mijnbouwschade Groningen (n.d. IXb). *Meer over diepe bodemdaling*. https://www.schadedoormijnbouw.nl/schade-gebouw/verdiepende-informatie/diepe-bodemdaling
Geraadpleegd op 12 januari 2023.

Inspectieraad (1 maart 2022). *Vijftien jaar Inspectieraad*. https://www.rijksinspecties.nl/onderwerpen/vijftien-jaar-inspectieraad

Inspectieraad (8 maart 2022). *Toezichttafel*. https://toezichttafel.wordpress.com/kenniskaart/organisaties/samenwerkingsorganisaties/inspectieraad/

Inspectieraad (september 2022). *Handreiking: Enkele centrale principes en uitgangspunten voor samenwerkingsafspraken tussen ministeries en rijksinspecties*. https://www.rijksinspecties.nl/publicaties/publicaties/2022/09/30/handreiking-governance

Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven (2006). *Quick scan regionale verdeling FES-toezeggingen*. Zoetermeer: Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven.

Joustra, W. (9 februari 2013). De vloek van het gas, p. 4. *Leeuwarder Courant, editie Noord*.

Kennisprogramma Effect Mijnbouw (KEM) (1 oktober 2008). *Brief van de voorzitter van het KEM wetenschappelijk expert panel F.P.T. Baaijens aan de minister van EZK inzake het kennisprogramma effecten mijnbouw (KEM)*. https://kemprogramma.nl/file/download/85f25e6c-dca5-4c87-ba01-fc58438ea5a8/1551711376brief%20aan%20minister%20wiebes.pdf

Kielich, W. (1988). *Ondergronds rijk: 25 jaar Gasunie en aardgas*. Groningen: Nederlandse Gasunie/Amsterdam: Uniepers.

Kinderombudsman (18 oktober 2017). *Rapport: Vaste grond gezocht*. Den Haag.

Kinderombudsman (21 juni 2018). *Nog steeds te weinig aandacht voor kinderen in aardbevingsgebied Groningen*. https://www.kinderombudsman.nl/nieuws/nog-steeds-te-weinig-aandacht-voor-kinderen-in-aardbevingsgebied-groningen

Koeman, N.S.J., Hordijk, D.A., Heesbeen, A.C.M.M. van, Staalduinen, P.C. van & Gaag, P. van der (12 maart 2021). *Reactie van het Panel Mestkelders naar aanleiding van het Commentaar op het Paneladvies "Mijnbouwschade aan mestkelders" dd. 11 september 2020*.
https://api.schadedoormijnbouw.nl/content/Nadere%20Reactie%20van%20het%20Panel%20Mestkelders%20naar%20aanleiding%20van%20het%20Commentaar%20op%20het%20Paneladvies.pdf

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2000). *Seismisch netwerk Noord-Nederland* (KNMI-publicatie 190). De Bilt. https://cdn.knmi.nl/knmi/pdf/bibliotheek/knmipubmetnummer/knmipub190.pdf

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (24 oktober 2003). *Aardbeving bij Hoeksmeer*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/aardbeving-bij-hoeksmeer

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (17 november 2003). *Aardbevingen bij Stedum*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/aardbevingen-bij-stedum

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2006). *Jaarverslag 2005*. De Bilt.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2007). *Jaarverslag 2006*. De Bilt.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2008). *Jaarverslag 2007*. De Bilt.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2009). *Jaarverslag 2008*. De Bilt.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (29 januari 2013). *Magnitude beving Huizinge wordt 3,6*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/magnitude-beving-huizinge-wordt-3-6

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (30 mei 2016). Nieuwe seismische hazardkaart Groningen. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/nieuwe-seismische-hazardkaart-groningen

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (9 september 2016). *Afname van seismiciteit in Groningen*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/afname-van-seismiciteit-in-groningen

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (13 april 2017). *Roermond 13 april 1992 – de zwaarste aardbeving in Nederland ooit*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/roermond-13-april-1992-de-zwaarste-aardbeving-in-nederland-ooit

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (2 juli 2018). *Minder gaswinning Groningen minder seismische dreiging*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/minder-gaswinning-groningen-minder-seismische-dreiging

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (15 juni 2017). *Update hazardkaart Groningen 2017*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/update-hazardkaart-groningen-2017

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (21 februari 2019). *Toelichting afwijking en effect instelling versnellingsmeters*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/achtergrond/toelichting-afwijking-en-effect-instelling-versnellingsmeters

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (22 mei 2019). Z*ware aardbeving in Groningse Westerwijtwerd*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/zware-aardbeving-in-groningse-westerwijtwerd

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (13 januari 2022). N*ieuwsbericht – Jaaroverzicht aardbevingen 2021*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/jaaroverzicht-aardbevingen-2021

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (8 oktober 2022). *Aardbeving van 3,1 in Groningse Wirdum*. https://www.knmi.nl/over-het-knmi/nieuws/aardbeving-van-3-1-in-groningse-wirdum

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d. H1a; H3; H9; Ia); *Aardbevingen door gaswinning*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbevingen-door-gaswinning
Geraadpleegd op 2 oktober 2022.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d. H1b). *Epicentrum en hypocentrum*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/epicentrum-en-hypocentrum
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d. H1c). *Veelgestelde vragen afwijking versnellingsmeters Groningen*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/veelgestelde-vragen-afwijking-versnellingsmeters-groningen
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d. H1d*). Seismische metingen*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/seismische-metingen
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d.H1e). *Aardbeving Roermond 1992*. https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbeving-roermond-1992
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (n.d. H6). *KNMI Jaaroverzicht 2015*. https://www.knmi.nl/producten-en-diensten/verhalen/knmi-jaaroverzicht-2015/
Geraadpleegd op 9 december 2022.

Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut & TNO (23 november 2015). *Brief aan de inspecteur-generaal der Mijnen van het Staatstoezicht op de Mijnen over hazardkaarten*. https://www.nlog.nl/sites/default/files/15-10.067%20notitie_hazard_kaarten_final.pdf

Kooi, H., Landwehr, J.C., Stuurman, R.J., Meerten, J.J. van, Levelt, O. & Korff, M. (30 augustus 2021). *Indirecte schade-effecten van diepe bodemdaling en -stijging bij het Groningen gasveld en gasopslag Norg*. Deltares.

Koops, L. (2021). *Meent van der Sluis (1944-2000), Luis in de pels*. Assen: Van Gorcum.

Korff, M., Visschendijk, M., Landwehr,H., Verweij, A., Meijers, P. (2014). *Effecten aardbevingen op kritische infrastructuur Groningen*. Deltares.

Lange, G. de, Oostrom, N.G.C. van, Dortland, S., Borsje, H. & Richemont, S.A.J. van (2011). *Gebouwschade Loppersum*. Deltares.

Lorié, J. (1903). Aardbevingen in Nederland. Handel. 9e Ned. Nat. Gen. Congres, Den Haag. In: *Houtgast, G. (1991). Catalogus Aardbevingen in Nederland*. De Bilt: KNMI.

Mabro, R. (1998). *The Oil Price Crisis of 1998* (SP10). Oxford: Oxford Institute for Energy Studies.

Marseille, A.T., Bröring, G.E. & Graaf, de K.J. (2018). Laagdrempelige procedure aardbevingszaken Groningen. *Research Memoranda*, vol. 12, nr. 2. Den Haag: Raad voor de Rechtspraak.

Middelstum-info (1 juni 2009). Leden klankbordgroep komen 'uit de kast'. https://www.middelstum.com/Leden%20klankbordgroep%20bodembeweging%20komen%20uit%20de%20kast.htm

Middelstum-info (29 januari 2013). Wilt u mijn huis kopen meneer Kamp? https://www.middelstum.com/artikel-29jan2013-2.htm

Mijnraad (28 juni 2018). *Advies over de veiligheidsrisico's en versterkingsopgave Groningen*. Den Haag.

Mijnraad (27 augustus 2019). *Advies over de berekening van veiligheidsrisico's voor de infrastructuur in Groningen ten gevolge van geïnduceerde aardbevingen*. Opgesteld door het hooglerarenpanel: E. Cator, I. Helsloot en J. Rots. Den Haag.

Milieudefensie. (17 december 2014). *Fakkeltocht Groningen uit protest tegen gasbesluit Kamp, gaswinning moet veel verder omlaag*. https://milieudefensie.nl/actueel/fakkeltocht-groningen-uit-protest-tegen-gasbesluit-kamp-gaswinning-moet-veel-verder-omlaag

Ministerie van BZK (20 januari 2023). *Ambtseed rijksambtenaren wijzigt: meer nadruk op werken in het algemeen belang voor onze samenleving*. https://www.nieuwsbzk.nl/2392568.aspx?t=Ambtseed-rijksambtenaren-wijzigt-meer-nadruk-op-werken-in-het-algemeen-belang-voor-onze-samenleving

Morawski, M., Leeuw, F.L. & Ottow, A.T. (2013), Trends in toezicht: middelen, prestaties. *Tijdschrift voor Toezicht* (4), pp. 43-51.

Muntendam-Bos, A.G. & De Waal, J.A. (16 januari 2013). *Reassessment of the probability of higher magnitude earthquakes in the Groningen gas field*. Den Haag: Staatstoezicht op de Mijnen.

Nationaal Coördinator Groningen (18 december 2015). *Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2016-2020*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (december 2016). *Meerjarenprogramma Aardbevingsbestendig en Kansrijk Groningen 2017-2021*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (17 mei 2016). *Rapportage eerste kwartaal 2016*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (1 februari 2017). *Kwartaalrapportage oktober – december 2016*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (3 mei 2017). *Kwartaalrapportage januari – maart 2017*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (24 juli 2017). *Kwartaalrapportage april – juni 2017*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (13 november 2017). *Kwartaalrapportage juli – september 2017*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (6 februari 2018). *Kwartaalrapportage oktober – december 2017*. Groningen

Nationaal Coördinator Groningen (22 november 2018). *Plan van aanpak Mijnraadadvies – Veiligheid voorop en de bewoner centraal*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (5 maart 2019). *Halfjaarrapportage juli – december 2018*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (2020). *Jaarverslag 2019*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (2021). *Jaarverslag 2020*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (2022). *Jaarverslag 2021*. Groningen.

Nationaal Coördinator Groningen (31 januari 2021). *Arbiter Bodembeweging opgeheven sinds 1 juli 2020*. https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/aardbevingsschade/arbiter-bodembeweging
Nationaal Coördinator Groningen (24 oktober 2022). *Voortgangsrapportage september 2022*. Groningen.
Nationaal Coördinator Groningen (30 november 2022). *Resultaten (cijfers) | 30 november 2022*. https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/versterken/versterking-resultaten
Nationaal Coördinator Groningen (30 januari 2022). *Nationaal Coördinator Groningen behaalt doelstellingen voor 2022*. https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/versterken/versterking-resultaten
Nationaal Coördinator Groningen (n.d. H6). *Schade: waar kan ik terecht – Arbiter Bodembeweging*. https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/aardbevingsschade/arbiter-bodembeweging
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Coördinator Groningen (n.d. Ia). *Versterken: hoe werkt het*? https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/versterken/typologieaanpak#:~:text=NCG%20beoordeelt%20of%20een%20gebouw,versterking%20van%20het%20gebouw%20nodig Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationale Ombudsman (18 april 2016). *Bestuurlijke spaghetti? – Een onderzoek naar de wijze van klachtafhandeling door het Ministerie van Economische Zaken*. Den Haag.
Nationale Ombudsman, Kinderombudsman (5 april 2017). *Een fundament met scheuren. Stop met bouwen op wantrouwen en neem Groningers serieus*. Den Haag.
Nationale Ombudsman (november 2022). *Beloftes maken schuld. Klachten over en ontwikkelingen ten aanzien van de gevolgen van de gaswinning in 2022*. Den Haag.
Nationaal Programma Groningen (11 maart 2019). *Bestuursovereenkomst*.
Nationaal Programma Groningen (19 september 2019). *Programmakader*.
Nationaal Programma Groningen (5 oktober 2018). *Startdocument Nationaal Programma Groningen – Bouwstenen voor een nationaal programma*. Groningen.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H8, H9a). https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H9b). *Provinciaal programma*. https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/provinciaal-programma/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H9c). *Lokaal programma*. https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/lokaal-programma/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H9d). *Landschapswerkplaats*. https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/projecten/landschapswerkplaats/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H9e). *Roemte*. https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/projecten/roemte/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Nationaal Programma Groningen (n.d. H9f). *Investeringsregeling Toekomstbestendige Industrie*. https://www.nationaalprogrammagroningen.nl/projecten/investeringsregeling-toekomstbestendige-industrie/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.
Natuurkundewinkel (juni 1998). *Jaarverslag 1992-1997*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
Nederlandse Aardolie Maatschappij (22 september 1959). *Brief van directeur NAM Stheeman aan minister van EZ inzake de geschatte omvang van de aardgasvoorraad in Slochteren*. https://www.nationaalarchief.nl/onderzoeken/archief/2.06.098/invnr/160/file/NL-HaNA_2.06.098_160_0030
Nederlandse Aardolie Maatschappij (oktober 1971). *Over de mogelijkheid van toekomstige oppervlaktedaling in de provincie Groningen als gevolg van aardgasonttrekking uit de ondergrond daar ter plaatse*. Rapport aan de Inspecteur-Generaal der Mijnen.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (2019). *Seismisch risico voor “kleine velden”* (NAM-rapport EP201712203519). Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (16 augustus 2012). *Opnieuw aardbeving Noord-Groningen*. https://www.nam.nl/nieuws/nieuwsarchief-2012/opnieuw-aardbeving-noord-groningen.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (21 december 2012). *Stand schadeafhandeling aardbeving Groningen*. https://www.nam.nl/nieuws/nieuwsarchief-2012/stand-schadeafhandeling-aardbeving-groningen.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (20 april 2015). *Reactie NAM op OvV-rapport*. https://www.nam.nl/nieuws/2015/reactie-nam-op-ovv-rapport.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (7 november 2015). *Hazard and Risk Assessment for induced seismicity in Groningen, interim update 7th November 2015*. Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (2 december 2015). *Eerste onderzoeken buiten contour afgerond*. https://www.nam.nl/nieuws/2015/eerste-onderzoeken-buiten-contour-afgerond.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (april 2016). *Study and Data Acquisition Plan Induced Seismicity in Groningen – Winningsplan 2016*. Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (mei 2017). *Technisch addendum bij het MR Protocol 2017*. https://nam-feitenencijfers.data-app.nl/download/rapport/a3289c16-997e-42f6-a489-2d4dfbda77c8?open=true

Nederlandse Aardolie Maatschappij (3 juli 2017). *Sodm keurt Groningen Meet- en Regelprotocol goed*. https://www.nam.nl/news/2017/sodm-keurt-groningen-meet-en-regelprotocol-goed.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (augustus 2017). *Trillingsschade aan gebouwen – informatiedocument, versie 1.0*. Assen: NAM. https://nam-feitenencijfers.data-app.nl/download/rapport/b08d3e1d-1862-4da5-84aa-eb4469c99531?open=true

Nederlandse Aardolie Maatschappij (10 januari 2018). *NAM levert rapport aan SodM over beving Zeerijp*. https://www.nam.nl/nieuws/2018/nam-levert-rapport-aan-sodm-over-beving-zeerijp.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (13 maart 2020). *Operationele Strategieën voor het Gasjaar 2020-2021*. https://www.nam.nl/nieuws/2020/nam-levert-operationele-strategieen-gasjaar-2020-2021.html

Nederlandse Aardolie Maatschappij (31 maart 2020). *Laatste HRA opgeleverd door de NAM en ingediend bij EZK*. https://www.nam.nl/nieuws/2020/laatste-hra-opgeleverd-nam-ingediend-ezk.html#:~:text=Uitkomsten%20HRA%3A%20seismiciteit&text=De%20kans%20op%20een%20aardbeving,%2C3%25%20voor%20hetzelfde%20gasjaar.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (7 april 2022). *Jaarverslag 2021*. ’s-Gravenhage: Nederlandse Aardolie Maatschappij

Nederlandse Aardolie Maatschappij (9 september 2022). *Report on the Second Workshop on Mmax for Seismic Hazard and Risk Analysis in the Groningen Gas Field* (Main report), 13-17 june 2022.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (december 2020). *Bodemdaling door gaswinning. Statusrapport 2020 en prognose tot het jaar 2080*. Assen: Nederlandse Aardolie Maatschappij.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (november 2022). *Rapportage seismiciteit Groningen – november 2022*.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (2022). *Rapportage Groningengasveld artikel 52h Mijnbouwwet gasjaar 2021/2022*. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2022/11/22/nam-rapportage-groningengasveld-artikel-52h-mijnbouwwet-gasjaar-2021-2022-rapport

Nederlandse Aardolie Maatschappij (n.d. H1a). *Historie van aardgas en aardolie*. https://www.nam.nl/gas-en-olie/aardgas/historie-van-aardgas-en-olie.html
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (n.d. H1b). *Gaskwaliteit.*
https://www.nam.nl/gas-en-olie/aardgas/gas-kwaliteit.html
Geraadpleegd op 19 oktober 2022.

Nederlandse Aardolie Maatschappij (n.d. H6). *Gas- en olie productiecijfers*. https://www.nam.nl/gas-en-olie/gaswinning.html#iframe=L2VtYmVkL2NvbXBvbmVudC8_aWQ9Z2Fzd2lubmluZw Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Nationaal Archief (n.d.). *Sluiting Limburgse mijnen* (1974). https://www.nationaalarchief.nl/beleven/onderwijs/bronnenbox/sluiting-limburgse-mijnen-1974 Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Nederlandse Mededingingsautoriteit (7 november 2008). *Verslag van de hoorzitting inzake wijziging tarievencode gas en transportvoorwaarden gas* (Zaaknr.: 102646). Den Haag.

Nederlandse Mededingingsautoriteit (11 oktober 2011). *Methodebesluit Transport GTS – Periode 2010 t/m 2013* (103794/332). Den Haag.

NEN (18 december 2015). *NPR 9998:2015, Beoordeling van de constructieve veiligheid van een gebouw bij nieuwbouw, verbouw en afkeuren – Grondslagen voor aardbevingsbelastingen: geïnduceerde aardbevingen*.

NEN (n.d.). *Overzicht Eurocodes*. https://www.nen.nl/bouw/constructieve-veiligheid/eurocodes/overzicht-eurocodes Geraadpleegd op 8 februari 2023.

New Energy Coalition (n.d. H9). https://www.newenergycoalition.org/ Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Nijmeijer, B. (11 januari 2022). ‘Terwijl wij gewoon een ommetje willen’. *Noorderbreedte.nl.* https://noorderbreedte.nl/2022/01/11/terwijl-wij-gewoon-een-ommetje-willen/

NLOG (n.d. H1). *Groningen gasveld*. https://www.nlog.nl/groningen-gasveld Geraadpleegd op 8 februari 2023.

NLOG (n.d. H9*). Resultaten gasjaar 2021-2022*. https://www.nlog.nl/resultaten-gasjaar-2021-2022 Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Nogepa (2022). *Onze leden*. https://www.nogepa.nl/onze-leden Geraadpleegd op 10 december 2022.

NWO (november 2017). *Nieuw onderzoeksprogramma DeepNL over ondergrond van Nederland*, https://www.kngmg.nl/wp-content/uploads/2017/02/DEEPNL-uit-GEO.brief-7-2017-voor-web-en-archief-3.pdf

NWO (7 februari 2019). *7 februari 2019 DeepNL Kick-off*. https://www.nwo.nl/onderzoeksprogrammas/deepnl/bijeenkomsten/7-februari-2019-deepnl-kick

Onafhankelijke Raadsman (december 2013). *Eindejaarsrapportage 2013*. Groningen.

Onafhankelijke Raadsman (februari 2015). *Jaarrapportage 2014*. Groningen.

Onafhankelijke Raadsman (maart 2016). *Jaarrapportage 2015*. Groningen.

Onafhankelijk Raadsman (oktober 2016). *Halfjaarrapportage 2016*. Groningen.

Onderzoeksraad voor Veiligheid (september 2007). *Explosie aardgascondensaattank bij de Nederlandse Aardolie Maatschappij te Warffum d.d. 31 mei 2005*. Den Haag.

Onderzoeksraad voor Veiligheid (februari 2015). *Aardbevingsrisico’s in Groningen – Onderzoek naar de rol van de veiligheid van burgers in de besluitvorming over de gaswinning (1959-2014)*. Den Haag.

Onderzoeksraad voor Veiligheid (maart 2017). *Aardbevingsrisico’s in Groningen – Stand van zaken opvolging aanbevelingen*. Den Haag.

Ottow, A. (2014). Tien jaar economisch toezichtlandschap. In F. Mertens, J. Scherpenisse & M. van der Steen (red.), *Reflectie op de ontwikkeling en professionalisering van het toezicht, 10 jaar Leeratelier Toezicht en Naleving* (pp. 102-117). Den Haag: Nederlandse School voor Openbaar Bestuur

Peebles, M. (26 april 1999). *Dutch Gas: the foundation stone of West Europe’s natural gas business.* Gas Advisory Services.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J., Greven F. (3 juli 2017). *Veiligheidsbeleving, gezondheid en toekomstperspectief van Groningers – Wetenschappelijk Rapport #3*. Groningen. Rijksuniversiteit Groningen.

Postmes T., Lekander B., Stroebe K., Greven F., & Broer J. (oktober 2017). *Aardbeving en Gezondheid 2016*. Groningen: GGD Groningen.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., Kanis, B., Oldersma, F., Broer, J., Greven (31 januari 2018). *Gevolgen van bodembeweging voor Groningers: ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017 – eindrapport van Gronings Perspectief fase I*. Groningen: Rijsuniversiteit Groningen.

Postmes, T., LeKander, B., Boendermaker, M., Stroebe, K., Richardson, J., Lammerts, G. & Oldersma, F. (juni 2018). *Rapport Gronings Perspectief. De maatschappelijke impact van de beving van Zeerijp. Ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Postmes, T., Jong, de., Schoutens, L., Adams, W., Delden, C. van, Boendermaker, M., Kanis, B. & Stroebe, K. (april 2020). *Door schade wijzer: Het proces van schademeldingen en haar geschiedenis*. Groningen: Rijksuniversiteit

Provincie Groningen (april 1990). *Rapportage vertrouwenscommissie van de provincie Groningen inzake de prognose bodemdaling door aardgaswinning Groningen 1990 van de NAM en de "second opinion" van het Massachusetts Institute of Technology (M.I.T.) te Boston, USA*. Groningen.

Provincie Groningen (23 mei 2013). Persbericht: *Provincie stelt commissie voor imago-schade gaswinning in*. https://www.provinciegroningen.nl/actueel/nieuws/nieuwsartikel/provincie-stelt-commissie-voor-imago-schade-gaswinning-in/

Provincie Groningen (9 februari 2015): *Regio maakt aanvullende afspraken met Rijk over vergoeden schade aardbevingen*. https://www.provinciegroningen.nl/actueel/nieuws/nieuwsartikel/aanvullende-afspraken-regio-en-rijk-over-aanpak-gevolgen-gaswinning/

Provincie Groningen (17 december 2019). *Alsnog vergoeding meerkosten herstel 6000 oude schades*. https://www.provinciegroningen.nl/actueel/nieuws/nieuwsartikel/alsnog-vergoeding-meerkosten-herstel-6000-oude-schades/

Provincie Groningen (12 mei 2020). *Advies Gedeputeerde Staten aan de minister van EZK ten behoeve van het vaststellingsbesluit Groningenveld voor het gasjaar 2020/2021.*

Raad van State (7 oktober 2015). Voorlichting over de aangenomen amendementen op het voorstel van wet tot wijziging van de Mijnbouwwet, de Wet milieubeheer en de Wet op de economische delicten in verband met Implementatie van richtlijn nr. 2013/30/EU van het Europees Parlement en de Raad van 12 juni 2013 betreffende de veiligheid van offshore olie- en gasactiviteiten en tot wijziging van richtlijn 2004/35/EG (*PbEU 2013,L 178*) (W15.15.0151/IV/Vo). Den Haag.

Raad van State (7 april 2017). *Advies op het voorstel van wet tot wijziging van de Mijnbouwwet (maatregelen in verband met bodembeweging door de gaswinning uit het Groningenveld* (No.W15.16.0416/IV). Den Haag.

Rademakers, J.H. (red.) (1985). *Staatstoezicht op de Mijnen 175 jaar*. Heerlen: Staatstoezicht op de Mijnen.

Raspe, O. & Oort, F. van (2007). *Ruimtelijkeconomisch beleid in de kenniseconomie*. Den Haag: Ruimtelijk Planbureau.

Richtlijn 2013/34/EU van het Europees Parlement en de Raad van 26 juni 2013 betreffende de jaarrekening (*PbEU 2013, L 182*)

Richtlijn 2013/50/EU van 22 oktober 2013 tot wijziging van de Richtlijn 2004/109/EG betreffende de transparantievereisten voor uitgevende instellingen (*PbEU 2013, L 294*)

Rie, C. de & Smulders, F. (27 november 2014). *Fundament voor herstel van vertrouwen. Rapportage over doorlichting protocol voor afhandeling van schade door aardgasbevingen* – in opdracht van de Dialoogtafel Groningen. Amersfoort: Lysias Advies.

Rijksoverheid (7 februari 2007). *Samen werken, samen leven*. *Coalitieakkoord tussen de Tweede Kamerfracties van CDA, PvdA en ChristenUnie*. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2007/02/07/coalitieakkoord-balkenende-iv

Rijksoverheid (30 september 2010). *Vrijheid en verantwoordelijkheid*. *Regeerakkoord VVD-CDA*. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2010/09/30/regeerakkoord-vvd-cda

Rijksoverheid (10 oktober 2017). *Regeerakkoord 2017-2021, Vertrouwen in de toekomst*. https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/10/10/regeerakkoord-2017-vertrouwen-in-de-toekomst

Rijksoverheid (19 december 2019). *30 miljoen extra voor versterking scholen Groningen*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2019/12/19/30-miljoen-extra-voor-versterking-scholen-groningen

Rijksoverheid (14 maart 2022). *Gaswinning Groningen waarschijnlijk naar 4,6 miljard m3 dit gasjaar*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/03/14/gaswinning-groningen-waarschijnlijk-naar-46-miljard-kuub-dit-gasjaar

Rijksoverheid (1 april 2022). *Sluiting Groningenveld in 2023 blijft in zicht met huidige gaswinning*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/04/01/sluiting-groningenveld-in-2023-blijft-in-zicht-met-huidige-gaswinning

Rijksoverheid (23 juni 2022). *Staatssecretaris Vijlbrief stelt Bernard Wientjes aan als 'verbinder' voor de Dorpenaanpak*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/06/23/staatssecretaris-vijlbrief-stelt-bernard-wientjes-aan-als-verbinder-voor-de-dorpenaanpak

Rijksoverheid (26 september 2022). *Gaskraan Groningen op waakvlam*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/09/26/gaskraan-groningen-op-waakvlam

Rijksoverheid (24 november 2022). *Aanbevelingen Wientjes voor succesvollere versterkingsaanpak*. https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2022/11/24/aanbevelingen-wientjes-voor-succesvollere-versterkingsaanpak

Rijksoverheid (n.d. H1a). *Hoe lang kan ik nog koken op gas*? https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/duurzame-energie/vraag-en-antwoord/hoe-lang-kan-ik-nog-koken-op-gas
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Rijksoverheid (n.d. H6). *Dashboard Groningen – Versterken en Veiligheid*. https://dashboardgroningen.nl/versterken-en-veiligheid

Roest, J.P.A (1990). *Mogelijkheden van kleine zettingen bij de winning van gas*. In: Bodemdaling in Nederland, symposiumverslag. Delft: TU Delft.

Roest, J.P.A. & Kuilman, W. (1994). *Geomechanical analysis of small earthquakes at the Eleveld gas reservoir*. Paper gepresenteerd bij Rock Mechanics in Petroleum Engineering, Delft, augustus 1994. https://doi.org/10.2118/28097-MS

Ros, A. P. (2009). De historie van het Fonds Economische Structuurversterking. *Tijdschrift voor Openbare Financiën*, 41(1), pp. 2-14.

Rots, J.G., Blaauwendraad, J., Hölscher, P. & Staalduinen, P.C. van (14 juli 2016). *Rapport – Validatieonderzoek rapporten Arcadis 'Schade buiten de Contour' – Fase 1*(CM-2016-18). TU Delft.

Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (n.d.). Rijksmonumentenregister. https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/
Geraadpleegd op 9 december 2022.

Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (5 september 2019). *Gasopslag Norg – fase 1*. https://www.rvo.nl/onderwerpen/bureau-energieprojecten/lopende-projecten/gasopslag-norg/fase-1

Schenk, J. (2009). *Groningen-gasveld vijftig jaar*. Amsterdam: Boom.

Skygeo (n.d. H9) *Bodemdalingskaart 2.0.* https://bodemdalingskaart.portal.skygeo.com/portal/bodemdalingskaart/u2/viewers/basic/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (1998). *Kompas voor de Toekomst*. Groningen: Samenwerkingsverband Noord-Nederland.

Samenwerkingsverband Noord-Nederland (1 juli 2021). *Subsidie van 10.000 euro voor verbeteren en verduurzamen huizen in aardbevingsgebied*. https://www.snn.nl/nieuws/subsidie-van-10000-euro-voor-verbeteren-en-verduurzamen-huizen-in-aardbevingsgebied

Spetzler, J., Dost, B., Evers, L. (juni 2018). *Seismic Hazard Assessment of Production Scenarios in Groningen*. De Bilt: KNMI.

Stedum.com (11 januari 2004). Noorden raakt voordeel van gaskorting kwijt. https://www.*Stedum.com*/noorden-raakt-voordeel-van-gaskorting-kwijt/

Stedum.com (29 januari 2013). Informatiebijeenkomst in Loppersum. https://www.*Stedum.com*/informatiebijeenkomst-in-loppersum/

Stedum.com (18 februari 2013). Regionaal Informatiepunt Gaswinning. https://www.*Stedum.com*/regionaal-informatiepunt-gaswinning/

Stroebe, K., Postmes, T., Boendermaker, M. & Kanis, B. (mei 2019). *Rapport Gronings Perspectief: Gaswinning en versterking. De sociale impact voor Groningers*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Stroebe, K., Boendermaker, M., Bovenhoff, M., & Postmes, T. (december 2020*). Professionals over de versterkingsoperatie: Verloop en impact op bewoners en gemeenschappen*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Stroebe, K., Postmes, T., Kanis, B., Jong M. de, Schoutens, L., Adams, W. & Boendermaker, M. (februari 2021). *Eindrapport Gronings Perspectief Fase 2. Stand van zaken, februari 2021*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Stroebe, K., Kanis, B., Boendermaker, M., Jong M. de & Dückers, M. (januari 2022). *De psychosociale impact van schade en versterking: Stand van zaken 2021*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Staatstoezicht op de Mijnen (januari 1961). *Jaarboek 1810-1960 Staatstoezicht op de mijnen*. Den Haag: Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf.

Staatstoezicht op de Mijnen (april 1995). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 1994*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (januari 2002). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2001*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2004). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2003*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2005). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2004*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2006). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2005*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2007). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2006*. Voorburg.

Staatstoezicht op de Mijnen (2008). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2007*. Voorburg.

Staatstoezicht op de Mijnen (2009). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2008*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2010). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2009*. Voorburg.

Staatstoezicht op de Mijnen (2011). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2010*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2012). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2011*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2013). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2012*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (januari 2013). *Aardbevingen in de provincie Groningen*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2014). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2013*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2014). *Bodembewegingen als gevolg van delfstofwinning 1987-2013 – een overzicht van jaarverslagen van Staatstoezicht op de Mijnen*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (januari 2014). *Advies winningsplan2013 / Meet-en Monitoringsplan NAM Groningen gasveld*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (december 2014). *Advies Bevingsgevoeligheid van De Eemskanaal regio*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2015). *Jaarverslag Staatstoezicht op de Mijnen 2014*. Voorburg.

Staatstoezicht op de Mijnen (juni 2015). *Seismisch risico Groningenveld – beoordeling rapportages & advies*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (december 2015). *Seismisch risico Groningenveld – beoordeling rapportages & advies*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (1 februari 2016). *Methodiek voor risicoanalyse omtrent geïnduceerde bevingen door gaswinning. Tijdelijke leidraad voor adressering Mbb. 24.1.P, versie 1.2*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (mei 2016). *Advies Winningsplan Groningen 2016*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (11 januari 2018). *Reactie SodM op maatregelen NAM: "Stap in de goede richting maar nog niet concreet genoeg."*. https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2018/01/11/reactie-sodm-op-maatregelen-nam-%E2%80%9Cstap-in-de-goede-richting-maar-nog-niet-concreet-genoeg.%E2%80%9D

Staatstoezicht op de Mijnen (1 februari 2018). *Afbeelding Meet- en regelprotocol*. https://www.sodm.nl/documenten/publicaties/2018/02/01/afbeelding-meet--en-regelprotocol

Staatstoezicht op de Mijnen (1 februari 2018). *Advies Groningen-gasveld n.a.v. aardbeving Zeerijp van 8 januari 2018*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (27 juni 2018). *Gevolgen voor de veiligheidsrisico's en versterkingsopgave – Advies van Staatstoezicht op de Mijnen naar aanleiding van de afbouw van de gaswinning in Groningen*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (8 mei 2019). *Advies over de operationele strategie 2019/2020 voor Groningen-gasveld*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (28 mei 2019a). *SodM: Crisisaanpak versterking nodig voor de veiligheid van de Groningers.* https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/05/28/advies-groningen-gasveld-n.a.v.-aardbeving-westerwijtwerd-van-22-mei-2019

Staatstoezicht op de Mijnen (28 mei 2019b). *Advies Groningen-gasveld n.a.v. aardbeving Westerwijtwerd van 22 mei 2019*. https://www.sodm.nl/binaries/staatstoezicht-op-de-mijnen/documenten/brieven/2019/05/28/advies-aan-minister-nav-westerwijtwerd/Advies+n.a.v.+beving+Westerwijtwerd_Geredigeerd.pdf

Staatstoezicht op de Mijnen (17 juni 2019). *Advies SodM: Weeg maatschappelijke ontwrichting in Groningen mee bij niveau gaswinning 2019/2020*. https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2019/06/17/advies-sodm-weeg-maatschappelijke-ontwrichting-in-groningen-mee-bij-niveau-gaswinning-2019-2020

Staatstoezicht op de Mijnen (juni 2019). *Validatie seismische metingen Groningen. Voortgangsrapportage juni 2019*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2 juli 2019). *Evaluatie van het Meet- en regelprotocol voor Groningen – openbare versie*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2020*). Voortgang van de versterkingsopgave en de afbouw van de gaswinning ('19-'20)*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (2 september 2020). *Voortgang van de versterkingsopgave en de afbouw van de gaswinning ('19-'20)*. https://www.sodm.nl/documenten/rapporten/2020/09/02/voortgang-van-de-versterkingsopgave-en-de-afbouw-van-de-gaswinning-19-20

Staatstoezicht op de Mijnen (30 november 2020). *Brief aan de minister van EZK inzake Advies modelversies SDRA Groningen 2021*. https://www.sodm.nl/binaries/staatstoezicht-op-de-mijnen/documenten/rapporten/2021/06/25/adviezen-over-de-gaswinning-in-2021-2022/Advies+modelversies+SDRA+Groningen+2021+van+30+november+2020.pdf

Staatstoezicht op de Mijnen (2021). *Voortgangsrapportage van de versterkingsopgave en de afbouw van de gaswinning ('20-'21)*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (11 maart 2021). *Eindrapportage onderzoek naar seismisch netwerk Groningen*. https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2021/03/11/eindrapportage-onderzoek-naar-seismisch-netwerk-groningen

Staatstoezicht op de Mijnen (23 juni 2021). *Spreektekst Theodor Kockelkoren bij Tweede Kamer over de veiligheid in Groningen*. https://www.sodm.nl/sectoren/gaswinning-groningen/documenten/

toespraken/2021/06/23/spreektekst-theodor-kockelkoren-bij-tweede-kamer-over-de-veiligheid-in-groningen

Staatstoezicht op de Mijnen (5 oktober 2021). *Toelichting bij de bevingen in Groningen van 4 oktober 2021*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/nieuws/2021/10/05/toelichting-bij-de-bevingen-in-groningen-van-oktober-2021

Staatstoezicht op de Mijnen (15 november 2021). *Relatief veel bevingen in regio Loppersum, Groningen*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/nieuws/2021/11/15/relatief-hoge-seismiciteit-in-regio-zeerijp-groningen

Staatstoezicht op de Mijnen (16 november 2021). *Groningen wakker geschrokken door 3,2 beving*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/nieuws/2021/11/16/groningen-wakker-geschrokken-door-32-beving

Staatstoezicht op de Mijnen (16 december 2021). *Betere voorspelling aardbevingen in Groningen-gasveld nodig*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/nieuws/2021/12/16/betere-voorspelling-aardbevingen-in-het-groningen-gasveld-nodig

Staatstoezicht op de Mijnen (juni 2022). *Voortgang van de versterkingsopgave en de afbouw van de gaswinning ('21-'22)*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (23 juni 2022). *Versterking Groningse huizen moet drie keer zo snel*. https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2022/06/23/versterking-groningse-huizen-moet-drie-keer-zo-snel

Staatstoezicht op de Mijnen (24 juni 2022). *Jaarverslag SodM 2021*. Den Haag. https://www.sodm.nl/documenten/jaarverslagen/2021/06/24/jaarverslag-sodm-2021

Staatstoezicht op de Mijnen (19 september 2022). Brief van T.F. Kockelkoren, Inspecteur-generaal der Mijnen aan de NAM inzake *Afronding "Study and Data Acquisition Plan"*. Den Haag.

Staatstoezicht op de Mijnen (20 september 2022). *Zwaarst mogelijke aardbeving in Groningen iets lager ingeschat*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/nieuws/2022/09/20/inschatting-zwaarst-mogelijke-aardbeving-in-groningen-iets-lager

Staatstoezicht op de Mijnen (4 november 2022). *Beoordeling SodM recente aardbevingsactiviteit Groningen-gasveld en de Wirdum-beving*. https://www.sodm.nl/documenten/brieven/2022/11/21/beoordeling-sodm-recente-aardbevingsactiviteit-groningen-gasveld-en-de-wirdum-beving

Staatstoezicht op de Mijnen (n.d. H1a). *Veelgestelde vragen over aardbevingen.* https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Staatstoezicht op de Mijnen (n.d. H1b). *Hoe komt het dat er in Groningen zoveel huizen beschadigd zijn als gevolg van aardbevingen*. https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen/vraag-en-antwoord/hoe-komt-het-dat-er-in-groningen-zoveel-huizen-beschadigd-zijn-als-gevolg-van-aardbevingen
Geraadpleegd op 1 juni 2023.

Staatstoezicht op de Mijnen (n.d. H9). *Welke onderzoeken lopen er naar het HRA-model?* https://www.sodm.nl/documenten/vragen-en-antwoorden/welke-onderzoeken-lopen-er-naar-het-hra-model
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Staalduinen, P.C. van & Geurts, C.P.W. (16 februari 1998). *De relatie tussen schade aan gebouwen en lichte en ondiepe aardbevingen in Nederland: inventarisatie* (TNO-rapport 97-CON-R1523-1). Rijswijk: TNO

Staalduinen, P.C. van, Rots, J.G. & Terwel, K.C. (11 juli 2018). *Onderzoek naar de oorzaken van bouwkundige schade in Groningen. Methodologie en case studies ter duiding van de oorzaken*. Delft: TU Delft.

Staalduinen, P.C. van, Rots, J.G. & Terwel, K.C. (2019). *Onderzoek naar de oorzaken van bouwkundige schade in Groningen. Methodologie en case studies ter duiding van de oorzaken*. Delft: Delft University of Technology.

Stb. 1957, 73. *Aanwijzingswet Staatsgasbedrijf*.

Stb. 1967, 24. *Besluit van 27 januari 1967 tot uitvoering van artikel 12 van de Mijnwet continentaal plat*.

Stb. 1967, 24. *Besluit van 27 januari 1967 tot uitvoering van artikel 12 van de Mijnwet continentaal plat, bijlage II*.

Stb. 1996, 51. *Wet Fonds economische structuurversterking*.

Stb. 1997, 251. *Besluit van 4 juni 1997, houdende instelling van de Commissie Ruimtelijk-Economisch Perspectief Noord-Nederland*.

Stb. 1997, 373. *Besluit van 2 augustus 1997, houdende instelling van de Commissie Ruimtelijk-Economisch Perspectief Noord-Nederland*.

Stb. 2002, 604. *Besluit van 6 december 2002, houdende regels ter uitvoering van de Mijnbouwwet (Mijnbouwbesluit)*.

Stb. 2016, 554. *Wet van 21 december 2016 tot wijziging van de Mijnbouwwet (versterking veiligheidsbelang mijnbouw en regie opsporings-, winnings- en opslagvergunningen)*.

Stb. 2018, 371. *Wet van 17 oktober 2018 tot wijziging van de Gaswet en van de Mijnbouwwet betreffende het minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld*.

Stb. 2018, 372. *Besluit van 17 oktober 2018 tot vaststelling van het tijdstip van inwerkingtreding van de wet van 17 oktober 2018, houdende wijziging van de Gaswet en van de Mijnbouwwet betreffende het minimaliseren van de gaswinning uit het Groningenveld (Stb. 2018, 371)*.

Stcrt. 1963, 126. *Concessie Groningen NAM B.V*.

Stcrt. 1983, 73. *Wijziging Concessie Groningen NAM B.V. Bijlage: Concessieboek deel I*.

Stcrt. 1991, 190. *Instelling begeleidingscommissie onderzoek aardbevingen*.

Stcrt. 2000, 19. *Instellingsbesluit Technische commissie bodembeweging*.

Stcrt. 2001, 60. *Wijziging aardgas- en aardolieconcessie `Groningen' inzake ondergrondse gasberging*.

Stcrt. 2005, 222. *Wijziging winningsvergunning 'Groningen'*.

Stcrt. 2015, 12511. *Besluit van de Minister van Economische Zaken van 1 mei 2015, nr. WJZ/15057631, tot instelling van de Nationaal Coördinator Groningen en de Overheidsdienst Groningen (Instellingsbesluit Nationaal Coördinator Groningen)*.

Stcrt. 2015, 15848*. Regeling van de Minister van Economische Zaken en de Minister voor Wonen en Rijksdienst van 4 juni 2015, nr. WJZ/15058861, tot instelling van de Commissie Omgaan met risico's van geïnduceerde aardbevingen*.

Stcrt. 2017, 28922. *Wijzigingsbesluit gaswinning Groningenveld, Ministerie van Economische Zaken*.

Stcrt. 2019, 38034. *Regeling Stuwmeer TCMG, Ministerie van Economische Zaken en Klimaat*.

Stcrt. 2019, 18984. *Convenant Batch 1588*.

Stcrt, 2018, 62445. *Kennisgeving instemmingsbesluit gaswinning Groningen, Ministerie van Economische Zaken en Klimaat*.

Stcrt. 2019, 30565. *Besluit van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 20 mei 2019, nr. WJZ/ 19127061, tot houdende wijziging van het Instellingsbesluit Nationaal Coördinator Groningen in verband met het Besluit versterking gebouwen Groningen*.

Stcrt. 2019, 53405. *Wijziging van de Mijnbouwregeling in verband met het stellen van nadere regels over de uitvoering van de operationele strategie door de houder van de winningsvergunning Groningenveld en regels over de rapportage na afloop van een gasjaar, Minister van Economische Zaken en Klimaat*.

Stcrt. 2019, 61402. *Besluit van 31 oktober 2019, nr. 201900226 houdende, departementale herindeling met betrekking tot versterking gebouwen en toekomstbestendig maken van Groningen*.

Stcrt. 2019, 69958. *Besluit van 17 december 2019, tot instelling van het Adviescollege Veiligheid Groningen*.

Stcrt. 2020, 53207. *Regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 13 oktober 2020, nr. WJZ / 20237245, houdende wijziging van de Mijnbouwregeling in verband met de aanpassing van de trendparameters ten behoeve van de uitvoering van de operationele strategie door de houder van de winningsvergunning Groningenveld*.

Stoker, J., Winter, H., Akerboom, C. & Geertsema, B. (2015). *Dialoogtafel: woorden én daden, eindrapport van de tussentijdse evaluatie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Suckale, J. (2009). Induced seismicity in hydrocarbon fields. *Advances in Geophysics*, pp. 55-106.

Suckale, J. (2010). Moderate-to-large seismicity induced by hydrocarbon production. *The Leading Edge,* pp. 310-319.

TAQA Energy (31 maart 2011). *Brief aan ministerie van EZ, Landbouw en Innovatie inzake plan van maatregelen ter voorkoming of beperking van bodembeweging gebaseerd op microseismische monitoring in het Bergermeerveld*. https://www.nlog.nl/sites/default/files/plan%20van%20maatregelen%20ter%20voorkoming%20of%20beperking%20van%20bodembeweging%20gebaseerd%20op%20microseismische%20monitoring%20in%20het%20bergermeerveld.pdf

TAQA Energy (23 november 2011). *Brief aan het college van burgemeester en wethouders van de gemeente Bergen inzake convenanten en nulmeting Gasopslag Bergermeer*. https://www.raadbergen-nh.nl/Vergaderingen/College-van-B-W/2011/20-december/09:30/is-2011-12-20-bijlage-pva-nulmeting-gasopslag--ris.pdf

Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (22 januari 2019). *Beantwoording vragen Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen* door panel van deskundigen (bestaande uit A.I.M. van Mierlo (voorzitter), P.J.J. van Buuren, W.A.B. Meiborg, P.C. van Staalduinen en J. Nagtegaal)

Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (20 maart 2020). *Jaarverslag 2019*. Groningen.

Technische commissie bodembeweging (2004). *Verslag over het jaar 2003*. Voorburg.

Tieben, B., Smits, T., Hers, S., Welle, A. van der, Duijnhoven, H., Nieuwenhuis, A. & Nooij, M. de (2019). *Verlaging van gaswinning tot beneden het niveau van leveringszekerheid*. Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

TNO (11 mei 2020). *Brief aan het ministerie van EZK inzake advies vaststellingsbesluit Groningen gasveld 2020/2021*. https://www.rvo.nl/sites/default/files/2020/05/Advies-TNO-vaststellingsbesluit-Groningengasveld-2020-2021.pdf

TNO (24 maart 2021). *Publieke Seismische Dreigings- en Risicoanalyse Groningen gasveld 2021* (TNO2021_10441). Utrecht: TNO.

TNO (14 maart 2022). *Publieke Seismische Dreigings- en Risicoanalyse Groningen gasveld; Herziene operationele strategie gasjaar 2021/2022 – Addendum GTS update februari 2022* (TNO2022_R10431). Utrecht: TNO.

TNO (juli 2022). *Delfstoffen en aardwarmte in Nederland: jaarverslag 2022; Een overzicht van opsporings- en winningsactiviteiten en ondergrondse opslag*.

TNO (n.d. H9). *Infographic: Van gaswinning naar veiligheidsrisico*. https://www.nlog.nl/publieke-sdra-groningen
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

Toksöz, M.N. & Walsh, J.B. (januari 1990). *Bodemdaling boven het Groningen gasveld. Een evaluatie van het bodemdalingsprogramma van de Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM)*. Groningen.

Tomale, M. (2019). *Bevingen – aardbevingen in Groningen: gevolgen, ervaringen, emoties*. Groningen: Leander.

Toukomst (n.d. H9). Toukomst. https://www.toukomst.nl/
Geraadpleegd op 8 februari 2023.

TU Delft (2016). *1.1 Induced Earthquakes. In: Introduction to Seismic Essentials in Groningen*. https://ocw.tudelft.nl/course-lectures/1-1-induced-earthquakes/ en https://www.youtube.com/watch?v=kx83fH3QmKM

TU Delft (12 juli 2018). *TU Delft publiceert uitkomsten onderzoek oorzaken schade in provincie Groningen*. https://www.tudelft.nl/2018/tu-delft/tu-delft-publiceert-uitkomsten-onderzoek-oorzaken-schade-in-provincie-groningen

TU Delft (2021*). 1.2 Seismic Waves transcript Nederlands. Introduction to Seismic Essentials in Groningen*. https://delftxdownloads.tudelft.nl/Seismic_Essentials/Module_1/1.2_Seismic_Waves-transcript-NL.pdf en https://www.youtube.com/watch?v=8ZhTKZ4bsVE

Valkenhoef, F.A.G. van (augustus 2001). *Aardgas en staatskas – De onderhandelingen over aanpassing van de exportcontracten van Nederlands aardgas 1976-1981* (Doctoraalscriptie). Universiteit van Utrecht.

Veiligheidsregio Groningen (21 februari 2014). *Incidentbestrijdingsplan Aardbevingen*. Groningen.

Velde, H. te (11 april 2019). *Hamerende vuist en gekruiste armen*. Den Haag: Wiardi Beckman Stichting. https://wbs.nl/publicaties/hamerende-vuist-en-gekruiste-armen

Verbong, G.P.J. & Schippers, J.L. (2000). *De revolutie van Slochteren*. In J.W. Schot, H.W. Lintsen, A. Rip en A.A. Albert de la Bruhèze (red.), Techniek in Nederland in de twintigste eeuw. Deel 2. Delfstoffen, energie, chemie (pp. 202-219). Zutphen: Walburg Pers.

Verheij, A., Loth, M., Boom, W. van (december 2019). "*Iets van erkenning". Vergoeding van immateriële schade in Groningen*. Den Haag: Ministerie Economische Zaken en Klimaat.

Vollenhoven, P. (2019). *Oproep van een waakhond*. Amsterdam: uitgeverij Balans.

VROM-raad, de Raad voor het Landelijk Gebied en de Raad voor Verkeer en Waterstaat (april 2006). *Structuurvisie Zuiderzeelijn. Briefadvies*. https://www.rli.nl/publicaties/2006/advies/structuurvisie-zuiderzeelijn

Waal, J.A. de, & Moor, W. (januari 1979*). Time-dependent compaction of sandstone and unconsolidated sand* (RKGR.0001.79). Rijswijk: Shell.

Waal, J. A. de & Smits, R. M. M. (1985). *Prediction of Reservoir Compaction and Surface Subsidence: Field Application of a New Model*. 60th Annual Technical Conference and Exhibition of the Society of Petroleum Engineers, Las Vegas, NV September 22-25, 1985.

Wierts, P. & Schotten, G. (2008). *De Nederlandse gasbaten en het begrotingsbeleid: theorie versus praktijk*. DNB Occasional Studies, 6(5). Amsterdam: De Nederlandsche Bank.

Wijland, R. (red.) (januari 1996). *Rapport diepe ondergrond en bodembescherming: denken in vier dimensies*. Den Haag: Technische Commissie Bodembescherming. https://edepot.wur.nl/76348

Winter, H. & Stoker, J. (29 juni 2015). *Dialoogtafel: woorden en daden: Eindrapport van de tussentijdse evaluatie*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

WRR (28 augustus 2013). *Toezien op publieke belangen. Naar een verruimd perspectief op Rijkstoezicht* (rapport nr. 89). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

WRR (2017). *Weten is nog geen doen. Een realistisch perspectief op redzaamheid* (rapport nr. 97). Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Wageningen University & Research (10 juli 2018). *'Bij de introductie van aardgas zijn heel wat straatbomen gestorven'*. https://www.wur.nl/nl/nieuws/bij-de-introductie-van-aardgas-zijn-heel-wat-straatbomen-gestorven.htm

Zegwaard, J. (juni 2018). *Veiligheidsrisico's en versterkingsopgave: Advies van TNO bij een verlaagd niveau van gaswinning in Groningen*. Utrecht: TNO.

Zijlstra, E., Cuijpers, M., ten Brummelaar, M., Post, W., van Balkom, I., & Flapper, B. (2019). *Een veilig huis, een veilig thuis? Een kwalitatief onderzoek naar het welbevinden en de leefomgeving van kinderen en jongeren in het Gronings gaswinningsgebied*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen

Media-berichten

Algemeen Dagblad (25 oktober 1955). Aardgas in Groningen, p. 1.

Algemeen Dagblad (17 oktober 1960). Grote bel aardgas onder Slochteren "doorgeprikt", p. 3.

Algemeen Dagblad (30 mei 1969). Afzet Nederlands aardgas bedreigd, p. 3.

Algemeen Dagblad (16 februari 1991). Drenthe trilt even, p. 7.

Algemeen Dagblad (26 mei 1992). Twee lichte aardschokken in de buurt van Assen, p. 7.
Algemeen Dagblad (2 augustus 1994). Middelstum voelt aardschokje nauwelijks, p.6.
Algemeen Dagblad (21 februari 1997). 'Eerst een knal en toen een dreun', p. 5.
Andere Tijden (18 februari 2015). NAM weet sinds 1963 van bodemverzakkingen Groningen. https://www.anderetijden.nl/artikel/598/nam-weet-sinds-1963-van-bodemverzakkingen-groningen
ANP Nieuwsbericht (15 oktober 1960). Aardgas in Nederland. Geraadpleegd via Delpher op 9 november 2022, https://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1960:10:15:49:mpeg21
ANP Nieuwsbericht (13 mei 1963). Gasbel Slochteren. Geraadpleegd via Delpher op 9 november 2022, https://resolver.kb.nl/resolve?urn=anp:1963:06:13:18:mpeg21
ANP Nieuwsbericht (6 december 2013). Groningen wil kosten voor hoorzitting betalen. https://www.ad.nl/binnenland/groningen-wil-kosten-voor-hoorzitting-betalen~aee04ae2/
Bakker, V. & Salverda, F. (13 januari 1983). De jacht op ons aardgas [bijlage]. *Vrij Nederland*. https://www.vn.nl/de-verbijsterende-geschiedenis-van-ons-aardgas/
Banning, C. (13 juni 2009). Feest: 50 jaar boven onze stand geleefd. *NRC Handelsblad*, p. 16.
Bastin, F. (11 april 2012). De mijnwet van 1810 en Staatstoezicht. https://www.demijnen.nl/de-mijnwet-van-1810-en-staatstoezicht
Been, J. (6 september 2022). Gaswinning Groningen leverde € 428 mrd op. *Financieele Dagblad*.
Beerekamp, H. (7 maart 2017). Rutte tegen boze Groningers: 0-1. *NRC*.
Berg, J. van den (3 maart 2015). Kamp biedt Groningen excuses van kabinet aan. *De Volkskrant*.
Berg, J. van den (11 januari 2018). Oplossing Groningen duurt te lang, zegt ook Wiebes zelf. *Volkskrant*, pp. 6-7.
Bergstra, P. (13 november 1992). Politiek moet oordeel geven. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 7.
Bergstra, P. (20 januari 1993). 'De geologie is het laatste staatsgeheim van Nederland...'. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 15.
Bergstra, P. (3 maart 1993). Onverwachte steun voor platform van geologen. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 3.
Bergstra, P. (27 september 1994). De andere beleving van een aardbeving. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 11.
Bergstra, P. (13 november 2003). PvdA wil brochure over aardschokken. *Dagblad van het Noorden*, p. 11.
Bergstra, P. (9 december 2003). 'Onafhankelijke commissie moet studeren op risico's gaswinning. *Dagblad van het Noorden*, p. 3.
Bergstra, P. (17 september 2004). CDJA: Noord-Nederland moet niet zo jammeren. *Dagblad van het Noorden*, p. 10.
Berkelder, N. (29 januari 2015). Is Van der Meijden wel een echte waakhond?. *De Twentsche Courant Tubantia*.
Beukel, van den J. (20 juli 2020). Het Groninger moeras. *Energeia*.
Blanken, H. & Russchen, J. (11 januari 2014). De grote klap: terug naar Huizinge 2012. *Dagblad van het Noorden*, p. 6.
Biersma, R. (25 oktober 2003). Aardbevingen door winning aardgas. *NRC Handelsblad*. https://www.*NRC*.nl/nieuws/2003/10/25/aardbevingen-door-winning-aardgas-7659392-a838837
Bijlsma, K. (2 december 2002). Alders wil aardgasbaten niet opeisen. *Dagblad van het Noorden*.
Bijlsma, K. (16 april 2009). Aardbeving in oktober: 200 schadeclaims. *Dagblad van het Noorden*.
Bijlsma, K. (9 mei 2009). 'Overal zitten scheuren en barsten'. *Dagblad van het Noorden*.
Bijlsma, K. (29 mei 2009). Voortschrijdend inzicht. *Dagblad van het Noorden*.
Binnenlands Bestuur (11 juli 2022). Ondertekening Gronings Sociaal Handvest. https://www.binnenlandsbestuur.nl/ruimte-en-milieu/vijlbrief-en-bestuurders-ondertekenen-gronings-sociaal-handvest

Bosman, P. (12 mei 2009). Meterslange scheur in kerktoren Zeerijp. *Dagblad van het Noorden*.
Braakman, T. & Miskovic, M. (21 april 2021). *Gasgedupeerden in gesprek met Rutte: 'Eerst zien, dan geloven'*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/810656/gasgedupeerden-in-gesprek-met-rutte-eerst-zien-dan-geloven
Braakman, T. (15 juni 2017). Rutte eerst naar Franse president; dan op de koffie bij bevingsgedupeerden. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/179469/rutte-eerst-naar-franse-president-dan-op-de-koffie-bij-bevingsgedupeerden
Braakman, T. & Miskovic, M. (10 mei 2022). SNN zwichtte voor druk ministerie met subsidiedebacle tot gevolg. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/921536/snn-zwichtte-voor-druk-ministerie-met-subsidiedebacle-tot-gevolg
Brouwer, H. de (12 februari 1994). Aardbeving bij gasvelden baart toch zorgen. *Algemeen Dagblad*, katern Onderwijs en wetenschap, p. 3.
Brouwer, H. de (9 augustus 1994). Verband tussen aardschok en gaswinning ligt voor de hand. *Algemeen Dagblad*. p. 2.
Brouwer, M. (31 oktober 2008). Aardschokken worden gewoontjes. *Dagblad van het Noorden*, p. 3.
Brussel-Dekker, E. (7 december 1995). "Vóór de beving zat die barst er niet". *Reformatorisch Dagblad*, p. 4.
Dagblad van het Noorden (18 november 2003). 'Het blijft voorlopig nog wel beven in Groningen', p. 3.
Dagblad van het Noorden (24 januari 2004). Ruim negentig claims na aardbevingen, p. 9.
Dagblad van het Noorden (16 september 2004). 'Noorden wordt de dupe van een wisseltruc'.
Dagblad van het Noorden (9 maart 2005). 'Aardschokclub' alsnog opgeven in Roswinkel, p. 9.
Dagblad van het Noorden (9 augustus 2006). Aardbeving, p. 3.
Dagblad van het Noorden (28 augustus 2006). Derde aardschok van deze maand in Loppersum, p. 1.
Dagblad van het Noorden (21 mei 2007). 'Veel meldingen van schade bij de NAM', p. 9.
Dagblad van het Noorden (9 april 2013). 'Ze zuigen het leeg en doen niets terug'.
Dagblad van het Noorden (1 oktober 2015). 'Bevingen minder erg? Die theorie kan ijskast in'.
Dagblad van het Noorden (12 januari 2021). Vorig jaar beduidend minder aardbevingen.
Dagblad van het Noorden (11 januari 2022). 'Plafond 10.000 euro-subsidie in Groningen voor middernacht bereikt. SNN overspoeld met aanvragen. Er stonden nog duizenden mensen in digitale wachtrij'.
Dekker, W. (28 januari 2013 h4a). 'Er kunnen doden vallen'. *Dagblad van het Noorden*, p. 1.
Dekker, W. (28 januari 2013 h4b). Bewoners geloven NAM niet. *Dagblad van het Noorden*, p. 28.
Derksen, W. (23 januari 2014). Groningen is afgekocht, maar wat levert dat op? *Trouw*.
Deventer Dagblad (17 oktober 1960). Enorme hoeveelheid aardgas in Nederland? Belgische senator onthult „goed bewaard geheim", p. 1.
Dijk, J. van (10 november 2003). Opnieuw aardbeving in Noord-Groningen. *Dagblad van het Noorden*.
Dijk, B. van & Grol, C. (21 juli 2017). De Nederlandse ondergrond is op dit moment nog een jungle. *Financieele Dagblad*.
Dikken, J. van (18 november 2003). Aardbevingen vernielen Groninger kop-hals-rompboerderij. *Dagblad van het Noorden*, p. 3.
Duijnmayer, D. (23 juni 2011). 'Gouden eeuw voor gas is aangebroken, mits de sector beter gaat communiceren'. *Energeia*.
Duis, H. (28 februari 2013). 'Vóór gaswinning al zwakke aardlagen'. *De Volkskrant*. https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/voor-gaswinning-al-zwakke-aardlagen~bc20738e/
Eijndhoven, B. van (30 november 2022). *'Aardbevingsschade heeft niets met ondernemersrisico te maken'*. BNR. https://www.bnr.nl/nieuws/binnenland/10495899/aardbevingsschade-heeft-niets-met-ondernemersrisico-te-make
Ellenbroek, E. (10 september 2015a). Overheden speelden eigen spel. *Trouw*.
Ellenbroek, E. (10 september 2015b). Dialoog over gaswinning nooit serieus genomen'. *Trouw*.
De Eemsbode (13 oktober 2010). Ledenvergadering Groninger Bodem Beweging, p. 23.

De Eemsbode (27 oktober 2010). Bodembeweging heeft al 131 leden, p. 15.
De Eemsbode (28 maart 2012). Voorlichting over 'gasbevingen' Loppersum, p. 3.
Eemskrant.nl (31 maart 2017). Vanaf 1 juli nieuwe procedure voor afhandeling aardbevingschade. https://www.eemskrant.nl/vanaf-1-juli-nieuwe-procedure-voor-afhandeling-aardbevingschade/
Eemskrant.nl (17 juni 2017). Gedupeerden wachten premier Rutte op tijdens werkbezoek aan aardbevingsgebied. https://www.eemskrant.nl/gedupeerden-wachten-premier-rutte-op-tijdens-werkbezoek-aan-aardbevingsgebied/
Eemskrant.nl (15 december 2017). Protestactie tegen de miljoenenwinst van Centrum Veilig Wonen. https://www.eemskrant.nl/protestactie-miljoenenwinst-centrum-veilig-wonen-appingedam/
Energeia (21 januari 2014). Tommel: eigenlijk weten we nog steeds niets over het Groningen gasveld.
Financieele Dagblad (17 maart 2000). Monopolist Gasunie speelt opeens het liberaalste jongetje van de klas, p. 7.
Financieele Dagblad (16 maart 2015). 'Ik ben in veertig jaar nog nooit zo ongerust geweest als nu'.
Financieele Dagblad (27 januari 2018). Shell niet meer aansprakelijk voor schulden NAM.
Flinker, M. (16 juni 2017). Rutte in Appingedam: 'We moeten bestuurlijke spaghetti opruimen'. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/179518/rutte-in-appingedam-we-moeten-bestuurlijke-spaghetti-opruimen
Friese Koerier (3 april 1963). Haal ze hier!, p. 1.
Gaag, P. van der & Berg, F. van den (26 september 1994). Aardbevingenonderzoek laat te wensen over. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 8.
Gereformeerd Gezinsblad (1 juli 1960). Aardgas voor Loppersum, p. 4.
Greif, B. (7 september 1988). Gasunie's positie in Europa verzwakt. *NRC Handelsblad*, supplement Mens en Bedrijf, p. 4.
Grol, C. (10 april 2021). 'We waren niet empathisch, maar we zijn geen slechte mensen'. *Financieele Dagblad*, p. 28.
Grol, C. & Jonker, U. (27 juni 2018). Shell en Exxon betalen veel minder aan Groningenfonds. *Financieele Dagblad*, p. 8.
Gruijl, D. de (19 november 2009). Barendrecht woedend over proef CO2-opslag. *Het Parool*. https://www.parool.nl/nieuws/barendrecht-woedend-over-proef-co2-opslag~b0a179af/
Hamersvelt, W. van (17 december 1987). Waarom schudt Assen? *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 1.
Hebel, F. von (15 augustus 2006). 'Wacht niet op de volgende aardbeving'. *Dagblad van het Noorden*, p. 11.
Hebel, F. von (12 juli 2008). Lichte aardbeving treft Holwierde. *Dagblad van het Noorden*, p. 3.
Heer, K. de (10 november 1990). Scheuren in het metselwerk. *Nederlands Dagblad*, p. 6.
Heilbron, B., Mommers, J., Muntz, T. & Zeeuw, H. de (9 april 2014). Gaslasten. *De Groene Amsterdammer.* https://www.groene.nl/artikel/gaslasten
Hezemans, J. (1 mei 1991). KNMI: Gaswinning loopt geen gevaar door aardbevingen. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 9.
Hieselaar, L. (12 juli 1972). Geen reden tot paniek over dalen van bodem. *De Tijd*, p. 3.
Hofs, Y. (5 juni 2019). Rutte en Wiebes diep door het stof. *De Volkskrant*.
Hofslot, G. van (28 mei 2011). Breukvlak Groningen. *Dagblad van het Noorden*, p. 34.
Hofslot, G. van (18 januari 2014).'Dit gebied is beschadigd, er moet echt meer gebeuren'. *Dagblad van het Noorden*.
Hofslot, G. van (4 maart 2015). Minister Kamp weigert gebaar te maken. *Leeuwarder Courant*.
Hofslot, G. van (2 oktober 2015). Nog 1100 aardbevingen te gaan. *Dagblad van het Noorden*.
Hofslot, G. van (9 december 2016). 'Winst CVW is bloedgeld'. *Dagblad van het Noorden*.
Hofslot, G. van (13 juli 2018). TU Delft wil betere schadeopnames. *Dagblad van het Noorden*, p. 22.
Hofslot, G. van & Kolthof, P. (23 mei 2019). 'Mensen snappen niet hoe het is'. *Dagblad van het Noorden*, p. 2.

Hofslot, G. van (8 april 2020). ‘Geen schade aan huizen door bodemdaling’. *Dagblad van het Noorden*.
Hoove, S. ten (20 januari 2005). ‘Nonsens verspreid over Zuiderzeelijn’. *De Volkskrant*, p. 2.
Huisman, K. (21 april 1990). MIT: Gaswinning kan aardbevingen veroorzaken. *Leeuwarder Courant*, p. 18.
Joustra, W. (2 april 1997). Aardbeving in Emmer-Compascuum noopt NAM voorlopig niet tot beëindiging gaswinning; ‘Alles begint te kraken; het is heel angstig’. *De Volkskrant*
Kalshoven, F. (26 november 2021). Tientallen miljarden voor klimaat- en stikstofbeleid is niet per se goed nieuws. *De Volkskrant*. https://www.volkskrant.nl/economie/tientallen-miljarden-voor-klimaat-en-stikstofbeleid-is-niet-per-se-goed-nieuws~b33908d2/
Kammer, C. (5 juni 219). Rutte biedt Groningen excuses aan. *NRC*.
Kelckhoven, L. van & Minkes, D. (18 augustus 2012). Beving is gesprek van de dag. *Dagblad van het Noorden*, p. 10.
Kelckhoven, L. van (2 oktober 2015). Die onzekerheid vindt Hellum nog het ergste. *Dagblad van het Noorden*.
Keultjes, H. (29 januari 2015). Wijzen naar elkaar in debat gaswinning. *Leeuwarder Courant*.
Kleijer, D. (21 oktober 2015). Minder hard schudden geloofwaardig? *Dagblad van het Noorden*.
Kleinnijenhuis, J. (27 januari 2018). Shell zet de NAM op afstand. Wie draait er straks op voor de schade in Groningen?. *Trouw*.
Knip, K. & Luyendijk, W. (24 januari 2014). In de stad Groningen kunnen ‘nare dingen gebeuren. *NRC*.
Kolthof, P. (6 oktober 2021). Drie bevingen, is dat bijzonder? *Dagblad van het Noorden*.
Koning, S. de (8 augustus 1994). Moeder aarde kreunt. *Algemeen Dagblad*, p. 5.
Laan, van der M. (30 april 2021). ‘Beving bewijst: het is nog niet voorbij’. *Dagblad van het Noorden*.
Leeuwarder Courant (17 oktober 1960). Grote hoeveelheden aardgas aangeboord, p. 1.
Leeuwarder Courant (27 mei 1972). Verzakking was bekend, p. 4.
Leeuwarder Courant (8 april 1976). Trillingen, p. 7.
Leeuwarder Courant (19 januari 1990). Groot onderzoek naar oorzaak aardbevinkjes, p. 3.
Leeuwarder Courant (6 november 1990). ‘Gaswinning kan wel bodem doen trillen’, p. 15.
Leeuwarder Courant (17 november 1990). Wetenschap ziet nog geen verband bevingen en gas, p. 21
Leeuwarder Courant (21 december 1993). Meer aardbevingen in Noorden door boren, p. 17.
Leeuwarder Courant (2 augustus 1994). Middelstum weer door aardbeving getroffen, p. 3.
Leeuwarder Courant (12 augustus 1994). Epicentrum aardschok precies in gasveld, p. 3.
Leeuwarder Courant (2 december 1994). Veel schade na tweede aardschok Alkmaar, p. 3.
Leeuwarder Courant (15 februari 2006). Schone-energiesector krijgt EUR200 miljoen.
Leeuwarder Courant (9 augustus 2006). Groninger aarde schokt: dat was een beste deze keer, p. 3.
Leeuwarder Courant (22 juli 2007). In Noorden 31 aardbevingen door KNMI geregistreerd, p. 14.
Leeuwarder Courant (6 september 2012). Excuses NAM voor bevingen, p. 5
Leeuwarder Courant (9 februari 2013). Ingetogen Groningers maken zich nu toch wel zorgen, p. 6.
Leeuwarder Courant (18 december 2014). Vreedzaam protest gaswinning.
Leeuwarder Courant (24 mei 2019). Wiebes betuigt spijt over term ‘bevinkje’’.
Levy, L. (11 mei 2022). SNN: rijk schuldig aan chaos ’10.000-subsidie’. *Dagblad van het Noorden*.
Levy, L. (17 mei 2022). Stichting WAG stopt met zaak tegen NAM. *Dagblad van het Noorden*.
Levy, L. (9 november 2022). Weer aangifte bevingsgedupeerden. *Dagblad van het Noorden*.
Levy, L. & Kolthof, P. (19 mei 2022). Stichting WAG stopt na verhitte ledenvergadering met de strijd tegen de NAM over waardedaling. NAM betaalt afkoopsom. *Dagblad van het Noorden*.
Luyendijk, W. & Niemantsverdriet, T. (15 februari 2014). ‘Old boys’ in actie voor Groningen. *NRC*.
Luyendijk, W. (24 december 2013). NAM haalt dit jaar recordhoeveelheid gas uit Groningse bodem. *NRC*.
Markus, N. (23 mei 2019). Kamer ‘verschrikkelijk klaar’ met Wiebes’ trage voortgang. *Trouw*, p. 4.

Markus, N. (4 juni 2019). Rutte en Wiebes zeggen sorry, maar de Kamer blijft sceptisch over Groningen-aanpak. *Trouw*.

Meiborg, W. (14 april 2020). Opinie: ‘Geen schade aan huizen door bodemdaling?’. *Dagblad van het Noorden*.

Meiborg, W. (12 september 2021). De conclusies van Deltares en IMG zijn onjuist: ook in de uitgesloten gebieden in Noordwest-Drenthe en Zuidoost-Groningen moet het wettelijke bewijsvermoeden van toepassing zijn. *Dagblad van het Noorden*.

Meier, H. J. (13 april 1992). Noorden nauwelijks bewogen door de zwaarste aardbeving. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 11.

Meij, W. (24 september 1994). ‘KNMI helpt oliemaatschappijen’. *Algemeen Dagblad*, pp. 1, 3.

Meulema, G. (15 januari 2018). Rutte: Groningen, het spijt ons diep. *Dagblad van het Noorden*, p. 6.

Meulema, G. (6 maart 2019). ‘Ik weet dat ik in mijn recht sta’. *Dagblad van het Noorden*, p. 20.

Middel, M. (23 mei 2019). Groningers zijn moedeloos, machteloos. *NRC Handelsblad*. https://www.*NRC*.nl/nieuws/2019/05/22/groningers-zijn-moedeloos-machteloos-a3961247

Middel, M. (14 augustus 2020). Ondanks Haagse beloftes wil versterking van Groningse huizen niet vlotten. *NRC*.

Middel, M. (6 mei 2021). ‘NAM: versterkingsoperatie in Groningen niet meer nodig’. *NRC*.

Middel, M. (8 mei 2021). ‘Wij kunnen niet alles betalen wat de overheid belooft’; Gaswinning
Groningen is nu even veilig als Zeeland, zegt NAM-directeur Johan Atema. *NRC*.

Middel, M. (28 oktober 2021). NAM-directeur Atema houdt vast aan harde boodschap. *NRC*.

Minkes, D. (6 september 2012). NAM bekijkt ook oude schades. *Dagblad van het Noorden*, p. 2.

Minkes, D. (29 januari 2013). ‘De rookgassen komen via scheuren kamer in’. *Dagblad van het Noorden*, p. 28.

Miskovic, M. & Braakman, T. (15 mei 2021). NAM-directeur Atema na omstreden uitspraak: ‘Het spijt me voor de onrust’. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/817824/nam-directeur-atema-na-omstreden-uitspraak-het-spijt-me-voor-de-onrust

Miskovic, M. (9 januari 2022). SNN rekent op stormloop voor 10.000 euro-subsidie: ‘Verwachten meer aanvragen dan dat er geld is’. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/885304/snn-rekent-op-stormloop-voor-10000-euro-subsidie-verwachten-meer-aanvragen-dan-dat-er-geld-is

Miskovic, M. (7 juli 2022). ‘Bedenkelijke rol’ van banken bij vastgelopen gevallen in aardbevingsgebied. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/938486/bedenkelijke-rol-van-banken-bij-vastgelopen-gevallen-in-aardbevingsgebied

Molenaar, D. (6 augustus 2008). Aardschok in Emmen door gaswinning. *Dagblad van het Noorden*, p. 3.

Nauta, M. (7 april 2021). Proef in Woltersum: fundering van dertien woningen onderzocht. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/805955/proef-in-woltersum-fundering-van-dertien-woningen-onderzocht

Nederlands Dagblad (19 januari 1990). Breed onderzoek naar verband aardschokken en gaswinning, p. 3.

Nederlands Dagblad (23 december 1993). ‘Rapport over aardbevingen onvolledig’, p. 9.

Nederlands Dagblad (20 augustus 2016). TU Delft kraakt schadegrens van de NAM, p. 2,3.

Niemantsverdriet, T. & Luyendijk, W. (3 maart 2015). Kamp heeft spijt van negeren Groningers. *NRC Handelsblad*.

Nieuwsblad van Friesland (2 augustus 1994). Middelstum voelt weer aardbeving, pp. 1, 3.

Nieuwsblad van het Noorden (16 juni 1956). Opnieuw onderzoek naar aardgas bij Ten Boer, p. 3.

Nieuwsblad van het Noorden (5 september 1956). Onderzoek naar aardgas en olie in Delfzijl, p. 3.

Nieuwsblad van het Noorden (26 oktober 1957). Ten Boer levert aardgas, p. 7.

Nieuwsblad van het Noorden (4 augustus 1959). Aardgas gevonden in Slochteren, p. 1.

Nieuwsblad van het Noorden (5 augustus 1959). De toren van de exploratieboring langs de rijksweg Groningen–Hoogezand, p. 9.

Nieuwsblad van het Noorden (25 september 1959). Rijke aardgas-ader in Slochteren ontdekt, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (16 april 1963). Fel Noordelijk protest tegen: Vestiging hoofdkantoor buiten Groningen; Geen Noordeling in bestuur Gasunie, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (19 april 1963). Hoofdkantoor bij de bron, p. 2.
Nieuwsblad van het Noorden (29 juni 1963). Ned. Aardolie Mij. zwijgt tegen gemeentebestuur.
Nieuwsblad van het Noorden (23 november 1963). Lost en vast, p. 4.
Nieuwsblad van het Noorden (31 december 1966). Burgemeester Berger: weg met het ongeloof in eigen kracht, p. 19.
Nieuwsblad van het Noorden (8 januari 1972). Bodem zakt door de aardgaswinning, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (12 januari 1972a). Geen belangrijke daling, zegt NAM, p. 2.
Nieuwsblad van het Noorden (12 januari 1972b). Kaarten laten zien: komvormige verzakking, p. 1-2.
Nieuwsblad van het Noorden (15 januari 1972). Zakt de bodem zó prachtig? p. 19.
Nieuwsblad van het Noorden (4 februari 1972). Boer in Scheemda wil onderzoek NAM naar scheuren in boerderij, p. 3.
Nieuwsblad van het Noorden (10 oktober 1974). Regering-De Jong zette destijds DSM onder druk, p. 2.
Nieuwsblad van het Noorden (31 maart 1976). Aarde in het Noorden schudde, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (28 november 1978). Bodemdaling door aardgaswinning: 'Grote financiële schade', p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (27 december 1986). Aardschok Assen, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (29 december 1986). Aardbeving op geringe diepte liet Assen schokken, p. 3.
Nieuwsblad van het Noorden (24 december 1987). 'Aarde trilde bij Delfzijl en Veendam ook', p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (4 december 1989). Aardgaswinning niet oorzaak aardschok Purmerend, p. 5.
Nieuwsblad van het Noorden (26 april 1991). KNMI: Gaswinning is oorzaak aardbevingen, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (8 augustus 1991). Assen opnieuw door aardschok getroffen, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (8 oktober 1991). Onderzoek naar bevingen in Noorden begonnen, p. 3.
Nieuwsblad van het Noorden (13 april 1992). Nederland trilde tien tellen, p. 1.
Nieuwsblad van het Noorden (6 maart 1999). Compascumer hekelt schadebeleid NAM na aardschokken.
NOS (25 januari 2013). Kamp: aardbevingen Groningen steeds zwaarder. https://nos.nl/video/466353-kamp-aardbevingen-groningen-steeds-zwaarder
NOS (2 januari 2014). Gasproductie ruim boven afspraak.
NOS (16 januari 2014). Hulpscenario bij zware beving klaar. https://nos.nl/artikel/598336-hulpscenario-bij-zware-beving-klaar
NOS (17 januari 2014a). Groningers wachten Kamp op. https://nos.nl/artikel/598680-groningers-wachten-kamp-op
NOS (17 januari 2014b). Actievoerders verstoren de persconferentie van minister Kamp. https://nos.nl/video/598760-actievoerders-verstoren-de-persconferentie-van-minister-kamp
NOS (23 augustus 2016). NAM zegt vertrouwen op in contra-expertisebureau. https://nos.nl/artikel/2127719-nam-zegt-vertrouwen-op-in-contra-expertisebureau
NOS (18 september 2016). 'Inspectiediensten in Nederland niet onafhankelijk'. https://nos.nl/artikel/2133043-inspectiediensten-in-nederland-niet-onafhankelijk
NOS (16 augustus 2017). Vijf jaar na de aardbeving die Groningen wakker schudde. https://nos.nl/artikel/2188397-vijf-jaar-na-de-aardbeving-die-groningen-wakker-schudde
NOS (27 januari 2018). 'Shell niet meer aansprakelijk voor schulden NAM'. https://nos.nl/artikel/2213946-shell-niet-meer-aansprakelijk-voor-schulden-nam
NOS (15 januari 2022). Duizenden Groningers betogen in fakkeloptocht tegen gaswinning. https://nos.nl/artikel/2413211-duizenden-groningers-betogen-in-fakkeloptocht-tegen-gaswinning

NOS (9 februari 2022). Weer excuses aan Groningers: 'Alles op alles voor minder gaswinning'. https://nos.nl/artikel/2416528-weer-excuses-aan-groningers-alles-op-alles-voor-minder-gaswinning
NOS (13 april 2022). 30 jaar na de aardbeving Roermond: 'Herhaling niet ondenkbaar'. https://nos.nl/artikel/2424992-30-jaar-na-de-aardbeving-roermond-herhaling-niet-ondenkbaar
NOS (13 september 2022). Gasprijs daalt fors, tot onder de 200 euro, maar blijft hoog. https://nos.nl/artikel/2444455-gasprijs-daalt-fors-tot-onder-de-200-euro-maar-blijft-hoog
NOS journaal (2 februari 1970). Uitzending 20 uur.
NOS journaal (16 januari 2015). Uitzending 20 uur.
NRC Handelsblad (6 december 1991). Aardschok gevoeld in Groningen, p. 2.
NRC Handelsblad (21 december 1993). Gaswinning leidt tot ongevaarlijke aardbevingen, p. 7.
NRC Handelsblad (19 augustus 1994). Verband beving en gaswinning niet bewezen, p. 2.
NRC Handelsblad (24 oktober 2003). Lichte beving in Groningen, p. 2.
Overijsels Dagblad (24 november 1955). Boringen naar aardgas worden voortgezet, p. 1.
Overijsels Dagblad (17 oktober 1960). Enorm aardgasveld onder Waddenzee? p. 1.
Odell, P.R. (16 mei 1973). Het Nederlandse aardgastekort; onbeantwoorde vragen en een alternatieve hypothese. *Economisch Statistische Berichten*, nr. 2900, pp. 422-425.
Ortjens J. (25 mei 2019). Rutte laakt 'domme opmerking' Wiebes'. *Trouw*.
Het Parool (17 oktober 1960). Aardgasvondst in Groningen, p. 1.
Het Parool (28 oktober 1960). Aardgasvondst bij Slochteren: géén 300 miljard m^3, p. 19.
Het Parool (2 oktober 1962). Aardgas – Nieuwe rijkdom, p. 15.
Het Parool (31 maart 1976). De aarde beefde 3 keer in noordoost Nederland, p. 1.
Het Parool (23 augustus 1985). Veel minder Noordzee-gas na verzakking, p. 3.
Het Parool (14 oktober 1991). Aardbeving schudt onderzoeker wakker, p. 11.
Het Parool (2 augustus 1994). Beving mogelijk door gaswinning, p. 3.
Het Parool (19 augustus 1994). 'Onzekerheid over oorzaak aardbeving zal blijven', p. 11.
Het Parool (5 september 2012). NAM biedt verontruste Groningers excuses aan. https://www.parool.nl/nieuws/nam-biedt-verontruste-groningers-excuses-aan~b4ec1787/
Het Parool (25 januari 2013). Maatregelen naar aanleiding aardbevingen Groningen.
Het Parool (16 januari 2014). NAM haalt recordhoeveelheid gas uit Groningse bodem.
Pointer (11 april 2021). Funderingsproblematiek Groningen blijft, ondanks hausse aan schadevergoedingen. https://pointer.kro-ncrv.nl/schadevergoeding-beving-groningen
Portegies, M. J. (1969). Marktstrategie van het Nederlandse aardgas. *Economisch-Statistische Berichten*, nr. 2701, pp. 650-656.
Preter, H. de (29 juli 1991). KNMI aarzelt over verband aardgaswinning en aardbevingen. *Trouw*, p. 3.
Provinciale Drentsche en Asser courant (24 oktober 1955). Aardolie aangeboord in Groningen, p. 7.
Provinciale Zeeuwse Courant (13 juni 1974). Mogelijk geen extra baten uit aardgasexport voor de staat, p. 1.
Rotterdam Dagblad (18 november 2003). Groeiende onrust na aardbevingen.
Roo, de R. (6 juni 2007). Bodem onder Loppersum blijft beven. *Dagblad van het Noorden*, p. 7.
Rooijers, E. (24 december 2013). NAM haalt record gas uit de grond. *Financieele Dagblad*.
RTL Nieuws (28 januari 2013). Ongeruste Groningers met helm op naar minister Kamp. https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/2799606/ongeruste-groningers-met-helm-op-naar-minister-kamp
RTL Nieuws (23 mei 2019). Wiebes biedt excuses aan voor uitspraak 'bevinkje'. https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/artikel/4723121/wiebes-biedt-excuses-aan-voor-uitspraak-bevinkje
RTL Nieuws (2 april 2022). Advies kabinet: zet thermostaat thuis op 19, rijkskantoren 2 graden kouder. https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/politiek/artikel/5299162/temperatuur-200-rijkskantoren-naar-19-graden-om-te-besparen

RTV Drenthe (27 juni 2017). Rechter wijst onafhankelijke deskundige aan voor schaderapporten Vergnes. https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/123382/rechter-wijst-onafhankelijke-deskundige-aan-voor-schaderapporten-vergnes

RTV Drenthe (19 februari 2021). Drenthe komt er bekaaid af bij verdeling compensatie Zuiderzeelijn. https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/13421354/drenthe-komt-er-bekaaid-af-bij-verdeling-compensatie-zuiderzeelijn

RTV Drenthe (19 februari 2022). Zwaarste aardbeving in Drenthe ooit is 25 jaar geleden: 'De scheuren zitten er nog steeds'. https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/14438657/zwaarste-aardbeving-in-drenthe-ooit-is-25-jaar-geleden-de-scheuren-zitten-er-nog-steeds

RTV Drenthe (18 mei 2022). 'NAM koopt zaak Stichting WAG af voor 1,8 miljoen euro'. https://www.rtvdrenthe.nl/nieuws/14674430/nam-koopt-zaak-stichting-wag-af-voor-1-8-miljoen-euro

RTV Noord (30 oktober 2008). Aardbeving in Noord-Groningen https://www.rtvnoord.nl/nieuws/76779/aardbeving-in-noord-groningen

RTV Noord (27 augustus 2012). Eerste beelden van aardbeving Leermens verschenen. https://www.dailymotion.com/video/xt3ecj

RTV Noord (25 januari 2013). Minister Kamp volgende week naar Groningen. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/117409/minister-kamp-volgende-week-naar-groningen

RTV Noord (28 januari 2013). Kamp: 'We moeten ons de komen*De Tijd* bewijzen'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/117491/kamp-we-moeten-ons-de-komende-tijd-bewijzen

RTV Noord (1 augustus 2013). Vallende speld in plaats van aardbeving in Middelstum. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/123479/vallende-speld-in-plaats-van-aardbeving-in-middelstum

RTV Noord (3 januari 2014). Kamervragen over gaswinning in Groningen.
https://www.rtvnoord.nl/nieuws/128682/kamervragen-over-gaswinning-in-groningen

RTV Noord (17 januari 2014). *RTV Noord* live bij bezoek minister Kamp aan Loppersum.
https://www.rtvnoord.nl/nieuws/129202/rtv-noord-live-bij-bezoek-minister-kamp-aan-loppersum

RTV Noord (2 april 2014). GroenLinks stelt vragen over vertrek topman SodM. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/132298/groenlinks-stelt-vragen-over-vertrek-topman-sodm

RTV Noord (2 maart 2015). Minister Kamp betuigt spijt aan Groningers: 'Veiligheid stond niet voorop'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/145881/minister-kamp-betuigt-spijt-aan-groningers-veiligheid-stond-niet-voorop

RTV Noord (5 mei 2017). NAM in hoger beroep tegen uitspraak immateriële schade. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/177758/nam-in-hoger-beroep-tegen-uitspraak-immateriele-schade

RTV Noord (8 september 2016). Actievoerders bezetten gebouw van Centrum Veilig Wonen.
https://www.rtvnoord.nl/nieuws/167508/actievoerders-bezetten-gebouw-van-centrum-veilig-wonen-update

RTV Noord (22 november 2017). Minister Wiebes: 'Dit is Nederlands overheidsfalen van on-Nederlandse proporties'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/186563/minister-wiebes-dit-is-nederlands-overheidsfalen-van-on-nederlandse-proporties

RTV Noord (19 december 2017). Tweede Kamer vindt miljoenenwinst van CVW ongewenst.
https://www.rtvnoord.nl/nieuws/187829/tweede-kamer-vindt-miljoenenwinst-van-cvw-ongewenst

RTV Noord (12 maart 2018). Hongerstaking tegen de gaswinning bij CVW-gebouw. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/191367/hongerstaking-tegen-de-gaswinning-bij-cvw-gebouw

RTV Noord (23 oktober 2018). CVW maakt opnieuw meer winst: 'Wiebes moet ingrijpen'.
https://www.rtvnoord.nl/nieuws/200434/cvw-maakt-opnieuw-meer-winst-wiebes-moet-ingrijpen

RTV Noord (23 mei 2019). Luidruchtig onthaal voor ministers in Westerwijtwerd: 'Tempo! Tempo!' https://www.rtvnoord.nl/nieuws/208843/luidruchtig-onthaal-voor-ministers-in-westerwijtwerd-tempo-tempo

RTV Noord (4 juni 2019). Henk Nijboer is nog niet tevreden over 'generaal alstublieft' van Wiebes'.

https://www.rtvnoord.nl/nieuws/209318/henk-nijboer-is-nog-niet-tevreden-over-generaal-alstublieft-van-wiebes

RTV Noord (19 januari 2022). Rutte over subsidiechaos in Groningen: 'Had nooit zo gemogen'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/889282/rutte-over-subsidiechaos-in-groningen-had-nooit-zo-gemogen

RTV Noord (23 november 2022). Extra ondersteuning Groningers bij mentale gevolgen aardbevingen'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/977724/extra-ondersteuning-groningers-bij-mentale-gevolgen-aardbevingen

RTV Noord (26 januari 2023). Vijlbrief over nieuwste vertraging stikstoffabriek: 'Zeer teleurstellend en onprofessioneel'. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/993139/vijlbrief-over-nieuwste-vertraging-stikstoffabriek-zeer-teleurstellend-en-onprofessioneel

Ruijter, F. G. de (30 januari 1997). Tientallen schadeclaims door trillen en zakken. *NRC Handelsblad*. http://retro.*NRC*.nl/W2/Lab/Profiel/Aardgas/zakken.html

Sandman, H. (9 december 2015). Een lesprogramma over aardbevingen. *Dagblad van het Noorden*, p. 24.

Schohaus, B. & Folkers, M. (3 juni 2022). Groningse lobby helpt shell met waterstofplannen. *RTV Noord*. https://www.rtvnoord.nl/nieuws/928650/groningse-lobby-helpt-shell-met-waterstofplannen

Schoof, R. (3 december 2003). Groningers bezorgd en boos over schade door gaswinning en bevingen. *NRC Handelsblad*, p. 3.

Scholtens, B. (21 november 1992). Aardbevingen stellen dwarsliggers in het gelijk. *De Volkskrant*, p. 21.

Schoof, R. (15 mei 2004). De zegen van de bodemdaling. *NRC Handelsblad*. https://www.*NRC*.nl/nieuws/2004/05/15/de-zegen-van-de-bodemdaling-7686443-a681478

Schoonhoven, G. van. (26 februari 2022). Het nut van sorry. *Elsevier Weekblad*.

Sitalsing, K. (21 november 2007). 'Gewoon de kraan dicht, en gasbaten terugpakken'. *De Volkskrant*, p. 2.

Sitalsing, K. (16 juni 2009). Groningers voelen zich nog altijd beetje bestolen. *De Volkskrant*, p. 7.

Sitalsing, K. (31 december 2014). Schadeclub kan meteen aan de bak. *Trouw*.

Sitalsing, K. (12 januari 2022). Schaamte en excuses voor subsidiechaos in Groningen. *Trouw*.

Sloothaak, J. (20 januari 1972). Bodemverzakking kan tot financieel twistpunt leiden. *Trouw*, p.2.

Sloothaak, J. (6 april 1996). 'Nog veel bodemonderzoek verrichten'. *Trouw*. https://www.*Trouw*.nl/nieuws/nog-veel-bodemonderzoek-verrichten~b4c9562b/

Sluis, B. van & Sorgdrager, M. (1 oktober 2014). Scheuren werden groter en dieper. *Dagblad van het Noorden*.

Sluis, B. van & Wijngaarden, A. van (4 maart 2022). Inwoners aardbevingsgebied Groningen: gaskraan open om Poetin en Rusland te dwarsbomen | DVHN enquête. *Dagblad van het Noorden*.

Sluis, B. van (19 mei 2022). 'Die boefjes mogen wel tik op de neus'. *Dagblad van het Noorden*.

Soest, H. van (21 januari 2023). 'De gaskraan weer open? Dat is gevaarlijk!'. *Algemeen Dagblad*, pp. 8-9.

Spaansen, A. (28 augustus 2006). Opnieuw aardschok provincie Groningen. *De Telegraaf*, p. 6.

Spaansen, A. (1 oktober 2014). Aardbeving knalt in stad Groningen, *De Telegraaf*, p. 9.

Taffijn, J. (9 augustus 2006). 'Ik schrok wakker, het was echt een enorm kabaal'. *Dagblad van het Noorden*, p. 1

De Telegraaf (30 december 1986). Asser geograaf wijt aardbeving aan gaswinning, p. 7.

De Telegraaf (18 februari 1991). KNMI onderzoekt bevingen Emmen, p. 3.

De Telegraaf (3 april 1991). Aardbeving ontstond in Emmen, p. 6.

De Telegraaf (6 december 1991). Forse aardschok treft Groningen, p. 7.

De Telegraaf (24 september 1994). Staatstoezicht op mijnen: Aardbevingen niet te voorkomen door staken gaswinning, p. T9.

De Telegraaf (6 januari 2015). Nieuw meldpunt voor Groningse schokschade.

Top, S. (5 september 2022). Opinie: Klinkt makkelijk, weer gas oppompen, maar zo maak je van Groningen één grote vinexwijk. *De Volkskrant*. https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/

opinie-klinkt-makkelijk-weer-gas-oppompen-maar-zo-maak-je-van-groningen-een-grote-vinexwijk~b2262f64/
Trouw (22 februari 1962). Groningse gasbel: ruim 150 miljard kubieke meter, p. 9.
Trouw (26 maart 1987). Gaswinning geen oorzaak bodemdaling Groningen, p. 3.
Trouw (13 november 1992). Aardschokjes Drenthe gevolg aardgaswinning, p. 3.
Trouw (8 december 1995). Benadeelden aardschokken krijgen schadevergoeding, p. 9.
Trouw (10 september 2001). Gaswinning vermoedelijk oorzaak aardschok. https://www.*Trouw*.nl/nieuws/gaswinning-vermoedelijk-oorzaak-aardschok~bfba9b96/
Trouw (11 november 2003). Waarom veroorzaakt gaswinning aardbevingen? https://www.*Trouw*.nl/nieuws/waarom-veroorzaakt-gaswinning-aardbevingen~bd9a698d/
Trouw (12 januari 2004). Goedkoper gas voorbij, p. 3.
Trouw (23 mei 2006). Noorden houdt stug vast aan snel spoor https://www.*Trouw*.nl/nieuws/noorden-houdt-stug-vast-aan-snel-spoor~b761c0dd/
Trouw (23 januari 2014). Groningen is afgekocht, maar wat levert dat op?
Trouw (19 maart 2019). 'Aardbevingsschade' groot voor PvdA in Groningen en Drenthe.
Veer, J. de (27 september 2012). 'Regeling schade bevingen'. *Dagblad van het Noorden*, p. 30.
Veer, J. de (15 februari 2013). 'Veiligheid op de lange baan'. *Dagblad van het Noorden*.
Veer, J. de (21 december 2013). 'Hij moet niet marchanderen met veiligheid'. *Dagblad van het Noorden*.
Veer, J. de (5 oktober 2018). Wegblijven Groninger gedeputeerde bij 'Haags feestje' wekt verbazing. *Dagblad van het Noorden*, p. 2.
Veer, J. de (6 november 2020). Groninger Bodem Beweging en Groninger Gasberaad nemen afstand van deal met het rijk. *Dagblad van het Noorden*.
Veer, J. de & Dekker, W. (23 april 2013). Samsom met lege handen in bevingsgebied. *Dagblad van het Noorden*.
Vergeer, A. (23 februari 1991). "Als de kachel loeit, beeft Nederland". *De Telegraaf*, p. 23.
Veldpost (2 februari 2021). Advies deskundigen lekkende mestkelders 'rammelt aan alle kanten'. https://www.veld-post.nl/artikel/386173-advies-deskundigen-lekkende-mestkelders-rammelt-aan-alle-kanten/
Visscher, Q. (7 december 2012). Zuiderzeelijngeld gaat vooral naar asfalt. *Trouw*, p. 10.
De Volkskrant (17 oktober 1960). Enorme hoeveelheid aardgas in Groningen, p. 1.
De Volkskrant (18 oktober 1960). NAM onderzoekt gas bij Slochteren, p. 1-2.
De Volkskrant (18 januari 1962). Noordelijk aardgas straks voor het hele land bestemd, p. 11.
De Volkskrant (8 april 1963). Aardgas ook voor de haard, p. 3.
De Volkskrant (10 maart 1984). Commissie bodemdaling krijgt eerste schadeclaim, p. 7.
De Volkskrant (3 februari 1988). Europese Hof staat speciale gasprijs voor tuinders toe, p. 2.
De Volkskrant (9 augustus 1991). Inwoners Drenthe schrikken wakker door aardschok, p. 3.
De Volkskrant (6 december 1991). Vierde aardschok dit jaar geregistreerd in Noorden, p. 3.
De Volkskrant (2 augustus 1994). Beving mogelijk gevolg van gaswinning, p. 7.
De Volkskrant (22 september 1994). Bergen wil tijdelijk stop gaswinning na aardbeving, p. 1.
De Volkskrant (22 mei 2006). Almere claimt 2 miljard euro van Zuiderzeelijn. https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/almere-claimt-2-miljard-euro-van-zuiderzeelijn~b7c1c29e/
Keken, K. van & Kuijpers, D. (15 april 2020). De polder is in het slop geraakt, zegt 'polderkoning' Hans Alders. 'De overheid moet zélf besluiten nemen'. *Vrij Nederland*. https://www.vn.nl/de-overheid-moet-zelf-besluiten-nemen/
Het Vrije Volk (17 januari 1962). Gas vlamt op na 3 maanden boren, p.2.
Het Vrije Volk (29 december 1986). Lichte beving in Drente, p. 3.
De Waarheid (16 juli 1971). Aardgasprijs kunstmatig hoog, p. 5.
De Waarheid (31 maart 1976). Lichte aardbeving in noorden, p. 1.

Wely, M. van (23 oktober 2004). De dag dat Hoeksmeer landelijk nieuws was. *Dagblad van het Noorden*, p. 9.
Werkman, G. (27 oktober 1960). Het geheime gas. *Zutphens dagblad*, p. 2.
Wichgers, M. (3 september 1994). Schadelijke gevolgen van gaswinning laten politiek koud. *Algemeen Dagblad*, p. 47.
Wind, M. (17 mei 2018). Onderzoek: Vergnes beoordeelt bevingsschade juist, de NAM niet. *Dagblad van het Noorden*.
Wierenga, J. (24 december 1987). 'Aardbevingen in de winter? Dat is geen toeval...'. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 18.
Wiese, K. (29 januari 1972). Den Haag had bodemdaling in Noorden geheim willen houden. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 4.
Wiese, K. (27 mei 1972). Verzakking van Groninger bodem al in 1967 'vertrouwelijk' bekend. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 4.
Wiese, K. (6 april 1990a). Geen aardbevingen door gaswinning. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 1.
Wiese, K. (6 april 1990b). Gasvoerend zandsteen sterker dan beste beton. *Nieuwsblad van het Noorden*, p. 19.
Winterman, P. (23 mei 2019). 'Wiebes blundert met bevinkje in Groningen'. *Algemeen Dagblad*.
Zuidervaart, B. (15 januari 2018). Rutte haalt bakzijl over opmerking schade Groningen. *Trouw*, p. 6.

Colofon

Tekst
Tweede Kamer, parlementaire enquêtecommissie
aardgaswinning Groningen

Concept & Vormgeving
VormVijf

Drukwerk
Xerox en Repro Tweede Kamer

Fotografie
Jaspar Moulijn

Het rapport is ook online te raadplegen via
https://rapportaardgaswinning.tweedekamer.nl

Tweede Kamer
DER STATEN-GENERAAL

Groningers boven gas

Rapport parlementaire enquêtecommissie
aardgaswinning Groningen

Het rapport is ook online te raadplegen via
https://rapportaardgaswinning.tweedekamer.nl

24 februari 2023